

MUZEUL JUDEȚEAN „AURELIAN
SACERDOȚEANU” VÂLCEA

BURIDAVA
VII

MUZEUL JUDEȚEAN „AURELIAN
SACERDOȚEANU” VÂLCEA

BURIDAVA

studii și materiale

VII

Râmnicu Vâlcea
2009

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC: prof. Claudiu Aurel Tulugea

Colegiul de redacție: Claudiu Aurel Tulugea,

Liliana Beu

Mariana Iosifaru

dr. Ioana Ene

Elena Mitrana

Ionuț Dumitrescu

Tehnoredactare: Rodica Bocoï, Cornelia Zamfir

Traduceri rezumate: Ana-Maria Tulugea

Coperta: Marius Drăghicean

Editura OFFSETCOLOR

ISSN 0258-140X

Întreaga responsabilitate pentru conținutul articolelor le revine autorilor acestora.

MUZEUL JUDEȚEAN „AURELIAN SACERDOȚEANU” VÂLCEA

Adresa : Calea lui Traian, nr. 143, Râmnicu Vâlcea, ROMÂNIA

Tel/Fax: 0250 / 738121

E-mail: mjv@avansoft.ro

SUMAR

ARHEOLOGIE

Claudiu Aurel Tulugea - <i>Repertoriul descoperirilor arheologice din nordul Olteniei – cu specială privire la județul Gorj și Vâlcea (depozite fosilifere - paleolitic)</i>	9
Marcel Benea, Mihai Blăjan și Dumitru Garoafă - <i>Unelte litice descoperite pe teritoriul comunei Popești (județul Vâlcea). Studiu petrografic și arheologic</i>	14
Dr. Cristian Schuster, Traian Popa - <i>Cu privire la Eneoliticul Final de pe cursul inferior al Argeșului</i>	30
Alexandru Nălbitoru – Mărăcine - <i>Tipuri de așezări și locuințe în cadrul culturii Verbicioara</i>	34
Mihai Blăjan, Eugen Petrescu - <i>Secura de luptă din piatră descoperită la Mrenești, comuna Crețeni, județul Vâlcea</i>	36
Claudiu Aurel Tulugea, Mihai Blăjan - <i>Topoare - ciocan de minerit din colecția Muzeului Județean "A. Sacerdoțeanu" Vâlcea</i>	40
Laurențiu Mecu - <i>Considerații asupra utilajului litic descoperit în așezarea din Bronzul Final de la Radovanu, județul Călărași</i>	44
Ion Tuțulescu - <i>O încercare de repertoriere a așezărilor fortificate din prima vârstă a fierului din spațiul intracarpatic și Banat</i>	47
Dr. Silviu I. Purece - <i>Tezaurile romane imperiale descoperite pe teritoriul județului Vâlcea</i>	63
Dr. Vasile Marinoiu - <i>Villa rustica și necropola romană de la Bengești Ciocadia județul Gorj</i>	80
Mariana Iosifaru - <i>Biserica de lemn din Grușetu, comuna Costești județul Vâlcea</i>	93
Ovidiu Părăușanu - <i>Metoda de datare C-14</i>	102

RECENZII

Dr. Gheorghe Calotoiu - <i>Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei</i>	107
Dr. Gheorghe Calotoiu - <i>Academicianul George Uscătescu - 90 de ani de la naștere</i> ...	110

ISTORIE

Ovidiu Tănase - <i>Geneza etnică a autohtonilor basarabeni: români sau moldoveni?</i>	113
Dr. Vasile Mărculeț - <i>Dispute și confruntări interne în etapa de început a existenței țaratului Vlaho-Bulgar și implicarea Bizanțului. 1185-1204</i>	118
Carol Terteci - <i>Câteva pricini de judecată din Vâlcea secolelor XVI-XVII</i>	133
Acad. Răzvan Theodorescu - <i>Episcopi și ctitori în Vâlcea secolului al XVIII-lea</i>	140
Vetuța Ciocan - <i>Elemente de viață cotidiană la curtea domnească a Țării Românești în secolul al XVIII-lea</i>	153
Valentin Ciocan - <i>Chesarie Râmniceanu după 230 de ani</i>	156
Bogdan Aleca - <i>Epidemia de holeră în Județul Vâlcea în anii 1830-1831</i>	160
Valentin Hănuțescu - <i>Câteva considerente privind revoluția pașoptistă din Țara Românească</i>	166
Aniniș Tiberiu - <i>Independența de stat a României oglindită în colecția de medalii a Muzeului Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea</i>	172
Dr. Ciprian Sîrbu - <i>Condiția materială a clerului din Episcopia Râmnicului, în perioada 1859-1918</i>	178
Dr. Dumitru Cauc - <i>Proprietatea bisericească și mănăstirească din Oltenia după 1864</i> .	191

Dan Mihai Moroianu - Problema evreiască în dezbaterile parlamentare între anii 1866-1871	214
Liliana Beu- Amănunte privind constituirea la Vâlcea a Partidului Conservator - Democrat	221
Dr. Sorin Oane - Atentatul dejucaț de la Olănești contra mareșalului Antonescu. O variantă de lucru	226

ETNOGRAFIE

Prof. univ. dr. Ioan Godea - Gospodărie tradițională din Almaș (Țara Zarandului)	232
Dr. Ioan St. Lazăr - O introducere în cultura populară din Vâlcea (substratul și stratul)	242
Dr. Ionuț Dumitrescu - Casa tradițională cu foișor din Vâlcea	248
Eugen Deca - Considerații istorice și etnografice privind morile de apă amplasate pe râul Olteț în secolele XVIII – XX	253
Luiza Barcan - Un monument al arhitecturii ecleziale tradiționale din nordul Olteniei: biserica de lemn din Igoiu	260
Dr. Ionuț Dumitrescu, Oana Florescu - Construcții pomi-viticole din Vâlcea	269
Sabin Lungoci - Centre de confecționare a lăzilor de zestre în Vâlcea	276

LABORATOR

Diana Scrociob - O nouă expoziție de bază la Muzeul Județean "Aurelian Sacerdoțeanu" Vâlcea. Câteva probleme de conservare	282
---	-----

ARTĂ

Dr. Ioana Ene - Icoane din „epoca lui Matei Basarab” în Vâlcea (II)	286
Dr. Ioana Ene - O icoană din vremea lui Șerban Cantacuzino în colecția Muzeului Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea	290
Gheorghe Dican - Un om, un pictor – Constantin Cerăceanu	293
Alina-Cristina Cristea - Lucrări ale unor sculptori din perioada interbelică, aflate în Muzeul de Artă „Casa Simian” din Râmnicu Vâlcea	297

FILOSOFIA CULTURII

Prof. univ. dr. Andrei Marga - Noul concept al omului	303
Alexandru Nancu - Modernitate versus tradiție	308

Repertoriul descoperirilor arheologice din nordul Olteniei – cu specială privire la județul Gorj și Vâlcea (depozite fosilifere - paleolitic)

Claudiu Aurel Tulugea
claudiutulugea@yahoo.com

1. Amărăști, (comuna Amărăști, județul Vâlcea)

În vatra satului, pe cursul pârâului Pesceana, au fost descoperite întâmplător fosile ale mamiferelor preglaciare - *Elephas primigenius*, *Elephas meridionalis*.

Bibliografie: Gh. Petre - Govora, 1995, p. 6; cercetări de teren, 2007.

2. Baia de Fier

a) peștera „Muierilor” (județul Gorj)

În 1897, arheologul Teohari Antonescu descoperă oase de animale diluvice. Cercetarea peșterilor este continuată de Al. Ștefulescu, Iuliu Moisil și Rola Piekarski, în cadrul mișcării arheologice de la Tg. Jiu. C. N. Plopșor descoperă paleoliticul și arta rupestră în Oltenia, iar în 1929 face noi cercetări în această peșteră, unde descoperă obiecte de cuarțit alb, așchii cu urme de prelucrare, un silex și câteva *pointes à main*, stabilind următoarea stratigrafie: strat musterian (cu *ursus spelaeus*), strat steril, strat magdalenean, strat steril și un strat chalcolitic”. De asemenea, descoperă un craniu *homo - sapiens fossilis* într-un nivel aurignacian, datat acum 30.000 ani pe baza analizelor cu C14 și pictura rupestră.

b) peștera Pârcălabului

Este situată pe Valea Galbenului. C. N. Plopșor descoperă aici pictură rupestră. Simbolurile solare de aici par a sta în legătură cu un cult al soarelui, *care ar fi putut servi ca un sanctuar al vremurilor de atunci*.

c) peșterile de la Polovragi

Situate în stânga și dreapta Oltețului, în dreptul defileului, aceste peșteri sunt cercetate de la sfârșitul secolului XIX de T. Antonescu, pentru ca mai târziu C. N. Plopșor să descopere aici pictura rupestră, executată în stil semi-naturalist, cu o concepție dinamică unde apar reprezentări omenești și zoomorfe. Desenele geometrice redau figuri omenești schematice sau simboluri solare.

Bibliografie: C. Moisil, 1910, p.110 și 119; I. Moisil, 1926, p.11 și 125; I. Andrieșescu, 1912, p. 32. C. N. Plopșor, 1925, p. 6; Idem, 1926, p. 49 - 50; Idem, 1926, p. 131, 134; Idem, 1928, p. 37 - 48; Idem, 1929, p. 3 - 5; Idem, 1929, p. 6 - 8; Idem, 1954, p. 216 - 222; C. N. Plopșor, Dardu Nicolaescu Plopșor, 1963, 10 - 11; I. Nestor, 1933, p. 29 - 30; D. Berciu, 1939, p. 5, 13 - 15, fig. 8, 1 - 52; Idem, 1966, p. 18; Gh. Calotoiu, I. Mocioi, V. Marinoiu, 1987, p. 14, 17.

3. Bălaci, (comuna Roșiile, județul Vâlcea)

Pe cursul pârâului Sașa, în urma pieghezilor făcute în 1969 - 1971, a fost descoperit un punct fosilifer.

Bibliografie: M. Blăjan, 1972, p. 23; Idem, 1974, p. 560.

4. Bistrița, (comuna Costești, județul Vâlcea)

Lângă Valea Jidovii s-a descoperit un molar de mamut (*Elephas primigenius*), la săparea unei fântâni la 12 m adâncime.

În peștera Sf. Grigore Decapoliitul de pe Valea Bustrîței s-au găsit fragmente de fosile de *Ursus spaeleus* - ursul peșterilor, datate în mezolitic.

Bibliografie: M. Dumitrescu și colab., 1955, p. 323; D. Bondoc, 2002, p. 24 - 25.

5. **Boroșteni, Peștera Cioarei**, (comuna Peștișani, județul Gorj)

Cercetată în 1955 de C. N. Plopșor și C. N. Mateescu, care trasează o secțiune (3,00 x 1,50m) și penetrează depozitul până la adâncimea de 4 m, fără a se ajunge la patul peșterii. Din 1973, cercetarea este reluată de Marin Cîrciumaru, care de-a lungul mai multor campanii de cercetări sistematice epuizează în mare parte depozitul sedimentat de-a lungul a peste 100.000 de ani. Este cea mai veche așezare paleolitică din România, cu o stratigrafie sigură și cele mai interesante mărturii de artă paleolitică din țara noastră.

Locuire musteriană din paleoliticul târziu, cu două nivele de locuire, despărțite de un strat steril. Cel mai vechi sediment aparține interglaciului *Riss - Würm*, iar ultima locuire în plin climat interstadial „Nandru”. Au fost descoperite racloare, cuțite pentru jupuit din os, gratoare, străpungătoare de os, vârfuri de săgeți din os, răzuitoare, boluri din piatră cu ocră roșu și castaniu, craniile de ursus spaeleus, figurine de os, datate cu C14, acum 42.000 ani. Importanțele descoperiri de aici au intrat în literatura de specialitate sub denumirea de **interglaciul Broșteni** sau **cultura Broșteni**, fiind considerată una din cele mai vechi peșteri carpatice locuite din România.

Bibliografie: C. N. Plopșor, C. N. Mateescu, 1955, p. 391 – 409; Marin Cîrciumaru, 1977, I; Idem, 1980, p. 61 - 69; Gh. Calotiu, I. Mocioi, V. Marinoiu, 1987, p. 15 - 16; M. Cîrciumaru, M. Otte, M. Ulrix - Closset, 1995, p. 35 - 46; M. Cîrciumaru și colaboratorii, 1997, p. 19 - 28;

6. **Bugiulești** (comuna Tetoiu, județul Vâlcea)

În punctul „Valea lui Grăunceanu” din bazinul Oltețului, în cuibul fosilifer de aici, s-a găsit un complex cu urme osteologice fără conexiune anatomică integrală, provenind de la circa 30 animale specifice faunei din *villafanchian*, cu o vechime de 1.800.000 de ani, alături de care erau și pietre, ajunse artificial în acest loc (nu prin rulare naturală de către ape). Multe oase erau sparte în mod intenționat, probabil pentru extragerea măduvei, iar despre unele oase s-a considerat că au fost folosite ca împungătoare sau zdrobitoare. C.S. Nicolăescu -Plopșor, care a făcut cercetări arheologice sistematice între anii 1960 - 1966, reluate după 1975, a considerat că ne aflăm în fața urmelor unei tabere primitive de vânători. Aceștia trăiau din hăituirea animalelor ce veneau să se adape în delta pe care Oltețul o făcea atunci la vărsarea în Lacul Getic. Unele animale hăituite se aprofundau în smârcurile deltei și erau ucise, cele mai bune părți fiind tăiate și duse în tabără. Așa s-ar explica prezența acelor oase dispartate din punct de vedere anatomic, provenind de la mai multe animale. Pietrele, aduse în mod intenționat, foloseau la spargerea oaselor. Antropologul Dardu Nicolăescu Plopșor anunța, în urma a noi cercetări în acest punct, descoperirea a două fragmente osoase umane (diafize de tibie și femur), care ar fi apropiate de tipul *Australophitecus*, acestea fiind destul de nerelevante pentru afirmarea certă a unor concluzii de asemenea importanță istorică.

De altfel, în comuna Tetoiu și împrejurimi, au fost descoperite numeroase puncte fosilifere: „Fântâna alor Tiței”, Pietrișu, Preotești, Vijoiești, sunt doar câteva zone în care au fost descoperite numeroase fosile.

Bibliografie: C. S. Nicolăescu - Plopșor, Dardu Nicolăescu - Plopșor, 1963, p. 10 - 11; D. Berciu, 1966, p. 18, 22, fig. I, 4/6; Gh. Petre - Govora, 1995, p. 6, fig. 1, 1/15.

7. **Căzănești**, (cartier, oraș Râmnicu Vâlcea, județul Vâlcea)

În depunerile de loes de la Căzănești, punctul *Fabrică* s-au descoperit fosile de mamut și *elephas meridionalis*.

Tot aici s-a descoperit un răzuitor din silex maroniu specific microlitelor gravettiene, iar cu ocazia săpăturilor efectuate în anul 1960 pentru scoaterea pământului de prelucrat cărămidă, de la adâncimea de 5 m s-au recoltat câteva așchii

și un nucleu din silex maroniu având baza trapezoidală de pe care s-au desprins microlite în tehnică romanello - aziliană.

Bibliografie: Gh. Petre - Govora, 1976, p. 10, fig. 5/4; Idem, 1983, p. 10; Idem 1995, p. 6, 9, fig. 1/19, fig. 3/7.

8. Copăceni, (comuna Copăceni, județul Vâlcea)

De pe cursul mijlociu al râului Cerna și dealurile din apropiere au fost adunate fosile (vertebre pietrificate) și diverse cochilii.

Bibliografie: Elena Bîgioi, Gh. Bîgioi, 2006, p. 24.

9. Cremenari, (comuna Galicea, județul Vâlcea),

Pe terasele de pe valea Oltului, pe raza comunei au fost descoperite cioplitoare bifaciale din silex ce aparțin paleoliticului inferior - *cultura de prund*, asociate cu așchii zise de tip clactonian.

Bibliografie: I. Nania, 1964, p. 517 - 521; Idem, 1971, p. 291 - 293; Gh. Petre - Govora, 1995, p. 8, fig. 1, 17/18.

10. Crețeni, (comuna Crețeni, județul Vâlcea)

În pădurea Geamăna, pe proprietatea lui N. Tănăsescu, la jumătatea secolului trecut, s-au descoperit fosile de *Elephas primigenius*.

Bibliografie: E. Petrescu, 2007, p. 323.

11. Dobriceni, (comuna Stoenesti, județul Vâlcea)

Punct fosilifer.

Bibliografie: Gh. Petre – Govora, 1995, p. 6.

12. Foltești, (comuna Lonești, județul Vâlcea)

Pe versantul dealului din localitate au fost descoperite fragmente fosilifere.

Bibliografie: Gh. Petre - Govora, 1995, p. 6.

13. Fumureni, (comuna Lungești, județul Vâlcea)

Au fost descoperite fosile de mamut, care se păstrează la Muzeul Național de Antichități București.

Bibliografie: Gh. Dumitrașcu Mamu, 1996, p. 20.

14. Ghioroiu, (comuna Ghioroiu, județul Vâlcea)

Pe valea Mitocului, punctul *Uleiul*, au fost descoperite resturi osteologice: femur de elefant, cutie craniană de *Bours Europensis meridionalis*, falcă de hienă (colecția Paloș Ion, Gheoroiu).

Bibliografie: Paloș Ion, 2001, p. 51.

15. Glăvile, (comuna Glăvile, județul Vâlcea)

În pădurea Văcăreța s-a descoperit un femur de mamut pietrificat din cuaternar. Fosile au fost descoperite și pe valea Pescenei, din localitate.

Bibliografie: E. Petrescu, 2007, p. 393; periegheză, 1978, M. Iosifaru.

16. Gușoieni, (comuna Gușoieni, județul Vâlcea)

În punctul *Râpa Ursului*, numită de localnici *Predeasca* sau *La Predeasca*, au fost descoperite numeroase fosile de mamut.

Bibliografie: E. Petrescu, 2007, p. 409.

17. Lădești, (comuna Lădești, județul Vâlcea)

Cu ocazia lucrărilor de amenajare a terenurilor, cauzate de alunecările de teren, au fost descoperite numeroase fosile, pe partea dreaptă a drumului ce trece prin localitate.

Bibliografie: M. Iosifaru, periegheză, 1979.

18. Malaia, (comuna Malaia, județul Vâlcea)

În peșterile din masivul Buila situat la sud de comună s-au găsit fosile de *Ursus spaeleus*.

Bibliografie: Gh. Petre - Govora, 1995, p. 6; E. Petrescu, 2007, p. 440.

19. Runcu, (comună, județul Gorj)

Pe Valea Sohodolului, în punctul „La Bulboc” (județul Gorj), a fost descoperită arta rupestră ce se încadrează în categoria gravurii. Aici, pe suprafața netezită a unei stânci, s-au săpat cu ajutorul unui instrument ascuțit desene schematizate. Aceste scene *par a fi elemente religioase și profane sau ar putea avea și o semnificație istorico-narativă sau comemorativă, din viața tribală de atunci.*

Bibliografie: D. Berciu, 1939, p.13, 15 - 17; Gh. Calotoiu, I. Mocioi, V. Marinoiu, 1987, p. 18-19.

20. Olanu, (comuna Olanu, județul Vâlcea)

Cioplitoare bifaciale de silex au fost descoperite pe valea Oltului, pe terasele de la Olanu, încadrate în paleoliticul inferior - cultura de prund.

Bibliografie: I. Nania, 1971, p. 291 - 293; Gh. Petre-Govora, 1995, p. 8, fig. 1, 17 - 18.

21. Olănești, (oraș, județul Vâlcea)

De la Olănești provine un nucleu de formă globulară din silex de bună calitate, maroniu lucios, de pe care s-au desprins așchii și microlite specifice mezoliticului.

Bibliografie: Gh. Petre - Govora, 1995, p. 9, fig. 3/1.

22. Orlești, (comuna Orlești, județul Vâlcea)

Pe valea Omorâcii a fost identificat un punct fosilifer.

Bibliografie: Gh. Petre - Govora, 1995, p. 6

23. Romanești, (comuna Roșiile, județul Vâlcea)

Pe cursul pârâului Sașa, a fost descoperit un punct fosilifer.

Bibliografie: M. Blăjan, 1972, p. 23; Idem, 1974, p. 560.

24. Scundu, (comuna Scundu, județul Vâlcea)

Au fost descoperite fosile de mamifere preglaciare.

Bibliografie: Gh. Petre - Govora, 1995, p. 6.

25. Stănești, (comuna Lungești, județul Vâlcea)

Pe raza localității au fost descoperite fosile de mamifere preglaciare.

Bibliografie: Gh. Dumitrașcu Mamu, 1996, p. 20.

26. Zgubea, (comuna Roșiile, județul Vâlcea)

Pe cursul pârâului Sașa a fost descoperit un punct fosilifer.

Bibliografie: M. Blăjan, 1972, p. 23; Idem, 1974, p. 560.

Summary

20 fossil points and 7 paleolithic settlements were archaeologically investigated or accidentally discovered in northern Oltenia (Gorj and Valcea County).

In the fossil deposit from Bugiu-lești, point Grăunceanu's Valley, the Oltet region, it was found a complex with archaeological traces from about 30 animals specific to the fauna of Villafranchian, and it is supposed to be 1,800,000 years old.

The oldest paleolithic settlement in Romania, with a reliable stratigraphy and the most interesting testimonies of paleolithic art was investigated in Borosteni-Peștera Cioarei. The oldest sediment belongs to the interglacial *Riss-Würm* and to last living in full interstadial climate *Nandru*. Dated with C14 the objects found there are 42,000 years old. Known in literature as the interglacial Borosteni or Borosteni culture, it is regarded as one of the oldest inhabited Carpathian caves in Romania.

The cave art found especially in the caves from Baia de Fier, Runcu and Polovragi was divided into two groups: painting and engraving. Their significance relates to the practice of rites and rituals with magic or might have a historical - narrative or commemorative significance of the tribal life then. This cave art has several periods: the oldest of them belong to the Upper Paleolithic, the rest are generally Eneolithic because of the archaeological traces discovered nearby.

Note

- Andrieșescu I.**, *Din preistoria Olteniei*, extras din *Omagiul lui N. Iorga*, 1921, p. 13.
- Berciu D.**, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Arhivele Olteniei, XVIII, nr. 101 - 103, ianuarie - iunie, 1939, p. 4 - 6, 13 - 17; Idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1967, p. 15, 21, fig. 1, 4/6.
- Blăjan M.**, *Descoperiri paleontologice în nord-estul Olteniei*, în *Echinoc*, Cluj, nr. 4 (aprilie), 1972, p. 23; Idem, *Descoperiri în epoca fierului în nord-estul Olteniei*, *Apulum*, XII, 1974, p. 560.
- Bondoc D.**, *Costești - Vâlcea, 45 secole de istorie*, Râmnicu Vâlcea, 2002, p. 24 -25.
- Bîgioi E., Bîgioi Gh.**, *Monografia Comunei Copăceni Vâlcea*, 2006, p. 24.
- Calotoiu Gh., Mocioi I., Marinoiu V.**, *Mărturii arheologice în Gorj*, Tg. Jiu, 1987, p. 14 21.
- Cârciumaru M.** *Interglaciularul Broșteni (Eem – Riss – Würm - Mikulino) și unele considerații geocronologice privind începuturile musterianului în România pe baza rezultatelor palinologice din peștera Cioarei Broșteni (județul Gorj)*, SCIV, 28, 1977, I, Idem, *Mediul geografic în Pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980, p. 61 - 69; M. Cârciumaru, M. Otte, M. Ulrix - Closset, *Séquence pléistocène á la „Peștera Cioarei” (grotte des corbeaux) á Borošteni en Oltenie*, *Préhistoire Européenne*, vol. 7, 1995, p. 35 - 46; M. Cârciumaru și colaboratorii, *Mărturii de artă paleolitică în Peștera Cioarei de la Borošteni, comuna Peștișani, județul Gorj*, Litua. Studii și cercetări, VII, Tg. Jiu, 1997, p.19 - 28.
- Dumitrașcu - Mamu Gh.**, *Monografia Comunei Lungești*, 1996, p. 20.
- Dumitrescu Margareta** și colaboratorii, *Dinamica și hibernația chilopterelor în Peștera Liliecilor de la Mănăstirea Bistrița*, *Buletin Științific*, tom. 14, nr. 2, 1955, p. 323.
- Moisil C.**, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, III, 1910, p. 116, 119.
- Moisil I.**, *Repertoriul arheologic de localități istorice, preistorice și altele din județul Gorj*, Arhivele Olteniei, V, 1926, p. 11 și 125.
- Nicolaescu - Plopșor C.**, *Paleoliticul în România*, extras din *Năzuința Românească*, V, 2, 1925, p. 6, 45, 64 - 66, fig. 17 - 18 Idem, *Desenuri paleolitice în Oltenia*, Arhivele Olteniei, V, 1926, p. 49 - 50; Idem, *Cu privire la desenele preistorice din peșterile Gorjului*, Arhivele Olteniei, V, 1926, p. 131 - 134; Idem: *Travaux sur les peintures rupestres d'Olténie*, Arhivele Olteniei, VI, 1928, p. 37 - 38; Idem, *Un desen paleolitic în Oltenia?*, Arhivele Olteniei, I, 1929, p. 3 - 5; Idem, *Desenele rupestre de la Polovragi - Gorj*, *Mem. Muz. Reg. al Olteniei*, I, 1929, p. 6 - 8; Idem, *Descoperirile arheologice de la Peștera Muierilor*, SCIV, II,1 954, p. 216 - 222; Nicolaescu - Plopșor C. și Mateescu C., *Șantierul arheologic Cerna - Olt*, SCIV, 6, 1955, II, p. 391 - 409.
- Nicolaescu - Plopșor C., Nicolaescu Plopșor Dardu**, *The Possible Existence of Proto-Hominids in Romania's Villafranchian*, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 10 - 11.
- Nania I.**, *O nouă descoperire din paleoliticul inferior în regiunea Argeș*, SCIV, XV, 4, 1964, p. 517 - 521; Idem, *O nouă descoperire atribuită paleoliticului inferior în județul Vâlcea*, SCIV, 22, 2, 1971, p. 291 - 293.
- Nestor I.**, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Romänien*, 1933, p. 29 - 30.
- Pașol I.**, *Monografia Comunei Gheoroiu*, Râmnicu Vâlcea, 2001, p. 51.
- Petre – Govora Gh.**, *Aspecte ale începutului epocii bronzului în nord-estul Olteniei*, *Buridava*, studii și materiale, 2, Râmnicu Vâlcea, 1976, p. 10, fig. 5/4; Idem, *Vâlcea, vatră multimilenară a patriei noastre*, în *Studii Vâlcene*, Râmnicu Vâlcea, 1983, p. 10; Idem, *O preistorie a nord - estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, 1995, p. 6.
- Petrescu E.**, *Vâlcea - țara lupilor getici sau ținutul Vâlcilor*, I, Râmnicu Vâlcea, 2007, p. 323, 393, 409.
- Ștefulescu Al.**, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg. Jiu, 1904, p. II - V.

Unelte litice descoperite pe teritoriul comunei Popești (județul Vâlcea). Studiu petrografic și arheologic

Marcel Benea, Mihai Blăjan și Dumitru Garoafă

mualba@yahoo.com

valcea.an@mai.gov.ro

1. Mediul natural

Comuna Popești, compusă din satele Curtea, Dăești, Firijba, Meieni, Popești, Urși și Valea Caselor¹ se situează în regiunea de interferență a Subcarpaților Getici cu Piemontul Oltețului, la marginea Piemontului Getic, în perimetrul central-vestic al județului² (Pl. I). Satele componente sunt amplasate pe ambele maluri ale râului Luncavăț, iar așezările Popești și Urși își înșiruie casele de-a lungul drumului național DN 65C, care, asemenea cursului de apă curgătoare, străbate regiunea de la nord-vest la sud-est și duce la Horezu³.

Relieful are aspectul unui platou plan înconjurat de numeroase culmi piemontane dispuse pe direcția nord-sud, de-a lungul interfluviilor care mărginesc la est și la vest valea Luncavățului. Altitudinea dealurilor coboară de la 450-500 m până la 150 m în lunca largă a râului.

Formațiunile geologice prezente în zonă sunt reprezentate prin depozite sedimentare (nisipuri, pietrișuri, marne și argile) de vârstă pliocenă și cuaternară⁴.

Bazinul râului Luncavăț cuprinde o rețea densă de pâraie inconstante, alimentate de izvoarele pânzei freatice și de apele pluviale ale căror precipitații însumează anual o cantitate medie de 513,5 mm. Climatul temperat se caracterizează prin ierni ponderate și veri călduroase⁵.

Mediul natural favorabil a înlesnit statornicirea omului în regiunea Subcarpaților Getici încă din zorii omenirii. Între anii 1968-1975, pe hotarul și în vatra satelor Popești, Urși și cătunul Mehedinți, sătenii au găsit întâmplător fosile de proboscidieni, unelte de piatră și fragmente ceramice preistorice. Majoritatea artefactelor paleontologice și arheologice, strânse cu grijă de directorul școlii din localitate, Prof. Aurelian Mateescu, au fost expuse într-un colț muzeistic amenajat în incinta edificiului școlar din comună⁶. Ridicate de la școală de către prof. Dumitru Garoafă, consilier superior la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Vâlcea, cu acordul tacit al directorului școlii generale din comună – prof. Gheorghe (Bebe) Popa, o parte dintre piesele fosile (o porțiune din țesutul extern al unei epifize de tibie de proboscidian și un corp vertebral de mamifer) și cinci obiecte de piatră (un fragment și patru întregi) ne-au fost predate, la 26 martie 2006, pentru un studiu interdisciplinar.

2. Metodologia investigațiilor petrografice și arheologice

În scopul determinării naturii rocilor pentru stabilirea ocurențelor materiilor prime, a tehnicilor de prelucrare și a circulației pieselor finite, uneltele litice au făcut

¹D. Garoafă, *Comuna Popești. Studiu istoric și documente*, Editura Steaua Nordului, <București>, <2007>, p. 21

²*Ibidem*, p.12–13

³V. Dragomir, V. Badea, Gh. Mureșan, Gh. Epuran, *România. Atlas rutier*, Editura Sport – Turism, f.a., 45 D.

⁴D. Garoafă, *op. cit.*, p.13–14

⁵*Ibidem*, p.15–16.

⁶*Ibidem*, p.37, n.84.

obiectul studiului petrografic realizat de Conf.dr. Marcel Benea de la Catedra de Mineralogie a Facultății de Biologie și Geologie din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

Investigarea artefactelor s-a efectuat prin observații macroscopice (lupă binoculară Nikon SMZ 645) și studii în secțiuni subțiri în lumină polarizată, prin transmisie (microscop Nikon Eclipse E200).

Probele din piesele luate în studiu (P50, P51, P52, P53 și P54) au fost prelevate prin carotare în mediu umed (sub jet de apă), utilizând o carotieră cu diametrul interior de 10 mm, acționată electric. Lungimea probei a fost de maxim 15 mm.

Studiul microscopic s-a efectuat pe secțiuni subțiri realizate prin șlefuirea unui fragment din proba prelevată până la obținerea unei lamele de cca. 0,02-0,03 mm grosime, fixată apoi între o lamă și o lamelă cu ajutorul unui adeziv („balsam de Canada” - indice de refracție = 1,539).

Ilustrarea structurii, texturii și compoziției mineralogice a fost făcută cu ajutorul microfotografiilor digitale.

În vederea stabilirii provenienței materialului litic, rezultatele analizelor efectuate pe piesele arheologice au fost comparate cu informațiile existente în literatura geologică.

Cu prilejul trecerii în revistă a uneltelor litice, Mihai Blăjan, cercetător – arheolog la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, a executat studiul interdisciplinar pe patru exemplare întregi și un fragment. Fiecare piesă a fost descrisă, dimensionată cu șublerul, desenată din față și lateral (dorsal) și s-au conturat secțiunile transversală și longitudinală. A urmat fotografierea artefactelor de piatră din față și a pieselor evolute tipologic și din lateral. Această operație a fost realizată la scară grafică de Prof. chimist Alexandru Doru Sabău de la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

Cercetarea literaturii geografice și istorice a zonei subcarpatice a permis obținerea de informații pentru descrierea laconică a mediului ambiant prin precizarea evoluției geologice și a provenienței posibile a rocilor în zona subcarpatică.

Încadrarea cronologică și culturală se bazează pe analogiile citate pentru fiecare unealtă în parte și a semnalării legăturilor tipologice cu alte complexe similare descoperite mai întâi în regiunea din partea dreaptă a Oltului, apoi în Muntenia, Moldova și chiar în spațiul intracarpatic transilvănean.

După epuizarea investigației arheologice, inerente unei cercetări interdisciplinare, autorii au trecut la redactarea generală a studiului.

3. Descrierea și datarea obiectelor de piatră

În continuare, prezentăm artefactele litice în ordinea alfabetică a satelor de origine:

(1) Mehedinți, un cătun (mahala) numit de localnici „Me(e)dinți”, se situează în vatra veche a satului Urși. În locul „La Grigoriță”, în apropierea căruia se găsesc amplasate vestigiile zidului de cărămidă al Altarului bisericii trăsnite, cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul”, s-a descoperit fragmentul unui topor de piatră (Pl. II,1). Unealta lucrată din amfibolit (P53) este reprezentată de brațul-ciocan lung de 3,76 cm, rupt de la nivelul perforației. Roca metamorfică de culoare neagră cu nuanțe verzui se remarcă prin structura granulară și textura masivă. Studiul microscopic pune în evidență compoziția mineralogică alcătuită din amfiboli (hornblendă), cuarț, biotit / clorite, titanit și minerale opace (Pl.II,2,3).

Unealta naviformă prezintă muchia îngustată (1,72 cm), lățimea maximă în dreptul perforației și grosimea pereților de 1,45 – 1,50 cm. Diametrul orificiului tronconic măsoară 2,12 x 2,21 cm. Spart prin izbire puternică, toporul are suprafața brăzdată de numeroase alveole rămase în urma unei șlefuiți incomplete și poartă o

spărtură pe peretele interior al orificiului (Pl.III,1). Dimensiuni⁷: H. – 5,63 cm; l. – 5,02 cm; gr. – 2,65 cm și gt. – 125 g.

Unealta fragmentară se apropie prin analogie de muchia unui exemplar spart, confecționat din diabaz, descoperit în așezarea Coțofeni de la Boarta – „Cetățuie”⁸.

(2) Popești. În poiana însoțită, „cu arbori rari... , numită de bătrâni <<Băjenie>>”, de sub dealul acoperit de pădure, cunoscut de localnici cu numele <<În Față>>, s-au descoperit întâmplător un topor întreg „cu o formă deosebită” (Pl. III,2,3) și un „pisător” din piatră⁹ (Pl. V,1,2,3).

(a) Toporul perforat (P51), este confecționat dintr-o rocă magmatică de culoare cenușiu-verzuie. Caracteristicile microscopice permit definirea rocii ca fiind un dolerit, cu structură ofitică, alcătuit din piroxeni, feldspați plagioclazi ușor argilizați și sericitizați, amfiboli / clorite, epidot și minerale opace (Pl. IV,1,2).

Securea cu conturul naviform poligonal este puternic dezvoltată în dreptul perforației. Brațul-ciocan, lung de 3,28 cm, prezintă muchia îngustată până la 2,70 cm și suprafața acoperită de alveole rezultate în urma unor utilizări succesive. Brațul opus (3,56 cm) se remarcă prin tăișul tocit, arcuit și urmele unor spărturi ușoare. Orificiul circular are forma de trunchi de con, cu diametrul extremităților de 1,86 și 1,93 cm. Pereții interiori au suprafața șlefuită și marginile bilaterale evazate pieziș și brăzdate de spărturi ușoare. Fețele laterale (internă și externă) sunt plane, iar cele dorsale prezintă conturul plan-convex, cu marginile rotunjite. Secțiunea verticală este patrulateră, cu laturile scurte ușor arcuite. Piesa poartă urme de utilizare vizibile pe linia tăișului, pe suprafața muchiei, pe marginile bilaterale ale perforației și ale laturilor lungi. Unele spărturi s-au produs în vechime, altele recent (Pl.IV,3). Dimensiuni: H. – 8,53 cm; l. maximă în dreptul orificiului 4,55 cm; gr. – 3,45 – 3,48 cm și gt. – 234 g.

Toporul în formă de navă, cu secțiunea longitudinală patrulateră și perforația ușor coborâtă spre tăiș, are analogie la Fumureni – „Dealul Sîlii” (com. Lungești)¹⁰. O secure identică în privința formei s-a descoperit în așezarea neolitică Calu și aparține culturii Cucuteni¹¹. Câte o piesă asemănătoare semnalăm la Roșu (jud. Suceava)¹², într-o așezare din epoca bronzului cercetată pe „valea Horincii”, la Rogojeni (jud. Galați)¹³, în sudul Moldovei, dar și la Șieu-Odorhei¹⁴ în Transilvania. Așadar, acest tip de topor a evoluat din neoliticul mijlociu până în prima jumătate a epocii bronzului.

(b) Pisătorul (zdrobitor, pistil) (P54) este confecționat dintr-un bolovan de râu de culoare cenușiu-gălbuie care în urma observațiilor macro și microscopice s-a dovedit a fi o rocă metamorfică și anume un gnaiss. Compoziția mineralogică este alcătuită din cuarț, feldspați potasici (ortoclaz și microclin) și feldspați plagioclazi pe

⁷Utilizăm următoarele abrevieri: H. = înălțimea; l. = lățimea; gr. = grosimea; d. = diametrul; gt. = greutatea; com. = comuna; jud. = județul; n. = nota.

⁸E. Stoicovici, M. Blăjan, *Unelte și arme de piatră descoperite în împrejurimile Mediașului (județul Sibiu)*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 34, fig. 2, 10 și fig. 6, 10.

⁹D. Garoafă, *op. cit.*, p. 33. Informații amabile oferite de pr. Petre Mateiescu pentru care îi mulțumim și pe această cale.

¹⁰D. Căpătaru, *Dovezi materiale care certifică prezența și continuitatea vieții umane pe parcursul a două milioane de ani în Fumureni, jud. Vâlcea*, în *Studii vâlcene*, S.N., II/IX, 2006, p.20 și p.27, fig.7,1.

¹¹R. Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, București, 1941, p.47, fig.33,7.

¹²St. Dănilă, G. Marinescu, *Unelte, arme și obiecte de piatră șlefuite descoperite pe teritoriul județului Bistrița–Năsăud*, în *File de istorie*, III, Muzeul de istorie Bistrița, 1974, p.20 și p.44, pl. XV,6 și XXIII,4.

¹³I. T. Dragomir, *Descoperiri arheologice la Rogojeni pe valea Horincii (județul Galați)*, în *MCA*, IX, 1970, p.504, fig.1,5 și fig.4,1.

¹⁴St. Dănilă, G. Marinescu, *op. cit.*, p.19 și p.35, pl. VI,2.

alocuri sericitizați, argilizați sau calcitizați, hornblendă, granați, titanit și minerale opace (oxi-hidroxizi de fier) (Pl. VI,1,2).

Unealta are fețele laterale late, polizate asimetric concav, fețele dorsale înguste și rotunjite, cu linia verticală concavă ușor ondulată. Talpa plată se remarcă printr-un contur oval-alungit rombic, cu extremitățile rotunjite (6,95 x 16,18 cm). Marginea se răsfrânge prin arcuire spre interior pe fețele late. Mânerul cu conturul eliptic (3,07 x 7,47 cm) are suprafața plată și marginile rotunjite. Suprafața pisătorului poartă spărturi de așchii mari pe marginea tălpii și mânerului, dar și pe una din fețele dorsale (Pl. VI,3). Dimensiuni: H. – 11,64 cm; l. maximă 16,18 cm; gr. 6,95 cm și gt. 969 g.

După cunoștințele noastre actuale, deși are forma calapodului de cizmărie, pistilul nu prezintă analogii în repertoriul uneltelor de piatră preistorice descoperite în spațiul carpato-dunăreano - pontic.

(3) Urși este un sat situat „pe Valea Ursului” în care, de-a lungul anilor, s-au adunat toți moșnenii împrăștiați „pe mai multe văi” și au înființat o așezare nouă, situată la 3 km depărtare de localitatea Popești¹⁵.

Din albia râului Luncavăț, în punctul numit „La Blocuri” situat pe fosta moșie Bengeanca, s-a recuperat un topor întreg (P52), iar dintr-un loc neprecizat provine un topor cu ceafă tronconică din piatră.

(a) Toporul perforat (P52), spart în două fragmente de la nivelul orificiului de înmănușare (Pl. VII,1,2), a fost șlefuit dintr-o rocă cu textură masivă și culoarea gri-verzuie. Studiul microscopic pune în evidență o rocă metamorfică (un amfibolit retro-morfozat) cu structură nematoblastică și o compoziție mineralogică constituită din cristale de hornblendă cloritizată, fragmente de cuarț și granule de epidot (Pl. VII,3; Pl. VIII,1).

Ca și piesa din dolerit descoperită la Popești, unealta are forma de navă pentagonală, lățită în dreptul perforației până la 4,15 cm. Brațul-ciocan (2,72 cm) prezintă muchia îngustată până la 1,80 cm și suprafața presărată cu alveolele unor spărturi mai vechi. Unul din colțurile verticale și o porțiune din marginea laterală sunt rupte în timpul unor lovituri mecanice puternice. Linia muchiei este arcuită-bombată. Brațul opus (4,32 cm) are tăișul bont lățit (4,30 cm), muchiile arcuite și linia frântă în unghi obtuz prin clivarea unei așchii. Orificiul ridicat spre muchie, cu diametrul de 1,85 cm la mijloc și 1,91 cm la extremități, conturează o clepsidră cu pereții interiori puternic șlefuiți și marginile drepte. Toporul prezintă spărturi de-a lungul suprafeței laterale și la locul de unire cu fața dorsală. Fețele laterale sunt plane, iar cele dorsale plan-convexe, șlefuite cu migață. În secțiune verticală, piesa are forma unui patruleter cu linia tăișului și a muchiei arcuite (Pl. VIII, 2). Dimensiuni: H. – 8,83 cm; l. – 4,16 cm; gr. – 4,53 cm; gr. pereților orificiului: 1,24 – 1,25 cm și gt. 280 g.

Identice în privința formei cu unealta semnalată la Popești, toporul are analogii apropiate cu piesele descrise mai sus și cu exemplarul păstrat în vechea colecție a Muzeului municipal din Mediaș (jud. Sibiu)¹⁶.

(b) Toporul (P50) (Pl. VIII, 3) este șlefuit dintr-o rocă metamorfică de culoare cenușiu-verzuie. Pe baza compoziției mineralogice, stabilită microscopic (cuarț, feldspați plagioclazi intens sericitizați, lamele de biotit afectate de procese de deferizare și minerale opace), roca este descrisă ca fiind un gnais (Pl. IX,1,2).

Piesa are spinarea îngroșată și convexă, tăișul bont concav și vârful arcuit. Partea centrală a fețelor lamei este prevăzută bilateral cu câte o nervură longitudinală pierdută spre vârf. Extremitatea lățită a lamei prezintă umerii proeminenți și se prelungește printr-un mâner tronconic, lung de 6,01 cm, cu secțiunea transversală ovală

¹⁵C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vâlcea*, București, 1893, p.454.

¹⁶E. Stoicovici, M. Blăjan, *op. cit.*, p.40 și p.48, fig.7,10.

(2,53 x 2,71 cm) și vârful rotunjit. Spinarea și tăișul uneltei păstrează câteva porțiuni tocite în urma unor izbiri mecanice recente (Pl. IX,3). Dimensiuni: H. – 16,9 cm; l. lamei 10,6 cm; H. mânerului 6,1 cm; H. lamei 6,7 cm; gr. maximă 2,95 cm și gt. 373 g.

Cercetarea literaturii preistorice autohtone nu a identificat nici o analogie concludentă cu unealta descrisă. Totuși, la Giulești (jud. Vâlcea) s-a descoperit, cu ani în urmă, un topor de tip „pomerian”, cu mânerul cilindric canelat și tăișul semicircular puternic lățit (5,00 cm), datat în neolitic¹⁷. Un alt exemplar cu tăișul semicircular evazat provine din așezarea eneolitică de la Ostrovul Corbului¹⁸. Toporul cu muchia în formă de trunchi de con are lama delimitată de corp „printr-o îngustare a părților laterale și a celei de jos” și aparține categoriei a doua a „topoarelor din nord-vestul Germaniei studiată și clasificată de Karl Heinz Brandt”¹⁹. Piesa prezintă analogii apropiate cu cele două exemplare descoperite la Pflazdorf și Telegte²⁰.

4. Caracterizarea obiectelor de piatră

a). Natura și proveniența rocilor

Uneltele semnalate în aria unor așezări preistorice identificate pe teritoriul satelor Mehedinți, Popești și Urși (comuna Popești) cuprind cinci exemplare confecționate din roci de natură magmatică (dolerit) și metamorfică (amfibolit, amfibolit retromorfozat și gnais).

În ceea ce privește proveniența materialului litic din care au fost confecționate piesele luate în studiu, considerăm că rocile metamorfice (gnaise și amfibolite) ar avea ca sursă formațiunile cristaline de vârstă Ante - Proterozoic superior ale Domeniului Getic din zona de izvoare a râului Luncavăț. Considerăm că artefactele confecționate din roci magmatice (dolerit) provin din import sau din zone îndepărtate. Spre exemplu, cele mai apropiate ocurențe de astfel de roci magmatice se află la cca. 50 km nord-vest de Târgu Jiu.

b). Caracterizarea arheologică

b1). Tehnica și metodele de prelucrare a uneltelor

Obiectele de piatră studiate sunt prelucrate prin șlefuire, o tehnică evoluată cunoscută încă din neoliticul timpuriu. Piesele au corpul finisat cu grijă și meticulozitate și adesea părțile componente prezintă față de axul longitudinal o simetrie aproape perfectă și o dimensionare riguroasă a locului de amplasare a orificiului în raport cu grosimea pereților laterali și distanța față de extremitățile brațelor uneltei. Doar toporul cu ceafă tronconică are suprafața incomplet finisată și tăișul bont mult îngroșat.

Topoarele în formă de navă au orificiul plasat spre muchie, în partea de dezvoltare maximă a corpului, simetric față de axul longitudinal. Realizată prin metoda de găurire cu trestia, perforația prezintă pereții interiori șlefuiți cu mială la două exemplare și numai orificiul brațului-topor al exemplarului fragmentat mai poartă urme slab vizibile ale canelurilor concentrice ivite în timpul extirpării dopului perforat.

Cele patru topoare păstrează pe suprafața corpului urme ale întrebuințării sistematice la izbire, lovire și tăiere în procesul muncii. La piesa fragmentată se observă fenomenul de rupere a uneltei de la nivelul perforației unde pereții laterali

¹⁷AO, nr.9, 1923, p.378.

¹⁸D. Berciu, *Catalogul muzeului arheologic din Turnu Severin*, în MCA, I, 1953, p.638, fig.5,2 și pl.XII,B,8 (I,1104), p.605, fig.7,4 (I,973); pl.XII,7 și p.636.

¹⁹K.H. Brandt, *Studien über steinerne Axte und Beile der jungeren Steinzeit und der Steinkupferzeit Nordwest Deutschlands, Münsterische Beiträge zur Vorgeschichtsforschung*, Bd.2, 1967, p.148 și pl.27,3.

²⁰*ibidem*, p.139, fig.2,1–2.

prezintă o rezistență slabă, succedat de spargerea unor așchii mari pe muchie sau pe marginile longitudinale și de urmele de pisare a suprafeței cefei și a tăișului bont. Într-un caz, marginea extremităților orificiului este evazată prin excavarea intenționată a unei alveole circulare pe care se aplică (poziționează) sfredelul la începutul executării perforației. Tăișul se realiza prin polizarea bilaterală a fețelor dorsale în plan oblic. Linia este ușor arcuită sau oblică și prezintă colțurile curbate. Muchia se îngustează treptat prin arcuirea fețelor dorsale și are suprafața ușor bombată, brăzdată de spărturi și alveole rezultate în urma desprinderii așchiilor în timpul utilizării uneltei. Greutatea obiectelor întregi înregistrează 230 – 280 g, iar dimensiunile reduse ale lungimii, lățimii și grosimii plasează topoarele în grupa uneltelor de mărime modestă, cu randamentul scăzut în procesul muncii.

b2). Clasificarea obiectelor de piatră după formă și utilizare

După forma și modul de utilizare, piesele studiate reprezintă trei grupe distincte:

- Prima grupă este ilustrată de un fragment și două topoare aproape întregi, cu corpul în formă de navă, brațul-ciocan tronconic, muchia ovală și ușor tocită și tăișul arcuit. În dreptul perforației ridicată spre muchie unealta are corpul dezvoltat și laturile longitudinale dorsale puternic bombate. Acest tip de topor a evoluat din neoliticul mijlociu (culturile Gumelnița și Cucuteni A-B) până la începutul epocii bronzului.

- Categoria a doua cuprinde un topor lățit, cu tăișul concav și spinarea convexă, prevăzută cu un mâner tronconic. Unealta are forma unui cuțit și putea fi utilizată prin atașare la plugul primitiv pentru tăierea brazdei la arat sau ca satâr.

- Grupa a treia constă dintr-un pisător masiv lucrat dintr-un bolovan de râu polizat bilateral concav în forma unui calapod de cizmărie.

Piesele din ultimele două categorii, lipsite de analogii concludente în repertoriul uneltelor litice preistorice, nu beneficiază de o încadrare cronologică riguroasă.

5. Concluzii

Prin urmare, studiul interdisciplinar al vestigiilor descoperite întâmplător în aria așezărilor preistorice semnalate în vatra și hotarul comunei Popești înregistrează cinci obiecte litice. Determinarea naturii materiei prime care a servit la prelucrarea uneltelor indică două tipuri de roci: magmatice (dolerit) și metamorfice (amfibolit, amfibolit retromorfozat și gnais).

După forma și modul de utilizare, piesele studiate ilustrează trei categorii distincte: toporul în formă de navă cu perforația ridicată spre muchie (un fragment și două exemplare întregi), un topor lățit, cu muchia tronconică și un pistil în formă de calapod. Corpul obiectelor este presărat cu numeroase spărturi, alveole și fisuri produse în vechime în cursul utilizării intense în procesul muncii. Ele au fost prelucrate în tehnica șlefuirii în ateliere locale ori au pătruns pe calea schimbului din spațiul intracarpatic transilvănean în regiunea Piemontului Getic din nord-estul Olteniei. Analogiile citate asigură încadrarea cronologică a artefactelor în intervalul cuprins între neoliticul mijlociu și începutul epocii bronzului.

Investigarea petrografică și arheologică a obiectelor de piatră aduce o contribuție inedită la cunoașterea industriei litice a unor așezări preistorice identificate în regiunea de la vest de Olt a Subcarpaților Meridionali și la îmbogățirea repertoriului sărăcăcios al județului Vâlcea.

Summary

Lithic Tools Found in Popești (Vâlcea County) Petrographic and archaeological study

The interdisciplinary study of the remains of prehistoric settlements discovered by accident in the area, in the hearth and border of Popești, indicates five lithic objects. Following the research, concerning the nature of the raw material that was used in processing tools, there were identified two groups of rocks: one of magmatic origin and another, metamorphic. The microscopic study of the artefacts allowed the specialists to determine the petrographic nature of these rocks: amphibolites, gnaise and dolerite. After the form and use, the studied tools show three distinct parts: ax-shaped vessel with high perforation to the edge (a fragment and two complete copies), an ax with a wide body and a truncated cone edge and a pestle-shaped last. The body of the tools is sprinkled with numerous breaches, notches and cracks made, in the past, during intensive use. They were processed in the polishing equipment in local workshops or entered the area via the exchange of intracarpethian Transylvanian space in the region of the Getic Piedmont of northeastern Oltenia. The analogies cited for each copy ensure the chronology of the artifacts in the interval between the Middle Neolithic and early Bronze Age. The petrographical, mineralogical and archaeological investigation of the stone objects brings an unprecedented contribution to the knowledge of the lithic industry of some prehistoric settlements identified in the west region of the River Olt in the Southern Sub-Carpathians and to enrich the poor repertoire of Valcea County.

Abrevieri bibliografice

- Apulum = Apulum, Alba Iulia, I (1939) și urm.
AO = Arhivele Olteniei, Craiova, I (1920) – XVIII (1939)
Buridava = Buridava. Studii și materiale. Râmnicu Vâlcea, I (1972) și urm.
Dacia = Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) – XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I (1975) și urm.
File de istorie = File de istorie, Bistrița, I (1971) și urm.
MCA = Materiale și cercetări arheologice, București, I (1953) și urm.
Pontica = Pontica, Constanța, (1968) și urm.
SCIV (SCIVA) = Studii și cercetări de istorie veche, București, I (1950) – XXIV (1973); Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București, XXV (1974) și urm.
Studii Vâlcene = Studii Vâlcene, Râmnicu Vâlcea, I (1971) și urm.

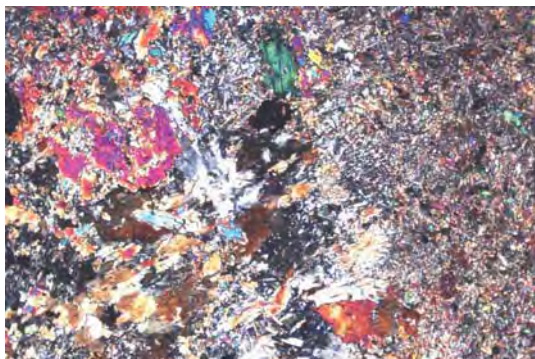
PI. I Localizarea comunei Popești pe harta județului Vâlcea

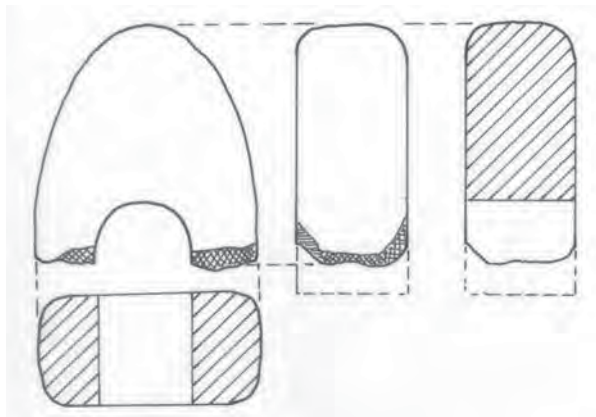
PI. II 1. Mehedinți - Topor perforat, fragmentar (P53); vedere laterală

2. Mehedinți - Topor perforat fragmentar (P53).
Amfibolit (hornblendă, cuarț, biotit, clorite, titanit, minerale opace);
1N, 30x

3. Mehedinți - Topor perforat fragmentar (P53).
Amfibolit (hornblendă, cuarț, biotit, clorite, titanit, minerale opace);
2N, 30x

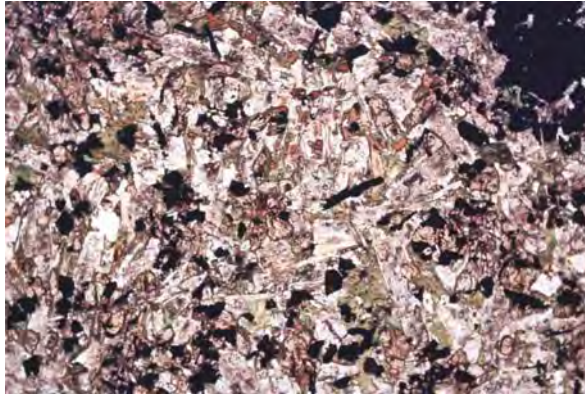
PI. III 1. Mehedinți - Topor perforat, fragmentar (P53)

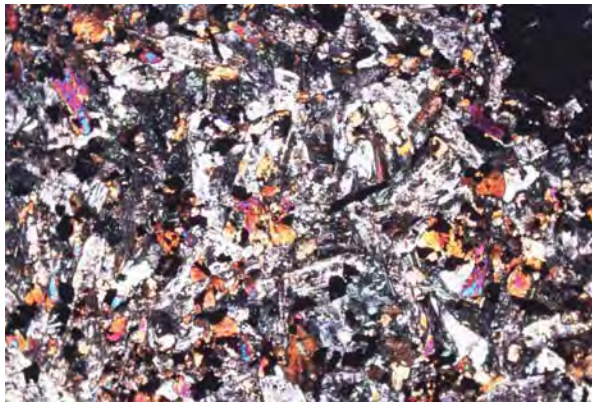
2. Popești – Topor perforat (P51); vedere dorsalo-laterală

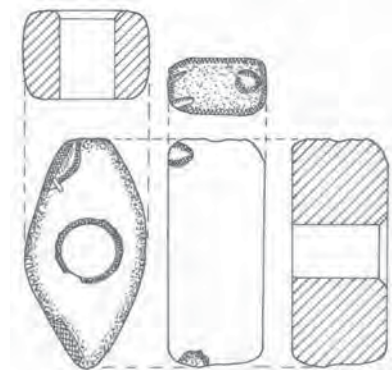
3. Popești – Topor perforat (P51); vedere laterală

PI. IV 1. Popești – Topor perforat (P51).
Dolerit (piroxeni, feldspați plagioclazi, amfiboli/clorite, epidot, minerale opace); 1N, 30x

2. Popești – Topor perforat (P51).
Dolerit (piroxeni, feldspați plagioclazi, amfiboli/clorite, epidot, minerale opace); 2N, 30x

3. Popești – Topor perforat (P51)

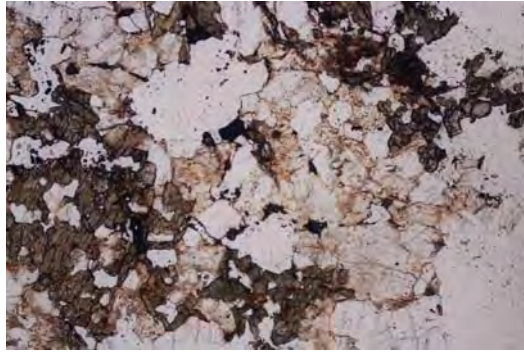
PI. V 1. Popești – Pistil (P54); vedere de sus a mânerului

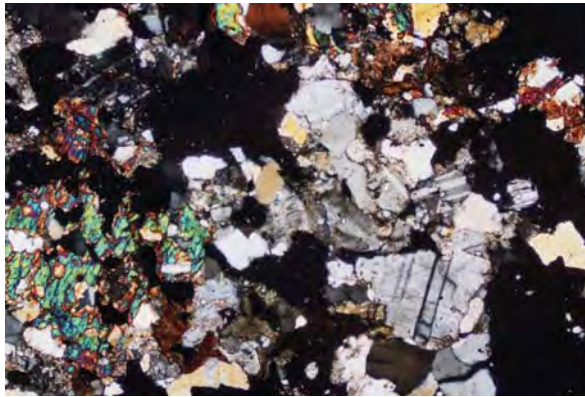
2. Popești – Pistil (P54); vedere laterală

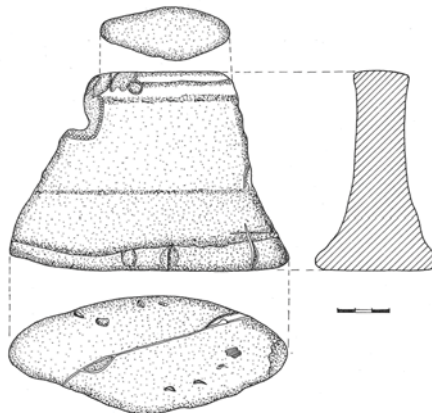
3. Popești – Pistil (P54); baza (talpa) uneltei

PI. VI 1. Popești – Pistil (P54). Gnais (cuarț, feldspați potasici și plagioclazi, hornblendă, granați, titanit, oxi-hidroxizi de fier); 1N, 30x

2. Popești – Pistil (P54). Gnais (cuarț, feldspați potasici și plagioclazi, hornblendă, granați, titanit, oxi-hidroxizi de fier); 2N, 30x

3. Popești – Pistil (P54)

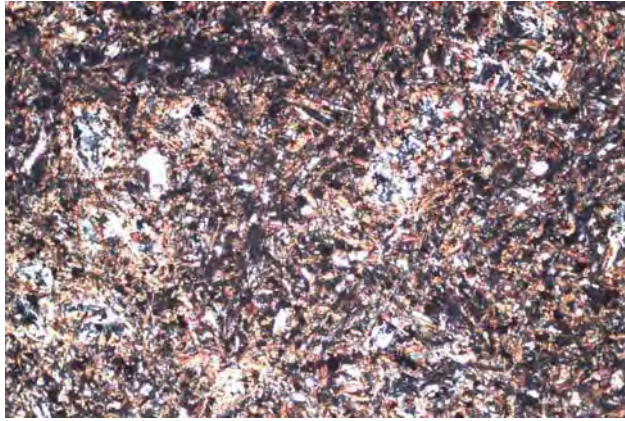
PI. VII 1. Urși – Topor perforat (P52); vedere dorsală

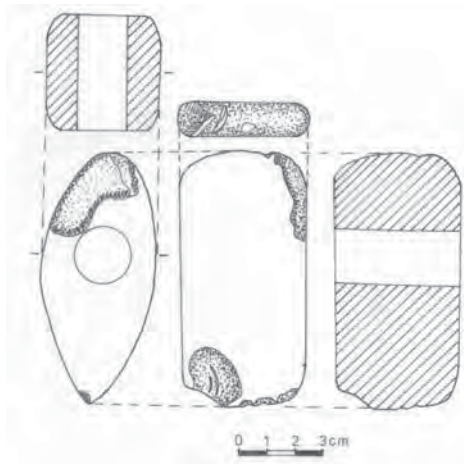
2. Urși – Topor perforat (P52); vedere laterală

3. Urși – Topor perforat (P52).
Amfibolit (hornblendă cloritizată, cuarț, epidot); 1N, 30x

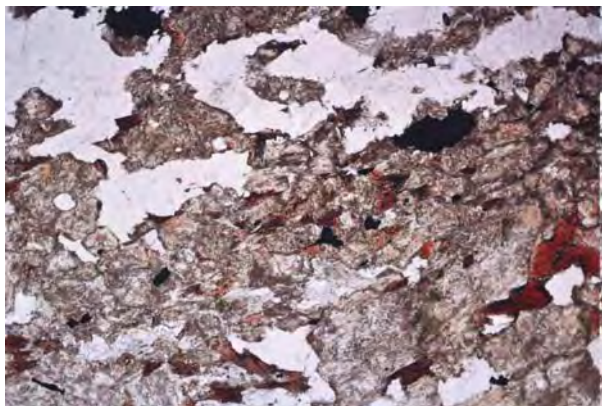
Pl. VIII 1. Urși – Topor perforat (P52).
Amfibolit (hornblendă cloritizată, cuarț, epidot); 2N, 30x

2. Urși – Topor perforat (P52)

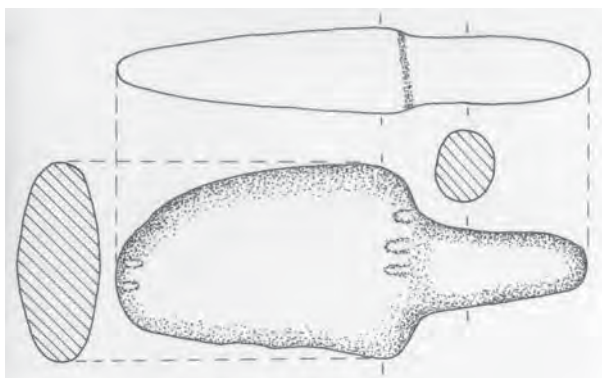
3. Urși – Topor neperforat (P50); vedere laterală

PI. IX 1. Urși – Topor neperforat (P50). Gnais (cuarț, feldspați plagioclazi intens sericitizați, biotit, minerale opace); 1N, 30x

2. Urși – Topor neperforat (P50). Gnais (cuarț, feldspați plagioclazi intens sericitizați, biotit, minerale opace); 2N, 30x

3. Urși – Topor neperforat (P50)

Cu privire la Eneoliticul Final de pe cursul inferior al Argeșului

Dr. Cristian Schuster & Traian Popa
cristianschuster@yahoo.com

Investigațiile, derulate cu intermitențe în ultimii 21 de ani, la Mironеști-Malul Roșu¹, în județul Giurgiu, ne-au permis descoperirea unei situații arheologice interesante. Pe un bot înaintat în valea Argeșului a terasei din dreapta a râului, înalt de cca. 83 m, au fost săpate o serie de complexe și a fost găsită o pleiadă de materiale din diferite epoci, printre care și din Eneoliticul Final.

Astfel, pentru cultura Cernavodă I, a fost identificată o posibilă groapă, puternic afectată în partea sa superioară, ce a adăpostit, printre altele, și un recipient întregibil², modelat dintr-o pastă de bună calitate, din categoria celei semifine, cu nisip cu bobul mic și mică în compoziție. Alături de acest vas au mai fost găsite câteva fragmente, realizate din același tip de pastă și purtând decor tipic pentru ceramica acestei manifestări culturale³.

Tot Eneoliticului Final, dar de data aceasta aspectului Brătești, îi aparțin câteva fragmente ceramice⁴, în special din pastă grosieră, dar și, mult restrânse numeric, din pastă semifină și fină, precum și două așchii de silex și o parte dintr-un idol zoomorf.

Trebuie precizat că, pentru ambele expresii culturale, la Mironеști-Malul Roșu nu au putut fi depistate straturi arheologice ca atare. Ba mai mult, dacă în cazul culturii Cernavodă I avem urmele unei probabile gropi (menajere? de provizii?), pentru aspectul Brătești nu s-a depistat niciun complex.

Materialele Cernavodă I, depistate în campaniile 2005-2007, au fost localizate răzlețit în mai toate secțiunile practicate în acei ani (S. 3-21); în schimb, fragmentele Brătești au putut fi recuperate numai din *Secțiunea 18* (dimensiuni=8,00 x 2,00), deschisă în 2007. În această din urmă secțiune au fost găsite numai două cioburi Cernavodă I, și acelea în *Caroul 1*, la adâncimea de -0,76 m. Piesele Brătești s-au descoperit în *Carourile 3-4*, la adâncimea de -0,83-0,75 m. Nu se poate vorbi, așadar, de vreun amestec de material arheologic sau de vreo suprapunere.

Judecând numai după cantitatea de ceramică recuperată, se poate spune că, aparent, grupul Cernavodă I a „zăbovit” o perioadă mai îndelungată la Mironеști-Malul Roșu sau a fost mai numeros, în consecință producând mai mult „gunoi menajer”. Comunitatea Brătești posibil să fi staționat numai foarte puțin aici fiind, totodată, și mai restrânsă numeric. Cu greu putem intui dacă cele două grupuri s-au întâlnit sau, dimpotrivă, dacă s-au succedat. La fel, în acest din urmă caz, cine a poposit întâi aici?

¹ C. Schuster, T. Popa, *Mironеști. I. Locuri, cercetări arheologice, monumente și personaje istorice*, Bibliotheca Giurgiuvensis. Monografia III, Giurgiu, 2008, cu lit. mai veche.; C. Schuster, T. Popa, D. Panait, M. Panait, *Mironеști, Punct: Malul Roșu*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. A XLIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Târgoviște, 27-30 mai 2009*, Valachica XXI, Târgoviște, 2009, pp. 149-150.

² C. Schuster, T. Popa, *op. cit.*, p. 47 și fig. 65.

³ *Ibidem*, p. 47 și pl. XLII/2.

⁴ *Ibidem*, p. 47 și pl. XCIII.

Cei care au venit din sud, de la Dunăre, adică grupul Cernavodă I sau cei care au coborât pe Argeș în jos, anume reprezentanții aspectului Brătești?

În literatura de specialitate⁵, despre aspectul Brătești se afirmă că s-a dezvoltat din cultura Gumelnița, ai cărei reprezentanți, unii, s-au văzut nevoiți a se retrage spre zona deluroasă a Munteniei la presiunea comunităților Cernavodă ce pătrundeau dinspre est, din regiunea nord-pontică. Alți specialiști, în special Alexandru Vulpe⁶, consideră că trebuie avută mai multă grijă în definirea urmelor Brătești ca aparținând „*urmașilor*” grupurilor Gumelnița ce s-au repliat dinspre sud.

În general, aspectul Brătești este socotit o manifestare specifică zonei colinare. Dealtfel, majoritatea siturilor identificate, au fost reperate în acel areal, din nord-vestul Munteniei. Cu toate acestea, urmele unor comunități Brătești au fost găsite și mai spre sud, atingând orașul Buftea⁷. Interesant este că, acolo, în punctul „*La gropi*”, pe terasa din stânga râului Colentina, alături de ceramica Brătești a fost identificat și un fragment ceramic Cernavodă I.

Dacă tot am pomenit de această din urmă cultură, amintim că situri relativ apropiate celui de la Mironеști-Malul Roșu au fost descoperite la Radovanu-Gorgana *întâi*, Căscioarele-Ostrovel, Chirnogi-Florea Baltag, Ulmeni-Tăușanca, Oltenița-Renie I, Sultana-Valea Orbului, Greaca-La Cruțescu⁸.

Situl Cernavodă I de la Mironеști-Malul Roșu face parte din categoria așezărilor situate pe terasele înalte sau dealuri ale acestei manifestări⁹. Din punct de vedere geografic aparține „*arealului vestic*” al culturii, iar conform periodizării, *fazei c*¹⁰. În lumina ultimelor cercetări, este evident că grupuri Cernavodă I târzii, de *fază b-c*, au pătruns dinspre Dobrogea și estul Munteniei spre vest. Axul principal al acestei „*migrații*” a fost Dunărea. Din apropierea acesteia au urcat ulterior spre nord, pe apele interioare. În cazul nostru, Argeșul și apele sale secundare: Dâmbovița, Colentina, Neajlovul. Așa se explică prezența unor vestigii la Radovanu-Gorgana *întâi*, Mironеști-Malul Roșu, Buftea-La *gropi*.

Așezările Brătești, prin principala formă relief a arealul de răspândire a culturii, anume colinar, au ocupat fie terasele unor râuri sau pârauri (Brăteștii de Sus, Cazaci,

⁵ E. Tudor, *Un aspect cultural post-gumelnițean descoperit în zona de dealuri a Munteniei (Săpăturile de la Brătești-“Coasta bisericii”, jud. Dâmbovița)*, SCIVA 28/1, 1977, pp. 37-53; eadem, *Die Gruppe Brătești*, Dacia N.S. 32, 1978, p. 73-86; E. Tudor, I. Chicideanu, *Săpăturile arheologice de la Brăteștii de Sus, județul Dâmbovița*, Valachica 9, 1977, pp. 119-151; P. Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, SCIVA 32/1, 1981, pp. 21-42; *Idem*, *Modificări în structura etno-culturală a Europei de sud-est în eneoliticul târziu*, SCIVA 32/2, 1981, pp. 241-245; *Idem*, *Brătești*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României, vol. I (A-C)*, 1994, p. 207; M. Petrescu-Dîmbovița, *Eneoliticul dezvoltat*, în M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, pp. 158, 168.

⁶ A. Vulpe, *Considerații privind începutul și definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, în M. Ciho, V. Nistor și D. Zaharia (ed.), *In honorem emeritae Ligiae Bârzu. Timpul istoriei (I). Memorie și patrimoniu/ Le temps de l'histoire (I). Memoire et patrimoine*, București, 1997, p. 42.

⁷ E. Tudor, *O descoperire de tip Brătești în zona Bucureștilor*, SCIVA 35/2, 1984, p. 184.

⁸ Eadem, *Ceramica aparținând culturii Cernavoda descoperită la Căscioarele*, SCIV 16/3, 1965, pp. 555-563; S. Morintz, B. Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului Oltenița (1958-1967)*, SCIV 19/1, 1968, p. 105 sqq.; S. Morintz, P. Roman, *Asupra perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, SCIV 19/4, 1968, p. 74; A. Morintz, *Forme de habitat ale eneoliticului final și perioadei de tranziție la Dunărea de Jos*, Târgoviște, 2008, p. 77 sqq.; C. Schuster, T. Popa, *op. cit.*, p. 49.

⁹ A. Morintz, *op. cit.*, p. 81.

¹⁰ C. Schuster, T. Popa, *loc cit.*

Băleni, Tigveni, Buftea, Racovița-Valea Grecului), fie dealuri sau platouri înalte (Valea Calului, Retevoiești)¹¹. Deci, Mironеști-Malul Roșu, prin amplasament, nu constituie o apariție aparte din acest punct de vedere.

Așadar, până în prezent, singurele puncte unde s-au descoperit atât materiale Brătești cât și Cernavodă I sunt Buftea-La gropi și Mironеști-Malul Roșu. Aceste situri fac parte din bazinul Argeșului și al apelor sale secundare (Dâmbovița și, prin acest râu, și Colentina). Este logic să apreciem că grupuri Cernavodă I au urcat, probabil în căutare de locuri de pășunat, de la Dunăre, din zona de vărsare al Argeșului în fluviu, unde au fost documentate o serie de așezări (Radovanu-Gorgana *întâi*, Oltenița-Renie I, Căscioarele-Ostrovel, Chirnogi-Florea Baltag, Ulmeni-Tăușanca), până la Mironеști și Buftea. Nu este exclus ca tot din rațiuni economice să fi coborât din zona deluroasă spre sud și unele grupuri Brătești.

Posibil ca acest spațiu dintre Buftea și Mironеști să fi constituit „zona de tampon” dintre cele două manifestări culturale. Dacă respectivii păstori (?) s-au întâlnit cu adevărat, este, așa cum am mai spus, greu de precizat. Eventuale noi descoperiri arheologice ar putea să ne lămurească.

Posibilitatea ca presupusa „zonă de tampon” să se fi întins spre vest cam pe același aliniament este confirmată în actualul stadiu de cercetare și de punctele cu materiale Cernavodă I din bazinul Teleormanului, de la Popești, Lăceni și Orbeasca¹². Venind de la Dunăre, grupurile Cernavodă I s-au ferit a intra cu putere în zona colinară, un areal populat de comunitățile Brătești.

În estul Munteniei se schimbă situația. Urme Cernavodă I au fost descoperite în tot spațiul dintre Dunăre și Carpați. Pentru zona colinară și muntoasă, granița de vest a cernavodenilor a fost, cel puțin așa arată actualul stadiu al investigației, pe Teleajen. Dintre siturile aflate la est de râu notăm: Sărata Monteoru-Cetățuie, Berca, Gura Vitioarei-Movila, Băiești-Muchea Vulturului, Ceptura, Budureasca-Valea Pietrei și Puțul Tătarului, Pietroasa Mică-Gruiu Dării, Năeni-Dealul Daghidoiu¹³. Trebuie precizat însă, că o parte dintre aceste vestigii, în speță ceramica, au fost catalogate ca fiind de tipul/ de vreme Cernavodă I/Cucuteni B.

¹¹ E. Tudor, *Un aspect cultural post-gumelnițean descoperit în zona de dealuri a Munteniei (Săpăturile de la Brătești-“Coasta bisericii”, jud. Dâmbovița)*, SCIVA 28/1, 1977; eadem, *Die Gruppe Brătești*, Dacia N.S. 32, 1978; eadem, *O descoperire de tip Brătești în zona Bucureștilor*, SCIVA 35/2, 1984; E. Tudor, I. Chicideanu, *op. cit.*; T. Muscă, *Așezarea post-gumelnițeană de la Băleni-Români*, Apulum 23, 1986, pp. 55-86; G. Olteanu, *Repertoriul arheologic al județului Dâmbovița, I (A-M)*, Târgoviște, 2002, p. 64; G. Olteanu, O. Cârștina, D. Căprăroiu, *Repertoriul arheologic al județului Dâmbovița, II (N-V)*, Târgoviște, 2003, p. 10.

¹² T. Cioflan, *Cercetările arheologice de la Popești, județul Argeș*, Argesis VII, 1995, pp. 5-12. Informații suplimentare de la domnii Radian Andreescu și Pavel Mirea, cărora le mulțumim și pe această cale.

¹³ S. Morintz, P. Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia N.S. 12, 1968, p. 76 sqq.; E. Comșa, V. Georgescu, *Cetățuia geto-dacă de pe Dealul Movila de la Gura Vitioarei*, SCIVA 32/2, 1981, p. 271 sq.; V. Teodorescu, M. Peneș, *Matricea de incidență a siturilor de la Budureasca (Budureasca I-Budureasca 31), jud. Prahova, oglindă a continuității multimilenare de viață, a unității culturale și a densității paleodemografice în zonă*, Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova I, 1984, pp. 11-50; I. Chicideanu, *Săpăturile arheologice de la Năieni, județul Buzău (Raport preliminar asupra campaniei din anul 1982)*, Mousaios 4/1, 1994, p. 33; I. Motzoi-Chicideanu, *Câteva observații asupra culturii Monteoru*, Mousaios 8, 2003, p. 41; V. Dupoi, V. Sîrbu, *Pietroasele-Gruiu Dării. Incinta dacică fortificată (I)*, Buzău, 2001, p. 10 sq., 46 sqq.

Zum Endäneolithikum am Argeş-Unterlauf (Zusammenfassung)

Das Entdecken von Spuren der Cernavodă I-Kultur und des Brăteşti-Aspekts in *Mironeşti-Malul Roşu*, Bezirk Giurgiu, eine Ansiedlung am Argeş-Unterlauf, ermöglicht den Verfassern einige Feststellungen bezüglich dem Endäneolithikum in diesem Gebiet, in Mittel- und Westmuntenien im allgemeinen, vorzuführen.

Wenn in Ostmuntenien die Cernavodă I-Gemeinschaften auf keine große Hindernisse in ihrem Drang nach Norden, bis zu den Vorhängen der Karpaten gestossen sind, so änderte sich die Lage westlich des Teleajen-Flusses. Ab hier, in Mittel- und Westmuntenien fanden die Cernavodă I-Gruppen, wahrscheinliche Hirten, die mit ihren Tierherden Weideplätze suchten, Siedlungen des Brăteşti-Aspekts. Das führte dazu, dass gemäß dem heutigen Forschungsstand von einem „*Grenzgebiet*“, welches ein mögliches Breitband zwischen Buftea und Mironeşti, Orte wo sowohl Cernavodă I- als auch Brăteşti-Keramikware gefunden wurde, einnahm, zwischen diesen zwei endäneolithischen Erscheinungen gesprochen werden kann.

Tipuri de așezări și locuințe în cadrul culturii Verbicioara

Alexandru Nălbitoru - Mărăcine
nalbitorumaracine@yahoo.com

Cultura Verbicioara, semnalată în urma cercetărilor din așezarea cu același nume de un colectiv coordonat de Dumitru Berciu, ocupă o suprafață vastă, respectiv sud-vestul României, partea de nord-est a Serbiei și nord-vestul Bulgariei. Limita vestică pare să fie desemnată de linia Barice-Oresač¹ în Banatul sârbesc.

Așezările acestei culturi sunt amplasate de-a lungul cursurilor principale de apă, în apropierea unor resurse importante cum ar fi sarea, în peșteri sau locuri care confereau o oarecare siguranță. Se pare că erau preferate locurile înalte, situate pe terasele unor râuri sau pante de dealuri și chiar o serie de insule, cum ar fi aceea de la Ostrovul Corbului².

O primă clasificare a tipurilor de așezări o face Dumitru Berciu³, stabilind ca tipuri principale așezările de terasă, de înălțime și în peșteri și pentru ultima fază a culturii așa numitele „cenușare” (zolnik). În legătură cu acest din urmă tip, tot mai mulți cercetători le consideră în prezent ca mai degrabă asociate cu o serie de așezări și răspunzând unor necesități ale acestora decât așezări propriu-zise.

O altă clasificare a așezărilor acestei culturi îi aparține lui Gabriel Crăciunescu, care adoptă drept criteriu amplasamentul topografic⁴.

Potrivit cercetătorului amintit, pot fi deosebite așezări situate în zona de munte, și aici se face distincția între așezări situate pe înălțimi ca la Ocnița și Polovragi, așezări în peșteri și adăposturi sub stâncă: Adăpostul lui Climente, Peștera Climente I, Baia de Fier, Cincioare, Ponoarele, Devetaki și Muselievo, ultimele două la sud de Dunăre.

O altă categorie o reprezintă așezările situate în zona de deal, acestea putând fi situate pe o pantă, ca la Slatina, Orlești, Livezile, Olteanca, Opișor, Orevița Mare, pe promontorii: Verbicioara, Dobra, Govodarva.

Așezările din zona de câmpie sunt numeroase (Cleanov, Verbicioara, Sinești, Dăneasa, Viespești, Devesel), în aceeași categorie fiind incluse și așezările situate în luncile sau pe terasele unor râuri - Locusteni, Pătulele, Bistreț, Malovăț, Ocnele Mari, Rogova, Bucura sau așezările din insule - Șimian, Gârla Mare, Ostrovul Corbului – Cliuci, Ostrovul Mare.

În ultima etapă de evoluție a acestei culturi apar și așezările de tip „cenușar”, cum ar fi cele de la Orodel, Govodarva sau Orevița Mare.

Majoritatea acestor așezări au un singur nivel de locuire, fapt care ar indica o oarecare mobilitate a locuitorilor acestei culturi, pusă în legătură cu creșterea animalelor⁵. La Vlădești (Vâlcea) s-au observat două niveluri de locuire, stratul de cultură având o grosime de 0,60 metri⁶.

¹ Jovan Uzelac, *Bronze Age in The South of The Yugoslavian Banat*, în *Jugoslovensko Podunavlje i susedne oblasti u II Milenijum p.n.e.*, Beograd Vrsac, 1996, p. 27.

² P.Roman, A. Dodd Opriteșcu, M.Dogaru, M.Simon, *Descoperirile de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți*, în M.C.A., 1983, pp. 101-105.

³ D. Berciu, *Câteva probleme ale culturii Verbicioara*, SCIV 12/2, 1961, p. 231.

⁴ G. Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei*, Bibliotheca Thracologica 41, Craiova, 2004, pp. 59-69.

⁵ A. Vulpe, *Bronzul timpuriu; Perioada mijlocie a epocii bronzului* în: A. Vulpe (coord.), M. Petrescu-Dîmbovița, A.László, *Istoria Românilor, Vol I: Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București 2001, p 267.

⁶ D.Berciu, S. Purcărescu, P.Roman, *Săpături și cercetări arheologice în raionul Râmnicu Vâlcea*, în M.C.A. VII, 1961, p. 131.

La Verbicioara⁷ și Cârcea⁸ s-au observat și lucrări de fortificare, în ultima stațiune fiind menționate un șanț dublat de un val de pământ și o palisadă de lemn.

Întinderea acestor așezări se poate cu greu estima în lipsa unor cercetări sistematice.

O clasificare a acestor așezări se poate face ținând cont de amplasament, mod de organizare, durată de folosire și dimensiuni, așa cum s-a realizat pentru așezările culturii Glina⁹.

Locuințele nu par a avea o anumită dispunere în cadrul așezărilor. Cele mai multe locuințe sunt cele de suprafață, dar existau și locuințe adâncite în pământ, ca la Vierșani - Jupânești¹⁰.

Locuințele erau construite având o structură alcătuită din trunchiuri de copac și niuele împletite, peste care era aplicat un strat de lut amestecat cu pleavă sau paie tocate. Gabriel Crăciunescu afirmă că la Rogova pereții erau spoșiți cu o humă albicioasă¹¹, fapt care răspundea unor necesități estetice sau sanitare.

Forma locuințelor este, în majoritatea cazurilor, patrulateră, dar se citează și o colibă ovală descoperită la Copăcelu¹².

În interiorul acestor locuințe exista o vatră sau un cuptor, probabil o laviță de-a lungul pereților. Lângă vatră, sau pe vatră, au fost descoperite topoare de piatră șlefuită sau chiar căței de vatră¹³. Faptul că majoritatea locuințelor prezintă urme de ardere s-ar datora acestor structuri de combustie sau, de ce nu, trecerii lor prin foc în urma abandonării așezării sau a locuinței respective din diferite motive, cum remarca Cristian Schuster pentru locuințele din mediul Glina¹⁴.

Résumé

Des types des établissements et habitations dans le cadre de la Culture de Verbicioara

La culture de Verbicioara a été signalée après les recherches de la site eponime par un groupe conduit par Dumitru Berciu.

Les établissements de cette culture étaient situés tout au long de rivières, auprès de ressources importantes comme du sel; dans les grottes ou des endroits qui présentaient une telle sécurité.

Les plus importantes types d'établissements étaient celle de terrasse, suivi par celle de hauteur, dans les grottes et pour les dernière étape des „cendrieres” – zolniki.

Les types des habitations étaient celle de surface, mais existe aussi des huttes.

⁷ D. Berciu, Câteva probleme ale culturii Verbicioara, SCIV 12/2, 1961, p. 231.

⁸ G. Crăciunescu, *lucr.cit.*, p. 60.

⁹ C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, Bibliotheca Thracologica XX, București 1997, pp. 29-32.

¹⁰ Gh. Calotiu, *Contribuții la cunoașterea culturii Verbicioara din județul Gorj*, Litua 6, 1994, pp. 7-42.

¹¹ G. Crăciunescu, *lucr.cit.*, p. 69.

¹² D.Berciu, *Date noi privind sfârșitul culturii Verbicioara în SCIVA*, 27, 1976,2, pp. 171-180.

¹³ Gh. Calotiu, *lucr.cit.*, p. 16.

¹⁴ C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, Bibliotheca Thracologica XX, București 1997, p. 45.

Securea de luptă din piatră descoperită la Mrenești, comuna Crețeni, județul Vâlcea

Mihai Blăjan, Eugen Petrescu
mnualba@yahoo.com

La începutul primăverii (martie) anului 1971, Eugen Petrescu și Flaviu Mihăilă au plantat puietii de prun în locul numit *La Fântână* sau *În Curătură*, un teren ocupat odinioară de o plantație de vie și o perdea de salcâmi.

Într-un bulgăre de argilă excavat de la 0,80 m adâncime, cei doi săteni au găsit fragmentul unei securi de piatră¹ (fig. 1). Arma recuperată dintr-o zonă frământată de frecvente alunecări de teren este reprezentată de brațul tăișului lung de 5,62 cm, rupt în plan oblic de la nivelul perforației. Piesa confecționată din rocă de culoare brun-cenușie, cu paete de mică albă (alabit), prezintă laturile dorsale arcuite convexe și fețele laterale plane. Marginile longitudinale sunt ușor curbate. Executat simetric prin polizare laterală, tăișul ascuțit are linia semicirculară și colțurile evazate prin rotunjire (5,48 cm). Orificiul executat spre bordura dreaptă este o clepsidră, cu extremitățile lățite oblice și peretele mijlociu arcuit spre interior (fig. 2). Pereții au suprafața acoperită cu caneluri concentrice, iar extremitățile sunt tocite pe margine. În dreptul perforației, arma ajunge la lățimea maximă. Piesa șlefuită cu mizală are corpul nefinisat. Pe fețele longitudinale și de-a lungul tăișului ciobit semnalăm numeroase alveole și spărturi superficiale. Dimensiuni²: \hat{I} = 8,12 cm; l. maximă la nivelul perforației = 5,50 cm; gr. = 3,20 cm; d. orif. = 2,39 - 2,14 cm la capete și 2,16 cm la mijloc; gr. p. orif. = 1,34 cm - 1,67 cm; gt = 178g.

Toporul de luptă cu brațul-ciocan tronconic, suprafața muchiei «bombată» sau «conică scundă», perforația apropiată de muchie și tăișul semicircular lățit în ambele direcții avea axul longitudinal frânt în două în dreptul orificiului «pentru a i se da o rezistență mai mare la lovire». Arma cu corpul lățit prezintă linia semicirculară a tăișului «în formă de lopătică» (fig. 3). Elementele caracteristice artefactului sugerează transpunerea «în piatră a formei tăișului topoarelor de metal»³.

Brațul tăiș descoperit la Mrenești aparține categoriei securilor de luptă larg răspândite pe teritoriul României și în țările vecine din neolitic până în epoca bronzului. Literatura arheologică semnalează cele mai vechi descoperiri în așezarea Ostrovul Corbului din Oltenia. Arheologul D. Berciu a descoperit în situl neolitic câteva piese: o secure cu tăișul lățit semicircular⁴, brațul tăiș din granit negrișor al unei alte securi⁵ și fragmentul unui topor (tăișul) din granit negru, cu unul din colțuri rupt, lung de 12 cm și lățimea de 5 cm⁶. O secure întreagă, cu profilul vertical drept, s-a descoperit la Plenița (județul Dolj)⁷.

¹ Informație oferită de coautorul acestei note la 10.10.2008. Vezi și Eugen Petrescu, *Vâlcea - țara lupilor gețici sau ținutul vâlcilor*, vol. I, Ediția a II-a revizuită, Râmnicu Vâlcea, 2008, p. 323.

² Utilizăm următoarele prescurtări: \hat{I} . = înălțime; l. = lățime; gr. = grosime; d. orif. = diametru orificiului; gr. p. orif. = grosimea pereților orificiului; gt. = greutatea; M. = mormânt.

³ Eugen Comșa, *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului, de pe teritoriul României*, SCIV, 23, 2, 1972, p. 260 - 261, fig. 14.

⁴ D. Berciu, *Catalogul muzeului arheologic din Tr. Severin, Materiale I*, 1953, p. 635 - 636, pl. XII, A, 7, fig. 7,4 (1,973)

⁵ *Ibidem*, p. 605, fig. 7, 3 (1844) și p. 634 (eneolitic)

⁶ *Ibidem*, p. 600 și 638, pl. XII, B, 8 și fig. 5,2 (1.1 104)

⁷ *Idem*, *Arheologia preistorică a Olteniei*, AO, nr. 100 - 102, 1939, p. 89, fig. 103, 2.

În Transilvania, piese asemănătoare s-au semnalat la Periam (județul Arad)⁸, Brețcu⁹, Gherla¹⁰, Daia Română (județul Alba)¹¹, și în aria așezării neolitice Turdaș¹².

O analogie importantă pentru descoperirea noastră făcută pe teritoriul Moldovei este reprezentată de câteva piese aflate în inventarul cimitirului de înhumăție dezvelit la Poiana (Piroboridava). Aici, lângă marginea localității, săpăturile arheologice efectuate în septembrie 1928 de Ecaterina Dunăreanu - Vulpe, au dezvelit 31 schelete umane, răzlețite pe o suprafață de 2250 mp. Majoritatea mormintelor (28) aparțin epocii bronzului și conțin schelete chircite așezate pe partea stângă a corpului, cu capul spre vest, nord-vest, sud-vest și sud - est. Piese din mormântul 17 și 18 asigură încadrarea cronologică sigură a securii de luptă de la Mrenești. În mormântul 17, alături de scheletul chircit al unui individ adult – matur s-au conservat următoarele obiecte de ofrandă: un inel mic din bronz lângă occipital, două vârfuri de săgeți din silex depuse înaintea feței defunctului; «sur la poitrine un très belle hache et un clou de bronze à tête plate»; pe partea dreaptă urma «un fragment d'une parure cylindrique en os ornée de dents de loup incisées». Pornind de lângă cotul mâinii stângi până la nivelul genunchilor au fost așezate în șir, «patru vase de lut»: un bol ovoidal cu capac răsturnat, două cești (tasse) cu deschiderea gurii oblică și cu câte o toartă și un vas mare cu două torți supraînălțate¹³. Mormântul 18 adăpostea un schelet chircit culcat pe partea stângă, cu capul spre nord-vest. În spatele craniului s-a găsit un vas cu două torți, iar la nivelul osului iliac «une hache inachevée en diorite».

Inventarul mormintelor 17 și 18, și îndeosebi vârfurile de săgeți și securile de piatră, pledează pentru atribuirea scheletelor unor luptători. Vârfurile de săgeți triunghiulare au baza scobită și evoluează eneolitic până la începutul epocii bronzului¹⁴. Securea din **M. 17** are capul hemisferic, tăișul rotunjit și profilul vertical ușor arcuit. În gaura securii s-au păstrat resturile cozii de lemn și ornamentul terminal din os. La extremitatea superioară a mânerului posedă «o țință (clou) din bronz, cu capul larg și rotunjit». Mânerul de lemn al securii avea un ornament din os de formă cilindrică, decorat cu «dinți de lup striăți» ca și vasele ceramice. Resturile de lemn păstrate permit reconstituirea unui topor de luptă din diorit.

Arma avea coada lungă de 30 - 40 cm și era decorat cu un ornament terminal din os și o țință din bronz. Securea din **M.18** prezenta orificiul abia schițat și avea corpul cioplit, dar nepolizat. Armele se asociază cu vase decorate cu motive incizate, cu o mărgea de faianță verzuie provenită «du monde égéen ou de l'Egipte»; un pandantiv de aur de origine egeeană; un cerceș cu firul răsucit în spirală din aur; un cerceș din bronz (**M. 2**) cu extremitățile subțiri¹⁵; fragmente de cerceș mici (**M. 7** și **M. 10**) de origine orientală, cu analogii la Sărata Monteoru¹⁶; un inel mic și o țință din bronz. Asocierea ceramicii și a obiectelor din piatră (silex, diorit) cu piese de podoabă din bronz și aur demonstrează faptul că securea de luptă era utilizată în epoca

⁸ Márton Roska, *Die Anndesitknauaxt von Syamosújvár*, Acta Archaeologica academiae Scientiarum Hungariae, 9, 1958, Budapeșt, 1958, p. 133, fig. 15.

⁹ *Ibidem*, p. 127 și p. 129, fig. 3.

¹⁰ *Ibidem*, p. 129, fig. 1.

¹¹ *Ibidem*, p. 131, fig. 9

¹² *Ibidem*, p. 131; *Idem*, *A Torma Zsófia gyűjtemény - Die Sammlung Zsófia von Torma*, Kolozsvár, 1941, p. 62, pl. LIX, 4 (Streitaxtbruchstück aus Andesit mit gebogener Schneide)

¹³ Ecaterina Dunăreanu - Vulpe, *La nécropole de l'âge du bronze de Poiana, Dacia, V - VI, 1935 -1938*, p. 154.

¹⁴ *Ibidem*, p. 161.

¹⁵ *Ibidem*, p. 163.

¹⁶ *Ibidem*, p. 162.

bronzului când se cunoșteau aliajul dintre cupru și staniu și aurul. Unele piese, de factură miceniană (egeană) îndreptățesc autoarea cercetărilor arheologice să încadreze mormintele preistorice «d'environ 1600 î.e.n»¹⁷, în epoca mijlocie a bronzului. Tipul de armă cu profilul curbat este caracteristic fazei a III a culturii Verbicioara și Monteoru¹⁸.

Așadar, analogiile oferite pentru securea cu caracter funerar descoperită la Poiana, asigură încadrarea cronologică a exemplarului fragmentar de la Mrenești în faza mijlocie a epocii bronzului.

Raritatea obiectelor și atelierelor de prelucrare a bronzului în regiunea situată la vest de Olt. Intre Carpații Meridionali și Dunăre, a obligat populația locală să utilizeze paralele piesele din metal cu uneltele și armele din roci metamorfice și eruptive obținute pe calea schimbului din officinele transilvănene. Arma fragmentară de la Mrenești este un topor de luptă încadrat în categoria exemplarelor cu profilul vertical curbat. Răspândită în spațiul carpato – dunăreano - pontic, piesa a fost întrebuințată în faza mijlocie a epocii bronzului de comunitățile umane statornicite la marginea de nord a Câmpiei Române, la poalele Subcarpaților Getici.

Summary

Lithic Tools Found in Popești (Vâlcea County) Petrographic and archaeological study

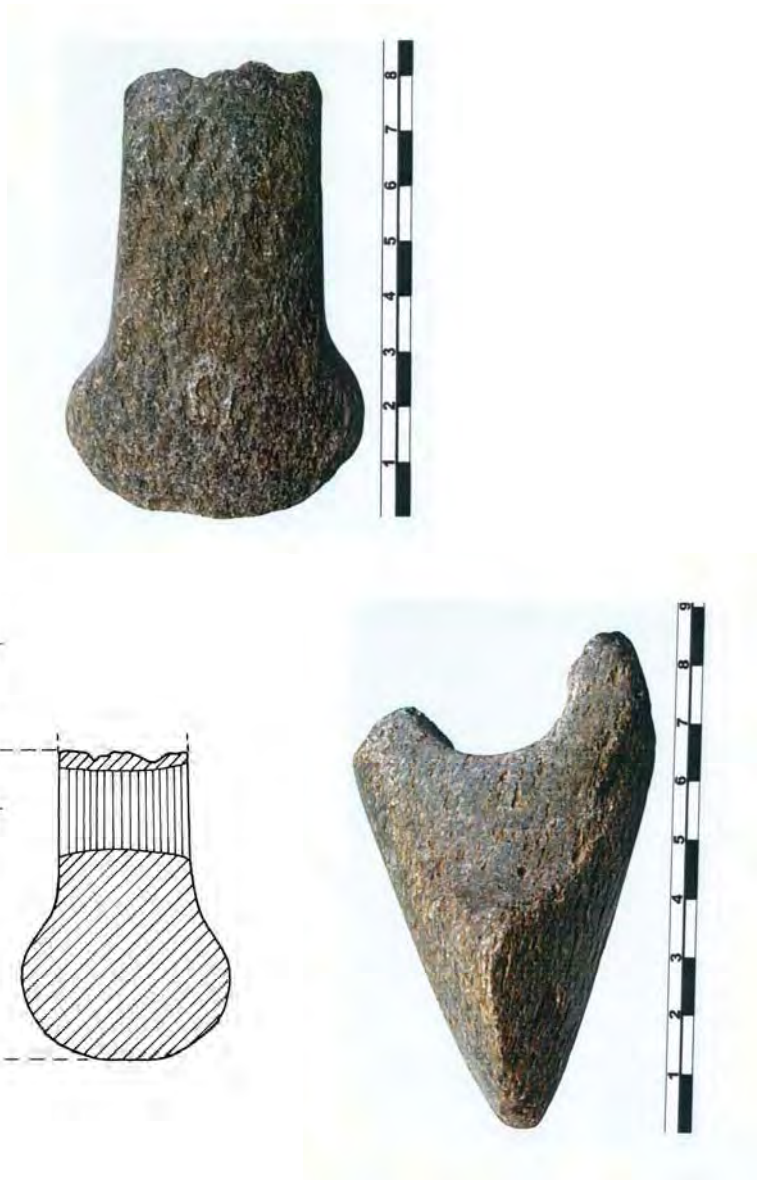
The interdisciplinary study of the remains of prehistoric settlements discovered by accident in the area, in the hearth and border of Popești, indicates five lithic objects. Following the research, concerning the nature of the raw material that was used in processing tools, there were identified two groups of rocks: one of magmatic origin and another, metamorphic. The microscopic study of the artefacts allowed the specialists to determine the petrographic nature of these rocks: amphibolites, gnaise and dolerite. After the form and use, the studied tools show three distinct parts: ax-shaped vessel with high perforation to the edge (a fragment and two complete copies), an ax with a wide body and a truncated cone edge and a pestle-shaped last. The body of the tools is sprinkled with numerous breaches, notches and cracks made, in the past, during intensive use. They were processed in the polishing equipment in local workshops or entered the area via the exchange of intracarpethian Transylvanian space in the region of the Getic Piedmont of northeastern Oltenia. The analogies cited for each copy ensure the chronology of the artifacts in the interval between the Middle Neolithic and early Bronze Age. The petrographical, mineralogical and archaeological investigation of the stone objects brings an unprecedented contribution to the knowledge of the lithic industry of some prehistoric settlements identified in the west region of the River Olt in the Southern Sub-Carpathians and to enrich the poor repertoire of Valcea County.

¹⁷ *Ibidem*, p.167.

¹⁸ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre* București 1966, p. 184, fig. 16, 2 și p.169-173 și p.176 -178 (cultura Verbicioara).

Abrevieri bibliografice

- AO = Arhivele Olteniei, Craiova, I (1920) - XVIII (1939)
Dacia = Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I (1924) – XII (1948). Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I, (1957) și urm.
Materiale și Cercetări Arheologice, București, I (1950)
SCIV(A) = Studii și cercetări de istorie veche, București, I (1950) - XXIV (1973). Studii și cercetări de istorie veche și Arheologie (1974) și urm.

Topoare - ciocan de minerit din colecția Muzeului Județean *Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea*

Claudiu Aurel Tulugea, Mihai Blăjan
claudiutulugea@yahoo.com, mnualba@yahoo.com

În colecția de arheologie a muzeului se păstrează trei topoare-ciocan de minerit, descoperite în localități necunoscute din nord - estul Olteniei.

1. Topor - ciocan baros cu șanțuleț (inv. A/41/1), confecționat dintr-o rocă de culoare negricioasă, cu patină cenușiu-închisă la exterior. Brațul ciocan înalt de 1,8cm prezintă contur oval, o latură convexă și cealaltă concavă, muchia ușor bombată (4,26 x 6,70 cm). Brațul opus, lung de 4,55 cm, are conturul trapezoidal (4,55 x 7,68 cm). Tăișul are fețele șlefuite asimetric, linia ușor arcuită, colțurile curbate și laturile ciobite și zigate. Șanțuirea de prindere a cozii uneltei, lată de 3,62 cm și adâncă de 4,80 - 5,70 cm, înconjoară corpul toporului. La capetele șanțuirii care străbate fețele dorsale, extremitățile șanțului se curbează în jos și în sus (fig. 1). Piesa este șlefuită cu micală și acoperită cu o patină gri-închisă. Marginile muchiei prezintă de jur-împrejur patru alveole concave rezultate în urma desprinderii unor așchii mari de rocă prin lovire. Alte alveole și spărturi mici sunt pe linia de jos a șanțuirii și de-a lungul tăișului intens folosit. Dimensiuni¹: Î = 9,48 cm; l maximă = 6,85 -7,70cm; gr. muchie = 6,86 cm; gr. brațul tăiș = 4,53 cm; gt.= 419g.

2. Topor - ciocan cu șanțuleț (inv. A.41/2), identic în privința formei cu piesa precedentă, este lucrat dintr-o rocă verzui - gălbuie, cu incluziuni de culoare neagră și cenușie. Piesa de dimensiuni mari are corpul masiv. Brațul ciocan, lung de 3,27 cm, se remarcă prin forma tronconică și muchia trapezoidală (6,34 x 8,54 cm și 5,30 x 7,05 cm) bombată puternic. Laturile longitudinale ale brațului sunt șlefuite asimetric. Brațul tăișului bont (5,35 - 5,89 cm) prezintă conturul trapezoidal, colțurile rotunjite și linia ușor arcuită. Șanțul de fixare a cozii, lat de 6,96 cm și adânc de 5,60 - 8,50 cm, cu marginea extremităților curbată în sus și în jos, este șlefuit puternic. Piesa prezintă bilateral, pe marginile longitudinale ale muchiei, două porțiuni de mărime diferită, clivate în timpul izbirii uneltei de corpuri solide. Sub linia inferioară a șanțului, pe fețele late, păstrează câte o suprafață alveolată, iar de-a lungul tăișului bont se disting spărturi și urme de tocire (fig. 2). Dimensiuni: Î = 12,24 cm; l = 8,45 -8,62 cm; gr. = 3,50 cm; gt. = 960g.

3. Topor- ciocan (inv. A 41/3) masiv, lucrat dintr-o lespede de piatră, culoare negricioasă, cu incluziuni din paete de mică albă (alabit). Brațul ciocan înalt de 4,08 - 4,77 cmm are corpul oval în secțiune transversală și muchia bombată (5,52 x 10,20cm), Brațul opus (6,23cm) prezintă conturul trapezoidal, fețele laterale bombate, șlefuite asimetric și linia tăișului oblică, lată de 6,12 cm și ondulată. Șanțuirea ridicată oblic spre muchie, lată de 4,32 cm și adâncă de 0,7 -0,9 cm, are la extremități marginile arcuite lateral (fig.3).Corpul uneltei prelucrat grosier are numeroase alveole rămase în urma procesului de nefinisare și spărturi masive și profunde pe marginile longitudinale ale brațului ciocan, pe muchia bombată și pe fețele laterale ale tăișului. Dimensiuni: Î= 19,75 cm; l= 9,97 cm; gr. = 5,57 -5,62 cm; gt. =1575g.

¹Utilizăm următoarele abrevieri: Î - înălțime; l - lățime; gr.-grosime; gt.- greutate;

Repertoriul obiectelor litice șlefuite din preistorie cuprinde unelte (securi, ciocane, lustruitoare, lame de seceră - Krummesser) și arme (topoare de luptă, sceptre, măciuci, vârfuri de lance). Alături de aceste grupuri distincte, uneltele descrise aparțin categoriei de topoare-ciocan de minerit neperforate, cu șanț circular, numite de D. Berciu *ciocane à rainures*². În 1939³ D. Berciu publică primul topor cu șanț pentru fixarea cozii, descoperit în județul Vâlcea, într-un loc neprecizat. În anul 1965⁴, la Căzănești - Fabrica de cărămidă, s-a descoperit la -2,60m adâncime un alt ciocan verzui *cu șanț pentru prins coada*⁵, împreună cu materiale aparținând culturii Glina. Alte două exemplare au fost descoperite la Amărăști și Mateești⁶. O altă piesă a fost descoperită cu patru decenii în urmă în aria așezării preistorice identificată pe Dealul Cărămida din hotarul satului Herăști⁷. Ultimul exemplar provine dintr-o descoperire întâmplătoare de pe teritoriul satului Bătășani, comuna Valea Mare, făcută în anul 1970.

În studiul nostru, topoarele ciocan de minerit cu șanțuire pentru legarea cozii de lemn sunt ilustrate de trei exemplare. În județul Vâlcea mai sunt cunoscute încă șase exemplare așa cum am precizat. Acest tip de unelte este răspândit pe o arie largă în spațiul carpato-dunărean și în regiunile învecinate și se utiliza ca *topor greu* în minerit, la sfărâmarea minereului de cupru și neferoase, la exploatarea și zdrobirea blocurilor de sare⁸, ca armă de vânătoare sau de luptă⁹ și la alte lucrări casnice¹⁰.

În general, topoarele ciocan de minerit sunt datate din neoliticul final până la sfârșitul epocii bronzului, fiind întâlnite în aria culturilor Cucuteni, a purtătorii culturilor Glina, Cârna și Verbicioara din Bronz A, dar și în Bronz B-D, unde sunt cunoscute cele mai numeroase exemplare¹¹.

Sunt cunoscute așezările de la: Hăbășești și Bonțești¹² unde se întâlnesc cele mai vechi exemplare încadrate în faza Cucuteni A3 (în cronologie absolută-datări cu radiocarbon - înseamnă ±3360±80 î.Hr.)¹³; așezarea de la Poiana¹⁴, unde acest tip de ciocan este cunoscut în aria culturii Monteoru; așezarea Tei-București¹⁵; așezarea de la Ostrovul Corbului etc.

²D. Berciu, *Catalogul Muzeului Arheologic din Turnu Severin*, M.C.A., I, 1953, p.635-636, pl. XII, B, 1-4

³*Idem*, *Arheologia preistorică a Olteniei* AO, XVIII, nr. 101-102, Craiova, 1939, p. 88 și urm., fig. 103, 1.

⁴Gh. I. Petre, *Topoare ciocan de minerit din epoca bronzului, descoperite în nordul Olteniei*, SCIV, 19, 2, 1968, p. 279-281, fig.1 a-b; *Idem*, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, 1995, p. 33-34, fig. 1 a-b

⁵*Ibidem*, fig. 1, 2 și nota 356.

⁶Gheorghita Popescu, C. Panait, Iulian Popescu, *Bălceștii de pe Olteț*, vol. I, Craiova, 2004, p. 67-70; Ion Folescu, *Satele de pe Valea Pescenii, Contribuții istorice*, București, 1997, p. 26-27 și 30.

⁷Mihai Blăjan, C. Panait, *Topoare ciocan de minerit descoperite în Oltenia*, Pangeea, vol. 7, Alba Iulia, 2007, p.12-14.

⁸D. Berciu, *Buridava Dacică*, București, 1981, p.14.

⁹E. Comșa *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României (Istoricul problemei, tipuri-funcționalitate)*, SCIV, 2, 23, 1972, p. 253.

¹⁰Emil Moscalu *Un tip de ciocan de piatră pentru minerit*, SCIVA, 1, 23, 1981, p. 141-144, fig. 1/1, 3.

¹¹D. Berciu, *Materiale*, 1, 1953, pl. XII/1 - 4; *Idem*, *Dacia*, N. S, 5, 1961. p. 130, fig. 2/4; E. Comșa, SCIV, 23, 1974, 2, p. 256, fig. 8.

¹²V. Dumitrescu, *Dacia*, 3-4, 1927-1932, p. 88 și urm., p. 95, fig. 3/3.

¹³*Idem*, *Apulum*, 7, 1968, 1, p. 48 și urm.

¹⁴R. și E. Vulpe, *Dacia*, 3-4, 1927-1932, p. 322, fig. 101/22.

¹⁵D. V. Rosetti, *Civilizația de tip Tei*, București, 1936, pl. XIV/86.

E. Moscalu¹⁶, stabilește două tipuri de topoare-ciocan: tipul I, cu o singură șanțuire în care încadrează toate ciocanele din culturile Cucuteni, Glina, Verbicioara, Tei, Monteoru, acest tip fiind cunoscut și în Bulgaria, Franța, Asia Mică, Mesopotamia, India etc. Tipul II, cu două șanțuiri, pentru asamblarea cozii, se întâlnește numai în aria nord-pontică, fiind specific Asiei Centrale.

Descoperirea a numeroase ciocane de tip baros pe teritoriul județului Vâlcea, argumentează practicarea mineritului în nord-estul Olteniei încă din neoliticul final.

Summary

The archeological collection of the museum stores two axes - sledgehammer type, small sized (inv. 41 / 1 and 41 / 2) and a massive piece (inv. 41 / 3). The tools consist of the arm - hammer at the top, the arm - edge at the opposite end and a ditch to catch the tail, up to the edge. Painstakingly polished (two copies) or roughly chipped (one piece), the body of the mining hammers have traces of sharps, on the lateral sides and along the edge, produced during strong impact against solid objects. This type of tool is used in mining, in crushing the copper ore, in crushing the salt rocks and in other household works.

În general, the axes - mining hammer date back from the late Neolithic till the Bronze Age and show mining practice in the North-Eastern part of Oltenia since prehistoric times.

Abrevieri bibliografice

AO	= Arhivele Olteniei, Craiova, I (1920), XVIII, (1939)
Buridava	= <i>Buridava</i> , Studii și materiale, Râmnicu Vâlcea, I (1972).
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice, București, I (1953)
Pangeea	= Pangeea, Alba Iulia, I (2000).
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche, București, I (1950) - XXIV (1973).

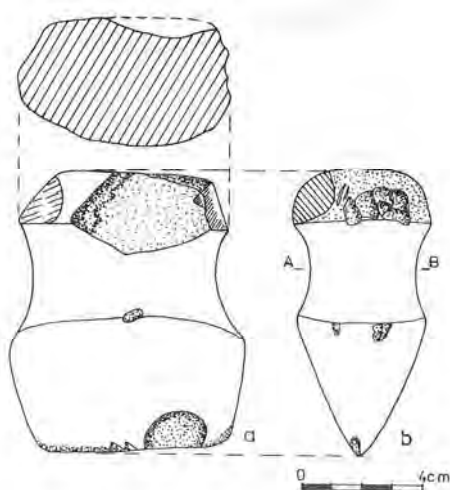

Fig.1. Topor-ciocan de tip baros:
a) – vedere laterală;
b)- vedere dorsală.

¹⁶E. Moscalu, *Idem*, p. 143.

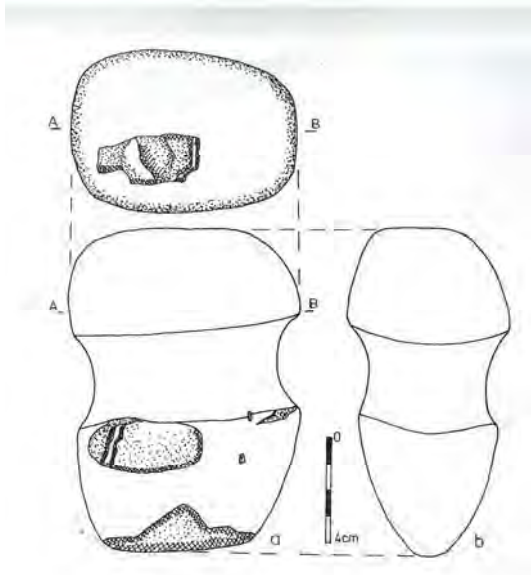

Fig.2. Topor-ciocan de tip baros:
a) - vedere laterală; b) - vedere
dorsală; A-B- secțiune
transversală.

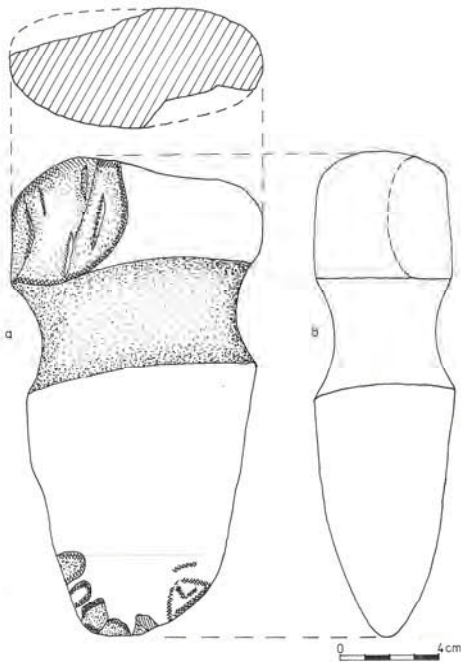

Fig.3. Topor-ciocan masiv de tip
baros:
a) - vedere laterală; b) - vedere
dorsală.

Considerații asupra utilajului litic descoperit în așezarea din Bronzul Final de la Radovanu, județul Călărași

Laurențiu Mecu

mecu_laurentiu@yahoo.com

Localitatea Radovanu este situată pe malul drept al Argeșului, la 15 km NV de municipiul Oltenița. Șantierul arheologic, situat în punctul „Gorgana a doua” sau „Ghergălău”, cum îi spun localnicii, se înalță cu 35 m deasupra nivelului luncii Argeșului și este caracterizat de pante greu accesibile ce dădeau un plus de securitate comunităților ce își amplasau aici așezările.

Investigațiile de la Radovanu-Gorgana a doua au intrat în literatura de specialitate odată cu publicarea rezultatelor cercetărilor întreprinse până în 1985¹.

După cum se cunoaște, aici a fost identificată o așezare, posibil întărită cu șanț și val, din Bronzul Târziu, mai exact, din Bronzul Final², cunoscută astăzi sub denumirea de cultura Radovanu. Între materialele arheologice recuperate, o mică parte o reprezintă piesele litice. Procentajul lor în ansamblul materialelor descoperite cu greu se apropie de 1%. Această constatare este valabilă și pentru noile investigații, reluate începând cu anul 2004³.

Până în prezent au fost identificate 33 de piese de silex, dintre care unele între resturile unor locuințe, în gropi menajere și în exteriorul complexelor⁴. Pe lângă artefactele din piatră cioplită, au fost găsite și altele de piatră șlefuită (topoare-ciocan, mai multe măciuci sferice etc.)⁵, care nu fac obiectul prezentei intervenții.

Repartizarea, în funcție de locul și perioada de descoperire, se prezintă după cum urmează:

1. *Între anii 1971-1985*: secțiunea I – 11 piese, secțiunea II – 2 piese, secțiunea IV – 3 piese, secțiunea VI – 1 piese, secțiunea VIII – 1 piesă;
2. *În anii 2004-2005*: secțiunea XXII – 2 piese, secțiunea XXIII – 4 piese, secțiunea XXV – 3 piese;
3. *passim*: 6 piese.

În general, stratul culturii Radovanu are o grosime de 0,60 m, dar acolo unde au existat complexe, mai ales gropi, ea crește considerabil. De aceea, piesele litice au fost descoperite la adâncimi cuprinse între 0,50 și 1,70 m.

Un număr de 12 piese, toate lame, au fost realizate dintr-o materie primă de culoare bej, cu nuanțe de închis și deschis, ce prezintă impurități în structura sa.

Dintr-un silex de culoare brun roșcat au fost realizate 2 piese, o așchie și o lamă, iar restul de 19 piese (toate lame) au nuanțe de maroniu deschis până la maroniu închis.

Cu excepția unei așchii, toate celelalte piese sunt lame retușate sau neretușate.

¹ S. Morintz și D. Șerbănescu, Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul „Gorgana a doua” (jud. Călărași). 1. Așezarea din epoca bronzului. 2. Așezarea geto-dacică, *Thraco-Dacica*, VI, 1-2, 1985, pp. 5-30.

² S. Morintz, 1. *Așezarea din epoca bronzului*, în S. Morintz și D. Șerbănescu, *op. cit.*, p.7 și urm.

³ Utilajul litic din campaniile arheologice anterioare anului 1985 ne-a fost încredințat spre analiză de dr. Done Șerbănescu, iar cel din perioada 2004-2005 de către același și dr. Cristian Schuster. Ambilor le mulțumesc și pe această cale pentru gestul lor.

⁴ S. Morintz, *loc. cit.*, p. 16.

⁵ *Ibidem*, p. 16 și fig. 15/5-6

Cercetările nu au dus la descoperirea unor deșeuri de debitaj sau a unor așchii rezultate în urma prelucrării, ceea ce ar putea însemna că utilajul litic nu era obținut în așezarea de la Radovanu, ci pe un alt sit de unde erau „importate”.

Una dintre lame prezintă pe capătul ei un gratoar, are lungimea de 8 cm, lățimea proximală de 4,2 cm, lățimea mezială de 3,7 cm, lățimea distală de 2,5 cm și grosimea de 1 cm. Frontul de gratoar de tip ungniform prezintă retușe directe, abrupte, lamelare. Lamele retușate, în număr de 15, au lungimi cuprinse între 13,8 și 5 cm și lățimi meziale ce variază de la 4,5 până la 2,5 cm.

Dintre aceste lame 6 sunt fragmente proximale, 5 fragmente meziale și 4 distale.

În ceea ce privește retușele aplicate acestor piese, putem vorbi de retușe directe în cazul a 7 lame, de retușe inverse pentru 2 lame și de retușe bifaciale pentru un număr de 6 lame.

Retușele continui caracterizează 11 piese, în vreme ce restul de lame retușate au aplicate retușe discontinui.

Lama care are pe capătul ei gratoarul descris mai sus prezintă pe latura dreaptă retușe directe, continui, abrupte și solzoase, pentru ca pe latura stângă retușele să fie discontinui, abrupte și solzoase.

O altă lamă retușată, cu lungime de 13,5 cm, are aplicate retușe directe, stângi, continui, abrupte, lamelare.

Lama cea mai mare (13,8 cm) are profil curbat și prezintă retușe inverse, drepte, continui, oblice, marginale, lamelare. Lamele neretușate au lungimi cuprinse între 13,2 cm și 5,4 cm. Din totalul de 17 lame neretușate una este un fragment mezial, 2 sunt fragmente distale, restul de 14 fiind fragmente proximale. Pe fragmentele proximale se poate observa bulbul, proeminent în general, talonul în mare parte neted, dar nu lipsesc și alte tipuri cum ar fi în pălărie de jandarm, fațetat sau în aripă de pasăre.

Analiza bulbului și a talonului ne permite să afirmăm că pentru desprinderea acestor lame s-a folosit un percutor dur, percuția fiind directă.

Pe suprafața superioară a tuturor celor 33 de lame se pot observa negativele desprinderilor anterioare despre care putem afirma că sunt determinate și, în general, subparalele (70%). Prezența acestor negative indică faptul că lamele aparțin unei etape avansate a procesului de debitaj, ceea ce înseamnă că, cel puțin teoretic, există și alte produse de debitaj care sunt absente, fapt care întărește afirmația făcută la începutul acestei analize, că piesele erau realizate într-o altă locație (probabil un atelier specializat în prelucrarea materiei prime).

Prezența unui număr mare de lame neretușate (17) ne îndeamnă să credem că membrii comunității le stocau pentru a le retușa mai târziu sau pentru a le folosi ca monedă de schimb în relațiile cu alte comunități.

Pe două dintre lamele retușate (fragmente meziale) se poate observa foarte bine lustrul datorat utilizării lor la tăiatul cerealelor, a căror cultivare trebuie să fi reprezentat un segment important în economia așezării.

Analiza de față a materialului litic găsit la Radovanu-Gorgana a doua este prima de acest gen pentru cultura Radovanu din Bronzul Final din Muntenia. Pieselor litice din epoca bronzului de pe teritoriul României, cu puține excepții, nu li s-a acordat o atenție specială. Afirmațiile referitoare la acestea au fost sumare, având caracter general.

Mai detaliate sunt analizele și concluziile privind utilajul litic dintre Carpații Meridionali și Dunăre ale lui Alexandru Păunescu⁶; numai că acestea reflectă descoperirile de până în anii '70 ai secolului trecut: culturile Coslogeni, Tei, Verbicioara, Monteoru.

C. Schuster a scris despre piesele din piatră cioplită din aria culturii Glina⁷; V. Leahu⁸ și C. Schuster și T. Popa⁹ despre cultura Tei, iar G. Crăciunescu despre cultura Verbicioara¹⁰. Asupra pieselor descrise nu s-au efectuat, din păcate, analize de specialitate.

Résumé

Des considérations sur l'outillage lithic decouvert dans l'établissement du Bronze Final à Radovanu, département de Călărași

La village de Radovanu est située sur la bord droit de la rivière Argeș, à 15 Km NV de la ville d'Oltenița. Ici a été identifié un établissement du Bronze Final, appartenant à la culture de Radovanu.

Après les recherches, on a été identifiés 33 pièces de silex, les unes de l'intérieur des établissements et les autres dans les fossés ménagères où à l'extérieur des complexes.

Les pièces ont été découvertes aux profondeurs de 0,50 jusqu'à 1,70m.

La plupart de pièces, qui a été exécuté dans un silex de couleur brun ou beige, sont représenté de lame retouchée ou non retouchée.

La présence d'une grand nombre de lame non retouchée on peut indiquer qu'ils été stocker pour être taillé après ou pour les échanges avec d'autre communautés.

⁶ A. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970.

⁷ C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, *Bibliotheca Thracologica XX*, București, 1997, p. 50-51; *Idem*, *Despre obiectele litice descoperite în aria culturii Glina*, *Drobeta 8*, 1998, p. 11-24; *Idem*, *De la epoca pietrei la prima vârstă a fierului*, în M. Negru, C. Schuster, D. Moise, *Militari-Câmpul Boja. Un sit arheologic pe teritoriul Bucureștilor*, București, 2000, p. 21.

⁸ V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, *Bibliotheca Thracologica XXXVIII*, București, 2003, pp. 72-73.

⁹ C. Schuster, T. Popa, *Mogoșești. Studiu monografic*, *Bibliotheca Giurgiuvensis I*, Giurgiu, 2000, pp. 56-57.

¹⁰ G. Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei*, *Bibliotheca Thracologica XLI*, Craiova.

O încercare de repertoriere a așezărilor fortificate din prima vârstă a fierului din spațiul intracarpatic și Banat

Ion Tuțulescu
iontutulescu@yahoo.com

Prima epocă a fierului (epoca hallstattiană) reprezintă o etapă importantă în evoluția istorică a spațiului românesc, numele acestei perioade (vârste) provenind de la o necropolă din localitatea Hallstatt (Austria de Sus) unde au fost descoperite 1270 de morminte¹.

Caracterizând-o, constatăm o epocă fărâmițată de frecvente conflicte și ciocniri între diferite comunități, scopul fiind de a obține prăzi sau de a-și mării teritoriul. Un alt rol important la apariția acestor conflicte ar fi rezultatul unor mișcări de populație.

Nesiguranța acestei perioade este demonstrată de numărul mare al așezărilor fortificate aferente acesteia. În literatura de specialitate pentru întregul spațiu al Transilvaniei (prin care se înțelege și Crișana și Maramureșul) sunt menționate 29 de așezări fortificate.

Consultând vechile cercetări și corelându-le cu cele mai noi, semnalăm existența unui număr de 61 de așezări fortificate aferente zonei Banatului și spațiului intracarpatic.

Așezările fortificate hallstattiene au o evoluție îndelungată, reprezentând centre tribale, religioase și economice ale comunităților umane. Amplasarea și mărimea sitemelor defensive derivă în funcție de configurația terenului, dar și de mărimea comunităților. Ele sunt situate pe locuri înalte, deoarece altitudinea oferea o anumită protecție. Unele sunt amplasate pe înălțimi izolate, iar altele sunt poziționate în punctul de ramificație a unor dealuri sau pe boturi de deal.

În general, fortificațiile hallstattiene sunt situate la o altitudine cuprinsă între 300 și 550 m², excepția de la regulă o reprezintă cele din zona montană, care sunt amplasate la o înălțime mai mare.

Pentru a creiona imaginea precizată anterior, prezentăm câteva fortificații alături de altitudinea la care au fost amplasate:

- Dej (jud. Cluj) = 310 m;
- Voivodeni (jud. Mureș) = 380 m;
- Teleac (jud. Alba) = 382 m;
- Mediaș (jud. Sibiu) = 432 m;
- Huedin (jud. Cluj) = 535 m;
- Someșul Rece (jud. Cluj) = 650 m;
- Ciceu-Corabia (jud. Bistrița-Năsăud) = 758 m;
- Tușnad (jud. Harghita) = 1083 m, așezarea situată la cea mai mare altitudine din țară.³

Majoritatea prezintă pe trei părți pante abrupte, legătura principală cu exteriorul realizându-se printr-o singură latură, unde era construită și fortificația.

¹ Roz 1995, p. 79.

² Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 19.

³ Vasiliev 1995a, p. 155.

După opinia unor cercetători, hallstattieni evită de-a amplasa fortificațiile în zonele de stepă⁴ (zonele de șes); excepția de la regulă o reprezintă așezarea fortificată de Sântana (jud. Arad), aceasta fiind situată în Câmpia de Vest.

Menționăm că, fortificațiile apar în imediata apropiere a unui râu sau la confluența unor cursuri de apă, dar și la adăpostul unui deal mai mare (unde există posibilitatea, pentru că oferea o anumită protecție împotriva vânturilor).

Văile acestor râuri reprezentau căi de acces către așezare, dar și către teritoriul aferent lor, iar poziționarea fortificației în punctele precizate, demonstrează rolul militar și strategic.

Din punct de vedere al dimensiunilor le putem grupa în trei categorii:

- așezări fortificate de mari dimensiuni, locuite permanent (un timp mai îndelungat), sunt considerate centre tribale sau uniuni de triburi. Ex. Sântana, Teleac, Ciceu-Corabia etc.

- așezări fortificate de dimensiuni mijloci; cetăți de refugiu. Fortificațiile sunt refăcute de-alungul a două sau trei faze, iar caracterul nepermanent al așezării (sezoniere) este demonstrat de dimensiunile reduse ale stratului de cultură. Acest tip de așezări sunt locuite doar în caz de pericol de comunitățile din apropierea fortificației.

Ex, Dej, Voivodeni, Bozna etc .

- așezări fortificate de dimensiuni reduse (ex.: Șona (Alba)- 0,30 ha, Frumușeni (Arad)- 0,10 ha, Pățicel (Brașov)- 0,60 ha). După teoria lui V. Vasiliev⁵ acestea ar reprezenta centrele sau sediile unor mici conducători sau vârfuri aristocratice. Din lipsa de cercetări ample efectuate în aceste zone, considerăm apartenența lor unor mici comunități, subliniind rolul strategic (probabil puncte de observație).

Mărimea așezărilor fortificate reprezintă pe lângă funcția politică, religioasă și economică, diferențele dintre comunități (triburi sau uniuni de triburi). Întreținerea unor asemenea sisteme defensive, necesita un mare efort din partea comunităților, dar și totodată existența unor centre tribale puternice care puteau coordona efortul.

Azi în general este acceptată teoria potrivit căreia, așezările fortificate hallstattiene sunt părăsite în urma unui impact puternic (extern) prin sosirea sciților.⁶ O opinie ce ne aparține, cu privire la părăsirea acestor fortificații, ar fi dispariția puternicilor centrelor politice sau diminuarea puterii acestora, astfel încât căpeteniile (șefii de trib) nu mai coordonau comunitățile la întreținerea puternicelor fortificațiilor.

Concluzionând, observăm că așezările fortificate hallstattiene sunt mai mari față de cele anterioare, plasate în imediata apropiere a terenurilor fertile, fapt ce le diferențiază de majoritatea celor din perioada Latène.

În lipsa unor cercetări de amploare care să ne prezinte planul acestor așezări, considerăm un demers necesar intensificarea cercetărilor în siturile fortificațiilor și publicarea unui număr mai mare de informații. O altă sugestie ar fi studiarea relației funcționale între stațiunea-reședință și teritoriul înconjurător unde se găseau de obicei mici așezări.⁷

⁴ XXX 2001, p. 329.

⁵ Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991,p. 20.

⁶ Vasiliev 1980.

⁷ XXX 2001, 330

A.

1. Apața (comună, județul Brașov).

În stânga drumului actual care leagă localitățile Apața de Măieruș, există două terase delimitate de pârâuri. Cea mai joasă se află lângă drum, fiind „apărată” de un șanț de 2 m lățime și cu o adâncime de 50-70 cm. În urma cercetărilor de teren din anul 1979, Fl. Costea atribuie șanțul primei epoci a fierului, menționând existența unei fortificații.

Bibliografie: Costea 2004, pp. 61-62.

B.

2. Beia (comună, județul Brașov).

Pe teritoriul acestei localități este semnalată o fortificație hallstattiană de către K. Horedt. Fortificația este încadrată cronologic pentru hallstattul timpuriu de către cercetătoarea A. Ardeu.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 195; Costea 2004, p. 62

3. Bernadea (comuna Behnea, județul Mureș).

În cadrul localității respective este menționată o așezare fortificată cu mai multe niveluri de locuire. Prima epocă a fierului este bine reprezentată printr-un nivel aparținând culturii Basarabi. Nu cunoaștem dacă sistemul defensiv era utilizat în perioada supusă studiului nostru.

Bibliografie: Lazăr 1995, p. 54.

4. Berzovia (comună, județul Caraș-Severin).

Așezarea este amplasată în punctul Pătruieni sau Pătruene, sistemul defensiv fiind constituit din șanț și val. Fortificația adăpostește o suprafață de 150/100 m.

Bibliografie: Luca 2004a, p. 33; Luca 2006b, p. 37.

5. Bită (sat Reci, județul Covasna).

La sud de sat se află un imens val numit de localnici „Homarca” sau „Honarka”. În urma unor cercetări efectuate pe val, s-a descoperit urme de arsură, provenite de la substrucția palisadei. Autorul încadrează valul orizontului hallstattian, dar nu prezintă informații despre materialul ceramic descoperit în apropierea acestuia.

Bibliografie: Cavruc-colab. 1998, p. 122.

6. Bobâlna (comună, județul Cluj).

Așezarea se află amplasată pe colina cu același nume (dealul mai este cunoscut sub numele de Babdii) la altitudinea de 695 m. În lipsa unor cercetări de amploare, nu cunoaștem sistemul de fortificație, dar pe baza materialelor ceramice este datată pentru perioada hallstattului timpuriu.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 55; Vasiliev 1995, p.19; Ardeu 1995-1996, p.196.

7. Bocșa Română (orașul Bocșa, județul Caraș-Severin).

În punctul „Dealul Mare” situat în dreapta drumului ce duce spre Ramna sunt prezente urmele unei fortificații cu val și șanț (Cleanțu lui Variu). Tot aici, au fost descoperite opt morminte hallstattiene de incinerare considerate contemporane cu fortificația.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 285; Luca 2006b, p. 43.

8. Bodoc (comună, județul Covasna).

Se află amplasată pe un platou numit „Vârful Comorii” la o altitudine de 100 m, pe partea stângă a Oltului. Este menționată încă din anul 1950 de către K. Horedt. Sistemul defensiv are următoarele elemente:

- o fortificație triplă în zona de NV-SE și un singur val pe restul platoului;

- valul prezintă un zid sec de piatră și resturi calcinate de la palisadă; Stratul subțire de cultură, ne relevă, utilizarea ca cetate de refugiu.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 196; Vasiliev 1995a, p. 149.

9. Boroșneul Mare (comună, județul Covasna).

Pe înălțime „Vârful Cetății” se află o așezare cu șanț și val de pământ datată în hallstatt, dar din păcate necercetată.

Bibliografie: Cavruc-colab 1998, p. 52.

10. Bozna (comuna Agrij, județul Sălaj).

Așezarea se găsește pe dealul (colina) cu numele de „Vranița Boznei”, situată la 1,5 km vest de satul Bozna. Zonele accesibile (N și NE) sunt pervăzute cu sistem defensiv. În urma cercetărilor întreprinse în interiorul fortificației au descoperit trei locuințe de suprafață de formă ovală. Săpăturile relevă rolul de cetate de refugiu, rol subliniat de stratul mic de cultură.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 196; Vasiliev 1995a, pp. 61-68.

11. Brașov (oraș, județul Brașov)

Pe „Pățicel”, între vârfurile Tâmpa și Gorița sunt două platouri de mici dimensiuni (împreună au circa 1 ha), cu forme ovale și părți abrupte (V și N). Între cele două platouri, dar și față de coama dealului apar șanțuri de dimensiuni reduse. Fortificația este menționată ca cetate de refugiu sau sediul unei mici căpetenii de trib.

Bibliografie: Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 20; Ardeu 1995-1996, p. 197; Costea 2004, p. 63.

C.

12. Cernatu (comună, județul Covasna).

Așezarea este amplasată în punctul „Vârful Ascuțit”. Sistemul defensiv este amplasat în părțile accesibile (E și V) fiind format din val, șanț și palisadă. În urma cercetărilor arheologice s-a descoperit un singur nivel hallstattian, căruia îi aparțin șase bordeie de formă circulară și dreptunghiulară.

Bibliografie: Szekely 1966, p. 17-28; Ardeu 1995-1996, pp. 197-198; Crivac-colab. 1998, p. 72.

13. Ciceu-Corabia (comuna Petru Rareș, județul Bistrița-Năsăud).

La NE de sat, la circa 1 km, pe un promotoriu întins numit „Măgura” se află o fortificație încadrată în perioada supusă studiului nostru. Accesul în așezare este posibil pe latura nord-vestică numită „Coada Măgurii” barat printr-un val de pământ. În urma cercetărilor s-a descoperit existența a două faze de construcție a sistemului defensiv

- în prima fază fortificația a fost formată dintr-un val parapet;
- în a doua fază se renunță la valul parapet, construindu-se un imens val de pământ pentru a-i acorda o consistență mantalei valului și pentru a stopa alunecările de teren pe partea exterioară, la baza valului au fost amplasați oblic, bolovani masivi.

Investigațiile arheologice au dus la descoperirea două locuințe de suprafață fiecare având vatră interioară. Suprafața așezării este de aproximativ 30 ha.

Bibliografie: Vasiliev-Gaiu 1980, pp. 31-65; Crișan 1982, p. 227; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 10; Vasiliev 1995a, pp. 89-102; Ardeu 1995-1996, p. 198; Luca 2006a, p. 96.

14. Cobor (sat, județul Brașov)

Între satele Cobor și Jibert, în stânga drumului (Drumul Dacilor după sași), se află urmele unei fortificații formată din val de pământ cu înălțimea de 3 m și lățimea de 5 m la bază. Sistemul defensiv în formă de arc de cerc are o suprafață de 3 ha,

autorul subliniind existența unui șanț în fața valului care ulterior a fost umplut de alunecările de pământ.

Bibliografie: Costea 2004, p. 66.

15. Cornești (comuna Orțișoara, județul Timiș).

Așezarea este amplasată pe Dealul Cornet, numită de localnici „Iarc”. Fortificația adăpostește o suprafață de 67,5 ha fiind formată din mai multe valuri. Cele mai bune analogii pentru tehnica valurilor de pământ de la Cornești le găsim la așezarea fortificată de la Sântana, considerată contemporană. Ca și așezarea de la Sântana, cea de aici a fost considerată o bună perioadă de timp ringavar.

Bibliografie: Radu 1972, pp. 35-38; Gumă 1993, p. 287; Luca 2006a, p. 96; Rusu-colab. 1996, pp. 15-16.

16. Covasna (oraș, județul Covasna).

Fortificația se află la est de oraș spre Voinești în punctul „Dealul Zânelor” sau „Cetatea Zânelor”. Așezarea este amplasată pe patru terase, fiecare având în partea accesibilă sistem defensiv. Celelalte părți sunt apărate natural prin pante abrupte. În urma cercetărilor s-a descoperit o locuire intensă în prima epocă a fierului, fortificațiile fiind refăcute în perioada dacică.

Bibliografie: Cavruc-colab. 1998, p. 77.

17. Cucuiș (comuna Beriu, județul Hunedoara).

Sistemul defensiv este situat la est de sat în punctul „Golu” sau „Dealul Golu”. Aici se află și o fortificație dacică alături de cea hallstattană.

Bibliografie: Luca 2005, p.59.

18. Cuvin (comuna Ghioroc, județul Arad).

Așezarea fortificată se află în punctul numit „Râtul cu Răchită”, în hotarul „Cetate”. Nu cunoaștem informații cu referire la sistemul defensiv, dar din arătură au fost adunate fragmente ceramice hallstatiene, dacice și romane. Cercetătorii nu încadrează cronologic fortificația, dar apariția ceramicii hallstatiene la suprafață ne permite, să presupunem că aceasta a fost ridicată de primii și folosită ulterior de celelalte comunități.

Bibliografie: Barbu-colab. 1999, p.50.

D.

19. Daia (comuna Apold, județul Mureș).

În valea laterală a Târnavei Mari, între Albești și Daia, pe un deal abrupt, în punctul „Cetățuia” există urmele unei fortificații de formă ovală. Așezarea are lungimea de 120-135 m și lățimea cuprinsă între 55-60 m. Pe baza unor cercetări de teren, așezarea este datată în hallstattul timpuriu.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 200.

20. Dăbâca (comună, județul Cluj).

Pe teritoriul acestei localități există o fortificație hallstattană cu o suprafață de circa 15 ha, datată în HaD.

Bibliografie: XXX 1996, p. 29.

21. Dej (oraș, județul Cluj).

Fortificația este așezată pe „Dealul Florilor” („Dealul Rozelor”), situat în partea de N-E a orașului Dej. Partea accesibilă a așezării este latura de S-E, celelalte fiind apărate natural prin pante abrupte. În urma cercetărilor pe partea accesibilă s-a descoperit un șanț și urmele unui val de pământ. Investigațiile arheologice au scos la iveală două locuințe de suprafață în interiorul fortificației, iar în exteriorul acesteia o groapă de provizii și o locuință de suprafață. Stratul subțire de cultură și inventarul

sărac al locuințelor relevă faptul că așezarea de la Dej avea rol de refugiu în caz de pericol.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 179; Vasiliev 1995a, pp. 11-18; Ardeu 1995-1996, p. 201.

F.

22. Foeni (comună, județul Timiș).

În punctul „Cimitirul Ortodox” există o fortificație hallstattiană, formată din val și șanț, poziționată în extremitatea vestică a platoului.

Bibliografie: Mărghitan 1980, p. 76; Luca 2006b, p. 111.

23. Frumușeni (comuna Fântânele, județul Arad)

Așezare fortificată de mici dimensiuni, amplasată în punctul „Dealul Caprei” sau „Cocoșa Caprei”. Cercetările au subliniat existența a mai multor nivele de locuire (bronz, hallstatt, sec. III-IV, d. H.). Diametrul așezării este de 45/65 m.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 289; Luca 2006b, p. 114.

H.

24. Herneacova (orașul Recaș, județul Timiș).

Fortificația se află la 3 km N-NV de localitate în punctul „Cetate” sau „Cetatea Turcească”, lângă pâraul Bencec. Săpăturile au relevat că așezarea deține o fortificație complexă formată din trei șanțuri și două valuri de pământ.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 290; Cedică-Medelet 2002, pp. 85-86; Luca 2006b, p. 133.

25. Huedin (oraș, județul Cluj).

La nord vest de oraș, în punctul „Cetatea de Pământ” sau „Prolic”, se află o fortificație hallstattiană de formă elipsoidală la o altitudine de 533 m. Sistemul defensiv este compus din două șanțuri și valuri de pământ, dublate de palisadă. Cercetările arheologice conduse de St. Ferenezi în anii 1960 și 1962, dar și de St. Cociș în 1989 au precizat existența unui strat mic de cultură. Suprafața mică de 13 ha și stratul mic de cultură ne indică rolul de refugiu al așezării.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 233; Vasiliev 1995a, p. 19; Ardeu 1995-1996, p. 204.

26. Hunedoara (municipiu, județul Hunedoara).

În punctul „Dealul Sâmpetru” există urmele unei fortificații de pământ alungită. Datarea acestei fortificații este foarte dificilă. Un argument care ne vine în sprijin pentru datarea acesteia în perioada supusă studiului nostru sunt numeroasele materiale ce aparțin culturii Witenberg și din prima vârstă a fierului. Deși există fragmente ceramice aparținând epocii dacice și romane, înclinăm să presupunem că această fortificație aparține perioadei târzii a epocii bronzului și primei vârste a fierului.

Bibliografie: Luca 2005, p.87.

L.

27. Laslea (comună, județul Sibiu)

Așezarea fortificată se află în punctul „La Brazi”, punct ce se situează la extremitatea nordică a pășunii comunal. A fost descoperită încă din anul 1958, dar cercetări arheologice au fost întreprinse între anii 1994-1998. Săpăturile au relevat existența a două valuri mari și șanț între ele pe latura sudică a așezării. Sistemul

defensiv de pe latura accesibilă prezintă o lungime de 160 m având o lățimea cuprinsă între 15-20 m.

Bibliografie: Luca-colab. 2003, p. 121.

28. Lipova (oraș, județul Arad)

Pe teritoriul acestui oraș se află o fortificație hallstattiană cu val și șanț de pământ în punctul „Coasta Rea”.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 291; Barbu-colab 1999, p. 98; Luca 2006b, p.158

29. Liubcova (comuna Berzasca, județul Caraș-Severin).

În punctul „Senca Luibcovei” există o așezare fortificată cu mai multe niveluri de locuire (bronz, Hallstatt, dacic). Cercetările au relevat existența unui val dacic, prezentând în interiorul acestuia urme hallstattiene. În lipsa unor cercetări de amploare presupunem că fortificația a fost ridicată de comunitățile hallsatatiene și refăcută de daci. Situația este similară celei de la Tilișca (jud. Sibiu).

Bibliografie: Luca 2004, p. 23.

30. Luna de Sus (comuna Florești, județul Cluj).

Fortificația hallsatatiiană se află în punctul „Cetatea lui Darius”.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 258

M.

31. Mediaș (oraș, județul Sibiu).

La marginea de nord a orașului în punctul „Pe Cetate” se află o importantă așezare fortificată hallstattiană. În urma sondajelor din 1958 s-a descoperit că, în partea vestică a dealului a existat o fortificație formată din șanț și val de pământ. Rezultatele obținute la aceea perioadă au fost inedite pentru studierea primei epocii a fierului. În apropierea sistemului defensiv se află o așezare deschisă cu trei niveluri de locuire, de unde comunitatea umană se refugia în caz de pericol.

Bibliografie: Nestor-Zaharia 1961, pp. 171-178; Blăjan-Stoicovici-Georgeanu 1979, pp. 35-45; XXX 1996, p. 156; Vasiliev 1995a, p. 155; Ardeu 1995-1996, p. 207; Luca-colab. 2003, p. 121.

32. Mihai Viteazu (sat, județul Cluj).

Fortificația se află situată la NV de la colina care poartă numele de „Cetatea Fetei”. Se află poziționată în apropierea râului Arieș și are o suprafață de circa 3,5 ha. Din păcate nu cunoaștem informații cu referire la sistemul defensiv, dar și a spațiului cuprins în interiorul fortificației, datorită lipsei totale a cercetărilor.

Bibliografie: Vasiliev 1995a, p. 19.

33. Munar (comuna Secusigiu, județul Arad).

La nord de drumul care leagă Munar de Sânpetru German în punctul „Dealul Lupului și Vii” se află o așezare trapezoidală de pământ al cărei sistem defensiv este format din șanț și val de pământ. Pătrunderea în așezarea fortificată se face dinspre nord.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 293; Barbu-colab 1999, pp. 67-68; Luca 2006b, p. 177.

N.

34. Neudorf (comuna Zăbrani, județul Arad).

Fortificația este amplasată în punctul „Pârâul Roșia”, la 1,5 km vest de sat pe un platou înalt, în apropierea unei surse de apă (Pârâul Roșia). Așezarea este atribuită culturii Basarabi.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 293; Barbu-colab 1999, p. 69; Luca 2006b, p. 180.

O.

35. Orăștie (municipiu, județul Hunedoara).

În punctul „X9” accesul este barat de două șanțuri dublat cu valuri. Fortificația este amplasată pe un bot de deal, iar materialele descoperite sunt hallstattiene.

Bibliografie: Luca 1997, p. 20; Luca 2005, p. 112.

P.

36. Păuliș (comună, județul Arad).

Pe teritoriul acestei localități se află o așezare fortificată cu mai multe niveluri de cultură. Aceasta este amplasată în punctul „Dealul Bătrân” sau „Via lui Karossy” pe un platou înalt. Cercetările arheologice din anul 1960 au definitivat următoarele niveluri:

- sfârșit de epoca bronzului;
- hallstatt (cultura Basarabi);
- dacic;
- daco-roman.

Bibliografie: Barbu-colab 1999, p. 71.

37. Peștera (comuna Sălașu de Sus, județul Hunedoara).

La est de sat în punctul „Cetate” se află o așezare fortificată cu val de pământ pe latura accesibilă (NV). Materialele descoperite în interiorul așezării aparțin epocii bronzului și primei perioade a fierului.

Bibliografie: Luca 2005, p. 119.

R.

38. Racoș (comună, județul Brașov).

Pe teritoriul acestei localități au fost descoperite două fortificații hallstattiene:

- a) fortificația hallstattiană din punctul „Durduia”, formată din două valuri și șanț. Valul interior nu depășește 120 m lungime iar ambele au forma unui arc de cerc și închid terasele. Această așezare este mai mică față de cea de-a doua; cercetătorii susținând existența reședinței unei căpetenii locale.
- b) așezarea fortificată din punctul „Dealul Vărăriei” este poziționată pe malul stâng al Oltului având o suprafață de 7 ha. Dealul este abrupt dinspre laturile E și SE fiind apărat natural, iar în partea nordică și nord-vestică apar două valuri de pământ și șanț. Valul interior este mai mare având o lungime de 525 m, dublat pe o bună parte (252 m) de un val exterior mai mic.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p.211; Costea 2004, p. 78; Costea 2006, p. 155.

39. Remetea-Pogănici (comuna Fârluig, județul Caraș-Severin).

Așezarea fortificată se află la nord-est de sat în punctul „Dealul Păscoani”, „Păscoani” sau „Cetate”. Dealul prezintă trei pante abrupte și una sub forma unei șei tăiată cu șanț dublu și val de pământ. Fortificația a fost cercetată de I. Stratan și Al. Vulpe, materialele descoperite aparținând culturii Basarabi (HaC) dar și post Basarabi.

Bibliografie: Stratan 1961, pp. 163-170; Gumă 1982, p. 70; Gumă 1993, p. 294; Luca 2004a, p. 117; Luca 2006b, p. 211.

40. Rodeș (sat, județul Brașov).

Fortificația hallstattiană se află amplasată la nord de sat în punctul „Dealul Cetății”. Sistemul defensiv al așezării este format din două valuri și șanț care în zilele noastre nu depășește 1,50 m adâncime. Valurile de pământ nu depășesc înălțimea de 1,20m de la actualul nivel de călcare.

Bibliografie: Costea 2004, p. 78.

S.

41. Satu Mare (comuna Brădești, județul Harghita).

În valea pâraului Brădești în punctul „Vârful Cetății” există o așezare fortificată cu val armat de piatră și șanț. Cercetările arheologice au datat fortificația pentru HaC, având rolul de cetate de refugiu pentru comunitățile hallsttiene din apropiere.

Bibliografie: Cavruc 2000, p. 81.

42. Sărățel (comuna Sărata, județul Bistrița-Năsăud).

Așezarea este situată la est de sat în punctul „Cetate” la confluența văilor Bistrița, Șieului și Budacului. Sistemul defensiv este alcătuit din val cu blocuri de piatră în manta și șanț. În urma cercetărilor arheologice s-au descoperit urmele de arsură de la substrucția palisadei, iar fortificația a fost datată pentru perioada HaB₂-HaC.

Bibliografie: Vlassa-Dănilă 1961, pp. 341-348; Vasiliev 1995a, p. 155; Ardeu 1995-1996, p. 212.

43. Sărățeni (comuna Sovata, județul Mureș).

În punctul „Cetatea Ciombod” sau „Csombod” se află o fortificație situată la nord-vest de localitate. Sistemul defensiv este format din două valuri, două șanțuri și palisadă.

Bibliografie: Lazăr 1985-1992, p. 37; Lazăr 1995, p. 242; Ardeu 1995-1996, p. 212.

44. Sânpetru (comuna Sântămăria-Orlea, județul Hunedoara).

Pe teritoriul acestui sat se află o așezare fortificată situată la est de râul Sibişel în punctul Târnov. Fortificația este formată din șanț și val de pământ.

Bibliografie: Tatu-colab. 1988-1991, p.100; Luca 2005, p.140.

45. Sântana (comună, județul Arad).

Așezarea se află la 4 km sud de comună în punctul „Cetatea Veche” lângă partea de hotar numită „Săliștioara”. Cetatea este de forma aproximativ ovală, cu diametrul de 1000/900 m. Numită de localnici „Varbă” ea este vizibilă și azi de la mare distanță. Fortificația are incinta de peste 78 ha, fiind catalogată de cercetători ca cea mai mare așezare fortificată hallstattiană din sud-estul Europei și una dintre cele mai mari din Europa. Sistemul defensiv prezintă două faze de construcție pentru val. Acesta are înălțimea cuprinsă între 4-6 m, iar lățimea sa la bază depășește 25 m. În fața valului apar două șanțuri de apărare late de 3,5 respectiv 10 m și adânci de 3-4 m. Cu ocazia cercetării sistemului de fortificație a fost descoperită și o locuință de suprafață.

Bibliografie: XXX 1996, p. 156; Roz 1995, p. 82; Rusu-colab. 1996, pp. 15-44; Luca 2006a, p. 96.

46. Someșul Rece (comuna Gilău, județul Cluj).

Așezarea fortificată este amplasată pe un promotoriu înalt, la confluența Someșului Rece cu Someșul Cald, în punctul „Cetate”. Pe trei laturi așezarea este apărată natural prin pante abrupte iar în partea accesibilă, zona este barată de un sistem defensiv. Acesta este format din două valuri și două șanțuri. Valul mare este în interior „Șanțul Mare”, are o lungime de 144 m iar lățimea la baza sa este de 18 m. Valul mic („Șanțul Mic”) este situat la exterior, la 70 m depărtare spre sud-vest de primul. Cercetările din interiorul fortificației au surprins trei niveluri de locuire.

Bibliografie: Ferenczi 1964, pp. 67-79; Crișan-colab. 1992, p. 364; Ardeu 1995-1996, p. 214; Vasiliev 1995a, p. 19.

47. Subcetate (comuna Sântămăria-Orlea, județul Hunedoara).

Fortificația se află pe dealul Pietriș, situat între Hațeg și Subcetate. Așezarea are o formă aproximativ patrulateră. Valul flanchează laturile SE, NE și NV (pe alocuri are înălțimea de 4 m), având un șanț vizibil pe laturile NE și NV. La jumătatea laturii

nord vestice apare un mare semicerc, considerat bastion, având un rol esențial în supravegherea și apărarea cetății. Singura latură nefortificată este cea din partea vestică, deoarece aici există o pantă abruptă. Sistemul defensiv este construit în două etape. În prima etapă, valul apără o suprafață de 18 ha, în cea de a doua fază, acest val este părăsit și ridicat unul nou care apără o suprafață de 14 ha. Pe laturile NV și SV așezarea prezintă spații de pătrundere (porții) în fortificație. În urma cercetărilor arheologice au fost descoperite șapte locuințe de suprafață.

Bibliografie: Vasiliev-Andrițoiu 1985, pp. 31-36; Vasiliev 1995a, pp. 33-44; Ardeu 1995-1996, p. 215; Luca 2005, p. 148.

Ș.

48. Șeica Mică (comună, județul Sibiu).

Punctul „Cetate” se află între Coșșa Mică și Șeica Mică pe un promotoriu înalt, la nord de comună. Așezarea prezintă pante abrupte spre vest, mai domoale spre est și cu o șa de legătură între celelalte înălțimi, la sud. Din partea sudică a fortificației se ridică șase linii de apărare după cum urmează:

- prima cu șanț și val
- a doua la fel
- a treia cu zid sec
- a patra cu șanț
- ultimele două cu val și șanț interior.

Complexitatea fortificației a dus la susținerea ipotezei că aici ar fi existat un castru roman, teorie la care s-a renunțat după cercetările arheologice demarate în 1962. Datarea așezării a generat multe opinii, cele mai importante incluzând-o în HaC sau HaD-început de Latene.

Bibliografie: Popescu 1963, pp. 454-458; Vasiliev 1995a, p.155; XXX 1996, p. 156; Ardeu 1995-1996, p. 215; Luca-colab 2003, p. 211.

49. Șona (comună, județul Alba).

Așezarea fortificată este situată la 7 km sud de localitatea Șona, pe un bot de deal ce separă bazinul Târnavei Mari de cel al Târnavei Mici. Dealul este delimitat pe laturile E, N și V de pante abrupte, inaccesibile. Latura sudică separă așezarea de restul platoului printr-un val masiv și șanț în față. În urma cercetărilor s-a descoperit că valul are o lungime de 106 m și două faze constructive. Poziționarea fortificației în acest punct sugerează rolul de supraveghere a văii Târnavei Mici.

Bibliografie: Vasiliev 1995a, pp.125-129; Ardeu 1995-1996, pp. 216; Moga-Ciugudean 1995, p. 182; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 22.

50. Șopotu Vechi (comuna Dalboșet, județul Caraș-Severin)

Pe teritoriul acestei localități în punctul „Mârvilă” sau „Mârvila” se află amplasată o fortificație hallstattiană, al cărui sistem defensiv nu a fost cercetat.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 295; Luca 2004a, p. 130; Luca 2006b, p. 243.

T.

51. Teleac (comuna Ciugud, județul Alba).

Așezarea fortificată este amplasată pe dealul Grușet, situat la NE de sat. Fortificația se află la o altitudine de 352 m și apără o suprafață de 30 ha. Reprezintă una dintre cele mai importante așezări fortificate din România fiind și cea mai mult cercetată. Aceasta prezintă pe laturile S, N și V condiții naturale de apărare prin pante accentuate sau abrupte. Sistemul defensiv al cetății este poziționat pe latura E-NE fiind format din două valuri și șanțuri. Primul val, cel exterior, este mai scund și are o

lungime de 220 m barând o treime din latură. Cercetările au relevat faptul că acest val corespunde primului nivel de locuire. Al doilea val se află în spatele primului fiind construit după tehnica valului parapet măsurând 688 m lungime. Valul parapet prezintă spații de pătrundere în așezare (poarti), porțiuni în care valul se curbează în exterior pentru a oferi o apărare mai bună a drumului de acces. Ca și în cazul fortificației de la Subcetate, au fost descoperite bastioane poziționate în punctele cele mai înalte, Valul parapet apăra așezarea contemporană nivelurilor II și III al așezării. Pe celelalte laturi, sistemul defensiv a fost amenajat prin ridicarea terenului și amplasarea unei palisade simple ce nu necesita existența unei substructii. Cercetările întreprinse în interiorul fortificației au surprins existența a trei niveluri de locuire, ultimul fiind înregistrat pe întreaga suprafață a așezării. În urma cercetărilor au fost descoperite 57 de locuințe grupate după modul de construcție în:

- bordeie (locuințe adâncite)
- semibordeie (locuințe semiadâncite)
- locuințe de suprafață.

Forma cea mai des întâlnită este cea ovală, alături de locuințe fiind descoperite vetre interioare (în locuințe) sau exterioare, și cuptoare. Prin descoperirea a 20 tipare din piatră subliniem existența unor ateliere de turnat piese din bronz.

În spațiul așezării au fost descoperite gropi rituale (gropi cu depuneri de ofrandă, gropi cu depuneri de copii) și gropi de provizii (acestea după ce își sfârșeau funcționalitatea de depozitare erau utilizate ca gropi menajere).

Cu privire la datarea acestei fortificații, cercetătorii susțin evoluția dealungul fazelor HaB- HaC.

Bibliografie: Horedt-Berciu-Popa, 1862, pp. 353-358; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1983, pp. 155-159; Vasiliev-Aldea 1984, pp. 49-63; Vasiliev 1985-1986, pp. 79-90; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991; Vasiliev 1995a, pp. 155; Vasiliev 1995b, pp. 93-95; Moga-Ciugudean 1995, pp. 189-190; XXX 2001, p. 332; Ciugudean 2004, pp. 7-11.

52. Ticvanul Mare (comună, județul Caraș-Severin).

Pe platoul de deasupra comunei, lângă râul Caraș, cercetările de suprafață au descoperit o fortificație din hallstattul timpuriu, probabil contemporană cu necropola de aici.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 296; Luca 2006b, p. 294.

53. Tilișca (comună, județul Sibiu).

Fortificația este amplasată pe un promontoriu înalt numit „Dealul Cătănaș”, fiind formată din două valuri și șanț. Cercetările au scos la iveală două niveluri de locuire: hallstatt și dacic. Cercetătorul N.Lupu susține teoria că așezarea hallstattiană a fost apărată de un val de apărare, val care a fost refăcut de daci. O mare parte a materialelor hallstattiene descoperite aparțin perioadei timpurii (HaA₂-HaB).

Bibliografie: Lupu 1989; Luca-colab. 2003, p. 228; Ardeu 1995-1996, p. 217.

54. Tușnad Băi (comună, județul Harghita).

Așezarea fortificată se află situată la doi km est de Băile Tușnad între „Valea Cetății” și „Valea lui Bene” pe dealul numit „Piscul Cetății”. Fortificația este amplasată la 1083 m altitudine și are forma ovală. Cercetările lui Al. Ferenezi au condus la teoria că aici ar fi existat Cumidava dacică, ipoteză privită cu reticență de cercetători. Noile cercetări au înlăturat această teorie.

Bibliografie: Vasiliev 1995a, p. 155; Cavruc 2000, p. 242.

U.

55. Uivar (comună, județul Mureș).

Pe teritoriul acestei localități este semnalată o așezare hallstattiană din perioada timpurie.

Bibliografie: Mărghitan 1980, p. 76; Luca 2006b, p. 261.

56. Ungheni (comună, județul Mureș).

Fortificația hallstattiană de mici dimensiuni se află în punctul „Rotunda”. Sistemul defensiv este alcătuit din două șanțuri și val de pământ. Cercetările de suprafață au relevat faptul că așezarea fortificată este datată pentru perioada sfârșitului epocii bronzului, începutul primei epoci a fierului.

Bibliografie: Lazăr 1995, p. 263.

57. Uroi (oraș Simeria, județul Hunedoara).

Așezarea fortificată este situată pe dealul din împrejurimi. Cercetările de suprafață au descoperit ceramică hallstattiană timpurie, Basarabi și dacică.

Bibliografie: Luca 2004b, p. 54; Luca 2005, p. 162.

V.

58. Văleni (sat, județul Brașov).

Cetatea se află amplasată chiar în vatra satului, în punctul „Dealul Cetății”. Sistemul de fortificații este format din valuri și șanț.

Bibliografie: Costea 2004, p. 83.

59. Voivodeni (comună, județul Mureș).

La doi km NE de localitate, în punctul „Bunghat” se află un platou de formă triunghiulară. Așezarea fortificată este mărginită în latura de N printr-un val de pământ cu o lungime de 420 m. Celelalte laturi sunt apărate natural prin pante abrupte.

Bibliografie: Vasilev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 19; Ardeu 1995-1996, p. 219; Lazăr 1995, p. 281; XXX 1996, p. 156.

Z.

60. Zăbrani (comună, județul Arad).

În punctul „La Suiș” la N-E de comună, la circa 1,5 km există o fortificație elipsoidală cu șanț și val de apărare. Fragmentele ceramice culese din acest punct sunt hallstattiene și din perioada sec. II-IV d.H. Încadrăm fortificația pentru perioada hallstattiană din lipsa unor cercetări care să prezinte faptul că aceasta ar fi fost construită în perioada romană sau post-romană.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 298; Luca 2006b, p. 275.

Summary

An essay to clarify the fortified boroughs from the first age of iron the inner carpathian space and Banat.

The first age of iron represents an important period in the evolution of human communities, evolution which can be established on this age by studying these defensive systems. The present article tries to create an image on the larger scale about the spreading of these boroughs, being used as an area the inner carpathian space and Banat. The writer of this article mentions a number of 61 boroughs which

are alocate la acest termen, acest număr fiind rezultatul diferenței de timp dintre data de la care s-a început să se lucreze și cea de la care s-a terminat.

Prin descrierea acestor aşezări, scriitorul stabilește o diviziune în trei clase după dimensiunile lor:

- Așezări fortificate mari; permanent populate
- Așezări fortificate medii; acestea fiind clasificate ca castel de refugiu
- Așezări fortificate mici; puncte de vedere

Sistemele defensive sunt prezentate într-o clasificare după formă, la fiecare aşezare fiind prezentată o informație în legătură cu sistemul de apărare dar și cu suprafața de locuit protejată de aceste sisteme.

Așezările fortificate din prima epocă de fier au avut o perioadă lungă de locuire. Aceste aşezări dispar din cauza impactului puternic care a venit din exterior o dată cu invazia scitilor. Un alt indiciu care duce la concluzia că aceste fortificații au fost abandonate este legat de retragerea din punctele de vedere care comunitățile au depus eforturi pentru a menține aceste realizări.

Abrevieri

ABPEM	<i>Arta Bronzului din Preistorie până în zorii Evului Mediu</i>
ACMIT	<i>Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj- Napoca</i>
Acta MN	<i>Acta Musei Napocensis, Cluj- Napoca</i>
Acta TS	<i>Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu</i>
Apulum	<i>Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba- Iulia</i>
Banatica	<i>Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița</i>
BMA	<i>Biblioteca Musei Apulensis, Alba-Iulia</i>
BMN	<i>Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca</i>
BT	<i>Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie, București</i>
EAIVR	<i>Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României București</i>
Marisia	<i>Marisia. Studii și Materiale, Târgu-Mureș</i>
Materiale	<i>Materiale și Cercetări Arheologice, București</i>
MCA	<i>Materiale și Cercetări Arheologice, București</i>
PB	<i>Patrimonium Banaticum, Timișoara</i>
Probl Muz	<i>Probleme de Muzeografie, Cluj-Napoca</i>
Sargeția	<i>Sargeția. Buletinul Muzeului Județean, Hunedoara</i>
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București</i>
Tibiscum	<i>Tibiscum (Studii și Comunicări Etnografice, Istorice), Caransebeș</i>
Th D	<i>Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, București</i>
Ziridava	<i>Ziridava. Muzeul Județean, Arad</i>
XXX 1996	<i>EAIVR II (1996), D – L</i>
XXX 2001	<i>„Istoria României”, vol I, București 2001</i>

Lista bibliografică

Ardeu 1995-1996

A. G. Ardeu, *Contribuții privind stadiul cercetării hallstattului timpuriu în spațiul intracarpatic Sargeția*, XXVII/1 1995-1996, pp.185-226.

Barbu-colab 1999

M. Barbu, G.P.Hurezean, M.Rusu., *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior*, I, județul Arad, Arad, 1999.

Blăjan-Stoicovici-Georoceanu 1979

M. Blăjan, E.Stoicovici, P.Georoceanu, *Contribuții la cunoașterea vieții economice a populației hallstattiene din zona Mediaș (județul Sibiu)*, Sargeția XIV, 1979, pp. 35-45.

Cavruc-colab 1998

V. Cavruc, B.Botönd, M.Bărbulescu, *Repertoriul arheologic al județului Covasna, Sfântu Gheorghe*, 1998.

Cavruc 2002

V. Cavruc, *Repertoriul arheologic al județului Harghita, Sfântu Gheorghe*, 2002.

Cedică-Medelet 2002

V.Cedică, F.Medelet, *Fortificația de pământ de la Herneacova (com. Recaș, jud.Timiș)*.PB, 1, 2002, pp.85-86.

Ciugudean 2004

H.Ciucudean, *Așezarea fortificată de la Teleac (județul Alba)*, ABPEM, 2004, pp.7-14.

Costea 2002

F.Costea, *Dacii din Sud-Estul Transilvaniei înainte și în timpul stăpânirii romane Brașov*, 2002.

Costea 2004

F.Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004

Costea 2006

F.Costea, *Augustin-Tipia Ormenișului, Comuna Augustin, județul Brașov. Monografie arheologică I*, Brașov, 2006.

Crișan 1982

I.H.Crișan, *Itinerarii arheologice transilvane*, București, 1982.

Crișan-colab 1992

I.H.Crișan, M.Bărbulescu, E.Chirilă, V.Vasiliev, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, BMN, V, 1992.

Ferénczi 1932-1938

Al. Ferénczi, *Cetăți antice în județul Ciuc*, ACMIT, IV, 1932-1938, pp. 309-310.

Ferénczi 1964

Șt. Ferénczi, *Contribuții la cunoașterea asezării întărite din epoca hallstattiană de la Someșul Rece*, Acta MN, I, 1964, pp.67-79

Georgescu-Rotar 2003

A.Georgescu, G.Rotar, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Sibiu* (I), Acta TS, II, 2003, pp.15-18.

Gumă 1993

M.Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în Sud-Vestul României*, BT, IV, București, 1993

Horedt 1960

K. Horedt, *Așezările fortificate din prima vârstă a fierului în Transilvania*, Probl.Muz., 1960, pp.179-187.

Horedt-Berciu-Popa 1962

K. Horedt, I.Berciu, Al. Popa, *Săpăturile de la Teleac*, Materiale, 8, 1962, pp. 353-358.

Lazăr 1985-1992

V. Lazăr, *Mărturii arheologice tracice în județul Mureș, Marisia, XV-XXII, 1985-1992*, pp. 37-54.

Lazăr 1995

V.Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu Mureș, 1995.*

Luca 1997

S.A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punctul x2)*, B.M.A, 4, 1997.

Luca-colab. 2003

S.A. Luca, Z.K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, Monumente Arheologice și Istorice)*, Sibiu, 2003

Luca 2004a

S.A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, București, 2004.

Luca 2004b

S.A. Luca, Roșcani, *Cercetări arheologice*, Deva, 2004.

Luca 2005

S.A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, Alba-Iulia, 2005.

Luca 2006a

S.A. Luca, *A short prehistory of Transylvania (România)*, Heidelberg-Sibiu, 2006.

Luca 2006b

S.A. Luca, *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc - Repertoriu*, Sibiu, 2006.

Lupu 1989

N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cătănaș*, Buc., 1989.

Mărghitan 1980

L. Mărghitan, *Considerații referitoare la geneza și evoluția societății dace pe meleagurile bănațene*, Ziridava, 12, 1980, pp. 71-84.

Moga 1941

M. Moga, *Cercetările arheologice de la Subcetate, dealul Pietriș*, Sargeția II, 1941, pp. 158-164.

Moga-Ciugudean 1995

V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul arheologic al județului Alba*, BMA, II, Alba-Iulia, 1995.

Nestor-Zaharia 1961

I. Nestor, E.Zaharia, *Săpăturile de al Mediaș*, Materiale, 7, pp.171-178.

Popescu 1963

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din republica Populară Română*, SCIV, XIV/2, 1963, pp. 454-458.

Roz 1995

Al. Roz, *Presistoria și Protoistoria Daciei*, Arad, 1995.

Rusu-colab. 1996

M. Rusu, E. Dorner, I. Ordentlich, *Fortificația de pământ de la Sântana-Arad în contextul arheologic contemporan*, Ziridava, 19-20, 1996, pp.15-44.

Stratan 1961

I. Stratan, *Cercetări și săpături arheologice executate de Muzeul Raional Lugoj în 1958 și 1958*, MCA, VII, 1961, pp. 163-170.

Szekely 1966

Z. Szekely, *Așezări din prima vârstă a epocii fierului în S-E Transilvaniei*, Covasna, 1966.

Tatu-Popa-Kalmar 1988-1991

H. Tatu, O. Popa, Z. Maxim Kalmar, *Contribuții la repertoriul arheologic a Țării Hațegului*, Sargeția, XXI-XXIV,1988-1991, pp. 93-120.

Vasiliev 1980

V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca,1980.

Vasiliev-Gaiu 1980

V. Vasiliev, G Gaiu, *Așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița-Năsăud*, ACTA MN, XVII, 1980. pp.31-65.

Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1983

V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Cercetări în așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, MCA, XV, 1983, 155-159.

Vasiliev-Aldea 1984

V. Vasiliev, I. Al. Aldea, *Note despre așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, ACTA MN, XXI, 1984, 49-63.

Vasiliev-Andrițoiu 1985.

V. Vasiliev, I. Andrițoiu, *Note despre așezarea fortificată hallstattiană de la Subcetate (jud. Hunedoara)*, Apulum, 22, 1985, 31-36.

Vasiliev 1985–1986

V. Vasiliev, *Descoperiri arheologice cu semnificație cultică din așezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud Alba)*. ACTA MN, XXII–XXIII, 1985–1986, 79 – 80.

Vasiliev–Aldea–Ciugudean 1991

V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice. Așezarea fortificată de la Teleac*. Cluj–Napoca, 1991.

Vasiliev 1995a

V. Vasiliev, *Fortificațion de refuge et établissements forifiés du premier âge du fer en Transylvanie*. București, 1995.

Vasiliev 1995b

V. Vasiliev, *Les recherches consacrés au premier âge du fer en Transylvanie. Resultates et problemes*. Th. D, XVI, 1-2, 1995, 93-95.

Vlassa–Dănilă 1961

N. Vlassa, St. Dănilă, *Săpăturile arheologice de la Sărățel. Materiale*, 8, 1961, 341–348.

Tezaurul romane imperiale descoperite pe teritoriul județului Vâlcea

Dr. Silviu I. Purece
silviu.purece@ulbsibiu.ro

Ne propunem în cele ce urmează să creionăm un repertoriu al tezaurelor romane imperiale descoperite pe teritoriul județului Vâlcea¹. Pentru a eficientiza utilizarea informațiilor conținute de repertoriu, acestea au fost structurate în funcție de următoarele criterii:

1. Momentul și locul descoperirii;
2. Contextul descoperirii;
3. Recipientul;
4. Repartizarea monedelor pe emitenți;
5. Repartizarea monedelor pe nominale;
6. Repartizarea monedelor pe ateliere monetare;
7. Momentul ascunderii.

Nu am inclus în articolul nostru analizele referitoare la greutatea monedelor, dimensiunea lor, gradul de uzură, particularitățile tipologice și deficiențele în publicare, pentru a nu aglomera în exces această lucrare ce se va bucura de un spațiu editorial limitat. Ele se vor regăsi într-o viitoare analiză de specialitate mult mai amplă². Analizele statistice prezente în acest articol au fost realizate cu ajutorul bazelor de date pe care le-am construit pentru tezaurele romane imperiale descoperite pe teritoriul Olteniei³.

În ceea ce privește momentul ascunderii vom oferi cititorilor atât încadrarea cronologică luată în considerare la publicarea inițială, cât și, în cazul în care există un alt punct de vedere, propria noastră încadrare⁴.

Tezaurul care beneficiază de o analiză detaliată, în articolul de față, au ca și referințe bibliografice studiile lor monografice, în schimb cel despre care nu avem foarte multe informații au indicată o bibliografie mai extinsă.

1. Tezaurul de la Căineni⁵

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în 1890, între Căineni și Călinești, pe Valea Oltului.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Conținea 235 de monede după cum urmează: Hadrianus 1, Antoninus Pius 1, Commodus 1, Clodius Albinus 1, Septimius Severus 18, Iulia Domna 4, Geta 2, Caracalla 3, Elagabalus 35, Iulia Maesa 10, Iulia Paula 1, Iulia Soemias 12, Severus Alexander 78, Orbiana 1, Iulia Mamaea 17, Maximinus Thrax 5, Balbinus 1, Gordianus III 38, Philippus Arabs 4, Otacilia Severa 1.

¹ Vezi Harta.

² Vezi Purece, vol. I, 2008.

³ Vezi Purece, vol. II, 2008.

⁴ Purece 2008a, p. 91-113.

⁵ Müller 1890, p. 37-42; Mitrea 1953, 3-4, p. 616, nr. 14, 618, 623; Protase 1965, nr. 27; Protase 1958, p. 260, nr. 15, Nubar, Purcărescu 1972, p. 168; Popilian 1974, p. 154; Tudor 1978, p. 118, Suci 2000, p. 32-33, Găzdac 2002, vol. 2, p. 482, Dudău 2006, p. 104, Depeyrot, Moisi 2008a, Purece 2008a, p. 100.

Repartizarea monedelor pe nominale⁶: **D: 198 = 84,25%, Ant: 37 = 15,75%.**
 Emitenți reprezentați în tezaur atât de denari cât și de antoninieni: Gordianus III: 31 Ant (81,58%) și 7 D (18,42%), Elagabalus: 1 Ant (2,86%) și 34 (97,14%).
 Momentul ascunderii: Ascunderea tezaurului are loc în contextul atacului carpic din anul 245⁷.

2. Tezaurul de la Drăgășani⁸

Momentul și locul descoperirii: A fost descoperit în luna mai 1942 de către locuitorul Gheorghe Persu, în timp ce ara câmpul, nu departe de confluența Oltului cu Pesceana⁹.

Contextul descoperirii: În apropierea locului descoperirii s-au identificat temeliiile unor ziduri romane și diverse obiecte de factură romană¹⁰.

Recipientul: Vas ceramic¹¹.

Repartizarea monedelor pe emitenți¹²: Tezaurul conține 155 monede.

Nume emitent principal și secundar	Ani de domnie	Nr. de monede pentru emitentul principal	Nr. de monede pentru emitentul secundar	Total monede	%	Intrări/an
Vespasianus	10	2		3	1,93	0,30
Domitianus			1			
Domitianus	15	1		1	0,64	0,06
Antoninus Pius	23	-		1	0,64	0,04
Faustina I			1			
Commodus	13	1		1	0,64	0,07
Clodius Albinus	2	1		1	0,64	0,5
Septimius Severus	18	15		49	31,61	2,72
Iulia Domna			12			
Caracalla			15			
Geta			7			
Caracalla	6	9		10	6,45	1,66
Plautilla			1			
Macrinus	1	2		2	1,29	2
Elagabalus	4	20		30	19,35	7,50
Iulia Maesa			7			
Iulia Soemias			1			
Aquilia Severa			1			
Iulia Paula			1			

⁶Bază de date Oltenia; Popilian, Persu 1996-1997, catalog.

⁷Purece 2008a, p. 100-102.

⁸Popilian, Persu 1996-1997, p. 45-54.

⁹Popilian, Persu 1996-1997, p. 45.

¹⁰Popilian, Persu 1996-1997, p. 45.

¹¹Popilian, Persu 1996-1997, p. 45.

¹²Bază de date Oltenia; Popilian, Persu 1996-1997, catalog.

Severus Alexander	13	40		48	30,94	3,69
Iulia Mamaea			7			
Orbiana			1			
Maximinus Thrax	3	5		5	3,22	1,66
Gordianus III	6	4		4	2,58	0,66
TOTAL		100	55	155	99,93	

Repartizarea monedelor pe nominale¹³: **D: 150 = 96,77%, Ant: 5 = 3,23%.**

Emitenți reprezentați în tezaur atât de denari cât și de antoninieni: Caracalla: 1 Ant (10%) și 9 D (90%), Gordianus III este reprezentat numai de antoninieni.

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare¹⁴: **R: 152 = 98,06%, A: 1 = 0,65%, L: 2 = 1,29%.**

Monede emise în alte ateliere monetare decât Roma: Septimius Severus: Laodicea 2 (4,08%); Severus Alexander: Antiochia 1 (2,08%).

Momentul ascunderii: În momentul publicării sale autorii presupuneau că tezaurul a fost ascuns în timpul atacului dacilor liberi din anul 242¹⁵. Părerea noastră este că această ascundere a fost determinată nu de un atac direct asupra Provinciei Dacia, ci de retragerea carpilor, în anul 242, prin sudul Olteniei după o campanie întreprinsă la sudul Dunării¹⁶.

3. Fragmentul de tezaur descoperit la Drăgășani¹⁷

În colecția Muzeului Județean Vâlcea, între numerele de inventar 14024-14033, au fost înregistrați 10 denari romani imperiali achiziționați de la doctorul Ploscaru Constantin din Rm. Vâlcea în 1997.

Momentul și locul descoperirii: Monedele provin din împrejurimile orașului Drăgășani.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Vespasianus 1, Antoninus Pius 1 (din care 1 pentru Faustina I), Commodus 1, Septimius Severus 6 (dintre care 1 pentru Iulia Domna și 3 pentru Caracalla) și Caracalla 1¹⁸.

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare: Toți cei 10 denari au fost emiși la Roma.

4. Tezaurul de la Flămânda-Cremenari (com. Galicea)¹⁹

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în 1909 pe teritoriul localității.

Recipientul: Vas din lut.

¹³ Bază de date Oltenia; Popilian, Persu 1996-1997, catalog.

¹⁴ Bază de date Oltenia; Popilian, Persu 1996-1997, catalog.

¹⁵ Popilian, Persu 1996-1997, p. 53.

¹⁶ Purece 2008a, p. 97-100.

¹⁷ Purece 2006, p. 183-192.

¹⁸ Purece 2006, p. 186.

¹⁹ Mitrea 1954, p. 472; Mitrea 1957, p. 407-410, Protase 1965, nr. 29; Protase 1966, p. 85, nota 172, nr. 9; Tudor 1978, p. 126; Suci 2000, p. 37-38, Depeyrot, Moisil 2008, p. 12-13, Purece 2008a, p. 94.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Depozitul monetar conținea aproximativ 465 monede, dintre care au fost recuperați 60 de denari eșalonați de la Nero la Hadrianus.

Momentul ascunderii: Deși a fost recuperat doar într-o mică parte considerăm că este destul de probabil ca acest tezaur să fie legat de un orizont de tezaure conturat la începutul domniei lui Commodus²⁰.

5. Tezaurul de la Frâncești²¹

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în aprilie 1935²².

Contextul descoperirii: Neprecizat.

Recipientul: Vas ceramic²³.

Repartizarea monedelor pe emitenți²⁴: Au fost recuperate 1365 monede.

Nume emitent principal și secundar	Ani de domnie	Nr. de monede pentru emitentul principal	Nr. de monede pentru emitentul secundar	Total monede	%	Intrări/an
Republicane	-	2		2	0,14	-
Nero	14	9		9	0,65	0,62
Galba	1	4		4	0,29	4
Vitellius	1	7		7	0,51	7
Otho	1	7		7	0,51	7
Vespasianus	10	299		299	21,90	29,9
Titus		28				
Domitianus	2		22	62	4,54	31
Vespasianus			12			
Domitianus	15	39		39	2,85	2,6
Nerva	1	13		13	0,95	13
Traianus	19	158		158	11,57	8,31
Hadrianus		196				
Sabina	21		7	205	15,01	9,76
Antoninus Pius			1			
Matidia			1			
Antoninus Pius		137				
Faustina I	23		45	251	18,38	10,91
Marcus Aurelius			54			
Faustina II			15			
Marcus Aurelius	19	113		186	13,62	9,78
Faustina II			15			
Lucius Verus			20			
Commodus			4			
Antoninus Pius			23			

²⁰ Purece 2008a, p. 92-95.

²¹ Depeyrot, Moisil 2004.

²² Depeyrot, Moisil 2004, p. 79.

²³ Depeyrot, Moisil 2004, p. 79.

²⁴ Bază de date Oltenia; Depeyrot, Moisil 2004, catalog.

Lucilla			11			
Commodus	13	90		97	7,10	7,46
Crispina			3			
Marcus Aurelius			4			
Pertinax	1	1		1	0,07	1
Septimius Severus	18	11		21	1,53	1,16
Iulia Domna			6			
Caracalla			3			
Geta			1			
Caracalla	6	1		1	0,07	0,16
Elagabalus	4	1		1	0,07	0,25
TOTAL		247	1118	1365	99,76	

Repartizarea monedelor pe nominale²⁵: **D: 1361 = 99,71%, Drahmă: 4=0,29%.**

Emitenți reprezentați în tezaur atât de denari cât și de drahme: Traianus: 154 D (97,47%) și 4 Drahme (2,53%).

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare²⁶: **R: 1280 = 93,77%, L: 6 = 0,44%, AM: 1 = 0,07%, LY: 4 = 0,29%, Nep.: 74 = 5,42%.**

Monede emise în alte ateliere monetare decât Roma: Traianus: Lycia 4 (2,53%); Hadrianus: Asia Mică 1 (0,49%); Septimius Severus: Laodicea 6, toate monedele fiind emise pentru Iulia Domna (28,57%).

Momentul ascunderii: Deși în monografia dedicată acestui tezaur nu se fac precizări privind momentul ascunderii, credem că, în măsura în care acest tezaur nu este parte componentă a celui descoperit la Pădurețu, se leagă de un orizont de tezaur regional ce se conturează pentru domnia lui Elagabalus²⁷.

6. Tezaurul de la Folești (com. Tomșani)²⁸

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în 1874.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Conținea aproximativ 200 de monede.

7. Tezaurul de la Horezu²⁹

Repartizarea monedelor pe emitenți: Tezaurul conținea atât denari republicani cât și imperiali. Se cunosc doar trei denari emiși de: Lucius Cassius 1 (anul 76 a. Chr.), Marcus Antonius 1 și Severus Alexander 1, anul 223.

8. Tezaurul de la Ionești Govorii³⁰

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit de învățătorul M. Grigorescu în curtea casei sale, în încercarea sa de a deștrădăcina un pom uscat³¹.

²⁵ Bază de date Oltenia; Depeyrot, Moisil 2004, catalog.

²⁶ Bază de date Oltenia; Depeyrot, Moisil 2004, catalog.

²⁷ Purece 2008a, p. 95-97.

²⁸ Tudor 1978, p. 124, Mitrea 1975, p. 314, nr. 66; Suci 2000, p. 38.

²⁹ Mitrea 1964, p. 380, nr. 50; Tudor 1968, p. 127; Suci 2000, p. 43, Depeyrot, Moisil 2008, p. 324.

³⁰ Mitrea 1968, p. 209-220; Petre-Govora 1968, p. 207-208.

³¹ Petre-Govora 1968, p. 207.

Contextul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în termele castrului roman Pons Aluti³². Deasupra tezaurului a fost observat un strat puternic de arsura și cenușă, datorat unei incendieri ce a avut loc după ascunderea tezaurului³³.

Recipientul: Vas ceramic³⁴.

Repartizarea monedelor pe emitenți³⁵: Tezaurul cuprinde un număr de 151 de exemplare³⁶.

Numele Împăratului	Ani de domnie	Nr. de monede	%	Intrări/an
Caracalla	6	2	1,32	0,33
Elagabalus	4	18	11,92	4,5
Gordianus III	6	130	86,09	21,67
Philippus Arabs	5	1	0,66	0,2
TOTAL		151	99	

Repartizarea monedelor pe nominale³⁷: **Ant: 151 = 100%**.

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare³⁸: **R: 132=87,42%, A: 19=12,58%**.

Monede emise în alte ateliere monetare decât Roma: Gordianus III: Antiochia 19 (14,61%).

Momentul ascunderii: Probabil că tezaurul a fost ascuns la începutul domniei lui Philippus Arabs odată cu atacul carpic din anul 245³⁹.

9. Tezaurul de la Olteni⁴⁰

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în 13 august 1946, de Dumitru I. Golea, în albia Oltului, în dreptul satului Olteni, la o distanță de 3-4 m de mal și la o adâncime de aproape 1m⁴¹.

Contextul descoperirii: Pe linia de fortificații a limesului alutanus, cel mai apropiat castru roman fiind cel de la Sâmbotin - Castra Traiana.

Recipientul: Probabil că monedele au fost depuse într-un recipient din material perisabil.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Tezaurul se pare ar fi conținut aproximativ 300 de monede, din care s-au putut studia 259⁴².

³² Vlădescu 1983, p. 90, Gh. Petre-Govora considera că tezaurul a fost descoperit în turnul de la colțul de N-V al castrului roman: Petre-Govora 1968, p. 207.

³³ Petre-Govora 1968, p. 207.

³⁴ Petre-Govora 1968, p. 207.

³⁵ Bază de date Oltenia; Mitrea 1968, catalog.

³⁶ Mitrea 1968, p. 211.

³⁷ Bază de date Oltenia; Mitrea 1968, catalog.

³⁸ Bază de date Oltenia; Mitrea 1968, catalog.

³⁹ Mitrea 1968, p. 244, Purece 2008a, p. 100-102.

⁴⁰ Mitrea 1971, p. 115-142.

⁴¹ Mitrea 1971, p. 115, 117; B. Mitrea se îndoiește de faptul că tezaurul ar fi fost descoperit în albia Oltului.

⁴² Mitrea 1971, p. 115-117.

Numele Împăratului	Ani de domnie	Nr. de monede pentru emitentul principal	Nr. de monede pentru emitentul secundar	Total monede	%	Intrări/an
Septimius Severus	18	10		16	6,18	0,88
Caracalla			3			
Iulia Domna			2			
Geta			1			
Caracalla	6	3		5	1,93	0,83
Geta			1			
Plautilla			1			
Macrinus	1	3		3	1,16	3
Elagabalus	4	17		29	11,20	7,25
Iulia Soemias			1			
Iulia Maesa			9			
Iulia Paula			2			
Severus Alexander	13	48		62	23,94	4,77
Iulia Mamaea			14			
Maximinus Thrax	3	1		1	0,39	0,33
Gordianus III	6	55		55	21,24	9,17
Philippus Arabs	5	42		52	20,07	10,4
Philippus II Arabs			7			
Otacia Severa			3			
Traianus Decius	2	21		24	9,26	12
Herennia Etruscilla			3			
Trebonianus Gallus	2	7		7	2,70	3,5
Volusianus	2	3		3	1,16	1,5
Valerianus	7	2		2	0,77	0,29
TOTAL		212	47	259	100	

Repartizarea monedelor pe nominale și emitenti⁴³: **D: 112 = 43,24%, Ant: 147 = 56,76%.**

Antoninieni:

Elagabalus 4 (86,20% din totalul monedelor emise de împărat)

Macrinus 1 (50% din totalul monedelor emise de împărat)

Gordianus III 54 (1,82% din totalul monedelor emise de împărat)

Philippus Arabs 47 (100% din totalul monedelor emise de împărat)

Traianus Decius 24 (100% din totalul monedelor emise de împărat)

Trebonianus Gallus 7 (100% din totalul monedelor emise de împărat)

Volusianus 3 (100% din totalul monedelor emise de împărat)

Valerianus 2 (100% din totalul monedelor emise de împărat)

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare⁴⁴: **R: 214 = 82,62%, A: 32 = 12,35%, L: 2 = 0,77%, E: 1 = 0,38%, Al: 1 = 0,38%, M: 7 = 2,70%, N: 2 = 0,77%.**

Monede emise în alte ateliere monetare decât Roma:

⁴³ Bază de date Oltenia; Mitrea 1971, catalog.

⁴⁴ Bază de date Oltenia; Mitrea 1971, catalog.

Septimius Severus: Laodicea 2, dintre care 1 pentru Iulia Domna (12,50%);
Emesa 1 (6,25%); Alexandria 1 (6,25%)
Elagabalus: Antiochia 2 (6,89%)
Severus Alexander: Antiochia 3 (4,83%)
Gordianus III: Antiochia 14 (25,45%)
Philippus Arabs: Antiochia 10 (20%)
Traianus Decius: Antiochia 1 (4,16%), Medionalum 2 (8,33%)
Trebonianus Gallus: Antiochia 2 (28,57%), Mediolanum 2 (28,57%)
Volusianus: Mediolanum 1 (33,33%)
Valerianus: Mediolanum 2 (100%)

Momentul ascunderii: Tezaurul se încheie cu o monedă de la Valerianus, din anul 257, bătută la Mediolanum. Ascunderea tezaurului este pusă de către autor pe seama unui atac al dacilor liberi, ce ar fi avut loc în anul 257 sau 258⁴⁵. Părerea noastră este că acest tezaur alături de cel de la Stănești și Râureni a fost ascuns în contextul evenimentelor din a doua jumătate a anului 260, după căderea în captivitate a lui Valerianus⁴⁶.

10. Tezaurul de la Pădurețu (or. Băbeni)⁴⁷

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în 1955, pe partea de nord a dealului „Poeni”.

Recipientul: Vas ceramic.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Din cele aproximativ 5000 de monede au fost recuperate 4942 monede repartizate astfel: Nero 2, Galba 2, Otho 3, Vitellius 2, Vespasianus 79, Titus 11, Domitianus 9, Nerva 1, Traianus 11, Hadrianus 30, Sabina 2, Antoninus Pius 83, Faustina I 29, Marcus Aurelius 84, Faustina II 36, Lucius Verus 8, Lucilla 7, Commodus 171, Crispina 9, Pertinax 1, Clodius Albinus 4, Septimius Severus 1458, Iulia Domna 757, Caracalla 1426, Plautilla 99, Geta 588, Macrinus 9, Diadumenianus 1, Elagabalus 18, Iulia Maesa 2.

11. Tezaurul de la Râmnicu Vâlcea⁴⁸

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în data de 4 mai 1971, cu prilejul lucrărilor pentru fundația Casei de cultură a sindicatelor de pe Bulevardul Tudor Vladimirescu, de către muncitorii Ion Costeanu și Mihai Popescu, la o adâncime de 1,20-1,30m⁴⁹.

Contextul descoperirii: În imediata apropiere a locului descoperirii au fost găsite fragmente ceramice și obiecte de factură romană⁵⁰.

Recipientul: Vas, cu înălțimea de aproximativ 10-12 cm, dintr-o pastă de culoare roșu-cărămiziu, aproximativ rotund, prezenta în partea superioară o adâncitură aproape sferică unde se afla o tăietură pentru introducerea monedelor, se termina la partea inferioară cu un fund plat⁵¹.

⁴⁵ Mitrea 1971, p. 130.

⁴⁶ Purece 2004, p. 35-41, Purece 2005, p. 31-33, Purece 2008a, p. 106-108.

⁴⁷ Mitrea 1958, p. 497, nr. 23; Preda, 1958, p. 467, nr. 6; Tudor 1968, p. 128; Protase 1965, nr. 53; Protase 1966, p. 85, nota 172, nr. 17; Preda 1996, p. 109-115; Suciu 2000, p. 49, Depeyrot, Moisil 2008, p. 302-303.

⁴⁸ Dumitrașcu 1996, p. 95-103.

⁴⁹ Dumitrașcu 1996, p. 95-96.

⁵⁰ Dumitrașcu 1996, p. 96.

⁵¹ Dumitrașcu 1996, p. 96.

Repartizarea monedelor pe emitenți⁵²: Tezaurul se pare ar fi conținut 23 de monede.

Nume emitent principal și secundar	Ani de domnie	Nr. de monede pentru emitentul principal	Nr. de monede pentru emitentul secundar	Total monede	%	Intrări /an
Traianus	19	8		8	34,78	0,42
Hadrianus	21	2		3	13,04	0,14
Sabina			1			
Antoninus Pius	23	4		8	34,78	0,34
Faustina I			1			
Marcus Aurelius			1			
Faustina II			2			
Marcus Aurelius	19		4	4	17,39	0,21
TOTAL		14	9	23	99,99	

Repartizarea monedelor pe nominale și emitenți⁵³: **D: 23 = 100%**.

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare⁵⁴: **R: 23 = 100%**.

Momentul ascunderii: Ascunderea tezaurului este pusă de către autorul studiului monografic pe seama evenimentelor ce au avut loc în contextul războaielor marcomanice sau datorită unor evenimente locale. Este presupusă o eventuală incursiune sarmatică, ce ar fi pus capăt celui de-al doilea nivel de la Stolniceni și ar fi dus la distrugerea așezării de la Râmnicu Vâlcea⁵⁵. Noi presupunem că tezaurul a fost ascuns la începutul domniei lui Commodus, acum putându-se constata, din punct de vedere arheologic și numismatic, o situație tensionată în regiunea de nord-est a Olteniei⁵⁶.

12. Tezaurul de la Răureni⁵⁷

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în anul 1938, cu ocazia lucrărilor agricole, pe malul Oltului⁵⁸.

Contextul descoperirii: La aproximativ 2 km nord de așezarea romană de la Stolniceni⁵⁹.

Recipientul: Vas din lut⁶⁰.

Repartizarea monedelor pe emitenți⁶¹: Tezaurul se pare ar fi conținut 80 de monede dintre care au fost recuperate 26. Acestea se eșalonează după cum urmează: Septimius Severus 1, Elagabalus 1, Gordianus III 15, Philippus Arabs 8 (dintre care 2 pentru Philippus II) și Trebonianus Gallus 1, repartitia procentuală pe emitenți fiind următoarea: Septimius Severus 3,84%, Elagabalus 3,84%, Gordianus III 57,69%, Philippus Arabs 30,77% și Trebonianus Gallus 3,84%.

Repartizarea monedelor pe nominale și emitenți⁶²:

D: 3 = 11,54%, Ant: 23 = 88,46%.

⁵² Bază de date Oltenia; Dumitrașcu 1996, catalog.

⁵³ Bază de date Oltenia; Dumitrașcu 1996, catalog.

⁵⁴ Bază de date Oltenia; Dumitrașcu 1996, catalog.

⁵⁵ Dumitrașcu 1996, p. 101-102.

⁵⁶ Purece 2008a, p. 92-95.

⁵⁷ Nubar, Purcărescu 1972, p. 161-171, Purece 2008b, p. 71-83.

⁵⁸ Nubar, Purcărescu 1972, p. 162.

⁵⁹ Nubar, Purcărescu 1972, p. 162.

⁶⁰ Nubar, Purcărescu 1972, p. 162.

⁶¹ Bază de date Oltenia; Nubar, Purcărescu 1972, catalog, Purece 2008 b, catalogul și graficul I.

⁶² Bază de date Oltenia; Nubar, Purcărescu 1972, catalog, Purece 2008 b, catalog.

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare⁶³:

R: 16 = 61,55%, A: 8 = 30,77%, M: 1 = 3,84%, N: 1 = 3,84%.

Monede emise în alte ateliere monetare decât Roma:

Gordianus III: Antiochia 6 (40%)

Philippus Arabs: Antiochia 2 (25%)

Trebonianus Gallus: Mediolanum 1 (100%)

Momentul ascunderii: Autorii studiului inițial din anul 1972 nu aduc în discuție momentul ascunderii. Păreră noastră este că acest tezaur a fost ascuns în contextul evenimentelor generate de căderea în captivitate a lui Valerianus, acest tezaur putând fi asociat într-un orizont de tezaure cu cele descoperite la Olteni și Stănești⁶⁴.

13. Tezaurul Slăvitești-Băbeni⁶⁵

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în anul 1940 la hotarul dintre Slăvitești și Băbeni.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Tezaurul, se pare, ar fi conținut aproximativ 600 de monede în momentul descoperirii. Din cele 600 monede au fost recuperate doar 5 cumpărate de Muzeului Județean Vâlcea, în anul 1978, în urma ofertei făcute de domnul Ion Lupu din Râmnicu Vâlcea. Cele 5 monede au fost emise astfel: 1 de Titus, 1 de Hadrianus, 1 de Antoninus Pius pentru Faustina I, 1 de Commodus pentru Crispina și 1 de Septimius Severus pentru Iulia Domna⁶⁶.

14. Tezaurul de la Stănești⁶⁷

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în lunca Cernei, în luna aprilie a anului 1994. Descoperirea a fost făcută de către săteanul Ilie Popescu, în urma lucrărilor agricole⁶⁸.

Contextul descoperirii: Nu au fost descoperite alte materiale arheologice în imediata apropiere a locului de descoperire al tezaurului.

Recipientul: Un urciore de culoare cenușie, lucrat la roată dintr-o pastă fină, cu corpul puternic bombat în partea superioară și prezentând o toartă ce pornește de deasupra zonei de maximă bombare a vasului. Nu au fost recuperate, de la locul descoperirii, fragmente din regiunea gâtului și din toarta vasului. Fundul vasului are o formă inelară. Măsoară de la bază până în regiunea de îmbinare a gâtului cu bazinul 16,70 cm, având în zona de îmbinare un diametru de 8,20 cm. Diametrul maxim al bazinului măsoară 17,80 cm, iar cel al inelului de la bază este de 6,80 cm⁶⁹.

Repartizarea monedelor pe emitenți⁷⁰: Tezaurul de la Stănești cuprinde un număr de 1127 de monede romane imperiale, denari și antoniniani, repartizate în trei loturi în funcție de locul în care sunt păstrate în acest moment:

- lotul I cuprinde un număr de 779 de monede aflate în colecția Muzeului Județean Vâlcea; el reprezintă 69,12 % din totalul tezaurului;

⁶³ Bază de date Oltenia; Nubar, Purcărescu 1972, catalog, Purece 2008 b, catalog.

⁶⁴ Purece 2008 a, p. 106-108, Purece 2008 b, p. 73,

⁶⁵ Purece 2007, p. 25-32.

⁶⁶ Purece 2007, p. 25-26.

⁶⁷ Purece 2005.

⁶⁸ Purece 2005, p. 11.

⁶⁹ Purece 2005, p. 13.

⁷⁰ Purece 2005, p. 157-158.

- lotul II cuprinde un număr de 344 de monede aflate în colecția Muzeului Județean Giurgiu; el reprezintă 30,52% din totalul tezaurului;

- lotul III cuprinde un număr de 4 monede aflate în colecția Silviu Istrate Purece; el reprezintă 0,36% din totalul tezaurului.

Emitent	Ani de domnie	Lot			Nr. de monede pentru emitentul principal	Nr. de monede pentru emitentul secundar	Total monede	Coef. intrări monedă pe an	% din tezaur
		I	II	III					
Hadrianus	21	1	-	-	1	-	1	0,04	0,09
Antoninus Pius	23	-	-	-	-	-	2	0,08	0,18
Faustina I		2	-	-	-	2			
Marcus Aurelius	19	1	1	-	2	-	3	0,15	0,27
Faustina II		1	-	-	-	1			
Commodus	13	5	1	-	6	-	7	0,53	0,62
Crispina		1	-	-	-	1			
Clodius Albinus	1	-	1	-	1	-	1	1	0,09
Septimius Severus	18	41	22	-	63	-	112	6,22	9,94
Iulia Domna		18	7	-	-	25			
Caracalla		11	5	-	-	16			
Geta		4	1	-	-	5			
Plautilla		2	1	-	-	3			
Caracalla	6	2	4	-	6	-	10	1,66	0,88
Iulia Domna		2	1	-	-	3			
Geta		-	1	-	-	1			
Macrinus	1	-	-	-	-	-	1	1	0,09
Diadumenianus		1	-	-	-	1			
Elagabalus	4	89	59	1	149	-	220	55	19,52
Iulia Maesa		30	12	-	-	42			
Iulia Soaemias		13	6	-	-	19			
Iulia Paula		5	1	-	-	6			
Aquilia Severa		3	-	-	-	3			
Severus Alexander		-	1	-	-	1			
Severus Alexander	13	213	83	-	296	-	347	26,69	30,79
Iulia Mamaea		35	11	1	-	47			
Orbiana		3	1	-	-	4			
Maximinus Thrax	3	6	9	-	15	-	15	5	1,33
Balbinus	0,33	1	1	-	2	-	2	6,06	0,18
Gordianus III	6	179	69	1	249	-	249	41	22,09
Philippus Arabs	5	66	29	1	96	-	134	26,8	11,89
Otacia Severa		12	7	-	-	19			
Philippus II Arabs		12	7	-	-	19			
Traianus Decius	2	8	2	-	10	-	21	10,5	1,86
Herennia Etruscilla		6	-	-	-	6			
Herennius Etruscus		5	-	-	-	5			
Trebonianus Gallus	2	-	1	-	1	-	1	0,5	0,09
Valerianus	7	1	-	-	1	-	1	0,14	0,09
TOTAL		779	344	4	898	229	1127		100

I - Muzeul Județean Vâlcea; II – Muzeul Județean Giurgiu; III – Colecția Purece Silviu Istrate.

Repartizarea monedelor pe nominale și emitenti⁷¹

Emitent	Lot I		Lot II		Lot III		Total denari	Total anton.	Total monede	% denari	% anton.							
	D	A	D	A	D	A												
Hadrianus	1	-	-	-	-	-	1	-	1	100%	-							
Antoninus Pius	-	-	-	-	-	-	2	-	2	100%	-							
Faustina I	2	-	-	-	-	-	3	-	3	100%	-							
Marcus Aurelius	1	-	1	-	-	-	7	-	7	100%	-							
Faustina II	1	-	-	-	-	-	1	-	1	100%	-							
Commodus	5	-	1	-	-	-	112	-	112	100%	-							
Crispina	1	-	-	-	-	-	10	-	10	100%	-							
Clodius Albinus	-	-	1	-	-	-	1	-	1	100%	-							
Septimius Severus	41	-	22	-	-	-	215	5	220	97,72%	2,28%							
Iulia Domna	18	-	7	-	-	-	347	-	347	100%	-							
Caracalla	11	-	5	-	-	-	15	-	15	100%	-							
Geta	4	-	1	-	-	-	1	-	1	100%	-							
Plautilla	2	-	1	-	-	-	213	-	213	100%	-							
Caracalla	2	-	4	-	-	-	35	-	35	100%	-							
Iulia Domna	2	-	1	-	-	-	3	-	3	100%	-							
Geta	-	-	1	-	-	-	6	-	6	100%	-							
Macrinus	-	-	-	-	-	-	1	-	1	100%	-							
Diadumenianus	1	-	-	-	-	-	87	2	89	100%	-							
Elagabalus	87	2	56	3	1	-	29	1	30	100%	-							
Iulia Maesa	29	1	12	-	-	-	13	-	13	100%	-							
Iulia Soaemias	13	-	6	-	-	-	5	-	5	100%	-							
Iulia Paula	5	-	1	-	-	-	3	-	3	100%	-							
Aquilia Severa	3	-	-	-	-	-	Severus Alexander	-	1	-	-							
Severus Alexander	-	-	1	-	-	-	Severus Alexander	213	-	83	-	-						
Severus Alexander	213	-	83	-	-	-	Iulia Mamaea	35	-	11	-	1						
Iulia Mamaea	35	-	11	-	1	-	Orbiana	3	-	1	-	-						
Orbiana	3	-	1	-	-	-	Maximinus Thrax	6	-	9	-	-						
Maximinus Thrax	6	-	9	-	-	-	Balbinus	-	1	-	1	-	50%					
Balbinus	-	1	-	1	-	-	Gordianus III	10	169	8	61	1	-	7,64%				
Gordianus III	10	169	8	61	1	-	Philippus Arabs	-	66	-	29	-	1	92,36%				
Philippus Arabs	-	66	-	29	-	1	Otacilia Severa	-	12	-	7	-	-	100%				
Otacilia Severa	-	12	-	7	-	-	Philippus II Arabs	-	12	-	7	-	-	100%				
Philippus II Arabs	-	12	-	7	-	-	Traianus Decius	-	8	-	2	-	-	100%				
Traianus Decius	-	8	-	2	-	-	Herennia Etruscilla	-	6	-	-	-	-	100%				
Herennia Etruscilla	-	6	-	-	-	-	Herennius Etruscus	-	5	-	-	-	-	100%				
Herennius Etruscus	-	5	-	-	-	-	Trebonianus Gallus	-	-	-	1	-	-	100%				
Trebonianus Gallus	-	-	-	1	-	-	Valerianus	-	1	-	-	-	-	100%				
Valerianus	-	1	-	-	-	-	TOTAL	496	283	233	111	3	1	734	393	1127	65,13%	34,87%

⁷¹ Purece 2005, tabelul 1.

Repartizarea monedelor pe ateliere monetare⁷²:

Emitent	Ateliere										Total	
	Loturile I, III						Lotul II					
	R	E	L	A	M	?	R	E	L	A		M
Hadrianus	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Antoninus Pius	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Faustina I	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Marcus Aurelius	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3
Faustina II	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Commodus	5	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	7
Crispina	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Clodius Albinus	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Septimius Severus	26	11	2	-	-	2	15	7	-	-	-	1
Iulia Domna	14	-	4	-	-	-	7	-	-	-	-	112
Caracalla	11	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	112
Geta	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	112
Plautilla	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	112
Caracalla	2	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	10
Iulia Domna	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	10
Geta	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	10
Macrinus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Diadumenianus	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Elagabalus	81	-	-	9	-	-	56	-	-	3	-	220
Iulia Maesa	30	-	-	-	-	-	12	-	-	-	-	220
Iulia Soaemias	13	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	220
Iulia Paula	5	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	220
Aquilia Severa	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	220
Severus Alexander	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	220
Severus Alexander	206	-	-	7	-	-	75	-	-	8	-	347
Iulia Mamaea	36	-	-	-	-	-	11	-	-	-	-	347
Orbiana	3	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	347
Maximinus Thrax	6	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	15
Balbinus	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Gordianus III	139	-	-	39	-	2	59	-	-	10	-	249
Philippus Arabs	64	-	-	3	-	-	26	-	-	3	-	249
Otacilia Severa	12	-	-	-	-	-	7	-	-	-	-	134
Philippus II Arabs	11	-	-	1	-	-	7	-	-	-	-	134
Traianus Decius	6	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-	21
Herennia Etruscilla	4	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	21
Herennius Etruscus	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21
Trebonianus Gallus	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Valerianus	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
TOTAL	700	11	6	62	1	3	313	7 ?	24	-	-	1124

⁷² 7-7 monede indicate a fi bătute la Emesa și Laodicea, fără a se preciza repartiția exactă !.

R-Roma, E-Emesa, L-Laodicea ad Mare, A-Antiochia, M-Mediolanum.

⁷² Purece 2005, tabelul 2.

Momentul ascunderii: Ascunderea tezaurului a avut loc probabil în contextul evenimentelor ce au avut loc după căderea în captivitate a lui Valerianus⁷³.

15. Tezaurul de la Stoenesti (com. Berislăvești)⁷⁴

Momentul și locul descoperirii: Tezaurul a fost descoperit în 1908.

Repartizarea monedelor pe emitenți: Conține 170 de monede din argint, între care unele emise de Traianus.

Summary

Roman imperial hoards founded in Vâlcea County

From the Vâlcea County territory we know 15 hoards or hoards fragments. The discovery places, in an alphabetic enumeration, are: Căineni, Drăgășani (one hoard and one fragment hoard), Flămânda-Cremenari, Frâncești, Folești, Horezu, Ionești Govorii, Olteni, Pădurețu, Râmnicu Vâlcea, Râureni, Slăvitești-Băbeni, Stănești, Stoenesti. The hoards are presented after 7 criteria:

1. Moment of discovery and finding place;
2. Discovery context;
3. The recipient;
4. Coin repartition by issuer;
5. Coin repartition by nominal;
6. Coin repartition by mints;
7. Hiding moment.

All the statistic analyses are extracted from a data base built for all the roman imperial hoards that were found in Oltenia.

Abrevieri tehnice

Abrevieri pentru nominale	Abrevieri pentru ateliere monetare	
Ant = antoninian	A = Antiochia	L = Laodicea
D = denar imperial	AL = Alexandria	LY = Lycia
	AM = Asia Mică	M = Mediolanum
	E = Emesa	N = Neprecizat
		R = Roma

⁷³ Purece 2005, p. 31-33, Purece 2008a, p. 106-108.

⁷⁴ Purece 1973, p. 252; Mitrea 1981a, p. 529, nr. 243; Mitrea 1977, p. 380, nr. 99; Suciuc 2000, p. 57.

Prescurtări și bibliografie

- Depeyrot, Moasil 2004 G. Depeyrot, Delia Moasil, *Le trésor de Frâncești. Les débuts de la crise du denier (98-235)*, Wetteren, 2004.
- Depeyrot, Moasil 2008 G. Depeyrot, Delia Moasil, *Les trésors de deniers de Trajan à Balbin en Roumanie*, Wetteren, 2008.
- Depeyrot, Moasil 2008a G. Depeyrot, Delia Moasil, *Les trésors de deniers et d'antoniniens de Gordien III à Aurélien en Roumanie*, Wetteren, 2008.
- Dudău 2006 Oltea Dudău, *Circulația monetară în castrele de trupe auxiliare din Provincia Dacia*, Timișoara, 2007.
- Dumitrașcu 1996 A. Dumitrașcu, *O pușculiță cu denari romani imperiali descoperită la Râmnicu Vâlcea*, în *BSNR* 140-141 (1992-1993), 1996, p. 95-104.
- Găzdac 2002 C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, Cluj-Napoca, 2002, vol. I, II.
- Mitrea 1953 B. Mitrea, *Tezaurul monetar de la Ruși-Sibiu și acțiunea carpilor împotriva stăpânirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, IV, 1953, 3-4, p. 611-640.
- Mitrea 1954 B. Mitrea, *Contribuții numismatice la cunoașterea problem luptei împotriva stăpânirii romane în Dacia*, în *SCIV*, V, 1, 1954, p. 467-486.
- Mitrea 1957 B. Mitrea, *Cu privire la tezaurul monetar de la Flămânda-Cremenari (Argeș)*, în *SCN*, I, 1957, p. 407-410.
- Mitrea 1958 B. Mitrea, *Découvertes récentes de monnaies antiques et byzantines en République Populaire Roumanie*, în *Dacia N.S.* II, 1958, p. 493-498.
- Mitrea 1964 B. Mitrea, *Découvertes anciennes et plus récentes de monnaies antiques et byzantines en République Populaire Roumanie*, în *Dacia N.S.* VIII, 1964, p. 371-384.
- Mitrea 1968 B. Mitrea, *Observații numismatice și istorice asupra tezaurului de monede romane imperiale descoperit la Ioneștii Govorii*, în *SCN*, IV, 1968, p. 209-222.
- Mitrea 1971 B. Mitrea, *Un document numismatic din a doua jumătate a secolului al III-lea: tezaurul de monede romane de la Olteni*, în *SCN*, V, 1971, p. 115-144.
- Mitrea 1975 B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie (XVII)*, în *Dacia, N. S.*, XIX, 1975, p. 309-317.
- Mitrea 1977 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (XX)*, în *Dacia, N.S.*, XXI, 1977, p. 375-381.
- Mitrea 1981 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie-1980*, în *Dacia NS*, XXV, 1981, p. 381-390.
- Müller 1890 H. Müller, *Ein neuer Fund römischer Silberdenare*, în *Korrespondenzblatt der Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XIII, nr. 4, 1890, p. 37-44.
- Nubar, Purcărescu 1972 H. Nubar, P. Purcărescu, *Note pe marginea unui tezaur monetar din epoca romană, descoperit la Răureni, jud. Vâlcea*, în *Buridava*, 1, 1972, p. 161-171.
- Petre-Govora 1968 Gh. I. Petre-Govora, *Tezaurul monetar de la Ioneștii Govorii. Condiții de descoperire*, în *SCN* IV, 1968, p. 207-208.
- Popilian 1974 Gh. Popilian, *Tezaurul de monede romane descoperit la Leurda -*

- orașul Motru (jud. Gorj), în *Drobeta*, I, 1974, p. 147-157.
- Popilian, Persu 1996-1997 Gh. Popilian, E. Persu, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Drăgășani*, în *BSNR*, XC-XCI, 1996-1997, p. 45-54 .
- Preda 1958 C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, în *SCN*, II, 1958, p. 379-400.
- Preda 1996 C. Preda, *Tezaurul monetar imperial de la Pădurețu, jud. Vâlcea*, în *BSNR*, 140-141 (1992-1993), 1996, p. 109-116.
- Protase 1958 D. Protase, *Tezaurizarea antoninianului în Dacia*, în *SCN*, II, 1958, p. 253-268.
- Protase 1965 D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dacie Romaine. Leur signification sociale – économique et ethno - politique*, în *Congresso internazionale di numismatica*, Roma, 1965, p. 423-432.
- Protase 1966 D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.
- Purece 1973 S. Purece, în *Revista Arhivelor*, L, 1973.
- Purece 2004 S. I. Purece, *Aspecte privind circulația monedei romane în Oltenia la jumătatea secolului III d. Chr.. Studiu comparativ asupra tezaurilor de la Olteni și Stănești (jud. Vâlcea)*, în *Studia universitatis cibiniensis. Series historica*, I, 2004, p. 35-41.
- Purece 2005 S. I. Purece, *Tezaurul de la Stănești*, București, 2005.
- Purece 2006 S. Purece, *A roman group of coins from Vâlcea County Museum*, în *ActaTS V*, 2006, p. 183-192.
- Purece 2007 S. I. Purece, *Discuții privind un tezaur necunoscut de monede romane imperial descoperit la hotarul dintre Slăvitești și Băbeni (jud. Vâlcea)*, în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I, 2007, p. 25-32.
- Purece 2008 Silviu I. Purece, *Circulația Monetară în Dacia inferior (sec. II-III p. Chr.)*, Teză de Doctorat, vol. I, Cluj-Napoca, 2008.
- Purece 2008a Silviu I. Purece, *Orizonturile de tezaure din zona de sud a provinciei Dacia - Discuții și ipoteze*, în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, II, Sibiu, 2008, p. 91-113.
- Purece 2008b Silviu I. Purece, *Tezaurul de la Râureni (jud. Vâlcea). Completări numismatice și istorice*, în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, II, Sibiu, 2008, p. 71-83.
- Suciu 2000 Viorica Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, 2000.
- Tudor 1968 D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1968.
- Tudor 1978 D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1978.
- Vlădescu 1983 C. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.

HARTĂ.
Distribuția teritorială a tezaurilor descoperite pe teritoriul județului Vâlcea

Villa rustica și necropola romană de la Bengești Ciocadia județul Gorj

Dr. Marinoiu Vasile
muzeulgorjului@gmail.com

Villa rustica și necropola romană descoperite recent la Ciocadia, comuna Bengești-Ciocadia, sunt situate la 34 km est de municipiul Târgu Jiu, în apropierea DN 67 Târgu Jiu – Râmnicu Vâlcea, la 4 km nord de acesta și la 200 m est de malul stâng al râului Ciocadia.

Primele cercetări în zonă au avut loc în anul 2000, fiind efectuate de un colectiv de arheologi de la Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu” din Târgu Jiu, având ca responsabil științific pe dr. Vasile Marinoiu

Villa rustica se află la 3,7 km nord de DN 67, cca. 50 m est de drumul județean 67C Bengești-Novaci și 200 m est de malul stâng al râului Ciocadia, pe o întindere de cca. 6 ha.

Necropola se află pe un platou în punctul „Codrișoare”, la cca 300 m nord de *villa rustica* și la 200 m est de râul Ciocadia, la altitudinea de 352 m.

Ciocadia – „Codrișoare”. Necropola

Cercetările au început ca urmare a unor periegeze arheologice efectuate în anul 2000, în urma informațiilor primite de la câțiva locuitori din satul Ciocadia cătunul Bircii încă din anul 1998 (Țop Simion, Braitoru Cornel, Corobea Maria, Medregan Gheorghe, Stănoiu Aurel și Avramescu Dumitru). În anii ce au urmat s-au desfășurat mai multe campanii de cercetări sistematice în acest nou sit arheologic de epocă romană. S-a descoperit aici o necropolă, iar în 2005 și *villa rustica*, ce au fost datate, după materialele arheologice scoase la iveală (ceramică, dar mai ales monede), în secolele II –III d. Hr.

Acest sit arheologic este situat, din punct de vedere topografic, la 34 km nord de Târgu Jiu, în apropierea DN 67 C Bengești – Novaci, cca 50 m est. El se află la 200 m est de râul Ciocadia, având următoarele coordonate geografice: latitudine 45° 05' 50" și longitudinea de 23° 35'52", iar altitudinea este de 226 m - *villa rustica* și 352 m – necropola.

Dacă cercetările arheologice din *villa rustica* sunt recente (anul 2006), cele din necropolă s-au desfășurat neconținut din anul 2000.

Necropola romană din punctul „Codrișoare” se află pe un platou ce domină împrejurimile și ocupă o suprafață de cca 3 ha, teren ce aparține locuitorilor din zonă, unii dintre aceștia nefiind întotdeauna înțelegători cu demersul nostru științific.

Cercetările de până acum din necropolă au dus la descoperirea a zece morminte, dintre care nouă de incinerare și unul de inhumație. Acesta din urmă a fost scos la iveală în anul 2005, la adâncimea de 0,70 m față de nivelul actual de călcare, el având o formă dreptunghiulară fiind zidit cu cărămidă și acoperit cu țiglă. Are dimensiunile de 1,80 m lungime, 0,47 m lățime și adâncimea de 0,40 m și este orientat SV –NE.

Mormântul a fost jefuit încă din antichitate, lipsind obiectele ce fuseseră depuse în el, iar scheletul era răvășit (s-a păstrat cea mai mare parte din craniu și oase ale membrilor inferioare și superioare). În apropierea mormântului s-au descoperit mai multe obiecte ce fuseseră aruncate cu prilejul jefuirii acestuia. Amintim dintre acestea, un fragment dintr-un vas de sticlă – *unguentarium*, ce avea înălțimea de 8,3 cm, din care se păstrează gâtul și o parte din corpul sferic, o fibulă de argint de

tip ancoră, o piesă de harnașament din bronz, precum și o toartă de la un vas de bronz ce avea în partea superioară (în basorelief) reprezentat un cap de leu, iar în cea inferioară un cap de gorgonă. Această toartă provine de la un vas *oinochoe* și are dimensiunile de 14,9 cm înălțime și 1,5 cm lățime.

În afara acestui mormânt, începând din anul 2000 am descoperit alte nouă morminte de incinerare de tip *ustrinum*, ale căror gropi sepulcrale aveau forme circulare sau rectangulare. Mai deosebit este cel descoperit în anul 2006, ce avea o formă rectangulară, semicircular pe laturile mici, având dimensiunile de 1,40 x 0,70 m și fiind orientat N – S, el era marcat de un ring realizat din cărămizi, țigle și piatră de râu.

Resturile cremației (oasele calcinate, cenușa și cărbunele), în toate cele nouă morminte, erau depuse pe fundul gropii și erau însoțite de vase ceramice (lucrate cu mâna sau la roată, din păcate păstrate doar fragmentar), precum și de obiecte din bronz sau argint (obiecte de uz casnic și bijuterii). Dintre aceste obiecte amintim descoperirea a doi cercei de argint filigranați (unul de tip „Nodul lui Hercule”, iar celălalt cu o piatră semiprețioasă), două inele (unul de argint și unul de fier, ultimul având gravat pe placă chipul zeului Mercur), aplice traforate de bronz, fibule din bronz (tipul puternic profilat, tipul ancoră, cu capul sub formă de T etc.), mărgelile discoidale din os, cuțite din fier, piroane de fier de diferite dimensiuni etc. Tot aici s-a descoperit și o monedă de bronz, un as, emis de împăratul Caracalla pentru mama sa Iulia Domna (AE↓ Av., **IVLIA PIA FELIX AVG.**, Rv. **VESTA**. RIC.IV/1, nr. 595, anii 211–217). Toate aceste materiale pot data necropola în secolele II – III d. Hr.

În apropierea unor morminte (cele descoperite în anul 2000, 2001 și 2006), au apărut fundațiile unor edificii, realizate din piatră cu legătură de mortar, ce ar putea să aibă o destinație religioasă. Cercetările viitoare vor putea preciza destinația acestora.

Cele mai recente cercetări, cele din anul 2007 au urmărit investigarea unor noi complexe funerare din necropola romană. În acest scop s-au trasat două secțiuni, care au fost deschise în zona sudică a necropolei (pe proprietatea Mariei Corobea), ambele trasate pe direcția nord-sud, la 3 m est de S3/2006.

Încă de la înlăturarea stratului vegetal au ieșit la iveală fragmente de cărămizi, țigle, olane și vase ceramice de culoare roșie și neagră, lucrate la roată și foarte puține cu mâna.

În prima secțiune (S1 /2007), între carourile 3 și 4 a apărut un complex funerar de incinerare, la adâncimea de - 0,50 m față de nivelul actual de călcare. Aici alături de oase calcinate și cenușă, așezate pe un postament circular din pietre mărunte de râu, au fost depuse mai multe obiecte: un cuțit și un vârf de săgeată din fier, o fibulă din bronz cu balama, tip ancoră și un fragment de cercel de argint.

În caroul 2 apare un alt complex funerar de incinerare, la adâncimea de - 0,70 m, unde pe lângă oasele calcinate și cenușă, a apărut un cuțit de fier, un piron în formă de „L”, fragmente de ceramică și sticlă.

Carourile 1 și 2 s-au extins spre est cu o casetă cu dimensiunile de 2,40x1m. La adâncimea de - 45 cm a apărut o bază de stelă funerară, executată dintr-o rocă slabă (marnă grezoasă), având dimensiunile de 1 x 0,90 x 0,20 m. În mijloc se află orificiul pentru piciorul stelei, de formă rectangulară, având dimensiunile de 0,56 x 0,27 x 0,20 m. Nu s-a descoperit stela funerară, aceasta fiind probabil dispărută .

În cea de-a doua secțiune(S2/2007), trasată la 2,70 m est de prima, s-au descoperit două complexe funerare de incinerare, în carourile 5 și 6. Primul, apare la adâncimea de - 45 cm față de nivelul actual de călcare, având o amenajare rectangulară din pietre mici de râu, pe care au fost depuse oase calcinate și cenușă, precum și un *stillum* din fier și fragmente ceramice.

Cel de-al doilea complex funerar de incinerare apare la 60 cm nord, față de primul și la adâncimea de - 40 cm. Oasele cremate, cărbunele, cenușa și inventarul funerar (un piron de fier în formă de „L” și fragmente ceramice ce aparțin unor oale de mici dimensiuni) au fost depuse în interiorul unui ring de piatră de râu.

Din punct de vedere stratigrafic, situația în necropola din punctul „Codrișoare” se prezintă astfel:

- De la 0 la 0,08 - 0,10 m – stratul vegetal;
- De la 0,08 - 0,10 m la 0,57 - 1,05 m stratul arheologic roman;
- De la 0,57 - 1,05 m începe stratul steril arheologic.

Ciocadia. *Villa rustica*

Villa rustica, semnalată în anul 2005, la poalele platoului, la 300 m sud de necropolă, ne-a determinat să deschidem aici în anul 2006, două secțiuni, ambele orientate N-S (dimensiuni 8 x 2 m și respectiv 6 x 2 m). Încă de la îndepărtarea stratului vegetal, au apărut materiale de construcție de factură romană: țigle, olane, piroane din fier, precum și fragmente de vase ceramice lucrate la roată, sticlă etc.

La adâncimea de 0,25 m a apărut fundația unei clădiri executată din piatră de râu legată cu mortar de var, ce are o grosime de 0,64 – 0,80 m. Fundația a fost descoperită pe două laturi, pe o lungime de 8,64 m și respectiv 5,40 m, urmând ca cercetările viitoare să delimiteze conturul întregii clădiri, a cărei orientare este SE-NV.

Una din laturile fundației a fost întreruptă pe o lățime de 0,70 m, în apropierea colțului sud-estic, unde s-a descoperit un schelet uman înhumat la adâncimea de - 80 cm și orientat E-V (după canoanele creștine). Lungimea scheletului este de 1,62 m și aparține probabil unui bărbat. Nu s-a descoperit inventar funerar, dar poziția scheletului ne determină să credem că a fost înhumat cu mult timp după părăsirea fermei romane.

În profilul vestic al secțiunii a apărut jumătatea inferioară a unui alt schelet, ce urmează a fi degajat în anul următor.

Pe lângă materialul arheologic amintit mai sus, în cele două secțiuni s-au descoperit și patru monede (doi denari și doi dupondius), monede care vin să precizeze perioada în care a funcționat *villa rustica* de la Ciocadia, ele fiind emise în sec. II-III d.Hr.

1. Dupondius, Antoninus Pius, AE ↑, Av. **ANTONINVS AVG [PIVS P.P.]**; Rv. **CONCORDIA?**, RIC III, diam. 29 mm, Roma, anii 140 – 144;

2. Denar, Marcus Aurelius pentru Antoninus Pius; Ag ↓, Av. **DIVVS ANTONINVS**, Rv. **CONSECRATIO**, diametrul 18 mm, RIC III, p. 247, nr. 429, Roma, nedatat, anul 161 ?;

3. Denar, Iulia Maesa, Ag ↑, Av. **IVLIA MAESA AVG.**, Rv. **PVDICITIA**, diametrul 18 mm, RIC IV/2, p.50, nr. 268, Roma, anii 218 - 223;

4. Dupondius, Severus Alexander, AE ↑, Av. **IMP. CAES. M. AVR. SEV. [ALEXANDER AVG]**, Rv. Zeul Marte, **PMTRP. VI COS II P.P.S.C.**, diametrul 26 mm, RIC IV/2, p. 107, nr. 457, Roma, anul 227.

În anul 2007 au continuat cercetările arheologice din *villa rustica*, situată la 300 m sud de necropolă. S-au trasat acum trei secțiuni, orientate nord-sud (cu dimensiunile S1/2007 – 10,80 x 2 m, S2/2007 – 10 x 2 m și S3/2007 – 10 x 2 m).

Secțiunea S1/2007 s-a deschis la cca. 2 m vest de S2/2006. La adâncimea de - 0,45 m a apărut traiecul unui zid cu o grosime de 0,82 m, din piatră de râu și de munte, fără legătură de mortar. Aici s-au descoperit fragmente de țiglă, olane, cărămizi, vase ceramice de uz casnic (opaițe, oale, castroane, capace), o dălțiță și patru piroane din fier, o fibulă din bronz, puternic profilată (fragmentară) și două

cărămizi pătrate având dimensiunile de 27 x 27 x 5,5 cm etc. Stratul arheologic roman merge până la adâncimea de - 0,70 m.

Secțiunea S2/2007 s-a deschis la distanța de 2 m vest față de S1/2007. În carourile 1 și 2 apare fundația construcției romane, descoperită în anul anterior. Este orientată Est-Vest, fiind executată din piatră de râu cu legătură de mortar, și are o grosime de 0,80 m.

De la adâncimea de - 0,10 / -0,18 m apar fragmente de țigle, olane, vase ceramice și de sticlă. De o parte și de alta a zidului, la adâncimea de 0,70 m apar două schelete umane din epoca feudală, orientate Est – Vest, cu mâinile încrucișate pe abdomen. Nu s-a descoperit inventarul funerar. Pentru a contura în întregime cele două schelete secțiunea a fost extinsă spre est cu o casetă cu dimensiunile de 4 x 1,60 m. Aici s-a descoperit partea inferioară a primului schelet și jumătate din cel de-al doilea, precum și continuarea zidului din S2/2007.

Cele două schelete au dimensiuni diferite și s-au păstrat mai mult sau mai puțin întregi. Cel de la nord de zid are lungimea de 1,60 m, din care lipsește tibia dreaptă. Se pare că a aparținut unui bărbat adult. Cel de-al doilea schelet, descoperit la sud de zid, are lungimea de 1,40 m și are lipsă o parte din oasele mâinii drepte. Lângă cap s-au descoperit câțiva cărbuni. El a aparținut unei femei, dar și aici lipsește inventarul funerar.

Secțiunea S3/2007 trasată la 3,60 m vest de S2/2007, are aceleași dimensiuni ca cea precedentă. În carourile 1 și 2 ale secțiunii, la adâncimea de - 0,10/ -0,18 m, apare fundația construcției romane descoperită în anul 2006, realizată din piatră de râu de mari dimensiuni, legată cu mortar de var, având o grosime de 0,80 m. Fundația se păstrează pe o înălțime de 0,40 – 0,60 m.

Datorită faptului că și aici s-au descoperit alte două schelete, am fost nevoiți să extindem secțiunea spre est cu o casetă de 6,30 x 0,70 m. În carourile 7–10 au fost scoase la iveală zidurile fundației unei camere ce sunt orientate paralel cu cele din carourile 1–2. Totodată, un alt segment de zid cade perpendicular pe cel anterior. Acest zid s-a descoperit pe o lungime de 5,90 m, fiind secționat în caroul 6 de un schelet ce are lungimea de 1,65 m, ce a aparținut unui bărbat adult. Mâna dreaptă era deplasată din omoplat. Scheletul a apărut la adâncimea de - 0,70 m. Cel de-al doilea schelet, păstrat fragmentar, a aparținut probabil unei femei tinere și are o lungime de 1,45 m. În jurul scheletului se afla un strat de mortar ce avea o grosime de 0,08 –0,10 m. În apropierea acestui schelet, la cca. 0,70 m sud, s-a descoperit o oală de ofrande, care conținea oase de păsări și miel, cărbune, și pietricele. Oala este realizată la roată înceată, și are ca ornamente, în partea superioară, mai multe linii oblice ce se întretaie, dând aspectul unei crengi de brad. Ea este contemporană scheletului, deci din epoca feudală, de la începutul secolului al XV-lea, datare care s-a făcut după moneda de argint, cu nominalul de 1 ban, bătută în timpul domnitorului Țării Românești, Dan al II-lea (1420–1431), descoperită lângă schelet. Această monedă datează necropola medievală la începutul secolului al XV-lea.

S-au descoperit până în prezent cinci morminte de inhumație din această necropolă medievală (unul în 2006 și patru în anul următor).

În ceea ce privește materialul arheologic de epocă romană amintim descoperirea a numeroase fragmente de țiglă, olane, vase de uz casnic (castroane, oale, capace), fragmente de sticlă și piroane din fier. De asemenea s-au descoperit și două monede de argint romane (denari), unul de la Septimius Severus, iar al doilea de la Caracalla:

Denar roman, Ag, Av.↓ **SEVERVS AVG PART. MAX**; Rv., **RESTITVTOR VRBIS** Ric. IV/1, p.113, nr.167 a, diametru 19 mm, atelier Roma, anii 200 – 201.

Denar roman, Ag. Av. ↓ **ANTONINVS PIVS AVG**; Rv. **INDVLGENTIA AVGG**; în exergă **INCARTH**. Ric. IV/1, nr.130 (a), diametru 18 mm, atelier Roma, după anul 202 .

Din punct de vedere stratigrafic, se constată o situație similară cu aceea din campaniile precedente:

0 - 0,08/0,20 m - strat vegetal.

0,08/0,20 - 0,60/ 0,95 m strat de cultură roman .

de la 0,60/0,95 m - strat galben, steril din punct de vedere arheologic.

Cercetările arheologice desfășurate la Ciocadia, de-a lungul celor 8 ani, ne determină să considerăm că necropola romană din punctul Codrișoare este una birituală, iar în imediata sa apropiere, la cca 300 m sud se află *villa rustica*, descoperită în campania din anul 2006, unde au fost scoase la iveală fundațiile unei clădiri de mari dimensiuni, din aceeași perioadă (sec. II – III d. Hr.), peste care s-a așezat la începutul secolului al XV-lea, o necropolă feudală de inhumăție.

Obiectivele cercetărilor viitoare se vor axa pe investigarea altor complexe funerare din necropola romană, dar mai ales pe delimitarea incintei fermei romane din această zonă.

Summary

The archaeological research from the villa rustica and the necropola from Ciocadia showed some funerary places and a rural settlement.

In the biritual necropola from the “Codrișoare” point, we discovered four incinerary tombs which were dated between the IInd and IIIrd century after Christ. Near the tombs we discovered silver jewels (a ring and an earring), bronze jewels (a brooch, a ring). We also found two knives, a stillum made of iron and ceramics made by wheel.

In the villa rustica, situated at 200 m south of the necropola, along with the roman buildings and objects (we discovered brooches, knives and two silver denars which were emitted by Septimius Severus and Caracalla) appeared four Middle Age tombs from the XVth century, which were dated by the silver coin emitted during Dan the IInd (1420 – 1431).

Ilustrații și planșe

1. Necropola romană și *villa rustica* de la Ciocadia, jud. Gorj.
Vedere aeriană

2. Vedere spre necropola romană de la Ciocadia - „Codrișoare”

3. Necropola de la Ciocadia. Mormânt roman de inhumație

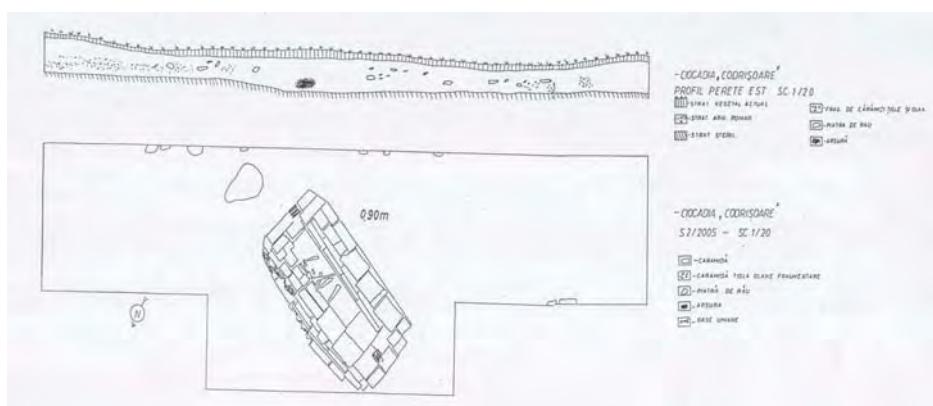
4. Necropola de la Ciocadia. Mormânt de incineratie.

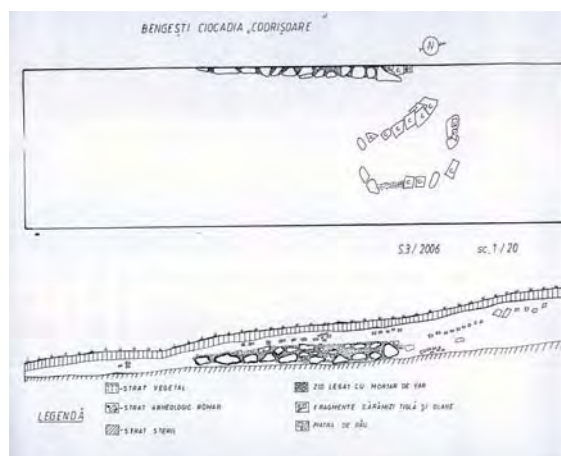
5. Ciocadia „Codrișoare”- Necropola romană – mormânt de incineratie

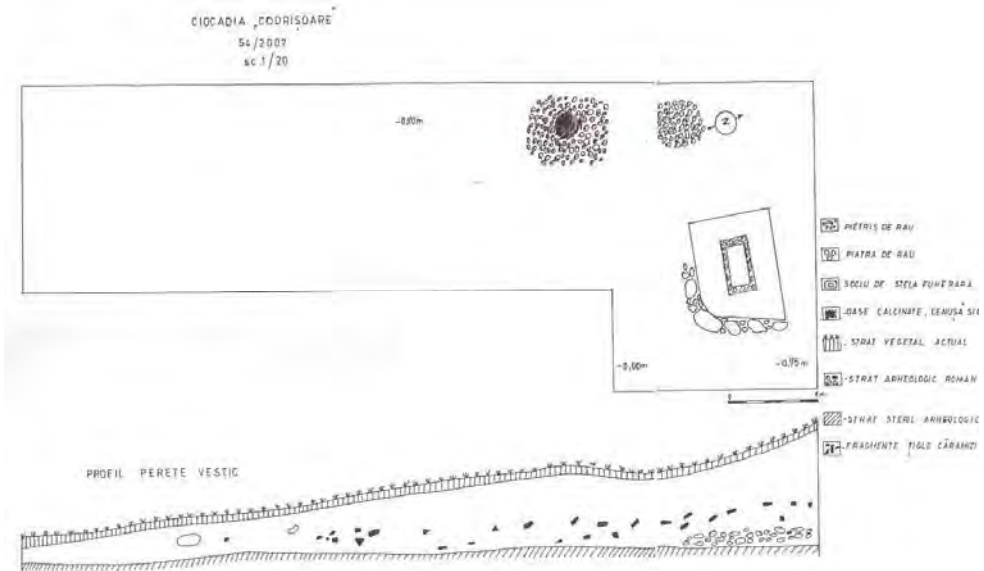
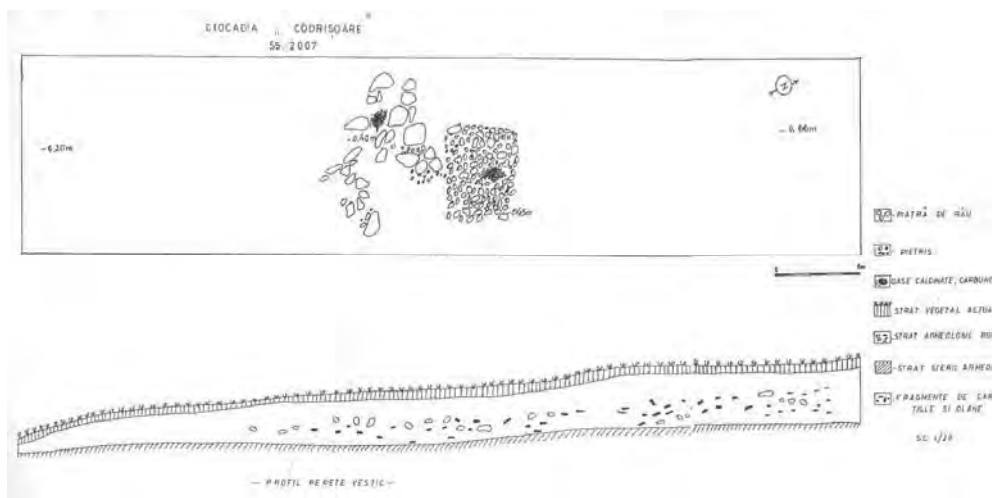
6. Ciocadia „Codrișoare”- Necropola romană– bază de stelă funerară

7. Necropola romană Ciocadia - mormânt de inhumație și profil secțiune (desen)

8. Necropola romană Ciocadia – mormânt de incinerare și profil secțiune (desen)

9. Necropola romană Ciocadia- complexe funerare de incinerare, bază de stelă funerară și profile secțiuni (desene)

10. *Villa rustica* de la Ciocadia (vedere de ansamblu)

11. Fundații *villa rustica* de la Ciocadia

12. Ciocadia – *villa rustica* - fundații romane și morminte feudale sec. XV

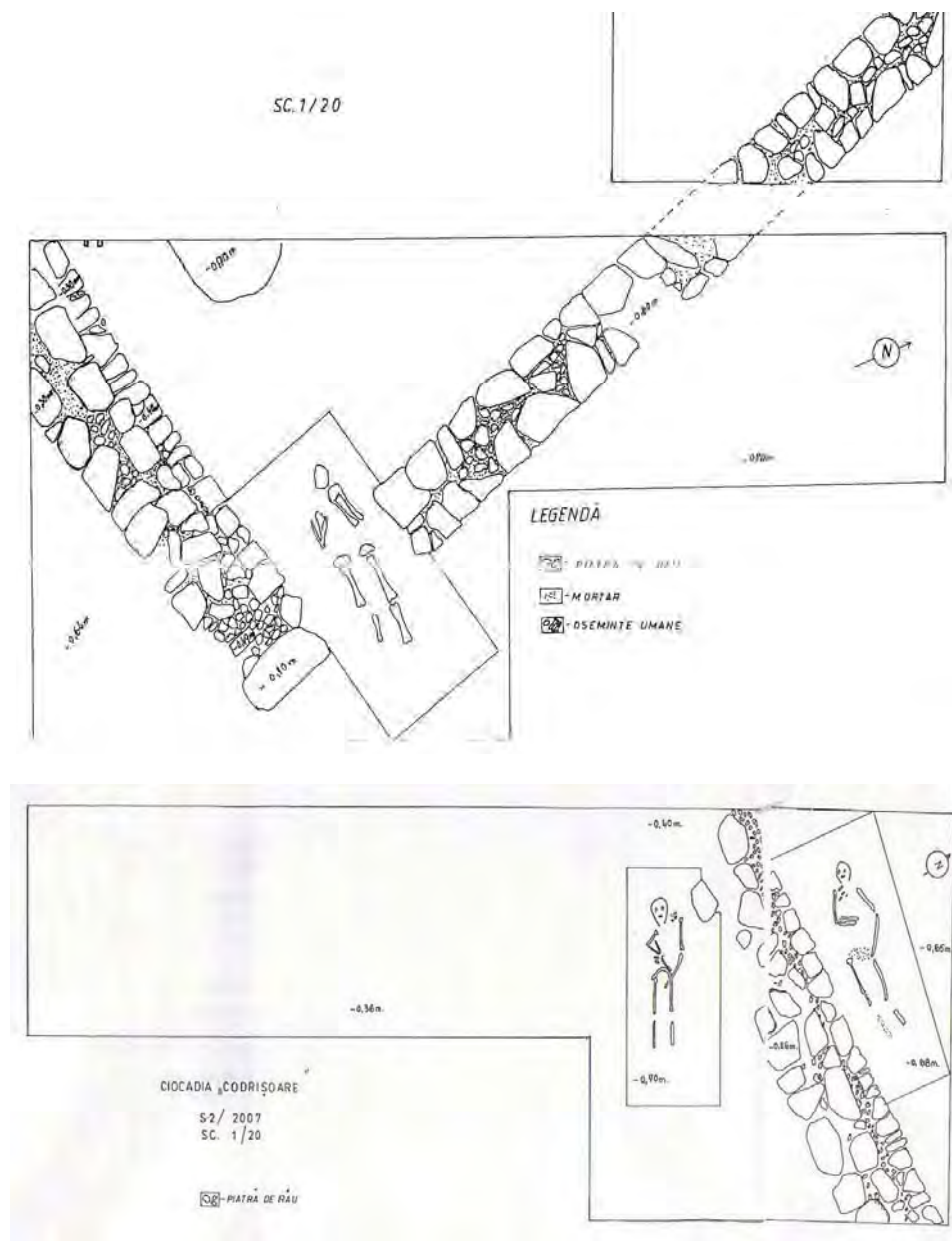
13. Ciocadia – *villa rustica* -fundații romane și morminte feudale sec. XV

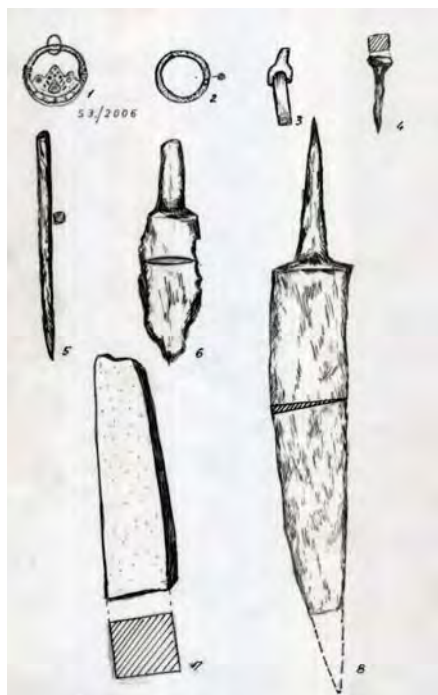
14. Ciocadia – *villa rustica* - fundație romană secționată de un mormânt feudal

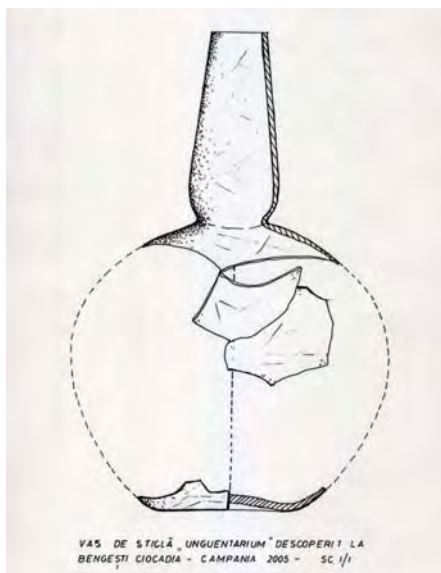
15. *Villa rustica* de la Ciocadia. Fundații romane și morminte feudale

16. Villa rustica de la Ciocadia – Plan secțiuni fundații romane și morminte feudale.

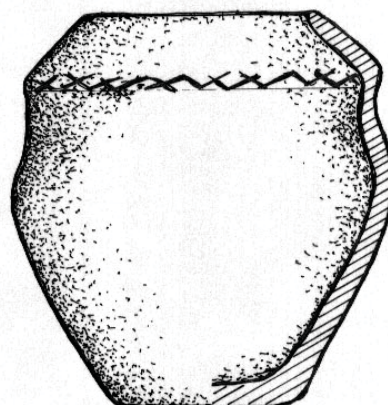
17. Artefacte romane descoperite în necropola de la Ciocadia - „Codrișoare”.

Vas de sticlă “Unguentarium” descoperit la Bengești Ciocadia – Compania 2005 SC 1/1

Toartă bronz – Bengești Ciocadia – SC 1/1 -2005

Vas ceramic-mormânt feudal “Ciocadia”, sc. 1/2 - 2007

Biserica de lemn din Grușetu, comuna Costești județul Vâlcea

Mariana Iosifaru
marianaiosifaru@yahoo.com

La 45 km nord-vest de Rm. Vâlcea, în microdepresiunea Costești, la poalele Munților Căpățâanii, într-un cadru natural de o frumusețe aparte, unde și-a format o vale, între două dealuri, pârâul Jidovii, pe partea dreaptă a drumului ce urcă la Pietreni, la cca. 100m sud de acesta, se află biserica cu hramul *Adormirea Sfintei Slăvitei Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioara Maria și Sfântul Marele Mucenic Gheorghe, purtătorul de biruință*¹, scoasă din cult la 15 august 1937. Încă de la începutul sec. XX, cimitirul a fost mutat în satul Ferigile, unde s-a construit o nouă biserică, începută în 1913 și sfințită în anul 1937².

Biserica *Adormirea Maicii Domnului*, monument istoric (cod LMI: VL-II-m-B-09731)³, a fost construită de Kir Constandie Voievod (1793-1796;1799-1801), cu *blagoslovenia* lui Kir Nectarie, episcopul Râmnicului (1792-1812), așa cum glăsuiește pomelnicul scris de Ilie D. Merlă Zugravu, 1804⁴. În ceea ce privește datarea, păreri sunt împărțite în funcție de cei care s-au ocupat de istoria acestei biserici, fiind menționați anii: 1709⁵, 1740⁶, 1751⁷. Este posibil să fi existat și o altă biserică, mai veche, dar nu aici, pentru că arheologic nu a fost găsit un nivel mai vechi de începutul sec. al XIX-lea.

Ansamblul se compune din biserica de lemn și turnul clopotniță de zid, construit și pictat între 1840-1843 (foto 1).

Biserica a fost inițial numai din lemn, interiorul a fost zugrăvit conform pomelnicului din 1804; acoperită cu șindrilă și înzestrată cu obiecte de cult, odăjdii, cărți bisericești și steag, conform celui de-al doilea pomelnicului din anul 1834⁸; în 1885, cu ocazia unor intervenții majore, interiorul este văruiat, se renunță la pridvorul deschis și se adaugă antepronaosul (conform memoriului de arhitectură întocmit de arh. Iulian Cămui), iar exteriorul se tencuiește.

Biserica are plan dreptunghiular (L=14,58m, l=5,37m), cu absida altarului poligonală, ușor decroșată față de navă, ca și antepronaosul adăugat, fără turlă.

Antepronaosul, de dimensiuni relativ reduse – decroșat în plan orizontal, face legătura cu exteriorul prin intermediul unei uși amplasată pe latura sudică. Perimetral au fost realizate ferestre din lemn cu suprafețe relativ egale câte două pe fiecare latură. Tavanul este drept, confecționat din lemn de plop, iar pardoselile sunt din brad. Este tencuit la interior și are pictură pe perețele estic, realizată între anii 1891-1892 de pictorul Ilie Dumitrescu,⁹ iar în colțul de nord-est are o fereastră în relație cu pronaosul.

¹ A. Sacerdoțeanu, *Pomelnicul bisericii Grușetu din Costeștii-Vâlcei*, Arhivele Olteniei, XII, 1933, p.101

² D. Bondoc, *Costești- Vâlcea, 45 secole de istorie*, Rm.Vâlcea, 2002, p.184.

³ Ligia Elena Rizea, Ioana Ene, *Monumente istorice din Județul Vâlcea*, Rm.Vâlcea, 2007, p.84-85.

⁴ A. Sacerdoțeanu, *Op.cit.*, p.101-102.

⁵ At. Mironescu, *Istoricul Eparhiei Râmnicului-Noul Severin*, Buc., 1906, p.652.

⁶ I. Popescu Cilieni, *Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea*, Craiova, 1941, p.37.

⁷ D. Bondoc, *Op.cit.*, p.180.

⁸ A. Sacerdoțeanu, *Op.cit.*, p.101-102.

⁹ D.Bondoc, *Op. cit.*, p.180.

Pronaosul, e situat pe axul vest-est, are formă dreptunghiulară și a fost prelungit cca. 1 m. spre vest, cu vechiul pridvor, care păstrează tavanul drept, spre deosebire de acoperirea inițială realizată printr-o boltă semicilindrică, decroșată simetric în plan vertical, la nivelul cosoroabei, înălțimea acestui spațiu fiind mai mică decât cea a naosului.

Naosul este separat prin tâmplă sau iconostas de altar. Este acoperit cu o boltă semicilindrică, susținută median de un arc dublu din lemn. Pe laturile de nord și sud sunt dispuse stranele.

Altarul are în plan formă pentagonală și este acoperit de o boltă semicilindrică, două unghiuri și un trapez, sferice care descarcă pe pereții exteriori. Aici a fost construită o sobă din zidărie de cărămidă. Proscomidia, amplasată pe latura de nord a altarului, este tratată printr-un blat de lemn și un recipient din zidărie pentru sfințirea apei. Diaconiconul, destinat adăpostirii veșmintelor preoțești, lipsește, în locul acestuia aflându-se cel de-al doilea acces în biserică, respectiv o ușă de lemn.

Fundațiile și elevațiile sunt realizate din piatră de calcar, legată cu mortar de var, tencuite la exterior.

Pereții din bârne de stejar, sunt acoperiți cu șipci de salcie - cercuială - tencuiți la exterior, iar pe latura de sud în dreptul pronaosului sunt realizate trei panouri pictate cu Sfântul Gheorghe, Sfinții Apostoli Petru și Pavel și Sfântul Dumitru.

Acoperirea spațiilor s-a făcut prin bolți din dulapi de stejar, pentru pronaos, naos și altar și tavane drepte din plop pentru antepronaos și parțial pronaos. Antepronaosul e tencuit la interior și exterior. Șarpanta și arteriala sunt din stejar iar învelitoarea din șită de brad. Pardoselile sunt din scânduri de brad.

Iconostasul este dezmembrat în acest moment, aici existând numai scheletul care susținea icoanele. Bolțile pronaosului, naosului și altarului au fost tencuite. O particularitate pentru acest monument sunt cele trei guri de aerisire practicate în bolțile, pronaosului, naosului și altarului, pentru evacuarea fumului provenit de la lumânări.

Grație amplului proces de conservare și restaurare a monumentelor istorice, inițiat de M.C.C., turnul clopotniță a intrat în cadrul procesului de restaurare în 2006, iar din luna octombrie anul 2008 și biserica. Proiectul poartă semnătura arh. A.I. Botez și Iulian Cămui, lucrările au fost încredințate firmei S. C. Carolin SRL condusă de ing. Stătică Ion, iar cercetarea arheologică unui colectiv¹⁰ din cadrul Muzeul Județean Vâlcea.

Echipa de meșteri care au lucrat la restaurare a fost formată din: Greuluș Ilie Vasile, Stoian Mihai, Ciobanu Gheorghe, Ciobanu Valeriu, Buși Ion, Antonie Nicolae Florin, Antonie Ion, Teodorescu Gheorghe și Pietreanu Mihai, îndrumați fiind de ing. Diaconu Ion. Pe o parte din muncitori i-am întâlnit și la biserica din satul Marița, unde au lucrat cu multă dăruire și pricepere la restaurarea celei mai vechi biserici de lemn din Oltenia, din anul 1556-1557 «Leat 7065», care este menționat de inscripția de pe bârna 5 din exterior, pe naos, care a născut numeroase controverse în ceea ce privește datarea.

S-au consolidat fundațiile pe exterior și interior, s-a dat jos tencuiala și cercuiala și a fost retencuită în exterior. Ceea ce A. Sacerdoțeanu, încă din 1935, în mod strălucit intuia s-a confirmat odată cu înlăturarea tencuielii. Au fost dezvelite 16 inscripții săpate în lemn, cu caractere chirilice, din care 12 lizibile și 4 ilizibile, dispuse pe 1-3 rânduri, literă de 3-6 cm, pe pereții exteriori ai naosului și altarului (laturile de nord, est și sud).

¹⁰ Colectivul de cercetare: Claudiu Tulugea, Ion Tuțulescu, Ovidiu Părăușeanu, responsabil științific Mariana Iosifaru

Între aceste inscripții, care vor constitui un studiu aparte, cel puțin 2, sunt înainte de construcția bisericii, respectiv 1791-1792 - *Aiceea să odihnește robul lui Dumnezeu 7300 (1791-1792) Gherasie eromonah* – (foto.5) și 1795-1796 – *...nește robu lui Dunezeu 7304 (1795-1796)* – (foto.6). Tot A. Sacerdoțeanu menționa, conform tradiției orale, o biserică de lemn la Munteni, acolo unde se varsă valea Dealului în râul Costești¹¹. Am fost împreună cu prof. Făulete la locul menționat. Apele au ros în continuare din malul stâng al pâraului. Terasa înaltă ce domină valea Dealului cu deschidere largă spre centrul civic și Pietreni era propice ridicării unei biserici. Dacă acolo a fost un cimitir, se poate cerceta arheologic. Cele două inscripții prezente pe bărnele de pe latura de nord a bisericii, ante 1801, au fost aduse la Grușetu, probabil de la biserică din Munteni, dacă acceptăm faptul că biserică a fost construită în anii celei de-a doua domnii a lui Alexandru Moruzi.

În șanțul săpat de jur împrejurul bisericii, lat de -1,00m și adânc tot de 1,00m (notat S.I), trasat pentru consolidarea fundațiilor bisericii au fost descoperite 6 morminte, dispuse astfel:

- M.1, lângă fundația de pe latura de sud, pe pronaos, la -0,55m adâncime, având lungimea de 1,90m, fără inventar (foto 2)

- M.2, lângă fundația de pe latura de sud, în dreptul naosului, la -0,55m adâncime, având lungimea de 1,70m, cu o cărămidă la cap purtând inscripția: *1851 mart 1.../ Aice să odih<ne>ște/Popa Cărstia e<reu>* (foto 7)

- M.3, lângă fundația altarului, orientat S/V-N/E, la -1,00m adâncime față de nivelul de călcare, lungime 2,00m (foto 3). La 0,10m vest de cap și 0,33m de fundație o cărămidă cu dimensiunile de 0,30 x 0,14 x 0,05m, inscripționată pe ambele fețe și pe o muchie. Inscripția este destul de deteriorată. Am putut descifra: *Aice să odihnește popa Tr...* (foto 8-10).

- M.4, pe latura de est, la 0,70m de fundație și 0,20m de colțul N/E al altarului, la -1,00m adâncime, a fost îngropat *Popa Tudor/ 1870 g<henuarie> 10* (foto 11). Capul a fost fixat pe o cărămidă așezată orizontal cu dimensiunile de 0,24 x 0,12 x 0,5m. În partea stângă o altă cărămidă având dimensiunile de 0,20 x 0,11 x 0,035m, dispusă vertical, cu inscripția menționată.

- M.5 este un mormânt secundar. Osemintele au fost puse în partea dreaptă a M.4, la 0,30m nord de acesta (foto 4), tot la - 1,00m adâncime. Lângă oseminte 2 cărămizi: una simplă și altă cărămidă (0,24 x 0,12 x 0,4 m), cu inscripția: *A<n>tonie mona<h> 1800* (foto 12).

- M.6, pe latura de nord, lângă fundația antepronaosului, la -0,90m adâncime, având lungimea de 1,95m, fără inventar.

Celelalte 6 morminte au fost dispuse pe latura de est și nord, acolo unde a fost terasat terenul. Pe latura de nord a bisericii dealul a fost consolidat și s-a ridicat un zid de susținere din piatră locală-calcar. Adâncimea mormintelor variază între - 0,55 și - 1,00m (adâncimea a fost luată față de nivelul de călcare).

Terenul pe care este amplasată biserică prezintă denivelări majore pe direcția N/S și mai reduse pe direcția E/V. Pe latura de nord și mai puțin pe cea de est, de-a lungul timpului torenții au adus straturi succesive de viitură a cărei grosime este cuprinsă între 0,10-0,40m.

Stratigrafia taluzului de sud a S.I.:

- 0,00m-0,15m - sol vegetal.

- 0,15m-0,45m-umplutură: pământ brun-negru în amestec cu mortar, cărămizi sparte, fragmente ceramice atipice, provenită de la consolidările succesive ale bisericii

¹¹ A. Sacerdoțeanu, *Inscripții și însemnări din Costești-Vâlcea*, Extras din Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, XXVIII, 1937, Buc. 1935, p.7.

- 0,45m-1,00m-pământ galben nisipos.
- 1,00m-1,40m-pietriș în amestec cu nisip.

În S.I au fost descoperite 7 cărămizi cu inscripții (4 în poziție secundară), după cum urmează:

- Cărămidă, cu inscripția: + *Ioachim erămo<na>h 4 o<c>t <ombrie>...*, descoperită pe latura de N a altarului, la -0,90m adâncime (foto 13).
- Cărămidă, cu inscripția: *Antonu e.../Badè Spirè/...ra Miha..e...* (foto 14), descoperită tot pe latura de N a altarului, la 0,20m vest de cărămida 1 și la aceeași adâncime.
- Cărămidă, cu inscripția: *Gera<s>im/Eromo<na>h* (foto 15), descoperită lângă cărămida nr. 2.
- Cărămida cu inscripție din M. 5.

Fundațiile și elevațiile realizate din piatră de calcar au grosimea de 0,60m. Adâncimea fundațiilor variază: -0,40m pe antepronaos, pronaos și naos și -0,10m pe altar. Elevația are +0,80m pe antepronaos, pronaos, naos și +0,60m pe latura de est a altarului.

În 1935, A. Sacerdoțeanu¹² publică inscripția de pe crucea de piatră pe care am găsit-o rezemată de altar, ruptă din vechime, partea de jos pierdută: *Cu ajutoriu Sfintei Troițe au ridicatū acastă sfântă cru[c]je în hramul ...Măria a Mitru[lui]...Nicolae, Costandinū, Stana.7328 (=1820)*

În anul 1885 când se adaugă antepronaosul sunt folosite multe cruci, probabil cele deteriorate, la noua fundație și elevație:

- lespede de piatră locală pe care a fost cioplită o cruce cu o inscripție având următorul conținut: *1864 / A<u>g<u>s<t> / 29*
Aici / este / îngro / patu / Anghelu / Huruelă (foto 18);
 - lespede de piatră cioplită cu inscripția: *Pomenește Doamne ...7329 (1820-1821)* (foto 19);
 - lespede de piatră masivă, fixată la partea superioară a fundației, în colțul de sud-vest al pronaosului, având cioplită o cruce (foto 22);
- De asemenea, altele sunt folosite pentru completări ulterioare pe naos sau ca treaptă, după cum urmează:
- lespede de piatră folosită ca treaptă, pe latura de sud a bisericii, la intrarea în altar (treapta a doua): *Costa<n>d.. / Ionu/ 1830* (foto 20);
 - lespede de piatră găsită la 2m vest de colțul S/E al naosului, chiar sub talpă, așezată cu partea scrisă în jos. Are cioplită o cruce și inscripția: *Dumi/tru* (foto 21);
 - lespede de piatră găsită sub talpă, pe latura de sud a bisericii, la 2,52m est de colțul sud-vestic al pronaosului, având următoarea inscripție: *Anuța 1826* (foto 17).
- Cele 6 lespezi, au fost recuperate și depozitate provizoriu în clopotniță, până când se va găsi un spațiu corespunzător pentru a fi expuse.

Singurul vas întreg descoperit a fost o cană, dispusă pe latura de est a altarului, la -0,50m adâncime, la baza fundației (candela?), umplută cu pământ galben nisipos. Lucrată la roată, din pastă fină, de culoare cărămizie, are o formă elegantă. Fund tăiat drept, picior scurt cilindric, corp bitronconic, ușor rotunjit, strâns la gură, buza pâlnie, gura largă. Prevăzută cu o toartă în bantă ce se leagă sub buză și sub maxima rotunjire. O șanțuire întreruptă de toartă chiar pe mijlocul vasului. Trunchiul de con superior pictat cu pastă alb-gălbuie în bastonașe. Pe buză în exterior o bantă pictată. Dimensiuni: Î: 9,9cm, Dg: 8,1cm, Dm: 6,8cm, Db: 4,6cm (foto 23)

¹² *Ibidem*, p.8.

Funcția de «*registru*» al deceselor pe care o îndeplinesc pereții exteriori ai bisericii, o apropiere de o altă biserică de lemn din Costești, biserica *Adormirea Maicii Domnului* a fostului schit de la Grămești, considerată una din capodoperele arhitecturii ecleziale de lemn din Muntenia.

După 70 de ani de pustiire și ruină, biserica renaște în frumusețea ei plenară, restituind lumină și evlavie într-un loc binecuvântat de D-zeu, cu numeroase biserici, schituri și mănăstiri, adevărate bijuterii ale Costeștului și nu numai, de care își leagă numele personalități de seamă ale istoriei: boierii Craiovești și Cantacuzini, domnitorii Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu, Gheorghe Bibescu, mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei, episcopul Teofil al Râmnicului, arhimandritul Paisie, ieromonahul Ștefan, etc. Nu pot să închei fără să amintesc numele unui fost coleg, regretatul Alexandru Bălintescu, care a lăsat moștenire comunei o frumoasă colecție de artă și nu în ultimul rând pe renumitul prof. universitar Aurelian Sacerdoțeanu, istoric și arhivist, fii ai comunei.

Summary

The Wooden Church "The Assumption of the Virgin" and "St. George", from Grușetu, Costești, Vâlcea county, was built before 1801 by the abbot of Bistrita, Kir Constandie Peloponesiotul, during the rule of the emperor Alexander Moruzi, Bishop of Râmnic being Kir Nectarie.

The ensemble consists of the wooden church and the bell tower built between 1840-1843. The church has a rectangular plane (L-14,58m, l-5,37m), with polygonal apse altar, easily separated from the nave, like the antepnaos added by 1885, without a tower.

During the archaeological research, made at the beginning of the process of the restoration of the monument, there were found: 16 inscriptions carved in wood, in Cyrillic characters, located on 1-3 rows, letters of 3-6 cm, on the outer walls of the nave and of the altar (the north, east and south sides); 12 graves, 6 near the foundations of the church, around it, and 6 on the east and north side of the church, where the land has been terraced; 7 bricks with inscriptions; a fragmentary stone cross and 6 stone slabs (original crosses, which have deteriorated over time), found in antepnaos foundation (3), one used as a step to enter the altar and two under the wooden floor on the nave. To the foundation, on the east side, it was found an elegant cup, painted on the top, probably a votive light. (?)

The function of "register" of death on the outer walls of the church, approach it by another wooden church from Costești, the church "The Assumption of the Virgin" of the former hermitage from Grămești, considered one of the masterpieces of ecclesiastical wooden architecture in Wallachia.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

Metoda de datare C-14

Ovidiu Părăușanu
oparausanu@yahoo.com

Acest articol despre metoda de datare C-14, încearcă să scoată în evidență adevărul pur științific privit din punct de vedere fizico-matematic cu privire la evaluarea vârstei relicvelor organice și vestigiilor arheologice, evitând în totalitate intrarea în polemici privind exactitatea sau erorile minore ori majore pe care le dă acest tip de datare.

De asemenea, se dorește redarea cât mai completă a principiilor fizice ce guvernează legile dezintegrării radioactive, precum și aparatul matematic necesar calculelor riguroase ce se impun, aspecte mai rar întâlnite într-o publicație care are cu preponderență caracter istoric, pentru o edificare cât mai completă asupra fenomenelor.

Metoda constă în măsurarea izotopilor radioactivi ai carbonului, din resturile carbonizate ale unor materii organice aflate în depunerile arheologice. Pentru acestea se folosesc probe de cărbune, oase sau resturi organice, care sunt transformate în gaze. Aceste gaze sunt introduse în aparate (tub ce măsoară scintilația) cu ajutorul cărora poate fi măsurat izotopul 14 al carbonului (C^{14}). Izotopii sunt mășurați și prin raport la perioada de înjumătățire (care este de 5568 ± 40), se calculează vechimea lor în timp. Data scursă se aproximează din momentul în care asimilarea carbonului a avut loc în organismul viu (animal sau plantă)¹.

În natură, carbonul se întâlnește în mai multe forme:

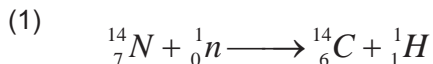
- $^{12}_6C$ - cea mai stabilă formă, reprezentând 98,89% din totalul de carbon conținut în materia vie;
- $^{13}_6C$ - reprezintă 1,11% din carbonul conținut în materia vie
- $^{14}_6C$ - izotop foarte instabil al carbonului, reprezentând doar $0,1 \cdot 10^{-9}$ % din carbonul conținut în materia vie.

Acesta din urmă ($^{14}_6C$) este folosit în arheologie și paleontologie, în vederea datării relicvelor, și este denumit C-14.

Vom vedea în continuare fenomenele fizice în urma cărora acest izotop este implementat în materia vie.

Radiația cosmică intră în atmosfera pământului. Aceasta, prin coliziune cu un atom din atmosferă, creează o radiație cosmică secundară, sub forma unui neutron energetic 1_0n , particulă fără sarcină electrică ($Z=0$), având masa egală cu unitatea ($M=1$).

Când neutronul întâlnește un atom de azot $^{14}_7N$, are loc o reacție nucleară de tipul

Se poate deci observa cu ușurință că, în urma acestei reacții nucleare, se degajă un atom de carbon $^{14}_6C$.

¹Marius Mihai Ciuta, *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie*, Note de curs, p. 96

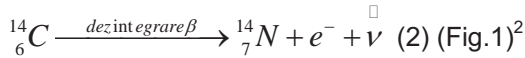
În procesul denumit **fotosinteză**, plantele folosesc energia solară pentru a transforma dioxidul de carbon (CO_2) din atmosferă în carbon, necesar acestora pentru asimilare internă. Prin urmare plantele absorb dioxid de carbon din atmosferă și încorporează carbon. Datorită acestui proces, procentul de carbon ce intră în constituția plantelor rămâne constant pe timpul vieții.

În lanțul trofic, animalele erbivore mănâncă plantele, acestea fiind mâncate la rândul lor de animalele carnivore.

Omul consumă în procesul de hrană atât plante cât și animale.

Prin urmare toată biosfera planetei va avea în constituția ei carbon și implicit izotopul acestuia C-14.

După moarte, atât animalele cât și plantele eliberează C-14 prin procesul de **dezintegrare radioactivă β** , proces de dezintegrare care constă în *emisia de electroni*.

Cunoscând **legea dezintegrării radioactive** a unui element:

$$N(t) = N_0 \cdot e^{-t/\tau} \quad (3)$$

unde: $N(t)$ reprezintă numărul de atomi în stare excitată la momentul de timp t

N_0 - numărul inițial de atomi al probei examinate

$\tau = \frac{1}{P}$ - inversul probabilității de tranziție în unitatea de timp

Notăm cu λ - probabilitatea de dezintegrare radioactivă în unitatea de timp

Ecuția (1.3) devine:

$$N(t) = N_0 \cdot e^{-\lambda t} \quad (4)$$

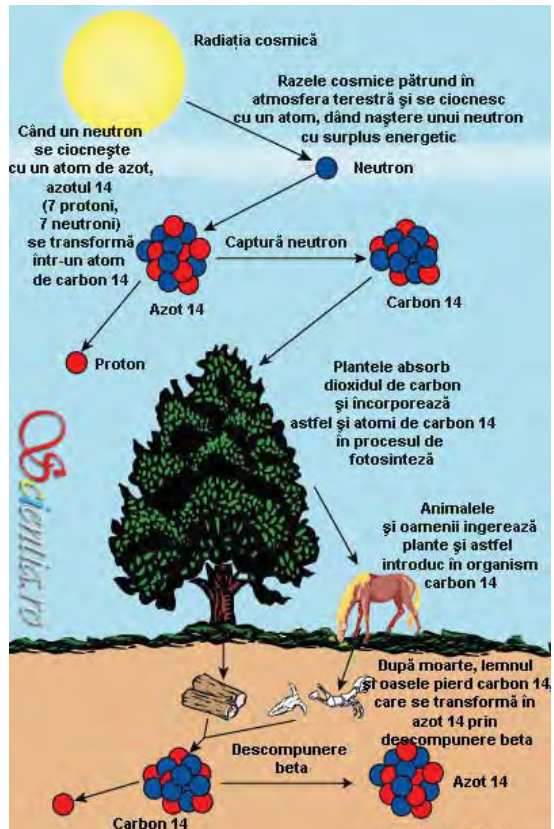

Fig.1

² <http://www.scientia.ro/222-datarea-cu-carbon-14.html>

Considerând: $t = T_{1/2}$ - timpul în care numărul inițial de atomi se înjumătățește sau timp de înjumătățire radioactivă, vom obține: $N \rightarrow \frac{N_0}{2}$, iar ecuația (1.4) devine:

$$\frac{N_0}{2} = N_0 \cdot e^{-\lambda T_{1/2}} \quad (5)$$

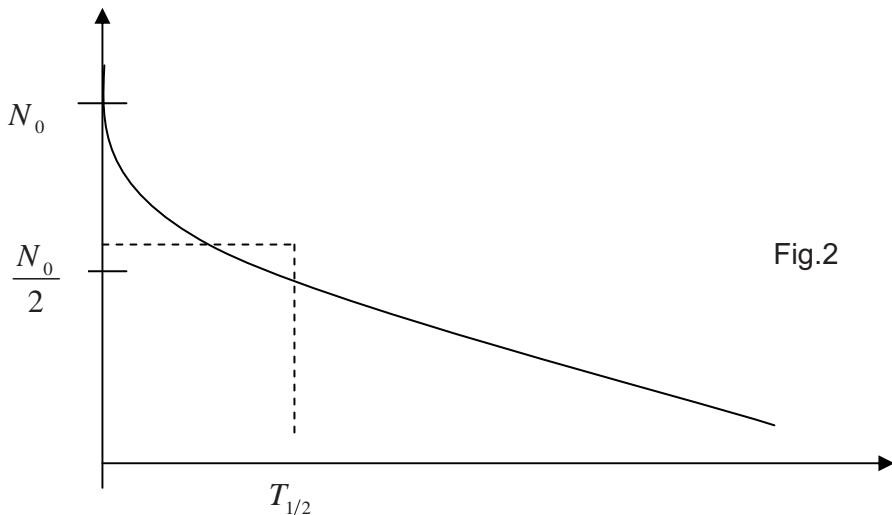
Logaritmand ecuația (1.5) $\ln \frac{N_0}{2} = \ln N_0 \cdot e^{-\lambda T_{1/2}}$

$$\Leftrightarrow \ln N_0 - \ln 2 = \ln N_0 - \lambda T_{1/2} \cdot \ln e$$

Știm că $\ln e = 1$, rezultă: $\ln 2 = \lambda T_{1/2}$, ecuație care ne dă **timpul de înjumătățire radioactivă**:

$$T_{1/2} = \frac{\ln 2}{\lambda} \quad (6)$$

Vom reda în continuare grafic $N(t) = N_0 \cdot e^{-\lambda t}$:

Se poate determina prin metode experimentale *timpul de înjumătățire al izotopului C-14 ca fiind de 5700 ani*.

Din ecuația (4) putem printr-un calcul matematic simplu să determinăm λ - probabilitatea de dezintegrare radioactivă în unitatea de timp ca fiind $\lambda = \frac{\ln 2}{T_{1/2}}$, astfel

încât ecuația (1.3) devine:

$$N(t) = N_0 \cdot e^{-\left(\frac{\ln 2}{T_{1/2}}\right)t} \text{ sau } \frac{N(t)}{N_0} = e^{-\left(\frac{\ln 2}{T_{1/2}}\right)t}.$$

Logaritmând vom obține: $\ln\left(\frac{N}{N_0}\right) = -\left(\frac{\ln 2}{T_{1/2}}\right)t \cdot \ln e$.

Știind că $\ln e = 1$ rezultă:

$$t = \left[\ln \frac{N}{N_0} / (-\ln 2) \right] \cdot T_{1/2} \quad (7)$$

Înlocuind în formula (5) *timpul de înjumătățire al izotopului C-14*
 $T_{1/2} = 5700 \text{ani}$ și $\ln 2 = 0,693$ obținem:

$$t = \left[\ln \frac{N}{N_0} / (-0,693) \right] \cdot 5700 \text{ani} \quad (8)$$

formula de calcul a vârstei fosilelor cu ajutorul izotopului C-14³

Pentru a determina raportul $\frac{N}{N_0}$ în vederea stabilirii vârstei fosilelor, acestea

sunt comparate cu modele analoge aflate în viață. De exemplu, dacă concentrația N de C-14 dintr-o fosilă este de 10% față de concentrația N_0 dintr-un subiect viu, atunci înlocuind numeric în ecuația (6) vom avea:

$$t = \left[\ln(0,10) / (-0,693) \right] \cdot 5700 \text{ani}$$

$$t = \left[(-2,303) / (-0,693) \right] \cdot 5700 \text{ani}$$

$$t = 3,323 \times 5700 \text{ani}$$

$$t = 18.940 \text{ ani vechime are fosila}$$

Deoarece timpul de înjumătățire pentru C-14 este de numai 5700 ani, nu este posibilă datarea fosilelor mai vechi de 60.000 de ani.

Principiul de calcul rămâne valabil însa și pentru alte elemente radioactive ce pot fi găsite în mod natural în organisme, cum ar fi: Potasiu 40 - 1,3 miliarde ani; Uraniu 235 – 704 milioane ani; Uraniu 238 – 4,5 miliarde ani; Thorium 232 – 14 miliarde ani; Rubidiu 87 – 49 miliarde ani⁴.

Summary

Over the 150 years of the discipline of scientific archaeology, researchers have used many different ways to determine how old an artifact or archaeological site is.

The *C-14 method* or *radiocarbon method* is the oldest physical method, which allows to determine the age of a object. The method is named after its principle; it is based on the natural radioactive decay of the carbon isotope C14.

The *C-14 method* is primarily intended for researchers and others involved in radiocarbon and other radioisotopes used in dating, and in scientific dating issues in general.

³ Gh. Lazarovici, *Metode si tehnici moderne de cercetare în arheologie*, București, 1998, p.52.

⁴ D. Brothwell, E. Higgs, *Science In Archaeology. A Survey of Progress and Research*, p.79

The major developments in the radiocarbon method up to the present day involve improvements in measurement techniques and research into the dating of different materials.

The radiocarbon dating method remains arguably the most dependable and widely applied dating technique for the late Pleistocene and Holocene periods.

Bibliografie

1. Marius Mihai Ciuta, *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie*, Note de curs, Univ. „1 Decembrie 1918” - Alba Iulia.
2. Ghe. Lazarovici, D. Micle, *Introducere în arheologia informatizată*, Universitatea de Vest din Timișoara;
3. Gh. Lazarovici, *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie*, București, 1998, Biblioteca Studii Clasice;
4. D. Brothwell, E. Higgs, *Science In Archaeology. A Survey of Progress and Research*, Thames and Hudson, Bristol, 1969;

Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei

Dr. Gheorghe Calotoiu
muzeulgorjului@gmail.com

Gabriel Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei*, Bibliotheca Thracologica, Editura. MJM, Craiova, 2004, 237 pagini text, 25 pagini bibliografie și 114 planșe.

Cartea doctorului în arheologie Gabriel Crăciunescu reliefează stadiul cercetărilor și materialele arheologice publicate, descoperite specifice culturii Verbicioara.

Lucrarea monografică se compune din mai multe capitole: „Catalogul descoperirilor”, „Tipuri de așezări”, „Morminte”, „Conținutul culturii materiale”, „Perioadizare, răspândiri zonale”, „Cronologie”, „Economie”, „Atribuire etnică”, „Concluzii”.

Înaintea acestor capitole se află o prefață întocmită de prestigiosul cercetător Petre Roman și o introducere în care autorul își exprimă opiniile asupra formării și dezvoltării culturii Verbicioara în raport cu celelalte culturi din Bronzul mijlociu.

În subcapitolul „Istoricul cercetărilor” domnul G. Crăciunescu prezintă un scurt istoric al investigațiilor arheologice specifice acestei culturi prin nominalizarea celor care au cercetat cultura Verbicioara: D. Berciu, P. Roman, V. Boroneanț, Gh. I. Petre – Govora, Gh. Calotoiu, G. Crăciunescu, M. Nica, M. Vucmanovic, P. Popovic, C.S. Nicolaescu–Ploșor, Al. Vulpe ș.a.

Capitolul „Catalogul descoperirilor” cuprinde obiectivele arheologice din Oltenia, din vestul Munteniei, Bulgariei de NV și Serbiei de NE în număr de 156 situri. În stadiul actual al cercetărilor arheologice autorul prezintă tipuri de așezări după poziția ocupată în teren – în peșteri, pe înălțimi, pe promontorii, câmpie, în insule, etc. Pentru perioadele târzii sunt reliefate și câteva locuințe de tip cenușar.

În capitolul IV intitulat „Conținutul culturii materiale” domnul doctor în arheologie G. Crăciunescu prezintă obiectele ajunse în contemporaneitate și care au fost lucrate din os, corn, silex și piatră, metal, lut. Subcapitolul „Ceramica” cuprinde o largă prezentare a artefactelor din lut, descoperite în cultura Verbicioara. Ceramica este tipologizată pe faze și este bine realizată, la fel cu ornamentica fiecărei faze culturale.

Ceramica fazei I este bine reprezentată de materialele descoperite la Rogova, Locusteni – „Predești” și Cârcea – „Viaduct” (vase tronconice, vase bitronconice, vase cu corpul sferic, castroane, cești cu o toartă, cești cu două torți, căni, fructiere, capace). Ceramicii fazei a II-a, domnul Gabriel Crăciunescu îi atribuie mai puține materiale decât fazei întâi. Stațiunile cercetate sistematic pentru această perioadă, sunt mai puține, întâlnindu-se la Ostrobul Corbului și Dobra în jud. Mehedinți, Locusteni - „Predești”, Cârcea – „Viaduct”, Reșca – „Romula – Villa suburbana”, în jud. Dolj și Ocnele Mari – „Ștrand” în jud. Vâlcea. La sud de Dunăre, acestei faze îi aparțin materialele arheologice de la Mala Vrbica. Cercetătorul G. Crăciunescu precizează că se păstrează unele elemente care sunt caracteristice primei faze „decorul format din câte două incizii” sau se înregistrează o dispariție treptată „a brăurilor late și simple, situate în zona mediană a vaselor ...locul acestora, pe maxima bombare, este luat de torți”.

Ceramica fazei a III-a este prezentată de autor în limita materialelor și datelor avute la dispoziție înaintea impactului cu triburile proto-Gârla Mare venite de-a lungul Dunării în sudul Olteniei. Domnul G. Crăciunescu menționează faptul că prin

publicarea materialului din faza a III-a de la Ostrovul Corbului se va face o cunoaștere mai exactă a acestei faze. Materialul arheologic avut la dispoziție de G. Crăciunescu cuprinde cercetările arheologice de la Verbicioara, Curmătura – „Măgura”, Cârcea – „Hanuri” și Bârca. Decorul acestei faze păstrează și dezvoltă motive ornamentale întâlnite anterior. Se mai găsesc pastile aplicate pe diverse părți ale vaselor, dar se poate sesiza transformarea acestora în prelungiri conice, triunghiulare sau cilindrice. Romburile își continuă existența și în această fază, dar nu în aceeași măsură ca și triunghiurile.

Faza a IV-a a culturii Verbicioara, așa cum relevă dl. G. Crăciunescu este mai bine reprezentată datorită cercetărilor ample și numeroase efectuate pe șantierele arheologice de la Vlădești, Verbița, Cârcea, Orevița Mare, Reșca, Govora, Vierșani – Jupânești ș.a. Autorul cărții dl. G. Crăciunescu face o prezentare amplă a formelor și ornamentelor fazei a treia cu elemente ce se continuă din faza a III-a și cu cele adăugate ca urmare a influențelor venite din afară respectiv Wietenberg, Gârla Mare, Tei. În această fază cultura Verbicioara atinge apogeul dezvoltării sale. În special prin influențele din nord de la cultura Wietenberg, dar și din sud pe culoarul Vardar – Morava, însă și prin intermediul culturii Gârla Mare se diversifică motivistica și formele ceramice ale culturii Verbicioara, precum și tehnica de decorare a acesteia.

Faza a V-a a culturii Verbicioara cuprinde ceramica descoperită în stațiunile de la Verbicioara, Verbița, Orodol, Secu, Gubaucea, Sălcuța și Cernele, în jud. Dolj; Malovăț și Orevița Mare în jud. Mehedinți; Vlădești, Govora – Sat – „Huidu I” și Căzănești – „Săveasca” în jud. Vâlcea. În cazul ceștilor din această fază au corpul pătrat și decorat cu caneluri. Canelura apare la Oprișor pe corpul ceștilor dar și la Orevița Mare.

Autorul cărții doctorul în arheologie G. Crăciunescu precizează că faza a V-a culturii Verbicioara este cuprinsă între materialele fazei a IV-a și cele ale grupei Bistreț – Ișalnița.

Capitolul referitor la periodizarea și răspândirea zonală au dus la concluzia că locul de formare al culturii Verbicioara este reprezentat de o zonă care se întinde din estul Porților de Fier până în vestul Munteniei și de la Carpații Meridionali până în sud estul Serbiei și nord-vestul Bulgariei.

G. Crăciunescu consideră că dezvoltarea culturii Verbicioara se realizează pe parcursul a cinci faze, dar cu menționarea că faza a V-a, unde materialul uneori este sărac și nu oferă argumente pentru divizarea acestei faze finale. De aceea autorul opinează că numai este oportună împărțirea acestei ultime faze în două subfaze: Va și Vb.

Autorul cărții arată că harta descoperirilor Verbicioara ne ilustrează faptul că întreaga Oltenie a fost locuită în mod uniform de purtătorii acestei culturi.

Capitolul VI cuprinde cronologia epocii bronzului și implicit a culturii Verbicioara. Cercetătorul G. Crăciunescu prezintă sistemele cronologice ale lui P. Reinecke, I. Nestor, D. Berciu, Al. Vulpe, M. Petrescu-Dîmbovița, S. Morintz, N. Boroffka, I. Panaiotov, N. Tasic.

Capitolul al șaptelea intitulat „Economia”, în care autorul face referiri la cercetările osteologice din stațiunile arheologice și multe date ce cuprind cultivarea plantelor, meșteșuguri casnice, prelucrarea metalelor, pentru unelte și podoabe.

Cercetătorul G. Crăciunescu consideră că în comunitățile Verbicioara una din ocupațiile de bază era agricultura (descoperirea rășnițelor de piatră), cultura cerealelor (unelte de lucrat pământul săpăligi, unelte de recoltat *krummesere* etc.). Creșterea animalelor este ilustrată prin studiul faunistic de la Rogova. Torsul și țesutul erau ocupații indispensabile în această perioadă (descoperirea de fusaiole, greutăți de lut de formă piramidală), topoare cu gaura de înmănușare transversală. Pentru fazele

târzii ale culturii Verbicioara obiectele de bronz sunt mai numeroase. G. Crăciunescu prezintă descoperirile de „culturi” de la Poroina Mare, Hălânga, Moțăței, Vierșani-Jupânești, depozitele mai mici de bronzuri de la Mileni (Bistret), și Socu (Gorj), depozitul de bronzuri de la Drăguțești (Gorj), tiparele de turnat culturi de la Logrești – Moșteni (Gorj). Acestea sunt „culturi” lucrate în BzD și continuă să fie folosite la începutul epocii fierului.

În capitolul VIII „Atribuirea etnică” G. Crăciunescu consideră că în bronzul mijlociu Oltenia și zonele limitrofe erau locuite de o populație tracică la care se întâlnește o cultură cu trăsături unitare, în special după ce va primi și va asimila aporturi culturale sudice.

În subcapitolul „Concluzii” autorul ne prezintă sintetic toate fazele acestei culturi puse în discuție. G. Crăciunescu apreciază în mod justificat că în faza IV- a se atinge apogeul dezvoltării acestei culturi. Autorul cărții urmărind cu mare atenție motivele decorative, forma vaselor, observând că întreg conținutul acestei culturi se transformă lent de la o fază la alta, dar este vorba de o singură cultură. Perioada mare de timp în care își desfășoară existența această cultură face ca pe parcursul dezvoltării sale să asimileze elemente noi, dar care nu schimbă structura sa de bază.

G. Crăciunescu prezintă un rezumat în limba franceză al cărții sale referitoare la cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei. Bibliografia studiului numără peste 200 de autori cu lucrări citate și cuprinde 114 planșe ilustrative.

Cartea domnului Gabriel Crăciunescu este utilă în primul rând cercetătorilor în domeniu, dar în același timp este accesibilă profesorilor de istorie, studenților și publicului care iubește istoria veche a României.

Academicianul George Uscătescu – 90 de ani de la naștere

Dr. Gheorghe Calotoiu
muzeulgorjului@gmail.com

Academicianul George Uscătescu intelectual de o deosebită valoare culturală internațională s-a născut la 5 mai 1919 în satul Curteana, fosta comună Crețești (sat ce aparține de orașul Tg-Cărbunești).

Personalitate umanistă de rang mondial, George Uscătescu a adus alături de Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran și alții o contribuție importantă la îmbogățirea tezaurului civilizației și culturii universale, la transmiterea în statele cu democrație avansată din lume a valorilor culturale ale poporului român în special creațiile lui Mihai Eminescu și Constantin Brâncuși.

George Uscătescu își urmează cursurile școlii primare, în comuna natală, unde îl are ca dascăl pe bunicul său Gheorghe Rădăcineanu și după aceea își continuă studiile la Liceul „Tudor Vladimirescu” din orașul Tg-Jiu, unde a avut nume celebre de profesori și își dă examenul de bacalaureat la Craiova, în anul 1937, clasându-se printre primii concurenți.

George Uscătescu urmează cursurile Universității din București, Facultatea de Litere, Filozofie și Drept.

La București s-a remarcat ca un student de excepție fiind apreciat de marele istoric Nicolae Iorga, care în 1940 l-a propus pentru a merge cu o bursă în Italia pentru a își perfecționa studiile.

În Italia își susține doctorate în filozofie și în drept în perioada 1941-1943, iar după aceea se stabilește definitiv în Spania.

Opera sa, de o imensă erudiție numără peste 100 de volume, în limbile română, spaniolă, italiană, franceză și tradusă în engleză, germană, portugheză și greacă, iar patru dintre cărțile sale au apărut în limba japoneză, așezându-l pe umanistul român printre cei mai însemnați intelectuali contemporani ai Europei.

Ca recunoștință a prestigiului de care s-a bucurat profesorul universitar George Uscătescu a ajuns titular al catedrei ce a fost deținută de Ortega y Gasset și Eugenio d'Ors. De asemenea George Uscătescu a fost președintele Societății Ibero-americe de Filozofie și Președintele Societății Internaționale de Studii Umaniste de la Roma. Academicianul a făcut parte din numeroase instituții de filosofie și cultură din Europa și America. Activitatea sa creatoare a fost răsplătită cu Premiul Uniunii Latine din Paris (1957), Premiul Unității Europene Roma (1964), Premiul Național de Literatură al Spaniei (1970).

Interesul deosebit pentru cultură i-a fost cultivat din anii copilăriei de tatăl său Vasile Uscătescu, absolvent al școlii de arte de la Tg-Jiu, care a publicat numeroase articole și poezii în reviste ale vremii și în jurnalul „Gorjeanul”, fiind și coautor al cărții „Băncile populare din Gorj”.

Reputația științifică deosebită a lui George Uscătescu pe plan internațional îl definește după al doilea război mondial ca unul din marii umaniști ai Europei, cunoscător temeinic al filosofiei vechi și noi, de la Platon la Heidegger.

George Uscătescu deja format ca intelectual în Italia își clarifică și desăvârșește opțiunile, pentru ca apoi în Spania să devină o personalitate marcantă a culturii europene. Cărțurarul umanist publică începând cu 1949 lucrarea: „El problema de Europa” și „La conception juridica romana”.

Ca modele intelectuale a avut nume strălucite ale culturii spaniole și române: De la Marcelino Menendez y Pelayo, până la Eugenio d'Ors și Ortega y Gasset, Lucian Blaga, Tudor Vianu și alții.

Îndeosebi la ultimii doi iluștri profesori spanioli le va deveni succesori în activitatea universitară, la Universitatea Complutense de Madrid.

Carierea universitară a lui George Uscătescu se confundă cu viața sa. A fost mereu prezent la conferințe și simpozioane pe teme de cultură, filozofie și literatură în cele două Americi și Europa.

Academicianul George Uscătescu a conferențiat la Barcelona, Paris, Strassbourg, Roma, Florența, Buenos - Aires, Valencia, Berlin, Cluj, București și altele.

Lucrări importante a scris George Uscătescu despre Seneca, Machiavelli, Francisco Guicciardini, Erasmus și alții. Lucrarea „Erasmus” a fost publicată și în România (1982).

Profesorul universitar George Uscătescu a colaborat și a publicat în multe reviste spaniole și străine de specialitate: „Revista de filosofia”, „Archives de Philosophie” (Paris), „Cuadernos Hispano- Americanos” (Madrid), „Humanitas, Meridiano di Roma”, „Revista Latina” (Italia) ș.a.

George Uscătescu vreme de peste un deceniu și jumătate (1951-1968) a condus revista „Destin” unde au publicat nume sonore ale românilor din exil: Mircea Eliade, Emil Cioran, Alexandru Busuioceanu și alții. Tot ceea ce a publicat în revista „Destin” pe teme românești George Uscătescu le-a adunat în volumul „Noul itinerar” publicat în 1968.

George Uscătescu a tipărit un volum dedicat istoriei și culturii poporului român: „Rumania, Pueblo, Historia, Cultura” (1951) și „Relaciones culturales hispano- rumanas” (1951). În același an apare și prima sa carte de teoria politicii: „De Machiavelo a la razon de Estado”.

Minte enciclopedică de talia lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, Nicolae Iorga, Mircea Eliade, George Uscătescu a făcut cunoscut în străinătate îndeosebi în Spania, Italia, Portugalia, Franța și în țările latino- americane marile creații cultural-artistice, filosofice ale poporului român și pe marii săi creatori Mihai Eminescu și Constantin Brâncuși.

Academicianul George Uscătescu a consacrat peste 12 lucrări referitoare la cultura poporului său: „Perspectiva Unirii”, Madrid (1959), „La diplomatic europenne et l’unite roumaine” Madrid (1960) ș.a.

Mihai Eminescu a fost făcut cunoscut în lumea latinătății contemporane de George Uscătescu prin lucrări de referință: „El universo poetico de Mihai Eminescu”, Madrid (1965); „Attualita di Eminescu nella cultura romano” Madrid (1967) ș.a.

Marele sculptor de valoare mondială „demiurgul” de la Hobița, Constantin Brâncuși a ocupat un loc important în creația lui George Uscătescu, dedicându-i lucrări importante: „Constantin Brâncuși” Madrid (1958), „Brancusi y el arte del siglo” Madrid (1976), „Brâncuși și arta secolului” București (1985) etc.

Într-una din aceste scrieri „El catedratico = profesorul” consemna că odată cu Brâncuși se naște „...o nouă melodie, o nouă armonie plastică, un nou ritm de forme, o nouă încordare a sculpturii”.

George Uscătescu a fost un bun cunoscător al filosofiei românești interbelice dând o înaltă apreciere operei lui Mircea Eliade, Lucian Blaga, Emil Cioran și Constantin Noica, pe care i-a apreciat și considerat printre cei mai importanți din lume. Marile teme ale operei lui George Uscătescu se conturează între anii 1946-1956 prin publicarea volumului „Escatologia e Historia”.

Tema umanismului se afirmă prin publicarea cărților dedicate de fapt noului umanism: „Proceso al Humanismo” (1968), monografia despre Seneca – „Seneca nuestro contemporaneo” Madrid (1965) și capodopera sa „Erasmus” (1969).

Prin publicarea cărții „El problema de Europa” care îl face pe George Uscătescu filosof celebru fiind o parte din opera sa filosofică.

Tema românească a fost neconținut prezentă de-a lungul deceniilor în scrierile lui George Uscătescu. Acesta este unul din marii intelectuali români pe care noua configurație istorică postbelică nu-l face refractar la realitățile românești și nu-l împinge la o „definitivă desprindere de matca originară”. George Uscătescu și-a ales drumul său întruchipat în revista „Destin” apărută la Madrid în 1951 și susținută material de el.

În perspectiva istorică, revista „Destin” îl recomandă cel mai statornic preocupat de problemele poporului și culturii române dintre toți marii români afirmați peste hotare în a doua jumătate a secolului trecut.

Așa cum consideră mulți critici literari „nimeni de la Nicolae Iorga încoace nu are o mai întinsă operă de răspândire în lume a cunoștințelor despre poporul și cultura română ca George Uscătescu”.

Tema libertății, care a văzut multe mișcări de eliberare națională și teribile încordări ale popoarelor și oamenilor în vederea obținerii libertății, George Uscătescu scrie cartea „Aventura de la libertad” (1967) publicată în 1970.

George Uscătescu a fost și un mare poet publicând în revista „Destin” – 25 de volume apărute la Madrid unde a publicat și poezie dar și culegerile de poezie: „Nou itinerar” (1968), „Thanatos. Poeme” (1970), „Daramat Ilion. Poeme” (1972), „Melc Sideral. Poeme” (1974), „Memoria Pădurii. Poeme” (1977), „Millenarium. Poeme” (1980), „Autobiografie. Poeme” (1985). Toate poeziile au fost scrise în limba română.

Academicianul George Uscătescu a fost mândru de originea sa română și a căutat tot timpul să transmită în străinătate o imagine favorabilă pentru țara sa. George Uscătescu a fost denumit de marele filosof român Constantin Noica „secretar cultural al Europei”.

După revoluția din decembrie 1989, profesorul universitar doctor George Uscătescu a fost declarat membru de onoare al Academiei Române. După câțiva ani a primit titlul de cetățean de onoare al orașului Cluj și membru de onoare al Universității de la Cluj.

George Uscătescu a încetat din viață la 11 iunie 1995 la Madrid, moartea omului de cultură a fost o pierdere grea pentru cultura românească și europeană.

În semn de prețuire a umanistului George Uscătescu, Școala Gimnazială de la Tg-Cărbunești îi poartă numele de „George Uscătescu”, iar în fața primăriei din același oraș i-a fost sculptat un bust de artistul Gheorghe Plăveți.

La Curteana se află casa în care s-a născut filosoful, încăperea unde se găsește biroul la care a învățat, dulapul mare cu cărți pe care le-a studiat în anii de liceu. În aceeași casă locuiește sora filosofului și a mamei mele, învățătoarea pensionară Maria Uscătescu care a format și modelat zeci de generații de elevi la școală.

La 90 de ani de la nașterea filosofului George Uscătescu, Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu” a comemorat la casa părintească acest eveniment printr-o evocare a personalității sale. La această activitate au participat elevi de la școala gimnazială „George Uscătescu” din Tg-Cărbunești, profesori, muzeografi, localnici și rude apropiate ale scriitorului.

Bibliografie selectivă

Ioana Mustață, *George Uscătescu, Pleoară pentru Europa*, Ed. Roza Vânturilor, 1990.

George Uscătescu, *Rumania. Pueblo. Historia. Cultura*, Madrid, 1951.

George Uscătescu, *Idea del Arte*, Madrid, Editorialul Reus, 1975.

George Uscătescu, *Erasmus*, București, Ed. Univers, 1982.

George Uscătescu, *Brâncuși și arta secolului*, București, Ed. Meridiane, 1985.

George Uscătescu, *Ontologia Culturii*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1987.

Geneza etnică a autohtonilor basarabeni: români sau moldoveni?

Ovidiu Tănase
tanovidu@yahoo.com

De-a lungul timpului, au apărut două teorii ce analizează problema etnogenezei locuitorilor latinofoni din Basarabia. Încă de la început, trebuie făcută precizarea că, până în perioada sovietică, nimeni nu a contestat unitatea etnică și lingvistică pur românească a „*moldovenilor*” – localizați de-o parte și de alta a Prutului și Nistrului, aflați deci în cele trei provincii istorice românești, în Moldova, în Basarabia și în Bucovina, dar și în Transnistria.

Cele două teorii sunt: prima, românească, denumită a continuității, integrează procesul etnogenezei autohtonilor dintre Prut și Nistru în cadrul general de formare a poporului român. A doua teorie, cea sovietică, apărută în perioada stalinistă, consideră poporul moldovean ca fiind o entitate etnică deosebită ce are propria sa limbă, limba moldovenească.¹

În general, teoria continuității, bazată pe argumente incontestabile susține continuitatea neîntreruptă a geto-dacilor, daco-romanilor și în final a românilor pe teritoriul mărginit de Tisa, Nistru, Dunăre și Marea Neagră.

Indo-europenizarea (fenomen cultural-lingvistic specific epocii metalelor) este marcată în zona basarabeană prin cultura „*înmormântărilor cu ocră*” – prezentă aici în a doua jumătate a mileniului al II-lea î. Chr. Cultura este o sinteză dintre ultimii neolitici (cultura Cucuteni-Tripolie) și noile valuri migratoare venite din stepa asiatico-europeană. La începutul mileniului al II-lea este identificată în zona dintre Prut și Nistru așa-numita cultură a „*catacombelor*” – caracterizată prin inhumație în poziție chircită într-o nișă laterală a unui puț circular².

Perioada de sfârșit a epocii bronzului (mijlocul mileniului II – sfârșitul mileniului II î.Chr.) și de trecere la epoca fierului, este marcată în întreg spațiul moldovenesc de noi realități culturale ce se caracterizează prin apariția complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni³ care a îmbinat elemente de origine euroasiatică și carpato-balkanice. Purtătorii acestui complex cultural ocupau un teritoriu vast – din stepele nord-pontice până în Podișul Transilvaniei, acoperind tot spațiul moldovenesc.

Epoca Hallstatt (aprox. 1150-450 î.Chr) - prima epocă a fierului, perioadă de cristalizare a identității etnice a geto-dacilor, este prezentă în Basarabia prin cultura Basarabi. Perioada mijlocie a epocii Hallstatt este caracterizată de un major fenomen etno-cultural – marea colonizare greacă, începută în Dobrogea și zona nord-pontică din sec VII î.Chr.⁴

O influență culturală de natură scitică, legată de marele rege scit Atheas (morminte de inhumație plus inventarul aferent acestora) este înregistrată în secolul al IV-lea î.Chr. Tot acum, în Basarabia, ca de altfel în toată zona Moldovei, civilizația geto-dacă este prezentă prin elementul său specific, fortificația proto-urbană de tip

¹ Teoria moldovenismului etno-lingvistic a apărut în contextul constituirii în anul 1924, în cadrul R.S.S. Ucraineană, a Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești, cu capitala *de facto* la Balta, mutată în 1928 la Tiraspol și cu capitala *de jure* la Chișinău, oraș aflat, potrivit tezelor oficiale sovietice interbelice „*sub ocupația temporară a imperialiștilor români*”.

² Bărbulescu, Mihai; ș.a., *Istoria României*, București, 1999, pag. 19-20.

³ <http://www.nationalmuseum.md/ro/timetape/part16.html>

⁴ Iorga, Nicolae, *Istoria Românilor*, Vol I, București, 1988, pag. 132.

dava- descoperiri de acest fel fiind făcute în Basarabia la Alcedar (raionul Șoldănești) și Stolniceni (raionul Hâncești)⁵.

Secolul I î. Chr este caracterizat în întreg spațiul geto-dac prin afirmarea autorității marelui rege Burebista. Acesta cucerește la anul 55 î. Chr. toate cetățile grecești pontice: de la Olbia (la gura Bugului) și Tyras (la vărsarea Nistrului) până la Apollonia⁶.

Încă din timpul lui Burebista, dacii intră în conflict direct cu Imperiul Roman, conflict care durează două secole. Regatul Dacia, condus de ultimul mare rege geto-dac Decebal dispăre în urma celor două războaie daco-romane, din anii 101-102 și 105-106. Împăratul Traian anexează cea mai mare parte a teritoriului geto-dac la Imperiul roman. Începe romanizarea - o nouă perioadă din istoria zonei carpato-danubiano-pontice.

Secolul al III-lea d.Chr. marchează începutul sfârșitului prezenței romane la nordul Dunării. Dacia și Dobrogea sunt afectate de marile invazii barbare, val după val (goți, cvazi, sarmați), atacând și jefuind așezările urbane dar și pe cele rurale. Retragerea aureliană din 271-274 nu pune capăt romanizării ci, dimpotrivă, permite extinderea acestui fenomen etno-cultural și în spațiile locuite de dacii liberi din Maramureș și nordul Moldovei, invaziile popoarelor migratoare din sec III-IX neîmpiedicând acest proces istoric⁷. Pînă la venirea slavilor, extinderea unei realități culturale romanice unitare este dovedită arheologic. Această cultură materială de factură provincial-romană este denumită diferit în funcție de variantele sale regionale: Brateiu – Morești (în Transilvania), Ipotești-Cândești (în Muntenia) sau Costișa-Botoșana-Hansca (în Moldova și Basarabia). Indiferent de nume, această cultură de secol IV-VI are un caracter unitar, descoperiri similare fiind făcute într-un spațiu relativ mare - viitor românesc⁸.

Începând din secolul VI, romanicii carpato-danubieni-nistreni iau contact cu un nou val de migratori – slavii⁹. Plecați din zona de vest a Ucrainei de astăzi, grupați în triburi conduse de căpetenii militare, slavii migrează spre sud și sud-vest. Încă din sec VI, ei se amestecă cu populația locală. Nu este identificată arheologic nicio așezare pur slavă. În zona ariei culturale Costișa-Botoșana-Hansca, dar și în Transilvania și Muntenia elementele sud-slave se amestecă cu populația autohtonă în procente ce diferă de la o așezare rurală la alta. Slavii sudici formează astfel adstratul poporului român, rol lor fiind vizibil în vocabularul limbii române, în onomastică (în special a elitei politico-militare¹⁰) și în crearea instituțiilor statelor feudale românești extra-carpate¹¹.

Revolta centurionului Phocas din anul 602 și prăbușirea frontierei dunărene a permis ca marea masă a slavilor să treacă la sudul Dunării, acest eveniment ducând la slavizarea aproape completă a Peninsulei Balcanice¹². Puținii slavi rămași la nordul Dunării vor fi asimilați, urmașii lor războinici constituind fără doar și poate elita politico-militară a unui nou popor latinofon ce apare în zorii Evului Mediu la gurile Dunării –

⁵ Bărbulescu, Mihai, ș.a., *op cit*, pag. 34.

⁶ Ciobanu, Ștefan, *op.cit.* pag. 41.

⁷ Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, 1999, pag. 26.

⁸ Bărbulescu, Mihai, ș.a., *op cit*, pag. 150.

⁹ *Ibidem*, pag.157.

¹⁰ Sunt slave nume precum Glad (Transilvania), Satza, Seslav, Balica, Dobrotici, Ivanco (Dobrogea), Dragos, Bogdan (Moldova), Litovoi, Seneslau, Mircea, Radu, Vladislav, Vlad (Țara Românească).

¹¹ Termenii *boier*, *cneaz/cnezat*, *voievod/voievodat*, definesc realități sociale și politico-militare de origine slavă.

¹² Excepție fac zonele apusene (ilirico-albaneze) și sudul balcanic marcat de marea cultură și civilizație eleno-bizantină.

poporul român¹³. Această nouă realitate etnică este dovedită arheologic prin apariția în zona nord-dunăreană a elementelor specifice culturii Dridu - prima cultură cu caracter românesc/balcanic, cultură de început de Ev Mediu, elementele specifice acesteia fiind regăsite în ipostaze identice pe ambele maluri ale Dunării, iar în partea nordică, în zona mărginită de Tisa și Nistru.

În concluzie, etnogeneza românească presupune contopirea în mil. I d. Chr. a trei elemente etno-lingvistice distincte: dacii, romanii și slavii sud-dunăreni, proces complex ce presupune două mari etape: romanizarea dacilor (sec. I-V) și asimilarea slavilor sudici de către daco-romani (sec. VI-IX). Din această perspectivă istorică, nimic nu poate demonstra existența separată a unei alte identități etno-lingvistice – cea a poporului/limba moldovenească. Antichitatea și zorii evului mediu dezvăluie o imagine istorică unitară pe întreg teritoriu românesc, mărginit între Tisa și Nistru.

În U.R.S.S. a apărut, în perioada interbelică, o altă teorie legată de etnogeneza autohtonilor latinofoni aflați pe ambele maluri ale Nistrului. Teoria sovietică susține existența distinctă a poporului moldovean și a limbii moldovenești¹⁴. Dogma caracterului de sine stătător al poporului moldovean și al limbii moldovenești a fost enunțată de către lingvistul sovietic M.V. Serghievski în lucrarea cu caracter politic, apărută la Moscova, în anul 1922: „*Împotriva orientării către România fascistă*”¹⁵. În anul 1951, după anexarea Basarabiei la U.R.S.S., Conferința Științifică Lingvistică, organizată la Chișinău, a reafirmat teoria de factură stalinistă a celor două limbi latine răsăritene diferite. Aici, lingvistul sovietic V.F. Șișmariov a fundamentat existența oficială a unei discipline lingvistice, moldovistica sovietică (știință distinctă în cadrul romanisticii și recunoscută și studiată doar în U.R.S.S.)¹⁶. V.F. Șișmariov a definit limba oficială a R.S.S.M. (republică unională în cadrul U.R.S.S – proclamată după anexarea Basarabiei) ca fiind limba națională a poporului moldovean, una din cele șase limbi romanice din zona răsăritean-europeană: română, moldovenească, aromână, meglenită, dalmată și istro-română. Teoria oficială sovietică susținea că poporul moldovean are un fundament etnic total diferit de cel al poporului român. O primă inovație de natură „istorică” creată în urma indicațiilor de partid: apăreau în istorie *volohii*¹⁷ - popor fascinant care a avut o etnogenază paralelă cu cea a daco-romanilor. Istoricii sovietici de partid nu au prezentat niciodată amănunte legate de romanizarea sciților și de apariția volohilor ca al doilea popor romanic din Europa răsăriteană în prima jumătate a mileniului I d. Chr. Acești sciți nomazi, dar în final romanizați, constituie substratul romanizat al poporului moldovean.

Nu numai substratul etno-lingvistic este diferit. Deși nu pune la îndoială stratul latin al poporului moldovean, școala istorică sovietică scoate însă în evidență și alte diferențe legate de data aceasta de rolul slavilor în etnogeneza celor două popoare latine estice: românii și moldovenii. În cazul etnogenezei moldovenilor, volohii intraseră în contact cu slavii de răsărit. În paralel, la sud și apus de Carpați, etnogeneza românilor a avut o evoluție diferită, ea însemnând asimilarea slavilor

¹³ Dan Gh Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în sec VI-XI*, Iasi, 1984, pag. 133.

¹⁴ Heitmann K., *Limbă și politică în Republica Moldova*, Chișinău, 1998, pag. 71.

¹⁵ Heitmann K., *op. cit.*, pag. 71.

¹⁶ Secția de moldovistică au funcționat și în perioada interbelică în cadrul Comitetului Științific Moldovenesc de la Tiraspol (capitala R.A.S.S.M./1924-1940), precum și în cadrul Academiei Ucrainene de Științe de la Kiev și a Academiei U.R.S.S.

¹⁷ Volohi – sciți romanizați – entitate etno-lingvistică din sec. III-V. d. Chr., a cărei existență este recunoscută numai de către istoriografia sovietică.

meridionali stabiliți la nordul Dunării de către daco-romani în sec VI-IX.¹⁸ După cum vedem, sunt diferențe de nuanță în cazul adstratului celor două popoare latine răsăritene: slavii sudici - la români; slavii estici - la moldoveni.

Mai mult decât atât, după căderea Imperiului Roman, hunii, bulgarii, avarii, pecenegii, cumanii precum și grecii bizantini, tătarii, polonezii, rutenii, rușii, etc., își pusese rămpreda asupra limbii moldovenești. Aceste influențe multiple au dus la apariția unui popor moldovean distinct ce vorbește limba moldovenească. În perioada interbelică, artificiala limbă moldovenească era deja funcțională¹⁹.

În anii '80, în ultimul deceniu al existenței U.R.S.S., istoricii sovietici vor încerca „să identifice” chiar și o altă stemă a statului medieval moldovean. Capul de bour, ce face trimitere la întemeierea statului prin descălecatul voievodului maramureșean Dragoș din sec. XIV, începe să fie înlocuit în materialele oficiale ce prezintă R.S.S. Moldovenească, cu un ireal simbol heraldic care reprezintă un stol de cocori albi ce duc în ciocuri ciorchini de struguri²⁰. „*Legenda*” creată de antropologii sovietici susține că, în perioada evului mediu timpuriu, apărătorii unei cetăți moldovene asediate de dușmani au fost scăpați de la moarte prin înfometare și sete de către de cocorii albi ce le-au adus moldovenilor struguri²¹.

Concluzia finală a teoriei sovietice de partid și de stat este foarte clară. Români și moldovenii sunt două popoare latine răsăritene ce au o etnogenază și istorie diferită. Moldovenii sunt rezultatul unei sinteze dintre volohi (sciți romanizați) și slavii de răsărit. Limba lor, numită limba moldovenească, a suferit de-a lungul timpului influențe multiple, din partea unor limbi - altele decât cele cu care a intrat în contact direct și nemijlocit limba română și, de aceea, deși asemănătoare, limba moldovenească este altceva decât limba română.

Teoria de factură sovietică, a etnogenezei moldovenilor ca popor diferit de cel român, dar într-o formă ușor diferită, a fost reactivată de diverși istorici din Federația Rusă. Astfel, în 2007, istorici și arheologi de la un institut de cercetare din Sankt Petersburg, au publicat în revista „*Stratum*” de la Chișinău (editată și patronată de arheologul moldovean Mark Tkaciuk – secretar al C.C. al Partidului Comuniștilor din Republica Moldova și consilier personal al lui Vladimir Voronin) un vast studiu asupra „*poporului moldovenesc și limbii vorbite de acest popor*”. Studiul a fost pus la dispoziția publicului larg, prin publicarea ulterioară în ziarul „*Nevazisimaia Moldova*” de la Chișinău. Cercetătorii ruși susțin în acest articol că poporul moldovean este rezultatul unui mixaj de popoare nomade care au trăit în sec. X-XIV în spațiul pruteano-nistean. În urma înaintării treptate a românilor spre est, limbajul lor a căpătat în timp un caracter latin răsăritean, evoluând în timp într-o limbă de sine stătătoare. Această nouă limbă (diferită de limba română) a fost impusă nomazilor păstori, ca mijloc de comunicare, după circumstanțele politice create în sec. XIII-XIV (retragerea mongolilor și afirmarea politică a românilor ce au colonizat treptat spațiul pruteano-nistean, românii venind dinspre Carpați, dar grupuri mici de ciobani venind însă și prin transumanță din sudul Dunării, ei înaintând dinspre Dobrogea, prin Bugeac, până în nordul Basarabiei.)²².

¹⁸ Heitmann K., *op.cit*, pag. 74.

¹⁹ În perioada interbelică, limba oficială în R.A.S.S.M., *limba moldovenească* – era de fapt limba română puternic rusificată prin înlocuirea neologismelor cu echivalentele rusești, scrisă cu alfabet rusesc și marcată de utilizarea în exces a arhaismelor și regionalismelor.

²⁰ Stoilik Gheorghii, *R.S.S. Moldovenească*, Moscova, 1987, pag. 5.

²¹ Animalul sau pasărea albă călăuzitoare și/sau salvatoare este un element specific mitologiei popoarelor nomade asiatice.

²² Vartic, Andrei, *Basarabia, rana de la hotarul de est*, Bacău, 2008, pag. 48.

Două teorii istorice diferite ce propun două realități etno-lingvistice diferite nu au nimic în comun și de aceea, a accepta o teorie înseamnă automat a o respinge pe cealaltă. În acest caz, nu poate exista niciun compromis care să ofere, pe undeva la mijloc, doar o jumătate de adevăr.

Summary

What can bessarabians be: romanians or moldavians? We have two different theories: the first is the romanian one and proclaims that the bessarabians are part of the romanian people. The second one is the soviet theory and was born in the stalinist period. This theory suggests the existence of the moldavian nation as being a combination between three ethnical components: „*substrat*” – it’s about the *volohians* (the romanized scythian people); „*strat*” – is latin and „*adstrat*” is part of eastern slavian tribes.

(rezumat tradus în limba engleză de către Ioana Cernea,
elevă, C.N. Al. Lahovari Rm Vâlcea)

Bibliografie

- BĂRBULESCU, Mihai; DELETANT, Denis; HITCHINS, Keith; PAPACOSTEA, Șerban; TEODOR, Pompiliu, *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1999.
- CIOBANU, Ștefan, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Editura Știința, Chișinău, 1992.
- DAN, Gh Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în sec. VI-XI. e.n.*, Editura Junimea, Iași, 1984.
- DJUVARA, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1999.
- HEITMANN, Klaus, *Limbă și politică în Republica Moldova*, Editura Arc, Chișinău, 1994.
- IORGA, Nicolae, *Istoria românilor*, vol I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- STOILIK, Gheorghi, *R.S.S. Moldovenească*, Editura Agenției de Presă Novosti, Moscova, 1987.
- VARTIC, Andrei, *Basarabia, rana de la hotarul de est*, Editura Vicovia, Bacău, 2008.
- www.nationalmuseum.md

Dispute și confruntări interne în etapa de început a existenței țaratului Vlaho-Bulgar și implicarea Bizanțului. 1185-1204

Dr. Vasile Mărculeț
vasmarculet@yahoo.com

Cuvinte cheie: *Asan, Petru, Isaac II Angelos, Alexios III Angelos, Dobromir Chrysos, Ivanco-Alexios, Imperiul Bizantin, Țaratul Vlaho-Bulgar, Vlahia macedoneano-thessaliană, Vlahia din Thracia.*

Succesul răscoalei antibizantine a vlahilor și bulgarilor, izbucnite în 1185, a avut ca urmare apariția pe harta politică a Peninsulei Balcanice a unei noi entități politico-statale, Țaratul Vlaho-Bulgar. Ostilitatea arătată de Imperiul Bizantin Țaratul Vlaho-Bulgar a indus o stare conflictuală între cele două state, ce a reprezentat o caracteristică fundamentală a complexelor raporturi dintre ele. În tentativa sa de a anihila și desființa Țaratul Vlaho-Bulgar, curtea bizantină a recurs la o gamă deosebit de complexă și de variată de acțiuni politico-diplomatice și militare, în scopul atingerii acestui obiectiv. În studiul prezent ne vom limita demersul exclusiv asupra acelor acțiuni politico-diplomatice întreprinse de diplomația bizantină cu scopul de a submina din interior statul Asăneștilor, precum și asupra consecințelor lor politice și teritoriale.

Răscoala vlahilor și bulgarilor și constituirea Țaratului Vlaho-Bulgar. În toamna anului 1185 abuzurile măsurile abuzive inițiate de împăratul Isaac II Angelos (1185-1195) au determinat o puternică răscoală antibizantină a vlahilor și bulgarilor din Munții Haemus (Balcani) și din thema Paristrion-Paradunavon, conduși de frunțașii vlahii, frații Asan și Petru. Victoriile obținute de răsculați, cu concursul militar al cumaniilor nord-dunăreni, asupra Imperiului Bizantin care între 1185 și 1187/1188 încercase să anihileze pe cale militară periculosul focar de răscoală din Balcani, au dus, în final, la constituirea, între Munții Balcani și Dunăre, a Țaratului Vlaho-Bulgar¹. Realizat ca stat de colaborare etnică, Țaratul Vlaho-Bulgar s-a erijat de timpuriu în moștenitor și continuator al tradiției statale bulgare și bizantine². Succesele raportate

¹ Pentru prezentarea evenimentelor legate de răscoala vlahilor și bulgarilor, vezi: Nicetae Choniatae, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1835, p. 481-491, 510-521, 560-573, 587-589, 600-709 (în continuare: Choniatae); *Idem, Orationes et epistulae*, rec. I.A. van Dieten, W. de Gruyter, Berlin-New York, 1972, p. 3-12, 26-27, 57-62, 91-93, 107-114, 184-186; Georgii Acropolitae, *Annales*, recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae 1836 p. 20-22 (în continuare: Acropolitae); Theodoros Skutariotes, *Cronică pe scurt*, în FHDR, III, p. 412-439 (în continuare: Skutariotes); Efraim, în FHDR, III, p. 462-473.

² Pentru caracterul statului Asăneștilor, vezi: K. von Hoefler, *Die Walachen als Begründer des Zweiten bulgarischen Reiches der Asseniden*, în SKAW. Philos. Histor. Classe, Bd. XLV, 1880, p. 229-245 (vezi și varianta în lb. română: C. cav. de Höfler, *Români, întemeietorii Imperiului al Doilea Bulgar, al Assanizilor, 1186-1257*, în M. Eminescu, *Opere*, XIII: *Publicistică 1882-1883, 1888-1889*, Buc., 1985, p. 222-227); N. Bănescu, *O problemă de istorie medievală: crearea și caracterul statului Asăneștilor (1185)*, în AARMSI, s. III, t. XXV, m. 12, 1943, p. 543-590; B. Primov, *Crearea celui de-al Doilea Țarat Bulgar și participarea vlahilor*, în vol. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII-XIX)*, vol. I, București, 1971, p. 9-56; N.Ș. Tanașoca, *Din nou despre geneza și caracterul statului Asăneștilor*, în Rdl, 34, 1981, 7, p. 1297-1312, cu bibliografia problemei; *Idem*, *O problemă controversată de istorie balcanică: participarea românilor la restaurarea Țaratului Bulgar*, în vol. *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989,

de alianții vlaho-bulgaro-cumani asupra forțelor bizantine destinate reprimării mișcării au impus autorităților de la Constantinopol o primă recunoaștere a noii organizări politico-statale din Peninsula Balcanică, în 1187 sau 1188.

Sursele de care dispunem ne relevă două aspecte deosebit de importante ale evoluției Țaratului Vlaho-Bulgar: **a)** faptul că în primele decenii de existență a statului vlaho-bulgar, incluzând aici și perioada răscoalei antibizantine dintre 1185-1187/1188, rolul esențial, politic și militar, a revenit vlahilor; **b)** lipsa unei unități politice și de acțiune a vlahilor balcanici, care a determinat o serie de disidențe, atât la nivelul conducătorilor, cât și între diferitele comunități vlaho-bulgare din zone geografice diferite. În aceste condiții, la cumpăna secolelor XII-XIII, alături de Țaratul Vlaho-Bulgar, au luat naștere în Balcani și alte formațiuni politice vlaho-bulgare, cu o existență efemeră însă, aflate în raporturi conflictuale, fie cu Bizanțul, unele dintre ele, fie cu statul Asăneștilor, creat de conașionarii lor, altele³.

Principalele problemele pe care le ridică demersul nostru în acest punct al său sunt legate de identificarea factorilor care au determinat această situație conflictuală în rândul vlahilor și cum au acționat ei. Factorii pe care ne permit informațiile pe care le deținem referitoare la aspectele enunțate au fost multipli. Dintre aceștia, pe baza informațiilor din sursele de care dispunem, distingem, în primul rând: aria largă a zonelor de locuire vlaho, răspândite sub forma unor insule compacte între celelalte populații din regiune, fără contacte strânse între ele, ceea ce a împiedicat realizarea unei unități de acțiune împotriva Bizanțului și, cea mai importantă după părerea noastră, rivalitățile existente la nivelul păturii conducătoare, între fruntașii vlahilor, dornici de parvenire, speculate și întreținute cu abilitate de diplomația bizantină. Acțiunea îngemănată a acestui complex de factori a contribuit decisiv la generarea puternicelor și uneori ireconciliabilelor tensiuni apărute între diferitele grupări ale vlahilor sau între diferitele comunități vlaho de pe întinsul Peninsulei Balcanice. În aceste condiții, concomitent cu luptele duse împotriva Imperiului Bizantin, asistăm la răbufnirea puternică a rivalităților dintre diverșii conducători ai vlahilor, materializate uneori în violente confruntări militare între ei, în trecerea unor grupări în slujba Bizanțului, în trădări, în dispute interne sau chiar asasinate⁴.

Incapabil să anihileze prin forță răscoala vlaho-bulgară, Imperiul Bizantin a apelat în acest scop la serviciile versatei sale diplomații, care a găsit în ambițiile politice personale și în rivalitățile dintre conducătorii vlahilor din diferitele regiuni ale Balcanilor, terenul ideal de acțiune. Fluturându-le acestora mirajul unor cariere înalte

p. 153-178, cu bibliografia problemei; S. Brezeanu, „*Imperator Bulgarae et Vlachiae*”. În jurul genezei și semnificației termenului „*Vlachia*” din titulatura lui Ioniță Asan, în Rdl, 33, 1980, 4, p. 651-674; R.L. Wolf, *The „Second Bulgarian Empire”: Its Origin and History to 1204*, în *Speculum*, XXIV, 1949, p. 167-203.

³ Pentru discuțiile asupra constituirii diferitelor formațiuni vlaho și a relațiilor lor cu Bizanțul, vezi: V. Mărculeț, *Formațiuni politice vlaho în Balcani și relațiile lor cu Bizanțul în perioada 1185-1204*, în *Idem, Din istoria relațiilor politico-militare bizantino-române*, Sibiu, 2001, p. 62-77 (în continuare: *Formațiuni politice vlaho în Balcani*); *Idem, Relațiile Imperiului Bizantin și ale republicilor maritime italiene cu Țările Române până în secolul al XV-lea*, Sibiu, 2002, p. 52-55 (în continuare: *Relațiile cu Țările Române*); *Idem, Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos în secolele X-XII. Spațiul carpato-balcanic în politica vest-pontică a Imperiului Bizantin*, Tg. Mureș, 2005, p. 169-181 (în continuare: *Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*); *Idem, Vlahii balcanici între conflictele cu Bizanțul și luptele interne*, în *Historia*, VI, 2006, 56, p. 12-19 (în continuare: *Vlahii balcanici*).

⁴ Choniatae, p. 619-624, 643-644, 665-673, 707-709; *Idem, Orationes et epistolae*, p. 108-109; Skutariotes, în *loc. cit.*, p. 424-427; Sergios Kolivas, în FHDR, III, p. 374-379 (în continuare: Kolivas); Georgios Tornikes II, în FHDR, III, p. 384-395 (în continuare: Tornikes II).

și facile la curtea imperială și implicit a unor ascensiuni rapide în ierarhia politică, militară și administrativă a imperiului, diplomația bizantină a reușit, nu numai să-i atragă pe unii dintre ei în serviciul Constantinopolului, ci și să-i opună conașionalilor lor răsculați, aflați în conflict cu Bizanțul. Aceștia, împreună cu formațiunile politice constituite sub conducerea lor, au devenit, pentru perioade mai lungi sau mai scurte, interpușii și instrumentele Imperiului Bizantin în acțiunile politico-militare întreprinse de împotriva Țaratului Vlaho-Bulgar⁵.

Dobromir Chrysos. Vlahii din Macedonia între Bizanț și statul Asăneștilor (1185-1202). O primă încercare a diplomației bizantine de a rupe coeziunea răsculaților, mai exact de a împiedica o acțiune comună a tuturor vlahilor din Balcani, s-a consumat chiar în debutul mișcării antibizantine vlaho-bulgare, prin 1185-1186. Protagonistul acestei acțiuni bizantine a fost un fruntaș vlah din Macedonia, Dobromir Chrysos. Deși succesul obținut de curtea bizantină a fost doar unul parțial, el s-a dovedit însă, cel puțin pentru o perioadă de timp, extrem de util imperiului.

Conform informațiilor transmise de cronicarul bizantin contemporan Niketas Choniates, în demersurile lor, autoritățile constantinopolitane au susținut acțiunile *separatiste* ale lui Dobromir Chrysos, aflat în conflict cu Asan și Petru. Profitând la maximum de acest lucru, diplomația imperială l-a dirijat pe Dobromir Chrysos împotriva celor doi frați, reușind astfel să-l opună propriilor săi conașionali, răsculați împotriva dominației bizantine. „*Acest Chrysos – scrie Niketas Choniates – era vlah după neam [...], și nu se înțelesese cu Petru și Asan când ei s-au ridicat împotriva romeilor (bizantinilor, n.n.), ba chiar ridicase armele împotriva lor, împreună cu cinci sute de oameni din același neam cu el, pe care-i avea și devenise un aliat al romeilor*”⁶.

Acțiunea curții bizantine a înregistrat temporar succes, Dobromir Chrysos servind imperiul o perioadă de timp. Ulterior însă, jocul diplomației bizantine își va arăta însă și cealaltă față, total neplăcută, întorcându-se împotriva imperiului. După câțiva ani petrecuți în serviciul Bizanțului, perioadă în care și-a consolidat propriile poziții, fruntașul vlah manifestă tendințe vădite de a abandona legăturile cu imperiul și de a se apropia de conașionalii săi aflați în conflict cu acesta. Obiectivul fundamental al acțiunii preconizate era acela de a pune bazele unei stăpâniri proprii, autonome sau chiar independente față de Imperiul Bizantin.

Un succes al acțiunii inițiate de Dobromir Chrysos ar fi dat o grea lovitură politicii și pozițiilor Imperiului Bizantin în regiune. Acțiunea fruntașului vlah nu s-a putut materializa însă, întrucât informate asupra intențiilor sale, autoritățile bizantine au trecut imediat la reprimarea sa. „*Nu mult după aceea – relatează Niketas Choniates, referindu-se la aceste evenimente – surprins că înclină spre cei de un neam cu el, înaintând mereu [pe acest drum], și năzuind să dobândească o putere [autonomă], e aruncat în închisoare*”⁷.

Momentul în care s-a produs defecțiunea lui Dobromir Chrysos, nu poate fi stabilit cu exactitate pe baza informațiilor furnizate de izvoarele contemporane de care dispunem. În câteva abordări anterioare ale acestei probleme, consideram că tentativa sa de a întrerupe legăturile de subordonare față de imperiu s-a consumat, cel mai probabil, la sfârșitul anului 1187 sau la începutul lui 1188, pe fondul unui context

⁵ V. Mărculeț, *Formațiuni politice vlahie în Balcani*, p. 62-77; *Idem, Relațiile cu Țările Române*, p. 52-55; *Idem, Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*, p. 169-181; *Idem, Vlahii balcanici*, p. 12-19.

⁶ Choniatae, p. 643-644.

⁷ *Ibidem*, p. 644.

extern favorabil: succesul răscoalei vlaho-bulgare era cert, iar statul Asăneștilor dintre Munții Balcani și Dunăre devenise o realitate politică incontestabilă, recunoscută, chiar dacă numai și indirect, și de Imperiul Bizantin⁸. Numai în aceste condiții se explică, după părerea noastră, încercarea sa de a se apropia de Asănești. În studiul prezent, informațiile pe care le avem ne permit să ne susținem opinia.

Situația dificilă în care intrase odată cu depistarea de către autoritățile imperiale a intențiilor sale de a trece în tabăra ostilă Bizanțului, l-a determinat pentru fruntașul vlah să recurgă la diplomație spre a depăși acest moment critic și a anihila pericolul extrem care-l amenința. Dând dovadă de o deosebită abilitate, Chrysos va reuși să înlăture suspiciunile curții bizantine, care planau asupra lui, și să-i recâștige încrederea. O serie de factori specifici au concurat la succesul său diplomatic. Dintre aceștia îi considerăm ca decisivi situația politico-militară gravă a Imperiului Bizantin în Balcani și criza sa de aliați în regiune. Acești factori, acționând individual sau împreună, precum și faptul că Dobromir Chrysos era încă perceput ca adversar ireconciliabil al Asăneștilor, au conferit consistență demersurilor șefului vlah pe lângă autoritățile imperiale, slujindu-i cauza. În aceste condiții, Dobromir Chrysos nu numai că a fost eliberat din închisoare, dar a și fost investit cu o comandă militară importantă. Ca urmare, relatează cronicarul Niketas Choniates prezentând noua ascensiune politică și militară a șefului vlah în serviciul Bizanțului, el „*fu eliberat și trimis să păzească Strumitza*”, un important punct strategic din Macedonia⁹.

Odată instalat în noul post, Dobromir Chrysos trece hotărât la punerea în aplicare a mai vechilor sale planuri politice. Fruntașul vlah era favorizat de această dată, atât de importanța funcției militare deținută, cât și de densa locuire vlahă din regiune, animată de puternice sentimente antibizantine și dispusă să-l susțină pe Chrysos în acțiunea sa. Ca urmare, consemnează același Niketas Choniates, Chrysos „*a înșelat speranțele împăratului care l-a trimis acolo și și-a pus în gând să fie și el pentru romeii din vecinătate o pacoste nerușinată*”¹⁰. În consecință, fruntașul vlah a abandonat încă o dată legăturile cu Bizanțul și s-a întors împotriva imperiului.

Când s-a produs această nouă defectare a lui Dobromir Chrysos de la alința cu Bizanțul nu putem spune cu exactitate. Cu titlu de ipoteză, considerăm, pe baza succintelor informații de care dispune, că noua *trădare* a intereselor Imperiului Bizantin de către Dobromir Chrysos s-a produs anterior anului 1197, sau cel mai târziu în cursul acestui an¹¹. Ne bazăm această concluzie pe faptul că în acest an, conform informațiilor cronicarilor bizantini, el atacă regiunea orașului Serrai, iar noul împărat bizantin, Alexios III Angelos (1195-1203), renunță la o proiectată campanie împotriva sa „*lăsând așadar ținuturile dinspre Apus în aceeași stare de suferință în care fuseseră și mai înainte*”¹².

Eșuarea lamentabilă a campaniei militare bizantine din 1197, îndreptate împotriva lui Dobromir Chrysos, a avut ca rezultat consolidarea pozițiilor politice și militare ale fruntașului vlah din Macedonia. Devenit adversar al imperiului, Chrysos a întreprins, pe cont propriu, numeroase acțiuni militare antibizantine, încununată de succes, în regiunea văilor Strymonului (Strumei) și a Axiosului (Vardarului), în zona

⁸ V. Mărculeț, *Formațiuni politice vlahе în Balcani*, p. 63; *Idem, Relațiile cu Țările Române*, p. 54; *Idem, Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*, p. 170; *Idem, Vlahii balcanici*, p. 13-14.

⁹ Choniatae, p. 644.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Cf. V. Mărculeț, *Formațiuni politice vlahе în Balcani*, p. 64; Cf. *Idem, Relațiile cu Țările Române*, p. 54; Cf. *Idem, Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*, p. 171; *Idem, Vlahii balcanici*, p. 14-15.

¹² Choniatae, p. 644.

orșului Serrai, instaurându-și controlul asupra unor întinse teritorii în detrimentul Bizanțului. În urma acestor acțiuni, relatează în continuare Choniates, Chrysos „*își însușise Strumitza și cucerise cetățuia numită Prosakos (Prosek, în Macedonia, n.n.) și-și înjghebase acolo reședință de tiran*”¹³.

La capătul acestor acțiuni militare, fruntașul vlah punea bazele unei formațiuni politice locale, unei noi *Vlahii autonome*, cu reședința la Prosakos care, favorizată de conjunctura politică din Balcani, se va consolida și extinde în perioada următoare.

Eșecul tuturor acțiunilor militare bizantine întreprinse împotriva lui Dobromir Chrysos a determinat diplomația imperială să recurgă din nou la metodele sale specifice pentru reatragera acestuia în orbita politică a imperiului. Pentru a-și atinge scopul, în anul 1199 împăratul Alexios III Angelos îi „*cedează lui Chrysos Prosakos și Strumitza și ținuturile din jurul lor și consimte să-i dea de soție [...] pe una din femeile din neamul său. Și intrând în Bizanț, despărți pe fiica protostratorului (protostratorul Manuel Kamitzes, înalt demnitar bizantin, se afla la data respectivă în captivitatea Asăneștilor, n.n.) de soțul ei și i-o trimite lui Chrysos*”¹⁴. Actul imperial, care urmărea să creeze contemporanilor impresia că imperiul își păstra intacte stăpânirile din Macedonia, iar Chrysos nu era decât un interpus al său, avea însă o însemnătate cu totul aparte: el consacra recunoașterea oficială de către autoritățile bizantine a existenței autonome a Vlahiei întemeiate de Dobromir Chrysos¹⁵.

Succesul Imperiului Bizantin a fost și de această dată doar unul efemer. La începutul anului 1201, după eliberarea socrului său, protostratorul Manuel Kamytzes, din prizonieratul vlaho-bulgar, Dobromir Chrysos și-l asociază pe acesta la conducerea Vlahiei sale, rupe pentru a treia oară legăturile cu Bizanțul și împreună reiau ostilitățile împotriva acestuia atacând posesiunile imperiului din Macedonia și din nordul Greciei. Rezultatele înregistrate de Dobromir Chrysos și Manuel Kamytzes sunt spectaculoase, fapt subliniat de Niketas Choniates în *Istoria sa*, unde relatează că „*ei cuceresc lesne Pelagonia (Bitola, n.n.) și supun cu ușurință Prilapos (Prilep, n.n.) iau în stăpânire celelalte orașe din apropiere, le răzvrătesc pe cele mai depărtate, trec prin Tempele thessaliene, cuprind șesurile, pun în mișcare Ellada, răzvrătesc Peloponezul*”¹⁶. În una din scrisorile sale, adresată împăratului Alexios III Angelos, în martie-aprilie 1202, Niketas Choniates conturează cu mai multă precizie întinderea Vlahiei întemeiate de Chrysos. Prezentând, într-un stil metaforic, acțiunile militare întreprinse de asociatul acestuia, Manuel Kamytzes împotriva stăpânilor imperiului din regiune, istoricul bizantin afirmă, în una din scrisorile sale adresate basileului: „*Jar după ce dintr-o dată a fost eliberat, sărind pe câmpiile din apropiere cu capul falnic ridicat, înainta atingând pământul numai cu vârful copitelor ca să se îmbăieze în apele Axiosului sau ale Peneiosului (râul Pinios, în Grecia centrală, n.n.) și ca să zburde prin luncile lor*”¹⁷.

Informațiile cronicarului bizantin ne permit concluzia că în urma succesele împotriva Bizanțului, Vлахia întemeiată de Dobromir Chrysos ocupa un teritoriu relativ întins din valea Strymonului până în cea a Piniosului. Ele fac astfel posibilă, atât identificarea aproximativă a întinderii atinse de *Vlahiei macedoneano-thessaliană*, întemeiate de Dobromir Chrysos la cumpăna secolelor XII-XIII, cât și delimitarea aproximativă a hotarelor sale. Conchidem deci pe baza acestora că sub controlul

¹³ *Ibidem*, p. 665.

¹⁴ *Ibidem*, p. 672.

¹⁵ S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, 1981, p. 160 (în continuare: *Imperiul Bizantin*); *Idem*, *O istorie a Bizanțului*, București, 2004, p. 240 (în continuare: *Bizanțul*).

¹⁶ Choniatae, p. 708.

¹⁷ *Idem*, *Orationes et epistulae*, p. 107-108

fruntașului vlah și al socrului său, Manuel Kamytzes, intrau și unele centre urbane însemnate precum orașul Stanos (Kallambaca), situat pe cursul superior al râului Pinios și, probabil, orașul Larissa, de pe cursul inferior al aceluiași râu, cu regiunea înconjurătoare, desemnată de istoricul bizantin cu termenul de „șesuri”. Sub autoritatea lor intrau, astfel, întrinse teritoriile din Macedonia și din nord-estul Greciei, respectiv Thessalia, o regiune dens locuită de vlahi. Totodată, prin acțiunile lor, Dobromir Chrysos și Manuel Kamytzes declanșau o puternică reacție antibizantină în întreaga Grecie, respectiv în theme Hellada (Grecia centrală) și Achaia (Peloponez), îndeosebi în regiunile locuite de vlahi: Epir, Munții Pindului, nordul Peloponezului¹⁸. În urma acestor succese, *Vlahia macedoneano-thessaliană*, întemeiată de Dobromir Chrysos atinge, atât întinderea, cât și afirmarea sa maximă.

În scurt timp însă, în urma contraofensivei bizantine, Vlahia lui Chrysos intra în declin. Pericolul reprezentat de acțiunile fruntașului vlah a determinat curtea imperială să-și intensifice eforturile pentru anihilarea sa. Niciun mijloc, nicio metodă, nu au fost considerate reprobabile dacă puteau servi scopului urmărit, fapt subliniat de același Niketas Choniates, care afirmă că împăratul Alexios III Angelos „s-a folosit și de alte mijloace ca și de înșelăciune pentru a și-l apropia pe Chrysos”¹⁹. În primul rând, autoritățile imperiale au înțeles că acest obiectiv va fi mult mai ușor atins dacă vor reuși să determine ruperea alianței dintre Dobromir Chrysos și Manuel Kamytzes, provocând astfel îndepărtarea fruntașului vlah de socrul său. În acest scop, diplomația bizantină și-a pus în mișcare întregul arsenal de metode și mijloace de care dispunea. Aplicarea practică a principului *divide et impera* a avut în acest caz un succes deplin.

În primul rând, atenția autorităților bizantine s-a focalizat asupra lui Dobromir Chrysos, percept, pe bună dreptate, drept principalul și cel mai periculos dintre cei doi aliați. Acțiunea diplomației bizantine a înregistrat în demersurile sale un succes deplin reușid atragerea lui Chrysos în sfera de influență a imperiului și transformarea sa în vasal al Bizanțului, prin înrudirea sa cu familia imperială (1201-1202). În acest scop, împăratul l-a determinat pe șeful vlah să renunțe la soția sa, fiica protostratorului Manuel Kamytzes, și „i-a dat de soție pe nepoata lui (basileului Alexios III Angelos, n.n.) Theodora, deși nu era fără soție, trimițând să o aducă din Bizanț. Și cu astfel de tertipuri redobândește Pelagonia și Prilapos”²⁰.

Prin asemenea „tertipuri” politice, curtea imperială, pe lângă faptul că recupera unele din teritoriile pierdute, reușea să își atingă obiectivul imediat și anume, despartirea lui Dobromir Chrysos de Manuel Kamytzes. Cum obiectivul principal al curții bizantine era eliminarea definitivă a pericolului reprezentat de Chrysos și Kamytzes, a urmat apoi anihilarea, pe rând, a celor doi foști colaboratori.

Primul lovit a fost Manuel Kamytzes care, rămas singur, nu a putut rezista și nu și-a putut menține stăpânirile în fața ofensivei bizantine. Ca urmare, sub loviturile imperiului, acesta s-a văzut obligat să-și abandoneze teritoriile controlate în Thessalia, pe cursul superior al râului Pinios, cu orașul Stanos (1201-1202)²¹.

Odată anihilat Manuel Kamytzes, Imperiul Bizantin s-a întors împotriva lui Dobromir Chrysos, rămas izolat, dându-i lovitura decisivă. În primăvara anului 1202

¹⁸ Cf. V. Mărculeț, *Formațiuni politice vlahe în Balcani*, p. 65-66; Cf. *Idem*, *Relațiile cu Țările Române*, p. 54-55; Cf. *Idem*, *Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*, p. 172; *Idem*, *Vlahii balcanici*, 15.

¹⁹ Choniatae, p. 709.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*: „și-l izgonește pe Kamytzes din Thessalia, când biruindu-l, când făcându-l de la sine să fugă. În cele din urmă îi silește să plece și din Stanos, unde se refugiase ca într-un adăpost cu neputință de cucerit”.

imperiul își vedea realizat și obiectivul final propus: neutralizarea completă și definitivă a fruntașului vlah din Macedonia și desființarea Vlahiei sale. În urma acestor acțiuni militare, politice și diplomatice, arată Choniates, basileul „a cucerit atunci Strumitza învingându-l de astă dată pe Chrysos prin înșelăciune”²².

În urma succesului bizantin, *Vlahiei macedoneano-thessaliană* își înceta existența, dispărând din geografia politică a Peninsulei Balcanice. Teritoriile sale erau reintegrate Imperiului Bizantin.

O presupusă ruptură dintre Asan și Petru (ante 1193). Încercarea autorităților bizantine de a-l folosi pe Dobromir Chrysos împotriva vlaho-bulgarilor conduși de Asănești nu a fost una singulară. Asemenea demersuri au fost făcute de diplomația bizantină inclusiv pe lângă unii membri ai familiei domnitoare a Asăneștilor de la Târnovo.

După constituirea Țaratului Vlaho-Bulgar (c.1187/1188), atenția diplomației de la Constantinopol s-a îndreptat chiar asupra conducătorilor vlahi de la Târnovo. Cel vizat de demersurile diplomației imperiale a fost – susțin retorii bizantini contemporani, Sergios Kolivas și Georgios Tornikes II – însuși Petru, fratele țarului Asan și coregent²³.

Știrile celor doi autori bizantini generează, după părerea noastră două întrebări esențiale: Cât de veridice sunt informațiile transmise de ei? Ce factori au determinat ruptura dintre Asan și Petru, admitând că știrile transmise de Sergios Kolivas și Georgios Tornikes II sunt reale? La aceste întrebări vom încerca să răspundem în continuare.

Conform informațiilor transmise de unii cronicari bizantini – Niketas Choniates, Georgios Akropolites sau Theodoros Skutariotes – în faza inițială a răscoalei antibizantine vlaho-bulgare (1185-c.1186/1187) lui i-a revenit, se pare, rolul esențial în conducerea răscoalei, fapt ce la determinat ca la un moment dat să-și însușească însemnele puterii supreme – diadema de aur și încălțăminte de culoare roșie – și să se autoproclame împărat, (c.1186-1187)²⁴. După anul 1187 când în fruntea răsculaților se impune, prin calitățile sale politice și militare și prin puternica sa personalitate, Asan, ales țar odată cu constituirea Țaratului Vlaho-Bulgar (1187/1188)²⁵, Petru, deși coregent, s-a văzut împins în plan secund. În aceste condiții, fără îndoială, Petru era nemulțumit probabil de faptul că trebuia să ocupe al doilea loc în ierarhia politică a statului, după fratele său.

Ne permitem în acest punct al studiului nostru o scurtă digresiune, arătând că ambițiile imperiale ale lui Petru sunt evidențiate și de alte surse contemporane, provenite din aria istoriografiei apusene. Spre exemplu, cronica atribuită canonicului Ansbertus, cel care l-a însoțit pe împăratul german Friedrich I Barbarossa (1152-1190) în cea de-a doua cruciadă, relatează că în timpul tranzitării de către cruciații germani prin teritoriile Țaratului Vlaho-Bulgar (1189), „*Petru, domnul vlahilor și bulgarilor*”, i-a oferit împăratului german un ajutor militar de „40.000 de vlahi și cumani”, pentru cucerirea Constantinopolului, solicitând, în schimb, pentru sine, tronul de „*împărat al*

²² *Ibidem*.

²³ Kolivas, în *loc. cit.*, p. 374-379; G. Tornikes II, în *loc. cit.*, p. 384-395.

²⁴ Choniatae, p. 486: „*Iar unul dintre cei doi frați, Petru, își încununează capul cu o coroană de aur și-și meșterește și își pune în picioare încălțăminte de culoare roșie*”.

²⁵ *Ibidem*, p. 520: „*Acestea (coordonarea acțiunile antibizantine ale vlahilor și bulgarilor, n.n.) le făcea unul dintre cei doi frați, Asan, care era deosebit de isteț și foarte capabil să născocoască ce era de folos în situațiile fără ieșire*”.

regatului grec” și „coroana imperială a regatului Greciei”²⁶. Ulterior, pentru a-și atinge scopul, coregentul de la Târnovo și-a suplimentat oferta de ajutor și, după cum arată aceeași sursă, împreună cu sârbii se arăta dispus să-i pună împăratului german la dispoziție la „o armată auxiliară de peste 60.000 de sârbi și vlahi”²⁷. Tratatul vlaho-german nu s-a finalizat însă, datorită suspiciunii împăratului german față de bunele intenții ale coregentului de la Târnovo.

Situația politică conflictuală de la Târnovo, din sânul familiei domnitoare, generată de rivalitatea dintre Petru și Asan, crea astfel o conjunctură favorabilă acțiunii versatei diplomației bizantine. Aceasta va căuta să exploateze la maximum divergențele dintre cei doi frați și de ambițiile politice ale lui Petru încercând să-l atragă de partea Imperiului Bizantin și să facă din acesta interpusul politicii sale.

Momentul consumării acestei acțiuni diplomatice bizantine, relatate de unii oratori bizantini în cuvântările lor, nu-l cunoaștem cu exactitate. Puținii autori bizantini, care prezintă respectivele demersuri ale curții bizantine pe lângă Petru, și-au redactat respectivele cuvântări sau scrisori, conform părerii majorității specialiștilor care le-au analizat, în ianuarie 1193²⁸. Dacă acceptăm ca veridică datarea în ianuarie 1193 a respectivelor cuvântări și scrisori, întrucât ele prezintă un fapt deja consumat, considerăm că momentul încercării bizantine de a-l atrage pe Petru de partea imperiului trebuie datat anterior acestui an. În lucrările noastre în care am mai abordat această problemă, emiteam ipoteza că tentativa diplomației bizantine de a-l atrage pe Petru în sfera de influență a Constantinopolului s-a consumat în două etape distincte: prima dată prin anii 1187-1189, adică imediat după investirea lui Asan, când nemulțumirea lui Petru, care pierduse puterea supremă, trebuie să fi fost maximă; a doua oară după 1190, după îndepărtarea pericolului reprezentat de cruciații germani la trecerea prin imperiu, acțiune care concentrase pentru rezolvarea sa toate resursele diplomației imperiale, iar Petru însuși, așa cum am văzut, se arătase ostil Constantinopolului, dar eșuase în tentativa sa de a ocupa tronul bizantin cu sprijinul împăratului Friedrich I²⁹.

În prezent, coroborând datele furnizate de sursele de care dispunem – faptul că între 1187 și 1189 Petru a susținut, fără rezerve, politica antibizantină a lui Asan sau că în 1189-1190 s-a arătat categoric ostil Bizanțului – considerăm că cea mai plauzibilă dată a momentului în care diplomația bizantină a căutat să-l atragă de partea imperiului este între 1190 și începutul anului 1193. Nu insistăm mai mult asupra acestor probleme legate de datarea evenimentelor prezentate întrucât acest lucru prezintă decât o importanță secundară pentru fondul subiectului abordat în prezentul material.

Revenind la fondul problemei problemei analizate de noi, retorii bizantini contemporani, Georgios Tornikes II și Sergios Kolivas afirmă în două cuvântări adresate împăratului Isaac II Angelos (1185-1195) că demersurile diplomației

²⁶ Ansbertus, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, ed. J. Dobrowsky, Prague, 1827, 63: „Dum haec aguntur, Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bulgarorum in orbis Traciae Dominus, qui se Imperatorem et coronam imperialem regni Graeciae ab eo sibi imponi efflagitat seque ei circa initium veris XL millia Blacorum et Comanorum tenentium arcus et sagittas adversus Constantinopolim transmissurum constanter asseverabat”. Pentru discuții, vezi: G. Murnu, *România din Bulgaria medievală*, în *Idem, Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, Buc., 1984, p. 167-168.

²⁷ *Ibidem*, p. 76: „exercitum quoque auxiliariorum Servorum et Blacorum ultra LX millia”.

²⁸ Pentru prezentarea bibliografiei privind discuțiile asupra datării lucrărilor celor doi autori bizantini, vezi: FHDR, III, p. 379, n. 18.

²⁹ V. Mărculeț, *Formațiuni politice vlahi în Balcani*, p. 68; *Idem, Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*, p. 175; *Idem, Vlahii balcanici*, p. 16-17.

bizantine de a-l atrage pe Petru în orbita politică imperiului s-au încheiat cu deplin succes. Primul dintre ei, într-un discurs, din ianuarie 1193, afirmă că „*unul dintre cei doi frați răzvrățiți, acest Petru, [...], se pocăiește [acum] de răul [făcut] și căindu-se sincer pentru ce făcuse la beție și neavând încotro e nevoit să se roage de iertare [...]. De aceea și inima-i învârtoșată și-o schimbă și după ce și-o întărise, [...], și-o înmoaie și din dârză, cum era mai înainte, o face docilă și moale și spre ascultarea poruncilor tale [...]. Și așezând alături una de alta tihna supunerii și viața plină de primejdii a celui care se răzvrățește și cântărindu-le pe amândouă în balanța propriei conștiințe, [...], acesta se hotărăște pentru ce e mai bun și socotește că e cu mult mai sănătos ca el să treacă în rândurile slujitorilor și să rămână liniștit și să trăiască în pace, bucurându-se de iertarea stăpânului, [...], deși trebuia să fie zdrobit și șters de pe fața pământului împreună cu tot neamul lui [...]. Tu însă te-ai purtat cu blândețe și pentru că s-a înțelept și ți s-a supus și ți-a cerut iertare, l-ai lăsat să trăiască mai departe și să mărturisească despre iertarea ta și să fie pildă pentru fratele său, pentru ca acesta privind la ruda sa și cunoscând pilda să gândească și el ca fratele său și să se îndrepte și să se mântuiască*”. Al doilea, nu numai că exprimă o opinie similară, dar, exagerând-o, susține chiar faptul că, odată intrat în serviciul imperiului în calitate de vasal al împăratului, Petru a devenit adversarul fratelui său, Asan. „*Astfel, – afirmă Sergios Kolivas – după ce unul dintre frații răzvrățiți (Petru, n.n.) din părțile Apusului (Peninsula Balcanică, n.n.) l-ai făcut să treacă de partea ta, împărate [...]; și nu numai că-l rânduiești între ai tăi [pe fostul răzvrătit], ci îl faci să fie piatră de poticneală pentru fratele său și-i stă acum acestuia împotriva cel ce-i stătea alături și i-a ajuns dușman cel din casa lui*”.

Elogii la adresa împăratului Isaac II Angelos, cele două cuvântări ale retorilor bizantini impun o abordare și, mai ales, o acceptare critică a informațiilor oferite. Totuși, afirmațiile lor au fost acceptate ca veridice, chiar dacă cu unele nuanțări, și de o serie de specialiști contemporani, străini și români. În timp ce unii dintre aceștia acceptă faptul că prin anul 1193 s-a produs o ruptură completă între Asan și Petru, în urma căreia, consideră ei, Asan și-ar fi asumat prerogativele puterii depline, alții, în schimb, admit o ruptură urmată de o împăcare între cei doi frunțași vlahi³⁰.

Concluziile specialiștilor menționați cu privire la o ruptură survenită între Asan și Petru prin 1193 sunt, după părerea noastră, discutabile. Derularea evenimentelor și evoluția raporturilor bizantino-vlaho-bulgare după 1193 nu par a confirma afirmațiile autorilor respectivi. De altfel, cu excepția cuvântărilor lui Georgios Tornikès II și Sergios Kolivas, nici o altă sursă contemporană nu înregistrează vreo ruptură între Petru și Asan de tipul celei prezentate de retorii bizantini. Acest lucru nu constituie însă o dovadă irefutabilă că între cei doi conducători ai vlahilor nu ar fi avut loc divergențe. Fără îndoială, aceste divergențe va fi încercat, fără succes considerăm noi, să le speculeze și să le folosească în interes propriu diplomația bizantină în tentativa sa de a-l atrage pe Petru de partea imperiului.

Pe de altă parte, unele informații indirecte oferite de sursele vremii par a confirma existența unei apropieri a lui Petru de Bizanț. Spre exemplu, nici una din

³⁰ J. Darrouzès, *Notes sur Euthyme Tornikès, Euthyme Malakès et Georges Tornikès*, în REB, XXIII, 1965, n. 10; A.P. Kajdan, *La date de la rupture entre Pierre et Asen (vers 1193)*, în *Byzantium*, XXXV, 1965, 1, p. 167-174; Ch. M. Brand, *Byzantium confronts the West. 1180-1204*, Cambridge, Massachusetts, 1968, p. 95; V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999, p. 262. Cf. S. Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*, București, 2005, p. 240; Cf. *Idem, Istoria Imperiului Bizantin*, București, 2007, p. 290, unde autorul afirmă că în mai 1195, Asan „a devenit suveran în locul fratelui său”, Petru, fără a preciza însă condițiile în care s-a produs schimbarea de domnie.

sursele contemporane de care dispunem nu consemnează nici o confruntare între Țaratul Vlaho-Bulgar și Imperiul Bizantin pe perioada scurtei domnii a lui Petru ca țar unic, dintre 1196-1197. Această scurtă perioadă de acalmie survenită în relațiile vlaho-bulgaro-bizantine ar putea fi un indiciu – nu însă și o dovadă irefutabilă – că între suveranul de la Târnovo și autoritățile bizantine existau niște relații relativ bune. În absența unor informații certe, această opinie nu este însă decât o simplă supoziție.

Raporturile lui Petru cu Imperiul Bizantin rămân însă foarte de obscure datorită penuriei de informații referitoare la ele. Credem însă că unele clarificări sunt totuși posibile.

Așa cum se cunoaște, în anul 1196, Asan a fost asasinat de ruda sa apropiată Ivanco, care susținut de o facțiune vlaho-bulgară a încercat să ocupe tronul de la Târnovo. În acțiunea sa Ivanco s-a lovit însă de opoziția fermă a lui Petru și a partidei sale, fapt ce a determinat un scurt și violent război civil, de care a căutat să profite Imperiul Bizantin. Ca urmare, la solicitarea lui Ivanco, Bizanțul a trimis în sprijinul său o armată comandată de protostratorul Manuel Kamytzes, care însă a eșuat în acțiunea sa datorită refuzului soldaților imperiali de a lupta împotriva vlaho-bulgarilor³¹.

Informațiile transmise de Niketas Choniates vin, așa cum se poate ușor constata, în totală contradicție cu cele a lui Sergios Kolivas și Georgios Tornikes II. Ca urmare, ele generează întrebarea firească: Dacă Petru devenise un colaborator supus al imperiului, de ce curtea bizantină nu l-a sprijinit pe el, ci pe adversarul său în timpul luptelor pentru tron din 1196? Răspunsul la această problemă considerăm că nu poate fi decât următorul: fie între 1193 și 1196 Petru a defectat de la alianța cu Bizanțul, dacă o va fi avut, fie, cel mai probabil, Constantinopolul nu a reuși niciodată să-l atragă pe coregentul vlah de la Târnovo în sfera sa de influență.

La eșuarea demersurilor bizantine a contribuit, după părerea noastră, în mod decisiv, abila politică a lui Asan. Acesta și-a asociat fratele la conducerea Țaratului Vlaho-Bulgar, delegându-i o serie de competențe ale puterii politice, creându-i astfel iluzia participării egale la exercitarea autorității supreme. Mai exact, pentru a contracara acțiunea diplomației bizantine, Asan i-a încredințat fratelui său, spre guvernare directă teritoriile răsăritene ale țaratului, grupate în jurul centrelor Preslavul Mare și Probatos, organizate într-o autonom din punct de vedere politic și administrativ în cadrul Țaratului Vlaho-Bulgar.

Măsura politico-administrativă luată de Asan în favoarea fratelui său, își găsește confirmarea în relatările cronicarilor bizantini Georgios Akropolites și Theodoros Skutariotes (secolul XIII). Primul, relatează că țarul vlaho-bulgar „*despărțind o parte din stăpânirea sa, i-a poruncit să o conducă el (Petru, n.n.). Căci Marele Preslav și Probatos și [localitățile] din jurul lor au fost dăruite lui Petru de fratele său Asan, ca posesiune proprie; din această pricină până astăzi ele poartă numele de Țara lui Petru*”³². Cel de-al doilea, preluându-l în totalitate pe predecesorul său, susține aceeași opinie, și anume că „*lui Petru tăindu-i o bucată din stăpânirea lui (Asan, n.n.), i-a poruncit să o conducă (Marele Preslav și Probatos și [localitățile] din jurul lor i-au fost date ca posesiune lui Petru, din care pricină și până astăzi ele poartă numele de Țara lui Petru)*”³³.

Măsura inițiată de Asan a avut și-a dovedit eficacitatea: ea i-a creat lui Petru iluzia participării la guvernare, îndepărtându-l astfel de tentațiile oferite de diplomația bizantină, dar, în aceeași măsură, încredințându-i spre administrare regiunile est-extreme ale statului l-a îndepărtat pe fratele său de Târnovo, respectiv de centrul

³¹ Choniatae, 620-622.

³² Acropolitae, p. 22-23.

³³ Skutariotes, în *loc. cit.*, p. 434-435.

puterii politice a Țaratului Vlaho-Bulgar. Totodată, ea a constituit actul de naștere a unei entități politice autonome în cadrul țaratului: așa-numita *Țară a lui Petru*.

Eșecul tentativei bizantine de a-l atrage pe Petru în orbita politică a Constantinopolului este confirmat și de faptul că după 1193 diplomația bizantină s-a văzut obligată să-și canalizeze eforturile în direcția atragerii de partea imperiului a unui alt fruntaș vlah, Ivanco, rudă apropiată a Asăneștilor. Succesul cert de această dată al demersurilor diplomației bizantine avea să se materializeze în asasinarea lui Asan de către Ivanco în anul 1196.

Ivanco – un asasinat și o tentativă de uzurpare. Ceea ce nu a putut realiza cu Petru, diplomația bizantină a reușit cu un alt fruntaș vlah, Ivanco, rudă cu suveranii de la Târnovo, după unele surse, se pare, chiar văr primar cu Asăneștii³⁴.

În anul 1196, se pare că la instigațiile curții imperiale de la Constantinopol, Ivanco, protagonistul unei dispute de familie cu Asan, îl asasinează pe țarul de la Târnovo și, susținut de aderenții săi, ocupă Târnovo și încearcă să ocupe și tronul Țaratului Vlaho-Bulgar. În tentativa sa, Ivanco se lovește de opoziția lui Petru, care îl asediază în cetatea de scaun.

Implicarea curții imperiale în asasinatul de la Târnovo și în încercarea lui Ivanco de a ocupa tronul Țaratului Vlaho-Bulgar este confirmată de o serie de surse din secolele XII-XIII. Spre exemplu, Niketas Choniates relatează: „*Se spune chiar că Asan a fost omorât de Ivanco la sfaturile sebastocratorului Isaac* (sebastocratorul Isaac Comenos, la data respectivă prizonier la Târnovo, unde va și muri, de altfel, n.n.), *care-l îndemnase cu multe făgăduieli la aceasta, dar mai ales îl înflăcărase promisiunea că-l va căsători cu fiica lui Theodora*”³⁵. Spre o concluzie similară conduce și informația aceluiași istoric, conform căreia, după asasinat, confruntat cu opoziția lui Petru, susținut de fracțiunea favorabilă Asăneștilor a elitei politice vlaho-bulgare, „*Ivanco făcând cunoscut împăratului ce se întâmplase, îl îndemna să trimită pe cineva cu oaste să preia Târnovo și împreună cu el să lupte pentru a cuceri întreaga Misie* (Bulgaria dintre Balcani și Dunăre, n.n.)”³⁶.

Eșuarea expediției bizantine, trimise în ajutorul său, sub comanda protostratorului Manuel Kamytzes, ducea însă la prăbușirea planurilor lui Ivanco și ale curții imperiale de la Constantinopol. Lipsit de sprijinul militar al Bizanțului, Ivanco nu se poate menține la Târnovo, tronul Țaratului Vlaho-Bulgar fiind ocupat de Petru, care și-l va asocia la domnie pe fratele său mai tânăr Ioniță (Ioniță Asan Kaloianes, viitor țar între 1197-1207).

Rivalitățile din sânul familiei Asăneștilor nu vor înceta odată cu asasinarea lui Asan, degenerând deseori în deznodăminte sângeroase. Petru însuși va cădea victimă unei conjurații, fiind asasinat în 1197, după numai un an de domnie, tot de o rudă apropiată. Dacă curtea de la Constantinopol va fi fost implicată sau nu în acest al doilea asasinat de la Târnovo nu cunoaștem, întrucât orice informații lipsesc.

Refugiat la Constantinopol, Ivanco, care își schimbă numele în Alexios, după cel al basileului Alexios III Angelos (din acest motiv îl vom numi de aici înainte pe parcursul lucrării Ivanco-Alexios), era primit cu multă considerație și căsătorit cu o rudă a împăratului, „*fiind înscris în rândul puternicelor sale rude*”³⁷. Datorită calităților sale de militar și strateg, Ivanco a fost numit „*strateg și comanda trupele așezate în provincia Philippopolisului*”, cu scopul declarat „*pentru a ține piept vlahilor, cei de*

³⁴ Acropolitae, p. 23.

³⁵ Choniatae, p. 620; Cf. Skutariotes, în *loc. cit.*, p. 426-427.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 623-624.

același neam cu el”³⁸. La interval de circa un deceniu, diplomația bizantină repeta cu un alt potent vlah, într-o altă zonă a Peninsulei Balcanice, în Thracia, experiența încercată cu fruntașul vlah din Macedonia, Dobromir Chrysos.

În calitate de strateg al themei Philippopolis, sarcina principală a lui Ivanco-Alexios va fi aceea ce a apăra regiunea de atacurile conaționalilor săi conduși de Asănești. Ca și Dobromir Chrysos, altădată, și Ivanco-Alexios se va achita cu prisosință, cel puțin, în etapa de început a carierei sale în slujba Bizanțului, de sarcina asumată. „Și bărbatul acesta – scrie Niketas Choniates – a depus cele mai mari eforturi în părțile Philippopolisului și era pentru romei ca un stăvilă îndrăgît în calea năvălitorilor din neamul lui, care cu ajutorul sciților (cumanilor, n.n.) prădau ce le cădea în cale; uneori luptând alături de împărat s-a arătat deosebit de viteaz”³⁹.

Ivanco-Alexios nutrea însă propriile sale ambiții politice: realizarea unei stăpîniri proprii, autonome sau chiar independente față de Bizanț. Poziția politică și militară deținută în ierarhia bizantină îi facilita într-o măsură însemnată atingerea scopurilor sale politice. Totdată, faptul că deținea funcția de strateg într-o themă cu o numeroasă populație de etnie vlahă, dispusă să-l susțină, constituia un alt factor favorizant al scopurilor sale politice.

Timp de circa patru ani (1196-1200) fruntașul vlah, ascunzându-și cu grijă intențiile, s-a arătat *fidel* și, mai ales, *util* Bizanțului, în calitatea lui de strateg al themei Philippopolis, adormind astfel orice suspiciune a autorităților imperiale cu privire la el. În toată această perioadă însă, sub masca servirii imperiului, el își va consolida cu abilitate și perseverență propriile poziții, atrăgându-și numeroși susținători, îndeosebi din rândul vlahilor aflați sub jurisdicția lui. Căci, așa cum arată Niketas Choniates, „de cum s-a văzut domn peste ținuturile de acolo, pe toate le sucea și le învârtea, căci era un om abil și energic în orice lucru ce venea în întâmpinarea năzuințelor și voinței lui. Și pe cei dintr-un neam cu dânsul îi învăța meșteșugul războiului îmbogățindu-i prin daruri și întărindu-i cu armament și refăcând fortărețele, a făcut aproape de necucerit ținuturile din fața Haemusului”⁴⁰.

Cu pozițiile consolidate în regiunile supuse jurisdicției sale, beneficiind de susținerea conaționalilor săi din regiune, la începutul anului 1200 Ivanco-Alexios trece la acțiune deschisă antibizantină, răzvrătindu-se împotriva imperiului. Autoritățile bizantine vedeau astfel năruindu-li-se brutal încrederea totală pe care i-o arătaseră.

Conștient de faptul că numai cu forțele proprii nu va putea rezista unei contralovituri bizantine, șeful vlah va face o abilă mișcare politică împacînd-se cu vărul său, țarul Ioniță Asan de la Târnovo obținînd astfel alianța și suport militar al acestuia. Ca urmare, el ocupă importante teritorii bizantine în Thracia, unde pune bazele unei noi *Vlahii autonome* cu centrul la Kritzimos (Kricim, în Bulgaria, la sud-vest de Plovdiv)⁴¹.

După ce cu ajutorul țarului Ioniță Asan respinge un atac al forțelor bizantine comandate de ginerii basileului, Theodoros Laskaris și Alexios Palaiologos, și de protostratorul Manuel Kamytzes, în cursul căruia ultimul este făcut prizonier (primăvara, 1200), Ivanco-Alexios declanșează o viguroasă controfensivă în zona Munților Rhodopi și în sudul Thraciei. Acțiunea, o puternică lovitură dată stăpînirilor bizantine din regiune, se soldează cu succese importante. Într-un interval de timp

³⁸ *Ibidem*, p. 676.

³⁹ *Ibidem*, p. 624.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 676.

⁴¹ Cf. S. Brezeanu, *Imperiul Bizantin*, p. 160, unde consideră că reședința Vlahiei lui Ivanco a fost la Philippopolis; Cf. *Idem*, *Biznațul*, p. 240, unde își menține opinia privind reședința lui Ivanco la Philippopolis.

scurt, relatează cronicarul Niketas Choniates, fruntașul vlah a scos de sub stăpânirea Imperiului Bizantin și „a atras de partea sa și a despărțite de romei toate regiunile care se întind până la Mosynopolis (Gumiurgina, în Grecia, n.n.) și chiar până la Xantheia (Xanthi, în Grecia, n.n.) și la muntele Pangaion (Kușnica, în Bulgaria, n.n.) și la Abdera. Și-a supus negreșit și thema Smolenon (themă la sud de Philipopolis-Plovdiv) și se întindea în împrejurimi ca o boală molipsitoare, robind și ucigând pe romei, luând de la unii bani de răscumpărare și lăsând să rămână la casele lor pe aceia din neamul său care i se supuneau de bunăvoie”⁴². Succesele înregistrate în luptele cu Bizanțul din primăvara anului 1200 consfințeau existența autonomă pe harta politică a Peninsulei Balcanice a *Vlahiei din Thracia*, întemeiată și guvernată de Ivanco.

Cum a fost organizată *Vlahia din Thracia* nu știm. Unele informații indirecte, provenite din *Istoria* lui Niketas Choniates, ne permit să formulăm cu titlu de ipoteză opinia că, foarte probabil, Ivanco-Alexios și l-a asociat la conducerea formațiunii sale politice pe fratele său, Mitos⁴³.

În urma succeselor obținute de Ivanco-Alexios în confruntările cu Bizanțul, *Vlahia din Thracia*, constituită de el, atingea o aria geografică relativ întinsă. Hotarele sale, impercis delimitate, urmau, după părerea noastră, cursul superior al râului Hebros (Marița) de la vest de Philippopolis (Plovdiv) și cursul râului Nestos (Mesta), la apus, pantele meridionale și răsăritene ale Munților Rhodopi, la sud, est și nord, și, din nou, cursul râului Hebros, în nord-est, pentru a atinge litoralul Mării Egee în zona orașului Abdera⁴⁴.

În aceste condiții, împăratul Alexios III Angelos s-a văzut silit să inițieze o serie de demersuri pe lângă Ivanco-Alexios, „rugându-l să ajungă la o împăcare”⁴⁵. Succesele înregistrate însă în confruntările cu Bizanțul i-au permis lui Ivanco-Alexios nu numai să refuze orice întâlnire cu basileul, ci și să-și formuleze, în termeni ultimativi propriile sale condiții. Care au fost acestea, ne spune Niketas Choniates care relatează că „răzvrătitul nu a consimțit nicidecum să vină la împărat, ci se încapățâna să nu facă pace altminteri decât dacă împăratul ar renunța în scris în favoarea lui la ținuturile și orașele pe care le cucerise și i-ar trimite pe logodnica lui, Theodora, împreună cu însemnele de conducător”⁴⁶.

Spre deosebire de celelalte Vlahii balcanice constituite la cumpăna secolelor XII-XIII, *Vlahia* autonomă din Thracia, întemeiată de Ivanco-Alexios va avea doar o existență meteorică, doar de câteva luni (primăvara-vara, 1200). Căderea sa, rezultat exclusiv al acțiunii diplomației bizantine, s-a produs, paradoxal, într-un moment în care părea a deține cele mai solide poziții de până atunci în raporturile cu Imperiul Bizantin.

Contextul în care s-a produs căderea *Vlahiei din Thracia*, condusă de Ivanco-Alexios își găsește prezentarea în lucrarea istorică a lui Niketas Choniates. Conform, relatării cronicarului bizantin, în vara anului 1200, după ce eșuase în tentativele sale de a-l înlătura prin forță pe acest nou și incomod adversar al imperiului, împăratul Alexios III Angelos, care „se gândea însă chiar și la un asasinat”, recurge la o stratagemă diplomatică, concepând un plan machiavelic, pentru a-l elimina pe acesta, criticată chiar și de apropiații săi: basileul simulează acceptarea condițiilor de pace puse de Ivanco-Alexios. Prezentând această acțiune, Niketas Choniates relatează că, „încheindu-se într-un târziu tratativele și jurămintele așa cum ceruse Alexios (Ivanco,

⁴² Choniates, p. 680-681.

⁴³ *Ibidem*, p. 687.

⁴⁴ V. Mărculeț, *Formațiuni politice vlahie în Balcani*, p. 68; *Idem*, *Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*, p. 175; *Idem*, *Vlahii balcanici*, p. 18-19.

⁴⁵ Choniates, p. 686.

⁴⁶ *Ibidem*.

n.n.), mai pe urmă împăratul ia o hotărâre despre care nu știu dacă era demnă de un general sau de un împărat; căci aceștia trebuie mai ales să așeze mai presus de orice respectarea jurămintelor. A trimis așadar la Alexios (Ivanco, n.n.) cu dumnezeieștile Evanghelii [...] și l-a atras la sine și, după aceea, așa cum spuneam, s-au făcut jurămintele, l-a prins și l-a pus în lanțuri [...]. Și apoi își supune orașele și fortărețele pe care le cârmuia Alexios (Ivanco, n.n.) fără greutate, iar pe fratele acestuia, pe Mitos, îl face să fugă⁴⁷.

În urma acestei acțiuni politico-diplomatice reprobabile, justificată însă prin rațiuni de stat, și Vlahia autonomă din Thracia, din zona Munților Rhodopi, își înceta existența. Teritoriile sale erau reîncorporate imperiului.

*

Sintetizarea rezultatelor la care am ajuns ca urmare a realizării prezentului material ne permite formularea următoarelor **concluzii**:

1. Incapabil să anihileze prin forța armelor răscoala vlahilor și bulgarilor (1185-1187/1188) și Țaratul Vlaho-Bulgar rezultat în urma succesului acesteia (1187/1188), Imperiul Bizantin a recurs, în perioada 1185-1204, la armele subtilei sale diplomații pentru a-și atinge acest obiectiv. În acest scop diplomația bizantină a căutat să profite la maximum de rivalitățile și ambițiile politice existente la nivelul frunțașilor vlahi sau între diferitele comunități vlahе conduse de aceștia, pe care a căutat să le întrețină și să le exploateze în interesul Bizantului.

2. După 1185, Bizanțul l-a atras în sfera sa de influență pe Dobromir Chrysos, un fruntaș vlah din Macedonia, adversar al Asăneștilor, pe care l-a folosit, împreună cu susținătorii săi, împotriva Țaratului Vlaho-Bulgar. Ambițiile politice proprii ale lui Dobromir Chrysos l-au făcut pe acesta ca în câteva rânduri – 1187-1188, a.1197-1199, 1201-1202 – să abandoneze legăturile cu Bizanțul și să pună bazele în Macedonia unei *Vlahii autonome*, cu reședința la Prosakos, extinsă după 1201, în colaborare cu socrul și aliatul său, protostratorul Manuel Kamytzes, și în Thessalia. *Vlahia macedoneano-thessaliană* își înceta însă existența în primăvara anului 1202, când după diplomația bizantină a determinat ruperea alianței dintre Dobromir Chrysos și Manuel Kamytzes, autoritățile imperiale au reușit anihilarea celor doi adversari ai imperiului.

3. Anterior anului 1193, foarte probabil, la o dată cuprinsă între 1190 și începutul anului 1193 curtea bizantină a încercat, se pare, să-l atragă de partea sa pe Petru, fratele țarului Asan de la Târnovo și coregent, nemulțumit de faptul că după ce între 1185-1186/1187 deținuse rolul principal în conducerea răsculaților, că după constituirea Țaratului Vlaho-Bulgar (1187/1188) își pierduse poziția dominantă. Tentativa bizantină de a-l atrage pe Petru de partea imperiului a fost însă contracarată de abilitatea lui Asan care a organizat regiunile est-estreme ale țaratului într-o formațiune politică autonomă pe care a încredințat-o spre guvernare directă fratelui său, numită *Țara lui Petru*. Actul lui Asan îi crea fratelui său iluzia participării cu drepturi egale la conducerea statului, ferindu-l de tentația bizantină, dar în același timp îl îndepărta pe acesta, devenit nesigur, de centrul puterii.

4. În anul 1196, Bizanțul a reușit să-l atragă de partea sa pe fruntașul vlah Ivanco, rudă apropiată a Asăneștilor, care l-a asasinat pe Asan și a încercat fără succes, cu concursul militar al Constantinopolului, să ocupe tronul de la Târnovo, tentativă contracarată de intervenția decisă a lui Petru. Refugiat la Constantinopol, Ivanco s-a înrudit prin căsătorie cu familia imperială și a fost numit strateg al themei Philippopolis. În această calitate, între 1196 și 1200 el a acționat în calitate de interpus al Imperiului Bizantin în confruntările militare cu Țaratul Vlaho-Bulgar. Poziția deținută

⁴⁷ *Ibidem*, p. 686-687.

i-a permis lui Ivanco să-și pregătească realizarea propriilor obiective politice. În primăvara anului 1200, el abandonează legăturile cu Bizanțul, se împacă cu țarul de la Târnovo, Ioniță Asan Kaloïannes, ocupă teritoriile bizantine din Thracia, din zona Munților Rhodopi, unde pune bazele unei *Vlahii autonome* cu reședința la Kritizimos. *Vlahia din Thracia*, întemeiată de Ivanco, își va înceta însă existența în vara aceluiași an când, printr-o stratagemă, autoritățile bizantine reușeau să-l captureze pe Ivanco.

Résumé

Disputes et confrontations à l'étape du début de l'existence
du Tzarat Vlaque-Bulgare et l'implication du Byzance.
1185-1204

Incapable d'annihiler par voie militaire la révolte des Vlaques de des Bulgares (1185-1187/1188) et du Tzarat Vlaque-Bulgare issu résulté à la suite de son succès (1187/1188), l' Empire Bulgare a recours, dans la période 1185-1204, aux armes de la subtile diplomatie pour atteindre son but. Pour ce but la diplomatie byzantine a cherché profiter au maximum des rivalités et des ambitions politiques existentes au niveau des élites vlaques ou entre différentes communauté vlaques conduites par ceux-ci, qu'elle a cherché à entretenir et à exploiter dans l'intérêt du Byzance. Entre 1185 et 1202 les autorités byzantines se sont servies, avec intermitences, des services de l'élite vlaque de Macédonie, Dobromir Chrysos, adversaire des Assenides, entre 1190 et 1193 elles ont essayé, sans succès, d'attirer de la part de l'empire Pierre, le frère du tzar Assen de Târnovo et corégent, et entre les années 1196-1200 dans le service de l'empire a agi l'élite vlaque Ivanco, l'assassin d'Assen. L'action de la diplomatie byzantine a échoué, finalement, dans tous les cas: la tentative d'attirer Pierre de la part de l'empire a été anulée par Assen, qui a constitué dans les régions orientales de l'État Vlaque-Bulgare une formation politique autonome, confiée pour le gouvernement direct par son frère, appelée le Pays de Pierre, et Dobromir Chrysos et Ivanco ont fini par se révolter contre le Byzance, et à cette occasion ils ont mis les bases de quelques Vlachies autonomes en Macédonie et Thessalie, le premier entre 1199-1202, et respectivement en Thracie, le deuxième en le printemps-l'été 1200.

Abrevieri

AARMSI = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice.*

FHDR, III = *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, vol. III, București, 1975.

RdI = *Revista de Istorie.*

REB = *Revue des Études Byzantines.*

SKAW = *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.*

Scurtă prezentare a sistemului judiciar din Țara Românească

La o primă privire asupra cuprinsului documentelor adunate în colecții ca DRH¹ și DIR², cercetătorul va fi surprins de numărul mare de danii, întăriri de danii, întăriri făcute în urma unei judecări și alte acțiuni născute în jurul domeniului feudal. Ca stăpânitor al acestuia, domnul ajungea să dăruiască sate întregi, mai ales mănăstirilor, împreună cu o serie de facilități cum ar fi scutirile de bir, lucru care astăzi poate fi interpretat ca o lovitură serioasă pe care o primea vistieria domnească și o atitudine ipocrită a Bisericii față de cele lumești. Aceasta din urmă devenea preocupată de obținerea de venituri în defavoarea țărânimii pe care o exploata și cu care ajungea în instanță pentru drepturi de stăpânire sau neexecutarea obligațiilor feudale.

Actul de judecată avea loc la toate nivelele puterii, de la cea locală la cea centrală, domnul țării, care reprezenta instanța supremă. Cu toate că aceasta din urmă este cea mai cunoscută, datorită documentelor domnești de judecată păstrate, ea era doar cea din urmă treaptă a procesului de judecată, care cunoștea un șir de instanțe, cea domnească fiind doar ultima. Judecățile începeau la nivelul sătesc, al obștilor țărănești libere sau aservite, existau la cel orășenesc, apoi la cel al dregătorilor cu însărcinări în acest sens și la cel al clericilor cu competențe specifice, pentru a se ajunge în final la ultima instanță, cea a domnului și a marelui divan de judecată³.

Domnul judeca de unul singur pricinile, chiar fără prezența unei părți adverse, dând cărți de volnicie, de supunere și de ascultare în folosul boierilor și al mănăstirilor, mai ales. Boierii din Sfatul domnesc, îndeplinindu-și obligația de *consilium*, puteau avea o opinie dar decizia finală era luată de domn. În teritoriu, atribuțiile judiciare ale domnului (mai puțin aplicarea pedepsei capitale) erau delegate dregătorilor domnești, urmând ca cel care se considera nedreptățit să se adreseze instanțelor superioare, ajungând până la judecata domnească.

Procesele care ne interesează – cele civile – se desfășurau după proceduri mai mult sau mai puțin complicate și care au suferit modificări de-a lungul timpului. Dar una din probele cele mai des întâlnite era proba cu jurătorii, cu trei proceduri de judecată, după cum urmează:

- prin jurători adevărați ce aveau rolul de a garanta veridicitatea spuselor unui împicinat; ei jurau împreună cu una din părți în diverse litigii civile;
- prin jurători tocmelnici, cu rol de a arbitra și de a împăca mai apoi părțile;
- prin jurători hotarnici care, în final, mergeau în teren și fixau hotarele.

Ordinea enumerării acestor categorii de jurători creionează și scenariul unui proces civil având ca litigiu un teren. Părțile care se prezentau în fața instanței aduceau jurători garanți, apoi jurătorii tocmelnici ascultau martorii, cercetau înscrisurile și își consemnau părerea într-o carte trimisă domniei iar, în final, jurătorii hotarnici puneau în practică judecata finală a instanței prin fixarea hotarelor terenului cu pricina. Jurătorii au fost inițial megieși din partea locului; apoi domnul a început să

¹ Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească (în continuare DRH B).

² Documente privind istoria României. B. Țara Românească (în continuare DIR B).

³ *** Istoria Românilor, vol. V, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 594 și urm.

numească, pe răvaș, boieri.

Cadrul legislativ consta, la început, în *obiceiul* sau *legea pământului*. Cărțile de judecată domnească din secolul al XVI-lea fac referiri la formule noi, pe lângă cele vechi: „dreptate”, „drept”, „obicei”, „lege”, „legea țării”, „după dreptate și după lege”, „după legea veche”, „după legea lui Dumnezeu” sau apar și referiri la *pravilă*.

Existau și inechități ale actului de justiție; în pricina dintre stăpân și vecin se dădea mai multă crezare stăpânului decât țaranului aservit și când în litigiu era implicată vreo mănăstire aceasta din urmă era favorizată.

Redeschiderea unui proces era des întâlnită deoarece, până la introducerea taxelor de redeschidere, pricina putea fi redeschisă chiar sub același domn, dar mai ales sub urmași, așa că hotărârile justiției nu erau niciodată definitive.

Pricini de judecată apărute între vâlceni sau pentru domenii din Vâlcea medievală.

În perioada cercetată, principalii deținători ai pământului (ca suprafață deținută) erau mănăstirile și boierii. Nu puține erau cazurile când, între aceste categorii sau în interiorul lor, apăreau pricini de judecată pentru dreptul de proprietate asupra pământului, țiganilor robi sau altor venituri. De asemenea, existau cazuri de acțiuni în instanță intentate chiar de țărani, individual sau în numele întregului sat.

a) Procese între mănăstiri și boieri sau alți mireni

În documentul din **14 noiembrie <1532-1533>** aflăm că mănăstirea Bistrița primise satul Mușcel de la „*Stroe postelnic și Pârvul ban*”⁴, însă Stan din Hotărani îl cotropise. Astfel că, Vlad Vintilă voevod îi scrie lui Stan „*să-l lași în pace, să te ferești de dânsul, ca să-l ție călugării, precum l-au ținut și de mai înainte*”⁵.

Se pare că judecata domnului nu are vreun efect, deoarece, la **6 decembrie <1532-1533>**, aflăm că Stan, vornicul din Hotărani, nu renunțase la satul Mușcelul. Vlad Vintilă voevod este nevoit să-și întărească amenințarea (cu efect de data aceasta, căci documentele nu mai menționează o nouă plângere a călugărilor împotriva lui Stan): „*ți-am spus ca să te ferești, iar tu nu te-ai ferit [...]* și mai mult să nu se plângă călugării la fața domniei mele de tine, căci rău vei păți”⁶. Așadar, vedem un prim caz de nerespectare a autorității domnești manifestat în perioada analizată.

În hrisovul de întărire emis de același voevod la **27 decembrie 1534**, se menționează procesul dintre mănăstirea Cozia și Toma banul, pentru bălțile de la Săpatul la gura Ialomiței. Procesul e intentat de mănăstire: „*călugării au venit de față înaintea domniei mele și s-au pârât cu Toma banul*”⁷. Observăm, de aici, că un proces se intenta prin prezentare și plângere în fața autorității judiciare. Procedura era să se cerceteze dovezile aduse de părți (în cazul de față cărți de danie, hrisoave mai vechi): „*am judecat după dreptate și după lege [...]* și am cercetat domnia mea și cărțile vechi ale lui Mircea cel Bătrân și cărțile lui Radul voevod cel Bătrân”⁸. Toma banul pierde procesul și pentru că nu putuse să aducă dovezi în sprijinul său: „*Toma banul nu a avut nicio carte [...]* ci voia cu sila să cotopească”⁹.

Următorul document este emis de Radu Paisie voevod, în **2 iunie 1537**, și rezolvă o pricină pentru balta Mamina: „*viind înaintea domniei mele egumenul Dionisie*

⁴ DIR, B, XVI, II, doc. 116.

⁵ *Ibidem*

⁶ *Idem*, doc. 118.

⁷ *Idem*, doc. 166.

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*

din Cozia și egumenul Dosothei din Codmeana de s-au jeluît de jupan Vlaicu marele logofăt, cum că nu-i lasă în pace [...] ci să scoală de le oprește venitul dintr-această baltă (Mamina – n.n.)¹⁰. Procesul este pierdut de logofăt și, probabil pentru a nu-și atrage pedeapsa domnească, „Vlaicul logofătul cel mare [...] s-au împăcat cu egumenul de a lor bună voe [...] și au dăruit sfintei mănăstiri (Cozia – n.n.) câte un pahar de argint drept 100 de aspri și iar au dăruit sfintei mănăstiri din Codmeana un cal bun, ca să fie și el ctitor¹¹”. Iată cum, în loc să fie afurisit, Vlaicu logofat ajunge să fie pomenit de călugări în calitate de ctitor.

Revine în atenția noastră pricina pentru satul Mușcel, într-un document din **10 ianuarie 1547**, emis de Mircea Ciobanul. Cel care-l revendică de la mănăstirea Bistrița este jupan Crăciun (tot) din Hotărani: „Și așa pâra Crăciun că îi este de la jupânița lui de moștenire¹²”. Nu avem informații că acest Crăciun este rudă cu Stan, vornicul din Hotărani, dar putem specula că este soțul unei fiice a lui Stan și că pretindea că moștenise satul prin căsătoria cu aceasta. Oricare ar fi fost situația, pricina se rezolvă în favoarea mănăstirii. Iată că avem aici un caz de redeschidere a unui proces, chiar dacă se dorea ca hotărârile domnești să fie definitive și irevocabile.

Urmează, într-un hrisov din **8 mai 1547**, emis de Mircea Ciobanul, un caz de cotropire, reclamat de călugării mănăstirii Bistrița împotriva lui Stoica Picior, care își extinsese proprietatea asupra satului Vădastra Mare: „au avut pâra înaintea domniei mele cu Stoica Picior, căci au fost cotropiți da Stoica Picior în zilele lui Radu voevod Călugăru¹³”.

Luăm act de încă o procedură de judecată, și anume judecata în absența uneia din părți: „Și l-am sorocit pe el (pe Stoica – n.n.) înaintea domniei mele. Iar el nici de cum n-a voit să vie înaintea domniei mele. Iar domnia mea la aceasta am cercetat și am judecat [...]”¹⁴.

Un caz obișnuit este și cel pe care îl are mănăstirea Cozia, reprezentată de ieromonahul Matei, împotriva lui Stan și Neagoe, pentru satul Sălătruc. Hrisovul lui Mircea Ciobanul, din **24 iunie 1548**, consfințește că cei doi „au rămas de lege¹⁵”.

În hrisovul din **1 aprilie 1551**, Mircea Ciobanul întărește mănăstirii Govora satele Glodul și Hințea. Mănăstirea găsește dreptate în fața domnului, fiind pârâtă de nepoții lui Cârstea: Ștefan, Dobromir, Oprea, Vlad și Gonea. Domnul găsește necesar să se amintească de o cotropire mai veche a acestor sate, făcută de boierul Albu în zilele lui Vlad Țepeș: „a luat mai sus numitele sate cu sila și încă a pustiit și sfânta mănăstire¹⁶”. Tot pentru acest caz, mai există un hrisov datat în aceeași zi, dar care omite episodul cu boierul Albu¹⁷.

Seria proceselor mănăstirii Bistrița pentru satul Mușcel continuă și în timpul lui Pătrașcu cel Bun (hrisovul din **24 martie 1555**). Arătasem mai sus că era o obișnuință redeschiderea proceselor sub domnii care urmau. În cazul de față, procesul este redeschis de „fiii lui Badea și cu fiii lui Crăciun (subl. n.) și cu fiii lui Prodan¹⁸”. Și acest proces se judecă în lipsă pentru că reclamanții nu s-au prezentat. Ca procedură, s-au cercetat cărțile de danie și de judecată date de voievozii anteriori.

În hrisovul lui Pătrașcu cel Bun, din **16 mai 1556**, aflăm că unii reclamanți

¹⁰ *Idem*, doc. 219.

¹¹ *Ibidem*

¹² *Idem*, doc. 362.

¹³ *Idem*, doc. 370.

¹⁴ *Idem*

¹⁵ *Idem*, doc. 405.

¹⁶ DRH, B, V, doc. 3.

¹⁷ *Idem*, doc. 4.

¹⁸ *Idem*, doc. 46.

contestau existența și valabilitatea unor acte de vânzare-cumpărare. Este vorba de ocina Topșa „cumpărată de răposatul Pârvul ban al Craiovei dela Ivul din Ciocade, pentru 5000 aspri gata¹⁹” și donată de către acesta mănăstirii Bistrița. Procesul începe în timpul lui Mircea Ciobanul, fiind deschis de fiii lui Ivul. În lipsa actelor scrise, se folosește proba cu jurătorii, 12 boieri jură în favoarea mănăstirii, reclamantii nu pot aduce martori și rămân de lege: „au avut călugării de la Bistrița pără înaintea lui Mircea voevod cu fii lui Ivul din Ciocade [...] au pârât ei [...] că n-a cumpărat Pârvul ban mai sus zisa ocină dela tatăl lor, dela Ivul, ci a cotropit-o Pârvul ban cu sila [...]. Iar fiii lui Ivul nu au putut să jure nicicum, ci au rămas de lege dinaintea lui Mircea voevod²⁰”. Fiii lui Ivul redeschid procesul în timpul lui Pătrașcu cel Bun, care cercetează cartea de la Mircea Ciobanul și ajunge la aceeași concluzie. Vedem, în cele ce urmează, exemplificarea unei alte proceduri folosite în dreptul medieval românesc: „a doua lege” sau „lege peste lege”. Dacă o parte avea 12 jurători care să jure în favoarea sa și câștiga procesul, cealaltă parte putea contesta jurământul găsimd un număr de 24 de jurători. În cazul de față, fiii lui Ivul încearcă să tergiverseze procesul: „fiii lui Ivul au strigat și au spus înaintea domniei mele de au cerut și a doua lege, iar 12 boieri. Și zi au pus [...] iar ei nu au putut să aducă la zi niciun jurător [...] ci au rămas de lege²¹”.

O altă redeschidere a unui proces este soluționată prin hrisovul din **26 mai 1556**, al lui Pătrașcu cel Bun. Este vorba de procesul pentru satul Vădastra Mare, dintre Stoica Picior și mănăstirea Bistrița. Acum, procesul este redeschis de Stoica, călugării iau „lege peste lege” și câștigă. În astfel de cazuri, legea prevedea că cei 12 jurători peste care fusese luată lege și pierduseră trebuiau să plătească o amendă: „Și am luat domnia mea boii acelor 12 boieri²²”.

Domnul își putea delega atribuțiile judecătorești către dregători. Astfel, în hrisovul din **30 octombrie <1559-1562>**, Petru cel Tânăr îi poruncește lui Neagoe, marele ban al Craiovei, să cerceteze pricina legată de niște țigani, dintre mănăstirea Bistrița și Lațco și Panga²³.

În afară de pricini pentru moșii, sate sau țigani, au existat și unele pentru mori sau locuri de moară deoarece, în Vâlcea, Oltul permitea funcționarea a numeroase mori de apă. Petru cel Tânăr, în hrisovul din **16 octombrie 1563**, va întări mănăstirii Cornetul morile de la Alimănești (Călimănești ?), în urma unei judecăți²⁴.

Hrisovul lui Petru cel Tânăr, din **5 octombrie 1564**, nu rezolvă decât o pricină obișnuită privind satele Urluiești și Bunești, dar am considerat necesar să-l amintim datorită menționării unei mănăstiri din Râmnic, și anume mănăstirea cu hramul arhanghelului Mihail de la Râmnic²⁵.

De asemenea, este interesant cazul descris în hrisovul din **9 ianuarie 1570**, emis de Alexandru II Mircea, finalizat cu recuperarea unui țigan, după o serie de furturi reciproce între mănăstirea Bistrița și Aldea din Bârlui: „a fost Aldea sluga sfintei mănăstiri și vecin; și l-au trimis în satele sfintei mănăstiri să strângă și să ia datul din porci și din stupi și dăjdiile țiganilor [...] el a furat și a ascuns 900 aspri, de i-a mâncat. Iar apoi, egumenul și frații călugări, ei au aflat [...] Astfel, după aceea, egumenul și călugării, ei l-au prădat după faptele lui rele, de i-au luat un cal și 6 porci. Iar după

¹⁹ DIR, B, VI, III, doc. 55.

²⁰ *Idem*

²¹ *Idem*

²² DRH, B, V, doc. 73.

²³ *Idem*, doc. 157.

²⁴ *Idem*, doc. 275.

²⁵ *Idem*, doc. 308.

de bunăvoie și deveneau rumâni sau vecini dar, în unele cazuri, acest proces se petrecea cu sila. Pe bună dreptate sau nu, se întâmpla ca sătenii să conteste, în fața domnului și a divanului de judecată, acest statut de vecini sau rumâni dar puține au fost cazurile în care au câștigat, din motivele expuse la început. În alte cazuri, procesele intentate de țărani urmăreau câștigarea dreptului de proprietate asupra pământului.

Primul proces prezentat la acest subpunct este soluționat de hrisovul lui Vlad Vintilă din **28 august 1533**, în care se dispută hotarul satului Milostea de către sătenii din Berești și Sârbești, pe de o parte, și mănăstirea Bistrița, pe de altă parte²⁸.

Următorul proces implică orășenii din Argeș și se pare că Radu Paisie voevod nu s-a mulțumit doar să restabilească hotarul domeniului disputat. Hrisovul lui din **7 iulie 1544** descrie disputa dintre orășenii din Argeș și mănăstirea Bistrița pentru satul Stroești din județul Vâlcea, primii fiind cei care afirmau că sunt cotropiți de călugări. Se investighează situația la fața locului: „*Încă am trimis domnia mea pe boierul domniei mele jupan Bolușin mare pitar, ca să cerceteze și să hotărnicască această ocină cu Argeșenii. Și a aflat mai sus scrisul boier al domniei mele cu 12 boieri că au călcat Argeșenii mult peste hotarul vechi. Și am luat domnia mea de la oraș o grivnă, fiindcă au cotropit ocina sfintei mănăstiri fără lege și fără dreptate. Și au rămas Argeșenii de lege cu rea urgie (subl. n.) dela domnia mea*”²⁹.

Neclară este situația satului Orlea, revendicat de megieși dar și de mănăstirea Cozia. Alexandru II Mircea, în hrisovul din **12 aprilie 1569**, schimbă o hotărâre a lui Mircea Ciobanul care dăduse câștig de cauză megieșilor și îl dă mănăstirii: „*Mircea voevod au crezut și au dat satul Orlea megiașiilor [...] am dat domnia mea sfintei mănăstiri, ca să-i fie satul Orlea*”³⁰.

În continuare, vom mai prezenta seria proceselor dintre sătenii din Studenița (lăsat mănăstirii, prin testament, de maica Theofana, mama lui Mihai Viteazul) și mănăstirea Cozia, în care ajunseser să se implice până și patriarhul Ierusalimului. Se va vedea că motivul procesului a fost statutul de rumâni ai mănăstirii Cozia pe care îl contestau unii săteni.

Prima mențiune despre pricina de judecată o avem în **28 iunie 1630**, când Theofan, patriarhul Ierusalimului, scrie unor megieși jurători să cerceteze pricina dintre rumânii din Studenița și mănăstirea Cozia³¹.

Apoi, în **iulie 1630**, se dă un răvaș domnesc de jurători unor săteni din Studenița, ca să jure că nu sunt rumâni ai mănăstirii Cozia³². Domnitor era Leon Tomșa. Hrisovul lui din **19 iunie 1631** îi împuternicește pe călugării de la mănăstirea Cozia să ia de la sătenii din Studenița cărțile care îi eliberau din rumânie. Se menționează că sătenii se află la a doua înfățișare dar se ține cont de cărțile domnești arătate de mănăstire și, mai ales, de „*zapisul Teofanei călugăriței, muma lui Mihai vodă*”³³. Acest hrisov este deja al șaselea document care este dat în favoarea mănăstirii.

Într-un final, se ajunge la o învoială în documentul din **3 octombrie 1633**. Între rumâni și călugări se cade de acord ca fiecare să-și respecte obligațiile. Procesul fusese destul de costisitor pentru săteni și se mai menționează că mănăstirea Cozia plătise cheltuielile de judecată și pentru ei, având, totuși un interes material: „*să știe c-am avut multă pâră cu svânta mănăstire și mănăstirea cu noi, ș-am rămas de lege să fim rumâni mănăstirii. Ș-au cheltuit mănăstirea pentru noi ș-am rămas să-i întorcem cheltuiala, iar pentru aceeaia am făcut și jurământu în svetaa beserecă în Cozia*”³⁴.

În actul domnesc din **12 mai 1646**, Matei Basarab poruncește satelor Jiblea și

²⁸ DIR, B, XVI, II, doc. 144.

²⁹ *Idem*, doc. 322.

³⁰ DRH, B, VI, doc. 142.

³¹ DRH, B, XXIII, doc. 123.

³² *Idem*, doc. 125.

³³ *Idem*, doc. 248.

³⁴ DRH, B, XXIV, doc. 155.

Călimănești să nu mai încalce hotarele Coziei. Deoarece din document răzbate mânia domnului și amenințările curg, preferăm să dăm textul aproape integral: „venit-au o carte de la părintele egumenul coziiianul, scriind sfinția sa la domniia mea cum că v-ați ridicat de intrați în moșiia sfintei mănăstiri, de o arăți unde vă i voia, fără de știrea egumenului. Și v-ați sculat cu pâra asupra lui și i-ați aruncat prihană și-i faceți multe lucruri și amestecături ca niște câini ce v-ați îngrășat, iar acum voi veți să-i rădicați coarne, ca să fie în voia voastră și de ce vă dă poruncă și învățătură, voi nu ascultați de părintele, ci umblați voi dân capetele voastre ca niște oameni neînțelegători. De care lucru ce feciori de câine sânteți voi, de vă sculați asupra egumenului? Că bine știu domniia mea că acest egumen easte de treabă și om bun. Drept aceea, deaca veți vedea această carte a domni-> mele, iar voi să căutați să aveți a asculta de toate lucrurile, de ce vă va da părintele Ștefan egumenul învățătură și să nu mai înțeleg domniia mea că vă sculați asupra egumenului cu pâra, că voiu să trimiț domniia mea pre toți să vă spânzure pre dânaintea caselor, Nimic de glumă să nu vă pară³⁵”. Iată cum avem informații despre relațiile care erau sau care ar fi trebuit să fie între stăpâni și dependenți, despre favoritismul de care se bucurau mănăstirile sau despre pedepsele ce se practicau.

c) Procese între mănăstiri

Și astăzi se consideră că nimic nu este mai rușinos ca două persoane apropiate să se certe pentru foloase materiale, cu atât mai mult reprezentanți ai clerului. În secolele XVI-XVII, avem informații că și mănăstirile își disputau între ele diverse forme de avere, lucru în contradicție cu morala creștină. Rapacitatea lor era justificată de cutumele vremii, de mentalități, de invidie, de faptul că și domnitorii favorizau anumite ctitorii atunci când le înzestrau.

În **14 septembrie 1554**, ni se aduce la cunoștință că mănăstirea Bistrița revendica jumătate din satul Tismana al mănăstirii Tismana, dar Pătrașcu cel Bun nu îi dă câștig de cauză³⁶.

Două procese, dintre care unul este redeschis, au mănăstirile Bistrița și Potoc pentru satul Celei. În hrisovul din **7 ianuarie 1569**, Alexandru II Mircea voevod hotărăște că mănăstirea Potoc a rămas de lege și nu are niciun drept asupra satului Celei³⁷. Dacă în acest proces mănăstirea Potoc revendicase tot satul, în cel pe care-l redeschide sub domnia lui Mihnea Turcitul se mulțumește cu jumătate, fără folos însă. În **19 mai 1589**, domnitorul decide că dreptul de proprietate este al mănăstirii Bistrița, pentru că, deși la început câștigase jumătate din Celei, mănăstirea Potoc ia „lege peste lege³⁸”.

d) Procese între mireni

Aceste pricini de judecată încep să fie din ce în ce mai dese, fiind deschise mai ales pentru dreptul de moștenire. De aceea, nu vom face prea multe exemplificări.

Menționăm o neînțelegere dintre satele Frâncești și Zătreni în privința hotarelor, apărută sub domnia lui Mihnea Turcitul. Hotarele sunt stabilite în hrisovul din **9 iunie 1583**, prin specificarea precisă a limitelor și, bineînțeles, cu martori³⁹.

Și în dreptul medieval românesc, în cazul pricinilor de partaj sau de moștenire și care o implicau pe fosta soție, se ținea cont de averea pe care o avusese înainte de căsătorie sau pe care o agonisise după moartea soțului, prin mijloace proprii. Averea comună a soților se împărțea între cei doi sau între văduvă și moștenitori, cu sau fără despăgubiri. În documentul din **28 mai 1628**, 12 boieri judecă o pricină pentru moștenirea rămasă în urma lui Anghel comis, apărută între nepoți și văduvă: „o parte de ocină [...] să o ție nepoții lui Anghel comisul adevărându c-au fost cumpărată mai nainte, până n-au fost împreunat Anghel comis cu jupâneasa Mariia [...] ei să aibă a

³⁵ DRH, B, XXXI, doc. 141.

³⁶ DRH, B, V, doc. 41.

³⁷ DRH, B, VI, doc. 124.

³⁸ DIR, B, XVI, V, doc. 396.

³⁹ *Idem*, doc. 136.

Împărți în doo nepoții lui Anghel comis împreună cu jupâneasa Mariia, pântru c-au fost cumpăratu-o Anghel comis împreună cu jupâneasa Mariia [...] însă întâi să întorcă [...] jupânesei Mariei aspri 4000 [...] Iară de ocina de la Iaroslavești [...] să fie ale jupânesei Mariei, pântru căci au fostu vândute [...] jupânesei Mariei după moartea lu Anghel comis⁴⁰.

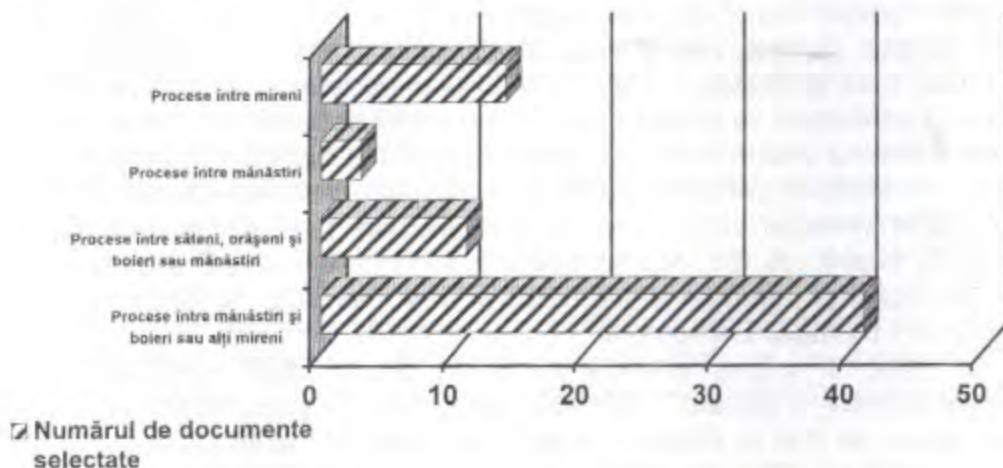
Concluzii

Am încercat să analizăm cazuri de judecată cât mai diverse, între reclamanți diferiți, doar din cele două secole și strict legate de județul Vâlcea. Nu s-au prezentat toate documentele găsite în cele două colecții de documente menționate, ci am dorit să selectăm doar cazuri exemplificative pentru desfășurarea actului de justiție, eliminând documentele care prezintă cazuri aproape identice.

De asemenea, am dorit să creionăm vag viața juridică a județului Vâlcea, în perioada vizată.

Fără să le prezentăm pe toate, s-au selectat 69 de documente dintr-un număr, desigur, mult mai mare, astfel:

Tip de proces	Numărul de documente selectate	Procent
Procese între mănăstiri și boieri sau alți mireni	41	59%
Procese între săteni, orașeni și boieri sau mănăstiri	11	15%
Procese între mănăstiri	3	4%
Procese între mireni	14	20%

Summary

The purpose of this article is to classify and to present a series of trials appeared between residents of the county of Valcea from the 16th and 17th centuries: peasants, boyars and representatives of monasteries. Most of these processes concern due to the right of possession to lands and villages and some last even centuries. Information were extracted from collections of medieval documents (so-called royal charters) and they come to reveal legal procedures in medieval Romanian Country.

Keywords: Vâlcea, 16-17th centuries, trials, medieval law, royal charter.

⁴⁰ DRH, B, XII, doc. 87.

Episcopi și ctitori în Vâlcea secolului al XVIII-lea

Acad. Răzvan Theodorescu

Spațiul cel mai bogat în ctitorii din întreaga Țară Românească, care este Vâlcea – în vârsta sa medievală, sub patronajul unor voievozi și al unor boieri vlastelini, în prima sa modernitate, când principii tradiționaliști sau novatori, dar deopotrivă munificenți îl împodobesc cu lavre renumite, dar și când boiernași, preoți și țărani aparținând „stării a III-a” ajung la statutul de întemeietori de lăcașuri de cult – m-a atras, se știe, în studiile mele de tinerețe încă și nu foarte demult am încercat să spun ce cred că este „spiritul Vâlcei în cultura românească”¹.

O precizare se impune: între toate spațiile sud-carpaticе supuse jurisdicției episcopiei Noului Severin în cei peste patru sute de ani scurși între întocmirile ecleziastice atribuite lui Nifon, fostul patriarh ecumenic, în 1503, sub Radu cel Mare și apariția modernă a Mitropoliei Olteniei în 1939 – este vorba de cele cinci județe din dreapta Oltului, Mehedinți, Dolj, Gorj, Romanați și Vâlcea, aceasta din urmă prezintă particularități ctitoricești asupra cărora mă voi opri acum.

Sper, cu alt prilej, să pot arăta prin ce se caracterizează celelalte teritorii ale eparhiei râmnicene, din afara Vâlcei unde, în ciuda unui număr de monumente remarcabile, nu găsim nici densitatea, nici varietatea de ctitorii care ne întâmpină între munții Lotrului, valea Topologului, cea a Oltețului și Câmpia Română.

Secolul al XVIII-lea, veac „al Luminilor”, dar și al unei notabile explozii folclorice al cărei epicentru a fost tocmai Vâlcea și care stă, într-un fel, la temeiul modernității noastre burgheze din secolul al XIX-lea² – am sugerat cândva că emblema acestei prefețe populare a liberalismului românesc ar putea lua chipul ctitoriei vâlcene de la Urșani –, este și cel în care venerabila episcopie a Râmnicului Noul Severin înseamnă un centru de cultură ce difuzează cărți și iconografii pe o arie panromânească, cu ierarhi în majoritatea lor români ai locului, într-un timp în care, la București, mitropoliți ai principilor fanarioți erau greci; trebuie adăugat că cinci dintre cei unsprezece episcopi urcați în scaunul râmnicеan, între Antim cel venit din Ivirul Caucazului și Neofit cel din neamul balcanic Geanoglu – Lesviodax, adică timp de aproape un veac și jumătate, între 1705 și 1840 au suit, la rândul lor, pe tronul metropolitan de pe malul Dâmboviței³.

Au intrat în istoria bisericii dar și în cea a cărții românești numele lui Damaschin Voinea „Dascălu” dintr-un neam de moșneni dâmbovițeni, care a „românit” cărțile de cult la Buzău și apoi la Râmnic; cel al lui Climent, fiu de săteni vâlceni din Pietrari, aflat în relații cu preoțimea românească din Ardeal; cel al antifanariotului Grigore din familia de mici boieri ispravnici a Socotenilor; cel al lui Chesarie, ctitorul „Enciclopediei” franceze din neamul Halepliu; dar se cuvine, nu mai puțin, a omagia postum și pe ierarhii greci care au fost Filaret – spijinatorul lui Dionisie Eclesiarhul și al lui Naum Râmnicеanu –, moreotul Nectarie, în timpul căruia ctitoriile vâlcene, deopotrivă clericale și boierești, par a atinge, ca număr, apogeul, sau nepotul și succesorul său Galaction, cel care, fugăr la Sibiu, reclama lui Metternich pe fanariotul arghirofil Alexandru Șuțu.

¹ Este titlul lucrării mele apărute la Ed. Almarom, Râmnicu Vâlcea, 2001

² Vezi capitolul „Popular și țărănesc în arta de la 1800” în R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, II, București, 1987, p. 196 și urm.

³ Pentru istoria eparhiei: Sfânta episcopie a eparhiei Râmnicului Noul Severin în trecut și acum, București, 1906; D. Sandu, *Eparhia Râmnicului și Argeșului*, I-II, Râmnicu Vâlcea, 1976

O categorie specială de ctitori în Vâlcea – și aceasta rămâne o caracteristică pentru întregul secol al XVIII-lea și pentru primele decenii ale celui următor – o reprezintă preoțimea. Aici intră, cum vom vedea, protopopi⁴ cu o stare mai bună⁵ – un exemplu ar fi Șerban Copăceanu, în 1804, la Copăceni unde este și pictat în pronaos –, ierei – așadar preoți ce pot spovedi și împărtăși (în spațiul românesc extra-carpatic existând practica de a nu îngădui mereu darul duhovnicesc imediat după hirotonie⁶) –, ierodiaconi, adică călugări ce erau și preoți în mănăstire.

Explicația cea dintâi pentru această situație rezidă, fără doar și poate, în rolul și prestigiul episcopiei de Râmnic; o a doua, foarte importantă, în aceea că din punct de vedere economic ei erau superiori restului sătenilor prin faptul fundamental al scutirii de dări⁷ – cu excepția momentului în care Oltenia a devenit o „Valachia austriacă”, ceea ce nemulțumea profund pe un episcop ca Damaschin⁸. Unii dintre preoți aveau o situație mai bună când se aflau pe lângă episcopii⁹, unii aveau „moșii¹⁰” – chiar dacă foarte plastică, o frază celebră a lui Nicolae Iorga din conferința sa, la fel de celebră, „Cultura română supt fanarioți”, unde scria că acești „popi-țărani modești și ignoranți” erau „săraci până într-atât că făceau boierescul și slujeau în opinci¹¹”, se dovedește mai curând o frumoasă metaforă.

Desigur, nu toată preoțimea avea aceeași situație materială, rândurile sale crescând treptat. Cu cât înaintăm spre secolul al XIX-lea numărul slujitorilor altarului devenea tot mai mare pe tot cuprinsul Țării Românești, unde, se pare, că pe la 1780 erau circa 3500, după 1790, circa 5850¹², pe la 1830 circa 9000 de preoți și diaconi¹³ (s-a vehiculat chiar o cifră reală de 11000); vom vedea însă că și numărul de ctitorii vâlcene crește direct proporțional cu numărul de membri ai acestui grup social și cultural extrem de democratic.

Un respectabil cercetător interbelic al acestui cler din veacul al XVIII-lea, profesorul și preotul dorohoian Dumitru Furtună, scriind despre înaintașii săi întru cin observă că „între dânșii găsim atâția mici cărturari, atâția tipografi, atâția zugravi și iconari, atâția legători de cărți și transcriitori de cărți¹⁴”, chiar dacă nu le vede rolul de ctitori, ce ne interesează precumpănitor aici, mulțumindu-se să constate că „la zidiri de biserici preoții intervin, aleargă, strâng ajutoare, dau și din puținul lor avut¹⁵”. Impresia mea este că făceau cu mult mai mult și considerațiile ce urmează sper că o vor arăta.

Cea de a doua categorie socială, aș numi-o generic cea neclericală, este la rândul său scindată în boiernași – marii boieri sunt rarissimi și doar la începutul de secol, sub Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino și primii fanarioți –, din rândul acestei boierimi de țară fiind recrutați ispravnicii – voi cita pe cei din neamurile Olănescu, Băbeanu, Otetelișanu, Socoteanu, Lahovari¹⁶ –, apoi vătafii de plai ieșiți din țărănie – exemplul

⁴I. Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea*, Craiova, 1941, p. 136 și urm.

⁵D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 64

⁶Informația o dețin de la părintele profesor Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, căruia îi exprim întreaga grațitudine

⁷I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*, p. 48-49

⁸*Ibidem*, p. 99

⁹*Ibidem*, p.81

¹⁰*Ibidem*, p.86

¹¹*op.cit.*, p.38

¹²D. Furtună, *op. cit.*, p. 53

¹³*Ibidem*, p. 53, nota 7

¹⁴*Ibidem*, p. 7

¹⁵*Ibidem*, p. 46

¹⁶I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*, p. 132 și urm.

clasic este cel al ades invocatului Ioan Popescu, zis Urșanu –, căpitani de panduri, în fine „moșteni”, țărani liberi pentru care Vâlcea rămâne un teritoriu exemplar.

Toți aceștia, ca și preoții mai înainte amintiți, vor pune cu pioșenie, sute de pisanii și de cruci – admirabil publicate acum câțiva ani de regretatul coleg Constantin Bălan într-o carte fundamentală pentru epigrafia vâlceană¹⁷ –, care vorbesc elocvent despre credința, despre solidaritatea obștească, dar și despre importanța socială a ctitorilor, care amintesc aproape mereu pe ierarhul locului, pe stăpânitorul princiar de la București și, foarte rar, dar cu atât mai interesant, unele detalii ale istoriei locale sau generale; de asemenea, cu un oportunism înduioșător, devenit mai târziu un autentic „specific național”, în timpul ocupațiilor străine ei vor omagia pe suveranii creștini de la „Poarta chesaricească” sau de la „Poarta moschicească”, victorioși înaintea „Porții otomanești”: pe Carol al VI-lea, ultimul Habsburg pe linie masculină, în anii '30, pe o cruce de la Râmnic, deasupra cișmelei Inoteștilor sau pe alta de la Călimănești, apoi prin anii '70 pe țarina Ecaterina a II-a – „înpărăteasa noastră” se spunea, în august 1774, la schitul Dobrușa¹⁸ – sau pe nepotul acesteia, țarul Alexandru Pavlovici la Băbeni-Oltețu, în chiar anul victoriilor rusești asupra lui Napoleon.

Dinamica ctitoriilor religioase vâlcene din vremea la care mă refer aici – moment de apogeu al episcopiei Râmnicului – are un interes deosebit pentru istoricul culturii, al artei, al mentalității românești premoderne.

De la ierarh la ierarh, de la deceniu la deceniu, contextul istoric schimbându-se, această dinamică ne lasă să vedem inițiative și preeminențe culturale, colaborări între grupuri sociale diferite, dintre cele cu care veacul al XVIII-lea și începutul celui următor ne-au obișnuit în Muntenia și în Oltenia¹⁹.

Dacă ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea reprezintă aici epoca de aur a artei cantacuzin-brâncovenești, iar ctitorii sunt toți sau de stirpe princiară – voievodul Constantin și membrii familiei sale la Hurezi – sau mari boieri și mari ierarhi – mitropolitul Teodosie la 1680 la biserica Cetățuia din Râmnicu Vâlcea, episcopul Ștefan la Sărăcinești în 1687 (pictura de aici va aparține unui urmaș, Damaschin), Papa postelnicul Pârșcoveanul, ruda apropiată a lui Vodă²⁰ devenit călugărul Pahomie la schitul Mănăilești în 1689-1691 –, secolul al XVIII-lea se deschide, simbolic parcă, cu ctitorirea din 1700-1701 a schitului „44 de izvoare” din Pietreni, de către trei ieromonahi, Ștefan egumenul Bistriței, Epifanie și Nicodim. Decenii întregi, de acum înainte, vom vedea cum clerul vâlcean, de mir și monahal deopotrivă, marchează ceea ce cred că este *cel mai notabil efort ctitoricesc pe care are a-l înregistra întreaga cultură veche românească*.

Dacă scurta, dar atât de rodnică păstorire a fostului egumen de la Snagov, Antim Ivireanul, din primăvara 1705 până în primăvara 1708, nu a fost ilustrată de ctitorii semnificative – singurele două eforturi remarcabile fiind cel din 1706, de la Surpatele, datorat chiar doamnei Maria, soția Brâncoveanului și cel puțin anterior, din 1704 – 1705, al rezugrăvirii bisericii mari de la Cozia și al unor adăugiri arhitectonice aici, datorate rudei princiare, marele paharnic Șerban Cantacuzino Măgureanu, cel care după câțiva ani, în 1710, va adăuga pridvorul de la bolnița Bistriței –, amintirea sa se păstrează cu respect până astăzi – chipul său întâmpinându-ne, de pildă, în pronaosul de la Govora –

¹⁷ *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, București, 2005. În tot cuprinsul studiului meu referirile se fac la pozițiile din acest volum (număr, pagină)

¹⁸ *Ibidem*, II, 609, p. 440

¹⁹ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 201-202

²⁰ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 226

și mai știm că în vremea sa scutirea preoților de dări²¹ va crea premiza unor posibilități materiale ale acestei foarte active categorii sociale, ce va fi urmată de tot mai numeroase inițiative ctitoricești. Numărul acestora va crește timid sub dâmbovițeanul, fost ierarh buzoian, devenit episcop râmnicean, abia amintitul Damaschin, într-o destul de lungă cârmuire, din primăvara 1708 până la sfârșitul anului 1725. E drept – cu excepția lui Ștefan vodă Cantacuzino, în 1715, la mănăstirea Dintrunlemn – ctitorii vor fi exclusiv călugări de rang înalt – la Govora în 1711 recluditorul este Paisie ieromonah, la biserica Sf. Voievozi, din Călimănești, la 1714-1715, dăruitorul era Serafim egumenul Coziei, la fostul schit Arhanghelul tot din Râmnic, la 1725, fondatori erau egumenul Gherman și arhimandritul Petronie „ot Șăgarcea” – sau mici boieri ai locului, ca Ștefan vătăful și soția sa Iliana în 1715 la Bărbătești-Vătășești, sau ca, în 1718, la biserica Sf. Nicolae din Olănești, Drăghici Olănescu căpitan și Ecaterina de Oteteliș; particula nobiliară ce apare deja în pisania din 20 iulie 1718²², așadar chiar în zilele în care, prin pacea de la Požarevac Oltenia trecea la imperiul habsburgic, ne trimite și la data picturii, 1725-1726, când stăpânirea austriacă se instalase deja aici și când era pictat lângă notabilii vâlceni „Steanvil ghinărar²³”, nimeni altul decât Stephan conte von Steinville, comandantul trupelor din Transilvania și „director suprem” al administrației imperiale din Oltenia, a cărui imagine a fost înlocuită după 1739, adică după pacea de la Belgrad ce readucea așa numita „Valachia cisalutana” în cuprinsul Țării Românești.

Dacă păstorirea de doar un an (1726-1727) a nehirotonitului episcop Ștefan – ales de îndepărtatul mitropolit sârb de la Belgrad și confirmat de și mai îndepărtatul împărat vienez – nu ne-a lăsat decât un monument, biserica fostei mănăstiri Țeica din Ocnele Mari datorată lui Mihalcea Litterati, fiul cărturar al logofătului Chera Bojescu, menționat cu apelativul turcesc de „iazigi effendi²⁴”, aceea a succesorului său Inochentie, fostul egumen de la Motru și Brâncoveni, din toamna 1727 până în iarna 1735, a fost mai bogată în ctitorii: întemeietorii de lăcașuri s-au păstrat la nivelul social mai înalt în ceea ce privește zona neclericală²⁵ – în 1729 se încheiau lucrările la Vlădești prin osârdua Mariei Olănescu, văduva lui Radu Vlădescu, cu ajutorul vornicului Radu Olănescu, pentru ca în 1734, la Zătreni, să fie ctitor vornicul Preda Zătoreanu – și, la nivel mediu, în ceea ce-i privește pe fondatorii recrutați dintre clerici: arhimandritul Ilarion în 1729, la biserica Ioan Botezătorul de la mănăstirea Govora, popa Theodosie, fiul lui Iosif Brănescu ieromonah din Olănești la Buda-Ocnele Mari în 1731, Nicolae ieromonah, la Teiușu în 1735.

Ajungem astfel la unul dintre momentele faste ale istoriei monumentelor din Vâlcea, cel al păstoririi unui episcop, fiu al locului: este vorba de Climent, egumen la Bistrița și apoi ierarh la Râmnic între vara 1735 și primăvara 1749 când face „poretis” (renunțare la scaun). El însuși ctitor ca nici un alt episcop râmnicean al veacului, Climent va fi contemporanul altor ctitori, mici boieri locali, care îi vor urma pilda. Cu frații săi, vătășelul Simion și Mihai – călugărit ca Macarie ieromonah – va face în 1742 schitul din localitatea sa de baștină, Pietrari²⁶, va reface, o dată cu reședința episcopală distrusă în

²¹N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, ed. a II-a, București, 1932, p. 58.

²²C. Bălan, *op. cit.*, VI, 79, p. 167.

²³*Ibidem*, VI 80, p. 169

²⁴*Ibidem*, XI 1166, p. 728

²⁵Informația despre o mai veche ctitorire de către marele spătar Mihail Cantacuzino la Titireciu pare o invenție din această vreme (1729) a kategumenului Ioan Ursachie (T. Simedrea, *Mănăstirea Titireciu în Glasul Bisericii*, 5-6, 1963 p. 468-501.

²⁶Tot „în familie” va acționa, după ce face „poretis”, în octombrie 1749 la Bodești, unde e ctitor, cu nepoții săi, Antonie egumenul Bistriței – deci un succesor al său –, cu Ilarion progumen tot aici, cu popii Mihul, Nicula, Grigore (C. Bălan, *op. cit.*, I 133, p. 246).

1737-1738 în timpul războiului austro-ruso-turc („viind turcii cu război asupra nemților”, se spune într-o inscripție²⁷), și biserica acesteia „precum scrie în pisaniia episcopii²⁸” și tot aici, la 1745 și 1749, bolnița și biserica Sf. Nicolae, unde se precizează că ctitorul este „om de țara aceasta²⁹” (iar în 1749 el, cu nepoții săi Antonie arhimandritul Bistriței, Ilarion proegumen, popii Mihul și Nicula fac biserica din Bodești – Bărbătești).

Având exemplul episcopului, micii boieri din Vâlcea³⁰ vor zidi, în anii '40 ai veacului, o seamă de biserici. Pitarul Udrea Zătoreanu la Bucșani, în 1743 – era același personaj a cărui casă de la Șirineasa fusese descrisă în documente ca având „pimnița de piatră boltită³¹” –, jupan Constantin Malache și Șerban Vlăduceanu la Vlăducenii în 1744, ispravnicul Constantin Fiotul cu jupâneasa Casandra și „coconii” la biserica Adormirii Maicii Domnului din Ocnele Mari unde făceau un „anvon³²” în 1746, același an în care la Șerbănești ridica biserica jupan Matei Morânglavi, urmat la Străchinești în 1747 de Păuna, văduva ispravnicului Vlad Romanescu și, tot pe atunci, vechea biserică domnească a Bunei Vestiri din Râmnic – stricată în războaie recente „când au fost într-o stăpânire a nemților, viind turcii cu război asupra nemților i-au biruit și i-au scos dintr-aceste cinci județe” – era refăcută de logofătul Radu Râmnicianu pentru care pisania preciza că era „pământean de aici³³” – așadar o calitate pe care am văzut că o subliniau contemporanii și pentru episcopul său –, pesemne spre a-l deosebi pe fondator de ceilalți doi co-ctitori, jupan Ioan Moldoveanu și jupan Grigore care erau de la Sibiu, dar și de unii eventuali fanarioți din Muntenia față de care începea să existe o opoziție tot mai fățișă în mediile oltene.

Tot un ctitor harnic s-a dovedit a fi episcopul Grigore Socoteanu, cândva egumen al Coziei, păstorind un deceniu și jumătate, între mai 1749 și mai 1764. El face, o știm, paraclisul episcopiei din Râmnic la 1750-1751 – am arătat în altă parte³⁴ că a preluat, la o distanță de un sfert de veac, pentru pictura exterioară de aici, programul iconografic cu filozofi și sibile apărut la București, la biserica „Cu sfinți” a mitropolitului Daniel – și tot el a început, tot la Râmnic, biserica Toți Sfinții pe care o încheia la 1765 episcopul Partenie, „iubitul ucenic și diadoh al părintelui Grigorie³⁵”, făcând „însoțirea la cheltuială” cu deja menționatul Hagii Constantin Malache și cu Teodor, egumenul Dobrușei.

Poate că momentul antigrecesc marcat de cărmuirea acestui boier naș vâlcean călugărit – este cunoscută opoziția sa față de domnul Constantin Racoviță (1753-1756) –, va fi contat și în emulația ctitoricească a unor conducători ai mănăstirilor vâlcene – așa egumenul Bistriței Antonie în 1750 la Ciorobești-Costești, așa arhimandritul Dionisie II Bălăcescu, starețul longeviv al Hurezilor, cu superbul său foișor din 1753 din lavra brâncovenească – și chiar a unor mai modești monahi precum Clement în 1755-1756 la Budurăști, alături de săteni, sau Antonie și feciorii săi, în 1762, la Făcăi. Ei vor fi fost urmați, în acest sens, și de boiernașii locului, într-un fel egali ai episcopului, ca Ion Slăvitescu și jupâneasa Bălașa, fiica vornicului Chirca Roșianu în 1750 la Slăvitești, ca

²⁷ *Ibidem*, XX 1417, p. 853

²⁸ *Ibidem*, I 1243, p. 765.

²⁹ vezi nota 27

³⁰ Contribuția altor clerici e minimă acum: în 1744-1745 „starița Olimvia” și popa Grigore refac biserica domnească Slătioarele din Ocnele Mari (*ibidem*, IX 1138, p. 715), iar în 1744-1748 popa Părvul „ot Valea Râii” face biserica de la Copăcelu (*ibidem*, VI 1323, p. 803)

³¹ N. Iorga, *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului = Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XIV, București, 1907, p.54-55.

³² C. Bălan, *op. cit.*, I 1086, p. 694.

³³ *Ibidem*, II 1296, p. 789

³⁴ *Histoire et prophétie dans l'art valaque de la première moitié du XVIII-e siècle în Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, București, 1999, p. 415-417.

³⁵ C. Bălan, *op. cit.*, XIV 1384, p. 837.

pârcălabul „Gheorghie ot Bogdănești” în 1758 la Gura Văii³⁶ sau ca „jupan Alexe căpitan za Loviște” care a plătit zugrăvirea altarului din ctitoria boierească mai veche de la schitul Cornetu, în 1761³⁷.

Dincolo de modesta contribuție a clericilor vâlceni prin biserici de lemn construite în 1770 și 1771-1772 la Glăvile-Gorgotești și la Cacova, de popa Ioan Gorgotă, de ieromonahul Atanasie și de ieromonahul Mihail, în tulburata – de războaie și ocupație străină – cărmuire a vâlceanului episcop Partenie, rudă de preoți locali³⁸, ce fusese egumenul Tismanei înainte de a deveni ierarh între 1764 și 1771³⁹, vom înregistra, probabil ca urmare a unei aceleași tacite, dar stăruitoare atitudini antifanariote, de întărire a sentimentului românesc, o autentică înflorire a ctitoriilor clericale în timpul păstoririi la Râmnic – cu rang de mitropolit îngăduit de patriarhul ecumenic din Stambul la cererea domnului Alexandru Ipsilanti – a grecului Filaret, între martie 1780 și septembrie 1792. Era, într-un fel, un răspuns al locului dat de mici clerici ce se asociau acum, întru ctitorire, ca în 1780 la Păușești-Măglași-Chiciura diaconul Ion Țăvelei Păușescu, cu diaconul Radu Brănescu, cu popa Radu Vlăduceanu, cu alt diacon, Pătru – ginerele celui dintâi –, adăugându-se și boiernașul logofăt Radu Vlăduceanu; mai apoi, în 1783-1784 ctitoria, la Olănești-Gurguiata, ieromonahul Sava ajutat și de alții, în 1788 alt ieromonah de la Bistrița plătea zugrăvirea bisericii învecinate din Țigănia. Le țineau isonul, colaborând, boiernași și țărani liberi: în 1784 la Muereasca biserica era făcută de „Marin i de alți oameni săteni⁴⁰”, în 1790 la Măldărești ctitoria jupan Gheorghe Măldărescu cu tot neamul, iar un an mai târziu la Bogdănești ne întâmpină iarăși o pilduitoare asociere, a agăi Preda Bujoreanu cu jupan Tudosie Grecu, cu jupan Samfirache, cu un popă Gheorghe și cu „lordan titor⁴¹”.

Mulți și mărunți clerici se vor manifesta în timpul cărturarului și poliglotului episcop Chesarie, prefațatorul celebrelor „Minee”, între iarna 1773 și iarna 1780: iereii Dragomir și Radu, ieromonahii Danil și Ioan, popii Ion, Ioan, Constantin și alți mulți ierei, popi, diaconi, „moșteni”, ctitoriau în 1774 la Dobrușa, în 1775 la Dobriceni-Gruieru, Călinești-Brezoi și Mierlești-Bărbătești, în 1776 la Valea Mare-Berbești, în anul următor la Sf. Mihail din Cheia și la Sf. Nicolae din Pietrari, depășind vădit ca număr cele câteva inițiative ale boiernașilor și neguțătorilor vâlceni: de la biserica Sf. Voievozi din Oteteliș, în 1774, prin jupâneasa Anița Otetelișanca cu „fiii dumniaei”, stolnicul Șerban, serdarul Constantin, șetrarul Ioniță, clucerul Drăghici⁴², de la Oteșani-Mironești unde, după septembrie 1774, ctitoriau, între alții, Ioan vătaf Talin, Drăghici Cincă „polcomnicu”, dar și „popa Preda ce să trage din Stan Armașu” și un posibil aromân, jupan Nanu Grecu „dila țara Rumeliei” (menționez, în treacăt, că doi „greci machidoneni”, Hristea Atanasie și Atanasie Tașu, aveau să fie curând în 1811, noii ctitori de la deja amintitul schit Arhangelul din Râmnic)⁴³; în fine, voi mai aminti biserica de la Băbeni, unde era ajutător Matei Băbeanu „vel polcovnic” cu familia sa, în 1778-1779⁴⁴.

³⁶ *Ibidem*, 725, p. 502.

³⁷ *Ibidem*, 484, p. 379

³⁸ D. Sandu, *op. cit.*, p. 127.

³⁹ Acum se poate înregistra și ctitoria din 1769 de la Căinenii Mari, pe granița cu Ardealul, a „jupanilor” cu nume de rezonanță balcanică Petru Petco și Stoian Nicolau.

⁴⁰ C. Bălan, *op. cit.*, 1064, p.643.

⁴¹ *Ibidem*, 249-250, p. 254-255.

⁴² *Ibidem*, I 1207, p. 748.

⁴³ *Ibidem*, I 1199, p. 744; pentru ctitorul alogen de la Oteșani și pentru cei de la schitul Arhanghelul, *ibidem*, I 1292, p. 786. Tot pentru ei, vezi A. Paleolog, *Pictura exterioară din Țara Românească*, București, 1984, p. 18.

⁴⁴ C. Bălan, I 38, p. 149.

Dinamica ctitoricească vâlceană devine impresionantă în jumătatea de secol ce precede momentului pașoptist, care este și vârful de netăgăduit al osteneții celor ce au ridicat și înfrumusețat aici schituri și biserici. Sub trei episcopi de neam levantin, urmași ai unei serii de ierarhi români, ba chiar olteni – cu o singură excepție, cea a lui Filaret –, numărul de lăcașuri întemeiate este de-a dreptul remarcabil și el dovedește, după părerea mea, două împrejurări esențiale: prima este creșterea accelerată a ponderii sociale, către 1800 și imediat după aceea, a „stării a III-a” unde intrau laolaltă, pe meridianul valah, țărani, preoți – indicați țărănește numai cu prenumele –, meșteșugari, „cupeți”, boiernași; cea de a doua pare a fi continuarea unei atitudini active a măruntii lumi din „plaiurile” subcarpatice, lipsite de înalți dregători, de mari proprietari, de membri ai protipendadei – cei despre care se putea scrie acum multe decenii, într-un eseu dedicat „regionalismului oltean”, că „o democrație activă-i deosebește, cu boieri mulți și mici cari se simțeau una cu țăranii⁴⁵” –, înaintea unui „establishment” fanariot aflat la crepuscul și pentru care vor fi reprezentativi, timp de două decenii, episcopul grec Nectarie – între septembrie 1792 și decembrie 1812 –, apoi, pentru un alt deceniu, urmașul și nepotul său, episcopul Galaction, între ianuarie 1813 și aprilie 1824.

Lista ctitoriilor clericale este lungă, dar foarte grăitoare: în 1793, la Cetățea, la Mereșești-Capul Piscului, la Broșteni-Ocnele Mari iererei Andrei și Ionașcu, preoții Șerban și Mihai, Chera și Radu, cu jupanul Dinu Lupu ridică micile lor biserici, unele de lemn, într-o vreme în care la bolnița voievodală a Hurezilor egumenul Pahomie pune să se aștearnă o pictură în care, la pridvor, pe o filacteră, apare o prețioasă informație istorică: „La leatul 1789 fiind răsmiriță și nevoie mare în țară de nemți și de turci au venit un seraschiar cu oaste turcească de au șăzut în mănăstire un an⁴⁶”.

Ritmul construcțiilor e susținut, în ciuda unor asemenea timpuri de restriște: în 1796 la schitul Olteni „oltariul” e zugrăvit cu cheltuiala popii Ioan, a diaconului Gheorghe și a monahului Nichifor – un alt popă Marin, cu Vasilica preoteasa vor face aici după treizeci și patru de ani, „tindă cu clopotniță zidită, înfrumusețată cu zugrăveală⁴⁷” –, în 1797 popa Matei Mănăstireanu va ridica biserica din Genuneni, în 1798-1799 protopopul Cârstea pe cea din Gorunești- Bălcești, în 1800 popa Ioan Pușcașu pe cea din Ursoaia, în 1802 popa Oprea Amărăscu și diaconul Ioan biserica de lemn din Amărăști, după un an egumenul Bistriței va face lăcașul din Săcături-Costești, în 1804 deja amintitul protopop Șerban Copăceanu ridică biserica din Copăceni, iar popa Preda Scaioșanu pe cea din Scaioși, în același an în care Dionisie Eclesiarhul făcea să fie zugrăvită vechea biserică a Sf. Dumitru din Râmnic care era „foarte stricată dă oștirile otomanești”, ne spune pisania⁴⁸; în 1807 protopopul Marin Pleșoianu, care era „i pomniatograf”, adică scriitor de texte de pomenire⁴⁹, era ctitor la Pleșoiu, în 1811-1812 popa Florea la biserica de lemn de la Izvoru-Popești, iar în 1812 protopopul Dobre cu soția „Ioana ierita” încheia, la Padina, șirul edificiilor clericale din timpul lui Nectarie. Un timp în care, mai puțin numeroși, e drept, nu au lipsit a fi activi micii boieri: ei au fost „Costandin biv vel polcovnic za potăre” și Stan vătaf, ajutați în 1793 de „alți boeri blagorodnici i neguțători” la biserica Adormirii Maicii Domnului din Drăgășani⁵⁰, căpitanul Dușu Voicescu la Voicestii din Mijloc în 1800, apoi mult cunoscutul vătaf de plai al Hurezilor Ioan Popescu, tot în 1800 la Urșani, alături de mulți alți ctitori mărunți pictați în emblematicul lăcaș al cărui interior adăpostește, în pronaos, pe pereții de sud, vest și

⁴⁵N. Iorga, *Regionalism oltean în Arhivele Olteniei*, I, 1922, p. 8.

⁴⁶C. Bălan, IX 822, p. 560.

⁴⁷*Ibidem*, XX 87, p. 737.

⁴⁸*Ibidem*, XI 1369, p. 828.

⁴⁹*Ibidem*, I 1275, p. 779.

⁵⁰*Ibidem*, I 622, p. 447.

nord 37 de personaje rurale, rânduite parcă voievodal, unele numite „prisoase”, într-un tablou ctitoricesc colectiv unic pe care l-am comentat de mai multe ori; ctitorul Ioan Popescu va fi prezent și în 1801 la Gorunești-Viorești, în 1807 la Târgu Horezu, alături de Constantin Covrea, mai apoi îl vom găsi pe postelnicul Ianache Beștelei la Căzănești în 1808 și pe paharnicul Ion Gănescu cu neamul său la Gănești în 1812 când, în pronaos, e zugrăvit și episcopul Nectarie alături de rudele și înaintașii ctitorului.

Cu Galaction, practic, epoca fanariotă, așadar „lungul secol XVIII” se încheie. O face în tonalitatea cu care ne obișnuise păstorirea anterioară, dar cu o ușoară inversare de accent: ctitoriile neclericale sunt mai numeroase decât cele ale oamenilor bisericii. Se înscriu aici, în 1814, biserica din Mihăești a lui Barbu Pleșoianu și a postelnicului Ion, amintit într-o catagrafie drept „Cărășilă⁵¹”, cea din Pojogi-Cerna, în 1819, a stolnicului Constantin Borănescu cu „Anca Borăniască”, fiica lor „Elenca Borăniască” și serdarul Nica Vlădescu⁵², cele din 1820 de la Olănești – fie la Cormoșeștii boierilor Gheorghe Brănescu, cu fratele său Barbu, dar și cu arhimandritul Iosif Sărăcinescu⁵³, fie la Valea de Case unde „treti logofăt Alicsandru Olănescu” se însoțea pentru ctitorire cu alt cleric, protopopul Ion Armăceanu⁵⁴; șirul edificiilor se încheie în chiar anul răscoalei Vladimirescului cu biserica de la Verdea a căpitanului Giura, pentru ca în 1823 să înregistrăm pe cea din Tetoiu-Vioiești terminată de urmașii stolnicului Vlăduț Tetoianu⁵⁵ și pe cea din Sinești a polcovnicului Udrea Sinescu.

Din cealaltă categorie, voi aminti doar lăcașul din Neghinești zidit la 1819 de cei doi popi cu numele de Ioan – fiul lui Andronie și fiul lui Sima –, „fiind veri buni” spune pisania⁵⁶ și biserica cu hramul Bunei Vestiri din Iernatec-Bărbătești la 1823, „înnoită” de popa Nicolae, fiul popii Gheorghe, de popa Constantin Strâmbeanu și de diaconul Dumitru, fiul popii Ștefan⁵⁷.

Ceea ce se va întâmpla sub păstorirea bucureșteanului Neofit, ierarhul cârmuind după 1824 și până la 1840 – merit unei cariere metropolitane de răsunset –, ne interesează mai puțin, căci am trecut într-o altă epocă istorică. Rezumând până aici dinamica ctitoricească a celui mai activ ținut oltean, constatăm o evoluție limpede de la rolul principal jucat, imediat înainte de 1700, de ierarhii din București și Râmnic sau de monahi proveniți din mari familii boierești (cazul Pârșcovenilor) – în paralel cu demersul absolut singular al lui Constantin Brâncoveanu și al familiei princiare –, la rolul preluat, în primul sfert de veac XVIII, de boierimea locală și de egumeni ai mănăstirilor istorice (Bistrița, Govora, Cozia), continuat într-al doilea sfert de secol și către jumătatea acestuia de doi episcopi locali (Climent și, parțial, Grigore), de unii călugări de rang înalt și de aceeași mică boierime vâlceană – notând însă și apariția sporadică a unor simpli preoți –, pentru ca după 1770 și până către 1820 să domine numeric ctitorii de „popi”, protopopi, ierei, diaconi, simpli țărani, dar și vătafi de plai – proveniți din săteni înstăriți – sau căpitani și polcovnici dintr-un sistem militar pregătit pentru momentul regulamentar.

Vâlcea postfanariotă, Vâlcea lui Anton Pann își va avea, în continuare, salba de lăcașuri de lemn și de zid, ridicate „întru pocfala lui Dumnezeu” – cum se spunea într-o dedicație din 1829, de la Mologești, a protopopului Ștefan și a clucerului Voicu⁵⁸ –, de

⁵¹ apud *ibidem*, p. 659.

⁵² *Ibidem*, I 1278, p. 781.

⁵³ *Ibidem*, V 72, p. 164.

⁵⁴ *Ibidem*, VII 89, p. 175.

⁵⁵ În aceeași localitate, cu trei ani înainte, protopopul Constantin Tetoianu și soția sa „Rucsandra iereița” făcuseră biserica Sf. Constantin și Elena (*ibidem*, II 1583, p. 938).

⁵⁶ *Ibidem*, 1071, p. 687.

⁵⁷ *Ibidem*, I 113, p. 187.

⁵⁸ *Ibidem*, 1048, p. 677.

„titorai ai satului⁵⁹”, de preoți, de meșteșugari și de negustori – precum, tot pe atunci, la Aninoasa-Glăvile unde erau întemeietori „Radu abagiu i Dinu precupețul⁶⁰” –, de cei numiți simplu, ca în 1836, „mahalații⁶¹” sau, ca în 1841, „cetași...moșineni⁶²”, dar și de eclesiarhi, ieromonahi, vistieri, postelnici – amestecați la nevoie cu cojocari, ca la biserica Sf. Ilie din Drăgășani în 1834, unde citoreau laolaltă, „boieri i neșuțatori⁶³” –, trăind cu toții „măhnicioasele vremi”, cum se spunea într-o pisanie de la Frăsinei, la 10 iunie 1848⁶⁴, așadar – spre a ne plasa în istoria cea mare –, o zi după adunarea de la Islaz și o zi înaintea izbucnirii revoluției la București, în chiar vremea în care nu departe, la Râmnic, în „zăvoi”, se cânta pentru prima oară „Deșteaptă-te, române!”.

Ce a însemnat episcopia râmniceană o știe bine cercetătorul istoric și nădăjduiesc că studiul evoluției acțiunii ctitoricești în cel mai rodnic secol al eparhiei va fi putut popula cu monumente, uneori dispărute, și cu oameni adesea uitați, cu „cei mici” spre a relua o formulare a lui Iorga⁶⁵, peisajul cultural al celei mai dinamice zone din Oltenia. Nu trebuie uitat, în primul rând, ce a însemnat centrul de la Râmnic pentru învecinata episcopie a Argeșului, cea mai nouă din vechea Țară Românească, apărută la finele epocii de care m-am ocupat aici, în octombrie 1793⁶⁶, dacă ne vom aminti că primul său ierarh, Iosif, era fiu de preot vâlcean, format la Râmnic, ca și un urmaș al său, episcopul Grigore Râmniceanu, că ctitori în spațiul argeșean⁶⁷ au fost, nu o dată – la venerabila biserică a Basarabilor din Curtea de Argeș, la Berislăvești, la Bercioiu, la Scăuieni – arhimandriți de la Cozia.

Locul vâlcenilor și al Vâlcei în vechea cultură românească, cunoscut cu asupra de măsură pentru istoria cărții, știut bine – la nivel aulic – pentru istoria artei, se completează remarcabil prin acest vast demers ctitoricesc al celor ce se iveau, socialmente, în orizontul primei modernități românești după 1700, pe un palier folcloric din care au ieșit – o scriam cu un pătrar de secol în urmă și o repetă acum, mai convins decât atunci – „secolele noastre din urmă, cel «clasic» și cel «modern»⁶⁸”.

Summary

The place of the people living in Valcea and of Valcea in the old Romanian culture, very well known in the history of book, well known for the history of art, completes itself remarkably through this board approach specific to the founders, to those who were socially arising in the horizon of the first Romanian modernity after 1700, on a folkloric ground from which - I wrote a quarter of a century ago and a repeat it now, more convinced than then - our last centuries, the “classic” one and the “modern” one came.

⁵⁹ *Ibidem*, II 414, p. 342.

⁶⁰ *Ibidem*, 8, p. 129.

⁶¹ *Ibidem*, 8, p. 129.

⁶² *Ibidem*, II 1286, p. 784.

⁶³ *Ibidem*, V 633, p. 452-453.

⁶⁴ *Ibidem*, 644, p. 457-459.

⁶⁵ *Istoria țerii prin cei mici în Revista istorică*, 1-3, 1921, p. 26-62.

⁶⁶ D. Sandu, *op. cit.*, I, p. 146 și urm.

⁶⁷ Pentru ei C. Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)*, București, 1994.

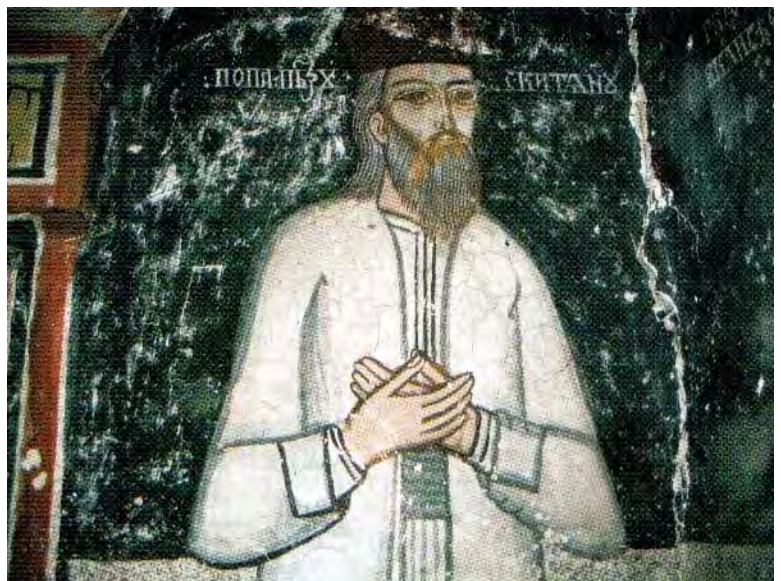
⁶⁸ *Civilizația românilor...*, II, p. 215.

**A.M.D. Mănăstirea
Sărăcinești – Valea Cheii –
Păușești Măglași.**

Pahomie ieromonah, Ștefan
episcop al Râmnicului,
Damaschin episcop, Sava
ieromonah, egumen al
Mănăstirii Strehaia.

Schitul 44 de izvoare –
Costești. Popa Pătru
Schiteanu

Mănăstirea Surpatele –
Frâncești. Tabloul votiv al
Brâncovenilor.

Mănăstirea Govora – Mihăești. Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei.

Intrarea în Biserică – Schitul Dobrușa – Ștefănești.
Partenie, episcopul Râmnicului, Daniil ieromonah și Dragomir, ereu din Stoilești.

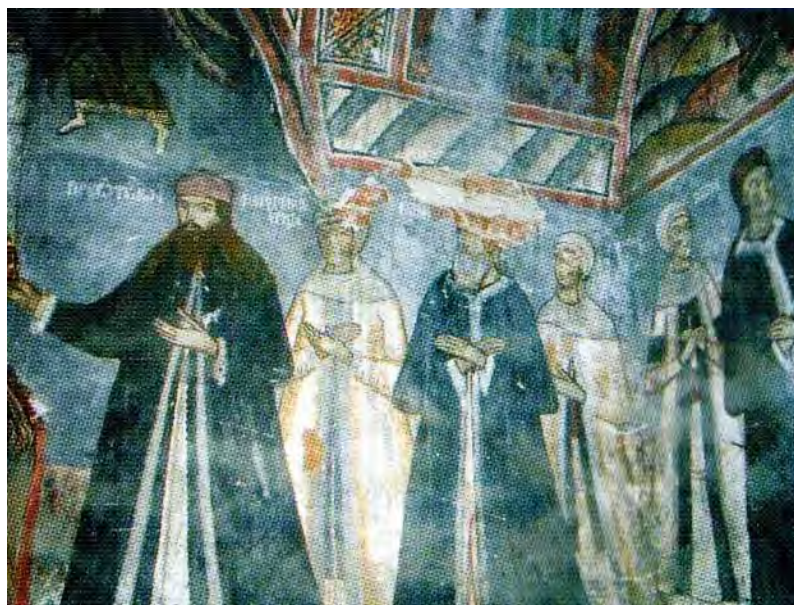

Intrarea în Biserică – Schitul Dobrușa – Ștefănești. Isaia ieromonah, egumenul schitului Dobrușa, Ștefan, episcopul Râmnicului și Chesarie, episcopul Râmnicului.

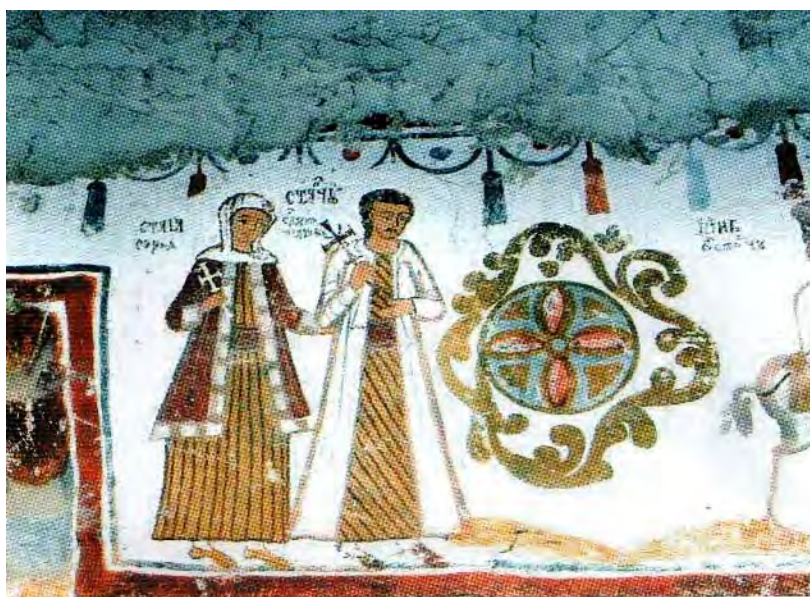
Brezoi – Călinești – Pronaos. Jupân Stoica din Călimănești și soția sa Anița.

Brezoi – Călinești – Pronaos. Preotul Ioan, Maria Toje eria și Tănăsie ereu.

„Buna Vestire” Copăceni. Manda, jupân Ioan sin Ego, Șerban protopopul și copiii.

„Buna Vestire” Copăceni. Dumitrache ereu, protopop Pietraru, Maria erița, jupân Nicolae Oteșanu, Bălașa, jupân Nițe Cornițe Copăceanu și Ilinca.

Intrarea în Biserică, Sf. Ioan – Urșani – Horezu. Stana soția și Stanciu sin Dumitrașcu.

Intrarea în Biserică, Sf. Ioan – Urșani – Horezu. Maria erița și Gheorghe ereu.

Elemente de viață cotidiană la curtea domnească a Țării Românești în secolul al XVIII-lea

Vetuța Ciocan

didaciocan@yahoo.com

Secolul al XVIII-lea, prin transformările semnificative în toate domeniile societății, a constituit un preludeu al procesului de modernizare în societatea românească. Deși prezentul istoric, contemporan epocii, a urmărit să transforme pe individ în contribuabil și soldat, mai ales în condițiile domniilor fanariote, ale menținerii unor forme de producție și sociale, așa-zise feudale, apar premisele pentru realizarea unui progres mai accentuat, pe cale modernă, al societății românești. Pe această linie s-au înscris și înnoirile, tot mai evidente, sub impactul evoluției interne și influenței occidentale. Alături de mutațiile semnificative din viața economică, socială, politică și culturală, observatorul atent constată schimbări radicale sub aspectul vieții cotidiene.

Imaginea Țărilor Române din această perioadă ne-a fost transmisă prin intermediul călătorilor străini care au străbătut teritoriul românesc cu diferite ocazii. O apreciere generală a acestei perioade o face Rudger Iosif Boskovic - cunoscut matematician, filozof și astronom de origine croată, călător prin satele și orașele Dobrogei și Moldovei în vara anului 1762. El ne spune că Moldova și Țara Românească sunt curat creștine și sunt conduse de un domn grec, fără ca nici un turc să dețină acolo vreo dregătorie publică. Ne spune despre domniile scurte, de sumele mari cheltuite pentru obținerea domniei, de folosirea tuturor modalităților pentru a face bani. Țara Românească nu este guvernată direct de turci, dar domnii sunt numiți de sultan, care are dreptul să-i și mazilească când dorește. Domnul este ales dintre grecii supuși ai Porții, care de la viața ce o duc ei la Constantinopol, aproape ca a unor sclavi adevărați, trec dincolo la o putere suverană și la dregătorii de mare autoritate și profit¹ Goana după îmbogățire explică dese schimbări de domni. Întreg secolul al XVIII-lea, mai ales a doua lui parte, nu este decât istoria unui du-te-vino neîncetat de domnitori fanarioți numiți, maziliți sau strămutați dintr-un principat în celălalt. Domnii fanarioți vor aduce cu ei moravurile din Fanar, în care se întâlneau câteva tradiții bizantine și multe apucături turcești. La București, la curte și în rândul boierimii, treptat, portul și obiceiurile se orientalizează. Pentru călătorul apusean, Moldo-Valahia înseamnă intrarea în Turcia sau dacă vine dinspre răsărit, înseamnă că nu a ieșit încă din Turcia.

Sec. al XVIII-lea ne înfățișează imaginea unei societăți interesante. Este o lume bogată de lux oriental, copiată după Bizanțul otoman. Răul cel mai mare adus Țărilor Române de regimul fanariot a fost stricarea moravurilor, corupția morală în stat și în societate. Aici se desfășoară strălucitoare alaiuri de împărătească imitație, ospețe la care vin boierii cu capul ras, lăsându-și numai șuvița de care îngerii trebuiau să apuce pentru a-i duce în rai. Despre viața la curtea domnească a Țării Românești la începutul secolului al XVIII-lea ne relatează cărturarul florentin Anton Maria del Chiaro, secretarul lui Constantin Brâncoveanu, în lucrarea *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*. Se spune că era un pic caraghios în felul lui de a se îmbrăca, nevoind să se orientalizeze. Pentru că avea un temperament sanguin și se irosea repede lumea îl poreclise „curcanul”². Lumea găsită de el era total diferită de cea apuseană, dar este surprins, în mod plăcut, de ospitalitatea, curățenia și dărnicia

¹ Paul Cernovodeanu, *Societatea feudal românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, Editura Academiei, București, 1973, p. 251

² Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Editura Eminescu, București, 1981, p.314.

românilor. În general occidentalii care străbăteau Țara Românească priveau cu mare curiozitate orânduiele existente. Considerau moda și obiceiurile orientale ca fiind imobile, către care nu simțeau nici un fel de înclinare³.

Curtea Domnească era o replică în miniatură a Seraiului din Constantinopol. Toată lumea de la curte (boieri, secretar, paji, ceauși, străjeri, slujnice, roabe) se îmbrăca turcește. Aici este o mare agitație. Au loc numeroase ceremonii legate de primirea domnilor, primirea solilor străini sau a unor simpli călători, investiții în funcții, organizarea unor ospețe ș.a. La începutul sec. al XVIII-lea, în primăvara anului 1702, teritoriul Țării Românești a fost străbătut de lordul Paget de Beadesert și suita lui. Acesta a fost ambasador englez la Poartă și mediator plenipotențiar al păcii de la Karlowitz (1699). Călătoria prin Țara Românească o face la întoarcerea lui din misiune. În ziua de 24 aprilie 1702 lordul a intrat în București fiind întâmpinat de o caretă trimisă din partea domnitorului Constantin Brâncoveanu. A fost salutat de cei doi fii mai mari ai acestuia și escortat de o gardă de vreo cinci sute de oameni. Lordul a fost condus la un palat neocupat al domnitorului, lângă cel al reședinței sale și a fost rugat să se folosească de el ca și cum ar fi al său. A doua zi, pe 25 aprilie, Constantin Brâncoveanu cinează cu Excelența Sa. Participă fiii domnitorului, boierii curții și membri din suita ambasadorului. Masa era întinsă și bogată și s-a prelungit șapte ore, lordul și suita fiind martorii unor dovezi neobișnuite de curtenie, ospitalitate și purtare amabilă din partea boierimii românești, dar îndeosebi din partea domnului însuși, care a băut în sănătatea și norocul fiecăruia dintre străinii de la masă. La încheierea recepției a îmbrăcat Excelența Sa un contaș lung de mătase făcut după moda din Țara Românească și căptușit cu blană de samur foarte frumoasă⁴.

O figură reprezentativă pentru regimul fanariot instaurat în Țările Române a fost Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești între anii 1786-1790. S-a spus despre el că era extravagant, capricios și trăia într-un lux deșănțat. Este reprezentativ pentru tipul de fanariot din ultima parte a epocii. Din relatările lui Ion Ghica, dar și dintr-un desen în culori al lui Paulus Petristch, aflăm că „după prânz, răsturnat într-o caleașcă trasă de patru cerbi cu coarnele de aur ieșea la plimbare înconjurat de cihodari, de arnăuți și de soitari⁵”.

Un aspect cu totul deosebit îl reprezintă modul în care se desfășoară dimineața unui domnitor fanariot. Alexandru Moruzi, domn al Țării Românești între anii 1793-1796, 1799-1801, când se trezea dimineața era vizitat de marele șerbegiu care se ocupa cu dulcelețurile, de al doilea șerbegiu care ducea tava cu dulciuri, de marele cafegiu urmat de un al doilea cafegiu care ducea pe o tavă de argint ceașca de cafea. După el venea marele ciubucciu urmat de un al doilea ciubucciu, care aducea lulelele și narghilelele. Procesiunea era încheiată de patru fete frumoase din suita Doamnei, fiecare ducând în mână un fel de cățuie plină cu jar peste care presară praf de chilimbar⁶.

Cu ocazia diferitelor sărbători, cum ar fi Sfântul Vasile sau Paștele, Domnul organiza ospețe la care participau toți marii boieri. Ospețele erau organizate după un anumit ceremonial care nu a scăpat atenției străinilor. Invitații se întrețineau mai întâi cu gazda într-o odaie alăturată unde se servea votcă și se aducea apă pentru spălatul

³ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, p. 62.

⁴ *Călători străini despre Țările Române*, volumul 8, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 197.

⁵ Vasile Florea, *Istoria artei românești veche și medievală*, volumul I, Chișinău, Editura Hyperion, 1991, p. 556.

⁶ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii modern*, (1800-1848), Editura Humanitas, București, 1995, p. 53.

mâinilor. Fiecare se așeza apoi după rang și, după ce preotul muia o bucată de pâine în mâncarea adusă, mâncărurile erau servite de mai mulți slujitori, aleși dintre băieți de țigan, îmbrăcați frumos. În timpul mesei cânta muzica, iar spătarul stătea în picioare, lângă domn. Erau făcute toasturi care se ascultau în picioare. Cel dintâi se închina pentru Dumnezeu, după aceea venea paharul pentru sultan, pentru domn, pe urmă se strecura și câte un împărat creștin⁷. Se spune că dacă cineva strănuta la masă i se aducea un pahar cu vin și apoi i se dădea o bucată de postav fin și una de atlas. Strănutul nu trebuia să fie provocat pentru că în această situație ar fi râs ceilalți de el. Dacă strănuta Domnul, primea de la marele vistier un brocard de aur pentru o haină. La încheierea ospățului era adusă o plăcintă mare care avea în ea bilete ce conțineau cuvinte bune sau rele și bani de aur. Această practică, ce i-a impresionat pe călătorii străini, stârnea multă veselie⁸. Dacă la începutul secolului al XVIII-lea la banchetele solemne de la Curte, ca și la nunțile boierești, era obiceiul să nu se ridice farfuriile folosite punându-se peste ele altele cu alt fel de mâncare, cu timpul acest obicei a fost schimbat. O atenție deosebită a fost acordată vestimentației. La fel ca și în alte zone ale Europei, în Țara Românească, veșmintele constituiau semnul celei mai mărunte promovări sociale.

Summary

Numerous times, the past history is presented to us only economically, socially, politically and culturally without considering other aspects with significant impact on the present and future evolution of the society. One such aspect is the elements of daily life at the Royal Court of the Romanian Countries in the eighteenth century. If we know these elements it will facilitate us a proper understanding of a certain period with less positive political influences but remarkable for its effervescence of spirit.

⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.* p. 318.

⁸ *Călători străini despre Țările Române*, volumul 8, p. 382.

Chesarie RâmnicEANU după 230 de ani

Valentin Ciocan
valciocan@yahoo.com

O temă care a interesat și încă mai interesează multă lume, nu numai pe istorici, este aceea a rolului personalităților din istorie. Fără să ne angajăm într-o dezbateră pe această temă și fără să minimalizăm rolul oamenilor simpli în făurirea istoriei, trebuie să recunoaștem faptul că, în anumite momente, rolul personalităților a fost foarte important.

Elitele românești le găsim nu numai în domeniul politic și militar. Atunci când în plan politic și militar nu mai era posibilă lupta pentru independență și afirmare națională, aceasta era continuată în plan cultural de către elitele intelectuale. Este motivul pentru care istoricul Nicolae Iorga aprecia că **Istoria pentru începuturile românilor în Dacia**, a lui Petru Maior, „n-a avut pentru noi o mai mică însemnătate decât lupta de la Podul Înalt și că alături de marii voievozi învingători ai timpurilor eroice își găsesc locul vrednic descoperitorii și apărătorii drepturilor noastre istorice¹”.

În secolul al XVIII-lea, atunci când dominația străină asupra Principatelor române s-a accentuat, lupta pentru înfăptuirea idealurilor naționale a fost pregătită și susținută, în primul rând, în plan cultural prin activitatea cărturarilor din Țara Românească și Moldova care se împletea în chip fericit cu aceea a corifeilor Școlii ardelenne din Transilvania. O personalitate cu implicare puternică în cadrul societății românești din secolul al XVIII-lea a fost episcopul cărturar de la Râmnic, Chesarie, exponent de frunte al intelectualității bisericești de la noi. N-am ales întâmplător acest subiect. La începutul anului următor, pe 9 ianuarie se vor împlini 230 de ani de la trecerea în eternitate a acestei personalități remarcabile a iluminismului românesc.

Vicar și apoi episcop al Râmnicului începând cu anul 1771², desfășurând o activitate tipografică de excepție, înscriindu-se în spiritul reformator, iluminist al epocii, Chesarie se distinge prin interesul deosebit pentru istoria românilor făcând din prefețele la scrierile bisericești, tipărite de el la tipografia Râmnicului, adevărate lecții despre originea și evoluția poporului nostru.

Începând cu istoricul Nicolae Iorga și până la P.S. Gherasim, arhiepiscopul actual al Râmnicului³, a fost remarcat rolul lui Chesarie în dezvoltarea culturii românești și afirmarea identității naționale într-un moment dificil al istoriei noastre. Mai puțin se cunoaște faptul că vlădica de Râmnic a înțeles complexitatea „binelui cel de obște” de care aveau nevoie semenii săi angajându-se în activități ce depășeau cadrul limitat al bisericii.

Chesarie, diplomatul și omul politic

Martor al multor evenimente ce au frământat istoria spațiului românesc în secolul al XVIII-lea, vibrând la suferințele semenilor săi din Principate, înțelegând cauza acestora, Chesarie s-a simțit dator să se implice în rezolvarea problemelor complexe ale societății românești. Așa se face că îl întâlnim pe episcopul râmnicEANU

¹Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 13

²Chesarie devine vicar al Episcopiei Râmnicului în anul 1771, iar între anii 1773 – 1780 a fost episcop al Râmnicului.

³A se vedea recenta lucrare a arhiepiscopului Gherasim Cristea, *Istoria Eparhiei Râmnicului*, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2009, p. 191, 192.

participant activ la evenimente politice și diplomatice care au influențat istoria Principatelor române.

Convins ca dominația turco-fanariotă constituie un pericol deosebit pentru români, Chesarie s-a implicat în lupta pentru îndepărtarea acestei dominații cu ajutorul marilor puteri creștine. Episcopul de la Râmnic a făcut parte din delegația Țării Românești care în anul 1770 s-a deplasat la Petersburg, la Curtea împărătesei Ecaterina a II a, pentru a-i exprima omagiul de credință și pentru a-i prezenta doleanțele țării. Biserica românească a fost reprezentată la nivelul cel mai înalt în delegația prezentă în anul 1770 la Petersburg prin mitropolitul Țării Românești, Grigore, dar și prin arhimandritul Filaret, urmașul lui Chesarie în scaunul episcopal de la Râmnic. Este și aceasta o dovadă a rolului intelectualității bisericești din Principate, în absența unei intelectualități laice capabile să trezească și să mobilizeze energiile unui popor aflat în suferință, dar capabil să-și afirme identitatea.

Cunoscător al limbii ruse, dar și al realităților geopolitice și al intereselor Principatelor române, Chesarie a avut un rol foarte important în delegația deplasată în Rusia, lăsând o bună impresie la Curtea Țarinei Ecaterina a II-a. Ca semn al aprecierii, a fost dăruit cu o cruce de aur. Viitorul episcop de la Râmnic a atras atenția autorităților ruse asupra sa din moment ce la ceremonia de numire a lui Chesarie în fruntea Episcopiei râmnicene a participat chiar feldmareșalul rus Petru Rumianțev. După puțin timp, Vlădica de la Râmnic i-a întors, cum se spune, vizita lui Rumianțev mergând, alături de Mihail Cantacuzino, la Iași, la cartierul general al feldmareșalului rus pentru a prezenta, din nou, dorința românilor de îndepărtare a stăpânirii otomane. Era în preajma păcii de la Kuciuk-Kainargi din anul 1774.

Se cunoaște acum că acțiunile politice și diplomatice ale boierilor patrioți români susținute, după cum am arătat, de către cei mai de seamă reprezentanți ai Bisericii, n-au rămas fără ecou. După 1774, statutul politico-juridic al Principatelor române s-a schimbat în sensul slăbirii ușoare a regimului dominației otomane, iar Chesarie de la Râmnic nu era străin de aceste schimbări. Potrivit afirmațiilor lui Nicolae Iorga, Chesarie chiar a scris o istorie a războiului ruso-turc din 1768-1774, folosită ca sursă de informare de către profesorul grec de la Iași Ambrosie Pamperis⁴. De altfel, episcopul râmnicen a rămas sub impresia rezultatelor, considerate pozitive, ale eforturilor depuse de boierii din Moldova și Țara Românească, concretizate în tratatul de pace de la Kuciuk Kainargi, semnat între Rusia și Turcia în anul 1774. Prefețele Mineiilor⁵ tipărite de Chesarie în tipografia de la Râmnic, constituite în adevărate lecții de istorie, evidențiază eforturile militare și diplomatice ale țărilor române, frământările politice din spațiul românesc susținute de un „cărturar patriot” încadrat și el în aceste eforturi⁶.

În orice ipostază l-am semnalat, Chesarie a fost, înainte de toate, un strălucit om de cultură al secolului său, un secol al luminilor și al luminării prin cultură.

Ideea de patrie la Chesarie

Rar întâlnită și nedefinită, ideea de patrie își găsește un contur mai clar în scrierile lui Chesarie, episcopul cărturar de la Râmnic.

⁴Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 431

⁵Mineiile reprezintă cântări bisericești specifice fiecărei luni calendaristice.

⁶Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în sec. al XVIII lea*, Ed. pentru literatură, București, 1982, p.21.

Cei mai numeroși locuitori ai ținuturilor românești, țărani, nu puteau să înțeleagă, atunci, în secolul al XVIII-lea, necesitatea iubirii de patrie deoarece nu aveau noțiunea de patrie⁷.

Pentru ei, „patrie” înseamnă moșie. Cum țărani nu au moșii, nu au nimic ce ar putea iubi în sensul iubirii de patrie. Vremurile glorioase în care țăranul făcea din unealta lui armă și la chemarea voievodului era gata să-și dea viața pentru apărarea țării, trecuseră demult. În sufletul țăranului obidit, amintirea străbunilor și a vremurilor de glorie a acestora s-a stins încet, încet. În secolul al XVIII-lea, termenii de „români”, sau „valahi” și-au pierdut înțeleșul glorios. Boieri pământeni, marginalizați de regimul turco-fanariot, dominați de boierii greci, ascund ca pe o rușine numele țării lor.⁸ Omului simplu nu-i mai vorbește nimeni despre străbunii săi, nimeni nu l-a învățat să citească, nu știe când a venit pe lume, al cărui urmaș este și care au fost faptele înaintașilor săi.

Chesarie se angajează să rezolve și această delicată problemă. El folosește frecvent termenii „patrie” și „patrioți” pentru binele cărora, după spusele episcopului luminist de la Râmnic, acționează și mitropolitul Grigorie care, „văzând pe patrioții săi” lipsiți de slujbele sfinților în limba română, „s-a îndemnat” să talmăcească acele cărți trebuincioase.

Vlădica de la Râmnic este un slujitor al bisericii și nu părăsește convingerea sa religioasă. El știe, însă, că nu numai rugăciunile sfinților, ci și acțiunile energice militare și diplomatice ale „patrioților” au făcut „ochiul blând al împărăției asupra ticăloasei patrii⁹”. Spunând „ticăloasei patrii”, Chesarie se gândește la situația dificilă a țării, la frământările puternice din interiorul ei, putând fi și un reproș la adresa conducătorilor vremelnici care nu sunt incapabili să redea libertatea și prestigiul pe care-l dorea poporul. Pentru cărturarul râmnicean, „patrie” înseamnă tot ceea ce este pământ românesc, iar „patrioți” sunt locuitorii acestui pământ care vorbesc limba românească.

Folosită în istoria povestită în prefețele Mineiilor, preluată în cadrul slujbelor bisericești de către preoții care citeau aceste slujbe, ideea de patrie începe să prindă contur și la oamenii simplii. Putem aprecia, astfel, drept rod al strădaniei lui Chesarie, celebra definiție a patriei data, câteva decenii mai târziu, de către un alt mare patriot român, Tudor Vladimirescu: „patria se chiamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor”. Tot aici putem aminti cuvintele unui episcop, ales pe la 1825, care și-a luat drept temă a primei sale predici „patria”: „...trebuie înainte de toate să ne slujim patria. Biserica are datoria să-și încheie toate strădaniile sprijinirii patriei¹⁰”.

Ideea de patrie se răspândește și în același timp este înțeleasă în adevăratul sens în perioada postchesariană. Pentru un adevărat patriot, iubirea de patrie trebuie să fie pe același plan cu iubirea de Dumnezeu.

Într-un scurt articol de revistă nu poate fi cuprinsă, departe de mine gândul, personalitatea complexă a cărturarului iluminist de la Râmnic, Chesarie. Acest scurt articol își propune doar să atragă atenția asupra acestei personalități complexe, la 230 de ani de când înceta să mai slujească „folosul ce de obște”.

⁷Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, Editura Univers, București, 1982, p.21

⁸*Ibidem*, p. 22

⁹Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia română veche*, tom II, Ed. Academiei Române, București, 1910, p. 216

¹⁰Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 39.

Summary

In January 1780, 230 years ago, it passed into eternity Chesarie, the Bishop of Ramnic. Recognizing the role of the intellectual elites in the evolution of the society, and remarking Chesarie of Ramnic as an important representative of the Romanian intellectuals of the eighteenth century, I considered it was necessary a call to memory. This article is an invitation to explore the Romanian history of the eighteenth century. It is, at the same time, an attempt to illustrate the complexity of the era, called by Nicolae Iorga "Chesarie's age" and the age of the personality of the enlightened bishop from Ramnic, Chesarie: vlada, patriot, diplomat, scholar.

Bibliografie selectivă

1. Bianu Ion, Hodoș Nerva
2. Cristea Gherasim
3. Djuvara Neagu
4. Duțu Alexandru
5. Duțu Alexandru
6. Duțu Alexandru
7. Duțu Alexandru
8. Eliade Pompiliu
9. Iorga Nicolae

Bibliografia română veche, Ed. Academiei Române, București, 1910

Istoria Eparhiei Râmnicului, Ed. Comphys, Rm. Vâlcea, 2009

Între Orient și Occident, Ed. Humanitas, București, 1995

Coordonate ale culturii românești în sec. al XVIII-lea, Ed. pentru Literatură, București, 1968

Cultura română în civilizația europeană modernă, Ed. Minerva, București, 1978

Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848), Ed. Enciclopedică Română, București, 1972

Cărțile de înțelepciune în cultura românească, Ed. Academiei RSR, București, 1972

Influența franceză asupra spiritului public în România, Editura Univers, București, 1982,

Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea, vol. I, II, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1969.

Epidemia de holeră în Județul Vâlcea în anii 1830-1831

Bogdan Aleca

aleca.bogdan@gmail.com

Există un numeros grup de afecțiuni cunoscute generic sub denumirea de febre enterice, cauzate de excremente umane, mâncarea contaminată sau consumul apei conținând bacteriile bolilor respective. Printre aceste boli se numără febra tifoidă, dizenteria și holera. Ele au fost considerate, de-a lungul istoriei, însoțitoarele nelipsite ale campaniilor militare, căci se dezvoltau cu precădere în condițiile igienice precare specifice războaielor. În anul 1817, o violentă epidemie de holeră izbucnește în Delta Gangelui, iar propagarea bolii s-a făcut rapid în anii ce au urmat. În 1823, pandemia cuprinde partea estică a Rusiei, ajungând în Europa în iarna anului 1830. Teritoriul Principatelor Române - Moldova și Țara Românească, ocupat de armatele rusești, a fost puternic afectat de cumplita boală. Puțin cunoscută, foarte asemănătoare cu ciuma, holera apare în numeroase documente interne sub această denumire.

Ororile provocate de boală, rumoarea ce-i preceda apariția, a impus autorităților centralizarea controlului sănătății publice și implementarea unor norme de sănătate obligatorii pentru cetățeni. La 16 septembrie 1830, Isprăvnicatul de Vâlcea este anunțat de intrarea în carantină a județului, în urma reapariției „ciumei” în județele Olt și Romanați. Toți negustorii prezenți în târgul de la Râureni au fost obligați la o perioadă de carantină de 9 zile „cu afumarea lor și a mărfurilor lor”¹. Sunt popularizate semnele bolii, remediile medicale existente în epocă și sunt luate o serie de măsuri administrative care să preîntâmpine apariția unei epidemii:

- „să se aerisească toate lucrurile și să se ție obșteasca curățenie prin târguri și sate”;
- „veriunde și oricine să va întâmpla a fi muritu grabnică moarte, adică sau din partea ostășească ori politicească, și mai vârtos la trecători ce sânt neștiuți locuitorilor, stăpânirea acelui sat numaidecât să facă cunoscut isprăvnicatului ca să se revizuiască trupul mortului de doftor”;
- „să se periorisească (izoleze) casa aceia”;
- „trupul acelui mort să se revizuiască de oameni cu știință”;
- „să se respecte curățenia și aerisirea boarfelor”².

Au fost instituite și măsuri de siguranță extreme, care mergeau până la arderea lucrurilor sau a locuințelor celor atinși de boală, dacă, „pentru o neapărată curățenie, s-ar găsi de cuviință” acest lucru. Totuși, pentru o astfel de acțiune se prevedea o „măsurată îndestulare în socoteala obștii acelui sat” (despăgubirea proprietarului). Cei care au intrat în contact cu victima erau izolați de restul comunității prin scoaterea lor în afara satului, „la câmp”, iar satul era pus în carantină, fiind păzit pentru izolarea lui completă de restul comunităților³. Vătășii plășilor și plaiurilor, pârcălabii satelor sunt însărcinați să urmărească starea de sănătate a locuitorilor și să raporteze de două ori pe săptămână despre acest lucru. Un rol important în prevenirea bolii și respectarea măsurilor luate de autorități revenea fiecărui „proprietar de moșie, epistat sau arendaș”: străjuirea satului, îngroparea morților, ajutorarea cu „trebuincioasa hrană” a celor bolnavi „spre a să putea tămădui”, curățarea caselor și a lucrurilor celor bolnavi.

¹Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Vâlcea (în continuare D.J.A.N. Vâlcea), fond *Prefectura Județului Vâlcea* (în continuare PJV), dos. 2/1831, f. 12.

² *Ibidem*, f.21.

³ *Ibidem*, f. 23.

Fiecare mare proprietar funciar era obligat să se îngrijească de curățenia satului său și să nu primească omeni străini fără „bilete” care să ateste starea de sănătate a acestora.

Autoritățile județului nostru trec la organizarea „frontului” contra cumplitei boli. Serdarul Dumitrache Chinezul (Cnezul), ispravnicul județului, alege 4 boieri „caftalii”⁴ din județ, cărora le de în „îngrijire câte o a patra parte a județului ...ca să se preumbe și să îngrijească pentru curățenie întocmai”. Cei patru boieri sunt: polcovnicul Nicolae Pleșoianu pentru plasele Horezu și Oltețul de Sus, vistierul Nicolae Giulescu pentru plasele Oltețul de Jos și Cerna de Sus, polcovnicul Nicolae Lipoveanu pentru plasele Oltul de Jos, Oltul de Sus și Otăsăul de Jos, slugerul Manolache Măldărăscu pentru plasele Cozia, Râmnic, Ocna și Otăsăul de Sus⁵. În prima etapă a epidemiei, ocupația rusească a Principatelor a determinat ca cei însărcinați cu ocrotirea stării de sănătate a populației să fie numai militari ruși. Această stare de lucruri ia sfârșit la 1 aprilie 1831, când sunt „ridicați” toți nacealnicii ruși „rânduși pe la ocrugurile”⁶ dintr-acest Prințipat”, privegherea sănătății rămânând în îndatorirea boierilor ispravnici ai județelor, după regulile stipulate într-un nou regulament aprobat cu această ocazie. Acesta prevedea:

- orânduirea a unu, doi sau trei epistați sau vătășei pentru fiecare mahala din orașe sau pentru fiecare sat, în funcție de mărimea lor, obligați să supravegheze starea de sănătate a locuitorilor;

- în cazul apariției semnelor de molimă, vătășei din orașe anunțau acest lucru, prin ștafetă, direct Agiei din București, iar vătășei satelor, pe zapcii plășilor, care raportau, la rândul lor, ispravnicilor de județ;

Proiectul conținea și unele măsuri de luptă împotriva răspândirii molimei, precum cercetarea în pielea goală a tuturor locuitorilor, afară de boieri, o dată pe săptămână (sâmbăta), de către îngrijitorii orașelor; partea femeiască era cercetată cu ajutorul celor mai bătrâne femei ale comunității locale. În tot acest timp, „lucrurile lor și vasele de lemn și alte asemenea” erau aerisite. În momentul apariției semnelor de molimă, va fi chemat doctorul. În urma verdictului acestuia, „cei bolnavi să vor scoate afară din sat, osăbindu-i cu totul de cei molipsiți, precum și pă aceia din cei cu bănuială, care și toți aceștia urmează a să scoate afară din sat, iar satul să va periorisi (izola) pentru 16 zile (...), iar lucrurile să se curețe cu apă și cu aerisirea”⁷.

În ciuda obligației înaintării unor rapoarte săptămânale ale acestor ispravnici către autoritățile superioare privind starea de sănătate a locuitorilor, în mai 1831 Comitetul Carantinelor atrage atenția asupra lipsei unui astfel de raport din partea Ispravnicatului Județului Vâlcea.

În vara anului 1831, boala ia proporții îngrijorătoare. În ciuda cordonului sanitar instituit la granița Moldovei, amploarea bolii în unele zone, precum Brăila, Galați, împrejurimile Bucureștilor determină izolarea Valahiei Mici (Oltenia), mai puțin afectată de boală, de restul Țării Românești. În acest sens, la 29 iunie 1831, Marea Vornicie din Lăuntru cere ispravnicului județului Vâlcea și Căimăcămiei Craiovei să organizeze „un cordon pă malul cel din mâna dreaptă a Oltului, pentru apărarea de boala holera”⁸. Oficialitățile județului Vâlcea cer ca „un asemenea cordon să să

⁴ Boieri cu caftan.

⁵ D.J.A.N. Vâlcea, fond P.J.V., dos. 13/1831, f. 24.

⁶ Teritoriu (de regulă, alcătuit din două județe) peste care era repartizat un medic. Județul Vâlcea făcea parte, alături de județul Romanați, din ocrugul al II-lea aflat în responsabilitatea doctorului Francisc Albineri.

⁷ D.J.A.N. Vâlcea, fond P.J.V., dos. 2/1831, f. 60.

⁸ *Ibidem*, f. 108.

orânduiască și pă malul stâng al Oltului”, măsură socotită de prisos, dar care va afecta carantina din pricina refuzului posesorilor de mijloace de transport de pe malul argeșean al Oltului de a le scufunda, și care vor organiza în lunile următoare adevărate „filiiere” de trecere ilegală a oamenilor de pe un mal pe altul al Oltului. Punerea în aplicare a acestui cordon a căzut în sarcina *biv vel* serdarului lordache Otetelișanu, care organizează și carantina de la Cremenari, hotărâtă de Comitetul Carantinelor⁹. Sunt amenajate încăperi pentru adăpostirea celor care trebuiau să facă aici zilele de „lăzăret” hotărâte de autorități. Polcovnicul Ioan Solomon, comandantul polcului al treilea, „rânduiește cinci slugeri vrednici și credincioși la Carantina Cremenari”¹⁰. În august 1831, în condițiile în care intensitatea bolii în principat scade, acest lazaret este desființat din porunca *biv vel* banului Grigore Brâncoveanu și mutată la Tzrianu, „mai jos de Râmnic”.

La 5 iulie 1831 se desființează „despărțirea al 2-lea a Comitetului Carantinelor”, însărcinată cu coordonarea acțiunii împotriva holerei în județul Vâlcea și este numit comisar în județul nostru *biv vel* logofătul Alexandru Filipescu, „cu deplină putere asupra chibzuirilor și măsurilor trebuincioase”¹¹. Se ia hotărârea instituirii unui nou lazaret în plaiul Cozia, pentru a opri comunicația între satele din plaiul Loviștei, de pe apa Lotrului. În acest sens este numit un vătășel de plai cu „cinci plăieși vrednici, care să păzească cu deșteptare”.

În luna iulie a anului 1831 „lipicioasa boală holera ș-au revărsat otrava ei cu mare iuțea în tot coprinsul Valahii Mari, încât au înfipt spaimă și groază în inimile a tot omul”. Autoritățile iau măsuri excepționale: interzic toate bălciurile ținute la datele unor mari sărbători religioase, orașul București este închis total, se interzic toate trecerile peste Olt, „lăsându-să numai intrare la satul Prooroci, unde s-au și așezat carantină, ca să ție în lăzăret și curățenie pă toți călătorii ce vor trece apa Oltului în părțile acelu loc”¹².

Județ de graniță, autoritățile au fost obligate de a organiza o nouă carantină la Căineni, pentru cei ce treceau granița din sau spre Transilvania. Sunt „întocmite” străji la „schelele deschise și pă la potecile tainice (...), ca oricine vine du peste graniță aici în țară, ori cu marfă sau slobod, să nu fie bolnav”¹³. Negustorii și ciobanii care trec din Principat în Austria cu vitele erau datori a petrece cele 21 de zile de carantină hotărâte „nu pă locurile slobode și deschise, ci chear în carantinile cu apropiere de drum”¹⁴.

La 28 iulie 1831, vătășelul Plaiului Horezu înștiințează decesul lui Dumitru Moraru, Ioniță Ciolina și Ciucă Plăiașu din satul Sârbești, care au murit „de lipicioasa boală holera cu vărsare și urticarie, moarte grabnică, cu picioarele și mâinile zgârcite înființează adevărat pomenita boală”¹⁵. În ciuda măsurilor rapide și radicale ale autorităților locale, care au vizat arderea caselor celor morți de holeră, acestea sunt învinuite de Căimăcămia Craiovei că nu au respectat măsurile de pază instituite, „având a face Căimăcămia cu un isprăvnicat așa neînțelegător ca al dumneavoastră”. Se reproșă inexistența străjilor pe Olt, cursul apei putând fi trecut fără opreliști de călători: „de ați fi fost cu deșteptare și neadormită priveghere, după duhul poruncilor ce aveți, negreșit că nu s-ar fi întins și aici, în părțile Valahiei Mici, primejdioasa și de

⁹ *Ibidem*, f. 112.

¹⁰ *Ibidem*, f. 129

¹¹ *Ibidem*, f. 115.

¹² *Ibidem*, f. 148.

¹³ *Ibidem*, f. 29.

¹⁴ *Ibidem*, 147.

¹⁵ *Ibidem*, f. 154.

moarte pricinuitoare boală¹⁶. Spaima provocată de boală era așa de mare încât orice moarte „grabnică” determina măsuri radicale ale autorităților. La 4 septembrie 1831, Nicolaie Lipoveanu ia măsura închiderii orașului Drăgășani din cauza morții unei tinere fete ce a ajutat la descărcarea bagajelor unor negustori sosiți de la Craiova în micul orașel vâlcean. Negustorii și familiile lor au fost scoși afară din oraș, iar acesta înconjurat cu străji. Ancheta arată însă că moartea a fost provocată de „mâncarea poamelor și a porumbilor copti cu băutură de apă rece”¹⁷.

Un rol deosebit în răspândirea bolii în Oltenia l-a avut nesocotirea poruncii de a se limita cât mai mult posibil trecerile de pe un mal pe altul al Oltului, favorizate de scăderea apelor în vara anului 1831. Necesitatea transportării mâinii de lucru pentru strângerea recoltelor în vara aceluiași an, a făcut ca ordinul de limitare a comunicației peste Olt să fie încălcat sistematic. La presiunea marilor boieri, chiar Comitetul Carantinelor cere Ocârmuitorului Județului Vâlcea să lase pe locuitorii județului Olt să treacă apa Oltului să „strângă bucatele de peste câmp”¹⁸. La 10 august 1831, Eforul Comisiei de Sănătate din Valahia Mică arată „nesupunerea proprietarilor ce șăd pă lângă Olt în sud¹⁹ Argeș a îneca luntriile lor și neîngrijirea dumnealor ispravnici ai aceluiași județ”. Sărdarul lordache Otetelișanul semnaleză venirea în Olănești a șase salahori de peste Olt, din care numai trei au putut prezenta bilet de „lăzăret” de la carantina Prooroci. În urma cercetărilor s-a dovedit că ceilalți trei fuseseră trecuți peste Olt de un podar pe la Gura Otăsăului, în schimbul a „2 sfanți de om pentru înlesnirea trecerii”. Un alt loc de trecere era Piscul Cocorului (fostă comuna Nânășești – azi în comuna Galicea), pe unde autoritățile estimează a fi trecut cinci – șase sute de oameni, plătind fiecare câte 5 taleri. Corupția funcționarilor, completată de dorința unora de realizare a unor câștiguri mari și facile, determină ca porunci ale Comitetului Carantinelor de la București referitoare la pecetluirea podurilor peste Olt și scufundarea luntriilor de pe malul stâng al râului să rămână netrăse în practică. Sunt numeroase cazurile în care funcționarii însărcinați cu transpunerea în practică a măsurilor contra holerei eliberau bilete de sănătate fără ca cei obligați la carantină să efectueze zilele obligatorii de „lăzăret”²⁰.

Groaza provocată de holeră determină ca numeroși funcționari să își părăsească posturile la apariția epidemiei în unitățile administrativ - teritoriale de care răspundeau. Pe măsură ce epidemia creștea în consistență, acest fapt capătă aspectul unui adevărat fenomen, fiind necesară intervenția personală a Înalțului Prezident al Divanurilor, generalul Paul Kiseleff, care cere ca cei vinovați să fie „supuși judecății, iar în locul lor să se numească alți cinovnici”²¹.

Mobilizarea autorităților pentru limitarea proporțiilor epidemiei a vizat și popularizarea unor remedii împotriva bolii. Comitetul Carantinelor trimite Comisiei de Sănătate din Valahia Mică 100 de exemplare de publicații „cu cea mai bună deslușire de cum trebuie a să păzi și a să lecuie această boală”²². Una din aceste publicații face apel la strângerea a cât mai multe lipitori, socotite de folos în tratarea bolii: „între dohtoriile trebuincioase..., fiindcă sunt de neapărată trebuință și lipitorile..., să dați strajnice porunci pe la zapcii plășilor unde sânt heleșteie, ca să orânduiască oameni cu bună știință a prinde pentru trebuința aceluiași județ <Vâlcea> trei mii, care le va avea

¹⁶ *Ibidem*, f. 152.

¹⁷ *Idem*, dos. 13/1831 f. 65.

¹⁸ *Ibidem*, f. 77.

¹⁹ Județ.

²⁰ D.J.A.N. Vâlcea, fond *Prefectura Județului Vâlcea*, dos. 13/1831, f. 36.

²¹ *Idem*, dos. 2/1831, f. 125.

²² *Idem*, dos 13/1831, f. 174.

în păstrare unde va orându-i dohtorul ocrugului, cu care vă veți înțelege dumnea-voastră mai nainte, țiindu-le în borcane legate la gură cu site și primenindu-le pă toate zilele cu apă de gărlă nelimepiză, fără a da dinrânsele la cinevași fără de știrea dohtorului, care va fi îndatorat a le vedea de sânt bune. Iar de vor pricinui vreunul din locuitori că nu știe să le prinză, li se va arăta și înlesnirea, adică o bucățică de ficat cât să va putea de stătut să să lege cu sfoara și după marginea apii sau din luntre să-l arunce în apă fiindcă ele se lipesc și trăgându-să afară să vor pune în lucrare”²³. Prevenirea transmiterii bolii de la o persoană bolnavă la cei sănătoși viza următoarele măsuri: „...oriunde în sat sau în oraș se va întâmpla a să înbolnăvi cinevași cu semnele ce vă sânt cunoscute că are boala holerii, numaidecât să se taie dânsul de orice împărțășire sau atingere cu ceilalți din casă și să să lase bolnavul întru toată odihna și nesupărarea în soroc dă doăzeci și patru de ceasuri și într-acel soroc dă va muri, apoi prin cuvenita sa ferire, fără să să atingă de dânsul, să-l scoată afară la vânt și să-l ție nu mai puțin decăt 12 ceasuri și după acele 12 ceasuri apoi să va îngropa la loc depărtat și cu groapă adâncă, ducându-l cu acest fel de mijloc ca nimeni să nu să atingă dă mortul sau de hainele mortului, întocmai ca cum s-ar socoti că și această boală holera este lipicioasă. Iar dă trece cumva după aceia 24 ceasuri, bolnavul nu va muri, apoi iarăși prin ferire și neatingere pot să-l mute la alt loc și să-l îngrijească, pentru care va fi nădejde că se va și ridica. Multe asemenea măsuri luându-să și pentru alte morți grabnice ce să vor întâmpla, care negreșit într-această vreme dau bănuială, acești morți nici într-un chip să nu să îngroape mai în grabă decăt după 36 de ceasuri, ținându-se însă la loc deosebit și cu depărtare umblare a mâinilor, iar pe de altă parte să fiți îndatorați a înștiința dumnea-voastră la Marele Dvornic și la Comitetul Carantinelor pentru vreo întâmplare de asemenea morți”²⁴.

Starea proastă a curățeniei în localitățile județului este unul din motivele răspândirii bolii. La 12 ianuarie 1831, maiorul Pavlovici, nacealnicul Comisiei Privighetoare din Craiova, cere boierilor și preoților județului Vâlcea ca să oblige pe toți locuitorii „a păzi deosebită curățenie”, urmare a rapoartelor „nacealnicilor de coprinsuri și despărțituri” care arătau că la inspecțiile periodice „se găsește mare necurătenie prin casele lor”. În satul Dozești, moartea a doi locuitori scoate la iveală „o mare necurătenie în acea localitate, precum și oameni pătîmind lipsă de hrana lor”, cinovnicul²⁵ obștească arătând că unii locuitori se hrănesc cu „coajă de copac”²⁶. La 24 aprilie 1832, polițaiul orașului Râmnicu Vâlcea scrie ocârmuitorului județului că numai adunarea gunoaielor „de pe locurile slobode din oraș și de prin prejurul acestuia”, precum și astuparea bălților ce „sânt pă unele ulițe” necesită aducerea a „20 de care cu 2 boi și fieșcare car cu câte 2 oameni”²⁷. Oficialitățile reușesc să tragă învățăminte din întâmplări nefericite din timpul epidemiei, care sunt transpuse în adevărate norme sanitare moderne. Moartea fulgerătoare a patru cetățeni în cătunul Priba, satul Vlădești, scoate la iveală, în urma anchetei doctorului Francisc Albiner, cauza morții: consumul cărnii infectate a unui berbec tăiat de un sătean²⁸. În urma acestui episod, autoritățile interzic comercializarea cărnii animalelor sacrificate, fără a fi verificată în prealabil de un doctor²⁹.

²³ *Idem*, dos. 2/1831 f. 74.

²⁴ *Ibidem*. f. 93.

²⁵ Funcționar, slujbaș.

²⁶ D.J.A.N. Vâlcea, fond P.J.V., dos. 2/1831, f. 50.

²⁷ *Ibidem*, f. 504.

²⁸ *Idem*, dos. 13/1831, f. 156.

²⁹ *Ibidem*, f. 163.

Epidemia de holeră din anul 1831 din Țara Românească a fost un moment de încercare pentru autoritățile nou constituite conform prevederilor Regulamentelor Organice (adoptat la 1 iulie 1831 în Țara Românească). Ea scoate în evidență o prejudecată larg răspândită în epocă, cum că aceste boli infecțioase se datorau miasmelor – impurităților din aer. Se credea că aceste impurități sunt ridicate din haznale, bălți și alte locuri murdare și îmbolnăveau oamenii cu care intrau în contact. De aceea documentele autorităților cer, ca primă măsură de luptă contra bolii, „aerisirea” celor bolnavi, a caselor și a lucrurilor. Pe de altă parte, molima a introdus în principate metode noi de luptă împotriva epidemiilor: instituirea carantinelor, impunerea unor norme privind curățenia orașelor și satelor, apariția primelor instituții de sănătate publică în principate, creșterea numărului de doctori implicați în lupta contra bolii etc.

Résumé

L'Étude fait une histoire des mesures prises pour combattre l'épidémie de choléra qui a affecté notre département à partir de l'année 1831. L'auteur nous conduit à travers de l'évolution de l'épidémie et des mesures que les autorités ont pris pour en limiter les effets. Ces premières années du régime du Règlement Organique ont été affligées d'une grande calamité, la choléra, qu'en ce temps on ne savait pas mieux arrêter que guérir. Le mal dura environ un an et demie, et, malgré les mesures prises par les autorités, le fléau a sévit sévèrement. Pourtant, l'épidémie fut le commencement de l'organisation d'un système sanitaire moderne dans notre pays. L'arme la plus efficace fut la quarantaine, que les autorités ont appliquée pour limiter l'épidémie. Un rôle important revenait, aussi, au docteur de l'«ocrug», c'est-à-dire au docteur qui suivait l'état de santé des habitants sur un territoire qui comprenait deux départements. L'auteur présent, aussi, les causes qu'une médecine rudimentaire a données à cette maladie.

Câteva considerente privind revoluția pașoptistă din Țara Românească

Valentin Hănulescu
hanulescu_vali@yahoo.com

Mult timp revoluția pașoptistă a fost prezentată ca un eveniment cu o participare masivă din partea populației. Era oare atunci poporul român pregătit pentru un astfel de eveniment? Se putea trece de la poziția resemnată pe care o aveau mulți pe ulițele Bucureștiului după trecerea dorobanților când „rămâneau copii călcați, obrazuri tăiate de bice, urechi crăpate, spete învinețite”¹, de la groaza pe care o răspânda vestitul căpitan Costache care în timpul revoluției străbătea orașul strigând: „Îmi voi împleti biciul cu piele de român, îmi voi zugrăvi șaua cu sânge de român, ca să poată ține mai bine minte românul ce poate libertatea când se încearcă să fiu pe aici”², se putea trece la „egalitatea drepturilor politice”, „contribuție generală”, „emancipația clăcașilor ce se fac proprietari prin despăgubire”?

Au existat factori ce au ajutat la izbucnirea acestei revoluții, precum valul revoluțiilor ce au cuprins întreaga Europă, întoarcerea tinerilor plecați la studii în marile capitale unii participând la aceste revoluții, nemulțumiri privind lipsa drepturilor, libertăților și a felului în care era condusă țara: „cuvântul nu era liber, presa cenzurată, opoziția suprimată prin măsuri violente, veniturile țării nu erau cheltuite pentru interesul general, ci pentru plocoane pentru miniștri și pașale, găzduiri ale consulilor și diferiților comisari de peste Prut și Dunăre, restul era cheltuit de slujbași <<pentru cari funcțiile publice nu erau decât un mijloc de chiverniseală și de îmbogățire>>”³. Erau vremuri în care chiar „pletele lungi, cravatele roșii de exemplu, se considerau ca semne revoluționare și deveneau, pentru șeful statului și pentru consulul rus, motivuri de serioase preocupări”⁴.

Din păcate nu exista o unitate în gândire privind organizarea acestei revoluții, fiecare categorie socială urmărind propriile interese. Boierii „în agitațiunea ce simțeau nu vedeau alta decât răsturnarea lui Bibescu din domnie și puțința fiecăruia din ei de a-l înlocui”⁵. Tinerii, ce se întâlneau la librăria lui C. A. Rosetti și Winterhalder pentru a se informa despre cele petrecute în Europa și „a-și comunica unii altora vederile lor asupra ce erau datori să facă”⁶ încep să se organizeze în societăți secrete, al cărui scop era, în principal, lupta pentru drepturi libertăți. Însă nu toți tinerii gândeau astfel sau participau la aceste activități: „pe urmă, nu trebuie să ne facem o idee prea mare de tinerimea și popoul nostru, înmoleșit de atâția ani de guvernul fanariot, pe urmă demoralizat de ruși, e departe de a-l crede ca pe popoul francez. Cu întreprinderi așa mari nu sunt obicinuiți”⁷. Starea în care se afla poporul este zugrăvită cel mai bine de dialogul dintre Nicolae Pleșoianu și Nicolae Bălcescu, ultimul abea sosit în țară, cuprins de un entuziasm exacerbat după victoria revoluției la Paris și Viena, credea

¹George Potra, *Căpitan Costache, spaima bucureștenilor de altă dată*, în „Magazin Istoric” nr. 6/1970, p. 52.

²*Ibidem*, p. 56.

³*Anul 1848 în Principatele Române în Acte și documente*. Tomul VI, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl”, 1910 p XXXVII

⁴Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol III, Ed. Enciclopedică, București, 1998, nota p 15.

⁵Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 359.

⁶*1848 în România*, București, 1898, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, p. 59.

⁷Cornelia Bodea, *op. cit.*, nota p. 215.

că poporul este pregătit de luptă, el bazându-se mai ales pe țărani și pe armată: „<<Cu ce?>><<Cu compania ta și după noi se ia poporul care e gata după cum îl cunoaștem>>.<<Dar cum îl cunoașteți, că voi veniți de la Paris și ați trecut prin țară cu poșta>><<O, ne-au spus unii, alții, știm noi>><<Se poate, dar eu tot cu poporul trăiesc de câțiva ani, (...).Nu că sunt mulțumiți de starea lor, nu că sunt mulțumiți de guvern, ci că, ca oameni de atâția secolii tot asupriți și înșelați (...) au spaima necredinței ciocoilor și necunoaștința puterii lor>>”⁸. Nicolae Bălcescu se baza mai ales pe societatea Frăția din care făceau parte mulți reprezentanți ai armatei însă, pe ofițerii superiori școliți de țariști nu se putea pune bază, iar pe tinerii ofițerii, deși erau cam nemulțumiți, „aveam oarecare speranță d-ai vedea după izbucnire d-a se uni cu noi, sau d-a nu fi în contra noastră, dar **nu contam pe ei**”⁹.

Greșeli s-au făcut și la nivelul conducătorilor unde existau 3 curente printre revoluționari: „unul reprezentat de Nicolae Bălcescu, cel mai înaintat, dar cu puțini susținători (Cezar Bolliac, A G Golescu); „curentul Eliade” cu aderenți din lumea burgheziei înaintate și a boierimii liberale.(revoluție pașnică și se opun împrumutării țărănilor), liberalii-radicali ai lui C. A. Rosetti, ce militau pentru interesele burgheziei mici și mijlocii, sprijineau reformele democratice.

În ciuda faptului că această societate era secretă, iar corespondența dintre revoluționari era cifrată, Pleșoianu primind la 7 iunie următorul mesaj pentru a participa la o adunare secretă alături de Tell și Radu Șapcă: „vino cu crucea și cu Evanghelia spre a cununa mireasa”¹⁰, existau spioni peste tot, „...căci atunci și zidurile [erau] cu urechi”¹¹, o parte din revoluționari au fost arestați, lucru ce a pus în pericol izbucnirea revoluției. Este drept că o mână de ajutor le-a fost dată revoluționarilor tocmai din partea lui vodă care, fiind informat de pregătirea unei mișcări, nu a luat măsuri drastice, ci a invitat la masă câțiva din fruntași revoluționari mai moderați, dându-le sfaturi de potolire. Nici subalternii domnului nu au luat măsuri la timp, omul de încredere a lui Bibescu, Vilara spunea că „nici o sută, nici o mie de arestări de s-ar face nu va opri buba d-a sparge”¹² pentru că toată lumea era amestecată.

Problemele au început să apară după izbucnirea revoluției la Izlaz. Visteria era goală, comerțul era în criză datorită revoluțiilor din Europa, în țară era epidemie de holeră. Revoluționarilor le lipseau mijloacele materiale, - banii și armele - dar și oamenii pregătiți și capabili pentru o asemenea misiune. Este drept că după 11 iunie, bucurăsenii se întâlneau aproape zilnic fie la Filaret „de la trei după amiază până seara la opt, fie sus, la Mitropolie între nouă seara și unu din noapte”¹³, însă această susținere nu exista în toate localitățile, existând multe cazuri în care slujbele mai mici erau ocupate tot de vechii slujbași care „încurajă pe reacționari...”¹⁴. La aceasta se adaugă atitudinea oscilantă a unor membrii ai guvernului. Ion Heliade Rădulescu a jurat „înaintea cerului și a oamenilor” să moară „pentru cea mai sacră cauză”¹⁵, pentru liberatatea românilor, iar după trei luni același revoluționar, în tabăra turcilor s-a aruncat la picioarele pașei cerând îndurare: „Pașo, nu mă tăia!”¹⁶. C.A. Rosetti și

⁸*Ibidem*, p. 211-212.

⁹*Ibidem*, nota p. 212.

¹⁰C Corbu, *Izlaz 1848, adunarea de pe câmpul regenerării* în „Magazin Istoric”, nr. 5 / 1968, p. 22.

¹¹Cornelia Bodea, *op.cit.*, nota p. 225.

¹²Ion Ghica, *op. cit.*, p. 364.

¹³Dumitru Hâncu, *Viața cotidiană*, în „Magazin Istoric”, nr 7/1978, p. 38.

¹⁴Cornelia Bodea,*op.cit.*, nota p. 273.

¹⁵George Potra, *Ion Heliade Rădulescu. Scrisori inedite* în „Magazin Istoric”, nr. 7-8/1968, p.114 .

¹⁶Nicolae Bălcescu, *Opere IV Corespondență*, p.112.

I. Brătianu, la 17 iunie, și-au dat demisia din guvern și apoi „ei singuri, după căderea reacției de la 19 se așezară la posturile lor”¹⁷. Nici membrii Locotenenței domnești, foștii membri ai guvernului nu și-au schimbat atitudinea, Nicolae Bălcescu scriind lui Ghica în 21 ianuarie 1849: „Golescu poate este cel mai bun tocmai fiindcă este mai nul. Tell e o a doua ediție a lui Eliad și acesta un blestemat”¹⁸.

Oscilantă era și poziția populației: „N. Russeti - care mai înainte cu 3 zile arunca piatra în capul revoluționarilor și care ar fi fost depus să facă toate mijloacele (...) spre a se opune trecerii noastre - era în capul celor mai călduroși constituționali și cel dintâi care venea înaintea membrilor guvernului ca să-i feliciteze”¹⁹. Pe 29 iunie guvernul va pleca din București însă nu i s-a permis să oprească în Târgoviște. Mai mult, membrii guvernului au putut trece spre Rucăr numai după ce au plătit 300 de galbeni. N-au fost luate măsuri împotriva reacționarilor din București, ceea ce-l va face pe A. C. Golescu să scrie: „...să apucăm o politică mai energică, deși aspră în contra inamicilor libertății publice. Puneți fraților, mâna pe acei cuconași care deloc nu se împacă cu ideile celor nouă, și care de atâtea ori au complotat în contra fericirii patriei (...) Revoluție fără teroare nu se poate face în țările noastre, destul dar cu anacronismele romantice, destul dar cu politica sentimentală!”²⁰

Armata era slab dotată și, cu puține excepții, era comandată de vechi ofițeri, mulți rusofili pronunțați, iar restul în cel mai bun caz indiferenți pentru cauza revoluției. Totuși, armata după 9 iunie și-a specificat foarte clar punctul de vedere în fața lui Gheorghe Bibescu în ceea ce privește o intervenție în forță împotriva revoluționarilor: „<<În caz când străinii, inamicii Măriei voastre și patriei noastre, vor veni din afară, atunci jurăm pe credința noastră, d-a face datoria până la o picătură de sânge, iar altfel în contra românilor, în contra fraților noștri, vie ei cum vor veni, mai ales cerând ei îmbunătățiri patriei, noi nu le putem a le fi ostili>>”²¹. Lipseau banii necesari înarmării. Încă înainte de izbucnirea revoluției au fost strânse fonduri din diverse donații: 1000 de galbeni de C. A. Rosetti, 1000 de galbeni de Ion Ghica, 480 de galbeni (15.000 lei vechi sau 5.600 de franci) aduși pe neașteptate de Niculae Alexandru Nicolescu, care a venit într-o zi la Ion Ghica zicând: „<<Nu știu nimica și nici nu am venit să aflu, dar am convingerea că se pregătește o mișcare în țară și că trebuie să fii în curent de cele ce se petrec, și am venit să-ți aduc 15.000 de lei (aproape 5.600 franci) de cari dispui cum crezi. Să știi însă că voi fi cel dintâi la luptă>>”²². Alții au donat diverse bijuterii: „Costache Caragiale va dona un inel cu diamant și <<o podoabă de granate a soției>>”²³, Cezar Bolliac va vinde argintăria „de zestre”. Au fost cumpărate arme totul desfășurându-se bineînțeles în secret: „<<Dați aducătorului un ghiuden și doi cârnați>>”, ceea ce înseamnă << Dați aducătorului banii trebuincioși pentru cumpărarea unei puști și a unei perechi de pistoale>>”²⁴

Din păcate o atitudine oscilantă s-a observat și la cei din armată. Deși pe 15 iunie la Filaret armata va depune un jurământ față de revoluție - „Jur că voi fi credincios voinței nației române, apărând-o din toate puterile împotriva oricărui atac și asupra; jur că nu voi lucra niciodată în contra intereselor nației și că voi ține și apăra

¹⁷ Cornelia Bodea, *op.cit.*, nota p. 264.

¹⁸ *Ibidem*, p 102;

¹⁹ *Ibidem*, nota p. 267.

²⁰ Dumitru Almaș, *Neamul Goleștilor*, în „Magazin Istoric”, nr. 6/ 1971, p 53

²¹ *Istoria militară a poporului român*, vol IV, Ed. Militară, București, 1987, p. 279

²² Ion Ghica, *op.cit.*, p. 359.

²³ Tudor Șoimaru, *Cezar Bolliac*, Ed. Tineretului, 1962, p. 269.

²⁴ Ion Ghica, *op.cit.*, p. 359.

cele 21 de puncturi decretate de popor...”²⁵-, la scurt timp, pe 29 iunie când guvernul se îndrepta spre Târgoviște însoțit de două companii de ostași, aceștia vor refuza să continue drumul și se vor întoarce la București, ceea ce l-a făcut pe Nicolae Bălcescu să-i scrie lui Ion Ghica: „...toți ofițerii o băgaseră pe mână și ca niște lași merșeră să-și dea demisia și începură a striga în contra-ne declarându-se mai în insurecție.(...) Armata s-a demoralizat și a pierdut de tot disciplina. Nu ne este de folos nici înăuntru nici afară, căci arăt că nu voi a se bate”²⁶.

Cu toate acestea entuziasmul revoluționarilor nu a dispărut, Barbu Bălcescu îi scria fratelui său Nicolae din tabăra de la Râureni: „De ai vedea pe bravii săi panduri și dorobanți. Nu ai voi mai mult și nu ai visa măcar că, cauza noastră poate să cază vreodată”²⁷. Chiar dacă rolul ei era să apere această revoluție până la urmă tabăra va fi dizolvată deși Gh. Magheru afirma cu puțin timp înainte că „depunând armele nu vom câștiga decât <<disprețul lumii întregi>>, pe când împotrivindu-se dușmanilor revoluției <<vom ieși învingători și dacă nu noi, dar urmașii noștri inspirați de luptele noastre ne vor răzbuna, făcând să reînvie în Patrie libertatea pentru care am pierit>>”²⁸.

O altă greșeală a revoluționarilor a fost politica față împroprietărirea țăranilor. După ce la Izlaz, se recunoștea dreptul țăranilor de a fi împroprietăriți deoarece „...prin munca lor de atâtea veacuri au lucrat moșiile și le-au îmbunătățit, au hrănit pe strămoșii proprietarilor, pe moșii lor, pe părinții lor, pe acești proprietari înșiși (...) își cer o părticică de pământ (...) părticică răscumpărată de atâtea veacuri cu sudorile lor. Ei o cer și patria le-o dă...”²⁹, lucru consfințit la punctul 13 din Proclamație în care se cerea, „emancipația clăcașilor ce se fac proprietari prin despăgubire”³⁰. La numai câteva zile însă, țăranii erau sfătuiți pentru a nu face pagubă proprietarilor și arendașilor să mai facă un efort trei luni de zile și să iasă pe câmp pentru a strânge recolta, promițându-le că vor fi pătiți 2 lei pe zi³¹. Ori dacă ne gândim ce însemna orizontul unui țăran la mijlocul secolului al XIX lea când țăranii chiar dacă nu erau mulțumiți de viața pe care o duceau sau de politica guvernului, nu făceau nimic pentru a-și îmbunătăți soarta tocmai pentru că nu mai aveau încredere în promisiuni, atunci nu e de mirare că ei nu susțineau această revoluție stărnind nemulțumirea lui Nicolae Bălcescu: „...starea lucrurilor prin sate merge cam moale. Măsurile noastre pentru proprietate lăsând lucrurile în starea veche sunt cam vătămătoare căci țăranii nu cred făgăduielile și zic că de ce nu li se dă acum”³². Și nu aveau cum să fie împroprietăriți deoarece lentoarea cu care lucra guvernul s-a transmis și Comisiei proprietății care „lucrează foarte încet și rău.(...) S-au amestecat pasiunile proprietarilor care nici nu vor să audă de expropriere, deși li s-a demonstrat că statul îi va despăgubi.(...) La rândul lor țăranii nu vor să audă vorbindu-se de libertate fără împroprietărire”³³. Această comisie va fi dizolvată după doar 10 zile deoarece, „când veniră la aplicare -

²⁵ Ion Bulei, *Acte programatice ale revoluției de la 1848* (Jurământ depus pe Constituție la 15 iunie pe Câmpia Filaretului) în „Magazin Istoric, Nr 3 / 1978, p. 12.

²⁶ Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p.78.

²⁷ Dragoș Sterian, *Tabăra de la Râureni*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, 1969, p. 206.

²⁸ *Ibidem*, p 207

²⁹ Cornelia Bodea, *op.cit.*, vol I, Ed.Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 353.

³⁰ *Proclamația de la Izlaz*, colecția Memorialul Nicolae Bălcescu, nr. inv. 18.

³¹ vezi Cornelia Bodea, *op.cit.*, vol I, Ed.Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 558

³² Nicolae Bălcescu, *op.cit.*, p. 73

³³ Anastasie Iordache, *Goleștii.Locul și rolul lor în istoria României*, p.122.

spune Ubcini - și când fu vorba de a hotărâ numărul de pogoane trebuitor fiecărei familii, reaua voință a boierilor începu să se dea pe față³⁴.

Revoluționarii vor apela și la ajutorul bisericii, știind că populația este foarte credincioasă. La Islaz, înainte de a se citi Proclamația a fost ținut un serviciu religios, pentru a atrage cât mai mulți țărani, pe masă fiind o cruce și o evanghelie. Tot aici, în cadrul cuvântării se evidențiază rolul preoților: „Este sarcina voastră, datoria voastră de a ieși cu crucea în mână și de a pecetlui cu dânsa tunurile și țevile purtătoare de moarte³⁵. La fel se întâmplă și la Filaret pe 15 iunie unde are loc un serviciu religios împlinit chiar de mitropolit, urmat de citirea celor 22 de puncte ale Constituției și depunerea jurământului.

Din păcate s-a exagerat cu acest ajutor „în loc să se ridice toți, cu armele-n mâini și să vină în fața rușilor și turcilor ei au ieșit <<cu crucea și evanghelia, parcă păgâni și tâlharii să`nchină la cruce și la evanghelie>>³⁶. Și atitudinea mitropolitului Neofit a fost de condamnat, acesta, deși fusese pus în fruntea guvernului în trei luni cât a durat revoluția din Țara Românească, a depus nu mai puțin de 5 jurăminte în favoarea sau împotriva revoluției, iar la 6 septembrie a rostit o afurisenie la adresa Regulamentului Organic, pe care o va retrage după o săptămână. Ori, se întrebau chiar și revoluționarii, „<<dacă pravilele bisericesti pe un călcător de jurământ mirean, și care a fost acea călcare pentru lucruri particulare, să-l osândește la tăierea mâinii drepte sau a limbii, apoi oare la ce va osândi pe un mitropolit care a călcat cinci jurăminte deodată și nu pentru lucruri particulare, ci ca să vânză o nație întreagă?>>³⁷.

Putem spune că revoluția pașoptistă din Țara Românească n-a fost o mișcare de mari fapte eroice, de izbânzi pe câmpul de luptă, n-a avut nici măcar succese imediate, care să fi schimbat soarta țării și a poporului. Dimpotrivă, efectele ei au fost dezastruoase: o grea ocupație străină și o înăsprire a regimului creat prin Regulamentul Organic. Au existat și efecte benefice. A răspândit în rândul populației ideile cu ajutorul cărora se putea realiza emanciparea poporului român - ideea de unire, independență, libertate. Pentru țărani mai ales a fost o perioadă de speranță pentru obținerea acestor drepturi și libertăți: „...și ce e drept în vr'o trei luni cât domniră ei (revoluționarii de la 1848 n.n.) ni se stinseseră vânățiile de pe spinare³⁸ schimbându-se poziția boierilor față de țărani: „ce blând mai era ciocoii atunci. Te uitai la dânsul și nu-l cunoșteai!³⁹ A fost pregătit terenul.

Referitor la această revoluție, cel mai bine a concluzionat C.A. Rosetti într-o scrisoare către Ion Ghica scrisă la 2 ani după revoluție: „Stam toți cu mâinile-n sân mulțumindu-ne a ne calomnia unii pe alții (...) Puteam să cădem precum au căzut Polonii în 1831, precum au căzut Maghiarii la 1848, dar rumânismului îi rămâneau drepturi și titluri la recunoștința popoarelor, precum au câștigat Polonii și Maghiarii care o să fie organizați și restabiliți înaintea noastră. Ș-apoi cine poate zice desigur, că n-am fi izbutit (...) Tot ce pot zice cu certitudine este că nu am fi căzut mai jos decât astăzi⁴⁰.

³⁴ 1848 în România, p 118

³⁵ Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 359.

³⁶ C. A. Rosetti și I Brătianu, *Catehismul sătenilor sau sfaturi la vatra focului între un revoluționar și un satean*, Bruksel, Tipografia lui J.H. Depou, colecția Memorialului Nicolae Bălcescu, nr. inv. 1610, p. 28.

³⁷ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*. Tomul VI, p 175.

³⁸ C. A. Rosetti și I Brătianu, *op.cit.*, p. 11.

³⁹ *Ibidem*, p.12.

⁴⁰ CA Rosetti- Ion Ghica. *Un singur subiect: patria noastră* (Antologie de texte și rezumate introductive de Cornelia Bodea) în „Manuscriptum” Nr. 2/ 1973, p. 27- 28.

Summary

The revolutionary wave that swept across Europe in 1848 was the time for the young people in the Romanian Country - many of them returned from studies abroad, those who studied in Paris and even participated in the French Revolution - to organize a revolution. The enthusiasm of many of them was facing with the real situation in the country. It was hard to have a cohesion of ideas for those who were part of different political class. The difficulties were increased by the lack of the material resources and of the people capable for such a mission. They also had no support from the major powers.

In addition to all these, there were made many mistakes, too. The biggest mistake was that peasants were not given land, which would have made them support this revolution.

Even if the revolution was not a success on the battlefield with immediate effects, on the contrary, it was followed by the Russo-Turkish occupation and the tightening of the regime created by the Organic Regulations, we can say that this revolution also had beneficial effects because it spread among people ideas useful in the process of the emancipation of the Romanian people - the idea of unity, independence and freedom.

Independența de stat a României oglindită în colecția de medalii a Muzeului Județean Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea

Tiberiu Aniniș
tiberiuaninis@yahoo.com

O scurtă privire asupra originii și importanței medaliei ne relevă faptul că la început aceasta s-a confundat cu moneda. În toate timpurile monedele au avut și rolul de a comemora faptele și evenimentele mai însemnate. În antichitate, când încă nu apăruse deprinderea de a se bate medalii, monedele erau folosite în acest scop pe o scară mai largă decât în timpurile moderne.

Prima monedă cu caracter comemorativ este considerată a fi piesa de 10 drahme (decadrahmă) bătută de atenieni în urma victoriei de la Maraton (490 î. H.).

Românii, spre deosebire de greci, care comemorau succesele militare prin emisiuni monetare speciale folosind numai piesele mari cu putere circulatorie, celebrau numai evenimentele importante (în special cele militare) prin emisiuni de monede de toate tipurile (aur, argint și bronz), toate cu valori specifice de circulație, precum și prin alte piese deosebite care au luat mai târziu numele de medalioane. Nefiind menite să circule ca monede, acestea se acordau ca recompense sau cadouri personalităților marcante ale vremii. Însă toate aceste monede și medalioane nu erau altceva decât medalii comemorative de mai târziu. Deoarece pe suprafața redusă a monedei nu se puteau ilustra pe larg opere de artă sau evenimente istorice mai importante, s-a trecut mai târziu la emiterea de medalii.

Faptul că medalia derivă din monedă ne-o dovedește însăși forma ei, inscripția prin care se dau explicații asupra reprezentărilor de pe ea și, în plus, materialul folosit: aur, argint, bronz și altele. Numele de medalie derivă din cuvântul latinesc *metallum*, trecut după aceea la italieni sub denumirea de *medaglia*, la francezi în *medaille*, termen preluat apoi și în limba română.

Ca o concluzie, reiese că medalia este o piesă de metal în forma monedelor, cu reprezentări pe una sau ambele fețe, turnată sau bătută, după un model realizat de un artist plastic (sculptor), care nu are însă putere circulatorie.

Medaliile sub formă de dreptunghi sau poligon, cu reprezentări pe una sau ambele fețe, poartă numele de plachete.

Cu timpul pe aversul medalii încep să fie redată chipuri reale sau orice altceva, iar pe revers sunt indicate evenimentele cu ale căror ocazii s-au emis medaliile respective.

Turnarea medaliiilor s-a practicat până în secolul XVI, după care s-a trecut la baterea lor după aceleași procedee întrebuințate la baterea monedelor.

La noi în țară primele monede cu atribut de medalie, care comemorau evenimente desfășurate pe teritoriile locuite de popoarele antice, sunt medalioanele romane bătute în timpul războaielor daco-romane și apoi în perioada stăpânirii romane.

Prima medalie bătută în Țara Românească este considerată a fi medalia de aur a lui Mihai Viteazul, piesă comemorativă de 5 și 10 ducați, emisă probabil în urma victoriilor raportate asupra lui Eremia Movilă, când a fost înfrânt de către împăratul Rudolf al II-lea ca „loctiitor al Transilvaniei”¹.

¹George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *Medalii și plachete românești. Memoria metalului*, Editura Științifică, București, 1971, p.23

În cadrul colecțiilor Muzeului Județean Vâlcea un loc însemnat îl ocupă – datorită numărului mare de piese, originalității, varietății și rarității unora dintre ele – colecția de medalii, plachete și decorații.

Constituită prin achiziții și donații, colecția de medalii românești însumează 846 de piese. Încă nestudiată până în prezent, ea oferă cercetătorului un bogat material de investigație, prilej de formulare a unor interesante concluzii, istoricul descoperind în aceste documente de metal noi dovezi privind ecoul unor anumite evenimente petrecute în epocă.

În cele ce urmează, ne propunem a consemna câteva din constatările unei prime cercetări a medaliilor românești având ca subiect independența de stat a României. Prezentarea pieselor o vom face în funcție de anul emiterii.

Dobândirea independenței țării noastre față de Poarta Otomană, proclamată la 9 mai 1877 și consfințită prin victoriile armatei române pe câmpurile de bătălie din Bulgaria, s-a dovedit a fi un eveniment istoric cu urmări deosebit de importante în evoluția statului și a societății românești în perioada următoare. Independența a fost cântată de poeți și de compozitori, a fost imortalizată în opere de artă de artiștii plastici ai vremii.

Sacrificiile eroice ale soldaților în luptele de la Grivița și Plevna, de la Smârdan și Rahova, ale tuturor celor care au contribuit într-un fel sau altul la realizarea dezideratului de secole al poporului român au fost înscrise și în memoria eternă a metalului. Cu toate că au fost imortalizate pe numeroase medalii și plachete bătute mai târziu, totuși ele se constituie în adevărate documente care păstrează vie memoria acelor zile de măreție națională.

Acest eveniment se regăsește în colecția de medalii a muzeului cu o serie de piese importante, cea dintâi fiind emisă chiar în anul 1878. Pentru a omagia și cinsti eforturile făcute de persoanele civile care au îndeplinit servicii însemnate pe lângă armată în timpul războiului de independență, la 5 iunie 1878 s-a instituit medalia cu toartă „Apărătorilor Independenței”. Mai târziu aceasta a fost atribuită atât unor militari de carieră, cât și ofițerilor și gradelor inferioare din gărzile orașenești care au înlocuit, pe o perioadă mai îndelungată, armata la paza orașelor țării în timpul războiului. Această medalie are pe avers un tablou alegoric: o femeie călcând pe trofee (steaguri și arme), ținând în mâna dreaptă întinsă o coroană de lauri, iar în stânga o spadă cu vârful în jos; în spatele personajului feminin, victoria înaripată ține un drapel încununat cu lauri; în stânga femeii, o acvilă² (fig. 1a).

Aceste elemente semnificau faptul că România (țara ce conserva în semn de continuitate simbolul roman – acvila), călcând peste trofee de război, răsplătește cu lauri pe eroii neamului, în timp ce victoria încununează steagurile tricolore care s-au acoperit de glorie pe câmpurile de luptă.

Reversul medaliei are gravată inițiala încoronată a principelui Carol și denumirea acesteia: APĂRĂTORILOR INDEPENDINȚEI ÎN RESBELUL 1877 – 1878. Totul este înconjurat de o ghirlandă din frunze de laur și stejar. Medalia, bătută în bronz după macheta gravorului Falot, are diametrul de 30 mm, iar panglica este de culoare albastră, cu câte trei dungi (roșu-galben-roșu) la margini (fig. 1b).

În 1881, după proclamarea regatului României (14/26 martie), pentru cinstirea victoriilor armatei române în războiul pentru dobândirea independenței a fost emisă o medalie comemorativă. Modelată după macheta gravorului W.Kullrich, medalia bătută din bronz, cu un diametru de 85 mm, reprezintă și o deosebită lucrare artistică.

² P. V. Năsturel, *Medaliile și decorațiunile române*, București, 1901, apud Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 130

Aversul medaliei are imprimată efigia regelui Carol I și legenda circulară CAROL I REGE AL ROMÂNIEI (fig. 2a). Pe revers, într-un cerc central, este o alegorie reprezentând România victorioasă ținând în mâna dreaptă ridicată o cunună de lauri, iar cu stânga sprijinind scutul cu stema României; în planul doi, la dreapta, un pedestal pe care se află coroana de oțel a României și datele reprezentative: 1877 – 1878, 1881. În spațiul dintre cerc și marginea medaliei, marcat printr-o bordură, sunt înfățișate episoade din războiul neatârării: podul peste Dunăre de la Turnu Măgurele, pe care a trecut armata română, vederea unor orașe de pe malul drept al Dunării, primirea cu flori a armatei victorioase, arcuri de triumf și clădirea mitropoliei în fața căreia mitropolitul binecuvintează pe ostașii biruitori³ (fig. 2b).

Toate realizările de după 1877 au la bază victoriile din timpul războiului de independență. Dând un nou imbold dezvoltării economice și sociale, războiul de independență a exercitat o profundă înrăurire asupra întregii evoluții istorice a României.

La două decenii de la proclamarea independenței, prin contribuția locuitorilor orașului Ploiești, s-a ridicat un monument în amintirea participării Batalionului 2 Vânători la luptele din Bulgaria. Cu această ocazie a fost bătută o medalie din bronz, cu diametrul de 65 mm, după macheta gravorului Carniol fiul. Pe avers este imprimată efigia regelui Carol I și legenda circulară: DOMNUL ROMÂNIEI ȘI MARELE CĂPITAN. CAROL I. REGELE ROMÂNIEI INDEPENDENTE. 1877-1878. 1881-1897 (fig. 3a).

Reversul medaliei are reprezentat în câmpul central monumentul eroilor inaugurat în 1897, iar pe margine o legendă circulară pe 5 rânduri: ÎNTRU GLORIA ARMATEI ROMÂNE DIN 1877-1878 SPRE AMINTIREA BATAL. 2 VÎNĂTORI DIN 1877-1878. PLOEȘTENI ȘI ȚARA RECUNOSCĂTORE. COMITETUL DE ACȚIUNE (fig. 3b).

Cu ocazia sărbătoririi unui sfert de veac de la dobândirea independenței și cucerirea ei pe câmpul de luptă (1902) s-au desfășurat o serie de manifestări animate de înalte simțăminte patriotice. La această aniversare s-a hotărât ca drapelele, stropite odinioară cu sângele eroilor și încununate cu laurii victoriei în 1877-1878, să fie depuse la Arsenalul Armatei din București, în semn de adâncă prețuire, spre a fi păstrate pentru generațiile viitoare⁴.

Tot cu acest prilej s-au bătut mai multe medalii și plachete. În colecția noastră se află o medalie din aluminiu (40 mm), bătută de librăria Petroff din Bârlad. Pe avers sunt imprimate efigiile alocate ale familiei regale cu legenda circulară REGELE CAROL I SI REGINA ELISAVETA (fig. 4 a). Pe revers este reprezentată stema țării pe o panoplie de arme și drapele, cu o legendă circulară pe două rânduri: GLORIOSEI ARMATE ROMÂNE. JUBILEUL DE 25 DE ANI A RESBOIULUI JNEPENDENȚEI ROMÂNIEI. 1877 – 1902 (fig. 4 b).

În anul 1907 s-a ridicat, la Turnu Măgurele, un monument închinat eroilor căzuți pe câmpiile Bulgariei. Monumentul a fost clădit cu fondurile strânse de la cetățenii teleormăneni, de către Comitetul Militar, prezidat de colonelul Solacolu, comandantul Regimentului 20 Teleorman. Cu ocazia inaugurării acestuia s-a bătut o medalie având pe avers macheta monumentului, reprezentând un dorobanț care ține în mâna stângă pușca rezemată de picior, iar cu mâna dreaptă arătând spre locurile unde s-au dus luptele; pe soclul monumentului este redat un vultur cu aripile desfăcute, iar pe lateral două tunuri din timpul războiului. Deasupra, în legendă circulară, este inscripționat textul: ÎN AMINTIREA EROILOR CĂZUȚI PE CÂMPIILE

³George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *op. cit.*, p. 69-70

⁴M. Dogaru, *op. cit.*, p.150

BULGARIEI, iar în exergă, o stea cu cinci colțuri (fig. 5a). Pe revers, între două ramuri de laur este încadrată placa aplicată pe soclul monumentului, pe care figurează o legendă cu 11 rânduri (fig. 5b). Medalia este bătută în bronz, cu diametrul de 56 mm, după macheta gravorului Carniol fiul.

Aceeași medalie s-a bătut și în varianta populară cu toartă, din bronz, cu diametrul de 29 mm (fig. 6 a și b).

Un alt monument, ridicat în cinstea eroilor doljeni, este cel de la Craiova. Construit prin subscripție publică în anul 1912, acesta este gravat și pe unele medalii și plachete emise cu prilejul inaugurării. Pe aversul medaliei din colecție sunt redată în cerc efigiile acolate ale familiei regale și legenda circulară: CAROL I. DOMN ȘI PRIMUL REGE AL ROMÂNIEI. ELISAVETA REGINA ȘI MAMA RĂNIȚILOR (fig. 7 a). SCHIMBĂ LOCUL - Medalia cu toartă, modelată în bronz, are diametrul de 33 mm și este realizată după macheta gravorului Carniol.

Medalia are pe revers macheta monumentului, cu legenda circulară ÎN AMINTIREA RĂZBOIULUI DIN 1877-1878, iar în exergă, pe două rânduri, sunt menționate anul și localitatea (fig. 7 b).

În 1928, sărbătorindu-se 50 de ani de la reintegrarea Dobrogei, ca urmare a aplicării tratatului de la Berlin, se emit mai multe medalii. Una dintre ele are pe avers, în prim plan, efigia cu regelui Mihai, iar în planul doi cinci scuturi cu stema țării și stemele județelor din Dobrogea. Pe margine este o legendă circulară pe două rânduri: ANIVERSAREA REALIPIREI DOBROGEI. 1878-1928. LIBERTATE. DREPTATE. CULTURĂ ROMÂNEASCĂ (fig. 8 a). Pe reversul medaliei se află legenda circulară REGII ROMÂNIEI LIBERATORI APĂRĂTORI ȘI OCROTITORI AI DOBROGEI și efigiile aflate ale lui Carol I și Ferdinand, sub care sunt înscrise anii 1878, 1913, respectiv 1916, 1918 (fig. 8b). Medalia, bătută în bronz după macheta lui Huguenin, are diametrul de 50 mm.

Scurta prezentare a celor opt medalii românești din colecția Muzeului Județean Vâlcea având ca tematică războiul de independență, evidențiază în primul rând, bogăția și diversitatea pieselor. Medaliiile sunt remarcabile și ca realizare artistică, gravorii reușind să prezinte cât mai expresiv, într-un spațiu restrâns, aspectele cele mai importante. Cercetarea sub raport artistic a medaliiilor poate să constituie, atât pentru medalist cât și pentru istoricul de artă, o interesantă temă de studiu.

Având în vedere cele arătate mai sus, credem că este necesară întocmirea și publicarea unui catalog al colecției de medalii a muzeului, care să se constituie într-un instrument de lucru pentru specialiști și într-un mijloc de informare pentru publicul larg, cât și valorificarea expozițională a pieselor din colecție.

Summary

I presented a number of eight commemorative medals from the collection of the Vâlcea County Museum dealing with the war for Independence of Romania (1877 - 1878).

Fig. 1.a

Fig. 1.b

Fig. 2.a

Fig. 2.b

Fig. 3.a

Fig. 3.b

Fig. 4.a

Fig. 4.b

Fig. 5.a

Fig. 5.b

Fig. 6.a

Fig. 6.b

Fig. 7.a

Fig. 7.b

Fig. 8.a

Fig. 8.b

Condiția materială a clerului din Episcopia Râmnicului, în perioada 1859-1918

Pr. dr. Ciprian Sîrbu
cipriansirbu@yahoo.com

Instituție fundamentală a societății românești, singura care pe parcursul veacurilor și-a păstrat caracterul tradițional, dar s-a și integrat în structura și funcționalitatea statală, Biserica Ortodoxă și slujitorii ei au experimentat, în deceniile definitorii ale modernizării României, o reorganizare pe noile condiții administrative, economice și sociale pe care le-a presupus modernitatea.

Dincolo de rolul lor în societate, de pregătirea intelectuală și profilul moral, situația materială a preoției române a reprezentat subiectul căruia i s-au alocat spații largi în dezbaterile vremii. Prin urmare, în cercurile politice, ori de câte ori s-a început o analiză a stării clerului, s-a ajuns întotdeauna și la condiția materială, deloc de invidiat, a clericilor români.

Până la 1864, starea materială a clerului s-a subordonat celor câteva prevederi ale Regulamentului Organic, care acordau preoților drept de folosință asupra pământului, numit „*al bisericii*”, și pe care proprietarul de drept era obligat să-l lase în folosința acestora. În afară de aceasta, tot în folosul preoților venea și faptul că aceștia erau scutiți de dijmă și clacă, că beneficiau de unele contribuțiile benevole ale enoriașilor, că pământul aferent bisericii era lucrat în mod gratuit de către săteni.

La orașe, acolo unde pământul lipsea, preoților li se mai acorda, pentru fiecare locuitor, un venit de doi lei pe an, în afară de diverse contribuțiile benevole și, în același timp, beneficiau de „*imunități la dări*”¹.

În mare, cam așa se prezenta situația în ceea ce privește modul de subvenționare a clerului până la 1864: proprietarii întrețineau bisericile, personalului clerical i se dădea pământul în folosință și Guvernul îl scutea de dări.

În schimb, odată cu Legea rurală din 1864 care a împrăștiat pe săteni și a scos întreținerea bisericilor din sarcina creditorilor-proprietari, lăsând-o în obligația comunelor, situația s-a schimbat din mai multe puncte de vedere. În articolul 11 al legii, se preciza că: „*fiecare comună este datoare a îngrijii cultul, biserica sau bisericile de care aparține și a plăti pe preoții bisericilor sale*”, iar în articolul 119 se prevedea că cheltuielile comunale includeau „*leafa preoților și a altor servitori ai bisericilor, acolo unde bisericile nu au venituri proprii îndestulătoare*”. Excepție făceau bisericile care țineau de mănăstiri sau parohii mari, ale căror averi se secularizaseră. Pentru acestea, numite „*biserici ale Statului*”, plata preoților era substanțială, salariile fiind duble decât ale celor comunale.

Cu toate acestea, în ciuda reglementărilor statuate, comunele nu s-au îngrijit de salarizarea clericilor. Întreținerea lor a rămas tot în voia susținerii benevole a enoriașilor, singurul venit constant fiind cel rezultat din exploatarea celor 17 pogoane de pământ care, prin această lege, trebuia acordat preoților. Spunem „*trebuia*” pentru că, dacă satul era de moșneni și nu fusese al vreunui mare proprietar, acest pământ nu avea de unde să fie repartizat, caz în care condiția materială a preoților era cu adevărat critică.

Astfel, neglijați de autoritățile comunale și de multe ori lipsiți de pogoanele legiuite, rămânea ca preoții să se întrețină numai din înțelegerile pe care le aveau cu

¹Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii din România (1850-1895)*, București, 1905, Tip. Bukarester Tagblatt, p. 45.

credincioșii săteni, înțelegeri încheiate la hirotonie sau la transferul în parohie. Însă și aceste contracte se respectau cu greutate, întrucât aveau clauze pe care sătenii, deși știau că nu le puteau respecta, și le asumau pentru a primi asistență religioasă. De aceea, în multe comune se ajungea la constrângerea pentru achitarea învoielilor, fie prin exercitarea abuzivă a poziției sacerdotale, fie prin procese civile.

Abia în 1893, prin **Legea clerului mirean și a seminarilor**, salarizarea preoților intră în grija Statului. Veniturile bănești alocate prin această lege variau între 40 și 200 și de lei, în funcție de studii, gradul parohiei și poziția legală a preotului: paroh sau supranumerar. În schimb, legea restrângea numărul de parohii, dar lua în calcul pe toți clericii fără a îndepărta pe vreunul! Cei din parohiile de la centrul comunei erau parohi, cu salarii sporite, iar ceilalți, supranumerari, cu salarii la jumătate. În orașe, lefurile erau plătite tot de administrația comunală, dar erau garantate de minister. În ceea ce privea pământurile parohiilor, acolo unde acestea existau, erau lăsate în folosul slujitorilor, un sfert cântăreților și trei sferturi preoților. Dacă parohia nu avea pământ, prin articolul 28 din **Legea clerului mirean** se acorda respectivilor preoți un spor salarial de 25%, prevedere de care au ajuns să se bucure însă prea puțini clerici².

Timp de aproape un deceniu, din 1893 și până în 1904, salariile au rămas neschimbate, abia la sfârșitul acestui interval bugetul de stat a luat în calcul o majorare a salariilor cu 20 de procente și doar pentru acei preoți care aveau cel puțin zece ani de vechime.

Această trecere în revistă a surselor de venit ale clerului în perioada de care ne ocupăm reliefează faptul că pământul era principala componentă economică a întreținerii preoților, așa cum era de altfel pentru întreaga societate românească în drum spre modernizare. De aceea existența, suprafața și calitatea pământului aflat în exploatarea unei biserici erau componente care determinau, în mare măsură, bunul al mers parohiei.

Am arătat că **Legea rurală din 1864** acorda preoților drept de uzufruct asupra pământurilor parohiale, ca sursă de întreținere. Regulamentul pentru întreținerea clerului aducea câteva detalii de aplicare a legii, dar prevederile sale au fost de multe ori literă moartă, neputându-se aplica acolo unde autoritatea comunală sau enoriașii refuzau împrumutarea bisericii. Multe plângeri ale preoților, încă înainte de 1870, amintesc de acest lucru. Unii dintre ei întrerupeau săvârșirea slujbelor dacă nu li se dădeau pogoanele promise pentru biserică, iar episcopul Calinic, în soluționarea plângerilor înaintate, era nevoit să le dea dreptate, anunțând pe sătenii reclamantii că: „preoții nu pot fi executați să meargă în serviciu (...), decât atunci când suplicanții vor elibera pământul prevăzut de lege³”.

Pentru satele de moșneni, acolo unde Legea nu se aplicase, demersurile preoților la episcop și ale episcopului la minister vor rămâne fără rezultat⁴. Doar comunele în care sătenii au fost împrumutarii erau obligate să acorde cele 17 pogoane bisericii, prevedere care nu se aplica satelor de moșneni. În atare condiții, cei care slujeau în aceste sate erau mereu tentați să-și părăsească postul și să-și caute o altă parohie.

²Arhiva Episcopiei Râmnicului Noului Severin (în cont. A.E.R.N.S), d. 96 / 1895, f. 41. În martie 1895, Enăceanu cerea un tabel cu suprafețele de pământ ale fiecărei parohii, iar la Vâlcea, doar 9 parohii aveau între 2 și 4 pogoane. Pentru preoții acestora, protopopul propunea acordarea celor 25%.

³Idem, d.5 / 1867, f. 3, 17, 18, 36. Preoții se plângeau că „n-am primit nici o para de la primărie, și suntem într-o inimă tristă de nu mai suntem vrednici a mai servi cele sfinte!” Răspunsul episcopului va deveni model pentru aproape orice situație similară.

⁴Idem, d.14 / 1880, f. 4, 21. Aici, pr. C-tin Pătrașcu din Roșiile Vâlcea, cere episcopului aprobare pentru încetarea activității.

Aplicată de la început după bunul plac al primăriilor, către care, în urma reclamațiilor, se vor îndrepta doar somații formale ale Prefecturii și Ministerului, **Legea rurală** nu împroprietărea în fapt bisericile, ci doar obliga autoritatea locală la lăsarea în folosință a suprafeței de teren pentru întreținerea preoților. Dacă existau cumva și tensiuni de natură personală între preot și epitropie, se putea ajunge chiar la arendarea pogoanelor „*bisericii*” către terțe persoane, iar veniturile rezultate să fie folosite pentru întreținerea lăcașului de cult⁵.

Cu puțin înaintea aplicării **Legii clerului din 1893**, se ajunsese chiar la scoaterea la licitație a arendării pământului bisericii de către primării, fără explicații⁶. În această situație erau cu precădere terenurile bisericesti ale fostelor mici parohii, intrate prin lege în componența parohiilor mari, centrale. Primarii în cauză nu înțelegeau să lase aceste suprafețe în folosința personalului bisericesc, fie preoți, fie cântăreți, deși lăcașurile respective erau în continuare active⁷.

O altă sursă de venit pentru preoții olteni o constituia „*învoiala*” cu sătenii, despre care am amintit că se făcea de obicei înaintea instalării unui preot la o biserică. Învoielile nu aveau o formă standardizată, ci țineau mai degrabă de bunăvoința sătenilor, de darea lor de mână și de urgența prezenței unui preot în comunitatea lor. Adeseori, la afișierul seminarului erau postate „*ofertele*” unor sate privind condițiile materiale oferite unui absolvent, viitor preot.

Învoielile puteau avea clauze foarte atractive, dar aceasta nu presupunea totdeauna și respectarea lor. Una dintre ele prevedea chiar existența pământului bisericii, pentru care se ajunsese, și în perioada în care încă mai erau biserici libere, să nu se facă hirotonia până nu se dovedea că cele 17 pogoane cerute de **Legea rurală** puteau fi alocate. Pe lângă aceasta, sătenii mai ofereau bani, produse, și zile de muncă. În unele cazuri, suma ajungea la 5 lei pe an pentru o familie, iar în altele, la doar 2⁸, la care se adăugau o baniță de porumb de familie și o zi de lucru pe an. Pe lângă aceasta, învoiala mai putea cuprinde, de la caz la caz, și oferirea unui loc de casă ori acoperirea cheltuielilor „*de hirotonie*”.

Cu toate acestea, oricât de perfectă legal părea, convenția cu sătenii se respecta cu greutate de către aceștia imediat ce preotul se stabilea în parohie și își începea activitatea. În situația în care enoriașii nu-și respectau angajamentele, preoții respectivi treceau de cele mai multe ori la suspendarea activității sacerdotale, iar dacă nici „*greva*” nu avea rezultate, solicitau episcopului medierea și acceptul părăsirii

⁵ Direcția Județeană Vâlcea a Arhivelor Istorice Centrale (în continuare D.J.V.A.N.I.C.), Fond Prefectura, d. 34 /1890, f.29, 31, 32, 54. Episcopii arătau că înlăturarea preoților de la folosirea pogoanelor este „*illegală și inumană, astăzi când se știe cât de puțin este recompensat preotul rural*”. Prefectura răspundea că epitropia a hotărât arendarea, contra cost, și deci vina nu este a primăriilor !

⁶ A.E.R.N.S., d. 12./1893, f. 12, 42, 34, 45. Episcopii îi încurajau pe preoți prin rezoluții ca: „*Se va aștepta punerea în aplicare a legii asupra clerului*”.

⁷ Biserica Ortodoxă Română, (în cont. B.O.R.), anul 1892, nr .1, pag.25. La ședința de Sinod din 7 mai 1891, era prezent și ministrul cultelor Ghenadie Enăceanu, luând în discuție multele sesizări de acest gen ale preoților, argumentează că, din moment ce parohul respectiv muncește la două biserici, este firesc să aibă beneficiu din ambele părți, sau cel puțin cântăreții și paracliserii să aibă drept de uzufruct asupra suprafețelor în cauză. Tot el face apel la ministru pentru a se da o dispoziție în acest sens, tuturor primarilor.

⁸ A.E.R.N.S., d.10 / 1869, f. 1,6. În ambele cazuri se va ajunge la denunțarea contractelor. În primul, sătenii se vor pronunța, la 20 ianuarie 1868 împotriva Pr. Ioan Stănescu din Călinești – Cozia - Vâlcea că „*pretențiile preotului au fost exagerate de la început (...) și a cerut un preț atât de ridicat, încât nici un alt preot nu a fost învoit cu un asemenea preț împovăraător*”. În cel de-al doilea, preotul este cel care cere o altă învoire, „*de patru lei și douăzeci de parale de familie*”, cea veche fiind de doar doi lei.

parohiei pentru mutarea într-alta. În primă fază, episcopul însarcina pe protopop cu cercetarea cauzei, pe baza copieii contractului care ajungea la Episcopie. Dar, cum în toate cazurile învoielile scrise corespundeau cu cele reclamate de preot, ierarhul pune în vedere sătenilor respectarea înțelegerii, ca singur mod de a-l păstra pe preot în parohie. În caz contrar, episcopul avertiza că îi va permite acestuia să se mute într-un alt sat⁹. Dacă însă sătenii se achitau de datoriile avute, episcopul chema înapoi pe preot chiar dacă îi dăduse voie să-și găsească altă parohie dar nu-și începuse încă activitatea acolo. În caz de neascultare, i se ridica dreptul de slujire, ceea ce înseamnă că migrația preoților dintr-un post într-altul, chiar și sub motive serioase, nu era de dorit și se încerca evitarea ei¹⁰.

Încă și mai nedorită era situația în care preotul cerea nu episcopului, ci justiției laice, pronunțarea asupra unui litigiu de acest fel. Unii dintre episcopi aprobau demersul, care îi scutea de investigații, chiar dacă dăuna serios imaginii Bisericii. La 22 februarie 1861, însuși episcopul Calinic sfătuiește pe protopopul de Gorj să convingă pe moșnenii din Perești să se achite „de datoria legiuitului porumb, (...) căci liberarea la hirotonie s-a făcut după convențiile cu sătenii, (...) pentru care au netăgăduita datorie, iar în caz de neînțelegere, să-i supui dregătoriilor administrative respective”¹¹. „Dregătoriile” puteau fi cele comunale, dar adesea erau implicați și jandarmii¹². De cele mai multe ori însă, neînțelegerile ajungeau în instanță, născând animozități greu de aplanat între preot și enoriașii săi¹³, indiferent care din părți era reclamantul. Instanța dădea de cele mai multe ori dreptate preotului și emitea hotărâri în baza cărora acesta îi putea urmări pe enoriași¹⁴. Nu este greu de imaginat cât de dificilă era situația creată în urma acestor procese.

Practica învoielilor coroda legătura ce se presupunea de suflet dintre preot și enoriași. Împotriva ei s-au pronunțat în mai multe rânduri episcopii de la Râmnic, dar a rămas în uzul bisericesc până la **Legea clerului mirean din 1893**. Cu câțiva ani înaintea ei, se ajunsese ca în învoielile recent alcătuite și inspirate din contractele civile moderne, sătenii să includă o clauză care interzicea preotului să deschidă acțiune judecătorească în cazul neplății unor restanțe din cele contractate în

⁹*Idem*, d.58./ 1883, f. 39.Pr. Gr. Ștefănescu din Prejoiu-Vâlcea nu primește loc de casă în comună. Episcopul Iosif Bobulescu avertizează că îi va da voie să se mute, dar situația se remediază, la 12 iulie 1883. La Oboga, episcopul Enăceanu lasă preotul să plece, la 4 martie 1887, și anexează cătunul la parohia vecină. (d.41./ 1887, f.4.). Situații similare sunt mai ales între anii 1880-1887 (d.4 / 1882, integral). Mulți preoți sunt „*înjurați*” sau reclamă ei înșiși că au fost înșelați la semnarea învoielii, când li s-a arătat un alt pământ decât cel al bisericii.

¹⁰*Idem*, d.84./ 1884, f. 7. Preotului Rebegescu Marin din Rudari-Dolj, i se cere la 17 iunie 1884 să revină în parohie. La 22 mai i se acordase dreptul de mutare, dar între timp datoriile se plățiseră. În general, transferuri se făceau cu greutate. Episcopul prefera să „*amenințe*”, dar rareori muta preoții. În cazul în care o făcea, se căuta „*consensul*”: dorința preotului de a pleca, și a enoriașilor de a avea pe altcineva, (conf. d.8./ 1887, f. 7-30).

¹¹*Idem.*, d.136 / 1861, f. 3. Fiind sat de moșneni, nu se dăduse pământ bisericii. Locuitorii ofereau în schimbul datoriei de o baniță de porumb de familie, o zi de muncă, dar preotul a refuzat.

¹²*Idem*, d.8 / 1875.

¹³*Idem*, d.83 / 1884, f. 2.Locuitorii din Valea –Boierească-Mehedinți, reclamă pe Pr.Ion Armășescu că a devenit „*ambițios*” și că merge deseori în satul vecin, Cerneți, cu toate că a fost hirotonit „*cu cheltuiala locuitorilor*”. Raportul protopopului arată că enoriașii nu-și plătesc datoriile și au ajuns cu preotul în instanță, unde amână termenele „*voind să-l șicaneze, ca și până acum*”. Episcopul dă termen de două luni, după care avertizează că aprobă mutarea preotului.

¹⁴Nicolae Dobrescu, *op.cit.*, p.179.

învoială¹⁵. În alte cazuri, reclamațiile nesfârșite ale enoriașilor, sub motive minore, dar care țineau tot de întreținerea preotului, urmăreau anularea învoielilor, prin implicarea autorității episcopului¹⁶.

O altă posibilitate de câștiguri materiale erau recompensele primite în urma serviciilor religioase. Greu de evaluat de către autorități, ca existență și cuantum, aceste recompense existau cu certitudine și, de multe ori, erau invocate ca justificare a neplății salariilor de la comună. Nu puțini vor fi primarii care, avertizați de prefecți să asigure salarizarea slujitorilor bisericești din comunele lor, vor răspunde că bugetele comunale s-au prevăzut astfel de cheltuieli, dar trebuie reținut și că: „*pentru serviciile ce face locuitorilor în parte, preotului i se plătește separat*”¹⁷.

În mod oficial, aceste venituri sunt recunoscute abia în **Regulamentul de conduită al preoților**, publicat în Monitorul Oficial nr. 55 din 1884. Acesta va deveni singurul articol de lege invocat în rezolvarea reclamațiilor sătenilor din diferite parohii, nemulțumiți de pretențiile preoților privitoare la plata serviciilor religioase. În orice caz de acest fel, se arăta că: „*Regulamentul Sf. Sinod poprește categoric preoților tocmeii pentru serviciile religioase, lăsând aceasta la bunăvoința și pozițiunea enoriașilor*”¹⁸. Cutuma însă a rămas, indiferent de litera regulamentelor, mai ales că „*oprirea de la a percepe*” era interpretată ca neobligativitate, nu ca interdicție strictă. Ceea ce se reclama nu era „*primirea*” plății, ci solicitarea ei peste plafonul practicat¹⁹.

Legea clerului din 1893 a asigurat preoților un salariu plătit nu de la comune, ci de la bugetul Statului. Efortul financiar nu a fost deloc mic și, de aceea, discuțiile în Legislativ au evidențiat atât de plata acestor taxe neoficiale ale serviciilor religioase care contribuiau și ele la bugetul personal al preotului, cât faptul că perceperea exagerată a acestora conducea la alterarea relațiilor cu enoriașii.

Pe această temă, la 1885, episcopul Melchisedec al Romanului are următoarea intervenție în Senat: „*Toți recunosc că poziția preotului de mir trebuie să fie îmbunătățită, (...) dar știți domnilor ce trebuie ca să-i faci preotului 500 de lei pe an (...)? Trebuie 10.000.000 de lei, și nu știu dacă se vor găsi în grabă ! (...) Pentru aceasta, noi episcopii, totdeauna zicem preoților: aveți dreptate, soarta voastră trebuie îmbunătățită, dar iată cum stau lucrurile, nu trebuie să vă gândiți numai la voi înșivă, ci la aceia de la care au să se ia milioanele. Fiți oameni de ordine, fiți exemple de legalitate și moralitate, faceți-vă prin conduita voastră preoțească tot mai iubiți și*

¹⁵ *Idem*, d.16 / 1884, f. 7. Sătenii din Mădulari-Vâlcea alcătuiesc la 11 martie 1876 o „*înțelegere*” cu preotul, luând în calcul, ca la un contract modern, orice posibil diferend. „*Înțelegerea*” nu mai era valabilă dacă preotul primea salariu de la Stat, și nu avea voie să slujească la alte biserici decât a lor, nici măcar ocazional ! Se evita tentația părăsirii parohiei, pentru alta mai bună, și vacantă.

¹⁶ *Idem*, d.53 / 1886, f. 6. Protopopul de Dolj cercetează plângerea locuitorilor din Damian-Dolj, care semnalau că preoții „*le sparg pătulele în silă și ne dezbracă sub diverse pretenții*”. Era desigur exagerat. Raportul său către Iosif Bobulescu, la 11 martie 1886, arată că „*motivul ce a împins pe locuitori să reclame în contra preoților, este scopul ce urmăresc, de a face să cadă învoielile cu preoții, și acest scop a ajuns aproape general mai în toate comunele rurale ai căror locuitori caută mijloace spre a desființa învoielile*”.

¹⁷ *Idem*, d.10 / 1869, f. 63. Desigur, indicarea unor surse de venit adiacente ale preoților nu degreva comuna de obligația plății salariilor, dar indică nemulțumirea locuitorilor.

¹⁸ *Idem*, d.112./ 1886, f. 3. Aici, Pr. Andrei Popescu și Alexie Florescu din Osica-Romanați, solicită plată exagerată.

¹⁹ *Idem*, d.134./ 1884, f.7. Pr. Ion Vădăsteanu din Vădăstrița-Romanați este reclamat de primar că cere 4 lei la cununie sau botez, în loc de 1,5 sau 2 lei.

*răsplătirea va veni. Nu faceți fapte care vă degradează și vă desconsideră înaintea oamenilor cu sentimente creștine*²⁰”.

Cele ce Melchisedec al Romanului intuia la 1885, vor face obiectul articolului 41 din Legea de la 1893, care prevedea că: „taxele azi în uz pentru plata personalului se transformă într-o taxă de 4 lei pe an pentru fiecare contribuabil de rit ortodox din comunele rurale, până ce se va adopta o lege de impozit care să înlocuiască aceste dări printr-un impozit general²¹”.

Taxa în cauză a stârnit de la bun început reacțiile violente ale țăranilor din Oltenia. Referindu-se la acest lucru, P.S. Aurelian interpelează în Senat pe C. Gr. Cantacuzino despre: „*agitația produsă în țară la populațiunea rurală, prin nedreapta și vexatoria dispoziție a art.41*”, și amintește că în Craiova, Slatina și alte orașe, țăranii au protestat în masă contra acestei contribuții. Păreră opozantului liberal era că uzul vechi al societății a stabilit remunerarea preoților prin: „*cotizațiuni benevole date de țărani, sub formă de bani, produse sau zile de muncă*”, iar prin legea clerului „*taxa îmbrățișează o altă formă decât atunci când este prin bună înțelegere*”. Reacția țăranilor olteni, în viziunea lui P.S. Aurelian, era dată nu doar de „*o pornire împotriva celor 4 lei, ci de ideea unui bir special pentru popi și că li se ia biserica din mână*”, punându-se între ei și preoți „*zeleșii agenți fiscali, care nu le lasă mângâierea că prin propriile mijloace susțin biserica*²²”. Nu au lipsit nici interpretări de presă ale **Tribunei liberale** conform cărora taxa era doar un „*șiretlic al guvernului, (...) spre mărirea veniturilor statului cu câteva milioane pe spinarea țăranilor, spre a se umple golul ce se mărește din zi în zi în tezaurul Statului*”.

Imediat după aceea, un ordin al ministerului preciza că „*taxa de patru lei*” va fi diminuată, și că vor fi exceptați de la plata ei văduvele și săracii. În schimbul acceptării taxei de către populație, adresa preciza că: „*orice învoială materială a preoților cu sătenii încetează, și aceștia nu mai sunt obligați a ține cu preoții nici un fel de angajament (...), ci aceștia să se mulțumească cu lefii ce le fixează legea*²³”.

Tulburările nu au încetat nici de această dată, pentru că acum erau lezate interesele preoților care nu întâmpinau probleme în colectarea sumelor „*învoielilor*”, și care au trecut la instigarea sătenilor, primarilor și notarilor. Oricum, adrese privind modalitățile de colectare a taxei vor continua să sosească la Prefectura Vâlcea pe toată durata anului 1894, în special în cele ce priveau pe cei scutiți de plata ei²⁴.

Obiceiul plătirii preoților pentru serviciile religioase nu a încetat însă. Cutuma s-a dovedit prea puternică pentru a fi înlăturată printr-un simplu articol de lege. Prin urmare, în toamna anului 1894, **Regulamentul dezvoltător al Legii clerului** prevedea taxele maximale pentru serviciile religioase, arătând că: „*este oprit preoților a cere plată mai mare decât cea prevăzută de regulament*”. „*Taxele epitrahilului*”, cum se mai numeau ele, s-au comunicat de la Episcopie, sub forma unei circulare care mai amintea între altele și că: „*peste aceste taxe, preotul poate să ia mai mult doar dacă enoriașul ar căuta din propria sa voință să dea mai mult, iar pentru cei săraci, serviciile se fac gratuit*²⁵”.

²⁰ *Dezbaterile Senatului (în cont. D.S.), Monitorul Oficial (în cont. M.O.) / 8 dec. 1885, ședința din 3 dec.1885, p.89.*

²¹ *Idem, M.O nr. 32 / 13 febr. 1894, ședința din 7 febr,1894, p.435.*

²² *Idem, M.O.nr. 37 / 25 febr. 1894, ședința din 14 febr,1894, p.538-539, 542.*

²³ *D.J.V.A.N.I C., Fond Prefectura Județului Vâlcea, d.55 / 1894, f. 14, 16, 17.*

²⁴ *Idem, Fond Prefectura, d. 53 / 1895, f. 81.* În alte județe, se percepuse de două ori suma, pentru persoane cu proprietăți în două sate, ceea ce era „*o interpretare greșită a Legii clerului*”. Subprefecții de Vâlcea răspund că nu au făcut așa.

²⁵ *A.E.R.N.S., d.173./ 1894, f.7, și d.55 / 1894, f.149.* Botezul și înmormântarea erau 1 leu fiecare, cununia 1,5 lei, parastasul 0,5 lei. Gratuitatea pentru săraci era prevăzută de art. 37 din

Am arătat mai sus că preoții au dobândit calitatea oficială de salariat în urma **Legii comunale din 1864**, potrivit căreia bugetele comunale aveau obligația includerii salariilor preoților în cheltuielile lor. Preparativele legii au început însă din 1860, când Mitropolitul Nifon cerea episcopului Calinic să dispună alcătuirea unei situații cât mai exacte a preoților și bisericilor cu proprietățile lor: „*fiind trebuință a se face o combinare cât mai potrivită în privința lefurilor ce au să se facă preoților, și a întreținerii într-o stare cât mai bună a bisericilor*”²⁶.

Sumele la care erau îndreptățiți clericii din cuprinsul Episcopiei Râmnicului erau în jur de 50 de lei pe lună, cântăreții aveau 30 sau 35 de lei, în funcție de gradul lor, iar paracliserii, 20 de lei lunar. Quantumul salariilor se va păstra aproape neschimbat până la sfârșitul secolului, fiind total insuficient majorității slujitorilor bisericesti. Excepție făceau bisericile „*Statului*”, de pe fostele posesiuni mănăstirești secularizate, care aveau salariile duble față de ceilalți preoți.

În vara anului 1891, cu un an și jumătate înaintea adoptării legii, dintr-un manifest al preoților botoșăneni care ajunge și la Râmnic în formă tipărită, aflăm că bisericile comunale „*urbane*” acordau 70 de lei salariu primului preot (din care 40 de la stat și 30 de la comună), și 50 de lei celui de-al doilea. În bisericile rurale, preoții luau 50, respectiv 35 de lei, dar memoriul cerea sporirea salariilor la nivelul celor de la bisericile Statului²⁷.

Îmbunătățirea sortii clerului presupusă de lege a adus doar certitudinea primirii unor salarii de către membrii corpului preoțesc, nu și acordarea integrală a sumelor cerute. Pentru parohiile urbane, preoții primeau două treimi din salariu tot de la comună, iar o treime din fondurile bisericii²⁸. În funcție de studii, preoții parohi doctori în teologie sau licențiați urbani primeau 200 de lei, cei cu seminarul complet 100 de lei, iar cei cu cel inferior 60 de lei. Supranumerarii de la orașe aveau 150 de lei ca licențiați, 80 cei cu seminarul superior și 40 cu cel inferior, iar diaconii, 200 cei licențiați și 100 de lei seminaristii. La sate, parohii rurale aveau salariul de 80 sau 50 de lei, după gradul seminarului absolvit, și 25 de lei supranumerarii.

În sarcina comunelor era așadar, din 1864, asigurarea salariilor preoților. Datoria comunelor a fost de prea multe ori ignorată pentru a se putea spune că aceștia aveau cu adevărat venituri salariale sigure. Încă din anii imediat următori, se vor redacta plângeri ale clericilor Episcopiei Râmnicului, care sesizau dezinteresul primăriilor pentru salarizarea lor. Situația era similară și în alte regiuni ale țării, bugetele comunale fiind datoare să acopere mai mult decât puteau în realitate. Așa se ajunge ca în 1874, să se modifice articolul 119 din **Legea comunală**, cel care preciza totalul cheltuielilor unei primării. Noutatea era adusă de precizarea priorităților în cheltuirea banilor publici, care era următoarea: localul primăriei, tipăriturile, cumpărarea Monitorului Oficial, registrele civile, plata primarului, consilierilor, preceptorilor, secretarului, impiegaților, apoi plata gardiștilor, a polițistului, comisarilor, cheltuielilor cu chiria judecătoriilor (unde erau), cheltuieli pentru școală, leafa preoților și a

Regulament. Abuzuri vor continua însă să mai existe, și destui vor fi preoții reclamați de primari că percep taxe „*ilegale*” pentru împărtașanie, vizite etc.(cf. d.53 / 1895, f. 34).

²⁶ *Idem*, d.50./ 1860, f.2. Adresa este din 22 aug.1860, și protopopii răspund până în noiembrie. Situația trebuia terminată până în mai 1861, la deschiderea noii sesiuni a Legislativului. Legea va fi abia în 1864 !

²⁷ *Idem*, d.68./ 1891, f.2-6. Manifestul arăta că propunerea de salarizare a preoților, așa cum o făcuse Sf. Sinod încă de la 1885, solicita un efort bugetar de 11.544.000 lei, sumă apropiată de cele 10 milioane estimate de Episcopul Melchisedec în 1885, în Senat.

²⁸****B.O.R. și cultele străine din Regatul Român*, Buc. 1904, Tip. Carol Gobl, p.54. Comuna urbană Râmnicu Vâlcea plătea la 1904, 11681 de lei pentru salariile preoților. Fondurile bisericilor alocate aceleiași cheltuieli erau de 5331,48 lei.

personalului bisericesc, îmbunătățiri comunale, pavări etc. Din poziția de pe listă, se deduce câtă importanță se acorda plății personalului clerical, nu doar la nivel de primărie rurală, ci și în dezbaterile Senatului²⁹.

În Oltenia, fenomenul era similar cu cel din alte regiuni ale țării, cei mai mulți preoți aflându-se tot în situația de a fi întreținuți de săteni. La plângerile lor adresate episcopului, uneori în mod colectiv, li se răspundea că mărirea taxelor benevole pentru serviciile religioase este interzisă, „*sub incidența canoanelor*”³⁰. Rămânea doar ca fiecare preot să susțină cauza personală în sesizarea situației sale către episcop, care o trimitea mai departe, prefectului sau Sinodului³¹.

În jurul anului 1880, Episcopia era asaltată de astfel de plângeri. Într-o circulară adresată protopopilor săi, la 19 ianuarie 1881, Iosif Bobulescu îi îndemna să se implice la rezolvarea situației, dar el nu oferea soluții concrete în acest sens. Unii preoți, conform documentului, aveau salariile neplătite de doi sau trei ani, iar alții chiar din 1873-1874 ! O adresă oficială ce fusese trimisă prefecturilor din Oltenia, arata că în această situație se aflau 43 de preoți din Vâlcea, 64 din Romanați și 142 din Gorj. Răspunsul prefecturilor vine după trei ani, între 1883-1884, și sublinia că restanțele de la plata ale salariilor clericilor: „*sunt cazuri izolate, independente de voința autorităților comunale*”. Răspunsul este dezmințit un an mai târziu, în februarie 1885, când Iosif Bobulescu scria ministrului că au rămas 481 de preoți și cântăreți cu salarii restante³²!

Dincolo de relevanța cifrelor, cazurile nu erau nicidecum „*izolate*” așa cum subliniau prefectii. În 11 februarie 1886, mitropolitul primat Calinic Miculescu sesizează Prefectura Vâlcea că, la alcătuirea bugetelor comunale, preoții și protopopii nici nu erau consultați, deși art.53 aliniatul 13 din **Legea comunală**, și art. 12 din **Regulamentul Sf. Sinod** prevedeau aceasta³³.

Un an mai târziu, tot la Prefectura Vâlcea (și desigur și la celelalte), vin adrese ferme de la Ministrul Cultelor și ce al Internelor, prin care se cerea imperativ achitarea restanțelor salariilor preoțești. În lipsa acestora, mulți dintre preoți reclamaseră îndreptățiti că nu-și pot plăti datoriile către Guvern, ceea ce desigur nu convenea autorităților, deoarece situația ar fi putut duce la pierderea unei categorii sociale din sistemul fiscal³⁴.

În preajma adoptării **Legii clerului** din 1893, lucrurile stăteau în mod asemănător. În ciuda implicării autorității guvernamentale, salariile de la primării nu existau sau erau derizorii. În multe comune, deși salariul de la primărie ar fi trebuit să fie de cel puțin 30 de lei, preoții primeau doar 3 sau 5 lei³⁵. Ministrul de Interne, Lascăr Catargi, scria, la 4 aprilie 1891, prefectului de Vâlcea: „*Primim neconținute reclamațiuni din partea servitorilor de la bisericile din comunele rurale și urbane, că autoritățile comunale, cu aprobarea formală a Comitetului permanent, prevăd în bugetele lor sume neînsemnate pentru retribuirea aceluia serviciu(...), și chiar mai reduc din sumele*

²⁹D.S., 1873-1874, ședința din 27 febr.1874. Modificarea articolului 119 se face în aceeași zi, cu voturi 40 la 11.

³⁰A.E.R.N.S., d.30./ 1874-1876, f. 3, 73. Unei astfel de plângeri colective, Atanasie Stoenescu răspunde în martie 1874 că „*sesizările se fac individual*”.

³¹B.O.R., anul 1892, nr .1, pag.7-8. În anii 1890-1892, petițiile preoților privitoare la condiția lor materială mizeră invadaseră Senatul, Camera și Sinodul. În ședința de sinod din mai 1892 s-a luat hotărârea înregistrării individuale a memoriilor și petițiilor, apoi a trimiterii tuturor către corpurile legiuitoare .

³²A.E.R.N.S., d.14./ 1881, f.2, 20, 32, 38-39, 448, 461.

³³D.J.V.A.N.I.C., Fond Prefectura, d.23 /1886, f.11.

³⁴Idem, Fond Prefectura, d.3 /1885, f.14.

³⁵B.O.R. anul 1891, pag.79-82. În ședința de Sinod din 30 octombrie 1891, episcopul Partenie Clinceni de la Dunărea de Jos aprecia că cifra de 30 de lei nu a fost atinsă nicăieri. (p.82).

ce fuseseră alocate în anul anterior, astfel că acești funcționari nu-și pot susține nici măcar existența zilnică. În fața unor asemenea reclamațiuni, și având în vedere că după alin. 10 de sub art. 104 din Legea comunelor, leafa preoților, acolo unde bisericile nu au mijloace proprii îndestulătoare, constituie o cheltuială obligatorie pentru comună, vă invit d-le prefect, (...) să stăruii să se prevadă prin bugetele comunale adaosuri de salarii, astfel ca suma totală a retribuțiunii preoților să fie întocmai cea hotărâtă prin regulamentul Sf. Sinod din anul 1873 și deciziunea complementară a Sinodului cu data de 8 decembrie 1875 (...), până când se va vota de corpurile legiuitoare retribuțiunea întregă convenită clerului³⁶”. În proiectul **Legii pentru îmbunătățirea condiției clerului**, întocmit în mai 1891 de o comisie a Sinodului compusă din episcopii Ghenadie Enăceanu, Silvestru al Hușilor și Partenie Clinceni³⁷, se propunea acordarea de salarii astfel: 200 de lei preotului paroh urban, 166 lei diaconului sau preotului urban ajutător, 100 de lei parohului rural și 83 de lei celui rural ajutător. Licența sau doctoratul aduceau un spor de 100 de lei titularului, iar seminarul complet, 50 de lei. Cântărețul urban ar fi primit 100 de lei, iar cel rural, 30 de lei. Cuanturnurile propuse în proiect s-au regăsit în Legea din 1893, dar aceeași lege reorganiza parohiile și introducea o nouă categorie de preot: supranumerarul, căruia i se acorda un salariu de 30 de lei, de către stat.

Legea Cultelor va aduce certitudinea primirii de către clerici a unor salarii, fie ele și subdimensionate față de cele ale altor categorii de salariați. Se luase desigur în considerație că preoții aveau posibilitatea unor venituri complementare, despre care am amintit mai sus. Cel mai consistent dintre ele era producția agricolă de pe terenurile bisericesti. Acolo unde acestea nu existau, salariul preotului rural era sporit cu 25 de procente.

Din 1893, fonduri pentru plata retribuțiilor preoților se vor aloca doar de comunele urbane. Chiar și pentru acestea, guvernul asigura o sumă de cinci sute de mii de lei lunar, distribuiți pe plan național. De aici înainte, orice reclamație privind neplata salariului vreunui preot urban, implica control guvernamental. La 27 aprilie 1904 este consemnat un astfel de caz și la Episcopia Râmnicului: preoții din Ocnele Mari-Vâlcea reclamă neprimirea salariilor din 1903. Trei săptămâni mai târziu, veniturile comunale ale urbei erau puse sub sechestru și o anchetă de la guvern stabilea că reclamația fusese întemeiată. În urma anchetei s-a stabilit că fiecărui preot urma să i se plătească o sumă restantă de 460 de lei!³⁸

Concluzia care se impune, privitoare la salarizarea preoților este că Statul nu a avut niciodată intenția serioasă a remunerării acestei categorii profesionale în acord cu studiile și importanța sa socială. Fără interes a fost și problema asigurării unor pensii pentru clericii ajunși să nu mai poată sluji din cauza bătrâneții sau bolii. Prima inițiativă de acest fel este luată în Senat, la 6 aprilie 1867, de mitropolitul primat Nifon³⁹, iar la scurt timp, în statele de plată ale clericilor, va figura reținerea de 10

³⁶D.J.V.A.N.I.C., Fond Prefectura d.54 /1891, f.11-12. Comitetul permanent răspunde că însuși ministrul a “contrariat cu atitudinea sa, revocând din bugetul județului pe 1891-1892, salariul unui preot de la spital, de la 60 de lei mensual, la 10 lei”.

³⁷B.O.R., anul 1891, nr .1, pag. 373.

³⁸A.E.R.N.S., d.50./ 1903, f. 804, 817.

³⁹D.S. 1866-1867, ședința din 6 aprilie 1867, p.722-723. Mitropolitul arăta că preoții infirmi sau familiile celor decedați „sunt în situația de a cerși pâinea lor și a copiilor lor, întrucât (...) prin legea rurală, preoții de la sate se bucură de pogoanele legiuite numai pe cât timp sunt în viață sau în stare de a servi”. Mitropolitul nu avea soluții, dar făcea apel la „onor senatori, a mijloci ca prin orice mod just(...), preoții de la sate să se bucure și ei de la Stat de vreo răsplată oarecare pentru servicii”.

procente pentru pensie⁴⁰. Beneficiarii ei vor fi puțini, căci cutuma românească era ca preotul să slujească atâta timp cât este apt fizic, nu până la o vârstă anume, ceea ce, în mod evident era și în avantajul bugetului de stat.

Avându-se în vedere și media de viață a epocii este ușor de imaginat că acordarea pensiilor pentru vârstă era foarte rară, iar fonduri pentru invalizi vor începe să fie colectate abia după 1893. Anterior acestei date, pentru preoții infirmi se vor acorda ajutoare bănești din „*cutia milelor*”, fără implicarea statului⁴¹, clerul fiind lăsat „să se descurce” în virtutea obiceiului pământului, cu cele ce dăruiau enoriașii pentru întreținerea sa.

Economii la bugetul de stat se făceau și prin micșorarea numărului de salariați bisericești. Am amintit că cererile de pensionare ale părinților pentru ca fii lor să devină preoți erau respinse sistematic: se evita plata unei pensii, în afară de salariu. Principiul era valabil și la vacantarea unei parohii, până la 1893: se prefera trimiterea unui suplinitor din satele vecine, care deja avea salariu⁴², decât numirea unui nou absolvent. În cazul în care nici unul nu accepta suplینirea, din considerente „*topografice*”, era luată în calcul chiar și aducerea unui călugăr, salariat deja, de la o mănăstire din vecinătate⁴³.

Intenția economiilor la buget era cea care dicta și unirea parohiilor într-una singură, cu un singur preot, încă înainte de 1893. În fapt, nu numărul preoților și gradele lor, ci problema ridicată de plata lor, a dus la organizarea bisericească de după această dată. O dovadă o avem din faptul că, din 1894, hirotonia din diacon în preot (pentru aceeași categorie urban-rural) nu se mai putea face prin obținerea avizului ministerial, ci ea rămânea la latitudinea episcopului⁴⁴.

Din prezentarea surselor de venit ale preoțimii române din Episcopia Râmnicului, s-ar putea crede că ele ar fi putut asigura acestora un trai mai mult decât decent și că activitățile presupuse de preoție le ocupau destul de mult timp. Adevărul este că, deși sursele păreau multiple, câștigurile erau mici și nesigure. Ca atare, mulți dintre ei luau inițiativa unor afaceri personale, de cel mai multe ori incompatibile cu misiunea lor.

Unii dintre ei au devenit arendași ai unor terenuri private, afectând uneori direct și grav interesele economice ale enoriașilor⁴⁵, iar alții luau în arendă venituri

⁴⁰D.J.V.A.N.I.C, Fond Primăria orașului Rm. Vâlcea, d.9 / 1900, f.57. La 2 oct. 1900, Ministerul de Finanțe cerea Primăriei Rm.Vâlcea o situație cu salariile preoților din oraș. Se dorea a ști dacă s-au făcu reținerile pentru pensii, înainte de 1 aprilie 1894, data intrării în vigoare a Legii clerului. Este clar că în colectarea fondului fuseseră întreruperi.

⁴¹A.E.R.N.S., d.72./ 1893, f. 2. La 7 aprilie 1893, ministerul anunța înființarea „*Fondului preoților invalizi*”, și cerea de la Episcopie o situație completă cu aceștia. Se identificau 49 de cazuri (12 din Dolj, 16 din Vâlcea, 11 din Romanați, 7 din Gorj și 5 din Mehedinți. Erau „*bătrâni*”, „*slăbiți*” sau „*nu vedeau*”. Dintre ei, doar 7 erau cu adevărat invalizi, „*paralizați*” sau „*infirmi*”. Un an mai târziu, pe lângă situația actualizată, se cerea și situația preoteselor văduve .S-au identificat 80, în toată Oltenia. Nu sunt știri dacă ajutoarele au fost distribuite sau nu. (cf., d.79./1894, f.10-21).

⁴²*Idem*, d.89./ 1885, f. 6. Suplینirea era dispusă de episcop, care nota: „*fără a-și neglija datoriiile către enoriașii bisericii pe seama căreia este hirotonit*”.

⁴³*Idem*, d.8./ 1885, f. 7-30.

⁴⁴*Idem*, d.149./ 1894, f. 51. Bisericește, actul e foarte important. Statul privea lucrul altfel: atâta vreme cât salariul este același, chestiunile bisericești nu sunt relevante!

⁴⁵*Idem*, d.28 / 1895, f. 10. Pr.Gh. Popescu din Sisești-Mehedinți, arendează 700 de pogoane de la „*d-na Ana Zavaroff*”, în *detrimentul sătenilor*, „*2000 de suflete, pe care voiește a-i lăsa muritori de foame, proletarii nenorociți (...), și care-l blesteamă cu lacrimi în ochi*”. Preotul este suspendat trei luni din serviciu la parohie, dar cedează arendășia cumnatului său, și revine la biserică, în 4 martie 1895. Pr. Vasile Ciuturoiu fondează asociația „*Mântuirea prin noi înșine*”, împreună cu primarul, învățătorul, notarul, și licitează personal la București arendarea unei

comunale cu acceptul tacit al autorităților locale, conștiente că salarizarea de la primărie oricum nu se acorda⁴⁶. Reclamarea acestora la Episcopie declanșa o anchetă în urma căreia preotul de obicei renunța la afacere sau o încredința altcuiva din familie, după care își relua activitatea la biserică.

Alte activități erau însă mult mai incriminatorii, cu atât mai mult cu cât solicitau deplasarea frecventă din parohie și lipsirea enoriașilor de asistența religioasă. Așa stăteau lucrurile cu cei care tranzacționau cereale, dar la fel de gravă era și ținerea unei cârciumi, debit de tutun ori măcelării în sat⁴⁷, sau ocuparea cu cămătăria⁴⁸. Episcopul evita pedepsirea severă a celor împlicinați, așteptând îndreptarea lor, fiind conștient de dificultățile materiale ale celor mai mulți dintre ei. Totuși, în corespondența cu protopopii, el preciza însă că **Regulamentul pentru buna conduită a clericului**, votat în Sinod la 11 noiembrie 1883 și aprobat de Rege prin decretul 1797 din 9 iunie 1884, interzicea astfel de activități, iar canonul 9 al Sinodului al VI-lea ecumenic prevedea sancțiuni radicale pentru astfel de clerici⁴⁹.

Alți preoți, pentru suplimentarea veniturilor, preferau luarea unor slujbe administrative care, de asemenea, predispuneau la tensionarea relațiilor cu unii săteni. Aceasta era situația preoților–notari, deoarece, în astfel de cazuri, erau acuzați că: „*sub masca ipocriziei, profitând de nobila misiune ce au ca păstor sufletesc, înșeală opiniunea publică, bagă răzvrătire între conlocuitori, în loc să fie un mijlocitor de pace*”⁵⁰. La fel erau văzuți și preoții–perceptori, care „*nedreptățesc la taxe pe unii, iar pe cei apropiați lui îi favorizează, și scrie după voia sa interesantă, sau în conflict cu rivalii*”⁵¹. Nu lipseau nici preoții–secretari la primărie, sau chiar cei care deveneau pădurari pe domenii private⁵².

Multe din reclamațiile de acest gen s-au dovedit nefondate în sens legal⁵³. Am precizat că „*afacerile*” puteau fi ușor preluate de un membru al familiei preotului, și atunci culpa canonică înceta să mai existe. La fel se putea întâmpla și cu celelalte situații și, de aceea, aproape că nu au existat preoți care să fi fost serios pedepsiți pentru activități incompatibile cu misiunea lor. Atunci când existau, „*corecțiile*” episcopale erau blânde și veneau după sesizări repetate sau recidive ale clericului.

moșii. Este reclamat, dar achitat de Atanasie Mironescu, întrucât era doar asociat al societății. (cf. d.100/ 1881, f. 11.)

⁴⁶ *Idem*, d.81/ 1885 f. 1-7, și d.42 / 1891, d.38 /1891. Se arenda „gloaba” și „acsiz”-ul.

⁴⁷ *Idem*, d. 21/ 1883, f. 4. Pr Ioan Nicolaescu din Ușurei-Vâlcea avea cârciumă în casa lui, și măcelărie în gospodărie, dar răspunde că nu o administra el. Era ajutat de o fată din casă, „*posatnică, cu care a făcut și copii*”.

⁴⁸ *Idem*, d. 66/ 1875, f. 2, unde prefectul de Dolj reclamă pe Pr. Ion și Florea Ciocâlțeu din Goliciunea, De asemenea, protopopul de Dolj reclama pe Pr. Anghel Predescu din Adunați că împrumută „*cu dobânzi grele, atrăgând ura celor împrumutați*”. (cf. d. 37 / 1895 f.6)

⁴⁹ *Idem*, d. 86/ 1884, f.6.

⁵⁰ *Idem*, d. 90/ 1886, f. 6.Era pr.C-tin Mischie din Șoimănești-Gorj, reclamat că „*s-a insinuat pe lângă primarul acelei comune, de i-a dat sarcina de notar*”. Episcopul îl ceartă, apoi îl suspendă, iar după încetarea activității, îl iartă.

⁵¹ *Idem*, d. 51/ 1883, f. 4-5. Cercetarea nu dovedește calitatea oficială a preotului reclamat, Barbu Șerban din Turbați (Novaci)-Gorj, dar sătenii spuneau că „*cerem mai bine moarte decât să fim așa de jigniți*”.

⁵² *Idem*, d. 36/ 1887, f. 4. Pr. Ioan Predescu din Baia-Mehedinți este reclamat ca „*pădurar al prințului Bibescu*” și neglijent cu slujba preotească .

⁵³ A.E.R.N.S., d. 76 / 1911, f. 46.La 31 mai 1912, Consistoriul Național Bisericesc propune ca anchetarea preoților reclamați să se facă de către autoritățile statale și bisericești la casa parohială sau în tinda bisericii, nu la primărie. Se menționa că multe reclamații „*sunt răutăcioase și neîntemeiate, și aduc o foarte mare jignire demnității morale a preotului*”.

Așa stând lucrurile, se explică de ce unii clerici acumulasera averi considerabile din afaceri, comerț sau slujbe administrative, în total contrast cu marea majoritate a preoților olteni. Spre exemplu, în 1896, protopopul Melete Răuț sesizează lui Ghenadie Enăceanu că supranumerarul Dumitru Simionescu de la Horezu, putea fi văzut uneori „în cel mai ciobănesc costum, cu cărduri de berbeci”, în târgurile din județ. Tot protopopul sesiza că, astfel, preotul în cauză reușise să-și cumpere anual proprietăți de multe zeci de mii de lei⁵⁴!

La rândul lor, au existat chiar și protopopi semnalati de unele publicații ca „negustori și cămătari”⁵⁵, dar fără a fi aduse și dovezi pe această temă.

Pornind de la aceste considerente, cel mai bun indicator asupra condiției materiale precare a unei categorii sociale ar trebui să fie continuarea sau nu a activității de către membrii ei. Preoții însă au reprezentat o categorie aparte, marcată de cerințele și preceptele instituției pe care o deserveau. Din această cauză, continuarea activității preoțești de cei ce reclamau ineficiența ei materială, nu poate fi înțeleasă ca o exagerare, ci mai degrabă ca o datorie de împlinit în condiții vitrege. În orice conjunctură, discuțiile despre clerul român în epoca modernă se opreau la starea materială. Aproape toate discuțiile din Senat și Cameră, atât înainte cât și după 1893, reliefauseră necesitatea urgentă a îmbunătățirii situației clericului.

Cazuri de ieșire benevolă din cler erau însă extrem de rare, și justificate exclusiv de cele enunțate mai sus. Cei ce renunțau la preoție aveau alternativa profesoratului⁵⁶, așa cum s-a întâmplat cu Pr. C. Atanasescu, care la 22 octombrie 1884 cerea să fie exclus din cler: „*nemaiputând a suporta profesiunea și costumul de preot*”⁵⁷. Asemănător era și cazul lui Pascu Ionescu, diacon și institutor la Ocnele Mari, care renunța, la 9 septembrie 1883, la „*epitetul de diacon*” și își tunde pletele și barba. În ambele cazuri, va trece însă destulă vreme de la cererea lor până la ridicarea cărții de preoție și episcopul va ordona cercetarea amănunțită a împrejurărilor înaintea aprobării. Motivele fiind financiare, ambii vor primi pedeapsa lipsirii de împărțășanie până la moarte, dovadă că, dincolo de inconvenientele materiale, preoția era văzută ca o datorie asumată prin jurământ, la hirotonie. De altfel, luări de poziție colective ale clericilor Episcopiei Râmnicului pentru îmbunătățirea situației lor materiale au fost rare, iar la singura întrunire națională cu acest scop, Râmnicul a fost slab reprezentat⁵⁸. Această aparentă lipsă de coeziune în

⁵⁴ *Idem*, d. 150/ 1896, f. 1. Luase proprietate de 50.000 de lei la Genuneni, deci „*nu se poate plânde de lipsa mijloacelor materiale, fiind un bogătaş printre toți preoții din județ*”. Va fi pedepsit de episcop, prin reținerea unei jumătăți din salariul lunar (aprox.25 de lei) și printr-o scurtă suspendare din serviciul preoțesc.

⁵⁵ *Trompeta Carpaților*, nr. 981 din 2 aprilie 1872. Era vorba de protopopul de la Râmnic, Haralambie Papiu, care la înlocuirea din funcție de către Melete Răuț, a fost găsit cu un deficit financiar enorm. I s-a acordat un termen pentru acoperirea sumei și a scăpat de urmărirea penală.

⁵⁶ *D.S., M.O.*201 / 11 dec. 1911, ședința din 8 dec 1911. Episcopul Nifon Niculescu al Dunării de Jos arată că, dintre absolvenții seminarului superior și ai facultății, aproape nici unul nu mai vrea preoția, „*ci se dedică bucuroși altor ocupațiuni*”. Salariul unui profesor de religie era de 180-200 de lei, la gimnaziu chiar mai mult. Propunea un spor de 25 % pentru salariile de 45-60 de lei lunar ale preoților.

⁵⁷ *A.E.R.N.S.*, d. 122/ 1884, f. 3-6, și d. 122 / 1883, f.2-3. Atanasescu plecase la Seminarul superior de la București, și găsisse o slujbă de profesor acolo sau la Sulina, lăsând parohia în părăsire.

⁵⁸ *Idem*, d. 75 / 1885, f. 27. O mișcare a preoților de mir îndreptată împotriva dezinteresului puterii pentru starea clericului s-a conturat în cursul anului 1885. Mișcarea organizează un congres la Focșani, în zilele de 2,3 și 4 iulie, în care se critică Guvernul, Sinodul, Regele și care a avut un public civil numeros și de calitate. Congresul a îngrijorat mult autoritățile, iar

abordarea unei probleme care îi privea pe mulți dintre ei, ceea ce asigură traiului, poate fi interpretată și din perspectiva amintită mai sus.

Am surprins în paginile de mai sus, cu realism și în baza documentelor de arhivă, o imagine pe care o sperăm relevantă a condiției materiale a clerului oltean din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele două ale celui de-al XX-lea. Cele mai multe documente vin în sprijinul ideii că preoțimea română a fost, material vorbind, neglijată de către administrația statală. În același timp, destule informații atestă însă faptul că, lăsați să se întrețină cu veniturile din activitățile sacerdotale sau cu cele din mici afaceri personale, nu puțini dintre preoți s-au ridicat cu mult peste media veniturilor altor funcționari ai Statului. Intenția noastră nu a fost de a demonstra bunăstarea sau sărăcia clerului ori de a clasifica poziția sa materială în societatea sfârșitului de veac XIX, ci de a surprinde felul în care, lucrând cu cele spirituale, preoțimea acelei vremi a reușit să-și îndeplinească necesitățile de ordin material, într-o societate în a cărei dezvoltare capitalul avea o pondere din ce în ce mai mare.

Summary

I revealed in the pages above, with realism and based on the archival documents, an image that we hope relevant of the material condition of the clergy of Oltenia from the last decades of the nineteenth century and the first two of the twentieth century. Most documents support the idea that the Romanian clergy was neglected by the state government. At the same time, there is enough information proving that, let to earn their living from the income of the priestly activities or of small personal business, not a few of the priests stood far above the average income of other state officials. Our intention was not to demonstrate the wealth or poverty of the clergy or to classify its material position in the society of the end of the nineteenth century, but to reveal how, working with the spiritual, the priesthood of that time was able to fulfill the material needs, in a society where the capital had an increasingly higher importance for its development.

participanții clerici au fost notați și identificați de protopopul de Focșani. Singurul preot participant din Episcopia Râmnicului a fost Constantin Bușa, din Gorj, muștrat ulterior de episcop.

Proprietatea bisericească și mănăstirească din Oltenia după 1864

Dr. Cauc Dumitru
caucdumitru02@yahoo.com

Contestată în cercurile politice internaționale înainte și după promulgare, legea secularizării averilor mănăstirești va fi apreciată diferit și de către segmentele societății românești. Dacă unii au văzut în lege o afirmare puternică a autorității tânărului stat român, care a adus în patrimoniul public o însemnată suprafață din teritoriul țării, alții, îndeosebi mediile eclesiastice au văzut în lege o lovitură dată vieții mănăstirești.¹

Având un rol determinant în constituirea proprietății statului, legea secularizării averilor mănăstirești a fost gândită diplomatic și politic ca una din soluțiile cele mai viabile în rezolvarea, în perspectivă, a problemei proprietății rurale. Dorind o lege agrară care să satisfacă toate grupările politice, dar care să vină și în întâmpinarea dorinței arzătoare a țărănimii clăcașe, Cuza și guvernul Kogălniceanu au văzut în secularizare o imensă posibilitate de constituire a domeniilor statului pe care vor fi împrumutate zeci de mii de țărani, care nu au putut primi pământul necesar pe proprietățile ce au făcut obiectul legii rurale din 1864.

În plan politic Cuza rezolva două probleme delicate: da satisfacție grupărilor radicale care susțineau realizarea întocmai a programului pașoptist, dar, în același timp, nu irita prea mult grupările conservatoare, care vedeau în viitoarea lege rurală o lovitură dată bazei lor economice.

Cu ocazia punerii în aplicare a legii rurale din 1864, comisiile însărcinate cu delimitarea loturilor țărănești vor consemna în procesele verbale dese situații în care, neavând suficient pământ pe proprietățile particulare unde-i găsisse legea, țărani primeau pământ pe fostele domenii eclesiastice, alcătuiind la promulgarea legii, domeniile statului.

Datele arhivistice arată un număr mare de țărani care-și găsesc rezolvată problema pământului pe fostele proprietăți eclesiastice. Ca relevanță prezentăm numărul țăranilor împrumutate pe câteva moșii mănăstirești din județul Gorj². Pe 8 moșii ale mănăstirii Tismana au fost împrumutate 1473 de țărani (Godinești - 259, Cîlcești - 211, Mogoșani - 81, Tismana - 272, Peștișani - 143, Bîlta - 214, Ceauru - 171, Pocruia - 182). Pe 4 proprietăți ale mănăstirii Motru au fost împrumutate 867 de țărani (Ionești - 312, Iliești - 115, Brănești - 302, Murgești - 138). Documentele vremii arată că împrumutarea țăranilor pe fostele proprietăți mănăstirești s-a desfășurat în condiții mult mai bune decât pe proprietățile particulare.

Foarte rare au fost contestațiile în cazul acestora și au ținut mai mult de chestiuni procedurale sau de calitatea pământului.

Rămasă ca o problemă nerezolvată la 1864, împrumutarea însurășilor va capta puternic atenția opiniei publice românești. Cum o altă atacare a proprietății particulare nu se întrevedea, soluția nu putea fi decât împrumutarea acestora pe fostele proprietăți eclesiastice, care acum alcătuiau întinsele domenii ale statului.

¹În 1906, Athanasie Mironescu, Episcopul Râmnicului Noului Severin da legea pe seama nesăbuintei egumenilor greci, socotind că „secularizarea mănăstirilor a fost inevitabilă”, în *SF. Episc. a Eparhiei Râmnicului Noului Severin*, Buc., 1906, p. CIX

² Arh. St. Tg-Jiu, Prefectura județului Gorj, dos. 2-4 / 1864

Referindu-se la această arzătoare dorință a unei însemnate părți din țărănimea română, Kogălniceanu, într-un patetic discurs parlamentar arăta că avântul soldaților români pe câmpurile de luptă din Balcani a fost însuflețit și de promisiunea împrumutării însurăteilor „...acest magic cuvânt a încurajat pe acești soldați ca, cu entuziasm, să meargă de două, de trei ori la asalt”³. La rândul lui C. A. Rosetti spunea că împrumutarea însurăteilor „este pentru dânșii un drept câștigat, iar pentru guvern o datorie de împlinit”⁴.

Statisticile indică cifra de 48000 de țărani împrumutați la 1878 pe domeniile statului.⁵ Între județele Olteniei cu cel mai mare număr de însurăteți împrumutați la 1878 se află Doljul cu 2906, care au primit 15678 ha și 5384 m², urmat la mare distanță de Vâlcea, cu 281 țărani, care au primit 991 ha și 3896 m² și Gorjul cu 171 țărani, ce au primit 702 ha și 1812m².⁶ De remarcat este faptul că cei împrumutați la 1878 pe fostele proprietăți ecleziastice din județul Dolj reprezentau 9,14% din totalul țărănilor împrumutați prin legea rurală de la 1864.⁷

Secularizând proprietatea ecleziastică și constituind pe baza acesteia domeniile statului, Cuza și guvernul Kogălniceanu au contribuit substanțial la schimbarea structurii proprietății rurale. Dispăruse, ca urmare a secularizării, marele domeniu mănăstiresc. Îi luase locul marele domeniu al statului. Legea rurală de la 1864, urmată de cea din 1878 și de legile de vânzare a pământurilor din domeniul statului au contribuit la stabilirea unor noi raporturi de proprietate și, implicit, la modificări ale structurii sociale.

Analiza proprietății ecleziastice din Oltenia de după 1864 trebuie să țină seama de analiza evoluțiilor constatate în relațiile de proprietate din România între cele două mari reforme agrare.

Este certă constatarea politicianilor și economiștilor vremii că legea secularizării averilor mănăstirești și legile legate de proprietatea rurală n-au reușit să dea țărănimii statutul social și economic, care să le permită progresul scontat. În urma acestor reforme marea proprietate funciară particulară rămânea dominantă și alături de proprietatea de stat și a bisericii deținea 85% din suprafața arabilă, de fânaț și pădure a țării, în timp ce totalitatea țărănilor beneficiau doar de 15% din această suprafață⁸.

Deși în mâna țărănilor intraseră 1765000 ha prin împrumutarea din 1864 și cea din 1878 (împrumutarea însurăteilor), la care s-au adăugat cele 774600 ha din domeniile statului, vândute țărănilor în loturi de câte 5 ha și 30000 ha vândute în loturi de câte 10 ha, marea proprietate funciară, particulară și de stat deține aproximativ 4,6 milioane ha (din totalul celor 4,5 – 4,6 ha).

Sporul demografic, diviziunea proprietății rurale prin moștenire, vinderea micilor proprietăți din diverse motive, statutul socioeconomic incert, toate au condus la o deposedare de pământ a țărănilor, spre straturile inferioare. Așa se explică de ce între 1864 și 1905 numărul țărănilor lipsiți de pământ s-a ridicat la aproximativ 400000⁹. În județul Gorj la 1864 erau 1176 gospodării țărănești fără pământ (3,2 %),

³ xxx *Progresul economic în România*, București, 1977, p. 122

⁴ *Ibidem*, p. 123

⁵ Dan Berindei, *Istoria românilor*, Edit. Enciclopedică, București, 2003 vol VII, Tom. I, p. 602

⁶ D.C. Sturdza – Secheeanu, *Acte și Legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria 1, vol. II, p. 886-887

⁷ *Ibidem*, p. 887

⁸ *Ibidem*, vol. VII, Tom. II, p. 88

⁹ *Ibidem*, p. 86

iar în 1905, 2262 gospodării, (4,9%), în Vâlcea, de la 2197 în 1864 (4,9%) s-a ajuns la 2729 în 1905 (6,7%)¹⁰.

Dacă asupra mării proprietăți funciare particulare și de stat și asupra proprietății țărănești economiștii și politicienii vremii s-au întrecut în analize, dezbateri și alcătuirea unor politici structurale, proprietatea ecleziastică după 1864 n-a captat decât tangențial și nesemnificativ atenția opiniei publice. Una din cauze ar fi aceea că, după secularizare, cea mai mare parte a proprietății ecleziastice alcătuia domeniul statului; ceea ce a rămas în posesia așezămintelor religioase era infim de nesemnificativă și nu avea ca atare, un impact major asupra structurii socioeconomice.

De altfel atenția opiniei publice a fost mai mult captată de legile bisericești, care trebuiau să clarifice statutul slujitorilor cultului și să imprime vieții religioase un curs ascendent, ca o garanție a sporirii stării de moralitate a poporului. Însăși domnitorul Cuza a considerat legile din domeniul vieții ecleziastice ca o necesitate a modernizării instituționale.

Aceste legi au fost: Decretul pentru înființarea unei autorități sinodale pentru afacerile religiei române (1864), Decretul organic pentru reglementarea schimei monahicești (1864), Legea comunală (1864), Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România (1865). Ultima dintre legi a provocat mari controverse în societatea românească, acest episod fiind cunoscut în istoria bisericii române ca „lupta pentru canonicitate”.

Ca și în cazul legii de secularizare, Cuza a avut alături cvasitotalitatea factorilor responsabili, mitropolit, episcopi, oameni politici, preoți și laici, care considerau că biserica română s-a bucurat întotdeauna de independență față de Patriarhia de la Constantinopol și că legile bisericești nu făceau decât să sancționeze o stare deja existentă¹¹. Aceeași apreciere pozitivă a primit și legea comunală prin care starea civilă era trecută în seama primăriilor¹².

Legile bisericești vor reține și în anii următori atenția factorilor politici care se vor concentra asupra problemelor financiare legate de susținerea cultului ortodox. Dacă prin adresa nr. 21446/1864 Ministerul Cultelor stabilea numărul protopopilor și sumele alocate, prin „Legea organică pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți, cum și a constituirii Sfântului Sinod al Sfintei Biserici autocefale ortodoxe române” se statuau potrivit canoanelor poziția protopopilor, relațiile ierarhice, indemnizațiile, competente.

Această lege, precum și legea agrară de la 1864, care dăduse bisericilor parohiale câte 8,5 ha de pământ, trebuiau să confere bisericii un statut propriu, asigurându-i atât partea materială, cât și cea spirituală. Cum prin Legea comunală a lui Cuza întreținerea clerului și a bisericilor trecuse în sarcina comunelor era previzibilă o degradare a vieții religioase. Primăriile, care se confruntau ele însăși cu mari probleme financiare ori nu dădeau nimic, ori plăteau sume derizorii, încât preoții se întrețineau doar din slujbe și din pământurile bisericilor, acolo unde erau¹³.

Transferul responsabilităților către comunitățile rurale și urbane nu a avut efectul scontat, slujitorii cultului și consiliile bisericești acuzându-se reciproc de proasta gestionare a proprietăților bisericești. Proprietatea mănăstirească era infimă¹⁴.

¹⁰I. Adam și N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. I, București, 1956, anexa 3.

¹¹C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.339

¹²Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1996, ed. a IV-a, p.377

¹³M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 386

¹⁴Sf. Episcopie a Eparhiei Râmnicului Noului Severin, *op. cit.*, p. CXX-CXXI

Documentele de arhivă, coroborate cu însemnările unor călători pe urmele așezămintelor de cult de la sfârșitul secolului al XIX-lea, relevă o degradare continuă a vieții materiale a slujitorilor cultului, dar și o ruinare a multor edificii. După secularizare mănăstirile din județele Olteniei dispuneau de pământ și bunuri foarte puține, ce rareori mai permiteau întreținerea în bune condiții a construcțiilor avute. Proprietățile ce erau lăsate stabilimentelor mănăstirilor din Oltenia erau:¹⁵

Mănăstirea (Schitul)	Denumirea proprietății	Comuna	Venituri anuale și arenda
Bistrița	O vie cu 12 pogoane 1 pogon pământ slobod o casă un teasc două bute	Târgu Drăgășani	1000
	O vie de 4 pogoane părăsită și nelucrată de 3 ani O pădure de 4 pogoane	Mitrofani	10000
	O ogradă de pruni de 6 pogoane	Titireciu	80
	O livadă și ogradă de pruni de 4 pogoane	Brădești	50
	Ogradă de pruni de 4 pogoane Un grajd și obor de vite	Costești	50
	2 grădini de 4 pogoane	Costești	50
	0 moară făcăi cu o roată	Costești	Venit 5000 lei Arenda 1000 lei
Arnota	Vie de 6 pogoane și jumătate și loc slobod O casă veche și un lîn	Târgu Drăgășani	Venit 4000 lei Arenda 250 lei
	Vie de 3 pogoane Loc slobod de ½ pogon	Prudeni	Arenda 30 lei
	Vie părăsită de un an de 4 pogoane	Prudeni	Arenda 50 lei
	Grădină 4 pogoane în jurul mănăstirii	Costești	Arenda 50 lei
	O grădină de zarzavat de un pogon și ½	Dobriceni	Arenda 50 lei
Cozia	O vie de 14 pogoane 2 pogoane arătură 3 pogoane loc slobod cu măracinișuri o casă veche un șopron	Grădești	Venit 2500 lei Arenda 500 lei
	2 grădini cu pomi și zarzavat de 11 pogoane	Călimănești	Arenda 346 lei
	Loc de 3 pogoane și un grajd, 2 case, 2 șoproane în fața mănăstirii	Călimănești	Arenda 346 lei
	10 pogoane izlaz lângă mănăstire	Călimănești	Arenda 12 lei
Govora	O vie de 10 pogoane Un șopron părăsit Lin vechi, doagă veche, 2 bute, un teasc, 2 putini, un hârdău loc slobod de 3 pogoane și ½	Drăgășani	Venit între 3000 lei și 20000 lei Se poate arenda la 400 lei
	O vie de 10 pogoane și ½ Loc slobod de 6 pogoane, un crâng și pădure Un șopron de lemn, un șopron de piatră	Călina	Venit 2500 lei Arenda 200 lei
	O vie de un pogon, părăsită Un pogon livadă cu pruni	Inătești	Venit anual până la 60 lei
	4 pogoane livadă	Inătești	Veni până la 110 lei
	8 pogoane grădină de zarzavat în curtea mănăstirii	Govora	Venit până la 99 lei
Episcopia Râmnicului	O vie de 44 pogoane. Un pogon loc slobod și crâng un pogon. Casă de ședere cu pivniță de zid, un teasc și două bute	Drăgășani	Venit 15000 lei Arenda 5000 lei
	O vie în Mahalaua Cetățuia de 24 pogoane	Mahalaua Cetățuia	Arenda 700 lei

¹⁵Arh. Sf. Râmnicu Vâlcea, Fond Prefectura Vâlcea, D 32 / 1864, f 204 – 205

Căluu	Vie de 6 pogoane părăsită Loc slobod de 2 pogoane	Drăgășani	Arenda 150 lei
Schitul Mărculești	O vie de 4 pogoane, șopron vechi, o casă de ședere	Drăgășani	Venit 15000 lei și arendă 1500 lei împreună cu cele din Sutești
	O vie de 7 pogoane, un pogon loc slobod, o casă de ședere. Un șopron vechi, o cramă de bârne, un teasc	Sutești	
Jitianu (Dolj)	O vie de 15 pogoane și ½, ½ pogon loc slobod, o casă de ședere, un șopron	Gușoieni și Amărăști	10000 lei venit și arendă 600
Schitul Șerbănești Morunglav	O vie de 12 pogoane, 2 pogoane loc slobod, O grădină de 2 pogoane cu pruni, o ogradă de arătură de 3 pogoane, o moară cu o piatră care nu funcționează	Ștefănești	Venit 5000 lei Arendă 500 lei
Hurezu	O vie de 5 pogoane roditoare 2 pogoane și ½ pădure o casă de ședere un șopron	Isvoru	Venit 5000 lei Arendă 200 lei
	O vie de 4 pogoane. Un loc de ședere în jurul viei. O casă	Fumureni	Venit 4000 lei Arendă 150 lei
	O vie de 2 pogoane și ½ lucrată ½ pogon de livadă un șopron	Nemoiu	Venit 3000 lei Arendă 100 lei
	O vie de 9 pogoane, 2 pogoane livadă, 4 pogoanepădure, o vie împrejmuită, o casă de ședere, un șopron, 2 linuri, un teasc	Sutești	Venit 10000 lei Arendă 500 lei
	O vie de 14 pogoane roditoare, o livadă de 3 pogoane și ½ cu pădure mărunță	Crețeni	Venit 15000 lei Arendă 500 lei
	O vie de 14 pogoane	Valea Răii	Venit 1500 lei
	O grădină de 3 pogoane, o grădină în fața mănăstirii de 13 pogoane și 30 stânjeni	Romani	Arendă 126 lei
	O grădină în fața mănăstirii de 2 pogoane, un loc cu pomi și florărie în fața mănăstirii, un loc pășune de 7 pogoane	Romani	Arendă 303 lei
	O grădină cu eleșteu de 4 pogoane împrejmuită cu zid	Romani	Arendă 163 lei
	O moară cu făcăi	Romani	Arendă 315 lei
	O casă cu 4 camere	Romani	Arendă 126 lei
	36 pogoane izlaz	Romani	Arendă 1570 lei
Dintrunlemn	2 grădini de 6 pogoane în incinta mănăstirii	În incinta mănăstirii	Venit 189 lei
	O casă de ședere	Romani	Chiria ca la 300 lei
Surpatele	O vie de 8 pogoane, o casă un teasc, un șopron	Sutești	Venit 10000 lei Arendă 500 lei
	O vie de 8 pogoane, un pogon de livadă, un șopron, o grădină cu pruni de 5 pogoane	Călina	Arendă 251 lei
	O grădină de 7 pogoane lucrătoare	Surpatele	Chiria pogonului 10 Șfanți
Mănăstirea Mamu	O vie de 11 pogoane și ½, o casă de ședere, un șopron, un teasc, o butie plină cu țuică	Lungești	Venit 10000 lei Arendă 500 lei
Sărăcinești	O vie de 3 pogoane	Crețeni	Arendă 200 lei
	O grădină de zarzavat de 4 pogoane în care sunt și pomi	Sărăcinești	Arendă 100 lei

Asemănătoare este și situația mănăstirilor și schiturilor din celelalte județe ale Olteniei.

În județul Gorj existau în 1864 două mănăstiri și cinci schituri. Proprietățile deținute de acestea după actul secularizării sunt:¹⁶

1. Mănăstirea Tismana

- 5 pogoane de grădină, în jurul mănăstirii;
- o moară cu 4 făcăi în Gura Văii și „ceirul ei ca 5 pogoane”
- o vie de 5 pogoane la Cornet;
- pomii din jurul mănăstirii.

2. Mănăstirea Polovragi

- o grădină de 6 pogoane, în jurul mănăstirii;
- două locuri, de 6 pogoane, foarte slab productive.

3. Schitul Crasna

- în curtea mănăstirii un pogon.

4. Schitul Strâmba

- o grădină de zarzavat de un pogon;
- o vie în Dealu, de 3 pogoane;
- o grădină, în jurul mănăstirii de 2 pogoane.

5. Schitul Lainici

- 5 pogoane de grădină și pomi, în jurul mănăstirii.

6. Schitul Cioclovina

- 8 pogoane, pământ de cultură, pășune și pomi.

7. Schitul Locuri Rele¹⁷

- 6 pogoane în moșia Porceni.

În județul Mehedinți mai funcționau trei mănăstiri: Baia de Aramă, Strehaia și Topolnița. Gura Motrului se desființează. Proprietățile deținute de acestea erau:¹⁸

1. Mănăstirea Baia de Aramă

- 5 pogoane de pământ în jurul mănăstirii.

2. Mănăstirea Strehaia

- 5 pogoane de pământ de cultură, în jurul mănăstirii.

3. Mănăstirea Topolnița

- nu are nici un fel de proprietate.

După secularizare, în județul Dolj mai ființau mănăstirile Bucovăț, Jitia, Tântăreni, Sadova și Segarcea.

Mănăstirea Sadova dispunea de următoarele proprietăți:¹⁹

- o ogradă cu pruni și meri de 3 și ½ pogoane;
- 12 pogoane „bune pentru ceairu, arătură și grădină”;
- un loc cu sălci;
- 30 pogoane de pământ lângă mănăstire, nelucrate;
- O baltă.

O situație mult mai grea avea mănăstirea Segarcea care nu a putut să obțină nici grădina din jurul mănăstirii.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 223 / 1892, f. 62

¹⁷ *Ibidem*, dos. 268 / 1898, f. 4-5

¹⁸ Arhivele Episcopiei Râmnicului Noul Severin, *Episcopia*, dos. 48 / 1875, f. 61

¹⁹ *Ibidem*, f. 74

Într-o informare către Sfânta episcopie a Râmnicului - Noului Severin, îngrijitorul bisericii Segarcea se plângea „că încă de la secularizare venituri mănăstirești nu mai posedă această sfântă mănăstire, nici un loc de grădină ori ceaie sau vie și nici o ogradă în vatra sa”. Acesta mai solicită ca pe viitor „să aibă măcar o grădină pe care am stăpânit-o în trecut și care este în apropiere de zidul bisericii în întindere de 2 pogoane și una livadă sau ceairuri afară de comună numită la Valea Rea ca la 7 pogoane”²⁰.

Dintre mănăstirile oltene care după 1864 au rămas cu mari averi se disting Horezu și Frăsinei.

Mănăstirea Horezu a rămas cu o avere considerabilă, proprietatea funciară fiind de 125 pogoane, parte din ea închisă²¹.

Mănăstirea Frăsinei, reconstruită de episcopul Calinic Cernicanul între anii 1860 – 1864 a beneficiat de grațiile domnitorului Cuza, care i-a lăsat neatins proprietățile. Într-o scrisoare din 19 noiembrie 1864 Cuza îi scria episcopului Calinic următoarele: „am văzut ce-mi scriți despre schitul Frăsinei, pe care mi-arătați că într-un simțământ de religiozitate, din propriile Prea Sfinției Voastre, mijloace l-ați ridicat din ruina în care se afla. Eu lăudând o asemenea faptă de pietate și spre a vă exprima mulțămirea mea, am ordonat ministrului meu de Culte, a lua cuvenitele măsuri pentru a vă satisface dorința ce-mi exprimați în privința schitului Frăsinei”²².

După secularizare, mănăstirea Frăsinei își păstrează cele 300 de pogoane, dintre care 100 „aduse în stare de cultură”.

Secularizarea averilor mănăstirești a însemnat pentru majoritatea mănăstirilor oltene o scădere considerabilă a veniturilor care s-a răsfrânt apoi asupra vieții de cult, cele mai multe lăcașuri căzând în ruină sau semiruină.

Pentru a nu aduce vieții de cult o și mai grea atingere mănăstirile și schiturile, ca și bisericile de mir vor primi pământ prin legea agrară din 1864. Astfel au primit câte 7 ha de pământ Gura Motrului, Strehai, schitul Dobrușa, Bucovățu, Jitia etc²³.

Documentele menționează îngrijorarea reală manifestată de îngrijitorii așezămintelor religioase față de degradarea continuă a vieții mănăstirești. Îngrijitorii acestora se arată nemulțumiți de faptul că proprietățile care sunt chiar „sub zidurile mănăstirilor” sunt arendate de stat și nu sunt lăsate în seama mănăstirilor respective. La 4 aprilie 1875 îngrijitorul schitului Troianu din Vâlcea constata cu deplină amărăciune că „pe seama acestui schit nu este lăsat nici un petec de loc și chiar nici drumul pentru a merge la Sfânta Biserică căci toate locurile ce le are împrejur, de fânețe, sunt arendate de stat”. De aceea solicită „un spațiu de pământ pentru a se cultiva de slujitori”²⁴. De lipsa proprietăților și de greutățile pe care le întâmpină chiar în întreținerea și reparația clădirilor, se plâng și îngrijitorii de la mănăstirea Polovragi și de la schiturile Locuri Rele și Cioclovina, din județul Gorj²⁵. La rândul său, superiorul schitului Lainici cere Episcopiei să lase pe seama schitului cele 5 pogoane din jurul său „care acum sunt arendate de stat”²⁶.

Constatând că suprafețele pe care le au nu le asigură satisfacerea nevoilor de cult, superiorii mănăstirilor încearcă să obțină vechile delnițe, de lângă mănăstiri, pe care statul le arenda. În 1875, superioara mănăstirii Dintrunlemn cerea ca pe lângă

²⁰ *Ibidem*, f. 75

²¹ *Anuarul pe anii 1921 – 1925*, Ep. Râmnicului Noului Severin, București, 1924, p. 627

²² *Sf. Episcopie a Eparhiei Râmnicului...*, op. cit. p. 164

²³ *xxx Viața bisericească în Oltenia*, op. cit. p. 886 – 887

²⁴ Arhivele Episcopiei Râmnicului, *Episcopia*, dos. 48 / 53, 1875, f. 17

²⁵ Arhivele Naționale Tg-Jiu, *fond. Protoieria județului Gorj*, dos. 87 / 1876, f. 22,34

²⁶ Arhivele Episcopiei Râmnicului, *Episcopia*, op. cit. dos. 48 / 1875, f. 64

grădinile avute (două de aproximativ 9 pogoane) să i se mai dea pentru întreținere alte delnițe pe care le-a avut mănăstirea: „să rămâie iarăși pe seama acestei Sfinte Mănăstiri a nu mai fi în suferință de furajul pentru cai.”²⁷

La rândul său, superiorul schitului de la Sărăcinești cere ca grădina, cu ogradă cu tot (de circa 5 pogoane) „să rămână pe seama schitului” și să nu se arendeze²⁸.

O suplimentare a suprafețelor solicită și superiorul de la mănăstirea Bistrița care, pe lângă cele două grădini pe care le-a avut, cere și „ograda cu via, câțiva pomi și o altă întindere de pământ, toate având de la 9 la 10 pogoane și fiind în sudul mănăstirii”²⁹.

La 28 martie 1875 superiorul mănăstirii Baia de Aramă arăta că la acea dată pe seama mănăstirii nu erau decât o ogradă de 3 ½ pogoane, celelalte „sunt pe seama arendașului”, făcând parte din pământurile numite „trupul Cornetului” pe care se află schitul Baia de Aramă. În continuare acesta solicită locurile de grădină „trebuincioase a rămâne pe seama schitului.”³⁰

- O grădină a mănăstirii de 3 ½ pogoane, pe care a ținut-o și până acum;
- O grădină de un pogon, care a fost arendată la doi arendași;
- O grădină de un pogon, arendată până acum;
- Pământ în jurul mănăstirii de 4 pogoane, ținut în arendă de mai mulți arendași.

Insuficiența proprietăților este constatată și de îngrijitorul de la mănăstirea Strehaia care socotește a fi „trebuincioase pentru mănăstire” proprietățile.³¹

- O grădină de un pogon și jumătate;
- O grădină de ceairu, de două pogoane;
- Un ceairu de 8 pogoane;
- Un vad de moară pe apa Hușnița;
- Un loc de vie părăsită, 4 pogoane în Dealul Motrului;
- O vie de 4 pogoane, în Bresnița.

Legea pentru înstrăinarea bunurilor mănăstirești din orașe, târguri și alte localități, publicată în Monitorul Oficial nr. 49/1873 a fost contestată de superiorii și superioarele tuturor mănăstirilor. Confruntată cu o stare generală de nemulțumire față de această lege, Episcopia Râmnicului Noului – Severin se va adresa Ministerului Cultelor cerând ca să se lase în jurul mănăstirilor „un raion până la 5 pogoane fiecărei mănăstiri și schit reduse în biserici de mir”³².

În aprilie 1875 Superioara mănăstirii Horezu constata că pe baza legii de înstrăinare din 1873 i se luase o vie de la Troianu de 14 pogoane și grădina de 3 pogoane numită „Vărzăria”. Ea cere să i se lase via de la Troianu căci pământurile ce i-au rămas sunt insuficiente. „Cunoscând iarăși asemenea că deși se vede că suma de 25 pogoane cuprinsă în aceste grădini ce este a mănăstirii, aici este locul cu totul sălbatic, muntos, smârcos, pietros, slabu, de calitate rea și improductiv, clima fiindu aspră nu se poate câștiga produse, decât două pogoane ca dreptu după unul bun”³³.

²⁷ *Ibidem*, dos. 48 / 1875, f. 8

²⁸ *Ibidem*, f. 13

²⁹ *Ibidem*, f. 7

³⁰ *Ibidem*, f. 20-21

³¹ *Ibidem*, f. 22

³² *Ibidem*, dos. 53 / 1875, f. 59

³³ *Ibidem*, f. 23

Nemulțumită de legea amintită este și Superioara mănăstirii Tismana care solicită a i se mai da „încă 20 de pogoane de pământ pentru cele necesare hranei.”³⁴ Insuficiente li se par suprafețele și îngrijitorilor de la schiturile Crasna, Cetățuia, Iezerul, Jgheabul etc.³⁵ Îngrijitorul schitului Arnota arată că cele 7 pogoane din jurul mănăstirii sunt insuficiente pentru susținerea nevoilor de obște și consideră dăunătoare trecerea lor pe lista de vânzare sau arendare. De aceea se solicită excluderea acestor proprietăți de pe lista de arendare „și a se lăsa pe seama schitului precum au fost și până acum”³⁶.

Degradarea vieții mănăstirești este probată și de reducerea numărului de monahi și monahe, cu implicații directe asupra rolului tradițional de centre culturale și de spiritualitate pe care l-au avut mănăstirile de-a lungul secolelor. Într-o adresă din 27 noiembrie 1872, înaintată Episcopiei Râmnicului Nouului – Severin - se arată că în județul Gorj mănăstirile și schiturile aveau următorul personal:³⁷

- Schitul Lainici – 1 monah
- Schitul Cioclovina – 2 monahi
- Schitul Crasna – 1 monah
- Mănăstirea Tismana – 13 monahe
- Mănăstirea Polovragi – 3 monahe

Mănăstirea Bistrița și-a redus foarte mult personalul, ajungând în 1873 la 10 monahi, față de 50 câți erau în 1863³⁸. Situația nu se schimbasese prea mult nici la sfârșitul secolului. Dintr-o informație pe care Protoieria Tg-Jiu o făcea episcopiei Râmnicului reiese că în 1890 în Gorj existau 2 mănăstiri (Tismana și Polovragi) și 4 schituri (Lainici, Cioclovina, Crasna, Strâmba) cu un număr de 40 monahi.³⁹

În 1892 schiturile și mănăstirile din Gorj aveau pentru întreținere suprafețele insuficiente, luând în considerare și calitatea foarte slabă a pământului.⁴⁰

- Mănăstirea Tismana – 15 pogoane;
- Schitul Cioclovina – 8 pogoane;
- Schitul Lainici – 5 pogoane (în jurul schitului);
- Mănăstirea Polovragi – 6 pogoane;
- Schitul Crasna – un pogon (în curtea schitului);
- Schitul Strâmba – 6 pogoane (în jurul schitului).

Aceeași situație o au și fostele mănăstiri, Bucovățu, Țânțăreni și Segarcea din județul Dolj. Acestea au rămas simple biserici cu suprafețe de pământ mici și de slabă calitate, care nu asigură nici un venit⁴¹. Deși fusese înzestrată cu cele 17 pogoane la 1864, Bucovățu peste două decenii nu se mai bucura de întreaga suprafață, așa cum sesiza preotul în 1897⁴².

Aceeași situație o au și fostele mănăstiri Căluu și Hotărani din Romanați. Reduse la simple biserici de mir, mănăstirile dispuneau doar de pământul din jurul acestora. Întreținerea celor cinci slujitori se făcea de către stat, la 1879 bisericile respective netrăgând nici un venit din proprietatea funciară⁴³.

³⁴ *Ibidem*, f. 51

³⁵ *Ibidem*, f. 54-58

³⁶ *Ibidem*, f. 15

³⁷ Arhivele Naționale. Tg-Jiu., *Protoieria județului Gorj*, dos. 35 / 1872 f. 67

³⁸ Arhivele Episcopiei Râmnicului, *Mănăstirea Bistrița*, dos. 50 / 1870, f. 96

³⁹ Arhivele Naționale Tg-Jiu., *Protoieria județului Gorj*, dos. 809 / 1890. f. 17

⁴⁰ *Ibidem*, f. 18

⁴¹ Arhivele Naționale București, *Ministerul Cultelor*, 43/1873, f.7, 209/1879, f.4-8

⁴² *Ibidem*, 456/1897, f.20

⁴³ *Ibidem*, 26/1879, f.4-18

Schitul Iezerul (Vâlcea) a devenit, de asemenea, o simplă biserică. Îngrijitorul fostului schit solicita la 31 decembrie 1896 atribuirea celor 10 pogoane de pământ „care se găsesc împrejurul bisericii, spre a deservi ca locuri pentru cultura viței, a porumbului și a pomilor fructiferi, ale căror rămășițe, în parte, se mai văd și astăzi”. Îngrijitorul se angajează, dacă primește pământul, să întemeieze o nouă plantație⁴⁴.

Nereușind să-și asigure din proprietăți decât susținerea minimă a nevoilor de cult, mănăstirile vor face apel la Ministerul Cultelor ca să le ajute în procurarea de obiecte și în reparația clădirilor care tind să se ruineze.

În iunie 1876 îngrijitorul schitului Cioclovina, din județul Gorj, se adresa Protoieriei Tg-Jiu, cerând să i se asigure muncitori pricepuți și materiale, pentru că întâmpină mari greutăți în reparația acoperișului bisericii schitului⁴⁵. Mănăstirea Polovragi are, de asemenea, probleme cu întreținerea clădirilor. În iulie 1876 îngrijitorul mănăstirii cere ajutor financiar de la Ministerul Cultelor pentru a repara acoperișul bisericii, estimând, în același timp, cheltuielile la 40-50 de poli „fiind materiale aici în lemn și timpul acum bun⁴⁶”.

Deși statul se obliga să susțină întreținerea lăcașurilor de cult, sumele trimise au fost insuficiente, mănăstirile continuând să afișeze o stare de ruină. La începutul secolului al XX-lea, în 1906, mănăstirea Arnota se găsea într-o stare avansată de degradare „mai nici o cameră nu e în bună stare, căci fiind multă vreme descoperite au putrezit tavanurile cu toate grinzile lor⁴⁷”.

Edificatoare pare situația mănăstirii Cozia care până la secularizare avea un venit anual de peste un milion de lei. La 1897 nu mai avea nici clopot și „toată slujba se anunța prin sunarea unei verigi de oțel, îndoită în formă de dublu melc⁴⁸”.

Mănăstirii Cozia timpurile i-au rezervat o destinație cu totul nepotrivită misiei sale servind până în 1893 ca penitenciar, iar când s-au început lucrările la calea ferată de pe Valea Oltului, clădirile au fost folosite ca spital pentru lucrătorii răniți la străpungerea tunelurilor. La 1906 se constata cu amărăciune că la mănăstire clădirile erau goale, doar vara erau pline când stăteau fetele de la azilul „Elena Doamna⁴⁹”.

Mănăstirea Bistrița dispunea de numeroase spații, care după secularizare, au fost repartizate Ministerului Cultelor, care la rândul său le-a dat spre folosință la alte ministere pentru ființarea unor instituții de interes obștesc. La 11 august 1866 Ministerul Cultelor îl informa pe superiorul mănăstirii că „în încăperile Bolniței acelei Mănăstiri, să se strămute școala din comuna Costești” invitându-l „ca să puneți de îndată la dispoziția institutorului acestei școli menționatele încăperi⁵⁰”. Nu a fost ultima destinație a clădirilor mănăstirii. Între 1872 și 1875 aici a funcționat un sanatoriu militar, iar între 1875 – 1878 un spital militar „Crucea Roșie”, unde au fost tratați soldați români, dar și prizonieri turci. Celelalte destinații date clădirilor mănăstirii arată starea la care au ajuns vestitele lăcașuri de rugăciune și de spiritualitate de odinioară. Clădirile au adăpostit, rând pe rând, depozitul militar, Spitalul rural, Orfelinatul corpului didactic, Școala Normală și, o perioadă, (1908 - 1911) seminarul teologic.

Aceeași situație se înregistrează și la bisericile din sate și orașe, unde autoritățile statului constată o degrada evidentă a stării materiale a preoților.

⁴⁴ *Ibidem*, 483/1897, f.4

⁴⁵ *Ibidem*, dos.87 / 1876, f. 22-41

⁴⁶ *Ibidem*, f. 34

⁴⁷ xxx *Monografia ecleziastică a județului Vâlcea, Râmnicu Vâlcea*, 1908, p. 30-36

⁴⁸ *Ibidem*, p. 44

⁴⁹ *Ibidem*, p. 45

⁵⁰ Arhivele Episcopiei Râmnicului, *Mănăstirea Bistrița*, dos. 45 / 1866, f. 73

În viziunea legiuitorului, atribuirea de proprietăți funciare bisericilor avea un dublu scop, să se asigure întreținerea așezămintelor de cult și a slujitorilor acestora, în același timp, prin buna cultivare a suprafețelor de pământ, preoții să contribuie „într-un mod mai destoinic și mai științific, ca așa să se popularizeze cultura sistematică a pământului”⁵¹.

Atribuirea de suprafețe de pământ bisericilor nu a rezolvat nici una din năzuințele legiuitorului. Suprafețele de pământ atribuite bisericilor nu au putut satisface nevoile cultului. La aceasta au contribuit mai mulți factori, între care amintim ambiguitatea sub care se da în stăpânire pământul și inexistența unei legislații riguroase referitoare la relațiile dintre preoți, comunitățile locale și Episcopie. În primul rând, nu s-a stabilit cu precizie forma de proprietate a pământului, preoții și autoritățile comunale disputându-și acest drept. Productivitatea scăzută, calitatea de multe ori inferioară a pământului bisericilor a făcut ca preoții să solicite în totalitate produsele pentru ei. De aici o izvorât o dispută cvasigenerală între preoți și autoritățile comunale. Ea va fi vizibilă când, prin lege, preoților care nu aveau pământ și resurse suficiente li s-a dat un spor salarial de 25%. A urmat o avalanșă de cereri a acestui spor motivația fiind aceeași – pământul atribuit bisericii era insuficient și neproductiv.

Așadar, dacă starea materială a mănăstirilor își găsește justificări în secularizare, starea bisericilor și a slujitorilor acestora este privită prin lipsa preocupărilor factorilor politici, privind îmbunătățirea condițiilor de viață ale preoților.

Dacă analizăm catagrafiile bisericilor din acea perioadă constatăm că cea mai mare parte a acestora erau întreținute de către comunitățile locale și de stat, din proprietăți întreținându-se sub 1 % dintre biserici.

Catagrafia bisericilor din județul Vâlcea din 1868 arată atât împrumutarea numărului preoților cât și susținerea bisericilor de mir în primul rând de comunități. Iată cum se prezintă situația acestora⁵²:

Plasa Ocolu

Din cele 45 de biserici, 5 sunt vacante. Întreținerea acestora este asigurată astfel:

- De comună – 21;
- De guvern, din buget – 5;
- De enoriași – 10;
- De propriile proprietăți – 4;
- De eforia spitalelor – 1.

Plasa Otăsăului

Din cele 58 de biserici, 31 nu au preoți. Toate sunt întreținute de comună.

Plaiul Horezu

Din cele 81 de biserici, 33 sunt vacante. Toate sunt întreținute de comună prin enoriași.

Plasa Oltului

Din cele 57 de biserici, 16 sunt vacante.

Întreținerea este asigurată astfel:

- De comună – 55;
- De guvern – 1;
- De propriile proprietăți – 1.

⁵¹ Arhivele Naționale București, *Ministerul Cultelor*, 478/1897, fasc.32, vol. II, p.9

⁵² Arhivele Episcopiei Râmnicului, *Episcopia*, dos. 36 / 1869, f. 1-24

Plasa Oltețului de Sus

Din cele 72 de biserici, 27 sunt vacante. Toate bisericile sunt întreținute de comunitate.

Plasa Oltețului de Jos

Din cele 52 de biserici, 14 sunt vacante. Toate bisericile sunt întreținute de comunitate.

Plaiul Coziei

Din cele 50 de biserici, 14 sunt vacante. Toate bisericile sunt întreținute de comunitate.

Dintr-o catagrafie a bisericilor din Oltenia, reiese că la 1869 majoritatea lăcașurilor de cult se găseau în întreținerea comunelor; guvernul avea în întreținere fostele mănăstiri care-și pierduseră uriașele proprietăți. Iată cum se prezenta situația bisericilor:⁵³

Județul / Plasa	Nr. total biserici	De cine sunt întreținute				Alte însemnări
		comunitate	Guvern		ctitor	
MEHEDINȚI	317	314	3			
Plasa Ocolul	65	64	1*		M-rea Topolnița	
Plasa Blahnița	35	37				
Plasa Câmpului	26	26				
Plasa Dumbravei	37	37				
Plasa Motrul de Jos	40	39	1*		M-rea Strehaia	
Plasa Motrul de Sus	67	67				
Plasa Cloșani	45	44	1*		Baia de Aramă	
DOLJ						
Plasa Ocolu	29	28	1			
Plasa Jiul de Sus	41	39	2*		M-rea Gura Motrului și Tântăreni	
Plasa Amaradiei	61	60			1	
Plasa Balta	30	29	1*		Segarcea	
Plasa Jiul de Jos	44	42	2*		Roaba și Sadova	
Plasa Dumbrava	43	42	1*		Bucovăț	
Plasa Câmpul	29	29			Sf. Constantin și Elena Bis. Episcopiei	
CRAIOVA	27	20	3*	2	2	
VĂLCEA	429				Fostele mănăstiri	
Plasa Ocolu	45	31	5*	4		
Plasa Otăsău	58	58				
Plasa Horezu	81	81				
Plasa Oltețului	57	55	1	1		
Plasa Oltețului de Sus	72	72				
Plasa Oltețului de Jos	52	52				
Plaiul Cozici	64	64				

⁵³ Arhivele Episcopiei Râmnicului Noului Severin, *Episcopia*, dos. 33 / 1869, p. 1-15, 32 / 1869, p. 1-26, 36 / 1869, p. 1-18

În aceeași perioadă în județul Gorj se găseau 2 mănăstiri, 4 schituri și 414 biserici. Dintre acestea 404 erau întreținute de comune, 5 de către guvern, 1 se susținea de ctitorul ei, iar 2 se întrețineau din propriile venituri⁵⁴.

Constatându-se că legile bisericești anterioare n-au contribuit la îmbunătățirea materială a clerului și nici la ridicarea nivelului său cultural s-a propus și votat legea clerului mirean din 1893. Ea nu a contribuit la creșterea numărului preoților ci, dimpotrivă, la împușinarea acestora. Avându-se în vedere consecințele acestei legi s-a purces la o nouă modificare a acesteia prin legea clerului mirean din 1906. Se poate constata, în anii următori, o mai mare implicare a protopopilor în rezolvarea problemelor bisericilor și a slujitorilor ei, precum și o sporire a contribuției comunităților rurale și urbane la refacerea și construirea unor noi lăcașuri de cult⁵⁵.

Atât prin legea agrară de la 1864, cât și prin legile ulterioare s-a încercat înzestrarea bisericilor cu suprafețe de pământ suficiente.

În județul Gorj cele mai multe dintre biserici au primit 17 pogoane de pământ⁵⁶

Din documente reiese că mare parte din bisericile ce au în proprietate suprafețe de peste 10 pogoane preferă să dea pământul la învoială, încheind contracte de învoieli agricole.

Și în județul Dolj bisericile nu au primit în totalitate pământ conform legii rurale de la 1864.

În plasa Balta, din cele 23 de parohii, doar pe 3 nu s-au dat cele 17 pogoane legiuite:

- în comuna Afumați, unde biserica se afla pe două proprietăți;
- în Giurguța Curmătura, unde satul era alcătuit din moșneni și din vechime aceștia au susținut biserica;
- în Catanele, comună din moșneni.

În total în această plasă bisericile au primit prin legea rurală 598 de pogoane⁵⁷.

În plasa Câmpul, din cele 23 de parohii, în 4 nu s-au primit pogoanele conform legii:

- în comuna Piscu, unde locuitorii satului au dat cele 17 pogoane;
- în comunele Valea Stanciului, Plenița și Orodul unde fiind sate de moșneni, acestea întrețineau bisericile.

În această plasă bisericile au fost înzestrate cu 512 pogoane⁵⁸.

În plasa Jiul de Jos, din cele 12 parohii n-au primit pământ bisericile din Locusteni, Brabeți, Branișe și Locusteni de Sus.

În aceeași plasă 7 dintre biserici n-au primit pământ fiind situate în sate de moșneni, care le-au întreținut din vechime. În această plasă bisericile au primit 391 pogoane de pământ.⁵⁹

În plasa Jiul de Sus, situația celor 23 de parohii se prezenta astfel:

- 7 au fost din vechime în sate de moșneni, care le întrețineau și după 1864
- 1 era întreținută de stat, fosta mănăstire Țânțăreni
- 1 biserică în parohia Stoina nu a primit deloc pământ.

În total, în această plasă bisericile au primit 765 pogoane de pământ⁶⁰.

⁵⁴ Arhivele Naționale Tg-Jiu, *Protoieria județului Gorj*, dos. 114 / 1878. f. 80

⁵⁵ Athanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie...op.cit.*, p. XCVIII

⁵⁶ *Viața bisericească în Oltenia, op. cit.* p. 360-370

⁵⁷ Arhivele Naționale Craiova, *fond Protoieria județului Dolj (1859-1909)*, dos. 5/1889, p. 132-133

⁵⁸ *Ibidem*, p. 133

⁵⁹ *Ibidem*, p. 134

În plasa Amaradia, din același județ, au primit pământ 37 biserici. Alte 17 biserici n-au fost înzestrate cu pământ căci din vechime fuseseră întreținut de moșneni, iar în Tălpașu nu s-a putut da bisericii decât 9 pogoane. În total s-au primit 621 pogoane de pământ⁶¹. În 13 februarie 1897, subprefectul plasei Gilort constata cu amărăciune că biserica din Andreești deși a avut 17 pogoane de pământ date prin legea rurală, acum „nu are în posesie decât două pogoane și jumătate”⁶².

Din situațiile prezentate se constată că cele mai multe biserici au proprietățile ca urmare a legii rurale de la 1864, între ele predominând cele ce au în proprietate 17 pogoane. Se constată că în satele unde moșnenii, din vechime, au întreținut lăcașurile de cult, aceste biserici nu au mai fost înzestrate cu suprafețe de pământ. Multe din proprietățile bisericesti se dau în arendă.

La 31 iulie 1872 țaranii din Hurezani, județul Gorj, care lucraseră pământ în arendă, reclamă că nu pot da mai mult decât vechile învoieli agricole „adică o baniță de porumb și o zi de lucru în luncă”⁶³. Aceleași condiții de învoială le au și țaranii din Slobozoia, cătunul Urșați, care se angajează să dea preotului „o baniță de porumb și o zi de lucru”⁶⁴.

În ultimul capitol din legea rurală de la 1864 se prevăzuse modalitatea de vânzare a pământului din bunurile (domeniile) statului, sector creat, după cum s-a amintit, prin secularizare. Cum o nouă expropriere era exclusă, soluția completării suprafețelor de pământ sau a înzestrării cu pământ a celor care nu aveau deloc, rămânea vânzarea din proprietățile statului.

Una din cele mai importante legi de vânzare a pământului a fost cea din 1889, care a prevăzut vânzarea pământului în loturi de câte 5 ha. Deși multe dintre aceste moșii s-au vândut în corp întreg, favorizându-i pe moșieri și pe cei cu bani mulți, o bună parte din pământ va intra în posesia țăranilor, dar și a școlilor și a așezămintelor religioase. În 1895 preotul din Goicea Mare, plasa Balta, județul Dolj, cerea să se bucure de pământul pe care biserica îl primise după Legea Vânzării bunurilor statului. Aflăm cu această ocazie că în acea comună, conform legii de vânzare, 209 locuitori au cumpărat loturi, alături de școală și biserică⁶⁵.

Fiind una din trăsăturile dominante ale relațiilor din agricultura României din acea perioadă arendarea proprietăților se regăsește și pe micile proprietăți bisericesti. Proprietatea bisericască va trage foloase mici din această activitate, cei mai mulți dintre preoți se vor plânga că din arenda datorată au primit cantități mici de produse sau, uneori, nu au primit nimic. Arendarea se făcea sub patronajul autorității comunale, a epitropilor bisericilor și a reprezentanților bisericilor, prin licitație publică.

Deși se indicase de către Episcopia Râmnicului că, unde preoții au o stare materială precară, arendarea să se facă acestora, dese sunt situațiile în care preoții reclamă abuzuri în arendarea pământurilor bisericesti.

Dacă în comuna Carpinu (Dolj) se aprecia că „pământul este împărțit conștiincios între servitorii bisericii”, în Întorsura (Dolj) preoții se plâng că „epitropii se opun să ne dea pământul sau arenda pământului”⁶⁶. La rândul lui, preotul din parohia Săpatu se plânga că autoritatea comunală din comuna Belațu „voește a închiria cele 17 pogoane date bisericii după legea de la 1864”, arătând, în continuare, că din

⁶⁰ *Ibidem*, p. 134

⁶¹ *Ibidem*, p. 136-137

⁶² Arhivele Naționale București, *Ministerul Cultelor*, 458/1897, f.15

⁶³ Arhivele Naționale Tg-Jiu, *fond. Protoieria județului Gorj*, dos. 37 / 1872. f. 31

⁶⁴ *Ibidem*, f. 32

⁶⁵ Arhivele Naționale. Craiova, *fond Protoieria județului Dolj*, dos. 9/1895, p. 125

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 8/1895, p. 15 și 30

aceste motive nu-și poate întreține familia. Locuitorii satului nu-l pot ajuta prea mult căci „cea mai mare parte din enoriași sunt săraci”⁶⁷.

Socotind că arendarea pământurilor bisericești ar trebui dată slujitorilor cultului, pentru a se putea întreține, preotul din Smârdan se va plânga în februarie 1902 că arenda anuală a celor 17 pogoane ale bisericii nu s-a dat personalului bisericii „și noi suferim, ba încă Domnu Preceptor fiscal încasează arenda tot în folosul Casei Școalelor”⁶⁸. Parohul din Șimnicu, plasa Amaradia (Dolj), se plânga că revizorul comunal al plășii a dispus arendarea pământului bisericii din cătunul Romaneschi, prin aceasta rămânând personalul bisericesc „lipsit de folosința pământului ce-i acorda legea clerului mirean”, căci nu mai are alt pământ. Cu această ocazie se cere „suspendarea formalităților pentru arendarea pământului bisericii”⁶⁹. Tot pentru suspendarea licitației pământurilor bisericești se pronunță și preotul din Măceșul de Sus (Dolj)⁷⁰. În aprilie 1902 prefectul județului Dolj, văzând nenumăratele abuzuri ce s-au făcut în licitația proprietăților bisericești, intervine arătând că „Articolul 7 din legea Casei Bisericei prevede la aliniatul al 3-lea că întinderea pământului bisericii dintr-o comună fiind mai mare decât aceea cerută din aliniatul 4 al aceluiași articol, după numărul bisericilor din comună, partea din uzufruct al lor cât va trece peste cea afectată bisericilor din comună va reveni Casei Bisericii”⁷¹. Tot împotriva arendării pământurilor bisericești către alte persoane se pronunță și preotul din Mierea Birnici, care arată că autoritatea comunală a arendat pe trei ani pământul bisericii „sub cuvânt că este vacant”. Preotul cere „a nu se lua acest pământ căci arendând-o acum în mijlocul verii perdu și recoltele ce le am semănatu cu propiele mele mișloace pe acelu pământ”⁷². Constatând că în comuna Bârza, plasa Jiul de Jos, există mai mult pământ decât era necesar, episcopii bisericii hotărăsc arendarea acestuia printr-o licitație publică la alte persoane⁷³.

Alarmat de petițiile pe care le primea de la preoții satelor referitoare la „ilegalitățile” făcute de primari cu prilejul arendării pământurilor bisericești, Episcopia Râmnicului va sesiza în 1897 Ministerul Cultelor. Se arată că multe primării supun licitației publice pământurile cu care fuseseră înzestrate bisericile prin legea rurală de la 1864. de veniturile pământurilor nu se bucurau bisericile și preoții, așa cum a fost intenția autorităților statale⁷⁴.

Într-o societate care-și crea cu greu resursele funcționării normale, întreținerea bisericilor prin propriile resurse se dovedea neavenită și greoaie. Era și motivul pentru care prin legea comunală se stabilise ca autoritățile locale comunale să sprijine materialmente bisericile. În multe comune, bugetele alocate așezămintelor religioase sunt foarte mici. În statistica pe 1904 se arată că în parohia Murgășiu, din plasa Amaradia-Ocolu, biserica „Adormirea Maicii Domnului” nu are pământ din care să se întrețină, iar venitul ei este decât 120 de lei de la bugetul comunal și din fânul din cimitir⁷⁵. Aceeași statistică arată că biserica „Trei ierarhi” din Craiova are 13 pogoane de pământ și un venit de 3 lei, în timp ce biserica „Sf. Nicolae” nu avea pământ deloc, iar veniturile proveneau din arendarea ierbei din cimitir și cei 120 de lei din buget⁷⁶.

⁶⁷ *Ibidem*, dos. 1/1901, p. 43

⁶⁸ *Ibidem*, dos. 1 / 1901, p. 43

⁶⁹ *Ibidem*, dos. 3 / 1902, p. 6

⁷⁰ *Ibidem*, p. 10

⁷¹ *Ibidem*, p. 10

⁷² *Ibidem*, dos. 5 / 1889, p. 221

⁷³ *Ibidem*, p. 224

⁷⁴ Arhivele Naționale București, *Ministerul Cultelor*, 478/1897, fsc.32, vol.II, p.9

⁷⁵ *Ibidem*, dos. 2 / 1904, p. 71

⁷⁶ *Ibidem*, p. 10-12

Preotul din Moțaței se plângea că, deși biserica „Sf. Nicolae” este din zid și foarte ruinată, are numai 12 pogoane de pământ arabil, care este insuficient pentru întreținerea sa și a localului bisericii⁷⁷.

Se vedea tot mai clar că legile referitoare la viața religioasă lăseseră întreținerea lăcașurilor de cult doar pe seama micilor lor proprietăți și a bugetelor sărace ale comunelor.

În desele lor intervenții către Episcopia Râmnicului preoții bisericilor se plâng de starea lor materială foarte precară și de neputința susținerii prin resurse proprii a lăcașurilor de cult. Sumele alocate din bugetele locale erau socotite prea mici în raport cu necesitățile susținerii bisericilor și a personalului acestora.

Preotul din Cordești, plasa Gilort, județul Gorj, sesizează Episcopia Râmnicului asupra stării grele în care se găsește parohia sa datorită sumei prea mici din bugetul comunei. În continuarea suplicii sale se arată extrem de îngrijorat, căci nu se poate întreține pe el și familia sa, mai ales că nu a putut folosi nici pogoanele date bisericii prin legea rurală⁷⁸.

Preotul din comuna Căpreni, județul Gorj, se arăta nemulțumit de felul în care autoritățile comunale l-au defavorizat, răpindu-i pământul pe care l-a îmbunătățit. „Luminând totodată și sus-numita biserică, care se îmfundase într-un mod fără aspect de acel zăvoiu”. Se arată intrigat de hotărârea consiliului local care, la instigarea arendașului grec Papadopulos, l-a oprit „a mai face îmbunătățiri și de a limpezi acele părțile de pământ ocupate de zăvoi și mărăcini și ne-au supus și la strigările judecătorești⁷⁹”.

Asemenea situații reclamă și preoții din Balota și Mierea Birnici, județul Dolj⁸⁰.

Confruntându-se cu mari probleme financiare, de multe ori primăriile nu achită nici sumele pe care le prinseseră în bugetele lor sărace. Parohul din Fratoștița (Dolj) se plânge că din cei 120 de lei prinși în buget a primit doar 62 de lei și că „biserica va rămâne ca și până acum fără nici-o întreținere”.⁸¹ Și mai grea era situația bisericii din Moreni, unde primăria alocase prin buget doar 40 de lei, în loc de 120, cum se obișnuia. Proprietatea bisericii nu putea susține prin veniturile date, în nici-un fel, necesitățile de cult⁸². În situații asemănătoare se găseau și bisericile din Lacusteni, Paliula și Gioroc (Dolj)⁸³.

Deși ar fi trebuit să se întrețină din cele 17 pogoane date prin legea rurală, bisericile nu reușesc, din variate motive să-și aibă strălucirea dorită, iar preoții se plâng aproape în totalitate de starea precară a veniturilor. Sunt dese cazurile în care slujitorii cultului reclamă insuficiența pământului, calitatea proastă a acestuia, veniturile mici obținute de pe aceste proprietăți.

În mai 1895 la măsurătoarea pământului bisericii din Giorocul Mare s-a constatat că aceasta are numai 12 pogoane, motiv pentru care preotul cere un inginer hotarnic care să măsoare atât pământul bisericii cât și pământul localnicilor pentru a se putea împlini pământul bisericii⁸⁴. Deplasându-se la măsurătoarea pământului bisericii din comuna Balota, episcopii constată că la cele două biserici este o lipsă de 4 pogoane, „s-au găsit în minus cu 4 pogoane în locul de 17 pogoane, are numai

⁷⁷ *Ibidem*, p. 35

⁷⁸ Arhivele Episcopiei Râmnicului, *Episcopia*, dos. 30 / 1874, f. 4-5

⁷⁹ Arhivele Naționale București, *Ministerul Cultelor*, 456/1897, f.17

⁸⁰ Arhivele Naționale Craiova, *Protoieria județului Dolj*, 9/1895, f.35, 5/1889, f.174

⁸¹ Arhivele Naționale Craiova, *fond Protoieria județului Dolj*, dos. 9/1895, p.42

⁸² *Ibidem*, dos. 9 / 1892, p. 9

⁸³ *Ibidem*, dos. 9 / 1895, p. 64, 69 și 77

⁸⁴ *Ibidem*, dos. 77

treisprezece pogoane biserica". În procesul verbal încheiat cu această ocazie epitropii hotărâsc „să se ofere completare din cele 4 pogoane” conform legii rurale din 1864⁸⁵.

În localitățile unde proprietățile bisericesti nu sunt suficiente pentru întreținerea preoților, țărani s-au angajat să plătească taxe în folosul acestora. Preotul Spiridon Popescu din Valea cu Apă, paroh în Peșteana de Jos se plângea Protoieriei Tg-Jiu că țărani din respectivul sat nu mai respectă învoiala de întreținere a preotului. Aceeași situație se întâlnește în satele Cordești și Bîlteni, județul Gorj, unde preoții cer să fie mutați în alte comune, căci locuitorii nu se învoiesc a le plăti taxe sub motivul că au suficiente foloase din pământul bisericii.⁸⁶ Locuitorii din Coțofenii de Jos nu mai pot contribui cu alte obligații la întreținerea preotului „fiind săraci și nu mai pot întâmpina și alte cheltuieli⁸⁷”.

Concludentă pentru starea precară în care se găseau preoții și lăcașurile de cult la sfârșitul secolului al XIX-lea este petiția pe care o înaintează în 1874 preoții din Plaiul Horezu către Episcopia Râmnicului: „...venim prin aceasta a vă arăta suferințele ce întâmpinăm în cariera misiunii noastre ca servitori bisericesti; mai întâi de toate ne lipsesc primele medii de existență, de timp ce serviciul nostru nu e compensat de către nimeni într-un mod cuviincios, deși legea comunală, legea rurală, regulamentele și ordinele înaltelor stăpâniri au prevăzut și prevăd îmbunătățiri pentru cler și biserică însă pe unele locuri stau ca literă moartă iar pe altele se trece numai de formă prin buget câte o prea mică sumă pentru întreținerea noastră”. În continuare, semnatarii reclamației se arată nemulțumiți și de învoielile agricole care nu pot rezolva problema stării materiale a bisericilor și a slujitorilor ei: „...învoielile particulare ce facem cu locuitorii nu se pot efectua căci cei mai mulți sunt cu desăvârșire săraci și copleșiți de alte nenumărate dări iar alții nu voescu a plăti. Pogoanele date bisericilor pe unele locuri nu s-au dat nici până acum pe deplin, iar pe unele s-au dat și acelea se închiriază prin licitație de către autoritatea comunală, scoțându-i pe preoți din posesia lor și lăsându-i pieritori de foame⁸⁸”.

Se detașează din acest alarmant memoriu relele cele mari care contribuiau la decăderea continuă a vieții religioase. Se detașează în primul rând, nerespectarea de către autoritățile comunale a legilor elaborate de către stat în favoarea bisericii (legea rurală, legea comunală, legea clerului mirean). A doua cauză învederată de memoriu este găsită în proprietățile pe care le au bisericile, care sunt insuficiente în raport cu necesitățile întreținerii cultului și a slujitorilor acestora, mai ales că nici până la acea dată bisericile nu intraseră în totalitate în posesia lor. Licitația publică făcută de autoritățile comunale pentru aceste proprietăți în defavoarea preoților este o altă cauză care făcea ca derularea vieții religioase să se desfășoare greoi, cu implicații directe în starea de moralitate a socialului. Tot de lipsa proprietății se plânge și preotul din Iliești, comuna Turceni, județul Gorj, care reclamă că încă nu este împrumutat conform legii rurale. El cere să fie împrumutat în categoria „cu doi boi” arătând că este „decis a plăti cu toți banii regulat și chiar și înainte dacă se va putea”. El mai arată că legea îi defavorizează pe preoți împrumutându-i doar cu pământul bisericii și numai pe perioada în care servesc ca preoți la biserică⁸⁹. Se cuvine a se arăta că între preoți și comunitățile pe care le păstoreau era o legătură sufletească puternică, ceea ce-i făcea să sesizeze în aproape toate suplicele lor că starea de sărăcie este generală în lumea satelor. De foarte multe ori ei dau neputința obștilor sătești în

⁸⁵ *Ibidem*, dos.1/1901, p.38

⁸⁶ Arhivele Naționale Tg-Jiu, *fond Protoieria județului Gorj*, dos. 63/1864, p. 10-12

⁸⁷ Arhivele Naționale Craiova, *fond Protoieria județului Dolj*, dos. 5/1889, p. 174

⁸⁸ Arhivele Episcopiei Râmnicului, *fond Episcopia*, dos. 30 / 1874, p. 3

⁸⁹ *Ibidem*, p. 4-5

susținerea cultului pe seama sărăciei accentuate a țărănimii, care de abia reușea să-și întrețină propriile familii.

Au fost cu siguranță situații izolate în care preoții, copleșiți de greutatea cu care se confruntau au încercat să impună obligații sporite țăranilor.

În 1873 țăranii din Ceauru, județul Gorj se plâng că, deși biserica are 17 pogoane de pământ, preotul le cere sarcini sporite⁹⁰.

Văzând că țăranii din satul Moi, județul Gorj nu se învoiesc a-i plăti taxe pentru întreținere, preotul cere să fie mutat în altă localitate. Și aia motivul invocat de locuitori este proprietatea bisericii care ar trebui să asigure întreținerea preotului și a bisericii cu cele necesare⁹¹.

Încălcarea proprietăților bisericesti de către autoritățile comunale sau de vechii proprietari este o constantă mereu reclamată de slujitorii cultului. Arendarea de către Primăria din Novaci a pământului bisericii altor cetățeni, decât celor cu care biserica avea „învoială” a atras nemulțumirea preotului⁹². Asemenea situație se întâlnește și în comuna Ișalnița, județul Dolj, unde Primăria a arendat cele 17 pogoane ale bisericii filiale din cătunul Romanești, rămânând prin această licitație personalul bisericii parohiale fără venituri „lipsit de dreptul de uzufruct ce i-l acorda articolul 84 din Legea Casei Bisericii și articolul 33 din legea clerului mirean⁹³”.

Constatând că se încalcă foarte des atât legea Casei Bisericești cât și legea clerului mirean, Sfânta Episcopie a Râmnicului Intervine și face precizări privind dreptul de folosință asupra proprietăților bisericesti. La 18 mai 1902 Episcopia arată că fiecare biserică va beneficia numai de 17 pogoane iar prisosul va fi în folosul Casei Bisericii și se va arenda prin licitație publică⁹⁴.

Desele încălcări ale proprietăților bisericesti din județul Gorj și implicit protestele preoților față de această tendință l-au alarmat pe Episcopul Athnasie al Râmnicului care se va adresa Protoierie Tg. Jiu subliniind că: „după mai multe petițiuni ce am primit de la bisericile comunelor și cătunelor din această Eparhie că unele primării ar fi luat pământurile date prin legea rurală pe seama bisericilor și sunt închiriate în folosul comunelor” a găsit de cuvință să ceară Protoieriei să se implice mai mult în apărarea proprietăților bisericesti⁹⁵.

Atât preoții cât și superiorii lor sunt tot mai convinși că proprietățile ecleziastice nu au rezolvat situația materială a bisericilor. Cum de la locuitorii săteni sarcini în plus nu se puteau cere, datorită stării înaintate de sărăcie a acestora, singura șansă rămânea alocarea de la buget a unor sume sporite pentru cult. Aceasta rămânea însă o dorință.

În comuna Mierea Birnici, în raportul pe 1903, se arată că una din biserici este într-o stare foarte rea deși „enoriașii bisericii sunt morali, vin la biserică, mare parte din ei ascultă cu smerenie serviciul divin în zilele de sărbători și Duminică”. În continuare se arată că „locuitorii sunt mai toți pe pământul delimitat, care aproape peste tot este râpi și hurdoabe din care cauză sunt săraci, nu pot ajuta bisericile. Întreținerea de la Primărie nu s-a dat până în prezent și bisericile sufăr de cele necesare serviciului divin⁹⁶”. Asemenea situații se întâlnesc și în alte biserici din județele Vâlcea și Mehedinți. Bisericile din Tomșani, Stănești, Făureni, Gura Căluului (județul Vâlcea) și

⁹⁰ *Ibidem*, dos. 37 / 1873, p.4

⁹¹ Arhivele Naționale Tg-Jiu, *fond Protoieria județului Gorj*, dos. 63/1874, p. 6

⁹² *Ibidem*, p. 42

⁹³ Arhivele Naționale Craiova, *fond Protoieria județului Dolj*, dos. 3/1902, p. 13

⁹⁴ *Ibidem*, p. 16

⁹⁵ Arhivele Naționale Tg-Jiu, *Protoieria județului Gorj.*, dos. 63/1864, p. 43

⁹⁶ Arhivele Naționale Craiova, *Protoieria județului Dolj*, dos. 2/1904, p. 39

bisericile din Tamna și Strehăia (județul Mehedinți) se confruntă cu lipsuri atât datorită mărimii proprietăților funciare cât și datorită sumelor mici de la buget⁹⁷.

Statisticile arată că sunt și multe localități, mai ales cele care din vechime au fost de moșneni, unde comunitățile rurale întrețineau biserica cu cele necesare. Enoriașii se învoiesc să susțină materialicește bisericile, dându-i din partea comunității pământ pentru întreținerea preotului și a bisericii. Astfel, enoriașii bisericii din Rovinari, cu hramul „Nașterea Născătoarei de Dumnezeu” se învoiesc cu preotul să-i dea 6 pogoane (preotul ceruse însă 12 pogoane) inclusiv „una curea de pământ lăsată pe seama bisericii de ctitorul ei Niță Rovinăreanu⁹⁸”.

La rândul său, Alecu Broșteanu din Fărcășești, județul Gorj, care avea o biserică de lemn cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul” văzând că s-a afundat în pământ datorită putrezirii bânelor se nevolnicește a susține refacerea bisericii „voescu a o ridica în același locu și a-i pune altă temelie totu de lemn⁹⁹”. Angajându-se să termine biserica, proprietarul amintit se obligă să o întrețină și cu cele trebuincioase: „mă oblig prin aceasta ... că voi termina și întreține cu totul cele trebuincioase biserica cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul” de pe proprietatea mea Fărcășești – Birnici¹⁰⁰”.

În pofida unor asemenea susțineri din partea unor laici, moșneni sau boieri, caracteristică rămâne întreținerea bisericilor nu din folosul proprietăților funciare, ci din alocațiile de la buget. Rolul proprietății bisericesti este foarte redus, ea nu are nici un rol în circuitul economic și nu susține decât într-un procent redus așezămintele de cult și pe preoți.

Documentele vremii leagă scăderea numărului de preoți de starea precară a situației materiale a acestora.

Statisticile vremii consemnează o împruținare a numărului preoților, cauza fiind pusă cel mai adesea, în special, pe „reaua lor întreținere”. La 1889 în Eparhia Râmnicului existau 1087 preoți și 14 diaconi la o populație ortodoxă de 1071306 locuitori, ce dispunea de 1674 biserici urbane și rurale¹⁰¹.

O statistică oficială din 1902 consemna următoarele:

Județul	Nr. locuitori	Nr. sate	Nr. cătune	Total sate și cătune	Nr. biserici
Vâlcea	188820	417	30	447	312
Gorj	171164	346	14	360	400
Romanați	193164	247	12	289	208
Dolj	324406	403	20	423	273
Mehedinți	139116	443	47	490	322
Total general	1124913	1856	123	1979	1515

O informare ce trebuia prezentată domnitorului Carol I, cu ocazia unei preconizate vizite în județul Gorj arăta că 157 de biserici dintr-un total de 414 funcționau temporar, existând mari greutăți în asigurarea acestora cu preoți¹⁰².

⁹⁷ Arhivele Episcopiei Râmnicului, *Episcopia*, 1862-1916, dos. 81/1864, p. 53 și dos. 33/1869, p. 11-18

⁹⁸ Arhivele Naționale. Tg-Jiu, *Protoieria județului Gorj.*, dos. 118/1878-1883, p. 2

⁹⁹ *Ibidem*, dos. 87 / 1876, p. 4

¹⁰⁰ *Ibidem*, dos. 87/1876, p. 4-20

¹⁰¹ Athanasie Mironescu, *op. cit.* p. CXX

¹⁰² Arhivele Naționale Tg-Jiu, *fond. Protoieria județului Gorj*, dos. 53 / 1973. f. 11

Documentele de arhivă relevă o preocupare continuă a comunităților urbane și rurale pentru întreținerea, repararea și construirea lăcașurilor de cult, care să răspundă nevoilor legate de sporirea numărului de credincioși și de creșterea nevoii de hrană spirituală.

În județul Dolj între 1866 și 1906 s-au construit 80 biserici, 5 urbane și 75 rurale. Între 1886 și 1893 s-au construit 50 dintre care 42 de zid și 8 de lemn, iar între 1883 și 1906 s-au construit 30 dintre care 26 de zid și 4 de lemn¹⁰³.

În Gorj, între 1866 și 1906 s-au construit sau reconstruit 131 biserici, dintre care 59 de zid și 72 de lemn. Între 1866 și 1893 s-au construit 71 de biserici, dintre care 26 de zid și 45 de lemn,. Iar între 1893 și 1906 s-au construit 60 de biserici, dintre care 36 de zid și 24 de lemn¹⁰⁴.

În județul Mehedinți, de la 1866 la 1906 s-au reconstruit sau construit 117 biserici dintre care 72 de zid și 45 de lemn. Din 1866 până în 1906 s-au clădit 107 biserici.

Activitatea de consolidare și construire de noi lăcașuri de cult se explică atât prin sporirea numărului de credincioși, cât și prin consimțirea comunităților urbane și rurale la susținerea cultului. Nu aceeași situație se întâlnește la mănăstirile oltene unde degradarea clădirilor și proprietăților continuă și la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Cele mai multe mănăstiri continuă starea de degradare, în parte cauzată de lipsa veniturilor provenite din proprietățile prea mici și din pricina insuficienței susținerii din partea statului.

Având în vedere suprafețele mici de pământ de care dispuneau mănăstirile, se poate aprecia că proprietatea funciară mănăstirească nu mai reprezenta nimic în structura proprietății funciare.

Mănăstirile nu mai sunt proprietari funciari care să conteze în fluxul economiei. Producția proprietății funciare mănăstirești este nesemnificativă, fiind destinată exclusiv consumului propriu. Produsele pământului nu asigură venituri care să fie utilizate la susținerea cultului sau la întreținerea clădirilor mănăstirilor.

Din corespondența pe care o poartă mănăstirile cu Episcopia și cu Ministerul Cultelor reies greutățile pe care acestea le întâmpină, din cauza lipsei veniturilor, în reparația clădirilor și la susținerea nevoilor cultului¹⁰⁵.

Încălcarea proprietăților, și așa foarte mici ale mănăstirilor, de către moșneni sau proprietari aduce îngrijorare în rândul personalului acestora. O corespondență bogată poartă schitul Locuri Rele, din județul Gorj, pe marginea stăpânirii ce o are, cele 6 pogoane dăruite în moșia Porceni de Constantin Poenaru, Luță Măldărescu și C.M. Otetelișeanu prin actul din 15 iulie 1860, adevărit apoi de Prefectura Gorj sub numărul 12618/15 decembrie 1860. Schitul își exprimă temerea că un proces în derulare între stat și moșneni să nu-i răpească cele 6 pogoane, singurele care-i asigură întreținerea¹⁰⁶.

Încălcarea proprietăților mănăstirești continuă și după 1864, deși proprietățile acestora făceau parte acum din Domeniile Statului.

Procesul dintre mănăstirea Hotărani și proprietarii Lucșița și Ion Gigărtu s-a derulat pe o lungă perioadă de timp, proprietarii amintiți nerecunoscând hotărârile judecătorești și încălcând în repetate rânduri proprietățile mănăstirii¹⁰⁷.

¹⁰³ Athanasie Mironescu, *op. cit.* p. 462-516

¹⁰⁴ *Ibidem*, p.517-560

¹⁰⁵ *Ibidem*, dos. 263 / 1897, f. 5, dos. 84 / 1876, f. 4

¹⁰⁶ *Ibidem*, dos. 268 / 1898, f. 5

¹⁰⁷ Arhivele Naționale București, *Mănăstirea Hotărani*, 4/1864, f.6

Schitul Lainici a purtat de-a lungul a peste cinci decenii procese grele cu vecinii proprietăților sale din Porceni și Tetila. În ianuarie 1875, inginerul hotarnic Dimitrie Giormăneanu recunoștea că datorită devălmășiei „statul astăzi abia mai posedă în hotarul Corbii (Tetila) una curea de moșie de la 60 la 70 stânjeni, având ca sumă mai mare după acte și care s-au cotropit de moșneni¹⁰⁸”. Din același document aflăm că mănăstirea Lainici avea în posesie 2000 pogoane de pădure care sufereau încălcări din partea moșnenilor.

Referindu-se la încălcarea moșiei Porceni, arendașul Șerban Cartianu susținea că devălmășia contribuia la încălcările de proprietate. Într-o adresă din iulie 1872, către Ministerul Finanțelor, acesta arăta: „Când mi s-au dat în primire observând-o am văzut că fiind de-a valma cu alți proprietari aceștia au făcut mari tăieri pădurii a tot felul de lemne în interesul dumnealor, ba încă taie în continuare, sub motiv că sunt devălmași¹⁰⁹”.

Deși actele de proprietate și toate hotărnicile din 1838 arătau că schitul Lainici are în posesie plaiul și munții din hotarul Bumbestilor, în aprilie 1880 inspectorul Barbonici constata că „mănăstirea are dreptul în acești munți însă de mai mult timp moșnenii s-au opus cu desăvârșire a le da ceva, îngărând dreptul mănăstirii, în modul acesta au cotropit și partea mai multor proprietăți¹¹⁰”.

Amintim și procesele pe care le poartă mănăstirea Tismana cu foștii clăcași din Tismana și Godinești. Pentru a aplană conflictul, în 1874, inginerul hotarnic Ioana Momniceanu a dat o carte de hotărnicie pentru vatra mănăstirii¹¹¹.

La începutul secolului al XX-lea multe schituri vâlcene, care înainte de 1863 aveau o bogată viață de obște și dispuneau de proprietăți însemnate, trec printr-o accentuată sărăcie care le va împinge spre ruină. Schitul Bradu numai dispunea decât de 2500 m², iar schitul Jgheaburi, metoh al mănăstirii Govora nu dispunea decât de cei 100 m² din jurul zidurilor bisericii¹¹².

La rândul său, schitul Cornetu nu dispune decât de 12900 m² în incinta așezământului fiind părăsit de călugări¹¹³.

Părăsit de călugări, din pricina inexistenței surselor de venit necesare, schitul va avea mult de suferit și din pricina lucrărilor de la calea ferată, când i-au fost distruse chiliile. În 1906 se afla în semiruină, Episcopia constatând că „orice întârziere în renovare ar fi mult păgubitoare¹¹⁴”.

O situație mai bună are schitul lezerul căruia i-au rămas după secularizare 8 ha de pământ, ograda și fânețele din jurul acestuia¹¹⁵. În ceea ce privește schitul Pătrunsa vremurile au fost și mai neprielnice. În 1895 câțiva oameni din Bărbătești i-au distrus chiliile și biserica, punând stăpânire și pe pământul schitului. La rândul ei, comuna Petrari i-a luat pământul din punctul Jilava unde se va stabili locul unui târg¹¹⁶. Desființat va fi și schitul Sărăcinești (1873), căruia secularizarea i-a luat toate averile, vatra acestuia fiind apoi vândută prin licitație lui Constantin Disescu¹¹⁷.

¹⁰⁸ *Ibidem*, Mănăstirea Lainici, 1/1875, f.41

¹⁰⁹ *Ibidem*, 1/1875, f.7

¹¹⁰ *Ibidem*, f.100

¹¹¹ Arhivele Naționale Tg-Jiu, *Foi volante, Cartea de hotărnicie pentru vatra mănăstirii Tismana*, 1874, p.1-10

¹¹² *Ibidem*, p. 850

¹¹³ *Ibidem*, p. 853

¹¹⁴ Melentie Răuț, op.cit. p. 42

¹¹⁵ *Viața bisericească în Otenia*, op. cit. p. 851

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 827

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 859

Situație grea au și fostele mănăstiri Sadova, Jitia și Roaba, ale căror proprietăți de abia mai susțineau pe slujitorul cultului¹¹⁸.

Aceeași atare degradantă au și mănăstirile, care n-au reușit să-și recapete nimic din strălucirea veacurilor trecute. Mănăstirea Arnota ajunsese pustie, cele 31 chilii erau gata să se prăbușească. Constatarea „dacă ar fi însă reparate ar putea sluji la un sanatoriu sau altă instituțiune folositoare” era mai mult o invitație adresată factorului politic de a nu lăsa să se prăbușească un vechi așezământ spiritual¹¹⁹.

Într-o societate ea însăși săracă, care nu-și putea asigura resursele acumulării, viața religioasă a trebuit să se supună vremurilor.

Războiul de întregire a neamului a găsit bisericile și mănăstirile într-un proces lent de revigorare. Izbucnirea războiului și ocupația Puterilor Centrale au adus noi greutăți în viața bisericilor și mănăstirilor. Proprietățile acestora au fost încălcate, prădate și profanate. În timpul războiului schitul Lainici „a fost pradă armatei de ocupație inamică”. Un raport al îngrijitorului schitului arăta: „la luarea mea în primire a acestui schit în anul 1919 nu am găsit nimic fără numai zidurile și pământul care are schitul în prezent care este ca la 3 ha situat împrejurul clădirilor lui¹²⁰”.

Suferințe din pricina ocupației au avut și alte așezăminte religioase: Crasna, Polovragi, Govora, Frăsinei, Căluu, Dintrunlemn, Tismana, Sărăcinești¹²¹.

Anul 1918, anul marii izbânzii naționale, găsea viața bisericească și monastică într-o situație precară. Proprietatea ecleziastică existentă și bugetele locale alocate de primării n-au fost suficiente pentru revigorarea vieții spirituale.

Factorul politic trebuia să se sesizeze și să aducă viața religioasă la nivelul pe care socialul și mentalul cultural colectiv o cereau.

Constituirea fondurilor bisericești necesare întreținerii personalului și edificiilor bisericești va fi urmată după 1918 de înzestrarea parohiilor cu noi suprafețe de pământ și de alocarea unor fonduri speciale din bugetul statului care va considera biserica unul din pilonii energiilor naționale.

Summary

Church and monastic property in Oltenia after 1864 year

The paper is based on National Archives existing documents research and the capitalization of historical information on existing documents or from special and general works about this theme.

We coming a spiritual, cultural but political, too, need Oltenia's monastic area will raise through a few centuries, with the beginning in the XIV century and extension apogee at the middle of XIX century.

The extension of monastic domain didn't lead to a participation, according to its potential, to goods exchange, during all its existence period being characterized by a natural economy.

Interested social-political factors found out that there was a discrepancy between the monastic property dimensions and its resources administration which seemed to be difficult, incompatible with its spread and economic-financial potential. Community outlook noticed as tendency the incompetence of monasteries administrators to

¹¹⁸ Arhivele Naționale București, *Ministerul Cultelor*, 99/1879, f.1-6, 155/1879, f.11

¹¹⁹ Melentie Răuț, *op. cit.* p. 28

¹²⁰ *Anuarul pe anii 1921–1925, Episcopia Râmnicului Noului Severin*, București, 1924, p. 590

¹²¹ *Ibidem*, p.621-652

manage the huge wealth. The economic administration was not related to efficiency principles and economic profitability.

In 1863 Cuza-Voda ruler and the Roumanian Government enforced the monastic properties secularization law which was indeed a national dignity act and updating act, too. The major monastic properties become state own on which Cuza-Voda ruler will apply land reform in 1864 for thousands of peasants.

Secularization has changed property ratios, after 1864 monastic property wasn't important anymore for the country economy.

Between 1864-1918 state is concerned to provide landed properties to religious locations to assure their continue existence.

Sustainable resources for workshop are low which lead to a damaged religious life.

Cultural collective outlook claimed for a new vision regarding spiritual life revival, desideratum fulfilled through the measures adopted by Romanian state after 1918. This will consider the church one of the pillars of national energies.

Problema evreiască în dezbaterile parlamentare între anii 1866-1871

Dan Mihai Moroianu

mihaimoroianu5@yahoo.com

În Parlamentul României, discuții aprinse a stârnit problema drepturilor politice pentru străinii necreștini, fiind vizați în primul rând evreii. În proiectul guvernamental se prevedea acordarea acestor drepturi, dar la dezbateri au fost contestări, sprijinite de manifestații de stradă. Presiunile „Alianței israelite universale” (înființată în 1860 la Paris), ale presei evreiești europene și ale lui Napoleon al III-lea n-au influențat votul Constituantei, astfel încât articolul 7 s-a aprobat cu formularea că: „numai cetățenii de rit creștin pot obține calitatea de român¹”.

În condițiile unor mari imigrări de evrei, în primul rând în Moldova, care beneficiau acum și de un puternic sprijin financiar și politic extern, într-o vreme în care în țară era o insuficiență de capital, iar din deceniile anterioare venea o experiență negativă în ce privește comportarea multor evrei în mediul urban și mai ales rural, exista în țară o teamă generală în ce privește acapararea vieții economice de către evreii speculanți². O făcuseră în bună parte în multe orașe și târguri moldovenești, mai ales prin arendarea sau cumpărarea bunurilor funciare, direct sau indirect. Teama era foarte mare în Moldova. Citind proiectul guvernului pentru articolul 7, în care se admitea acordarea naturalizării evreilor, domnitorul Carol nota în memoriile sale: „Un strigăt de groază trece prin Moldova³”.

Chestiunea se va complica, căci liberalii, ajunși la guvernare, vor reactualiza și vor controla aplicarea restricțiilor legale, neabrogate, în ce-i privește pe evrei. În consecință alertată din țară, presa evreiască europeană și „Alianța israelită universală” vor culpabiliza continuu guvernul României până ce vor obține demnitatea acestuia. Dar teama privind acapararea vieții economice de către evrei, ca și problema în sine, vor persista și vor reveni, periodic, cu consecințe uneori grave.

Cabinetul liberalului moderat C. A. Crețulescu dominat de liberalii radicali, a trebuit să facă unele concesii moldovenilor, destul de numeroși în Parlament, în scopul facilitării adoptării unor proiecte de lege. Una dintre concesii va consta în măsuri contra evreilor porniți în exod din Austria și Rusia, cu consecințe grave pentru țară, dar mai ales pentru Moldova. Probleme greu de rezolvat, dacă se are în vedere că în prima jumătate a secolului XIX evreii din Moldova se ridicau doar la 12000 (2%), iar în 1859 la 119000 adică 9% din populație. Această grupare etnică rămâne complet separată de restul populației românești. Pe de altă parte, argumentele evreilor păreau rezonabile și plauzibile peste hotare.

În scopul realizării pactului de la „Concordia” I. C. Brătianu făcuse o concesie fracționiștilor moldoveni. La 21 martie 1867, el trimitea o circulară prefectilor, prin care ordona cele mai aspre măsuri contra vagabonzilor, înțelegând prin aceasta o invazie de străini, mai ales evrei de peste graniță, după desființarea pașapoartelor. Acești străini n-aveau mijloace de subzistență, agravând situația și așa destul de grea a

¹G. D. Iscru, *Istoria modernă a României*, vol. II, p. 105

²*Ibidem*, p. 106

³*Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 77

locuitorilor țării, amenințați de foamete din cauza secetei. Cu toate că în circulară, ministrul de Interne nu menționa cuvântul „izraeliți”, tocmai despre ei este vorba⁴.

Problema evreiască era una dintre cele dificil de rezolvat în condițiile exodului peste frontierele Austriei și Rusiei a sute de mii de evrei. Domnitorul Carol I, la o întrevedere cu consulul general al Franței, menționa existența în acel moment a 300000 de evrei în Moldova. În orașul Iași, din 80000 de locuitori, 50000 erau evrei. Aglomerările de evrei aveau loc îndeosebi în târguri și orașe, periclitând starea de sănătate a acestora, din cauza lipsei de locuințe sau unora precare, insalubre. Ca ministru de Interne, I. C. Brătianu tindea la limitarea exodului, prin luarea acestei măsuri restrictive, pe care însuși domnitorul Carol I o considera „măsură igienică”⁵.

Asemenea măsură atrage iritarea opiniei publice europene. Conservatorii și liberalii moderați profită, cu intenția de a-l compromite pe radicalul I. C. Brătianu. D. A. Sturdza trimite din Iași domnitorului Carol I la 3 mai 1867 extrase din ziarul „Dreptatea” cu accente antievreiești. Alte extrase din „Perseverența” și „Românul” erau supuse atenției domnitorului, conținând comentarii antifranceze ale ministrului de Război, generalul Tobias Gherghel⁶.

Reacția din partea Franței nu întârzie, fiind accentuată de măsurile contra evreilor luate de ministrul de Interne. Conservatorii și liberalii moderați profită din plin pentru a determina demisia lui I. C. Brătianu. D. A. Sturdza scria lui I. Ghica la 13 mai 1867, că dacă domnitorul nu-l schimbă pe I. C. Brătianu și el și țara vor pierde.

Un schimb de telegrame avea loc între împăratul Napoleon al III-lea și domnitorul Carol I la 14/26 mai 1867. Napoleon al III-lea făcea cunoscută impresia negativă asupra opiniei publice din țara sa, față de „persecuțiunile ale căror victime se zice că sunt izraeliții din Moldova”. Își exprima nedumerirea, mărturisind că nu-i venea să creadă că „guvernul luminat” al prințului Carol I ar autoriza „măsuri atât de contrare umanității și civilizațiunii”. În telegrama de răspuns Carol I asigură pe împărat că nu este mai puțin preocupat de soarta izraeliților, însă „măsurile, ce generalul a crezut că trebuie să le ia, n-au nimic excepțional și intră în dreptul comun”. În cazuri de abatere, va lua măsuri pentru pedepsirea funcționarilor care și-au depășit atribuțiile⁷.

Acțiunile concertate de denigrare împotriva lui I. C. Brătianu ale liberalilor moderați munteni, care deținuseră puterea sub generalul I. Ghica și ale conservatorilor sfârșeau prin a reuși. La 29 iulie 1867 I. C. Brătianu își prezenta demisia, pentru a nu cauza țării, și suveranului ei⁸.

Din mesajul Tronului, prezentat la 3 ianuarie 1868 cu prilejul deschiderii sesiunii noilor Corpuri legiuitoare, reieșea că, în privința evreilor, guvernul, nu se va abate de la principiul de toleranță religioasă și umanitară. Totodată nu va fi tolerat vagabondajul.

Conservatorii de toate nuanțele și liberalii moderați fac presiuni, dublate de cele externe, pretextând unele măsuri luate contra exodului de evrei din țările vecine. Devenind mai toleranți față de evrei, radicalii munteni își atrag aversiunea fracțiunilor moldoveni.

La 5 martie 1868 se produce un incident în Adunarea deputaților, provocat de „Fracțiunea liberală și independentă” reprezentată de 31 de moldoveni, care au

⁴ *Monitorul Oficial*, nr. 75 din 2 aprilie 1867

⁵ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență, (1859-1877)*, p. 111

⁶ Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și regimului parlamentar în România*, p. 165

⁷ Carol I, *Cuvântări*, vol. I, p. 79

⁸ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 169

propus un proiect de lege prin care stabilirea evreilor în orașe se putea face numai cu aprobarea consiliilor comunale, iar la sate în nici un fel, nici măcar provizoriu. Li se interzicea obținerea de imobile la sate și orașe, orice act de vânzare-cumpărare fiind declarat nul și neavenit. Se interzicea evreilor arendarea sau exploatarea moșiilor, viilor, cârciumilor, povernelor, morilor, produselor, etc. Pentru exercitarea comerțului, vor avea nevoie de un certificat eliberat de consiliul comunal; alimentele și băuturile vor putea fi vândute numai mozaicilor, nu și creștinilor. Adoptată, legea va avea putere retroactivă, abrogându-se toate legile și regulamentele contrarii prevederilor sale⁹.

Propunerea legislativă a deputaților fracționiști moldoveni, în fapt aliați ai radicalilor și radicali ei înșiși, dar antimonarhiști și xenofobi, complica și mai mult situația guvernului. I. C. Brătianu era cu totul descurajat din această cauză. Profesorul francez E. Desjardins care efectuase o călătorie în România în 1867 scria: „Evreii sunt străini pe pământul României, nu numai prin limbă și obiceiuri, ci și prin spirit, și vor să rămână străini. Nu-și trimit copii la școli românești, deși instrucția e gratuită și pentru ei, întregul mic comerț (lapte, carne, fructe etc.) e în mâna lor, mai ales însă producția rachiului. În Moldova, evreul e croitor, cizmar, ceasornicar, tinichigiu, mai cu seamă cămătar. Ia până la 50% pe lună de la debitor și, deoarece nu există instituții de credit, în vremuri de lipsă - la orice recoltă rea- toți trebuie să-și găsească refugiul la ei¹⁰”.

Analizarea problemei evreiești provoca mari neliniști lui I.C. Brătianu. Prins la mijloc între două curente extreme, ultraconservatori și fracționiști, el devine ținta unor atacuri din străinătate. Dispunând de o majoritate parlamentară, radicalii se văd dezavantajați de prea strânsa alianță cu fracționiștii sau radicalii moldoveni, care nu erau dispuși să devină mai moderați în problema evreiască, fără a degenera totuși în fanatism religios, căci problema evreiască avea origini economice și sociale. Adepți ai emancipării evreilor la 1848, radicalii munteni nu se puteau preta la măsuri rigide contra lor, precum propuneau fracționiștii moldoveni¹¹.

În Cameră, la 24 martie I. C. Brătianu trece la o dispută fâțișă cu aceștia. Deputatul Al. Georgiu interpela pe ministrul de Interne asupra motivelor politice care au determinat punerea lașilor într-o stare excepțională. I. C. Brătianu își exprimă nedumerirea față de stăruința în această problemă a lui Al. Georgiu, unul din propunătorii proiectului de lege contra izraeliților. Liderul radicalilor munteni susține că există un rău economic, anume o invazie de străini vagabonzi, mai ales evrei. Ei au profitat de instabilitatea guvernelor românești, pentru a intra în număr foarte mare din cauza persecuțiilor la care erau supuși în țările vecine. Toleranța cunoscută a românilor a favorizat invazia. România este în drept să ia măsuri legale pentru a remedia acel rău moral și material, dar nu prin propunerea unor legi contra evreilor, care să ofere pretexte de atac adversarilor politici și imposibilitatea de a veni în sprijinul României din partea amicilor ei. Excesele sunt condamnate de către toți europenii, fie prieteni sau neprieteni, trebuie înțeles foarte bine că guvernul nu poate admite, iar Adunarea nu poate vota legi de acest fel, deja propuse, la loc de frunte situându-se, printre propunători, însuși președintele Camerei, Anastasie Fătu.

Proiectul de lege propus de 31 de deputați a ridicat valuri de proteste contra guvernului român. I. C. Brătianu a rugat să se retragă acel proiect care prevede dispoziții inumane antiromânești. Se vor lua măsuri contra vagabonzilor de orice nație, dar nu în felul propus: „Astăzi suntem stăpâni pe noi; să fim maturi, să nu ne expunem la reprobare sau umilință și ridicul”. Încă o dată I. C. Brătianu ruga pe autorii

⁹Memoriile regelui Carol I, vol. I, p. 229

¹⁰Ibidem, p.232

¹¹Apostol Stan, I. C. Brătianu, p. 205 - 207

proiectului de lege să și-l retragă, apoi se vor găsi alte mijloace pentru a satisface nevoile țării, mai ales în Moldova¹².

În scopul aplanării gravelor consecințe provocate de acțiunile radicalilor moldoveni, I. C. Brătianu sosea la Iași în ziua de 11 aprilie 1868 fiind întâmpinat cu ostilitate. Bacăul devenise și el un focar de tulburări din cauza măsurilor contra evreilor. În acest timp, ministrul de Externe, Ștefan Golescu, adresa o circulară consulilor puterilor garante la București, în care preciza că întâmplările recente din România „au fost exagerate în chip ingenios” fiind prezentate ca „excese împotriva evreilor” ceea ce constituie o „ostilitate sistematică împotriva guvernului român”. Aceste prezentări exagerate „au plecat de la consulul austriac la Iași¹³”.

Într-adevăr, conspiratorul de la Iași era consulul austriac din Bacău, care a determinat câțiva evrei să semneze o depeșă, ce a fost apoi trimisă de consulul general, baronul Eder, guvernului său. Domnitorul Carol I care-l însoțise pe I. C. Brătianu în Moldova, trecând prin Bacău, a constatat că totul era fals în această știre răspândită telegrafic peste tot în lume. Ștefan Golescu a fost nevoit să trimită o notă energică reprezentanților diplomați la București¹⁴.

În pofida rupturii fățișe a lui I. C. Brătianu cu radicalii fracționiști moldoveni pe tema proiectului de lege contra evreilor, el rămâne ținta atacurilor din afară. La 22 aprilie 1868, consulul general al Angliei a adresat un protest contra „jertfelor fanatismului românesc¹⁵” Pentru acestea, face răspunzător în primul rând pe I. C. Brătianu, dar și întreg guvernul. Concomitent, consulul general austriac, baronul Eder, cere satisfacție, considerându-se insultat în circulara dată de Ștefan Golescu. În fond, el nu împlinise decât un deziderat al lui I. C. Brătianu, care-i solicitase public să dezminț, printr-o circulară, presupusele excese ale guvernului contra evreilor. Consulul general englez pretindea că se violase articolul 46 al Convenției de la Paris, care garanta egalitatea tuturor locuitorilor, indiferent de rasă sau religie. Austria se considera ofensată, pentru că guvernul român bănuia pe consulul său la Iași de colportare de știri false. Franța i s-a alăturat pretinzând satisfacție și despăgubiri pentru evreii expulzați. La fel au procedat Prusia și Rusia. La 23 aprilie 1868 domnitorul dizolvă garda națională din Bacău pe care a dezarmat-o. Primul ministru și ministrul de externe, Ștefan Golescu și-a prezentat demisia pe motiv că fusese acuzat de consulii străini pentru pretinse afirmații incorecte la adresa lor. Demisia a fost acceptată de domn, deoarece circulara sa fusese redactată în termeni prea aspri, trimisă fără autorizația suveranului care lipsea din București. Cu toate acestea, Austria nu se declară satisfăcută.

În ședința Adunării din 26 aprilie 1868, P. P. Carp, care nu manifestase vreodată aversiune față de evrei, a adresat o interpelare referitoare la evenimentele de la Bacău, dând citire circularilor confidentiale ale lui I. C. Brătianu prin care se solicita prefectilor expulzarea evreilor din sate, în timp ce în Adunare, stigmatizase proiectul de lege al fracționiștilor moldoveni contra evreilor. El îl acuza pe I. C. Brătianu că activase problema evreiască, transformând-o din una politică în una socială, atunci când se adresase românilor din Moldova: „Evreii au tot în mână; ne cotropesc. Naționalitatea noastră e în pericol, veniți să o scăpăm !¹⁶” La acest apel au răspuns în Adunare, fracționiștii. Guvernul a jucat un dublu rol, fiind foarte abil în acțiunile sale, deoarece o persecuție legală a evreilor ar ridica Europa întreagă contra României. Astfel că, protestele Europei contra unei eventuale legi au silit pe I. C.

¹² *Monitorul Oficial*, nr. 75 din 30 martie 1868, p. 497- 498

¹³ *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 238

¹⁴ G. Fotino, *Boierii Golești*, vol. I, p. 421- 422

¹⁵ *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 238

¹⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 95 din 28 aprilie 1868, p. 593

Brătianu, care prin circulare „persecută pe sub mână” pe evrei și totodată etichetează drept barbare demersurile Frațiunii libere și independente. Problema internă se complică cu una externă. Europa s-a alarmat, anunțând luarea unor măsuri contra românilor. În concluzie, P.P. Carp cerea ca „evreii să fie lăsați în pace de acum înainte.

Într-un lung răspuns la interpelarea liderului junimist I. C. Brătianu declara că este conștient despre efectul afirmațiilor sale și ale altora. El nu poate să creeze o criză guvernamentală, deoarece conservatorii nu dețin o majoritate. În imposibilitatea de a crea o criză politică internă, P. P. Carp nu face decât să ridice, să revolte puterile europene contra guvernului, opinia publică europeană, ceea ce nu înseamnă deloc dovadă de patriotism. P. P. Carp reproșa lui I. C. Brătianu că și-a creat o „partidă roșie” în Moldova. S-a dovedit în Adunare că nu există identitate de concepții și acțiune. Abia s-au liniștit spiritele surescitate în Europa, că P. P. Carp ridică iar norul de praf asupra României. El pretinde că I. C. Brătianu a făcut o speculație politică cu problema israelită, care, înainte de venirea sa la putere, nici nu exista. Poporul s-a dovedit unul din cele mai tolerante „Națiunea noastră a fost tolerantă și ospitalieră în toate epocile; și chiar în acele timpuri în care cuvântul străin era sinonim cu inamic. Românii au avut sentimentul de înfrățire care a oprit d-a se așeza în România acel despotism feudal care a apăsă Europa secole întregi, deși încercări de emancipare nu i-au lipsit nici o clipă”. Astfel, străinii au intrat ușor în țările române, stabilindu-se, dar încep să fie privilegiați, ca sudiți ai altor țări. Se naște o nouă clasă formată din străini și protejată de mari puteri, ca deținătoare de patente. „Aceste avantaje au făcut ca românii să fie inundați de străini și de vagabonzi, căci găsiu în țara noastră un comerț și o industrie asigurate ca monopol în mâinile lor. Ei veneau mai ales din acele țări unde nu găsiu mijloace de speculațiune”¹⁷.

I. C. Brătianu demonstrează cum marii proprietari rurali, ahtiați după câștiguri, au arendat părți din moșii evreilor, care apoi le speculează, subarendându-le țăranilor la prețuri exorbitante. El contesta astfel pretinsa ilegalitate a circularelor sale, care au fost întemeiate pe legile în vigoare. Pentru exagerări în aplicarea unor circulare sau legi un guvern este dat în judecată, dar în fața străinilor este apărat de toți. Ca român, P. P. Carp nu poate să cadă în eroarea de a susține că în România există persecuție religioasă. Poate să se revolte de aceasta lordul Stanley, dar nu P. P. Carp; el este în România și poate constata realitatea faptelor. Se confruntau două doctrine adverse, una conservatoare junimistă și una liberală, dominată de naționalismul economic, interesat în domeniile productive.

În replică, liderul junimist, afirmă că I. C. Brătianu a pălmuit însuși trecutul său, dând cu piciorul principiilor de egalitate și naționalitate. Cât privește libertatea, a acordat-o doar partizanilor săi politici, pe adversari prigonindu-i. În privința evreilor, consideră că este doar „o cestiune de rivalitate de negoț”. I. C. Brătianu protestează contra unor aserțiuni care coboară demnitatea tribunei parlamentare „Oricine va veni în țară și va fi de bună credință, va mărturisi că n-au fost, nu sunt și nu vor fi persecuțiuni.”

I. C. Brătianu susține că nu poate fi nicidecum considerat ca un prigonitor a tot ce este bun, un călău al virtuților din România, căci un astfel de ministru de interne nu ar putea fi suportat: „Dacă țara românească ar fi capabilă de asemenea lașitate, atunci are dreptate d-l Carp să se despere de dânsa și să întoarcă ochii în afară ca să-i vie în ajutor”¹⁸.

Confruntările de opinii pe această temă ar fi continuat, întrucât și alți conservatori, precum Al. Lahovary, ar fi fost dispuși să susțină concepțiile lui P. P. Carp. Au intervenit însă D. Ghica și I. Ghica pentru a cere închiderea discuției asupra unei probleme ce nu putea fi rezolvată în acel moment, în dezbateri fiind

¹⁷ *Ibidem*, p. 596

¹⁸ *Ibidem*, p. 598

proiectul de lege al poliției rurale. Se propune o moțiune prin care se resping acuzațiile lui P. P. Carp, aprobând poziția guvernului. A fost adoptată cu 47 voturi pentru și un vot contra, a lui P. P. Carp, și numeroase abțineri.

Cu prilejul dezbaterii proiectului de lege al poliției rurale, în dezbaterea pe articole, B. P. Hașdeu a propus un amendament la articolele 9 și 10, anume ca străinilor, indiferent de naționalitate, să li se interzică stabilirea la sate, fără autorizație prealabilă dată de autoritățile comunale. Cei deja stabiliți vor putea dobândi autorizație în termen de 6 luni, în caz contrar vor pleca. Se mai propune încă un amendament de acest fel, apoi în ședința din 26 aprilie 1868 a fost prezentată petiția a 205 locuitori din Hârlău, către Adunare, prin care se solicită adoptarea neîntârziată a proiectului de lege prezentat la 5 martie 1868 de 31 de deputați referitor la chestiunea izraeliților.

Conservatori, precum P. P. Carp și liberali moderați, precum I. Ghica s-au opus amendamentului propus. Deputații guvernamentali, dimpotrivă, propunând și alte amendamente. I. C. Brătianu intervine pentru a tempera discuțiile. El afirmă că dacă s-ar discuta ca o problemă economică, n-ar comporta atâta pasiune, dar acum s-a făcut din ea o „armă de partid”. Fiind convins că problema evreiască nu este una religioasă, vina aparține celor ce au pus-o pe acest tărâm, I. C. Brătianu spera ca propunătorii amendamentelor să retragă din text și din expunerea de motive tot ce ar avea aparență de persecuții religioase, pentru ca Europa să perceapă realitatea și nu expresia unor pasiuni politice. El susține că evreii nu sunt mai avansați din punct de vedere moral ca românii însă ei au venit din țări mai civilizate, unde au deprins comerțul și mijloacele frauduloase. Astfel sunt evreii din Austria. Acolo au suportat chiar persecuții religioase din partea populației catolice, cu un sentiment religios mai puternic decât al românilor ortodocși. Acum li s-au acordat drepturi evreilor și în Austro-Ungaria încât nu mai vin în număr așa de mare în România. Evreii din Rusia sunt însă mai puțin avansați decât românii. I. C. Brătianu nu este de acord cu afirmația că naționalitatea românească este amenințată de o simplă imigrare individuală, fără colonizare. În Transilvania, sub o dominație maghiară de 900 de ani, toți românii au rămas așa cum au fost și înainte de invazie, nefiind asimilați prin cucerire. Problema evreiască nu este nici una religioasă, nici de existență națională. Este adevărat că evreii din Moldova sunt mai numeroși decât alți străini, fiind mai înapoiți totuși decât ei, dar nu din vina lor, trăind timp de 14 secole în „stare de adevărați sălbatici”. Ca atare, trebuie căutat adevăratul remediu. I. C. Brătianu considera că, într-adevăr, exodul evreilor constituie o plagă, un rău, dar remedierea nu trebuie căutată în domeniul religios, fiind deci un rău economic necesar de vindecat. Vindecarea presupune mai multe măsuri și nu una singură. În legea poliției rurale este un mic articol contra vagabonzilor, dintre care cei mai mulți sunt străini. Este nevoie de instituții de credit pentru a da posibilitatea românilor să facă o concurență străinilor. Așadar, mijloace economice, nu religioase, care duc la pierderea simpatiei și sprijinul Europei¹⁹.

Paul Bataillard, liberal democrat și publicist francez, prieten al lui I. C. Brătianu, la 5 mai 1868 adresa un apel către presa franceză în problema israelită din România, în 59 file. El își propunea să dezvăluie un sistem general de calomnii prin elucidarea problemei evreiești. În Moldova și Țara Românească, acum reunite au existat și există două categorii de evrei: cei care au venit din sud, de rit spaniol și cei veniți din nord, din Polonia, Rusia și Germania. Mai ales Moldova a fost invadată de așa-ziiși „evrei germani”, în genere cârciumari, cabaretieri, sau fără profesii, uneori rău-făcători și vagabonzi. La 1848, I. C. Brătianu și prietenii săi au inclus în programul revoluționar emanciparea izraeliților. Ulterior, au luat măsuri pentru limitarea numărului de vagabonzi evrei. Întreaga operațiune a fost exploatată împotriva liderilor radicali, în primul rând I. C. Brătianu în cea mai bună manieră bizantină. Măsurile luate de el sunt considerate absurde, barbare. Este imposibil de a trata pe scurt problema evreilor în

¹⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 100 din 4 mai 1868, p. 596

Moldova, atât de delicată și de complexă. Din nenorocire, zgomotul făcut în Europa de doi ani încoace asupra evreilor din România, amestecul străin și insultele contra poporului Român și guvernului său pe această temă au făcut pentru moment foarte dificile, dacă nu imposibile, largi concesii în favoarea evreilor, spre regretul lui Paul Bataillard, prin violențe orbești. Din care motiv nu mai trebuie comise asemenea imprudențe căci „privilegiile intrigii și ale calomniei au limitele lor.” Prin asemenea mijloace nu se servește cauza evreiască fiind orb cel care nu înțelege adevărul în această problemă²⁰.

În luna mai, Senatul devine un centru de atac împotriva guvernului. Fraționiștii, mai numeroși și mai puternici în Adunare, trec la atac împotriva lui I. C. Brătianu îndată după formarea guvernului N. Golescu. În ședința din 31 mai 1868 după o controversă între Gh. Costaforu și I. C. Brătianu pe tema pretinselor ilegalități comise de guvern, senatorul P. Radu a luat cuvântul pentru a condamna guvernul pe motiv că a pus în joc destinul Românie pe care a compromis-o în Europa. El prezenta o moțiune în care guvernul era acuzat că încă de la venirea sa la putere „n-a încetat în a întreține țara în agitațiune și anarhie, voind a constitui guvernământul ca expresie a unui partid exclusiv; divizând fără motiv Corpurile legiuitoare abia convocate și intrând pe calea dărâmării tuturor instituțiilor țării”. Un astfel de „sistem de administrațiune atât de pernicios intereselor vitale ale României” determină Senatul să nu mai aibă încredere în guvern²¹. Atacurile din Cameră și Senat determină guvernul N. Golescu să-și prezinte demisia la 15 noiembrie 1868, domnitorul însărcinând cu formarea noului guvern pe conservatorul moderat D. Ghica.

Speranțele îndelungate și stăruitoare ale opoziției pentru îndepărtarea lui I. C. Brătianu și a adepților săi politici de la putere se împliniseră. Opoziția de centru și de dreapta reușise atât pe plan intern și extern să determine îndepărtarea de la guvern a radicalilor munteni conduși de I. C. Brătianu pentru o vreme îndelungată. Radicalismul se dovedise soluția cea mai adecvată pentru accelerarea procesului de democratizare. I. C. Brătianu spera să revină la guvern, știind că domnitorul Carol I procedase la o îndepărtare a sa numai sub presiunea guvernelor străine, nemulțumite de măsurile luate de ministrul de Interne în chestiunea evreiască. Speranța sa se va dovedi deșartă, întrucât după unele guvernări moderate, conservatoare sau liberale între 1868 și 1871 se va recurge la marea guvernare conservatoare a lui Lascăr Catargiu în 1871.

Summary

One of the most important issues discussed by the Parliament of Romania between 1866 - 1871 was the rights of aliens linked to non – Christians. Article 7 of the Romanian Constitution states: „only citizens of Cristian rite can get Romanian citizenship”. This has generated heated debate both domestically and internationally; the domestic fight was given between the radical liberals represented by I.C. Bratianu and conservatives represented by P.P. Carp. Internationally Bratianu measures were dissatisfied the consuls of United Kingdom, France, Prussia and Russia. These were poorly informed or did not want to accept the fact that Romania try to become an independent state. This problem will not solve now, and it continues to preoccupy the politicians of Romania.

²⁰Anastasiu Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și regimului parlamentar în România*, p. 205

²¹*Monitorul Oficial*, nr. 147 din 29 iunie 1868, p. 916 - 917

Amănunte privind constituirea Partidului Conservator – Democrat la Vâlcea

Liliana Beu
lilianabeu@yahoo.com

Evenimentele din primăvara anului 1907 au zguduit întreaga scenă politică românească. Pentru moment, conservatorii și liberalii trecuseră peste disputele doctrinare și se angajaseră să conlucreze la aplanarea conflictului. Cedând puterea în acele împrejurări decisive, conservatorii erau departe de a ajunge la o unitate în cadrul propriei formațiuni. Pachetul de reforme inițiat de liberali arăta limpede că se impuneau anumite schimbări și la nivelul doctrinei conservatoare, cu atât mai mult cu cât, chiar în interiorul partidului, exista o tendință de democratizare încheată în jurul unuia dintre lideri.

Cu toate acestea, binecunoscuta rigiditate a frunțașului conservator P.P. Carp, departe de a asigura unitatea punctelor de vedere, nu constituia decât o piedică în plus în calea unui curent cerut de realități. Văzând în Take Ionescu un lider carismatic și cu influență în mediile burgeze ale Partidului Conservator, P.P. Carp iniția, la începutul anului 1908, câteva demersuri spre a-l marginaliza și a-l îndepărta în felul acesta de puterea decizională din cadrul partidului, deși era conștient că soluția aleasă nu era cea pe care un lider de partid trebuia s-o adopte în acele momente tensionate.

Astfel, în 9 ianuarie 1908, el convocă membrii conducerii conservatoare în vederea alegerii unui nou comitet al Clubului conservator, știind că Take Ionescu nu se afla în țară. În ciuda solicitărilor telegrafice venite din partea acestuia din urmă de a amâna întrunirea pentru o dată ulterioară, P.P. Carp, la data stabilită, procedează la schimbarea componenței conducerii conservatoare astfel încât acum, din cei 20 de membri ai comitetului, doar doi erau takişti¹.

O discuție între cei doi lideri după acest eveniment nu a mai fost în măsură să-i reconcilieze în ceea ce privea viitorul Partidului Conservator. Referindu-se la rezultatul acestei discuții, ziarurile vremii comentau pe prima pagină: „În urma întrevederii care a avut loc între d-nii P.P. Carp și Take Ionescu, a fost evident că un acord nu se va mai putea stabili între ei. Nu este vorba numai de penibilul incident provocat prin alegerea comitetului clubului conservator din București, ci de divergențe mult mai profunde. Fiecare își aduce aminte cu ce greutate și cu prețul căror sforțări, s'a ajuns la un modus vivendi, când d. P.P. Carp a depus proiectele sale de reforme, fără a se fi consultat prealabil cu partidul. De astădată înțelegerea a fost imposibilă....”².

Pe temeiul acestei discuții, comitetul de conducere al Partidului Conservator, luând act de decizia lui Take Ionescu de a trece la o reorganizare a partidului pornind de la alte principii, a decis ca respectiva declarație să fie socotită drept o demisie din partid. În replică, Take Ionescu publica a doua zi un articol unde, printre altele, arăta că: „...Nu amorul meu rănit a determinat acțiunea mea, ci convingerea că, spre a-mi servi țara se cere libertatea mea de spirit, și că în acest cuib de intrigi, în această luptă neîntreruptă ce se dădea în urma mea, îmi era cu neputință să am spiritul liber și să produc”³.

Pe fondul acestor dezbateri, câteva zile mai târziu, el dădea publicității un ma-

¹Ion Bulei, *Conservatori și conservatism în România*, editura Enciclopedică, București, 2000, p. 354.

²*Partidul Conservator - Democrat. Istoricul constituirei lui*, București, 1908, p. 12.

³*Ibidem*, p. 14.

nifest în care își anunța intenția de a trece la modernizarea partidului și convoca, pentru data de 20 ianuarie 1908, pe toți frunțașii conservatori din țară spre a i se alătura.

Luând act de evoluția situației din cadrul partidului multe dintre organizațiile locale și-au trimis delegațiile la întrunirea ținută chiar în locuința lui Take Ionescu unde, într-o atmosferă de mare entuziasm, el a fost ales șeful noii formațiuni. Cu acest prilej, președintele organizației de la Vâlcea, Constantin G. Dissescu, a fost prezent alături de o numeroasă delegație care reunea nume importante ale politicii conservatoare de la noi: N.R. Căpităneanu, fost secretar general la finanțe, Matei Temelie, președintele Clubului conservator, fost deputat, Anton Botea, fost deputat, Ion Dimitrescu, fost deputat, Gh. Bădescu, fost deputat, Gr. Pleșoianu, fost senator, C. Oromolu, fost inspector financiar, I. Cocorăscu, directorul băncii „Vâlcea”, I. Bunescu, H. Romașcanu, etc.

Apoi, peste câteva zile, din inițiativa noului șef, a fost convocată o conferință la București a celor care aderaseră la programul noului partid urmată, la 3 februarie 1908, de organizarea primului congres care consfințea nașterea acestei formațiuni la nivel național, îi făcea cunoscute obiectivele și, în cadrul căruia, urma să se treacă la alegerea structurilor de conducere.

Chiar din ziua desemnării lui Take Ionescu ca șef al partidului, presa locală se grăbea să precizeze că, în privința direcției de urmat, lucrurile sunt clare, conducerea organizației vâlcene fiind hotărâtă să treacă de partea conservator-democraților: „Când vor apărea aceste rânduri, partidul conservator va fi rupt în două...(…). În județul nostru nu există de cât o singură organizațiune conservatoare având în capul ei ca șef pe d-l C.G. Dissescu și politica ce d-sa va urma, va fi politica acestei organizațiuni”⁴.

De altfel, președintele conservatorilor vâlceni, C.G. Dissescu, a fost unul dintre primii vorbitori de la întrunire care și-a exprimat asertiv pentru decizia lui Take Ionescu de a-și constitui propriul partid precizând în cuvântul său de la sediul clubului din București că nu putea să dăinuiească o organizație în care conducea ideea de privilegiu și de preferință, că s-a încălcat principiul egalității și că „...Nu poate exista partid fără un organism complet și determinat, și fără o voință care să fie rezultatul celor mulți”⁵.

Mai mult, la întoarcerea în Râmnic, proaspătul lider conservator-democrat vâlcean cerea acceptul redactorului publicației *Vâlcea Conservatoare*, C. Oromolu, ca ziarul său să devină organul de presă al noii formațiuni în județ.

Alături de C.G. Dissescu, profesor universitar, avocat de renume și om politic cunoscut, un rol important în afirmarea formațiunii conservator-democrate locale l-a avut și N. R. Căpităneanu. Acesta avea o legătură strânsă cu Take Ionescu încă de pe vremea când funcționase ca secretar general la Ministerul de Finanțe unde fusese însărcinat cu verificarea neregulilor de la Creditul Rural.

Prin urmare, în aceste condiții se considera că odată constituit noul partid, prin valoarea membrilor săi și prin relațiile de care dispuneau la nivelul conducerii centrale, județul era chemat să contribuie activ și decisiv la viața politică: „Județul Vâlcea, oropsit altă dată, joacă un rol important în viața politică a țării, vâlcenii mândri de gloria acestor doi luceferi ai Vâlcei și-au câștigat considerațiunea la care aveau dreptul și sprijiniți de forța morală a acestor doi frunțași ai țării, vor munci încrezători și pașnici la desvoltarea lui”⁶.

Deși se lăsa impresia că întreaga organizație locală conservatoare în frunte

⁴ *Vâlcea Conservatoare*, anul II, nr. 23/20 ianuarie 1908.

⁵ *Partidul Conservator Democrat. Istoricul.....*, p. 49.

⁶ *Vâlcea Conservatoare*, anul II, nr. 39/25 mai 1908.

cu președintele său, trecuse în tabăra lui Take Ionescu, trebuie să subliniem că lucrurile nu stăteau tocmai așa.

Un prim episod al disputei din interiorul organizației vâlcene se consumase anterior constituirii conservator-democraților de aici în partid politic, chiar pe fondul mișcărilor determinate de convocarea din județ a celor care doreau să facă parte din noua formațiune. Cu acel prilej, sosit la Vâlcea să supravegheze derularea evenimentelor în sânul organizației locale, Ioan Cantacuzino împreună cu Vasile Tretinescu, încercaseră să deçoace acțiunea lui Dissescu. Astfel, cum Tretinescu locuia în apropierea gării, în ziua convocării, ei au urmărit pe toți cei care dăduseră curs invitației de a veni la întrunirea conservatoare și i-au chemat la locuința sa pentru a încheia un proces verbal prin care semnatarii recunoșteau șefia lui P. P. Carp, fără însă a-i informa de faptul că la București se decisese deja constituirea unei noi formațiuni sub conducerea lui Take Ionescu. Mai mult, pentru a-i convinge să meargă să semneze acel document, li s-a spus că acolo vor fi prezenți și domni C.G. Dissescu și N. Căpităneanu, cunoscuți drept susținători takiști, tocmai pentru că se știa că cei doi se bucurau de mare încredere în rândul delegaților al căror punct de vedere îl împărțeau⁷.

Apoi, la câteva zile după momentul constituirii organizației conservator-democrate vâlcene, la Râmnic, vechii conservatori, rămăși fără lider, s-au întrunit la locuința doctorului Gheorghe Sabin unde, în prezența fostului deputat de Vâlcea, Ioan G. Cantacuzino, au procedat la o completare a locurilor rămase vacante în comitetul de conducere și și-au manifestat sprijinul deplin și necondiționat față de Partidul Conservator condus de P.P. Carp.

Cu acest prilej a fost redactat și un proces verbal al întâlnirii spre a fi înaintat liderului conservator P.P. Carp în care se menționa că: „*Subsemnații membri din partidul conservator, întrunindu-se în Râmnicul Vâlcea, în casele d-lui Dr. Sabin, astăzi 27 ianuarie 1908, considerând că unii dintre membrii comitetului executiv din Vâlcea au părăsit partidul conservator, pentru a urma pe Take Ionescu și a forma un alt partid denumit de d-lor „partid conservator democrat”, că părăsind partidul nu mai pot face parte din comitetul executiv de Vâlcea și că locurile d-lor în acest comitet rămân vacante. Considerăm că toți acei ce nu au părăsit partidul conservator și făceau parte din comitet, rămân de drept în acest comitet, care-și va urma activitatea și în viitor. Hotărâm: Completarea comitetului care va fi format cum se arată mai la vale, alegem în unanimitate pe d. Ioan N. Lahovary ca președinte de onoare în locul d-lui Gh. Lahovary, ca președinte activ pe d. Ioan Gh. Cantacuzino în locul d-lui C. Dissescu, iar ca vice-președinte în locul d-lui Cantacuzino pe d. C.N. Herăscu, ca secretari pe d-nii Lazăr Popescu și C.C. Herăscu (vice-președinte alături de C.N. Herăscu era și Gh. Sabin)*⁸”.

Erau apoi enumerați o serie dintre vâlcenii care rămăseseră în cadrul vechii formațiuni printre care: N. Nedelovici, N. Em. Bonciu, Al. Stoenescu, Gh. Mihăileanu, Gh. Brătășeanu, G. Tănăsescu-Govora, Ioan N. Iancovescu, Kiriță Constantinescu, G. Moșoiu, Drăghici Presură, C.A. Voinescu, Ilie Pleșoianu, Petre Millo (fost senator), maior Lămotescu (fost senator), V. Tretinescu, etc....

În opinia celor prezenți la această întrunire motivul real al acțiunii întreprinse de Take Ionescu nu ar fi fost modernizarea partidului și punerea lui în acord cu realitățile momentului, ci: „*Aceea ce a făcut pe d. Tache Ionescu să se retragă din partidul conservator a fost convingerea ce a căpătat că sub șefia d-lui P. Carp, d-sa nu mai are putința de a mai face partid în partid cum a făcut în 1899-1901 și 1904-*

⁷ *Idem*, anul II, nr. 23 /20 ianuarie 1908.

⁸ *Opinia Vâlcei*, anul I, nr. 1/1 februarie 1908.

1907⁹”. Se făcea evident referire la faptul că în 1901 liderul conservator-democrat s-ar fi aflat la originea crizei ministeriale care a dus la căderea guvernului după un an și jumătate de guvernare, iar în 1907, pe fondul răscoalei, prin legăturile pe care le avea în Parlament și în județe, acesta ar fi cerut ieșirea de la guvernare și nu luarea unor măsuri energice de reprimare.

Desigur că numirea în fruntea conservatorilor vâlceni a unui om politic de talia lui Ioan Cantacuzino, cunoscut, bogat, care și anterior reprezentase pe vâlceni în Parlament, era menită să atenueze trecerea la democrați a fostului șef conservator, C.G. Dissescu, care, așa cum se sublinia într-un articol din *Vâlcea Conservatoare*: „...pe lângă că este un fiu al Vâlcei, este o glorie a țării și al cărui nume sintetizează astăzi toate acele superioare însușiri cari consacră pentru tot-deauna pe adevăratul om politic”¹⁰. Pe fondul acestor evenimente, pentru a-și putea face cunoscute strategia și programul, la rândul său, Partidului Conservator de aici, începând cu 1 februarie 1908, și-a constituit și un organ de presă propriu, *Opinia Vâlcei*, demers cu atât mai necesar cu cât, așa cum am arătat, vechea publicație *Vâlcea Conservatoare* acceptase să devină oficiosul noului Partid Conservator - Democrat.

Din acest moment, toate disputele legate de activitatea unora dintre membrii celor două grupări, toate acțiunile acestora erau pe larg dezbătute în coloanele acestor publicații. Polemica dintre ele aducea în prim plan amănunte interesante legate de culisele unor dispute ce mocneau în sânul fiecăreia dintre formațiuni. Reale sau presupuse, aceste subiecte țineau prima pagină și răspândeau în teritoriul județului știri interesante despre ceea ce se întâmpla atât la nivelul conducerii locale, cât și la nivel central.

Așa de pildă, încă de la primele numere, *Opinia Vâlcei* îl ataca pe C. G. Dissescu, liderul conservator - democraților vâlceni, deoarece se îndepărtase de județul natal acceptând să candideze ca deputat timp de trei legislaturi pentru județul Teleorman și făcuse greșeala de a-l desemna ca reprezentant al său în localitate pe I. Dimitrescu, un personaj cu o moralitate îndoielnică și care compromisese activitatea conservatorilor din ultimii ani în ochii opiniei publice, ceea ce-i adusese și apelativul de I. Dimitrescu - Pomană. De asemenea, se arăta că pentru a trece la conservator-democrați, asupra membrilor vechiului partid se făcuseră nenumărate presiuni, rol important în acțiunea de racolare de aderenți avându-l și *Banca Vâlcea*, aflată sub influență takistă, care acordase împrumuturi preferențiale celor vizați¹¹.

În replică, *Vâlcea Conservatoare* ținea să le reamintească vâlcenilor că la originea ruperii Partidului Conservator nu a stat nici pe departe dorința lui Take Ionescu de a-și crea propriul partid așa cum se speculase, ci, ceea ce l-a determinat la acest gest pe liderul democrat a fost: „sectarismul retrograd și lipsa de probitate politică și privată a aceluia element aristocratic care forma bătrâna grupare junimistă”¹².

În disputa dintre cele două organizații locale un ascendent important a căpătat formațiunea conservator-democrată și ca urmare a vizitei pe care Take Ionescu a făcut-o în județul nostru la 21 mai 1908. Salutat de numeroși susținători în Drăgășani, la Zăvideni și Băbeni, el a fost întâmpinat în gara din Râmnic de o delegație în frunte cu Anton Botea și condus la locuința lui C.G. Dissescu, unde i-au fost prezentați o serie de fruntași locali. A vizitat apoi sediul Clubului conservator-democrat condus de Matache Temelie și, în după-amiaza aceleiași zile, a fost condus la proprietatea lui Dissescu din Sărăcinești. Seara, la banchetul oferit în cinstea sa, în sala Teatrului Adreani, Take Ionescu a ținut un discurs impresionant în fața celor peste 170 de

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Vâlcea Conservatoare*, anul II, nr.30/9 martie 1908.

¹¹ *Opinia Vâlcei*, anul I, nr. 2/8 februarie 1908.

¹² *Vâlcea Conservatoare*, anul II, nr. 33/30 martie 1908.

participanți, evidențiind încă o dată, motivele și sensul acțiunii sale și felicitându-i pe cei prezenți pentru susținerea arătată¹³.

Desigur că o astfel de manifestație nu a fost de natură să contribuie la domolirea spiritelor. Ba dimpotrivă, chiar și liberalii locali, după ce la început salutaseră nașterea unui nou partid din rândurile conservatorilor, întrucât servea intereselor lor pe termen lung, pe măsură ce constataseră influența tot mai mare pe care o avea în rândurile electoratului, verificată și cu ocazia câștigării alegerilor parțiale de la Vaslui (chiar fiiful lui P. P. Carp) și Craiova, se distanțaseră de noua formațiune, așa încât, s-a ajuns ca la Vâlcea, să se încerce chiar boicotarea banchetului de către administrația liberală.

Astfel, din inițiativa prefectului liberal Al. Crăsnaru, au fost luate o serie de măsuri menite să împiedice accesul aderenților la întrunire: a fost fixată data de 21 mai drept zi de procesiuni pentru ploaie în tot județul, în așa fel ca toți preoții să fie prezenți în parohii, a fost interzis accesul celor care vindeau în piață pentru a-și desface produsele în ziua respectivă, a fost împiedicată circulația la barierele orașului și s-a dispus chiar reținerea la intrarea în Vlădești a unor frunțași precum Mitică Bădescu și Iorgu Olănescu.

Însă, dincolo de aceste incidente, evoluția vieții politice va confirma faptul că, departe de a rămâne un gest izolat, decizia lui Take Ionescu de a forma un partid care să dorească modernizarea și democratizarea societății pe principii conservatoare a găsit la Vâlcea numeroși aderenți. Organizația de aici a fost printre primele din țară care a aderat la noul partid, majoritatea conducerii în frunte cu președintele acesteia, C. G. Dissescu, trecând la noua formațiune. Este drept că, sub îndrumarea doctorului Sabin și cu sprijinul lui Ioan Cantacuzino, s-a încercat o refacere a Partidului Conservator tradițional și chiar înființarea unei noi publicații locale dar, niciodată, acesta nu s-a mai putut manifesta ca o forță politică activă, astfel încât, după război, majoritatea membrilor săi vor trece fie la liberali, fie la conservatori-democrați.

La rândul său, nici Partidul Conservator - Democrat nu va rezista concurenței electorale de după război când, odată cu introducerea votului universal, au apărut în viața politică o serie de alte formațiuni mult mai atractive din punct de vedere al programului și al obiectivelor propuse.

Și cu toate acestea, punctul critic al evoluției acestui partid la nivel național îl va constitui moartea liderului său Take Ionescu, în 1922. După această dată nu se mai poate vorbi de un Partid Conservator Democrat deoarece, lipsiți de coeziunea pe care o gira prezența în fruntea partidului a unui politician de talia lui Take Ionescu, în urma unor negocieri, cei mai mulți dintre membri vor trece la Partidul Național.

În mod asemănător s-au petrecut lucrurile și la Vâlcea unde, treptat, după aproape un deceniu și jumătate de existență, Partidul Conservator - Democrat, de la statutul de a treia forță politică în stat, care polarizase multe din așteptările românilor, a sfârșit prin a se pulveriza în bazinul electoral al celorlalte formațiuni fără ca, în timp, nimic să mai amintească de momentul său de glorie care, indiscutabil, a fost anul 1908.

Summary

The article focuses the time of formation of the Democratic - Conservative Party in early 1908 and the steps that followed for the formation in Vâlcea County of a local branch headed by the former conservative leader Constantine G. Dissescu. It is also outlined the effort of some politicians in the county to restore the old conservative structure, deeply affected by the departure of some important members from the party.

¹³ *Idem*, anul II, nr. 39/25 mai 1908.

Atentatul dejuat de la Olănești contra mareșalului Antonescu. O variantă de lucru

Dr. Sorin Oane
oanesorin@yahoo.com

În perioada Celui De-Al Doilea Război Mondial era bine cunoscut faptul că paza lui Antonescu era aproape simbolică, doar câțiva ofițeri și jandarmi care îl însoțeau în toate deplasările sale. Niciodată nu s-a pus problema întăririi acestei paze, niciodată în mintea șefului gărzii acesteia nu a existat ideea de a face față vreunui pericol de atac. Și totuși, o tentativă de atentat la viața mareșalului a existat.

La începutul lunii august 1944, mareșalul Antonescu urma să vină la Olănești-Vâlcea pentru tratament. În noaptea de 27-28 iulie 1944, o echipă formată din patru legionari a fost parașutată de sovietici lângă Olănești, cu scopul asasinării conducătorului român. Acest fapt denotă două lucruri: primul este acela că sovieticii, în condițiile în care se pregăteau de ofensiva pe aliniamentul Iași-Chișinău, se temeau de Antonescu, care, după căderea lui Mussolini ajunsese al doilea om al Axei și, în al doilea rând, acest lucru este o mărturie indirectă a faptului că sovieticii considerau că principala forță ce se putea opune eficient mareșalului, din interior, în acel moment, erau legionarii.

Parașutiștii legionari de la Olănești

În noaptea de 27 spre 28 iulie 1944, sovieticii (de fapt N.K.V.D.-ul) au parașutat lângă Olănești patru legionari. Aceștia erau: *I.A.I. Miron*, liderul grupului de comando, îmbrăcat în uniformă de locotenent al armatei române, *Cristu Costache Gheracostea*, care purta uniformă de sublocotenent, *Tudor Djonat*, îmbrăcat în uniformă de căpitan și *Andrei Vlăsceanu* și el echipat ca sublocotenent. După lansare, membrii grupului au reușit să-și ascundă toate materialele cu care fuseseră dotați și anume arme, explozivi, mai multe rânduri de acte false și bani (aproximativ 3.000.000 lei).¹

Gheracostea se predă de bunăvoie jandarmilor vâlceni

Cristu Gheracostea, macedonean din Botoșani, s-a predat, de bună voie, în 28 iulie 1944, la Postul de Jandarmi Comanca, la câțiva kilometri de Olănești. Gheracostea fusese comandant legionar, organizator al trupelor alcătuite din macedoneni, adică un personaj important al Mișcării legionare. Jandarmii au anunțat imediat evenimentul la București. Gheracostea s-a dovedit cooperant în timpul anchetei, recunoscând scopul pentru care fuseseră parașutați: de a-și face legături și de a lua apoi contact cu Moscova, prin aparatele de radio-recepție, urmând să se indice un loc de aterizare pentru șeful organizației care-i instruiseră în U.R.S.S. și care urma la rândul lui să fie parașutat lângă Olănești la finele lunii iulie, data când trebuia să se declanșeze acțiunea. Deci, mai curând era vorba despre pregătirea terenului pentru un posibil atentat contra mareșalului Antonescu. Gheracostea a declarat că este purtătorul unui mesaj foarte important din partea ofițerilor români prizonieri,

¹ Cristian Troncotă, *Atentate dejuate*, în *Dosarele istoriei*, nr. 5/2000, p. 51-53. Cristian Troncotă crede că acest eveniment s-ar fi petrecut în luna iunie 1944. Este o confuzie, el a avut loc în iulie 1944, după cum se va vedea mai departe. De asemenea, în articol se vorbește de o echipă de șapte legionari parașutați acum (trei ofițeri, doi subofițeri și doi radio-telegrafiști). Declarațiile martorilor oculari, în special vâlceni, vorbesc însă doar de patru legionari !. Am ales varianta locală.

pentru care a solicitat să fie condus în fața șefului Marelui Stat Major. El nu a fost capturat de către jandarmi, ci s-a predat de bunăvoie, considerându-se purtătorul unor mesaje politice importante.

Intră în scenă comisarul Anton Milcom

La 28 iulie 1944, la Serghie landola, șeful Siguranței din județul Vâlcea, a sosit agentul de poliție Ion Erițoiu cu o notă telefonică de la Ștefan Theodorescu, care făcea parte din serviciul secret de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri. În această notă i se aducea la cunoștință lui landola că la 1 august 1944 mareșalul urma să vină la Olănești pentru tratament. Stațiunea se afla sub jurisdicția Legiunii de Jandarmi Vâlcea, condusă de maiorul Alexandru Orășanu, iar suspecții din teritoriul rural erau în evidența acestei Legiuni. Șeful Siguranței statului din județul Vâlcea avusese inițial jurisdicție doar peste teritoriul urban al județului, respectiv orașele Drăgășani, Govora Băi, Ocnele Mari și Călimănești. Totuși, în urma deciziei Ministerului de Interne cu nr. 62638 din 22 februarie 1944, autoritatea șefului Siguranței din județ căpătase și competența de a instrumenta, în materie de siguranță, întreg teritoriul județului. Lui landola i se cerea și sprijinul în colaborarea cu comisarul Anton Milcom într-o problemă care trebuia rezolvată urgent, cea a lui Gheracostea. Bucureștiul trimitea pe acest comisar să vadă ce era cu acest lider legionar ce se predase jandarmilor de la Olănești. Autoritățile se temeau de o capcană. Oricum, identitatea lui Gheracostea nu fusese verificată de nimeni. Într-adevăr, în aceeași seară, pe la orele 22,30, comisarul Milcom, specialist pe problemele legionare, s-a prezentat la landola și i-a cerut să i se pună la dispoziție fișierul de cazier. Milcom nu știa prea clar ce caută. El s-a oprit la dosarul unui anume Nicolae Bârsan. Ulterior, se va dovedi că a fost o alegere neinspirată. Nu Bârsan era cel ce se predase jandarmilor din Olănești. Milcom a plecat imediat spre stațiune.

Stațiunea este invadată de „autorități”

Pe data de 29 iulie 1944, încă de la 6 dimineața, în Olănești și-au făcut apariția generalul Piki Vasiliu, comandantul Inspectoratului General al Jandarmeriei, generalul Nicolae Diaconescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne și director general al Poliției ca și Eugen Cristescu, directorul Serviciului Secret de Informații, precum și o mulțime de ofițeri de jandarmi, de diferite grade, cu circa 100 jandarmi. Ei urma să plece în căutarea celorlalți parașutiști legionari.² Landola a fost chemat și el la Olănești.

„D-le șef, acesta este Djonat !”

Unul dintre legionarii parașutați, Tudor Djonat, s-a deplasat și el la Băile Olănești pentru a lua legătura cu un curier legionar, soția unui preot din Râmnicu Vâlcea. Până a-și întâlni legătura, Djonat a intrat într-un restaurant din stațiune, unde a consumat o cantitate mai mare de băutură. În stare de ebrietate, Djonat a plecat apoi spre locul întâlnirii. Din nefericire pentru el, a fost însă recunoscut de comisarul Milcom, aflat pe terasa unui restaurant din centrul stațiunii.

Milcom stătea la masă cu Serghie landola, șeful Siguranței vâlcene și cu Ștefan Theodorescu, polițistul care urma să răspundă de securitatea mareșalului Antonescu la Băile Olănești. La celelalte mese se aflau Piki Vasiliu, Eugen Cristescu, cât și avocatul Radu Livezeanu, membru marcant al P.N.Ț. Vâlcea. Milcom vorbea tocmai despre...Tudor Djonat, având informații despre el de la Gheracostea,

² Serghie landola, *Memoriile șefului Siguranței din Vâlcea*, Curierul de Vâlcea, 9-10 octombrie 1993, p. 3.

legionarul care se predase. Iandola îi povestea că îl cunoștea pe fratele acestuia, pe Ion Djonat, refugiat basarabean din Soroca, stabilit la Râmnicu Vâlcea și a cărui soție era evreică.³ N-au trecut 30 de minute de când se așezaseră la masă, când Milcom a observat că din direcția vilei mareșaului, vila Scarlat, cobora un ofițer în uniformă de căpitan, mergând puțin legănat. Avea vestonul descheiat la gât, iar chipiul era ținut în mână. Comisarul s-a sculat în picioare ca fulgerat, l-a fixat cu privirea și a spus perplex: „D-le șef, acesta este Djonat !”. El s-a repezit la Djonat, l-a apucat pe la spate de ambele mâini, iar în același timp șeful de poliție Ștefan Theodorescu i-a ieșit în față, Djonat fiind astfel complet imobilizat. Djonat a fost recunoscut de comisarul Milcom cu destulă greutate, totuși, datorită unei operații estetice, care i-a modificat fizionomia obrazilor și a bărbiei. Milcom îl știa însă foarte bine din perioada rebeliunii legionare din 1941, Djonat fiind și unul dintre participanții la asasinatele de la Jilava, din seara zilei de 27 noiembrie. Comisarul îl filase și după aceea. Dar, după reprimarea rebeliunii legionare, Djonat fusese trimis pe frontul rusesc. De fapt, Antonescu îi trimisese în prima linie a frontului, pe toți legionarii prinși după rebeliune, pentru a-i extermina. Piki Vasiliu i-a pus o întrebare, dar Djonat a răspuns obraznic: „Domnule general, cu dumneavoastră nu stau de vorbă ! Vin într-o misune specială și nu iau contact decât cu dl. general Șteflea !” Acesta era șeful Marelui Stat Major al Armatei. La acest răspuns a intervenit colonelul de jandarmi Ionescu, care l-a înjurat pe Djonat. Acesta a replicat tăios: „D-le colonel, nu mă înjura, sunt ofițer român ca și dumneata !”⁴

Cine era Tudor Djonat ?

Tudor Djonat, originar din Chișinău, Basarabia, era cunoscut ca unul dintre importanții comandanți legionari, membru în faimoasa echipă a spărgătorilor de fronturi de sub conducerea legionarului Ovidiu Găină, fost chestor în Poliția capitalei în regimul antonesciano-legionar, implicat în asasinatele de la Jilava, din 27 noiembrie 1940 - când au fost omorâți 65 demnitari și funcționari publici, în frunte cu generalul Gheorghe Argeșanu - fost prim ministru după asasinarea lui Armand Călinescu la 21 septembrie 1939 - și unul din conducătorii rebeliunii din ianuarie 1941, trimis pe front ca sublocotenent și dispărut în luptele de la Don.

Căzut prizonier, Djonat, împreună cu un camarad, I.Al. Miron, tot șef legionar, și-au propus să câștige încrederea sovieticilor, care tocmai aprobaseră constituirea Diviziei „Tudor Vladimirescu”. La sfârșitul anului 1943, cei doi au luat mai întâi legătura cu alți legionari din lagărele de prizonieri, pe care i-au asigurat că vor lucra în realitate numai în folosul mișcării legionare, apoi au adresat un memoriu autorităților sovietice, prin care au cerut să fie parașutați în România, unde cu ajutorul altor legionari, trebuiau să organizeze o acțiune de răsturnare a guvernului Antonescu, concomitent cu ofensiva sovietică împotriva țării. După primirea memoriului, autoritățile sovietice reacționează favorabil și, ceea ce pare greu de crezut, dar nu imposibil, grupul de legionari este primit chiar de către Molotov, ministrul de externe sovietic, iar I.Al. Miron chiar de către Stalin. Misiunea grupurilor de legionari ce urmau să fie parașutate, era aceea de a lua legătura cu susținătorii lor, de a răsturna guvernul Antonescu și de a pune capăt alianței cu Germania. Planul acesta pare, deci, o „alternativă” sovietică la tratativele eșuate purtate de U.R.S.S. cu guvernul României la Stockholm.⁵

Asupra lui Djonat au fost găsite mai multe obiecte: un revolver, bani și acte false, atât pe numele Octavian Dragomir, căpitan de artilerie cât și pe numele Dănilă Tudor, sublocotenent de rezervă, Regimentul 63 Infanterie. Tudor Djonat s-a arătat

³ *Ibidem*, Curierul de Vâlcea, nr. 943 din 12 octombrie 1993, p.3.

⁴ *Idem*, *op.cit.*, Curierul de Vâlcea, 12 octombrie 1993, p. 3.

⁵ Petre Barțașu, *Studii de istorie*, Ed.Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2002, pp.102-103.

cooperant în timpul anchetei, informațiile furnizate de el ducând la identificarea și apoi la arestarea celorlalți doi membri ai echipei de legionari.

Asasinarea conducătorului comandoului legionar

Sub comanda lui Eugen Cristescu, sute de agenți și jandarmi au răscolit zona. Ceilalți doi membri ai grupului au fost și ei prinși. Povestea este, însă, un pic mai complicată. Intervine acum varianta folclorică locală despre acest eveniment. Conform acesteia, Andrei Vlăsceanu, îmbrăcat cu un pardesiu bej, lung, sub care ținea automatul, s-ar fi dus și el la Băile Olănești, unde încerca să găsească locul ideal al asasinării mareșalului Antonescu. O băieșiță, zisă Licăroaia, văzându-l și întrezărind automatul acestuia de sub pardesiu, l-ar fi întrebat: „*Aoleo, maică și dumneata ești dintre ăia care s-au predat ?* Surprins, acesta a întrebat: „*Păi cine s-a predat ?*” Ieri la Postul de jandarmi s-au predat doi !”. „*Aha!... Eu sunt venit la băi, aștept și eu la rând aici*”. A plecat cu teama în suflet, s-a întâlnit cu Miron în pădure, i-a relatat situația și l-a întrebat dacă n-ar fi cazul să se predea și ei. Furios acesta l-a înjurat și i-a amintit că are de îndeplinit misunea pentru care fusese angajat de Moscova. Vlăsceanu s-a arătat de acord, dar, cu prima ocazie favorabilă, l-a împucat pe „locotenent”, pe când acesta se aplecase să bea apă dintr-un izvor. I. Al Miron era șeful comandoului și era supranumit „Locotenentul”. Vlăsceanu s-a predat apoi jandarmilor de la Cheia, la câțiva kilometri de Băile Olănești. Conform mărturiilor lui Serghie landola, și soția lui Miron era din Râmnicu Vâlcea.⁶ În pădure s-au găsit aparate de radio-emisie, ceasuri englezești, amorse, fitile Bickford, explozibil, revolvere și muniții. Djonat a declarat că toți aveau cifru pentru a transmite la Moscova mersul misiunii. În noaptea de 29 spre 30 august urma lansarea altor parașutiști, conduși de un colonel. Pe baza rezultatelor cercetării, Eugen Cristescu și Piki Vasiliu au formulat ipoteza că echipa celor patru legionari fusese lansată cu scopul... asasinării mareșalului Ion Antonescu.

Cine să preia prizonierii ? Polițiștii ? Militarii ? Sau jandarmii ?

Încadrat de Ștefan Thodorescu, Anton Milcom și Serghie landola, Djonat este dus la postul de jandarmi din Băile Olănești, unde prizonierul a fost interogat, procesul verbal fiind scris de șeful de post, plutonierul major Gheorghe Popa. Djonat a fost foarte calm, dar destul de tăcut.

S-a creat însă o dispută între polițiști și jandarmi pe tema „cine să preia prizonierii?”. Djonat a refuzat să meargă cu jandarmii, spunând că va merge cu polițiștii pe care-i cunoștea. Pe Djonat îl cereau însă și militarii, căci la postul de jandarmi din Olănești s-a deplasat și locotenent-colonelul Almășanu - șeful Biroului de Control Militar - însoțit de o echipă de ofițeri. Ei au ajuns în stațiune cu două automobile, în jurul orei două noaptea. Au câștigat jandarmii. Intervenise generalul Piki Vasiliu care a decis lucrurile în favoarea acestora. Ceva mai târziu, la post a venit un grup de ofițeri de jandarmi, în frunte cu colonelul Ionescu, care, în mod delicat, le-a dat de înțeles lui landola, Theodorescu și Milcom că misiunea acestora se încheiase. landola se întoarse la Râmnicu Vâlcea. Dacă nu ar fi fost generalul Piki Vasiliu, Djonat ar fi fost predat Poliției Râmnicu Vâlcea. S-a pierdut astfel șansa de a fi aflat multe lucruri interesante, în special, cine l-a trimis din URSS și în ce scop. Apoi ar fi fost predat Siguranței. Dar, arhivele vâlcene nu au păstrat niciun document despre acest incident.

⁶ Serghie landola, *op. cit.*, Curierul de Vâlcea din 13 octombrie 1993, p. 3; vezi și Mircea Monu, *Alte mărturii despre tentativa de ucidere a mareșalului Antonescu la Olănești*, în Curierul de Vâlcea, 27 octombrie 1993, p. 3.

Mormântul lui Miron devine Monumentul soldatului sovietic

Miron a fost înmormântat în data de 31 iulie 1944, la ora 17,30, în cimitirul din satul Olănești de către șeful de post Gheorghe Popa, ajutat de paznicul de vânătoare Gheorghe Diaconu.⁷ În 1993, Aurel Diaconu din Olănești a mărturisit redactorilor de la „Curierul de Vâlcea” ceea ce cunoștea din această poveste de la bunicul său, Gheorghe Diaconu.

În anii comunismului, Constantin Pârvulescu - vechi ilegalist și membru de seamă al P.C.R., originar din Băile Olănești - aflând de existența acestui mormânt, a ordonat ridicarea peste mormânt a unui mic obelisc, așa cum se obișnuia la sovietici, cu steaua roșie în vârf. Astăzi, în sat, el este cunoscut sub numele de... „Monumentul soldatului sovietic”.⁸

Mareșalul Antonescu a sosit la Olănești în ziua de 1 august 1944, dar pe 3 august a plecat în Germania, unde s-a întâlnit cu Hitler. A revenit la Olănești pe 5 august, continuându-și tratamentul până la 19 august 1944, când a plecat la București, datorită declanșării ofensivei sovietice pe frontul Iași-Chișinău. Antonescu vroia să fie cât mai aproape de linia frontului. La 23 august 1944 avea să fie arestat din ordinul regelui. Regimul său a fost înlăturat.

A aflat Antonescu de tentativa de asasinat ?

Există două opinii pe această temă. Una este că directorul Siguranței, Eugen Cristescu, i-ar fi luat pe Djonat și Gheracostea și i-ar fi dus la Antonescu, care tocmai venise în stațiune la tratament. Mai departe, lucrurile rămân învăluite în mister. Probabil că mareșalul însuși nu a dorit să dea amploare acestui caz. În varianta folclorică, se spune că Vlăsceanu s-ar fi întâlnit cu Antonescu, la vila Scarlat, unde locuia mareșalul când stătea la Olănești. Acesta l-ar fi ascultat și apoi i-ar fi spus: „*Dacă or să mă omoare aștia (adică rușii, n.n.), asta-i soarta mea !*”

Cealaltă versiune este că mareșalului nu i s-a adus la cunoștință acest eveniment. Dovezile pledează pentru această versiune. Gheorghe Magherescu, aghiotantul mareșalului, în lucrarea „*Adevărul despre Mareșalul Antonescu*”, deși pomenește copios șederea acestuia la Olănești, nu amintește deloc incidentul cu „atentatul” dejucat.

Cert este doar faptul că șeful Siguranței vâlcene, Serghie Iandola, prin adresa 540 / 7 august 1944, primește o informație importantă de la garnizoana militară locală și anume că în noaptea de 6 spre 7 august 1944, în jurul Olăneștiului au fost lansați alți 17 parașutiști.⁹ Ceea ce înseamnă că un atentat la adresa lui Antonescu ar fi putut fi posibil, grupul lui Miron fiind, mai curând, unul de culegere de informații utile unui asemenea demers.

Soarta lui Djonat și a lui Gheracostea după 23 august 1944

După 23 august 1944, doi dintre legionarii implicateți, Tudor Djonat și Cristu Gheracostea au fost eliberați de armata sovietică și luați ca oameni de încredere ai N.K.V.D-ului. Despre Djonat, agenții S.S.I. au semnalat ulterior că, la începutul lui septembrie 1944, a fost văzut purtând uniformă de căpitan de geniu, apărând în postura de delegat al N.K.V.D. pentru organizarea, din punct de vedere comunist, a regiunii Oltenia.

⁷ Mulțumesc pe această cale prietenului meu, prof. drd. Ion N. Popescu pentru informațiile oferite pe problema „Monumentului soldatului sovietic”. Poza șefului de post, Gheorghe Popa, a fost procurată de la descendenții acestuia de către domnul profesor Popescu.

⁸ Mircea Monu, *op.cit.*, p. 3.

⁹ Serghie Iandola, *op. cit.*, Curierul de Vâlcea, 14 octombrie 1993, p. 3.

La rândul lui, Gheracostea, în ținută de locotenent, a fost văzut aproape zilnic la sediul Marelui Stat Major din București. Avea două domiciliu, unul în strada Vasile Lascăr și altul la Comandamentul Corpului de Grăniceri, cultivând relații cu Lidia Pop, infirmieră de spital, dar una dintre principalele agente de legătură ale lui Horia Sima. Supravegherea efectuată de S.S.I. asupra lui Djonat și Gheracostea, legionari metamorfozați în agenți ai N.K.V.D., sub acoperirea de ofițeri ai armatei române, a încetat brusc imediat după 6 martie 1945, odată cu instalarea guvernului procomunist condus de Petru Groza.¹⁰ Probabil că și ei s-au alăturat lui Nicolae Petrașcu, șeful legionar care, pe 6 decembrie 1945, a semnat celebrul Pact legionaro-comunist. Astfel s-a instaurat, pentru un timp, o politică de „neutralitate” a unei părți a fostei Mișcări Legionare, față de comuniști. Legionarii care semnaseră pactul cu comuniștii țineau legătura cu Siguranța, prezentau garanții pentru legionarii care erau cercetați de aceasta și furnizau chiar liste cu oamenii pentru care garantau. Cercetările următoare vor elucida, probabil, și această poveste.

Summary

The failed attempt from Olanesti against to marshal Antonescu.
A variant of the work

Article talks about the attempt against to marshal Antonescu, which should have been conducted by a team of four legionnaires settled by Moscow in Olanesti, at the end of July 1944. One of the legionnaires parachuted there, Cristu Gheracostea, gave oneself up to authorities from Baile Olanesti. Other, Tudor Djonat, was seized by authorities, accidentally, in the same locality. A third one, I. Al Miron, chief of the comando group, was assassinated by his mate, Andrei Vlasceanu, who wanted to give oneself up, as well. The assassination was buried in Olanesti. Later this grave became ... The Soviet Soldier Monument. Antonescu should have been the one who did not want to give proportion of the case. Subsequently, in the area were parachuted other groups sent by Moscow with the same mission of removing the marshal. About those three survivors, it knows that they just had a very good situation after the soviets arrival in Romania, in august 1944.

¹⁰ Cristian Troncotă, *op. cit.* p 52 .

Gospodărie tradițională din Almaș (Țara Zarandului)

Prof. univ. dr. Ioan Godea
rectorat@uoradea.ro

Almaș este o așezare frumoasă din Țara Zarandului, pe valea Crișului Alb din județul Arad. Prima mențiune documentară care vorbește de acest sat este din 1334¹. Așadar, localitatea numără 675 de ani de la prima menționare în vreun document scris.

De atunci și până azi alte documente ne vorbesc despre nume ulterior dispărute: Almașul de Sus și Almașul de Jos (1439); Almașul Mare și Almașul Mic (1515), Trei Almașuri.

În secolul al XVIII-lea satul Almaș a fost strămutat din „Deal” mai la vale, pe vatra actuală. Concomitent gospodăriile au fost întemeiate la linie după măsurători cadastrale stabilite de funcționarii imperiali de la Viena. A rezultat o așezare compactă cu ulițe largi ce se întretaie perpendicular. Din ulița principală (orientată E-V) pornesc ulițele secundare pe direcția N – S; la sud este pășunea și pădurea satului, la nord țarina ce coboară în lunca Crișului Alb.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor au fost în trecut agricultura și creșterea animalelor, mai ales bovine, porcine și păsări de curte. Moșia satului cuprindea țarina, ca loc de cultivare a cerealelor, pășunea și pădurea comunală; Fiind o zonă de deal, în țarină, ca și în grădinile din vatra satului întinse suprafețe erau ocupate de pomi fructiferi, cu preponderență prunul, mărul și părul. În gospodării ori în afara vetrei de locuire se mai cultiva și vița de vie.

După agricultură și creșterea animalelor ponderea veniturilor fiecărei familii rezulta din pomicultură: fructe proaspete, poame afumate, vinars de mere ori de prune, ciuderi de mere, marmeladă (local numită „mnere de prune”).

Structura gospodăriei reflectă aceste ocupații. Casele almășenilor erau mari, arătoase, construite solid din bârne groase de gorun pe fundații înalte din piatră de râu. Unele din construcții au ajuns la o vechime foarte mare tocmai datorită materialelor trainice utilizate, ca și a bunei calificări a meșterilor dulgheri.

În secolul al XX – lea zona etnografică Țara Zarandului a fost cercetată de mulți etnografi de la București, Cluj-Napoca, Oradea, Timișoara și Arad, printre care Valeriu Butură, Pompei Mureșan, Romulus Oșianu, Tereza Mareș, George Manea, Gheorghe Focșa, iar, mai recent, Constantin Iliescu și Luminița Pally de la Muzeul Național al Pomiculturii și Viticulturii de la Golești – Argeș.

Așa se face că, din Almaș, au fost achiziționate două gospodării de pomiculti care apoi au fost în Muzeul Etnografic – Parcul Național „Romulus Vuia” din Cluj-Napoca, iar cealaltă la muzeul amintit din Golești – Argeș.

În localitate mai există o gospodărie tradițională, la numărul 283, azi în proprietatea lui Teodor Miclea. Casa a aparținut bunicilor lui Miclea, pe nume Mihai.

Aceștia au primit în dar de la niște rude un loc de casă pe ulița mare și au hotărât să mute casa și acareturile din deal (unde ei locuiau) pe vatra actuală. Acest lucru s-a întâmplat între cele două războaie mondiale (poate prin 1928).

Se mai știe despre casă că ar fi aparținut mai înainte preotului ortodox din sat, că este „casă popească”. De altfel bătrânii își amintesc că pe peretele uneia din încăperi era un tablou pe pânză cu chipul aceluiași preot.

¹ C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1967, p. 31

Studiind cu atenție casa se constată că la strămutările efectuate au fost operate unele modificări în poziționarea diferită a grinzilor de la șarpantă ca și a câmpurilor față de locul lor la construirea casei.

În gospodărie se află următoarele construcții: casă, colnă, coteț, fântână și o construcție anexă în care se leagă între ele cuptoriștea (adică bucătăria de vatră) tinda, colna de lemn și găbănașul (adică cămara) (Fig. 4). Grajdul era situat în spatele găbănașului, iar în imediata lui vecinătate erau căpițele de fân și jireada de paie.

Între casă și colnă se află cele două cuptoare: unul pentru copt pâinea, iar celălalt un clotan pentru cazanul în care se fierb lături pentru porci.

Casa a fost construită din bârne masive de gorun, local numite „lodbe”, care ating lățimea de 0,5 m. Talpa groasă de la bază se sprijină pe masivii bolovani de la colțuri și, din loc în loc, între ei s-a făcut o umplutură de piatră mărunță, de râu.

Cursurăul casei și „săgețile” au fost cioplite artistic cu toporul.

Încăperile sunt de dimensiuni importante:

- „soba mare” („casa de goști” sau „casa către uliță”) este de 5,5 m x 5,10 m. În soba mare se află două paturi (pe lângă pereții perpendiculari pe uliță) acoperite cu cergi și două rânduri de perne; pe lângă peretele de la stradă se află o laviță lungă, cu „spătar împietrit”; între laviță și paturi stă o masă mare cu 4 scaune cu spătar; în continuarea unui pat este stelajul, iar a celuilalt este lada de zestre „cu spinare”; pe peretele cu ușa este un cuier de haine și (atârnat de grindă) ruda de culme;

- tinda este organizată astfel: cuptorul (cu vatră liberă) cu băbură se afla în colțul din stânga opus intrării. Băbura făcută din nuiiele împletite și lipite cu lut aduna fumul și-l orienta spre podul casei. În băbură se afuma și slânina. Pe peretele din fundul tindei ca și pe cel dinspre „soba mică” erau două lavițe masive pe care, la nevoie, se putea și dormi. În fața vetrei focului se afla un pat;

- în soba mică erau două paturi (unul pe peretele dinspre târnaț celălalt pe peretele opus. Între paturi se afla masa cu patru scaune, iar pe peretele dinspre ocoluț era lavița. Foarte interesantă era „soba oarbă”, adică un cuptor de formă tronconică, înalt de circa 1,9 m, înconjurat la bază de „pomnol”, adică de o treaptă lată zidită, pe care se putea sta și chiar dormi. Focul se făcea prin tindă unde deasupra vetrei focului era perforată ușa de alimentare a cuptorului. Un cuier, un scaun pentru cofa sau găleata cu apă și un blidar din stinghii și nuiiele curbate se aflau imediat în stânga intrării între perete și capul patului. Deasupra cuptorului cu pomnol, atârnată de 2 grinzele, se afla ruda de culme.

În soba mare și soba mică pereții erau împodobiți cu icoane, farfurii cu ștergare țesute în război, rame cu fotografii de familie și câte o „lampă în laturi”, mare și frumos executată. Iluminatul tradițional din tindă se făcea cu „lampa de cinci”, adică una din cele mai mici lămpi de petrol ce se comercializa în secolele XIX – XX. În „soba mare” și „soba mică”, pe jos, era o podea de scânduri de brad, în tindă era pământ bătut care din vreme în vreme era spoit cu „muruială” făcută din lut galben și balegă de cal.

Pereții, peste tot, erau văruiți în alb, operațiune ce avea loc de fiecare dată înainte de marile sărbători.

Târnațul (prisa) casei are o lățime apreciabilă. Acest spațiu, mărginit de „săgeți”, „șezată”, „gradiște” și „roștei”, avea funcțiuni multiple: era spațiu de trecere, adică intermediar între ocol și spațiul de locuit propriu-zis; la capătul dinspre grădină era scara de acces la pod; toamna, aici se depozitau temporar știuleții de porumb, snopii de cânepă și in, cartofi, dovleci și alte legume, merele, pălăriile de floarea soarelui etc; aici avea loc depănușatul știuleților, baterea cu maiul de lemn a pălăriilor de floarea soarelui, ciupelitul găștelor, scărmanatul lânnei; pe serată, de multe ori, se aflau coșnițele de nuiiele pentru albine ca și „hâburile” cu mușcate; pe ațele întinse și

legate de „săgeți” se puneau rufele și pânzeturile la uscat; nu de puține ori pe peretele lung al casei se fixau, temporar, din loc în loc cuie de lemn pe care erau urzite firele de cânepă sau de lână; vara târnațul putea servi și ca loc de dormit.

Aflându-ne într-o gospodărie de pomicultor se înțelege de ce colna are proporții atât de mari (10 x 6m). Ea trebuia să adăpostească căzile, butoaiele, presa de struguri (sau teascul), unelte și ustensile casnice de tot felul.

Găbănașul avea o podea groasă de lozdoabe de gorun mult înălțate spre a preîntâmpina pătrunderea rozătoarelor aici unde se aflau alimentele, hambarele de făină sau cereale, butoaiele de vinars, slăninile atârinate de grinzi, cada cu varză murată etc.

„Haizașul” (șarpanta) casei este lucrat în „scaune” cu „brăncări”. Este o îmbinare meșteșugită între „grinzele”, „coarne” (căpriori) și învelitoarea de lețuri absolut necesară pentru un acoperiș cu deschidere atât de mare. De subliniat că podul casei era spațiu de depozitare pentru multe produse alimentare și nealimentare: oale mari de ceramică în care se păstrau semințele de cânepă, baloturi de lână, jirebii de cânepă, vase de pomană, grâu, lada de nuiele lipite cu lut pentru păstrat fasole și mazăre, războiul de țesut și alte unelte legate de industria casnică textilă, etc.

Toate construcțiile din gospodărie sunt azi cu învelitori din „țigla măruntă” (solzi) procurată odinioară de la fabrica de cărămidă din Bârsa. Este însă mai mult ca sigur că la origine (secolul al XVIII-lea) casa avea învelitoare de șindrilă care ulterior a fost înlocuită.

În gospodărie există nenumărate unelte și mijloace de transport, piese vechi de mobilier, țesături, ceramică, ustensile casnice etc. care întregesc valoarea documentar – istorică a acestei minunate gospodării de pomicultor din Țara Zarandului.

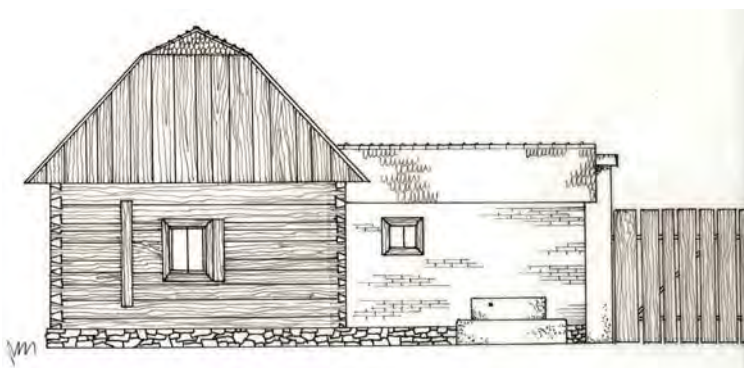
Neântârziat gospodăria în ansamblul ei ar trebui declarată monument istoric. Iar dacă păstrarea ei nu este posibilă la Almaș, achiziționarea de către unul din marile muzee în aer liber din România ar fi o soluție salvatoare.

După știința noastră este cea mai mare casă construită în lemn de gorun în România, iar din punct de vedere artistic una dintre cele mai izbutite între spațiile tradiționale de locuire la români.

Summary

Almas is a beautiful settlement of Country Zarand, the valley Crișului White County Arad. The first documentary mention that speaks of this village is in 1334. So, city include the 675 years since the first mention in a document there is a settlement. În traditional household, the number 283, today the property of Theodore Miclea. The house belonged to his grandfather Miclea, the names are household Mihai. În following construction: house, colnă, kennel, fountain and an annex building that are interlinked cuptoriștea (i.e.: kitchen hearth) entrance hall, wood and găbănașul colnă (i.e.: store) (Fig. 4). Găbănașului stable was situated behind and in close vicinity were capitals of hay and straw jireada.

Lista ilustrațiilor

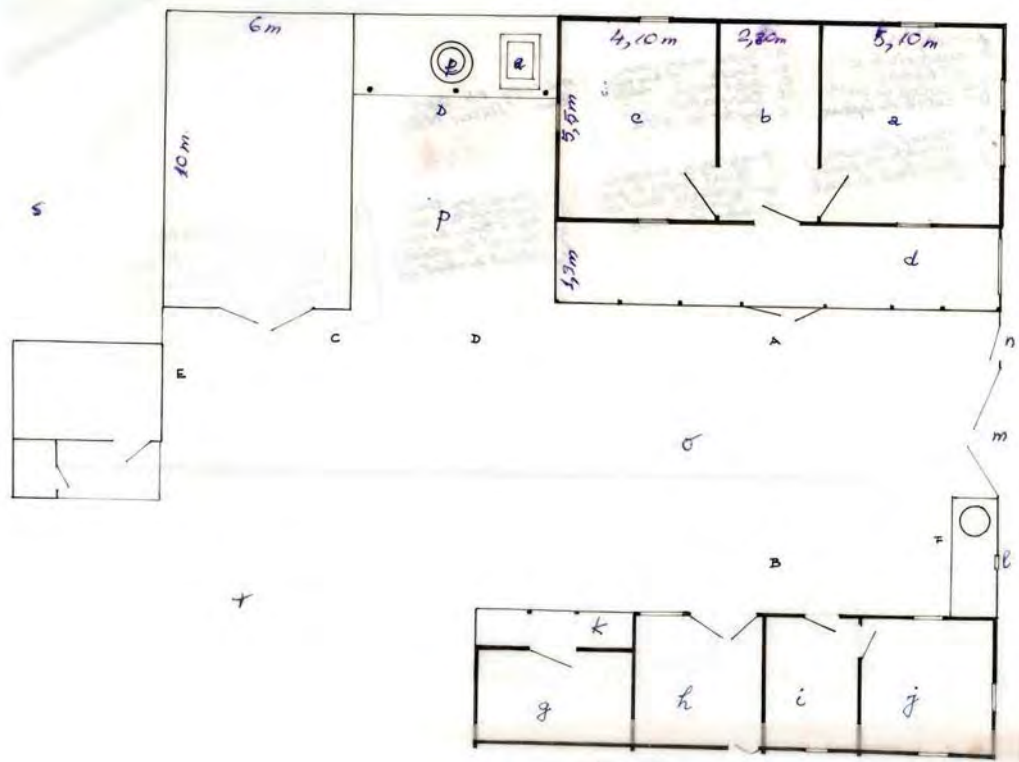
1. Almaș nr. 283. Gospodăria pomicultorului Miclea Teodor,
Frontul stradal.

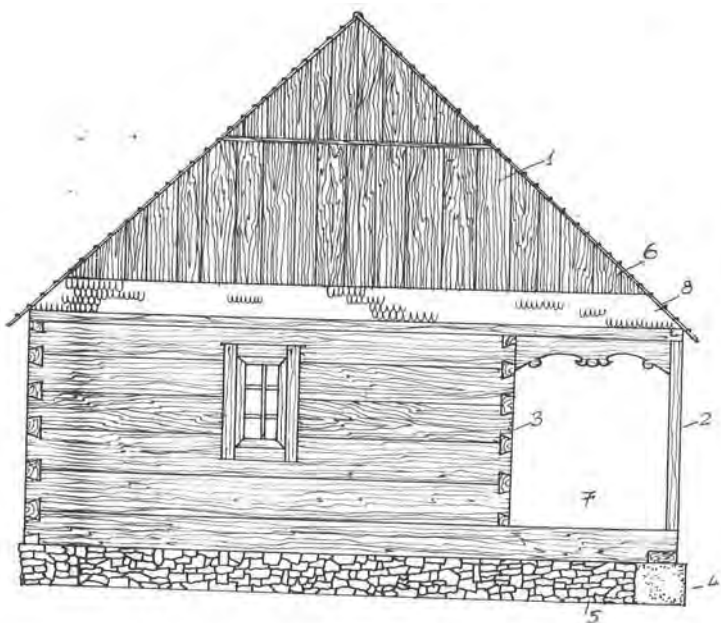
2. Frontul stradal.

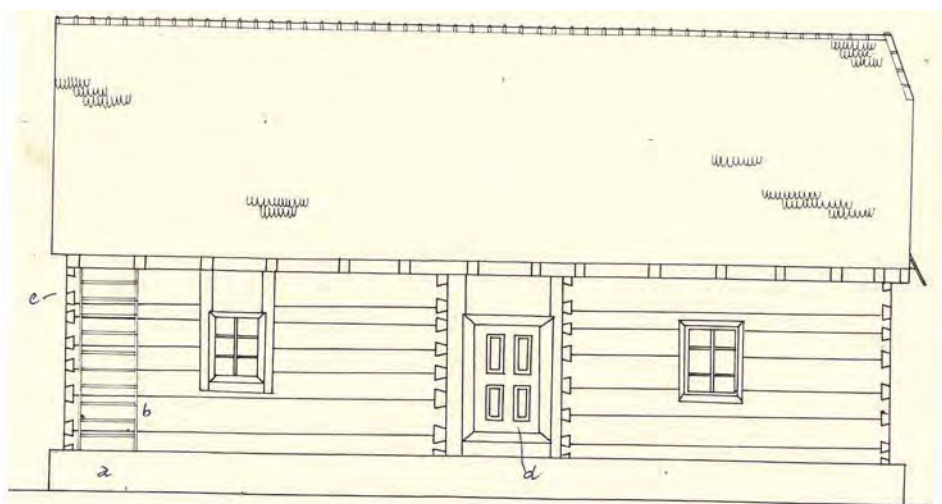
3. Fereastră nouă adăugată în anii '60 ai sec. al XX-lea

4. Planul general al gospodăriei: A. casa; B. cuptoriște și găbănaș; C. colnă la șură; D. colna de cuptoare; E. cocină de porci și cotețe de păsări; F. fântână cu roată; a. „sobă mare” sau „casa de către uliță”, „camera de goști”; b. tinda; c. „sobă mică”; d. târnaț; e. cuptor de pită; f. „clotan” cu cazan de fiert hrana la porci; g. găbănaș (sau cămară); h. colna de lemne; i. hudă (sau tindă); j. cuptoriștea (sau bucătăria de vară); k. târnaț la găbănaș; l. „vălăul” (jgheabul) de piatră pentru adăpatul vitelor; m. Vramnița (poasta); n. porțița la ocol; o. ocol; p. ocoluț; t. arie pentru nutrețuri; s. grădina de zarzavaturi.

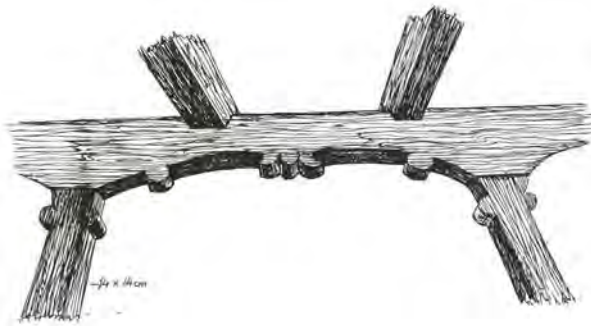
5. Casa (Desen la 4 august 1978). Fața casei spre grădină.

6. Casa. Peretele spre curte; se vede și amplasamentul scării de acces la pod.

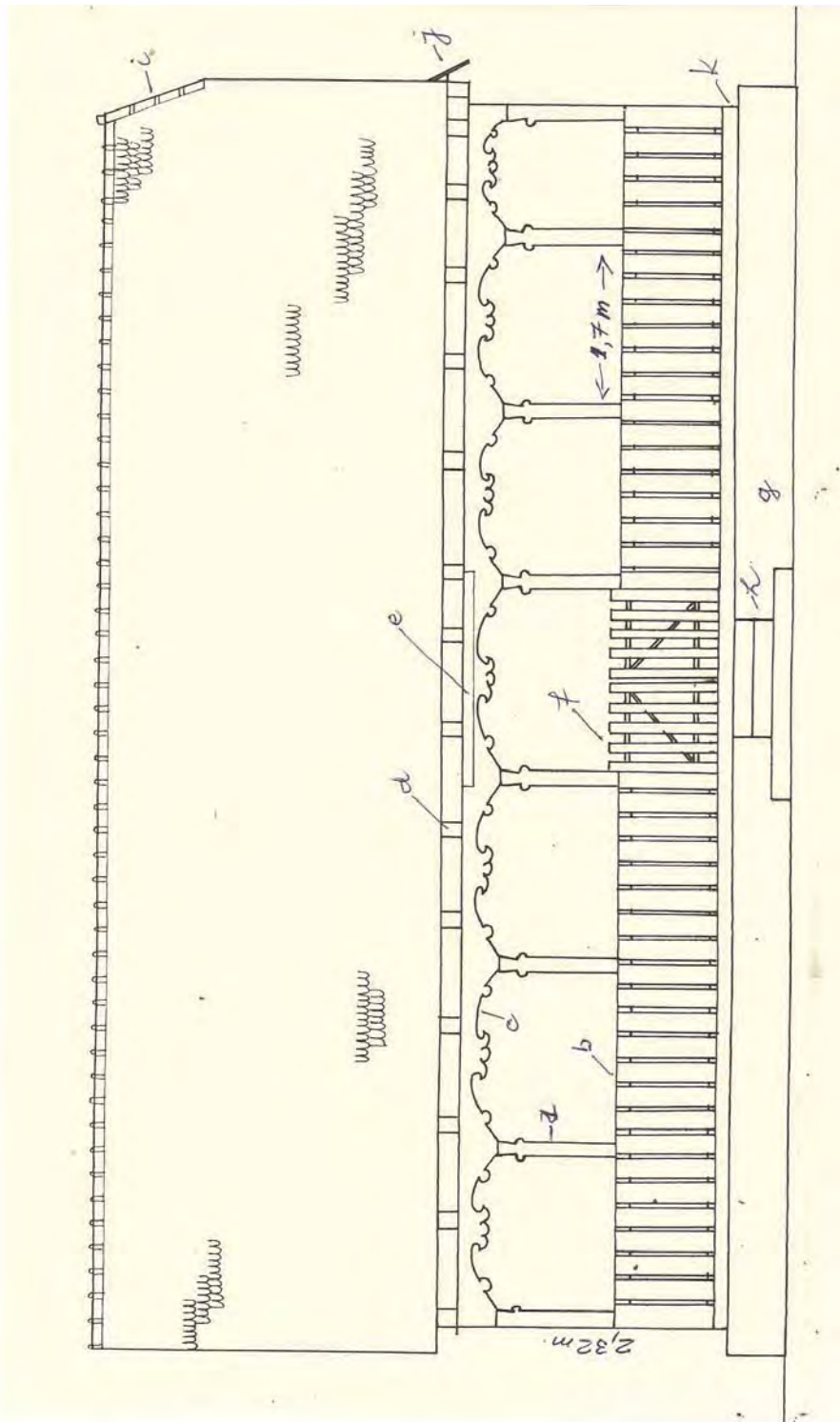
7. Casa. Detaliu la cursurău și săgeată.

8. Casa. Detaliu la târnaț: grinzele, cursurău și săgeți.

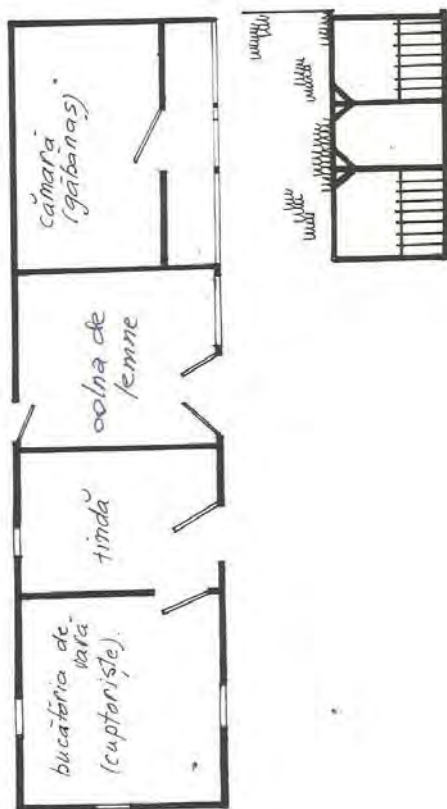
9. Casa. Târnațul casei: a. săgeată; b. șezată; c. „cursurău înflorat”; d. grinzană; e. colniță de scară; f. roștei; g. temelia casei; h. treptele de piatră; i. „șută la acoperiș” (pinion); j. lăcrimar protector al ferestrelor; k. talpa casei.

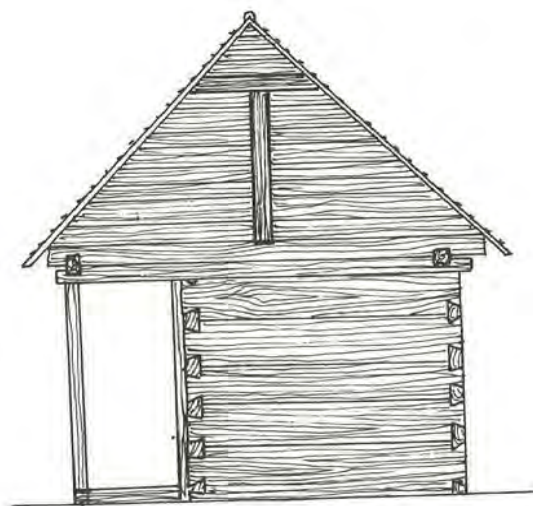
10. Casa. Ferestrele spre stradă.

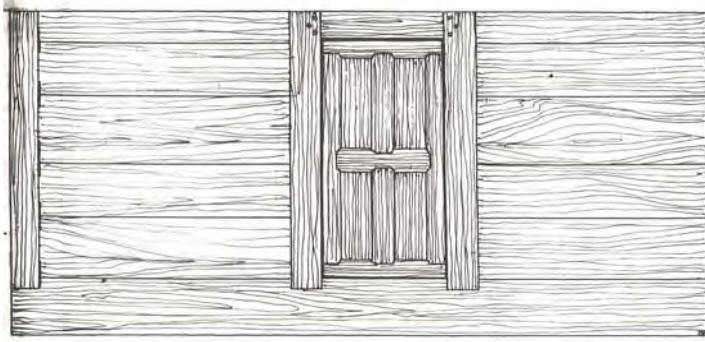
11. Casa. Ferestrele spre stradă.

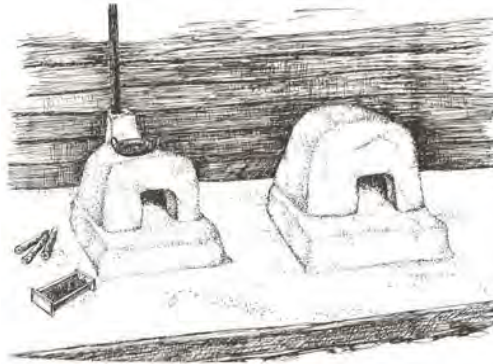
12. Cuptoriștea cu găbănaș. Plan general și vedere la târnațul găbănașului.

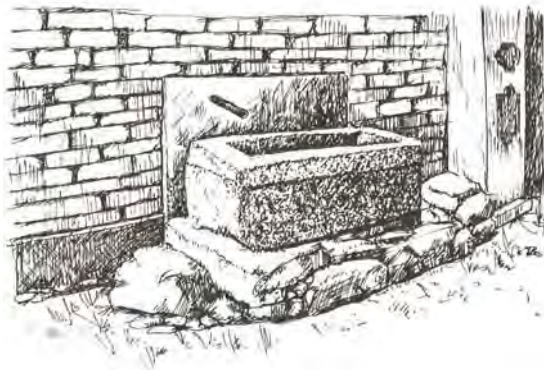
13. Găbănașul. Peretele spre arie.

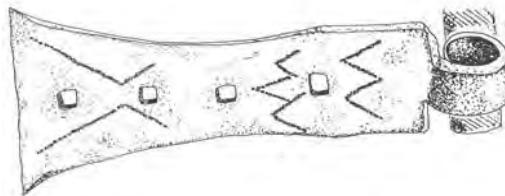
14. Găbănașul. Ușa.

15. Cuptorul de pită și cuptorul clotan pentru cazanul de fiert lături pentru porci.

16. Valăul de piatră pentru adăpatul vitelor.

17. Casa. Țâțână forjată de un fierar local pentru ușa de la casă.

O introducere în cultura populară din Vâlcea (substratul și stratul)

conf. univ. dr. Ioan St. Lazăr
antimivireanul@hotmail.com

Concept modern (vezi. engl. *Folklore*, în sec. al XIX-lea), cultura populară, înțeleasă ca totalitate a tradițiilor, a formelor și manifestărilor etnofolclorice de factură orală și de sorginte rurală, tinde, în epoca modernă, să acopere și o parte din expresiile habituale semiurbane (ale celor care au venit de la sat la oraș). Vom încerca, aici, să reliefăm doar „media istorică” a culturii orale, populare, așa cum s-a configurat ea în răstimpul de la obârșii până azi, pe dimensiunile autentice.

Referințe. Cele mai multe mărturii și studii privind cultura populară vâlceană aparțin, cum e și firesc, cercetătorilor vâlceni de origine (prof. I.I. Alexandrescu, înv. Marin Badârcea, pr. Teodor Bălășel, Eugenia Bănescu, prof. Gheorghe Bobei, prof. Marin Brânar, prof. Constantin Ceaușu, pr. Gh. F. Ciușianu, Maria Cioară-Bâtcă, prof. Nicolae Ciurea-Genuneni, Maria Constantinescu, Eugen Deca, prof. Aurelian Didicescu, Toma Dragu, înv. Alexandru Enăchescu, înv. Gh. Fierăscu, pr. Gheorghe Fira, Nicolae Georgescu, Mihail Gregorian, dr. Gheorghe Iordache, prof. Emil Istocescu, prof. Costea Marinoiu, dr. Constantin Mohanu, prof. Dumitru Mitran, înv. Iulian Nicolaescu, Marin D. Nițu, prof. Ion Pașol, Dumitru Păunescu, prof. Ion Piloiu, C. M. Popescu, înv. Ion N. Popescu, asist. univ. Adina Rădulescu, prof. Vartolomei Todeci, prof. George Voica, Dragoș Vrânceanu, înv. Ilie Zugrăvescu ș.a.) sau vâlceni prin adopțiune (Traian Cantemir, pr. Gh. Cârstoiu-Frunzaru, Gheorghe Deaconu, N. I. Dumitrașcu, pr. Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, Ioan St. Lazăr, Emil Marica, C. N. Mateescu ș.a.). S-ar putea constitui și o categorie de „vâlceni prin pasiune”, cuprinzând specialiști de pe plan central care au acordat o atenție specială cercetării de profil în Vâlcea: Andrei Pandrea, Paul Petrescu, Mihai Pop, Elena Secoșan, Barbu Slătineanu, Paul H. Stahl, Georgeta Stoica, Cristea N. Țapu, Ion Vlăduțiu, Romulus Vulcănescu, Silvia Zderciuc și, mai recent, Nicolae Constantinescu, Corina Mihăescu, Cornel Bălosu ș.a. Referințe și interpretări importante privitoare la cultura și arta populară din Vâlcea se regăsesc în lucrări semnate de specialiști precum: pr. Gheorghe Alexe, Al. I. Amzulescu, Ovidiu Bîrlea, Florea Bobu-Florescu, Corneliu Bucur, Octavian Buhociu, Ion Conea, Iordan Datcu, Constantin Eretescu, Vasile V. Filip, Ion Ghinoiu, Iosif Herțea, Herbert Hoffmann, Gheorghe Ionescu, Corina Nicolescu, Ovidiu Papadima, Teodor Pleșa, Barbu Slătineanu, Gr. Tocilescu, Vasile Vârcol, Teodora Voinescu ș.a.

Informații prețioase au dat învățătorii vâlceni din secolul al XIX-lea care au răspuns chestionarelor trimise de către Nicolae Densusianu și B.P. Hasdeu; de asemenea, multiple mărturii despre viața etnofolclorică vâlceană au comunicat învățătorii, profesorii și preoții vâlceni pentru Arhiva de Folclor de la Cluj (lui Ion Mușlea), precum și în revistele interbelice de folclor *Izvorașul*, *Șezătoarea*, *Ion Creangă*, *Suflet oltenesc* ș.a.; recunoscători trebuie să fim și rapsozilor, meșterilor populari și animatorilor locali care au cooperat la anchetele de teren inițiate de cercetători de la Institutul de Etnografie și Folclor, de la centrele zonale ale Academiei Române, de la Muzeul Satului, Muzeul „Astra”, Muzeul Olteniei și alte instituții. Sunt de evidențiat și cercetările contemporane colective în Țara Loviștei inițiate de prof. Mihai Pop (v. seria editorială *Folclor din Țara Loviștei*) și continuate de prof. Nicolae Constantinescu (v. seria *Laboratorul Boișoara*), precum și cele organizate în

Loviștea și în diferite arii vâlcene de către Centrul Județean al Creației Populare și Asociația folcloriștilor și etnografilor vâlceni, sub conducerea prof. **Gheorghe Deaconu**. Cu asemenea bogate referințe¹, cultura populară vâlceană are fixate reperele și trăsăturile caracteristice, patrimoniul ei material și cel imaterial având a fi păstrat „viu”, conservat, valorificat și înnoit, în raport de condițiile și exigențele contextelor din prezent și din viitor.

Rădăcinile. *Suntem aici de când se știu Carpații/ Și Dunărea și tot ce e-n cuprins* – afirmă fundamental peste veacuri poetul (un poet vâlcean, **George Țârnea**). Ca și celelalte zone etnofolclorice românești, cultura populară vâlceană își are obârșiile în epoca arhaică/ sau preistorică (din neolitic la epoca aramei, a bronzului și cea a fierului); ea perpetuează, prin unele tipuri de obiecte, forme și decorațiuni, o seamă de caracteristici ale culturilor arheologice (Starčevo-Criș, cu grupul Cârcea-Valea Răii, Boian, Sălcuța, Coțofeni, Glina, Verbicioara, Hallstatt ș.a.) stratificate în timp în arealul nord- și sud-dunărean și identificate și pe teritoriul Vâlcii (v. **Pr. Gheorghe Petre-Govora**, *O preistorie a nord-estului Olteniei*. Rm. Vâlcea, Ed. „Petras”, 1995). Descoperirile de aici evocă - desigur, fragmentar - o locuire neîntreruptă în zonă, un habitat mereu adaptat la condițiile ei naturale, ca și la transformările economice, sociale și culturale produse în timp. Din neoliticul așezării pentru cultivarea pământului, creșterea animalelor și inițierea meșteșugurilor (de construcție a locuinței, de „țesut” pentru port și textile de interior, olărit ș.a.) până în epoca metalelor, s-au produs, odată cu așezarea migratorilor indo-europeni (protodacii) și asimilarea (nu și exterminarea!) autohtonilor, schimbări capitale în evoluția locuitorilor: prima mare diviziune a muncii (între păstori și agricultori), substituirea matriarhatului cu patriarhatul, prelucrarea metalelor (inclusiv pentru arme), diversificarea meșteșugurilor și a schimburilor de produse, trasarea drumurilor comerciale, cristalizarea unei noi viziuni religioase și a ritualurilor aferente, stratificarea socială (incluzând nivelurile religioase, militar și productiv), rafinarea formelor și decorațiunilor obiectelor de cult și utilitare – toate acestea reflectând o creștere pregnantă a civilizației materiale și a celei spirituale.

Ținutul Vâlcii, datorit cu cele trei forme principale de relief (munți, coline, șesuri), favorabile unor habitaturi stabile, precum și cu bogății naturale excepționale (păduri, ape, sare, aur ș.a.), va deveni, în spațiul său subcarpatic, un veritabil centru economic (bazat pe exploatarea de sare de la Ocnele Mari, încărcată în târgul antic de la Răureni și transportată apoi cu plute pe Olt ori cu alte mijloace pe uscat), dar și un centru politic și militar (prin constituirea cetății de pământ Buridava, a tribului buridavensilor din care, probabil, provenea și Burebista, întemeietorul statului dac). Deloc întâmplător, locurile menționate sunt aproape unele de altele, aparțin aceluiași areal central-vâlcean și sunt înconjurate de așezări rurale ce vor releva comportamente etnografice semnificative (arhitectura de lemn, prelucrarea lemnului, a pieilor, textilelor, ceramica arsă ș.a.); unele așezări (ca Buda, Vlădești, de azi) erau, desigur, centre meșteșugărești deservente, durabile în epoca feudală; tot aici au ieșit în evidență și comportamente de natură spirituală (altare și alte relicve neolitice, decorațiuni magice, modalități ritualice – de înhumare ori de incinerare, figurine mitologice precreștine ș.a.).

Desigur, reliefația mai recentă, într-o carte anume (a pr. **Gh. Petre-Govora**), a majorității materialului preistoric vâlcean (descoperit, descris și identificat pe culturi) nu a permis interpretarea lui din perspectivă estetică (pentru forme și decorațiuni) – ca

¹ Menționăm faptul că regretatul folclorist și literat **Dumitru Mitrana** avea în lucru *Bibliografia etnofolclorică vâlceană*, rămasă în mss.

în sinteza *Arta preistorică în România* de **Vladimir Dumitrescu** (1974), și nici configurarea treptată a vieții spirituale – ca în capitolele referitoare la mitologiile „pre-dacă”, „proto-dacă” și „dacă” din vol. *Mitologia română* de **Romulus Vulcănescu** (1985). Ca atare, a releva care dintre aspectele tradiționale ale culturii populare vâlcene își au obârșia în „substratul” ei preistoric, nu poate fi decât o aproximare, pentru care, totuși, n-ar putea fi negate unele repere precum:

- în privința tipurilor de așezare: evoluția de la așezări risipite către așezări adunate;

- în privința planurilor de locuință: formele cele mai vechi – bordeie, precum și colibe din pari și nulele la suprafața solului, ambele ca locuințe colective, uneori grupate pe mobile în preajma izlazurilor pentru vite; spre sfârșitul intervalului, se adaugă cetățile de pământ întărite cu șanțuri și valuri ²;

- în privința ocupațiilor: perpetuarea, până azi, în forme evoluat, a ocupațiilor arhaice adecvate la condițiile și resursele naturale ale ținutului: agricultura și păstoritul (reținem, după **Ion Conea**, și profilul agro-pastoral al depresiunilor intra-montane), prelucrarea lemnului, a plantelor textile, exploatații de sare, aur, cărbune de lemn, olăritul de mână și la roată ș.a.;

- în domeniul portului și al textilelor: zăvelca mare de pe valea Oltețului, asemănătoare cu rochiile-clopot ale figurinelor (cultice) din cultura Gârla Mare – Cârna; cămașa feminină încrețită la gât și cu „râuri” discrete pe brațe și piept, caracteristică portului ciobănesc de azi și asemănătoare cu cămașa femeilor dace;

- în domeniul ceramicii: multe forme de vase de diferite mărimi, lucrate în centrele de olari care nu mai sunt azi productive (Dăești-Popești, Zătreni, Slătioara, Lungești ș.a.), sunt asemănătoare cu forme de vase specifice culturilor Coțofeni, Glina, Verbicioara; diferențierea tehnicilor, formelor și decorației atunci și acum în raport cu destinația obiectelor: pentru uzul comun sau pentru uzul cultic ori privilegiat;

- în privința motivelor ornamentale: frecvența motivelor geometrice, respectiv: linii și puncte (în diferite combinații: hașuri, linii punctate, linii însoțite de puncte ș.a.), valul, zig-zagul, meandru – sugerând cultul apei, dar mai ales cercuri, x-uri, rozete și spirale (în diferite configurări) – legate de cultul solar; dintele de lup, coarnele de berbec afrontate, brăduțul înscriu motive zoo- și fito-morfe cu semnificații mitic-simbolice, azi uitate.

Devenirea. Aspecte precum cele arhaice și antice de mai sus pot fi considerate ca ținând de **substratul** culturii populare vâlcene, pe când devenirea ei implică stratul și adstratul. În această privință, contrar viziunii lui Romulus Vulcănescu referitoare la nașterea și devenirea mitologiei române prin etape de substrat, adstrat și strat³, adoptăm, în mod mai adecvat, modelul din teoria straturilor limbii; în virtutea acesteia, pentru istoria limbii și a culturii române, *substratul* este traco-getic, *stratul* îl constituie perioada formării poporului și a limbii lui prin conviețuirea daco-romană creștină și prin îmbogățirea noului idiom cu un bogat lexic slav, iar *adstratul* implică, deopotrivă cu continuitatea și evoluția limbii și culturii autohtone, influențele geohistorice succesive: maghiară, cumană, turcă, neogreacă ș.a.m.d.

Ca atare, pentru cultura populară românească, în general, și pentru cea vâlceană, în mod exemplificativ, perioada în care se constituie **stratul** este aceea de la cucerirea romană (*descălecatul țării cel dintâi, de la Traian Împăratul* – cum spunea **Miron Costin**) până la întemeierea statelor feudale românești (*descălecatul cel de-al*

² v. **Grigore Ionescu**, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*. București, Editura Academiei, 1983, pag. 18, 23.

³ v. **Romulus Vulcănescu**, *Mitologia română*. București, Editura Academiei, 1985, pag. 49-51.

doilea – cum spunea același cronicar), în timp ce perioada de **adstrat** o reprezintă, deopotrivă cu continuitatea neîntreruptă a culturii populare ca strat, treptele ulterioare, implicând diversele influențe social-culturale interne și externe și topirea lor în sintezele stilistice succesive (precum aceea din epoca brâncovenească).

Pentru a reduce demonstrația numai la cultura populară vâlceană, considerăm că **stratul** acesteia s-a edificat prin perpetuarea, transformarea și îmbogățirea substanțială a elementelor de substrat, la nivelul folclorului (în limba română, aflată în curs de formare și stabilizare) și la nivelul etnografiei (cu însemnele habitatului identitar), în condițiile istorice ale conviețuirii daco-romane și ascendenței creștinismului, ale migrațiilor devastatoare, ale configurării „economiei naturale” feudale și ale frământărilor ce au dus la întemeierea formațiunilor politice prestatale și statale. Toate aceste condiții istorice succesive ar putea fi percepute ca tot atâtea „trepte” ale procesului de edificare, pe traseul căruia noul popor ce s-a format trecând de la structuri social-economice rurale și urbane (în timpul ocupației romane) la structuri strict rurale (după retragerea aureliană), a manifestat câteva constante care au avut un rol determinant în păstrarea identității sale: obștea țărănească, economia naturală și obiceiul pământului (*jus valachicum*).

Stratul culturii populare se constituie în acest răstimp doar în lumea satului și are, de aceea, un caracter eminentemente țărănesc – teme pentru evoluțiile din perioada ulterioară; el poate fi caracterizat prin repere precum:

- constituirea bazei daco-romane a vieții materiale și spirituale locale prin cultivarea pământului de către daci, dar și de către coloniștii (și uneori, chiar soldații) romani, prin arderea împreună și folosirea deopotrivă a vaselor dacice și romane, dezvoltarea unor meșteșuguri legate de „ideea” romană constructivă (pietrăritul, cărămidăritul ș.a.), precum și prin împletirea tradițiilor mitologice-religioase și a practicilor rituale dacice și romane (având o sorginte indo-europeană comună) cu unele culte orientale (în special, mitraismul), dar mai ales cu creștinismul;

- configurarea profilului rural al vieții populare materiale și spirituale după retragerea armatei și administrației romane din Oltenia și invaziile popoarelor migratoare care au distrus orașele și cetățile construite de către romani, populația locală (de acum, mixtă) rămânând să se întoarcă la condiția rurală (*Pe când creșteau, din două neamuri, prunci,/ Un împărat al lor îi părăsi,/ dar ei pe-acesta nu-l umară, ci/ rămăseră în treaba lor prin lunci...* – evocă această vreme un poet vâlcean, **Dragoș Vrânceanu**, în volumul său reprezentativ *Poemele transhumanței*);

- tradiția întemeierii de așezări izolate în păduri, prin defrișare parțială, pentru securizarea din calea cotropitorilor (care, în această perioadă, sunt migratorii jefuitori, iar, în perioada următoare, vor fi, la fel de cruzi, turcii și tătarii, rămași în memoria folclorică); în această perioadă începe și tradiția bejenirilor dinspre șes către zona colinară și cea montană, dar și din Transilvania, tradiție identificabilă și după originea neamurilor din localitățile acestor zone. *Existau adevărate culoare, de-a lungul apelor sau al drumurilor pe unde s-au așezat, alături de localnici, noii veniți fie din nord, fie din sud, unii pe un mal, alții pe alt mal al aceluiași râu (ca la Vaideeni), unii mai lângă pădure, alții mai la drum (ca la Băbeni); există adevărate valuri de neamuri întâlnite la sudul și apoi în zona centrală a județului (de la Stănești la Bunești, de pildă); există un schimb de mărci culturale (motive artistice) în același sat, în aceeași arie zonală, în același județ, care conferă pitoresc și armonie oamenilor și manifestărilor lor...⁴.*

- restructurarea vieții religioase și a comportamentelor mitologice și etnofolclorice în raport de profilul rural al vieții spirituale și de prestigiul identitar al

⁴ **Ioan St. Lazăr**, *Vâlcea al fresco...* Râmnicu-Vâlcea, Editura „Almarom”, 2003, pag. 20. (Biblioteca Programului cultural „Vâlcea în spațiul spiritual național”).

creștinismului (față de religiile migratorilor efemeri); substituirea treptată de către panteonul creștin a panteonului mitologic ancestral autohton, acestuia rămânându-i, mai ales, elemente din resortul demonologic (care n-a putut fi înlocuit decât parțial și numai cu singura ființă negativă/Satana sau exponenții ei din orizontul religiei creștine); acum, o enclavă etnografică izolată precum depresiunea Țării Loviștei își fixează engrama arhaică a credințelor mitologice și a tradițiilor folclorice;

- configurarea geografiei drumurilor de interes economic (întâi, *drumurile sării*, de la Ocnele Mari – Buridava/Râureni în lungul Oltului ori către vest, prin depresiuni până la celălalt mare râu oltenesc, Jiul) sau de interes strategic-militar (întâi *limesul alutan*);

- re(așezarea) structurii ritualurilor/obiceiurilor legate de muncile de peste an și a ritualurilor/obiceiurilor legate de viața omului (naștere, nuntă, înmormântare) conform cu specificitatea habitatului rural (agro-pastoral) și a mentalității sale de relaționare magico-mitică între ale Cerului și ale Pământului - în contextul ascendenței religiei creștine în viața populară;

- adecvarea tradiției dreptului civil roman – ca *jus valachium*, *lege a pământului* (și *lege a țării*), lege nescrisă – pentru reglementarea relațiilor sociale, economice și morale în interiorul obștilor țărănești (în care, la începutul feudalismului, proprietatea era în devălmășie, iar apoi, către sfârșitul perioadei, a început să se împartă pe neamuri, din care au evoluat boierii/jupanii și conducătorii militari, polarizând societatea);

- relația organică cu pădurea, care implică manifestarea *civilizației lemnului* (locuință, anexe, utilaje, unelte, obiecte utilitare) și instituie una dintre caracteristicile cele mai profunde ale culturii și artei populare (inclusiv, vâlcene): *deschiderea către natură, inter-comunicarea cu ea*⁵; aceasta este evidentă în: amplasarea, planul și proporțiile locuinței în funcție de relieful locului, atașarea la casă a prispei cu sală și pridvor deschis (pe o latură), prezența elementelor naturale (stilizate geometric și figurativ) pe textilele de interior, decorația simbolică a portului popular, în special cel femeiesc, cu însemne stilizate (ale soarelui, lunii, stelelor, câmpului cu flori);

- fixarea tehnicilor și a tipologiei meșteșugurilor rurale (de prelucrare a lemnului, a lutului, a pieilor, textilelor ș.a.) conform cu condițiile oferite de mediul natural și în raport de necesitățile familiale și sociale reduse ale „economiei naturale” autarhice;

- principiul estetic al perioadei: clasicul *utile cum dulci*, realizând un echilibru între utilitatea actului folcloric sau a obiectului etnografic și intenționalitatea lui estetică funcțională (la proporții moderate, însă). Este perioada în care, spre exemplu, ornamentele de bază ale ceramicii de la Buda-Vlădești: *spirală* (azi, „melcu”) – simbol pentru soare, *meandru* (azi, „șencălău”/„șerpălău”/„șerămpău” ș.a.) – pentru apă, și *brăduțul* – pentru pomul vieții ridicându-se din pământ în văzduh (datorită acțiunii soarelui, pământului, apei și aerului!) erau înțelese în conexiunea lor simbolică, totalizantă; aceasta reunea „elementele primordiale” într-o „sintaxă” plastică reprezentativă a Vieții, care conferea vasului funcția de a exprima o viziune robustă, luminoasă asupra existenței. Ca atare, în această perioadă, ca un reflex „condiționat” al epocii magico-mitice, se structurează sintaxele decorative funcționale pe obiectele meșteșugărești implicate într-o destinație simbolică; această decorație „ștampilează” obiectul cu o semnificație mito-poetică, fără de care valoarea lui contextuală ar fi redusă, formală; amintim, în acest sens, (și) măcar exemplul vaselor funerare, al căror decor simplu le servește consonant funcționalitatea;

⁵ v. **Constantin Joja**, *Sensuri și valori regăsite*. București, Editura „Eminescu”, 1981, îndeosebi pag. 21-28; **Paul Petrescu**, în vol. *Arta populară din Vâlcea...*, *Monografie – album*. Râmnicu Vâlcea 1972, pag. 53 ș.c.l.

- un număr însemnat de sate vâlcene sunt consemnate într-un document transilvănean din secolul al XIII-lea (*Diploma Cavalerilor Ioaniți*) și este de presupus că solidarizarea acestor sate a constituit, în Vâlcea și împrejur, o primă formațiune pre-statală, înaintea „descălecatului” lui Negru-Vodă, anume cnezatul lui Farcaș (al cărui nume maghiar traduce – după N. Iorga – un Vâlcu slav, local, ce va fi reluat apoi, dând și numele județului); această ipoteză are, însă, azi și contraargumente.

Perioada - pe care, doar convențional, o numim de **adstrat** - comportă, la rândul ei, câteva „trepte”, care-i definesc succesiv trăsăturile și profilul dinamic (în procesualitatea istorică inerentă); treptele respective parcurg feudalismul românesc mijlociu și pe cel târziu, fixând culturii populare tradiția medievală, dar acced și în epocile premodernă, modernă și contemporană, în care contactul inerent și intens cu lumea urbană și sistemul mass-media îi este culturii populare tradiționale mai degrabă nociv, destructurând-o accelerat.

Summary

The current paper consists of a fragment of much more developed study dedicated to the becoming of the folk culture in the Valcea county – Romania; that's why it starts with a bibliographic horizon where the researchers of this field are mentioned, both Valcenian and non-Valcenian of origin. Going further, the author, in a cultural archaeological approach, carries in the beginning stages: the substrate (prehistoric) and the stratum (historic-concrete, the formation period of the Romanian people, language and its folk culture). Counting on the archaeological and ethnological researches, the author configures featured landmarks to every step, also, revealing their continuity features: the adequacy to the landforms and natural resources, “Wood Civilisation”, the economic, social and cultural role of the river Olt, “the Salt's Roads”, the Fair from Raureni, the agro-pastoral occupations and the crafts with their classical principle of production “utile cum dulci”. All these confers a unique historical-ethnographic profile to Valcea county.

Casa tradițională cu foișor din Vâlcea

Dr. Ionuț Dumitrescu

ionut_gabriel1981@yahoo.com

Casa cu foișor vâlceană se situează printre cele mai izbutite case românești. Adaptată unui climat moderat ca temperatură, dar schimbător, prin foișorul care este, în fond, un spațiu de locuit semiadăpostit, legată de economia unei regiuni pomicole și viticole, casa vâlceană este perfect integrată în peisajul și viața locală. Casa vâlceană este una dintre locuințele care dezleagă, poate cel mai bine, înțelegerea evoluției ansamblului foișorului din climatul moderat al zonei de la sud de Carpați. Casa cu foișor vâlceană se prezintă sub două variante principale: casa cu foișor joasă și casa cu foișor înaltă. În forma sa cea mai modestă, dezvoltată numai pe parter, această locuință se deduce din casa simplă a timpurilor îndepărtate, căreia i se adaugă foișorul în fața intrării¹.

Foișorul este un element important care poate sluji la elaborarea unei clasificări a arhitecturii vâlcene și, mai ales, la definirea caracteristicilor ei. Prin însușirile sale arhitectonice și prin numărul mare de exemplare întâlnite, foișorul și, firește, casa cu foișor reprezintă una dintre cele mai izbutite realizări ale meșterilor de case vâlceni și, implicit, români.

Principala caracteristică a foișorului este dată de funcția sa socială. Foișorul nu este numai o construcție menită numai să apere intrarea casei de intemperii, ci, în primul rând, un spațiu care face legătura între interiorul casei și gospodăria cu acareturile ei, și în care se desfășoară o bună parte din viața familiei țărănești în anotimpurile cu climă favorabilă. Legat de condițiile naturale din zonă și, în special, climatice, foișorul suplinea rigiditatea încăperilor închise care, în timpul anotimpurilor călduroase, erau uneori inconfortabile². De aceea, foișorul a preluat, pentru sezonul cald, o serie de funcții ale încăperilor închise și, anume, deseori în foișor este instalat un pat cu rost permanent, fiind fixat de stâlpii și de balustrada acestuia; nu lipsește nici războiul sau urzoiul, după cum sunt prezente și o masă și scaune. Adică, o parte din lucrul membrilor familiei, precum și masa și odihna acestora aici se petrece. În același timp, din foișor se putea lesne observa toată curtea și mișcarea animalelor și păsărilor, se puteau și supraveghea cămărilor cu haine și magaziile cu provizii.

Ca spațiu semiadăpostit, foișorul s-a dezvoltat pe baza unui alt element preexistent și de arhaică tradiție în arhitectura țărănească românească, anume, pe baza prispei. Prisma avea dezavantajul că era prea îngustă și nu permitea desfășurarea unor activități mai complexe, așa cum permite foișorul. Pe de altă parte, adăpostită numai sub prelungirea streșinii, prispa nu era nici apărată foarte bine împotriva vreunei intemperii. Cu vremea, însă, foișorul, dintr-un simplu element spațial complementar, s-a transformat, ca arhitectură, prin includerea altor funcții, ca urmare a schimbării, mai ales, a elevației casei.

În cursul secolului al XVIII-lea și, mai cu seamă, în cel de-al XIX-lea, foișorul și-a asumat și funcția de podest de acces la etaj prin intermediul unei scări de acces, care urca la el înainte de a trece în camere. Intrarea în pivnița de la nivelul inferior s-a muta sub foișor pentru că între temelie de piatră a casei și peretele susținător al foișorului se putea lăsa un spațiu liber, „gârliciul”, de mare folos pentru adăpostirea provizorie a unor unelte și care acționa și ca un spațiu izolator în ce privește căldura și

¹Andrei Pănoiu, *Din arhitectura lemnului*, Ed. Tehnică, București, 1977, p. 83

²Paul Petrescu, *Arhitectura țărănească în lemn din România*, Ed. Meridiane, Buc., 1974 p. 40

frigul, foarte util pentru produsele supuse fermentației din pivniță și pentru cele amenințate de îngheț. Așa se face că, în decursul timpului, forma clasică a foișorului a ajuns cea consacrată: o terasă de perimetru pătrat așezată în fața intrării în casă, cu un acoperiș separat și dedesubtul căreia se află intrarea în pivniță, iar la terasa îngrădită urcă o scară de acces.

Din Vâlcea până în Buzău apare des compoziția cu foișor și scară acoperită în dreapta sau în stânga volumului³. La casa simplă, dacă este foarte joasă, la nivelul terenului, accesul se face direct în foișor, la contactul lui cu corpul casei, foișorul constituind astfel, ca și prispa, un adăpost, un umbrar în fața intrării, de străveche și aproape universală tradiție. La casa simplă pe soclu, cu sau fără pivniță, foișorul poate să apară ca o dezvoltare a podestului scării. Aceasta îi permite ca, odată cu înălțarea tipului de plan, să închidă în soclul său – în teren denivelat sau nu – un adăpost pentru păsări sau, mai înalt, să acopere el însuși scara de coborâre la pivnițe formând gârliul pivniței⁴. În ambele cazuri și independent de orientarea ei, scara poate rămâne neacoperită, așa cum am întâlnit la casele Cotoră Vasile din satul Bârzoteni și Constantinescu Teodor din satul Jiblea, ambele construite la începutul secolului al XIX-lea.

Și la casa joasă, și cu atât mai mult la casa înaltă, scara se acoperă printr-o supralărgire de streșină, cel mai adesea ondulată și ușor lăsată, rezultând din racordarea versanților de fațadă ai casei și foișoare cu două conuri – unul convex pe muchia acoperișului și unul concav pe pleătoarea dintre acoperișul foișorului și al casei⁵, așa cum am întâlnit la casa Răceanu Ion din satul Cheia. Toate aceste forme, cu casa pe soclu de piatră, în general tencuită, și numai cu foișorul în lemn și cu stâlpii ciopliți, constituie un tip de arhitectură cu foișor vâlceană.

La toate cele trei categorii de case vâlcene, casa joasă, casa înălțată pe soclu și casa pe două nivele se întâlnește într-un număr apreciabil de cazuri foișorul. La toate aceste construcții foișorul apare ca fiind organic întrețesut cu corpul casei, niciodată neapărând impresia de lipire. De altfel, tradiția constructivă a foișorului este atât de veche și atât de bine dezvoltată de meșterii vâlceni încât proporția casei vâlcene cu foișor este admirabil rezolvată, impresia fiind una de certă monumentalitate și, în același timp, de dinamic joc al volumelor, lucru rar întâlnit în arhitectura țărănească a altor popoare⁶.

La casele joase, chiar la cele cu două încăperi mici, și în rare cazuri și la locuințe monocelulare, foișorul este construit la nivelul tălpilei casei, având sau nu și temelie de piatră nelegată cu mortar. De multe ori sub foișor rămâne locul gol. La asemenea exemplare de case și foișorul are dimensiuni reduse, dar este totdeauna închis cu parmalâc de scânduri. Așezarea foișorului este totdeauna la stânga casei (dacă stăm cu fața la ea) conformându-se unei reguli generale pentru casa românească: aceea de a avea intrarea la stânga. De regulă, foișorul are trei stâlpi la fațadă, doar rare exemplare având numai doi stâlpi.

La casele înălțate pe soclu foișorul se află așezat deasupra intrării în pivniță fie că această intrare este practică în față, fie lateral. La aceste case, ca și la cele înalte, foișorul poate să fie legat și de sală sau poate rămâne singur⁷. Când este legat cu sala se poate ca scara să dea întâi în sală și foișorul să nu aibă acces direct în curte, dar se poate ca să aibă și el o scară proprie în partea laterală spre curte, așa cum apare în așezările rurale de pe valea Oltețului. Când scara de acces urcă direct

³Constantin Joja, *Sensuri și valori regăsite*, Ed. Eminescu, București, p. 74

⁴Adrian Gheorghiu, *Scara de acces ca formă arhitectonică în arhitectura populară românească*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor (R.M.M.)*, anul XLV, nr. 1, 1976, p. 19

⁵*Ibidem*

⁶Paul Petrescu, *op. cit.*, p. 44

⁷Paul H. Stahl, *Locuințele țărănești cu două caturi la români*, în *SCIA*, IV, nr. 3-4, 1957, p. 68

în foișor, acesta are și o ușiță scundă de zăbrele.

Casele înalte au foișoare mari, ajungând până la 16 metri pătrați. Este o adevărată încăpere utilată cu mobilă și, nu rareori, foișorul este închis cu geamlâc, preluând și funcțiile saccsâielor de la vechile case boierești, adică loc de primire a musafirilor cărora în genere li se oferă din înălțimea foișorului și o frumoașă priveliște. La casele de pe valea Oltețului foișorul apare la mijlocul sălii. Ca plan, el este mai mult un dreptunghi, prezentând fațada mai lungă decât laturile. Streașina foișorului se sprijină pe stâlpi de lemn, care la început erau dăltuiți. Cele mai multe dintre foișoare au acoperiș în două plase, cu fronton și prezintă numai doi stâlpi la fațadă. Dispunerea foișorului este legată de planul casei. Planurile mai vechi de case, cu intrări plasate asimetric, aveau foișorul așezat, de obicei, într-o parte a casei. La casele înalte cu trei camere la etaj, foișorul este plasat în axul casei, deasupra intrării în beci.

La casele înalte cu foișor, care au la parter o pivniță, intrarea în pivniță se face de obicei prin partea din față a foișorului, unde este situat gârliciul. Pentru a pătrunde în pivniță sunt de obicei două uși: prima, la intrarea în gârlici, construită din lemne încrucișate în unghi drept („zăbrele”), care lasă să pătrundă aerul și lumina, și a doua la intrarea în pivniță, construită la nivelul zidurilor din față ale etajului. Această a doua ușă este masivă, puternică, închisă cu lacăte⁸.

Casa Iacobescu Gheorghe din satul Nicolae Bălcescu, construită în 1899 este dezvoltată atât pe verticală (parter și etaj locuibile, dar și beci cu acces din interior), dar și pe orizontală (săli largite cu foișoare și adosaj pe spate – respectiv o povarnă). Pe fiecare nivel se găsesc două încăperi cu aceeași funcționalitate ca în toată Vâlcea – „la foc” și „la sobă”. Temelia este realizată din cărămidă tencuită. Tălpile din stejar sunt cioplite pe două fețe legate în „cheie” dreaptă, iar pereții sunt făcuți din bârne cioplite pe patru fețe, prinse în cunună sub formă de cheotoare dreaptă. La partea superioară pereții sunt fixați într-un cadru de grinzi. Podina este din blane ulucite și din scândură dublă între nivele. Sala și foișoarele, ca și adosajul din spate sunt din lemn de stejar.

La etaj locuia băiatul cel mic împreună cu familia lui, iar la parter locuiau părinții „feciorului” mezin. Întemeierea unei gospodării este însoțită de construirea unei case și de înzestrarea cu pământ a noului cuplu. În vechiul sistem de trai, înzestrarea cu pământ se referea numai la băieți; pământul trebuie împărțit deci în atâtea părți câți băieți există. Împărțirea pământului între copii este făcută de părinți în timpul vieții. Fiecare fiu își primește partea și tatăl îl oprește în casa lui pe ultimul născut. Părinții locuiesc împreună cu el și îi cedează averea lor în timpul vieții în schimbul obligației de a-i îngriji, a-i respecta și a-i îngropa creștinește după moarte. Cazurile în care părinții cereau unui judecător rezilierea contractului pentru ingratitudine erau excepționale⁹.

O casă cu foișor de mare valoare etnografică și documentare istorică este cea aparținând lui Mihăescu Gheorghe din satul Vlădești, ultimul descendent, în linie masculină, al unei familii de preoți. Casa este construită pe două nivele, cu parterul (având un scop economic și strategic) zidit masiv din piatră de râu, cu o grosime de 60 cm, având trei orificii (deschideri foarte înguste), iar etajul, din schelet portant, împletit cu nuiele și încărcat cu argilă cu o grosime de 20 cm. Spațiul închis are un plan bicameral, prima încăpere având ușa de acces din exterior (la care se ajunge pe o scară zidită din lespezi de piatră), cea de-a doua ușă comunicând cu foișorul. A doua încăpere este locuința propriu-zisă, cu mai multe funcții: dormitor, atelier de țesut (în timpul iernii). În timp ce prima încăpere este pardosită cu argilă, cealaltă este pardosită cu cărămidă.

⁸ Astfel de exemplare au apărut mai întâi în satele situate în apropierea Horezului

⁹ Paul H. Stahl, *Triburi și sate din sud-estul Europei*, Ed. Paideia, București, 2000, p. 122

Foișorul este elementul de podoabă al fațadei. Născut din nevoia de a proteja gârliciul acesta oferă un spațiu elegant (o adevărată „sufragerie” deschisă), cu o privești splendidă spre exterior. Foișorul protejează beciul și completează spațiul locuinței, stabilind, totodată, o legătură permanentă, firească, între casă și curte, între om și natură. Pe grinda fațadei foișorului se găsește scrijelit anul construcției, 1835. Tocurile ușilor de acces în casă sunt sculptate în motive populare locale. Monumentul cunoaște două etape constructive: prima, în anul 1835 (potrivit inscripției găsite pe o grindă sculptată), iar a doua etapă datează din anul 1926, când structura pereților din grădele (sistem constructiv bazat pe împletitura de nuiete din alun sau carpen, cu umplutură din pământ galben amestecat cu pleavă de grâu) a fost schimbată cu zid de cărămidă.

Începând cu anul primei etape constructive, casa a avut ca proprietari două generații de preoți și una de notari, care, pe lângă funcțiile avute, se ocupau și de viticultură și pomicultură, deținând livezi întinse de pomi fructiferi și viță de vie¹⁰. Pivnița casei, dispusă sub toată suprafața construită la etaj, inclusiv foișorul, în formă de L și uniconică, este, în principal, folosită ca spațiu de depozitare a fructelor, a țuicii și a vinului, a cartofilor și murăturilor. Ușa dinspre exterior este construită din gratie de stejar, asigurând astfel o bună aerisire permanentă, atât de necesară conservării produselor din interior. Soclul înalt de piatră conferă clădirii aspectul unei cule (construcție înaltă, pe două nivele din piatră, apărută în secolul al XVI-lea în Peninsula Balcanică și difuzată mai târziu în Țările Române). Prin masivitate și amenajările strategice, acest spațiu era folosit și ca loc de apărare în condiții de asediu, fiind folosite anume de foc (dovadă secțiunile ferestrelor din zidurile masive, lățimea de 42 cm și înălțimea de 56 cm), iar în exterior având o fantă (deschidere) de numai 7 cm lățime și o înălțime de 52 cm. Tehnica și materialele de construcție folosite la edificarea locuinței asigură o temperatură optimă și vara (răcoroasă) și iarna (călduroasă). Acoperișul este cel tradițional în patru ape, el protejând și podul casei, la care se accede printr-o ușă (trapă) din interior. Atât ca stil arhitectural, cât și ca tehnică de construcție și funcționalitate, casa din Vlădești este un monument emblematic al arhitecturii tradiționale vâlcene.

Casa Constantinescu Teodor din Jiblea Veche este o locuință specifică zonei subcarpatice, dezvoltată atât pe verticală cât și pe orizontală (foișor plasat în partea stângă). Casa are două încăperi și o singură intrare directă din foișor. Accesul în foișor se face prin intermediul unei scări din piatră. Acoperișul este în patru ape, cu învelitoare din șită de brad.

Beciul, soclul și scara de acces sunt făcute din piatră de râu zidită cu mortar de var și tencuială, iar apoi văruiată. Pereții sunt realizați din bârne masive de stejar cioplite pe două fețe. Cununa de bârne este legată de partea superioară cu ajutorul cuielor de lemn de grinzile cosoroabe. Locuința este cercuită cu nuiete de alun, tencuită și văruiată.

Această casă are dedesubt pivniță, în care se intră printr-un gârlici închis cu zăbrele. Gârliciul corespunde la parter cu spațiul rezervat la etaj foișorului. Pentru a pătrunde în pivniță sunt două uși: prima, la intrarea în gârlici, construită din lemne încrustate în unghi drept, care lasă să pătrundă aerul și lumina și, a doua, la intrarea în pivniță, construită la nivelul zidurilor din față ale etajului. Această a doua ușă este masivă, puternică, închisă cu lacăte. Mai trebuie menționat că foișorul este tratat larg, ieșind pe fațadă cu o lățime aproape egală cu lățimea casei. Casa este construită în 1819 de către Popa Mille după cum reiese din inscripția de pe covata de sus a foișorului¹¹.

¹⁰ *Inf. Chirilă Ion, sat Vlădești, n. 1928*

¹¹ *Fenia Driva, Călimănești. Căciulata. Cozia. Ed. Conphys, Rm. Vâlcea, 2002, p. 2*

Multe din casele cu foișor țin seama tocmai de peisajul în care sunt construite și au fațada îndreptată spre o vale deschisă sau spre perspectiva munților apropiați. Este în această așezare aleasă cu bună știință ceva din sentimentul naturii și al peisajului și care constituie un element esențial în concepția arhitectonică românească. Soluțiile constructive ale foișorului sunt destul de unitare, dar rezolvările particulare ale detaliilor ornamentale sunt de o mare varietate. La foișoare se desfășoară, de fapt, toată măiestria meșterilor, stâlpii, balustradele, grinzile, fiind cioplite cu o mare artă. La casele construite după primul război mondial se adaugă și traforajul, după cum la cele vechi registrul inferior al foișorului este împodobit cu stucaturi sau cu ceramică încastrată în pereți.

În arhitectura începutului de secol XX a intervenit câteodată o schimbare de poziție și de structură a foișorului. El nu mai este plasat în stânga clădirii, ci în axul ei și este acoperit cu un acoperiș în două ape. Nici funcțiile lui nu au mai rămas aceleași, el servind acum mai mult de apărare împotriva intemperțiilor a scării de acces și a intrării casei.

Summary

The traditional turret house from Vâlcea County

The Vâlcea turret house is situated among the most perfect Romanian house. Adapted to a mild climate as temperature, but changeful, to the turret house which is actually a living space, half covered band with the fruit-growing and viticulture region's economical resources, the Vâlcea house it is perfectly integrated in the life and local landscapes.

The Vâlcea house is one of the traditional houses which slips, maybe the best, the understanding of the turret house evolution from the mild climate of the area from the southern Carpathians.

The Vâlcea turret house is presented under two main lines: the ground turret house and the high turret house.

The lock-out tower is an important element which can serve at the elaboration of a classification of the Vâlcea architecture and specially at the definition of its own characteristics. By its architectural appropriations and the great number of the encountered examples the turret house and the lock-out tower represents one of the most successful accomplishments of Vâlcea traditional masters.

Considerații istorice și etnografice privind morile de apă amplasate pe râul Olteț în secolele XVIII – XX

Eugen Deca
mjv@avansoft.ro

Mărturiile arheologice, istorice și lingvistice atestă existența pe teritoriul României a unor instalații tehnice acționate de forța apei, încă din epoca daco-romană. Dintre acestea, Dacia a cunoscut moara de apă cel puțin la nivelul marilor orașe și reședințe de provincie sau legiuni romane, caracterizate printr-o mare densitate demografică, încă din secolele II – III d. Hristos, așa cum o dovedesc pietrele de moară descoperite la Apullum, Napoca și Micia, care prezintă analogii cu descoperirile similare din întreg Imperiul Roman¹.

Din perioada evului mediu numeroasele documente, acte de moștenire, de breaslă, conșcripții menționează prezența acestor instalații tehnice în diferite sate, comune, județe ale țărilor române.

Dintre aceste instalații tehnice, morile hidraulice după sistemul de transmisie se împart în două tipuri distincte:

a) moara cu roată orizontală (denumită și cu „ciutură”, „făcaie”, „căuce” sau „tătez”) reprezintă tipul cel mai simplu de moară acționată de apă, funcționând pe principiul transmiterii directe a mișcării roții către piatra alergătoare („mișcătoare”). Randamentul acestui tip de moară este extrem de scăzut dându-i de altfel un caracter familial, obștesc sau al unei „tovărășii” raportat la comunitățile rurale;

b) moara cu roată verticală constituie tipul complex al morii de apă, funcționând pe principiul transmisiei indirecte a mișcării roții, prin intermediul axului roții, la o roată dințată fixată pe acesta, mișcarea fiind preluată de un pinion cu bolțuri, sistem de angrenaj care modifică mișcarea inițială a roții într-o mișcare circular-continuuă mai rapidă a pietrei mișcătoare (sau „umblătoare”). În cazul acestui tip de moară sistemul de proprietate a fost cel individual sau instituțional, instalația tehnică devenind monopol feudal în perioada evului mediu, fiind abolit abia în secolul al XIX-lea odată cu destrămarea acestei societăți.

Analizând în spațiul balcanic răspândirea morii de apă cu roată orizontală ajungem la concluzia că pătrunderea ei în acest areal geografic s-a făcut din Asia Mică de unde s-a extins treptat spre răsăritul Europei. Pe teritoriul țării noastre moara cu roată orizontală apare aproximativ în secolul al IX-lea, la început în Banat și Oltenia, pe „coridoarele cultural – istorice”² din Serbia și Bulgaria.

La rândul ei moara cu roată verticală a apărut la scurt timp după cea cu roată orizontală devenind exponenta domeniului feudal în curs de formare și determinând la rândul ei transformări importante în baza economică și suprastructura socială a noii societăți³. În fața concurenței morii cu roată verticală, cu o mai mare productivitate, moara cu roată orizontală va rămâne de bază și continuă să funcționeze în zonele subcarpatice și de munte, acolo unde cursurile de ape, cât și menținerea obștilor țărănești libere i-au asigurat condiții propice de conservare până în secolul al XX-lea.

¹ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până azi*, București, 1978

² Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, Ed. Academiei, București, 1974, p. 9

³ Corneliu Bucur, *Tratat privind istoria civilizației populare românești*, vol. II, Sibiu, 2004, p. 47

Prin generalizarea folosirii morilor de apă, după secolul al XII-lea, în țările române morăritul devine dintr-o veche îndeletnicire gospodărească o importantă industrie feudală, la început monopol al marilor domenii feudale laice și ecleziastice și al domnilor de țară, iar apoi treptat intrând și în posesia comunităților obștești țărănești.

Începând cu secolul al XVII-lea o serie de călători străini în trecere prin țările române relatează printre altele și despre prezența numeroaselor instalații tehnice (mori, pive, joagăre, dârse, etc.) amplasate pe râurile din țările române⁴. În descrierile lor, acești călători pomenesc de utilizarea râșniței, ca unealtă arhaică, nelipsită din gospodăriile țărănești, dar și de morile de apă, ca instalații tehnice mai complexe, folosite pentru măcinarea cerealelor. Astfel, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, călătorii Paul de Alep și Evlia Celebi relateau despre prezența numeroaselor mori de apă din Țara Românească care erau în stare să cearnă făină pentru nevoile comunităților locale. În anul 1657 Paul de Alep amintește despre moara mănăstirii Tismana, probabil o moară cu roată orizontală (sau cu „ciutură”) destul de frecventă în Oltenia de Nord „..... o moară mică, curată, care se învârtește mereu și care macină pentru ei toate grăunțele de care au nevoie fără osteneală și fără greutate”. Și același călător relatează la 1654 că a văzut câteva mori probabil cu roată orizontală: „Din iaz apa e dusă pe canale la morile ce se învârtesc”.

În anul 1778 într-un raport despre situația Olteniei, Karl Friedrich von Magdeburg (1730-1803) în calitate de inginer militar și comandant al marinei militare austriece întreprinde o călătorie de documentare în Oltenia și ne informează că pentru a face râul Olt mai propice navigației ar trebui desființate „zăgazurile de moară de la Cozia până la Dunăre”, căci sunt „mori din belșug pe râul Olt și Olteț⁵”.

Dintre afluenții Oltului, în perioada evului mediu, râul Olteț avea un debit mare și relativ constant, ceea ce explică prezența numeroasă a morilor de apă în bazinul său hidrografic. Prima mențiune documentară despre morile amplasate pe râul Olteț datează din anul 1613, când este pomenit într-un hrisov domnesc un vad de moară cumpărat de Albul de la Stoica și Hamza contra sumei de 300 de asprii⁶. Tot din documentele vremii aflăm că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea frații Ioniță și Barbu Otetelișanu construiau două mori de apă pe râul Olteț, în dreptul satelor Benești și Vasilați, unde există în tradiția comunității locale „Drumul morii”⁷.

Cele două instalații tehnice menționate mai sus, probabil, reprezentau tipurile de moară cu roată orizontală (cu „ciutură” sau „făcaie”) și roată verticală au fost construite de meșterul Gheorghe Căpran din satul Cârlogani, recunoscut și atestat la anul 1792 ca fiind „morar cel bătrân”. Din proprietatea lui Ioniță Otetelișanu cele două mori de apă de pe Olteț au trecut, prin moștenire, în proprietatea lui lordache și Grigore Otetelișanu⁸, iar pe la anul 1844 vor fi refăcute de meșterul Nicolae Bârzaru contra sumei de 20 de galbeni. Pietrele de la aceste mori, cu un diametru de 5 palme, erau înlocuite periodic datorită uzurii lor cu altele noi care erau cumpărate de la Craiova sau Târgu Jiu de la negustorii din târguri, iar uneori chiar de la meșterii pietrari care le confecționau. După ce erau transportate cu carul în satul Benești,

⁴ xxx *Călători străini despre Țările Române, vol. VI*, Editura Academiei, București 1976, p. 187, 374

⁵ *Ibidem*, vol. X, Ed. Academiei, București, 2001, p. 266

Vezi și: Lăcrămioara Săulescu, *Călători prin Vâlcea la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Buridava*, vol. VI, Râmnicu Vâlcea, 2008, p. 113

⁶ Corneliu Tamaș, Ion Constantin Vasile, *Momente documentare vâlcene*, Râmnicu Vâlcea, 2000, p. 21

⁷ Ion Obretin, *Conacul Otetelișanu (o curte boierească în pragul epocii moderne)*, Craiova, 2006, p. 93

⁸ *Ibidem*

aceste pietre de moară erau legate („ferecate”) cu fier de către țiganii fierari sau chiar de morari.

Tot din bazinul hidrografic al râului Olteț, pe pârâul Sașa, ne este semnalată, într-un document din 16 decembrie 1816, existența unei mori cu ciutură care este vândută de Constantin Mazilu din satul Romanești, comuna Roșiile, către Popa Dumitrache Romanescu din aceeași localitate⁹.

La 25 iulie 1818 documentele vremii pomenesc de vânzarea de către 24 de moșneni a unei mori de apă „cu trei alergătoare”¹⁰ (sau „ciuturi”) amplasată pe apa Oltețului în satul Sinești. În anul următor, la 2 ianuarie 1819, este menționată într-un document o moară cu ciutură („făcaie”) pe apa Cernei administrată în tovărășie de moșnenii din satul Vârteni¹¹, iar la 20 noiembrie 1819 este evidențiată activitatea unei mori cu două ciuturi („alergători”) amplasată pe apa Oltețului și deținută în tovărășie de mai multe persoane din satul Colțești¹², care au încheiat între ele „un așezământ” ce stipula contribuția fiecăruia la construirea ei și la perceperea „uiumului” pentru morărit.

Din anul 1854, în arhivele locale dispunem de o situație a morilor de apă, din satele comunei Bălcești¹³, amplasate pe râul Olteț pe care o redăm mai jos:

Denumirea locurilor	Proprietarii morilor	Pe ce ape	Pe apă
			cu câte pietre
Gorunești	Sărdaru Băbeanu, C. Diculescu	Olteț	1
Cîrlogani	Manda Andrianopolita	Olteț	1
Otetelișu	Marele logofăt Iancu Otetelișanu	Olteț	1
Cîrlogani	Constantin Mărgăritescu	Olteț	1
Benești	Aga Grigore Otetelișanu	Olteț	1
Benești	Pitaru C.N. Otetelișanu	Olteț	1

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea apar și primele date statistice publicate de către Dionisie Pop Marțian¹⁴.

Acesta consemnează pentru județul Vâlcea de atunci un număr de 542 roți de moară puse în mișcare, în proporție de 99%, de forța apei și aducând un venit mediu de 8,1 galbeni de fiecare moară¹⁵.

La începutul secolului XX, în anul 1910, din necesități de impozitare, se întocmește pentru județul Vâlcea o statistică pe plăși, unde se regăsesc numele proprietarilor dar și forța motrice a fiecărei instalații de moară¹⁶. Din plasa Bălcești, în comunele Bălcești, Ghioroiu, Frățila, Știrbești erau înregistrate 5 mori cu o putere între 10-12 cai putere, pe râul Olteț fiind înregistrate un număr de 5 mori de apă.

Într-o altă anchetă statistică realizată, în anul 1957, de către un colectiv de etnologi, în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de forța apei pe teritoriul României¹⁷, se consemnează că în subbazinul hidrografic al râului Olteț se

⁹ Corneliu Tamaș, Ion Constantin Vasile, *op.cit.*, document 189/16 decembrie 1816, p. 63

¹⁰ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Vâlcea, *Fond: Tribunalul Județean Vâlcea*, dos. 357/1833, f. 7-8

¹¹ *Ibidem*, dos. 212/1936, f. 6

¹² *Ibidem*, dos. 13/1841, f. 16, dos. 61/1843, f. 23

¹³ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Vâlcea, *Fond: Prefectura Județului Vâlcea*, dos. 5/1854, f. 72

¹⁴ *Ibidem*, dos. 12/1841, f. 16; dos. 61/1843, f. 23

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, dos. 51/1910, f. 12

¹⁷ Cornel Irimie, *Ancheta statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României*, în *Cibinium*, 1967-1968, Sibiu, p. 457

afară în stare de funcțiune un număr de 37 instalații de mori, 8 pive, 2 dărace, 13 joagăre și 7 circulare. La acea dată, pe râul Olteț existau următoarele instalații de tehnică populară¹⁸:

- în comuna Polovragi din județul Gorj erau 6 mori cu ciatură, 3 pive, 5 joagăre și 5 circulare pentru prelucrarea buștenilor;
- în satul Ciuperceni erau 3 mori cu ciatură, 5 pive, 2 dărace de lână;
- în satul Colțești erau 4 mori cu ciatură;
- în satul Alimpești erau 3 mori cu roată verticală, 1 joagăr;
- pe afluentul său Tăruia, în localitatea Mateești, existau 5 mori cu ciatură;
- pe afluentul său Cerna exista câte o moară cu ciatură în satele Stroești și Fometești;
- pe afluentul său Marița, în satul cu același nume, se găseau 3 mori cu câte o ciatură;
- pe pâraul Recea la Slătioara existau 2 mori cu ciatură și un joagăr.

Din analiza datelor de mai sus și a tipologiei morilor hidraulice reiese că, ponderea o dețineau morile cu roată orizontală (cu „ciatură”, „făcaie”, „căuce”) fiind cele mai simple instalații de tehnică populară care s-au bazat pe o transmisie directă a mișcării de la roată la piatra alergătoare. Caracteristica definitorie a morilor cu ciatură este construcția lor de formă pătrată, din lemn de stejar sau fag, și ridicată pe „furci” din trunchiuri groase de copaci deasupra cursurilor mijlocii de ape. Admisia apei la moară se făcea printr-un jgheab monoxilic scobit într-un trunchi de copac al cărui canal putea fi blocat la partea inferioară cu o scândură („opritoare”) acționată din interiorul morii pentru oprirea instalației.

În acest sens meșterii morari trebuiau să știe cum se construiește și se repară moara și vadul ei cu iezătură, cum se instalează și cum se „drege” o piatră de moară când aceasta se tocește, cât și întregul mecanism al instalației. De aceea meșterii morari în perioada evului mediu erau destul de apreciați, iar celor care slujeau la morile domnești sau mănăstirești, domnia le acorda scutiri de dări.

Măcinatul se făcea în tot timpul anului la orice oră din zi și din noapte, dar de obicei mai mult ziua. În perioadele când se aduna multă lume la moară se spunea că e „năvală”, de aici și expresia populară „pe rând ca la moară”.

Morile hidraulice prin caracteristicile lor arhitectonice și tehnico-constructive se încadrează în categoria „monumentelor de tehnică populară”, care alături de „monumentele de arhitectură populară” și creațiile artei noastre populare constituie cele mai expresive valori ale patrimoniului culturii noastre populare.

În ceea ce privește morile de apă care au fost amplasate pe râul Olteț, în a doua jumătate a secolului al XX-lea majoritatea acestora au dispărut, nemaifiind întreținute și utilizate de comunitățile umane din zonă, aceste instalații tehnice încheindu-și rolul lor social-economic pe care l-au îndeplinit în anumite perioade ale istoriei poporului român.

¹⁸ *Ibidem* p. 459

Summary

Ethnographical and historical considerations about water mills on The Olteț River in the XVIII-XXth centuries

The archeological findings, historical and linguistic, show the existence on the Romanian territory of the technical installations moved by the water force even before the daco-roman ages.

From the middle ages period, many documents, the heritage documents, the documents from the branch, the official documents, mention the presence of these technical installations in different villages, counties of the Romanian countries.

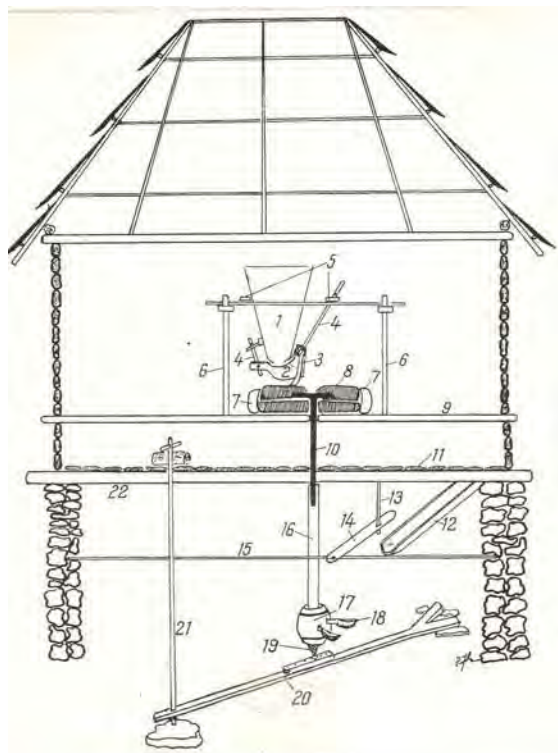
From these technical installations are remarkable the water mills, which after the acting system, are divided in: water mills with horizontal wheel (which have been the most present) and water mills with vertical wheel which have penetrated in the Romanian countries in the IX-X centuries from Minor Asia on a 'cultural-historical path' thru Serbia and Bulgaria.

Starting with the XVII century, some foreign travelers, passing thru Romanian countries, revealed about the presence of many water mills placed on the rivers from Vâlcea County. From the affluent of River Olt, the Olteț River, in the middle ages period, had a big flow of water and relatively constant, which explains the presence of many water mills in its hydrographic basin, but at the middle of XX century, the number of water mills will decrease and only 37 of such installations were still working.

These water mills with its architectural characteristics and the way its are build, are ranking in the category of "Monuments of popular technique" which with the "Monuments of popular architecture" and the creations of our Folks Art, are the expressive values of our tradition and heritage culture.

Harta Olteniei în secolul al XVIII-lea. Reproducere după harta întocmită de Fridrich Schwantz

Schița unei mori de apă cu roata orizontală din Oltenia (sec. XVIII – XIX)

1. Coș	6. Suport coș	11. Podele	16. Fus
2. Guriță	7. Ocoli	12. Jgheab	17. Ciutură
3. Ciocuț	8. Pietrele morii	13. Cârlig stavilă	18. Aripi ciutură
4. Agățătoare	9. Pătul	14. Stavilă	19. Călcâi
5. Chingile coșului	10. Gânjeu	15. Par stavilă	20. Capcană
			21. Săltător
			22. Temee (podina morii)

Interiorul morii de apă de pe Olteț, Zătreni, Vâlcea, 1929, autor N. Ionescu. Colecția Muzeului Național al Satului.

Biserica de lemn din Igoiu

Un monument al arhitecturii ecleziale tradiționale din nordul Olteniei: biserica de lemn din Igoiu

Luiza Barcan
luiza.barcan@tvr.ro

De-a lungul mai multor ani, îndemnați de regretatul profesor Petre Bardașu, probabil cel mai avizat cunoscător al patrimoniului cultural din zona Olteniei de Nord, am desfășurat o campanie de cercetări, urmate de o serie de monografii ale bisericilor de lemn din județul Vâlcea, publicate de Fundația HAR. Demersul nostru (o echipă formată din arhitecți, artiști plastici, istorici de artă, restauratori, lingviști) a fost încununat, am putea spune, cu restaurarea unui astfel de monument reprezentativ al arhitecturii ecleziale tradiționale, în cadrul Muzeului Satului Vâlcean de la Bujoreni: biserica de lemn de la Mrenești-Crețeni. Acesta a fost doar unul dintre proiectele derulate de Fundația HAR la Râmnicu Vâlcea, în colaborare cu Muzeul Județean, care au avut ca obiect o necesară punere în discuție a raporturilor dintre tradiție și (post)modernitate.

Pe măsură ce am cunoscut arhitectura eclezială în lemn, și nu doar pe cea din Țara Românească, am căpătat convingerea că edificarea ei, cu predilecție în secolele XVII-XIX (monumentele mai vechi de acest tip păstrate fiind relativ rare), are loc în condiții istorice și sociale aparte și că un anumit tip de mentalitate conduce la nașterea și perpetuarea acestei arhitecturi. Foarte pe scurt încercând a rezuma, vom încerca să expunem aici doar câteva dintre concluziile la care am ajuns de-a lungul timpului, în contact direct cu monumentele studiate dar și cu toate sursele documentare la care am avut acces.

Arhitectura eclezială în lemn din Țara Românească în general, din nordul Olteniei în special, cunoaște o mare înflorire începând din secolul al XVIII-lea. Bisericile de lemn sunt cel mai adesea ctitorii moșnenești în satele care tot din acest secol, începând cu dominația austriacă și continuând în prima jumătate a secolului următor cu Regulamentul Organic, sunt regularizate. Dar există și situații în care biserici mai vechi de secol XVIII au drept ctitor o față bisericească, un episcop, un mitropolit sau un simplu monah. Dacă în Bucovina, de pildă, sub dominație austriacă, ridicarea bisericilor de zid era interzisă, creându-se astfel condițiile unei ample campanii de construire a bisericilor de lemn ce au ca model marile biserici de zid, ctitorii aulice, în Țara Românească lemnul nu e folosit din pricina unor constrângeri de ordin politic ori din „sărăcie”, cum au încercat să ne convingă unii istorici, ci din rațiuni care împletesc pragmatismul cu rigorile doctrinare. Și aceasta pentru că lemnul, aflat din belșug la îndemână în zonă, este totodată un material înzestrat cu atributele sacralității încă de la începutul lumii. Mai mult, desăvârșitul meșteșug al prelucrării acestuia, de care dau dovadă artizanii constructori din orice perioadă, ne arată că prea puțin cauzele exterioare au condus la apariția acestor bijuterii de arhitectură tradițională, ci doar tradiția însăși a consolidat din punct de vedere spiritual lăcașul de rugăciune ridicat din lemn. Biserica de acest tip are o arhitectură aparte, impusă atât de rigorile cultului cât și de natura materialului. Toate aceste aspecte sunt mai pe larg expuse în monografiile bisericilor de lemn de pe teritoriul județului Vâlcea, mai sus amintite (bisericiile din Grămești - Costești, Ciungetu, Malaia, Marița, Brezoi, Copăcenii-Racovița, Mrenești – Crețeni)

În anul (2006) am avut ocazia să mai cunoaștem un monument al arhitecturii tradiționale în lemn din Țara Românească, exemplar conservat și păstrat *in situ*, de data aceasta la granița județelor Vâlcea și Gorj, aflat totuși pe teritoriul primului:

biserica de lemn din satul Igoiu, comuna Alunu. Meritul păstrării astăzi în cele mai bune condiții a acestui lăcaș de cult plin de istorie, ca mai toate bisericile de lemn de oriunde s-ar afla ele, îi aparține părintelui paroh Ștefan Boianiu. Prin bunăvoința sa am putut cerceta în detaliu monumentul și am avut acces la sursele documentare aflate în patrimoniul bisericii.

Scurtă istorie a satului

Veche așezare, încărcată de istorie, comuna Alunu este situată în partea de vest a județului Vâlcea, la granița cu județul Gorj, pe valea râului Olteț, în partea de apus a Subcarpaților Vâlci.

Alcăuită din satele Alunu, Igoiu, Bodești, Coltești, Ilaciu, Roșia și Ceracu, comuna Alunu a aparținut de-a lungul timpului fie județului Vâlcea, fie vecinului său, Gorj. A făcut parte, până la noua împărțire administrativ - teritorială a României, din Raionul Horezu.

Numele localității este pomenit în mai multe documente, cel mai vechi dintre ele fiind, pare-se, cel datat 10 februarie 1525, unde se precizează că Radu Voievod, Domnul Țării Românești, confirmă satul Alunu mănăstirii Bistrița „ca să le fie un sat anume Alun cu tot hotarul și cu toate morile pentru că le-a dăruit jupan Stanciu de la Baia acel sat Sfintei Mănăstiri dela Bistrița”¹. Prin hrisovul din 3 septembrie 1568, domnitorul Alexandru Vodă dă satul Alunu lui Ștefan Dumitru, Decuci și Badea, partea strămoșului lor Danciu Zăman. Același hrisov consemnează că Igoii aveau pretenție asupra satului Alunu, dar în urma Judecării, pretenția s-a dovedit neîntemeiată². Prin hrisovul din 8 mai 1583, domnitorul Mircea Voievod confirmă satul Alunu și alte sate jupâniței Velica de la Baia. Un document datat 1611, februarie 27, atestă că Radu Vodă Basarab confirmă lui Preda Ștefulescu, mare slujer, stăpânirea pe jumătate din averea lui Căzan din Baia de fier, Ciuperceni și Alunu³.

Satul Igoiu apare consemnat și în Hrisovul de la 16 mai 1793 unde se spune că Alexandru Vodă Moruzi acordă mănăstirii Megaspolion din Mora „milă din vinăriciu” (adică drept de vinarici, respectiv cotă parte din producția de vin) din mai multe sate ale plășii Oltețu, printre care se numără

Igoiu, Turcești, Berbești, Slăvești etc.⁴ Un document de la 1800 consemnează că Popa Costandin din Bodeștii Mateeștilor, împreună cu fratele său Ion „s’au împrumutat de la mănăstirea Hurez cu 75 de taleri și pentru facerea de bine s’au legat prin zapis să aducă piatră dela Igoi, cu carăle lor, într’un an, pentru trebuința sf. mănăstiri”⁵.

În toate timpurile, locuitorii comunei Alunu au avut îndeletniciri diverse, asiguranându-și existența prin practicarea muncilor agricole, viticultură, creșterea animalelor. Meșteșuguri ca cioplirea lemnului⁶, țesutul pânzelor și al covoarelor la război, prelucrarea lânii au cunoscut o largă răspândire. Însă meșteșugul pentru care, mai ales satul Igoiu era renumit, a fost cioplirea pietrei din cariera locală. Din piatra de Igoiu

¹ Monografia Comunei Alunu, întocmită de F.N. Văleanu, Comitetul pentru Cultură și Artă al Județului Vâlcea, *apud* Ștefulescu Alexandru, „Documente slavo-române”, p. 168-169

² *Idem*

³ *Ibidem*

⁴ Popescu Cilieni I., „Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea”, editura Ramuri, Craiova, 1941, p. 107, *apud* Urechia V.A., „Istoria Românilor”, vol. VI, București, 1893, p. 235.

⁵ *Idem*, *apud* Ionașcu I., „Anexe”, în „Arhivele Olteniei”, nr. 83-85.

⁶ Pe vremuri, dealurile ce înconjoară așezarea erau acoperite cu păduri seculare de gorun și stejar, dispărute se pare datorită unor schimbări de climă, dar mai ales defrișărilor masive din ultimele decenii.

(sau de Dealul Mare) meșterii au cioplit cruci de o reală frumusețe și valoare artistică, unele dintre ele păstrându-se și astăzi, ca o emblemă a așezării.

Istoria bisericii și câteva probleme legate de datarea ei

Lăcașele de cult ortodox de pe teritoriul comunei Alunu au fost destul de numeroase de-a lungul timpului, fapt explicabil prin tipul de locuire devălmașă, specifică zonei. Documentele menționează atât bisericile dispărute, cât și pe cele ce se mai păstrează încă⁷. Materialul cu predilecție folosit pentru ridicarea lor este lemnul. Ni se pare justă aprecierea istoricului Radu Crețeanu, privitoare la bisericile de lemn din arealul aceasta și din cel de sud al județului Vâlcea: „Zonele Bazinul Oltețului și Zona Drăgășanilor constituie domeniul prin excelență al bisericilor de lemn, reprezentate prin exemplare valoroase, atât pe planul materialului folosit (grinzi masive de 15-16 cm grosime și până la 50 cm slățime), cât și al acurateței lucrului, constatându-se uneori sisteme constructive dintre cele mai ingenioase⁸”. Faptul acesta este explicabil și prin existența la Târgu Gângulești, comuna Berbești, deci foarte aproape de Alunu, a unui celebru centru al meșterilor de biserici din lemn.

În tabelul bisericilor din lemn, întocmit de Radu Crețeanu la sfârșitul studiului deja amintit, biserica cu hramul Cuvioasa Parascheva, din satul Igoiu, comuna Alunu, este datată 1752. Aceasta pare să fie, de altfel, data reală a ctitoririi monumentului, cu toate că alte surse documentare dau informații contradictorii asupra anului ridicării bisericii.

I. Popescu Cilieni inserează în lista sa de monumente eclesiale trei biserici din lemn ridicate în satul Igoiu: cea din mahalaua Văleni, cu hramul Sf. Dimitrie, datată 1810, cea din mahalaua Lazu, cu hramul Sfântul Dimitrie, datată 1792 și cea din mahalaua Păsărești, cu hramul Sfântul Nicolae, „făcută de d. Lăpădat și Costandin Pasăre în anul 1787, mai 21”⁹. Aceasta din urmă pare să fie, după toate probabilitățile, biserica ce face obiectul acestui studiu. Monografia comunei Alunu preia informația preotului Cilieni, prezentând fotografia bisericii monument istoric datată de Radu Crețeanu la 1752. Considerăm că este vorba despre o eroare perpetuată, atât în ce privește anul ctitoririi, cât și în ceea ce privește hramul bisericii. Contradictorie este și informația provenită din „Marele Dicționar Geografic al României”¹⁰ unde sunt menționate două biserici de lemn în Igoiu: „cea numită din – Vale, cu hramul Cuvioasa Paraschiva, fondată la 1813 de enoriași și cea a Igoiului - din Deal, cu hramul Sf. Dumitru, fondată la 1838 de I. Bușe și alții”. În „Eparhia Râmnicului și Argeșului”¹¹ se menționează că biserica filială cu hramul Cuvioasa Paraschiva, sat Igoiu, e construită din lemn și zid la o dată necunoscută și reparată în 1945, iar în „Eparhia Râmnicului Noului Severin”¹², în lista anexată a monumentelor istorice, se precizează că biserica filială cu hramul Cuvioasa Paraschiva e făcută din lemn în anul 1793. Catalogul

⁷ Citând « Marele Dicționar Geografic al României » al lui George Ioan Lahovari (București, 1901), Monografia comunei Alunu menționează existența a șase biserici în localitate, în satele: Cornet, Roșia, Poduri, Igoiu, mahalaua Lazu, Igoiu, mahalaua Păsărești, Igoiu, mahalaua Leurda. Nu se precizează materialul din care erau construite, dar se poate deduce cu ușurință că e vorba despre lemn, dată fiind frecvența lor dispariție sau refacere.

⁸ Crețeanu Radu, „Bisericile de lemn din Vâlcea”, în „Mitropolia Olteniei”, anul XXXIII, nr. 1-3, ian – martie 1981, Craiova, p. 105

⁹ Popescu Cilieni I., *op. cit.*

¹⁰ Volumul IV, ediția 1901

¹¹ Monografie, vol. II, 1976, Râmnicu Vâlcea, pag. 890

¹² Anuar pe anii 1921 – 1925, Tipografiile Române Unite, 1924

bisericilor din județul Vâlcea¹³ oferă cele mai multe informații despre biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva din Satul Igoiu, comuna Alunu, precizând că este monument istoric, înscris în Lista Monumentelor Istorice¹⁴: „Biserica se află pe un dâmb de deal la mijlocul comunei și este construită din bârne de stejar netencuită, cu temelie de piatră, pardosită cu lespezi de piatră și acoperită cu șită de brad. Nu are pisanie și nici un înscris pe bârne, ca să cunoaștem când a fost construită. În schimb, în partea de miază-zi, lângă biserică se află o cruce veche, cu inscripție chirilică în relief”. E vorba despre impunătoarea cruce din piatră, prezentă și astăzi în curtea bisericii, pe partea de sud, și a cărei inscripție este în întregime redată în volumul lui Constantin Bălan, „Inscripții medievale din epoca modernă a României”¹⁵. Pe latura de sud scrie: „Cu voia Tatăl/ui și cu a Fiiu/lui și cu a D(u)hului Sf(â)ntu, / aminu. Ridic/ atu-s-au aceas/tă sf(â)ntă ș(i) du/mnezeiască c/cruce, în hramu/ lu Sfintei P/riacuviosăi Paraschivei:/ Feodoru mon/ahu petrariu, Gheorghe, Dumit/ru, Pătru, Io/na, Ionu, Sta/na, D(u)mitru, S/tanca, Sămi/ onu, Mărgăr/ita, Măriia, / Ilinca, Păt/ru, Stanciu, M/ăriia, Vișa, M/ariia, Badia, / Bădiță, Ionu”.

Aceeași inscripție apare descifrată și în studiul preotului Ilie Gh. Diaconescu, intitulat „Reliefuri și inscripții pe cruci de piatră feudale în nord-vestul Ungrovlahiei”¹⁶, însă apar unele diferențe semnificative de transcriere. Astfel, textul de pe latura de sud, sună astfel, în traducerea preotului. Diaconescu: „Cu voia Tatălui și cu (a) Fiului și cu a Duhului (sfânt), amin. Rădicatu-s-a această sfântă și dumnezeiască cruce în hramul sfintei pria cuvioasă Paraschievei. Teodor monah, pietrari Gheorghe, Dumitru, Pătru, Ion etc”.

Indiferent de inadvertențele din traduceri, pisană de pe latura de miazăzi a acestei cruci consemnează clar un hram, pe cel al Sfintei Paraschiva, care este și hramul bisericii de lemn în discuție, precum și două nume importante. Primul nume de ctitor este cel al lui Teodoru Monahu, desigur o față bisericească implicată în ridicarea de monumente eclesiale, așa cum se întâmplă în mod frecvent în secolele XVII-XVIII în Muntenia¹⁷, iar cel de al doilea nume este evident al pietrarului care a cioplit crucea, pe numele său Gheorghe. Latura de miazănoapte a crucii înșiruie la rândul său nume de donatori. Înaintea altui șir de nume, tot pe latura de miazănoapte, apare anul 7260, adică 1752, probabil argumentul ce l-a îndreptățit pe Radu Crețeanu să dateze biserica de lemn lângă care se află crucea în anul respectiv. Și aceasta deoarece crucile de ctitorii erau frecvente în zonă, așa cum pune în evidență preotul Diaconescu în studiul citat: „Redactate cu formele începătoare, paleo-slave, ori tălmăcite în grai local de către zugravul ambulant, grămătic, iereu sau logofăt, textele sunt precedate, ca și în zugrăvie, de monogramele răstignirii și Precistei, (...) de **numele hramului sau hramurilor bisericilor ctitorite și târnosite, de obicei în vremea ridicării și sfințirii crucii, pe care se săpa pisană sau pomelnicul de obște** (s.n.)”¹⁸. Aceasta poate de altfel să explice lipsa unei pisanii scrise în interiorul bisericii de lemn de la Igoiu. Satul are printre cele nouă cruci monumentale din patrimoniul local și alte cruci de ctitorie, cum ar fi cele din mahalaua Leurda (menționând hramul Sf. Mucenic

¹³ Întocmit la 1 aprilie 1972, în colaborare cu Episcopia Râmnicului și cu Muzeul Județean Vâlcea, aflat la Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Vâlcea

¹⁴ 2004, cu codul VL – II – m – B - 09789

¹⁵ Editura Academiei Române, București, 2005, p. 593

¹⁶ în „Glasul Bisericii”

¹⁷ Biserica de lemn din Grămești este ctitoria Mitropolitului Ștefan, iar cea din Malaia a mitropolitului Iosif Argeșiu

¹⁸ *op. cit.*, p. 856

Dimitrie), din cartierul Laz (tot cu hramul Sf. Dimitrie), ori cea de pe cornișa stângă a Oltețului (cu hramul Sf. Arhiereu Nicolae și a Sf. Cuvioase Paraschiva)¹⁹.

În partea dreaptă a pridvorului bisericii de lemn din Igoiu se află astăzi o piatră de dată recentă, cu un text inscripționat în alfabet latin, prezentând ștersături, corecturi și unele erori de datare, dar care conține totuși câteva informații prețioase despre destinul lăcașului în secolele XIX-XX: „S-a ridicat din temelie în anul 1652 (cifra șase e scrisă peste cifra șapte) sub Domnia lui Matei Basarab²⁰. S-a reparat în 1848 de Dumitru Lapadat. S-a reparat radical în 1945 cu cheltuiala proprie și stăruința d-lui Gheorghe Coșoreanu ajutat de preotul paroh Aurel Popescu și alți enoriași ai satului Igoiu și s-a redeschis la 14 octombrie 1945 sub domnia Regelui Mihai I și sub păstoria preasfințitului Episcop Atanasie Bârlădeanu”. Urmează, conform tradiției, lista donatorilor²¹.

La biserica de lemn din Igoiu mai există și alte inscripții interesante, care în timp au stârnit interesul cercetătorilor. În pridvorul și în pronaosul lăcașului, în mod cu totul neobișnuit în cazul bisericilor de lemn, sunt înmormântați câțiva membrii de vază ai comunității, așa cum atestă inscripțiile de pe lespezile funerare, frumos executate din piatră de Igoiu. Astfel, pe piatra de mormânt din partea stângă a pridvorului scrie: „Suptu această pisanie / să hodinescu doi fii / ai lui Nicola dinu Igoi, / pietrariu; au înăcetat / amândoi odată la anu / 18(00) luna... / Costa/ndinu; Costa/ndina²². E vorba, prin urmare, despre mormântul celor doi copii ai pietrarului Nicola și fiindcă „au încetat” amândoi odată e în mod sigur vorba despre un eveniment nefericit care a marcat viața obștii. Iar pietrarul Nicola trebuie să fi fost un personaj important, poate staroste al meșterilor pietrari din sat. Acestea sunt însă doar ipoteze.

A doua lespede funerară, aflată în partea dreaptă a pronaosului e încă și mai veche, datată, conform inscripției la 7282, adică 1774. Textul ei este următorul: „Suptu această pisanie să / odihniaște o(a)s/ăle răposatu <robu> l/ui D(u)mnezeu, du/mnialui Radu Ig/oianu, ficioru / lui Ionu I / goianu; și s-au fă/cutu cu ostn/iala și cu toată chiel-tuiala du/mnialui; 7282”²³. Trebuie să fi și de data aceasta vorba despre membri de vază ai obștii, probabil boiernași, având în vedere preluarea numelui localității, ca nume de familie, respectiv Igoianu. A doua piatră funerară din pronaos, aflată tot pe latura de sus, nu are decât un început de inscripție funerară, și aceasta substanțial deteriorată. Pe ea nu este inscripționat nici un nume și nici o dată. În partea superioară e ornamentată cu simbolul crucii și semnele IISUS NIKKA încadrate în cinci cercuri înălțuite.

Lângă crucea mare de ctitorie, de pe latura exterioară de sud a bisericii se mai găsește încă o cruce de piatră, funerară de data aceasta, de mai mici dimensiuni, pe care scrie: „La ace(a)s/tă cruce / să odihă/nescu o(a)să/le răposat/ului rob/ului Dum/tru. Pomenește Doamne: Gheo/rghe, Nicola/e, Costand/inu, Bălașa, / Ionu, Pătru, / Iona, Iona”. Pe latura din dreapta este scris anul 7320, adică 1812²⁴.

¹⁹ *Idem*

²⁰ Eroare sau deformare voită a realității, probabil dintr-un exces de patriotism local. Tocmai de aceea cifra șase e scrisă peste cifra șapte, ca să devină veridică datarea bisericii în epoca lui Matei Basarab.

²¹ “Gheorghe Coșoreanu Aurelia Gheorghe Angelica Ion Gabriela Demetru Cornelia Valeria Nicolae Florentina Maria Gheorghe Gheorghe Paul Constantin Maria Dragoș Constantin Preotul Aurel Popescu Ioana Ereia Mihail Pruncu Ecaterina Săndulescu Ion Constantinescu Ana Gh Diaconu Const. Pietrăroiu S.D. Mitu”

²² Bălan Constantin, *op. cit.*, p. 594

²³ *Idem*

²⁴ *Ibidem*, p. 595

Două inscripții apar la biserica de lemn din Igoiu și pe două icoane din lemn, reprezentându-i pe Sfânta Paraschiva și pe Sfântul Ioan Botezătorul, ambele aflându-se și astăzi în patrimoniul lăcașului de cult. Ambele sunt date de Constantin Bălan la 1841. Textul scris pe icoana de hram este următorul: „+ S-au făcutu cu ostenea(la) lor: /titor diiaconu Lăpăda(tu)²⁵, titor Costa(n)dinu / Igoianu și soția sa, Iona, di(a)coneasa, Marica²⁶. Pe icoana Sfântului Ioan Botezătorul stă scris: „Popa Gheorghe Igoianu, Du(m)itru s(i)nu diaconu L(ă)pădatu, / titori; Măria lui Dumitru, Gheorghe, Mihai și soția lui, Iona”. În partea inferioară a icoanei e trecută data: 1841 iunie 19²⁷. Ctitorii trebuie să fie de fapt donatorii principali ai celor două icoane, printre ei numărându-se un diacon pe numele Lăpădatu, un preot, pe nume Gheorghe Igoianu și o soție de diacon, pe nume Marica.

Nu putem încheia fără a trage câteva concluzii necesare. Biserica de lemn din satul Igoiu, cu hramul Cuvioasa Paraschiva este o ctitorie moșnenească, asemenea majorității lăcașelor de cult ortodoxe din Muntenia veacului al XVIII-lea. Un aport semnificativ la ridicarea lui îl are și de data aceasta o față bisericească (Teodor Monahul, conform pisaniei de pe crucea de ctitorie).

Biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva este construită în întregime din grinzi masive de stejar (40-50 x 10-12 x 800-1200 cm), pe temelie din piatră de Igoiu, realizată inițial în tehnica zidăriei uscate, ulterior reparată cu mortar de var și recent cu mortar de ciment. Este uninavată, cu plan dreptunghiular simplu, iar distribuția spațiilor de cult este cea obișnuită: pridvor, pronaos, naos și altar. Altarul este decroșat de naos. Întreaga biserică e pardosită cu dale din piatră de Igoiu, așezate pieziș. Acoperișul e învelit cu șiță de brad executată prin despicare.

Contribuie, după obicei, la construirea bisericii, întreaga obște (fiecare după puteri), numele celor mai importanți dintre donatori fiind inscripționate și ele pe crucea de ctitorie. Anul 1752 reprezintă cea mai plauzibilă dată de fondare a bisericii, fapt întărit și de inscripțiile de pe mormintele din interiorul bisericii. Dacă lăcașul ar fi fost ctitorit la 1787, cum susține I. Popescu Cilieni, ar însemna că respectivul mormânt datat la 1774 exista dinainte și ar fi fost încorporat în construcția bisericii, fapt de altfel cu totul neobișnuit.

De-a lungul timpului, membrii mai înstăriți ai comunității au contribuit la întreținerea și împodobirea lăcașului cu obiecte de cult, având grijă să-și lase numele încrustat pentru posteritate pe lucrurile donate, pe cruci sau chiar pe pietrele funerare ce particularizează în mod deosebit biserica aceasta.

În ce privește destinul actual al bisericii de lemn din Igoiu, ea se numără printre puținele ctitorii din lemn „norocoase”, de pe teritoriul Vâlcei, al României, în general. Conștient de valoarea ei, actualul paroh al comunei Alunu, părintele Ștefan Boiangiu s-a îngrijit de conservarea în bune condiții a lăcașului, întreprinzând necesare reparații la temelie și la acoperiș, fără a provoca modificări sau deteriorări ale monumentului. Mai mult, biserica este din nou în cult, fiind păstrată și cinstită așa cum se cuvine de către săteni. O realitate aproape de necrezut, dacă ne gândim la rapida degradare și dispariție a monumentelor similare din Țara Românească.

²⁵ d. Lăpădatu apare la Popescu Cilieni menționat drept ctitor al bisericii de lemn cu hramul Sf. Nicolae din Igoiu (vezi mai sus), adică al bisericii din mahalaua Păsărești, datată 1787, și care presupunem a fi de fapt biserica în discuție, ce are hramul Sfânta Paraschiva și a fost ctitorită în 1752. E posibil ca eroarea de datare a lui Cilieni să se datoreze interpretării eronate a inscripțiilor de pe cele două icoane.

²⁶ *Ibidem*, p.595

²⁷ *Ibidem*, p. 595-596

Summary

The wooden ecclesial architecture from the Romanian Country in general, and from northern Oltenia in particular, has known a flourishing since the eighteenth century. The wooden churches are mostly foundations made by aboriginal people in the villages which have been regularized during this century, starting with the Austrian domination and continuing in the first half of next century with the Organic Statute. But there are situations when older churches, from the eighteenth century, are foundations made by either a clergyman, a bishop, a metropolitan or a simple monk.

In the Romanian Country, wood is not used because of political constraints or the "poverty", but for reasons that combine pragmatism and doctrinal rigors. This happens because the wood, found in abundance at hand in the area, has also been a material endowed with sacred attributes since the beginning of the world. Moreover, its perfect processing craft, the artisans of all times demonstrate, shows that little external causes have led to the birth of these jewels of traditional architecture, but tradition itself has spiritually consolidated the wooden temple of prayer. This kind of church has a unique architecture, imposed both by the rigors of religion and the nature of the material.

The wooden church from Igoiu, Alunu, dedicated to the Pious Parascheva, is an aboriginal foundation, like most Orthodox temples of worship in Wallachia from the eighteenth century. A significant contribution to the raising of it has a clergyman, according to the inscription on the cross foundation, the Hermit Theodore.

The church, dedicated to the Pious Parascheva, is constructed entirely by massive oak beams (40-50 x 10.12 x 800-1200 cm), on a stone foundation, initially produced in dry masonry technique, then repaired with lime mortar and recently with cement mortar. It has a single nave, with a simple rectangular plan and the distribution of the places of worship is the usual one: porch, narthex, nave and altar. The altar is unhooked from the nave. The whole church is paved with stone slabs from Igoiu, obliquely placed. The roof is covered with shingle of fir executed by splicing.

The whole parish contributed, as usual, to the church building, and the names of the most important donors are printed on the cross foundation. The year 1752 is printed on the tombs inside the church and it represents the most plausible date of the foundation of the church. If the church were founded in 1787, as I. Popescu Cilieni claims, it would mean that the tomb, dated in 1774, had existed before and it had been incorporated into the construction of the church, which is quite unusual.

Over time, the wealthiest members of the community have contributed to the maintenance and decoration of the church with religious objects, being careful to leave their name carved, for posterity, on the things they had donated, especially on the crosses and tombstones.

Nowadays, the wooden church from Igoiu, is among the few "lucky", wooden foundations of the Valcea county, and of Romania, in general. Aware of its value, the current vicar of the Alunu village, Father Stephen Boiangiu took care of the proper storage of the church, by undertaking the necessary repairs to the foundation and the roof without causing changes or damages to the monument. Moreover, the church is again in worship, being maintained and honored as appropriate by the villagers. An almost unbelievable reality, if we think of the rapid degradation and dissolution of similar monuments in the Romanian Country.

Bibliografie

1. Anuar pe anii 1921 – 1925, Tipografiile Române Unite, 1924.
2. Barcan, Luiza, Nancu, Alexandru, Monografiile bisericilor de lemn din Grămești-Costești, Ciungetu, Mălaia, Marița, Brezoi, Copăceni-Racovița, Mrenești-Crețeni, Fundația HAR, Muzeul Județean Vâlcea, 2001-2002.
3. „Arhivele Olteniei”, nr. 83-85.
4. Bălan, Constantin, „Inscripții medievale din epoca modernă a României”, Ed. Academiei Române, București, 2005.
5. Catalogul bisericilor din județul Vâlcea, întocmit la 1 aprilie 1972, în colaborare cu Episcopia Râmnicului și Muzeul Județean Vâlcea.
6. Crețeanu, Radu, „Bisericile de lemn din Vâlcea” în „Mitropolia Olteniei”, anul XXXIII, nr. 1-3, ianuarie-martie 1981, Craiova.
7. Diaconescu, Ilie Gh., „Reliefuri și inscripții pe cruci de piatră feudale în nord-vestul Ungrovlahiei”, în „Glasul bisericii” nr. 118, 1980.
8. Lahovari, George Ioan, „Marele Dicționar Geografic al României”, București, 1901.
9. Lista monumentelor istorice cu codul VL – II – m – B – 09789
10. Popescu – Cilieni, Ioan, „Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea”, editura Ramuri, Craiova, 1983.
11. Urechia, V.A., „Istoria românilor”, vol. VI, București, 1983, Văleanu, F.N., Monografia comunei Alunu”, Comitetul pentru Cultură și Artă al Județului Vâlcea.

Construcții pomi-viticole din Vâlcea

Dr. Ionuț Dumitrescu

ionut_gabriel1981@yahoo.com

Oana Florescu

stefana_dosa@yahoo.com

Viticultura și pomicultura au avut o pondere importantă în cadrul ocupațiilor tradiționale din satul vâlcean. Începând din sec. al XIV-lea, documentele emise de cancelariile domnești fac referiri la livezile, pometurile, viile care ocupau suprafețe mari în Vâlcea, având statutul de privilegii mănăstirești, boierești sau fiind proprietăți moștenești. Viile și livezile, precum și construcțiile pentru păstrarea vinului și a rachiului apar curent în actele de schimb, de vânzări și cumpărări, donații, cât și în foile de zestre¹.

Astfel, într-un act de donație, datat 21 aprilie 1793, Gheorghe Rudeanu din Gușoeni lasă fiilor săi Gligorie și Ianache următoarele bunuri: via din dealul Ursăi, via de la Gușoeni cu căsoaia din capul viei și prunii, să fie împărțite toate pe din două, frățește. Cei doi fii mai au obligația să-i facă și Ilincăi, soția lui Rudeanu, mertic din vie și din pruni, cât timp va fi în viață, iar după moartea ei să-i facă toate soroacele până la trei ani².

La 1826, o foaie de zestre întocmită la Râmnic înzestrează fata cu obratie de pruni și inventarul specific: căldări de aramă, tiugi, cauce etc³. La 1827, o altă foaie de zestre consemnează 120 vedre de prune și o tocitoare umplută cu tescovină⁴. Tot la 1827, la Râmnic se întocmește un act de vânzare pentru un cazan de 18 oca și pentru o livadă de pruni⁵.

Pentru zona Vâlcea, toponime de felul „Dealul viilor”, „La vii – păstrate în locuri unde nu mai există vii în prezent – și mărturiile etnografice culese pe tren impun constatarea că, până pe la începutul sec. al XX-lea, oamenii s-au străduit să cultive vița de vie, asigurându-și, astfel, cel puțin strictul necesar pentru nevoile personale. Este interesant de remarcat faptul că, în zona de munte, unde predomină păstoritul, în locuri ferite, oamenii și-au plantat mici petice de vie⁶. Pe baza documentelor istorice și a celor cartografice, putem constata existența pe întinderea fiecărei zone geografice a unor ținuturi cu tradiții viticole mai vechi și mai trainice, caracterizate deopotrivă prin densitatea mare a localităților cultivate de vii. În sprijinul unor atare convingeri vin informațiile despre Oltenia extrase din memoriile generalului Fredrich Wilhelm Bauer (1778)⁷ și din harta austriacă⁸. Analiza comparativă a lor lasă să se înțeleagă că, în

¹Eugen Deca, *Vii și livezi în Vâlcea de altădată sec. XIV-XIX*, în *Oltenia. Studii și comunicări*, Craiova, 1999, p.10

^{2***}, *Comori arhivistice vâlcene. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Râmnicu Vâlcea (1467-1800)*, vol. II, București, 1985, doc.nr.1938, p.256

³Arhivele Naționale - Direcția Județeană Vâlcea, *Fond: Tribunalul Județului Vâlcea*, dos. 243/1836, f. 3

⁴*Ibidem*, dos 563/1836, f.12

⁵*Ibidem*, dos.431/1839, f.18

⁶Nicolae Mironescu, *Considerații privitoare la geneza și istoricul răspândirii viței de vie pe teritoriul României*, în *Studii și comunicări de istorie și etnografie*, vol. II, Golești-Argeș, 1978, p. 289

⁷Constantin I. Karadja, *Oltenia după memoriile generalului von Bauer (1778)*, în *Arhivele Olteniei (A.O.)*, anul III, 1924, p. 225

Gorj, de pildă, se găseau cele mai numeroase sate cu vii, dar că ele nu erau grupate în anumite arii, ci împânzeau mai toată suprafața județului. În schimb, în Vâlcea, erau mai puține localități cu podgorii întinse, iar acestea se găseau grupate, în mare parte, în aria cuprinsă între Olt (la est), Olteț (la vest) Râmnicu Vâlcea (la nord) și Drăgășani, Valea Mare, Făurești (la sud). Și pe atunci, podgoriile de la Drăgășani erau cele mai întinse și mai apreciate. În anul 1882, ele ocupau 7.952 pogoane din cele 11.284 pogoane cu vie ale județului Vâlcea⁹. De altfel, începând cu anul 1865, vinurile de la Drăgășani vor participa regulat la expozițiile naționale, iar din 1867 vor fi duse și la concursuri internaționale (ca, spre exemplu, la Expoziția Universală de la Paris), unde se vor bucura de aprecieri și vor fi solicitate la export (în Germania, Anglia, Rusia)¹⁰. Între 1886-1890, au fost distruse viile Drăgășanilor. De fapt, în perioada amintită, mai toate podgoriile renumite ale țării au fost nimicite de filoxeră, căreia vechea viță indigenă nu i-a putut face față.

O mare parte din țărani din județele de deal, printre care și Vâlcea, încă pe la începutul sec. al XIX-lea, își puneau și își vor pune și ulterior mari nădejdi în veniturile obținute de pe urma prunilor. „Populațiunile din munți, neproducând în terenurile lor atâta pâine, cât le trebuie, de la o recoltă până la alta, vând rachiul și porumbul ce le lipsește, și astfel rachiul devine un produs de alimentațiune, iar nu de băutură¹¹”. În acest sens au apărut în Vâlcea anexe specializate în cadrul gospodăriei sau de interes obștesc, denumite poverne, unde funcționau cazanele pentru fabricarea țuicii. Sate mari cultivatoare de pruni, care apar și în documente¹², au fost Muereasca, Pietrari, Hurezu, Bodești, Tomșani, Olănești, Berislăvești, Jiblea. Fructele serveau, în primul rând, pentru a acoperi necesitățile de consum ale gospodăriei țărănești și abia mai târziu, pentru a completa veniturile, o parte din fructe au început să fie vândute la câmpie prin schimbul în natură cu diferite produse cerealiere.

Viticultura tradițională a păstrat o serie de unelte specifice practicării ei, unele de o mare vechime. Între acestea amintim cosorul, care în Vâlcea se întâlnește sub trei forme: simplu, cu lama lată și cu topor, unealtă cu peste două milenii de folosință întrebuințată la tăiatul butucilor și al ciorchinilor la cules. Alături de acesta s-au mai folosit hârlețul, sapa, coșul de nuiete, postava, putina cu cepău, linul și călcătoarea, atestate ca având proveniență dacică¹³. Toate acestea constituie instrumentarul de bază folosit la întreținerea viței de vie, la recoltarea și prelucrarea strugurilor.

Pomicultura și viticultura au cerut construcții anexe specifice: pivnițele, pimnițele sau conace de vie, poverne. De obicei, pivnițele nu se construiau în sat, ci pe dealuri, pe locurile unde se găseau plaiuri de vii. Până la primul război mondial pivnițele, răspândite pe dealurile cu vii, alcătuiau o așa-zisă așezare cu case izolate. Pivnița era o construcție de lemn, în așa numitul sistem al cununilor de bârne orizontale, încheiate prin îmbinări (blockbau). Pe temelia de piatră se așeza o primă cunună, cea a tălpilor, formată din trunchiuri masive de stejar rotund sau de stejar cioplit în patru muchii. În satele din zona sudică, pivnițele se lucrau din bânduți¹⁴ masivi ciopliți cu

⁸Ana Turdeanu Toșa, *Oltenia, geografie istorică în hărțile secolului al XVIII-lea*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p. 180

⁹A.N. – D.J.VL., *fond: Prefectura județului Vâlcea*, dos. nr. 21/1882, f. 25

¹⁰Sergiu Purece, *Vinul de Drăgășani la expoziții și concursuri naționale și internaționale (1866-1900)*, în *Studii și comunicări de istorie și etnografie*, vol. I, Golești-Argeș, 1974, p. 282

¹¹Ion Ionescu, *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1868, p. 126

¹²Ion Botu, Petre Purcărescu, *Contribuții la istoricul pomiculturii vâlcene*, în *Studii Vâlcene.*, V, 1982, p. 156

¹³Ioan Praoveanu, *Etnografia poporului român*, Ed. Paralela 45, București, 2001, p.115

¹⁴Bârne scurte

securea și aveau drept temelie groși sau bălvani (trunchiuri de copaci) obținuți din jipani (copaci mari) și erau acoperite cu blăni.

Îmbinarea bânelor se făcea în tăietură dreaptă, capetele lor rămânând lungi și formând la colțurile construcției un unghi drept vizibil. Apoi se ridicau pereții din cununi de bârne horizontale, rotunde sau cioplite în patru muchii, încheiate prin „îngemănare”. Pereții de bârne se terminau în partea lor superioară cu o ultimă cunună de bârne, mai puternice, numite cosorobi, care formau în același timp baza de susținere a șarpantei acoperișului. Ca plan, pivnițele erau compuse dintr-o singură încăpere, cel mult două, în acest din urmă caz cu un perete despărțitor din bârne¹⁵. Erau fie simple, fie cu o prispă în față, cu stâlpi îngrijiți și frumoși lucrați. Planul patruleterului de bază avea dimensiuni variate (4x5 metri până la 6x6 metri, lățimea prispei fiind cuprinsă între 1 și 1,5 metri, iar înălțimea pereților ajungând până la 2 metri. Podina și tavanul erau construite din bucăți groase de lemn, spintecate cu toporul din trunchiuri de stejar. Unele exemplare aveau tavanul ca o boltă piramidală, construită din trunchiuri de stejar din ce în ce mai scurte, încheiate prin creștături și cuie de lemn. Frecvente erau învelitorile confecționate din șindrilă și blăni de stejar, prinse în cuie de lemn pe lanțetii de pe căpriori. Ca formă, acoperișul de șindrilă este în patru ape cu muchiile ușor rotunjite și cu coama, în genere, scurtă. În unele sate de pe valea Oltețului coama acoperișului era străjuită de ciocârlani (bucăți de șindrilă tăiată în profiluri de capete de pasăre stilizate) și de cele două țepe sculptate în volume geometrice.

Intrarea în pivnițe se făcea printr-o ușă cu țâțână obținută, de cele mai multe ori, dintr-o blană masivă ca lățime și grosime. Partea din spate a ușii se numea cotoc. Cotocul intra în cuib (o scobitură în prag) și, printr-o rotire, ușa se deschidea sau se închidea. Sistemul de încuiere a ușii era rudimentar și consta dintr-o drugă de lemn, trasă cu niște *cățai* pe două scoabe. Existau și pivnițe care nu aveau pod, iar fumul din vatra liberă ieșea pe sub acoperiș¹⁶. Trebuie să menționăm că unele pivnițe de pe deal nu se încuiau, de multe ori vinul rămânând acolo și peste iarnă (periodic, omul își aducea acasă numai cantitatea de vin necesară). Era lăsată acolo chiar și o cană pentru eventualii drumeți, însetați. Este o dovadă indiscutabilă a vestitei ospitalități românești, dar și de respect față de munca și de proprietatea celorlalți colocatari. Decodificarea semantică ar putea fi următoarea: dacă eu nu fur de la altul, de ce ar fi tentat altul să fure de la mine?¹⁷

Pe valea Oltețului, numai în fostele sate de moșneni, așezate în zone prielnice practicării viticulturii și pomiculturii, pivnițele sau căsoaiele vor dăinui în număr mare până la primul război mondial. Apoi, în măsura în care s-au înmulțit casele înalte, cu beciul la parter, ce prelua funcțiile pivniței de la vie, dar și în concordanță cu slăbirea eficienței principiului dreptului cutumiar, care a facilitat înmulțirea cazurilor de furt, pivnițele au dispărut și de pe moșia unor asemenea sate, multe dintre ele fiind aduse în vatra satului¹⁸.

Funcționalitatea era și ea aproape aceeași pentru întreg arealul vâlcean: prelucrarea strugurilor și păstrarea instrumentarului viticol, și, în cele mai multe cazuri, a vinului. În interiorul pivnițelor se aflau depozitate vasele. Putina, butia (vas de lemn, cu un fund de capacitate mare) și butoiul erau principalele recipiente aflate în

¹⁵O astfel de anexă am întâlnit în satul Fântățești. Este vorba de un conac de vie construit în prima jumătate a secolului al XIX-lea

¹⁶Așa cum rezultă din informațiile culese din satul Grădiștea, situat pe valea Oltețului

¹⁷Monica Budiș, *Gospodăria rurală din România, vol. I, Muntenia, Oltenia, Dobrogea*, Ed. Etnologică, București, 2004, p. 41

¹⁸Gheorghe Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova 1977, p. 80

inventarul unei pivnițe. Butoiul și putina erau ridicate pe niște lemne spre a fi ferite de umezeala solului. Putina este un vas de formă tronconică în care sunt depozitați strugurii imediat după cules. Tot în puțină se conservă tescovina sau prăștina (reziduurile rămase după țuică după ce strugurii au fost storși). Vas concav cu două funduri, butoiul este piesa cea mai întrebuințată pentru conservatul și transportul vinului. De capacitate diferite, poate varia între cca.25-1000 litri. Când depășește cca.500 litri capacitate în unele zone se mai numește și butie. De regulă, butoaiile sunt făcute din doage de lemn de esență tare și armate cu cercuri de fier. În general, butoaiile au două orificii: unul situat deasupra, tăiat într-una din doage și al doilea tăiat într-unul din funduri. Orificiul de deasupra se numește vrană, iar celălalt cep¹⁹.

Iarna, pivnițele, care adăposteau, nu numai băutura, ci și unele alimente ușor alterabile, din cauza înghețului, constituiau un punct de atracție pentru bărbați. Acolo se întâlneau mai mulți, se ospătau, povesteau sau luau hotărâri cu privire la viața satului, la administrarea cât mai bună a acestuia. La plecarea spre sat, umpleau urciorul cu vin și efectuau măsura vinului cu țancul, un băț pe care îl creștau la nivelul vinului din butoi. De fapt, furtul vinului din butoi era exclus. Tradiția orală a păstrat, așa cum am amintit, încă vie amintirea vremurilor „ușilor deschise”, când orice trecător străin avea acces la pivnițe, beneficiind de îngăduința de a bea cât putea, cu condiția să pună cepul sau dopul la loc și să nu provoace stricăciuni. În Vâlcea și Gorj s-a păstrat cel mai bine această uzanță, această lege nescrisă a cinstei și omeniei. Sosirea primăverii prilejuia organizarea, pe dealul cu pivnița, a goviei, adică a unei petreceri câmpenești la care participa aproape tot satul.²⁰

În ceea ce privește construcțiile viticole din vatra satelor, se poate spune că erau amenajate pe sol sau sub nivelul solului. În Vâlcea au precumpănit pivnițele construite pe sol, întru totul asemănătoare cu cele de la vii. Ca un substitut al lor, către sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, s-au înmulțit beciurile sau pivnițele amenajate la parterul caselor înalte sau în subsolul caselor, magaziiilor obișnuite. Sporadic au mai fost întrebuințate bordeie, adică galerii săpate într-un mal, cu pereții zidiți sau cu câte o furcă în fiecare colț, pe care se sprijineau grinzile și acoperișul înălțat fie din căpriori și blăni, fie din bârne²¹. Erau amplasate fie pe o latură a casei, fie paralel cu ea.

Județul Vâlcea, datorită configurației geografice, a dezvoltat în decursul timpului, în folosul gospodăriei sătești, și pomicultura, în scopul cultivării, prelucrării și consumării fructelor și a derivatelor sale, obținute prin uscare, fierbere și distilare sau în diferite combinații cu alte produse agricole. Spre deosebire de viticultură, în Vâlcea n-au existat, până la începutul secolului al XX-lea, mari proprietari pomicole, nu a existat în lumea satelor o specializare în domeniu prin folosirea unor mari suprafețe de teren care să fie cultivate, documentele timpului consemnând existența unor ogrăzi de pruni, a unor „obratii de pomi”, transmise prin moștenire din generație în generație, prin foile de zestre ori prin vânzări și prin danii la biserici, mânăstiri, schituri²².

Din vremuri îndepărtate s-a aflat în uz și procedeul uscării fructelor deopotrivă la căldură și la fum. În acest sens se amenajau construcții speciale, care aveau

¹⁹Nicolae Al. Mironescu, Paul Petrescu, *Cu privire la instrumentarul viticol tradițional*, în *Cibinium*, Sibiu, 1966, p.76

²⁰Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. I, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 300

²¹Astfel de construcții au fost ridicate în unele sate de pe valea Otăsăului

²²Nicolae Georgescu, *Județul Vâlcea și monumentele sale*, în *File vâlcene*, Râmnicu Vâlcea, 1972, p. 78

denumiri diferite: gratie de nuiiele, pomar²³ sau cuștiubă²⁴.

Pomarul se pune în curte, la loc ferit de vânt. El era săpat în pământ sau zidit cu cărămidă. Acolo se băga o buturugă care făcea fum, iar prunele sau perele se puneau pe gratii. Cuștiubărul era o gratie pe care se puneau fructele să se usuce la soare și se făcea cât mai departe de casă, să nu ia foc²⁵. Pe de altă parte, s-au utilizat și cuptoare de uscat fructe, care se clădeau la nivelul solului, din piatră ori din cărămidă, care aveau dimensiuni diferite și forme dreptunghiulare sau pătrate. De obicei, doar gura cuptorului, adică locul unde ardeau lemnele, era cât de cât adâncită în pământ. Cu scopul protejării împotriva ploilor, construcțiile pentru uscarea fructelor la fum și la căldură se acopereau cu o platformă din scânduri, sprijinită pe niște pari.

Pe la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au câștigat teren construcțiile de uscare a fructelor numai prin căldură. Clădite din piatră, din cărămidă arsă sau nearsă, din bârne căptușite cu lut, ele aveau dimensiuni apreciabile și se compuneau din două compartimente – cel de jos, cu focul și cel de deasupra, cu lesele – separate printr-un pod lucrat din scânduri lipite cu lut. În Bărbătești, Slătioara, Păușești - Otăsău s-au folosit cuptoare ai căror pereți se zideau din cărămidă nearsă sau din piatră de râu și se lipeau, apoi, cu mortar. Lemnele se introduceau pe două guri, amenajate în partea inferioară a cuptorului, înalte de circa un metru. După aprinderea lemnului, gurile se înfundau. Din aceleași materiale ca și cele întrebuițate la pereți, deasupra celor două guri se executa un pod. Peste el, se fixau trei sau patru lese ori gratii cu fructe, între care rămânea un spațiu de 20-30 cm.

Ca urmare a practicării pomiculturii, în grădinile celor mai multe gospodării ale satelor situate pe valea Oltețului se întâlneau și uscătorii de fructe, adică gropi dreptunghiulare sau pătrate, cu pereții din piatră sau din pământ bătut, pe umerii cărora se așezau gratii de nuiiele, sub care ardeau domol buturugi. Asemenea instalații se numeau huștiubari sau cuștiubari; termenii formează o arie lingvistică izolată în nord-vestul Olteniei, în zonele muntoase și subcarpatice²⁶.

O tradiție pentru Vâlcea, atestată documentar începând cu secolul al XIX-lea, era fabricarea țuicii din prune. După ce se coceau, prunele se scuturau cu prăjina, se depozitau în vase mari de lemn, unde fermentau adăpostite sub șopruri sau perdele. Pentru a fi distilate prunele fermentate erau duse la cazan, instalație amenajată sub construcții ușoare numite poverne, aflate de cele mai multe ori în hotarul satelor, în apropierea unei ape curgătoare. Acestea erau niște construcții care reflectau ponderea pe care pomicultura o deținea în economia satelor vâlcene. Catagrafia Țării Românești din 1832 înregistra 583 de poverne; 23 dintre acestea se aflau în Vâlcea. În deceniul 1830-1840 s-au înființat în ambele principate 180 de poverne, iar în deceniul 1840-1850 încă 278 de poverne²⁷.

Povarna este o construcție simplă: patru sau mai multe furci, unite prin legături, acoperite cu șindrilă, cu laturile împrejmuite sau neîmprejmuite. În satul Blidari, pe valea Topologului, am întâlnit o povarnă atipică, ridicată în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Este realizată din bârne rotunde de stejar cioplite și încheiate la capete. Tălpile masive sunt așezate pe o zidărie de piatră de râu nelegată. Este compartimentată în două încăperi ce comunică între ele, iar fiecare dintre ele are câte o ușă de

²³ Denumire întâlnită în satele din Țara Loviștei

²⁴ Denumire întâlnită în satele de pe valea Luncavățului

²⁵ Inf. Bănașu Gheorghe, sat Bărbătești, n.1926

²⁶ Gheorghe Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova 1977, p.81p.81

²⁷ Șerban Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova* în Evul Mediu, Ed. Academiei, București, 1969, p. 313 - 314

acces. Într-una din încăperi sunt depozitate butiile cu prune și butoaiele cu țuică, iar în cealaltă se află cazanul de țuică și putina de răcire. La acoperiș există o lucrarnă (ferestruică) de evacuare a fumului.

Dintre unitățile anexe care în secolul al XIX-lea aveau o răspândire largă, cu precădere în zona subcarpatică, trebuie menționate magaziiile sau pimnițele, construcții în care se depozitau diferitele produse pomicole. Tehnica de construcție era următoarea: pe o temelie de piatră de râu erau așezate patru tălpi groase de gorun, după care urmau pereții realizați din bârne de stejar, la început rotunde, iar, mai târziu, cioplite și prinse la colțuri în „cheițe”. Urmau patru tălpi superioare (tălpoaie) ce încheie patrulaterul de bârne. Apoi patru cosoroabe sunt prinse în „coroniță”, formată din două lungimi și două fundoaie. Acoperișul era lucrat din căpriori ce se prind prin cuie de lemn de cosoroabe, lați și învelitoare de șindrilă de 60-80 centimetri dispus în patru ape și terminat cu o coamă de șindrilă. Intrarea în pivniță se făcea fie direct, fie de pe o prispă joasă mărginită de stâlpi ciopliți de o ușă masivă alcătuită din două bucăți unite de un pop mobil, care era prevăzut în spate cu un drug de lemn cu creștături. Tocul ușii era format din doi stâlpi laterali uniți de o bârnă numită „curmeziș”. Uneori, în acest „curmeziș” erau tăiate două „răsuflători” pentru aerisire. Podul pivniței avea grinzi aparente cu podină prinsă „în uluc”²⁸ și cu linii încrustate pe margine.

Magazia lui Ion Gongea din Stoenești, care face parte dintr-o gospodărie de pomicultor, este datată pe grindă la anul 1883 și este realizată din bârne de stejar, încheiate drept, de formă dreptunghiulară și dimensiunile de 5/4 metri. Are la fațadă o sală închisă cu parmalâc, mărginită de stâlpi ciopliți, ornamentați cu motive geometrice, iar intrarea se face printr-o ușă dublă care permite manipularea butoaielelor de țuică. În interior, pe o latură erau dispuse butoaiele de diferite mărimi, iar pe celelalte laturi lavițele de așezat fructele în stare proaspătă sau uscate. De menționat că locuința are pe spate un andosaj care a fost folosit ca povarna pentru instalația cazanului de țuică și pentru depozitarea butiilor cu boască.

O altă magazie, care face parte dintr-o gospodărie cu un pronunțat caracter de practicare a pomiculturii, provine din satul Oțeșani și este datată în anul 1880. Construită din bârne de stejar încheiate în cheotori (chei) drepte, sub forma unei cununi orizontale, se remarcă prin masivitatea materialului constructiv și motivele decorative dispuse pe stâlpi și grinzile de la fațadă. În alte zone ale Vâlcii astfel de magazine serveau și pentru adăpostirea uneltelor sau a diferitelor recipiente în care se puneau cereale. Cu mici deosebiri, calendarul pomi-viticol are aceeași structură cu calendarul agrar. Activitatea în livezi se începe în luna martie, la Măcinici, când se curățau și se vâruiau pomii, se aprindeau focuri pentru a preveni pierderile provocate de înghețurile și brumele târzii. Aprinderea focului în grădini, în perioada echinocțiului de primăvară, era însă un act ritual polifuncțional: de purificare, de fertilitate, de preîntâmpinare magică a stricăciunilor provocate de insecte și alți dăunători²⁹.

Cea mai mare sărbătoare în calendarul viticol era toamna, la Ziua Crucii sau Cârstovul Viilor (14 septembrie), când se începea culesul strugurilor și se băteau nucii plantați la vie. „La Cârstovul Viilor făceai colaci și-i duceai la biserică, cu struguri. Nu mâncai struguri până nu venea Cârstovul. Și cu vin nou se făcea slujba la biserică”³⁰. Se făceau bălciuri, se făceau comedii de Cârstovul Viilor. Spre seară, după cules, se făceau furcării: horă cu lăutari, jucau tinerii³¹.

²⁸Ioan Godea, *Dicționar etnologic român*, Ed. Etnologică, București, 2007, p. 781

²⁹Ion Ghinoiu, *Sărbători și obiceiuri românești*, Ed. Elion, București, 2003, p.273

³⁰*Inf.* Dobre Maria, n. 1928, sat Mitrofani

³¹*Inf.* Matache Ștefan, n. 1927, sat Sutești

Summary

Viticulture and fruit-growing buildings from Vâlcea County

The viticulture and fruit-growing had an important share inside the traditional buildings from Vâlcea's villages. The wine cellars and the fruit gardens and also the buildings for keeping the wine and the local drinks (raclive), are currently in the changing papers, of sales and booking, donations, documentary papers.

The fruit-growing and viticulture, asked appendices buildings as: basements, wine manor-house, distillers etc. The basements and the wine manor-houses were built from timber, raised on rock foundation, with four waters roofs, made from weatherboard.

The distiller is a simple building: four or more brackets, conjoined with bends, covered with weatherboard, with the arms closed or unclosed.

Centre de confecționare a lăzilor de zestre în Vâlcea

Sabin Lungoci

sabintur1978@hotmail.com

În România meșteșugul fabricării lăzilor de zestre datează de mii de ani, chiar dinainte de ocupația romană și se presupune că a pătruns pe filieră greacă, dar la origine ar putea fi din Mesopotamia, care corespunde teritoriului actual al Irakului¹.

La noi în țară meșteșugul lăzilor de zestre a găsit un teren favorabil datorită prezenței masive a resurselor lemnoase și a cunoscut o dezvoltare mai importantă începând cu sfârșitul evului mediu, remarcându-se mai multe zone și centre de producție a lăzilor de zestre, dar apărând și o tipologie a acestora, în funcție de influențele externe cu care a venit în contact, cum ar fi, de exemplu, lada de zestre cu capac în două ape și lada de zestre cu capac plat².

Lăzile de zestre au avut un rol, practic, de depozitare a unor obiecte, dar au fost și un domeniu de manifestare a artei populare, acestea fiind decorate cu incizii și uneori fiind vopsite în culori diferite. Lăzile de zestre exprimă o realitate etnografică concretizată prin modele diferite de lăzi de zestre specifice fiecărei zone etnografice în parte. Modul de creație și elementele decorative prezente pe lăzile de zestre, precum și prezența acestor elemente specifice pe alte obiecte dau un sens major al creației artistice la nivel regional. Dacă la începuturile lor lăzile de zestre aveau o utilizare absolut practică, ele au evoluat de-a lungul secolelor devenind, mai ales, obiecte artistice, păstrând spiritul artistic al epocilor în care au fost create și evidențiind o etapizare a evoluției elementelor artistice. Desăvârșirea artistică a apărut odată cu perfecționarea tehnicilor de prelucrare a lemnului, dar depinzând și de contextul social al producătorului, cât și al cumpărătorului. Spre deosebire de alte țări unde producerea lăzilor de zestre este de factură urbană, în România, în general, și în Vâlcea, în special, meșteșugul producerii lăzilor de zestre poartă amprenta artei țărănești.

Materia primă utilizată și metodele de fabricare au impus o formă dreptunghiulară a lăzilor de zestre și o concepție spațială și decorativă. Practic nu a existat o dezvoltare tehnologică de la forme inferioare la altele superioare și nici de împrumuturi directe din arta cultă, ci de evoluții paralele în cultura diferitelor pături sociale.

Specific zonelor etnografice de la noi din țară în producerea lăzilor de zestre este unitatea de stil cu celelalte obiecte din interiorul locuinței, precum și o exprimare a concepției stilistice a unei comunități cu particularitățile ei.

Modelul decorativ diferă de la o zonă etnografică la alta. Astfel, dacă în nordul Gorjului întâlnim imagini geometrizate, în Transilvania putem găsi desene care completează forma expresivă a volumului. De altfel, forma lăzilor de zestre este aceeași cu cele din Bulgaria și Moravia, demonstrând că, de-a lungul secolelor a existat o migrare a modelelor artistice în zona centrală și sud-estică a Europei³.

Primele atestări documentare ce relatează meșteșugul fabricării lăzilor de zestre în zona etnografică Vâlcea datează din secolul XIV și relatează că Oprea, Albul, Toma, Molden și Vâlcul erau lemnari din satul Boița și au tocmit la 26 martie 1698 o lucrare în lemn⁴.

¹ Roswith Capesius, *Mobilierul țăranesc românesc*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p.78

² Tancred Bănățeanu, *Lăzi populare românești. Meșteșuguri și arta lădarilor*, în *Cibinium*, Sibiu, 1967-1968, p. 365

³ *Ibidem* p. 370

⁴ Viorica Tătulea, *Mobilierul țăranesc din Oltenia*, Ed. Sport Turism, București 1989, p. 23

Specific este mobilierul lucrat cu barda și securea, și decorat cu ajutorul „mezdrelei” și a horjului. În general se folosea lemnul în culoare naturală. Cel mai important grup de mobilier tradițional țărănesc este cel al recipientelor confecționate din lemn prelucrat cu barda. În cadrul acestui grup deosebim diferite tipuri și anume: hambarul, lada de zestre, masa cu ladă și masa dulap. Evoluția acestor piese nu poate fi înțeleasă decât în context european, deoarece după modul de îmbinare ele se încadrează în marea familie a pieselor construite în sistemul de piloni, cunoscute sub numele de „Stollentruhen”, „coffrés de charpenterie”. Este vorba de un sistem de îmbinare după principii folosite mai ales în arhitectura țărănească, numită la noi în termeni dulgherești „în pană și uluc”, sistem propriu tuturor lăzilor tradiționale confecționate de meșteri sătești⁵.

În ceea ce privește confecționarea lăzilor de zestre în județul Vâlcea important este:

- identificarea geografică a centrelor de confecționare a lăzilor de zestre
- stabilirea caracteristicilor proprii fiecărui centru de confecționare a lăzilor de zestre;

- o comparație stilistică a lăzilor de zestre aparținând diferitelor centre.

Din punct de vedere al repartiției lor, atât sub aspect numeric, cât și al valorii pieselor specifice, centrele vâlcene pot fi grupate în două categorii:

- Centre mari, constituite în așezări de sine stătătoare, precum cel de la Romanii de Sus și Poiana-Perișani.

- Centre mici, alcătuite din grupări de meșteri stabiliți pe lângă sate. Amintim aici localitățile: Călinești și Valea lui Stan (Brezoi), Bistrița, Vaideeni, Urșani, Cerna, Șirineasa, Frâncești, sate în care, chiar dacă s-au lucrat lăzi de zestre, acestea s-au făcut în paralel cu confecționarea altor categorii de produse, precum unele obiecte de uz gospodăresc, împletituri de nuiete etc⁶.

Cea mai mare concentrare de centre se observă în depresiunea Horezu, amplasată în nordul-estul zonei, la granița cu Gorjul. Aici au activat până nu de mult patru centre specializate în confecționarea lăzilor de zestre: Romanii de Sus, Vaideeni, Cerna și Urșani, ai căror meșteri produceau toate categoriile de mobilier pentru așezările din apropiere, deplasându-se totodată cu marfă prin sate și la târgurile din județ și din afara lui. Unul din vechile centre renumit pentru producția lui și valoarea artistică a pieselor, având în vedere amploarea și evoluția pe care a cunoscut-o aici meșteșugul, a fost cel de la Romanii de Sus, localitate situată pe valea râului Bistrița, la distanță de 50 km de Râmnicu Vâlcea și 3 km de Horezu, numărând la începutul secolului trecut 938 de locuitori, majoritatea țărani lipsiți de pământ, ce lucrau pe moșia statului. În vechime, o parte din această comună se numea Neagota, iar alta Dezrobiți, denumire care se referea probabil la faptul că, la 1864, un număr de 186 locuitori de pe moșia Romani au fost eliberați și împroprietăriți. Lipsa de pământ a majorității sătenilor, precum și abundența lemnului în zonă (785 hectare de pădure a statului, la care se adăugau pădurile particulare) explică orientarea unei părți însemnate a populației în direcția confecționării mobilierului țărănesc și constituirea treptată a unui centru puternic, care număra, în primele decenii ale secolului XX, zeci de meșteșugari a căror ocupație principală o constituia prelucrarea lemnului, activitate în care erau antrenați toți membrii familiilor lor. Astfel, dacă procurarea materialului și pregătirea lui, precum și desfacerea pieselor de mobilier reveneau aici, în exclusivitate, bărbaților, femeile erau adesea acelea care le ornamentau, ocupându-se, totodată, cu împletitul coșurilor, pe care le vindeau apoi prin târgurile din apropiere.

⁵ Tancred Bănățeanu, *op.cit.*, p. 378

⁶ Viorica Tătulea, *op.cit.*, p. 72

Piesa de mobilier cea mai frecventă în producția centrului a fost lada de zestre. Interesant de amintit faptul că Romanii de Sus figurează printre puținele centre subcarpatice în care s-au lucrat și lăzi cu capac bombat alături de cele cu capac plat unanim răspândite în toată Oltenia. Lăzile cu capac bombat erau confecționate din lemn masiv, distingându-se printr-o linie mai robustă și prin vigoarea inciziilor, puternic conturate. Decorul amplasat, de regulă, pe fațadă, mai rar pe capac, consta dintr-unul sau două medalioane centrale, compuse din mai multe cercuri concentrice, circumscrise unei rozete. În completare, de jur împrejurul medalioanelor și pe picioare erau dispuse alte ornamente circulare: arcuri de cerc, semicercuri întretăiate⁷.

O grijă deosebită în ornamentare era acordată meselor-dulap, al căror decor incizat, asemănător lăzilor de zestre, alcătuit din rozete și jocuri de linii curbe, era dispus pe cele două uși, pe picioare și pe fața sertarului⁸.

Romanii de Sus este unul din puținele centre oltene care continuă să funcționeze și astăzi, cu toate că și aici numărul meșterilor a scăzut simțitor, iar gama produselor s-a redus, limitându-se la hambare, mese și scaune, de cele mai multe ori simple, neornamentate.

Tot în depresiunea Horezu se află și centrul Vaideeni, situat pe ambele maluri ale râului Luncavăț, la 42 km de Râmnicu Vâlcea. În această localitate, atestată documentar încă din anul 1504, s-au așezat începând din secolul al XVIII-lea ciobanii veniți de peste munți, din Transilvania. Denumirea sa mai veche era Ferecați, amintind de nefericirea țăranilor deposedați de pământurile lor de către egumenii mănăstirii Bistrița. Împroprietăriți în 1864 cu pământuri de pe moșia satului, locuitorii se îndeletniceau, în principal, cu cultivarea pământului și creșterea vitelor, fiind recunoscuți și prin confecționarea șindriei pentru care pădurile, ce acopereau la sfârșitul secolului al XIX-lea suprafețe întinse, ofereau materie primă din belșug. Abundența lemnului în zonă a determinat, în ultimele decenii ale secolului XX, o proliferare a meșteșugurilor, gama produselor fiind foarte variată: unelte, obiecte de uz casnic, șei, piese de mobilier, instrumente muzicale (fluiere, cavale). Au apărut meșteri specializați, grupați, în genere, în partea satului numită Valea Plaiului, care lucrau la comandă sau pentru vânzare pe bani și cereale, vânzându-și marfa în satele și târgurile din Vâlcea, Gorj, Dolj, Romanați sau Argeș⁹.

Producția de mobilier a centrului Vaideeni cuprindea lăzi de zestre, hambare, mese-dulap și cuiere de vase gen „blidare”. Piesecele cele mai realizate artistic erau și aici lăzile de zestre și mesele dulap, al căror decor consta în special din ornamente circulare: medalioane compuse din două-trei sau chiar mai multe cercuri concentrice, semicercuri și arcuri de cerc dispuse în registre orizontale. În completare, pe picioare sau pe capetele lăzilor erau utilizate motive liniare simple: triunghiuri, dreptunghiuri, hașuri, „brăduți”. Uneori aceste motive puteau fi întâlnite și pe fațadă, în combinație cu ornamentele circulare.

Cea mai intensă activitate a centrului a avut loc în deceniile V și VI ale secolului XX, perioadă în care activau numeroși meșteri, cei mai vestiți fiind cei din familia Felșu, cunoscuți, mai ales, sub numele de Șelaru, deoarece se îndeletniceau și cu confecționarea șeilor. Alături de aceștia mai activau meșteri din familiile Grozavu și Joița, precum și George Ursu, Pufoi Nicolae și alții. În ultimii ani, numărul celor care practică meșteșugul confecționării mobilierului este în continuă scădere.

⁷ Georgeta Stoica, *Interiorul locuinței țărănești*, Ed. Meridiane, București, 1973, p.49

⁸ *Idem*, *Centre specializate în prelucrarea artistică a lemnului în Oltenia*, în *Cibinium*, Sibiu 1969-1973, p.26

⁹ *Ibidem*, p.27

În ceea ce privește modul de confecționare, lăzile sunt construite după următorul principiu comun: în cele patru picioare masive se montează, cu ajutorul unor șuruburi scobite, pereții și fundul lăzii, cutia aflându-se totdeauna la o distanță mai mare sau mai mică deasupra solului. Întreaga piesă este compusă din scânduri cioplite cu barda, care se îmbină tot în „pană și uluc”. Nu se folosește nici un cui metalic, îmbinarea fiind asigurată de câteva cuie de lemn. Capacul are o construcție deosebită. Scândurile transversale sunt fixate prin sistemul de șanțuri horjite în două șanțuri laterale groase, care acționează și mișcarea de deschidere a capacului. Rotirea se face în jurul unui pivot prelungit în partea de sus a laturii din spatele cutiei. După modul de aranjare a capacului, drept sau în pantă, s-a socotit că este vorba de două forme cu totul diferite de lăzi, ceea ce a dus la unele confuzii atunci când s-a urmărit difuzarea lor în sud-estul Europei. Sistemul unitar de construcție le încadrează însă pe ambele în această categorie de lăzi, forma lor deosebită diferențiindu-le ca două variante ale aceluiași tip¹⁰.

Piese lucrate după sistemul de îmbinare sus amintit au o particularitate proprie, și anume: datorită faptului că picioarele se continuă până sus, constituind stâlpii de susținere pentru întreaga construcție chiar la piesele de dimensiuni mici se creează un sentiment de monumentalitate. De aceea, apropierea de arhitectură nu se face numai prin aceeași mână de meșter, care a construit casa și mobilierul, ci și prin accentuarea liniilor de forță caracteristice construcțiilor de arhitectură¹¹.

Pe teritoriul României centrele de prelucrare a lăzilor de zestre au o frecvență mai mare în nordul Moldovei și vestul Moldovei, Maramureș, Transilvania, Crișana, Banat și nordul Olteniei. Astfel, în trecut pe teritoriul României din nici o casă nu lipseau lăzile de zestre cunoscute în multe regiuni sub numele de „tronuri”. Exceptând tipul lăzilor brașovenești și a celor de influență săsească și maghiară a căror suprafață este pictată cu un bogat decor floral, lăzile de zestre din restul țării au un decor crestat: rețea de linii întretăiate, zig-zaguri, cercuri rozate, ghivece de flori, brazi stilizați și chiar figuri omenești. Din punct de vedere al tehnicii de lucru, lăzile de zestre la care ne referim sunt produse ale dulgherilor, fiind confecționate după procedee și cu unelte de un anumit tip. Ca material de lucru se folosește lemnul de fag sub formă de blăni cioplite cu securea și îmbucate una în alta, în nut și feder. Capetele blănilor sunt introduse în niște șanțulețe practicate în picioarele lăzii și fixate cu cuie de lemn. Într-o serie de centre ca: Sălătruc (zona etnografică Argeș), Budureasa (zona Crișana), Preoteasa (zona Cluj), se mai lucrează asemenea lăzi și astăzi. Pătrunderea din ce în ce mai accentuată în casele țărănești a mobilierului orășenesc precum și a lăzilor de zestre lucrate de tâmplari duce la o rapidă scoatere din uz a lăzilor de zestre de tip dulgheresc. Ele continuă însă să fie folosite ca hambare sau ca lăzi de bucate, în care caz, se fac de dimensiuni mai mari, iar ornamentația este mult simplificată¹².

Diferențiate ca formă, de o impresionantă bogăție și originalitate decorativă, lăzile de zestre au cunoscut o mare dezvoltare în câteva regiuni etnografice din țara noastră, printre care trebuie amintite și centrele de producție a lăzilor de zestre din Vâlcea. Forma creșterii este îmbinată cu culoarea în zona Muscel dar și în zona Vâlcea la Perișani, Valea lui Stan și Șirineasa, diferențierile apărând mai ales în modul de dispunere a inciziilor și a culorilor.

¹⁰ Milcana Pauncev, *Limbajul decorative al lăzilor de zestre în nordul județului Mehedinți, în Studii și cercetări. Muzeul Satului și de Artă populară*, București 1977, p.

¹¹ Cornel Irimie, Marcela Necula, *Arta țărănească a lemnului*, Ed. Meridiane, București 1983, p.72

¹² Tancred Bănățeanu, *Op. cit.*, p.370

Summary

In Romania, craft of making the dower boxes are dating from thousands of years, even before of roman occupation and is suppose that has Greek origins but it could be from Mesopotamia, the present Irak .

In our country, the craft of dower boxes found a favorable ground due to the massive resources of wood and has known the most important development starting with the end of middle ages.

The decoration pattern is different from at ethnographical area to another, thus in the northern of Gorj county are frequent the geometrical images, in Transylvania we can find drawings that fills the expressive shape of the volume.

In the Valcea county the important facts about dower boxes are:-the geographical identification of craft centers in Valcea county;

- the establishment of characteristics for each center of manufacturing for dower boxes;

- a stylistic comparison of the dower boxes that belongs to the craft centers of Vâlcea county.

From the point of view of their repartition, both as a number and the value of the specific pieces, the centers of Vâlcea county can be classified in two mains categories centers:

- large centers, settled in big villages, in which the craft of making dower boxes is still present in our days like: Romanii de Sus and Poiana Perișani.

- small centers composed by small groups of craftsmen established nearby villages where the production of dower boxes cesed or diminised considerably lately like: Călinești and Valea lui Stan (from Brezoi), Bistrița, Vaideeni, Urșani, Cerna, Șirineasa, Frâncești.

Differents like shape, made from an impressive richness and original decorations, the dower boxes has known a big developement in some ethnographical regions of our country, from which, a remarcable place is taken by the craft centers from Vâlcea county.

21 F

.....7 | HJ UdfcVYa Y'XYWcBgYfj UfYdfJj]bX
nouExpoziție de bază a Muzeului Județean
*Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea*¹

Diana Scrociob
scrocib_diana@yahoo.com

Muzeul Județean *Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea* a fost fondat în anul 1955 printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri ce prevedea înființarea, în fiecare reședință de județ, a unui muzeu prin care să fie promovată istoria comunității. Timp de 25 de ani acesta a funcționat în Casa Simian² pentru ca în anul 1981 să fie mutat în actualul sediu din Calea lui Traian, odată cu separarea secției de artă plastică, de cea de istorie. Anterior această clădire servise drept școală de băieți, Școala cu Ceas, și au fost necesare diferite modificări și recompartimentări pentru a răspunde noii cerințe. Expoziția permanentă³ a secției de istorie a fost realizată sub îndrumarea cooperativei „Arta Decorativă” din cadrul Ministerului Culturii. Cooperativa care de altfel a colaborat în aceea perioadă cu toate muzeele țării, avea să creeze o uniformitate de decor și textură pentru toate expozițiile realizate.

Timpul însă a trecut și se impunea executarea unor reparații capitale la clădire datorită infiltrațiilor și deficiențelor la instalațiile de încălzire și iluminat. Modul de expunere era depășit și neadecvat, ținând cont că o expoziție de bază este montată cam pentru următorii 10 ani. S-au evaluat aceste probleme, a fost întocmit proiectul pentru reabilitarea muzeului și pentru refacerea expoziției. S-au primit fondurile necesare astfel putându-se trece la aplicarea măsurilor propuse în proiect.

Refacerea unei expoziții de bază este un eveniment de importanță majoră în viața unui muzeu. Prin această expoziție își va arăta nivelul și se va defini, trasându-și în același timp tendințele pentru următorii ani. O asemenea realizare a necesitat preocupări din cele mai diverse domenii. Pentru a se ajunge la vernisaj am avut în spate o imensă muncă și o colaborare strânsă a unei echipe interdisciplinare din care au făcut parte arhitectul, muzeograful, restauratorul, conservatorul și mulți alții.

Dintre aceștia conservatorul a avut în atenție o serie de aspecte privind protecția patrimoniului începând chiar cu spațiul care va găzdui expoziția. Acesta trebuia să îndeplinească anumite condiții conform normelor de conservare⁴ astfel încât în momentul intrării în renovare sălile au fost zăgrăvite și lăsate să se usuce timp de 6 luni, timp necesar stabilizării microclimatului, iar sistemele de încălzire și apa au fost înlocuite complet. Aceste lucruri interesează conservatorul din punct de vedere al funcționalității acestor sisteme pentru a evita ca ele să devină surse de deteriorare pentru bunurile culturale fie prin creșterea umidității relative, fie prin ajungerea apei la obiecte. Tot în același gen de măsuri se încadrează apariția focarelor de incendiu⁵ și asigurarea securității bunurilor culturale⁶. Nerespectarea acestora poate provoca daune considerabile patrimoniului. Au fost montate conform normelor detectoare de

¹ Încă de la început vreau să menționez că acest articol are legătură cu cel din anul precedent (în *Buridava*, nr. VI, Ed. Almarom, Rm. Vâlcea, 2008, p.239-243), fiind vorba de aceeași clădire și multe din dotări fiind asigurate pentru toată clădirea

² Actualul Muzeu de Artă

³ Sergiu Purece, *Expoziția de bază a Muzeului de Istorie a Județului Vâlcea*, Revista Muzeelor și Monumentelor, nr.9, anul XIX, 1982, p. 27-44

⁴ Hotărârea nr. 1546 din 18.12.2003

⁵ Moldoveanu Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ed. Centrului pentru formare, educație permanentă și management în domeniul culturii, București, 2003, p. 277-316

⁶ Ioan Opreș, *Transmuseografia*, Ed. Oscar Print, București, 2000, p.490-502

fum sensibile în fiecare sală, precum și alte dotări. A fost înlocuită instalația electrică și verificate toate aparatele ce pot provoca incendii. Pentru asigurarea securității a fost necesară montarea unui sistem antifurt ce va alerta în timp util poliția, dublat de paza umană asigurată de o firmă specializată. La geamuri s-au păstrat grilajele de la parter, pe lângă rolul funcțional, ele asigurând și un rol decorativ. Spațiul expozițional este separat de birouri însă arhitectura muzeului nu a permis și o foarte bună separare a depozitelor. Pentru asigurarea securității pe timpul zilei s-au luat mai multe decizii. A fost angajat un număr mai mare de supraveghetore, obiectele de mici dimensiuni au fost amplasate în vitrine pentru a fi mai bine protejate și au fost montate elemente de distanțiere pentru a separa vizitatorii de reconstituirile unde sunt expuse obiecte cu valoare muzeală.

Cu toții știm cât de nocivă este radiația solară⁷ care acționează direct asupra obiectelor. O parte importantă a muncii conservatorului este aceea de a se asigura, în funcție de grupa din care fac parte obiectele expuse, că acestea nu primesc o lumină care să le pună în pericol. În acest sens intensitatea luminii este verificată periodic cu ajutorul luxmetrului pentru a nu apărea probleme. Asigurarea iluminatului se face cu ajutorul luminii incandescente aceasta fiind cea mai recomandată bunurilor culturale. Pentru stoparea acțiunii negative a radiațiilor luminii naturale s-au achiziționat storuri moderne cu protecție contra radiațiilor ultraviolete.

Menținerea unui microclimat stabil este obligatoriu pentru bunurile culturale dintr-o expoziție⁸, acesta asigurând prelungirea vieții obiectelor. Pentru a se evita fluctuațiile nedorite s-au montat geamuri în sistem termopan. Spațiul a fost monitorizat în prealabil cu mai multe termohigrometre. Controlul umidității relative se asigură cu ajutorul noilor umidificatoare și dezumidificatoare montate în funcție de suprafață. Umidificatoarele cresc umiditatea până la nivelul dorit în perioadele în care aceasta este foarte scăzută. Dezumidificatoarele au o funcție opusă, scăzând umiditatea atunci când aceasta este prea mare până la nivelul recomandat. Pentru controlul temperaturii fiecare calorifer a fost dotat cu robinet reglabil, ce se poate da mai încet în cazul în care nivelul acesteia depășește valorile optime. Nerespectarea unor valori de temperatură de 18°C și umiditate relativă de 50% considerate optime pentru bunurile culturale eterogene pe care le avem în expunere duc la procese chimice diferite ce deteriorează prematur bunurile culturale. De asemenea, în cazul unui obiect confecționat din materiale diferite, fiecare material va răspunde diferit la variațiile de umiditate provocând fisuri, rupturi și alte tipuri de degradări pe măsură ce acestea încearcă să se separe unul de celălalt⁹.

O adevărată provocare a constituit-o alegerea vitrinelor deoarece am alternat o serie de materiale și dimensiuni în funcție de necesitățile pieselor și am respectat o serie de cerințe pe care trebuie să le îndeplinească. S-a optat pentru vitrine fixe și vitrine mobile personal preferând vitrinele mobile mult mai ușor de manipulat și având un sistem sigur de oprire al roților pentru a nu risca probleme de altă natură. Partea inferioară a fost confecționată din PAL, MDF sau lemn, fiecare material prezentând avantaje personale ca accesibilitatea, rezistența sau noblețe. Sticla sau plexiglas-ul asigură partea superioară. Dacă sticla e prea groasă, vitrina va fi grea, dacă e prea subțire se poate sparge ușor dar nu se îndoaie și nu se îngălbenește. Plexiglas-ul și stiplex-ul sunt materiale relativ nou apărute, incasabile oferind mai multă siguranță obiectelor dar sunt mai scumpe. Suporturile au fost confecționate din plexiglas astfel încât ele pun în valoare unele din obiectele expuse neafectându-le în nici un fel starea de conservare.

⁷Mihalcu Mihail, *Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor istorice*, Ed. Științifică, București, 1970, p.76

⁸ Moldoveanu Aurel, *op. cit.*, p. 88-98

⁹ Crafts Council, *An Introduction to Materials*, Book 1, Ed. Pindar Print Limited, England, 1982, p.23
28H

Pe lângă toate acestea s-a asigurat un anumit standard de calitate ce are implicații pe planul conservării. Vitrinele stabile previn spargerea obiectelor în caz de cutremur. Ele trebuie să fie sigure, bine lucrate iar accesul la bunuri să fie ușor pentru cei din muzeu și greu pentru cei care ar încerca să sustragă obiectele. Etanșeitatea este o altă condiție pe care trebuie să o îndeplinească acestea pentru a ferii bunurile culturale de praful ce poate conține diverse particule dăunătoare. Nu în ultimul rând a trebuit avut în vedere designul plăcut al vitrinelor, prezentarea modernă și atrăgătoare a obiectelor¹⁰ nelăsând la o parte profesionalismul, deoarece expoziția va fi vizitată de persoane din cele mai diverse grupuri sociale.

Proiectul expoziției nu a omis tematica, alegerea bunurilor care vor face parte din expoziție și ansamblul de piese scrise și desenate ce schițează expoziția. În expunere sunt admise doar piese aflate în stare bună de conservare și piese care să nu prezinte aspecte de degradare evolutivă, pentru că starea acestora se poate agrava. Echipa de specialiști din cadrul laboratorului de restaurare-conservare a verificat obiectele înaintea aducerii în săli și și-a dat acordul pentru expunerea lor. Acolo unde a fost nevoie tot ei s-au ocupat de restaurarea și conservarea pieselor ce necesitau anumite intervenții minore ce nu justificau reținerea lor. Un ultim pas pentru conservator a fost cel al etalării obiectelor. Metodele de etalare pentru fiecare tip de material sunt clar enunțate în norme și în cărțile de specialitate. În cazul nerespectării acestora, nu de puține ori s-au lăsat amprente asupra obiectelor, în unele situații acestea ne mai putând fi recuperate. Mai multe probleme au pus obiectele aflate în expunere liberă în cadrul reconstituirilor. Acestea au fost amplasate într-un spațiu asemănător cu cel de proveniență și în pozițiile obișnuite astfel încât să exemplifice utilizarea lor curentă introducând vizitatorii în atmosfera epocii, fără a pune în pericol în nici un fel starea de conservare a obiectelor.

Patrimoniul cultural național este un element determinant al identității culturale. Bunurile Muzeului Județean Vâlcea sunt doar o parte a acestui patrimoniu. Pe lângă valoarea istorică, artistică și documentară, bunurile poartă o valoare inestimabilă, prea puțin studiată. Neglijarea acestuia poate duce la degradarea ireversibilă și totală a unor mărturii culturale importante¹¹. De aceea, în tot acest demers, deși cu limitele sale de finanțare având în vedere importanța de nivel județean a muzeului vâlcean, am ținut să subliniez importanța acordată protecției patrimoniului alături de noua abordare modernă a tematicii.

Summary

A new base exhibition at the Museum of Râmnicu Vâlcea
Some preservation issues

After the restore of the building of the History Museum a team of different specialists has monitored the space and build step by step the new base exhibition. In this article I tried to present this process from the curator point of view.

There are a lot of things that contributes at the preservation of cultural goods. A curator must be careful beginning with the health of space that will receive the exhibition. It must be ensured a certain level of illumination and a stable environment. Exposing the objects it is also a difficult stage that can cause a lot of problems.

This is a step forward for the museum and I hope these actions will ensure a better preservation of the exhibits.

¹⁰ Moldoveanu Aurel, *op. cit.*, p. 157-171.

¹¹ Ioan Opriș, *op cit*, p.420-463

Storuri cu protecție ultravioletă

Tipuri de vitrine

Reconstituire după un atelier de argintar

Icoane din „epoca lui Matei Basarab” în Vâlcea (II)

Dr. Ioana Ene
ene.nana@yahoo.com

În tâmpla de zid a bisericii Sfântul Nicolae din satul Vătășești, comuna Bărbătești, au fost descoperite, acum mai bine de două decenii, trei icoane împărătești, care prin stil și calitate picturală se distingeau de ansamblul iconografic realizat în anul 1774¹.

Două dintre aceste icoane, Deisis cu Iisus Pantocrator și Adormirea Maicii Domnului, sunt expuse în Colecția muzeală a mănăstirii Cozia, iar icoana reprezentând pe Cuvioasa Paraschiva se află în patrimoniul Muzeului Județean Vâlcea. Similitudini în ceea ce privește tehnica și stilul de execuție dau certitudinea realizării icoanelor în același atelier, probabil, de unul și același zugrav.

Iisus Pantocrator, tip precizat de inscripția în limba slavă, binecuvântează și ține cu mâna stângă Evanghelia deschisă pe care textul din Matei 16, 24-25, este scris cu negru și roșu. Este drapat în veșmânt antic pictat în culorile tradiționale, roșu și albastru, și flancat de intercesorii Maica Domnului și Sfântul Ioan Botezătorul, reprezentați bust, miniaturali, în medalioane ovale, ținând mâinile întinse într-un gest de rugă. Aureola crucigeră care înconjoară capul lui Iisus este reliefată, aurită și decorată cu motive vegetale.

Modelul urmat de pictorul icoanei Sfânta Paraschiva, al cărei nume este indicat de inscripția în slavă, în cartuș dreptunghiular, care încadrează personajul, aparține unui tip iconografic întâlnit în tradiția picturii moldovenești de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea². Reprezentarea are un caracter somptuos, accentuat de roșul veșmântului, galonat cu aur pe umeri. Ca și în icoana precedentă, aureola este lucrată în relief, aurită și decorată cu motive geometrice și florale.

Trebuie remarcată opțiunea pentru reprezentarea bust, monumentală, a personajelor sfinte, evidențiată de dimensiunile mari ale panourilor³, în conformitate cu tipuri iconografice consacrate în arta de tradiție bizantină

În ambele icoane se observă preocuparea pentru redarea chipurilor și a detaliilor anatomice într-un mod cât mai apropiat de realitate. Topirea delicată a conturului feței în zonele de trecere de la umbră la lumină și rotunjirea volumelor modelate în tonalități închise, brun-verzui, și deschise, ocru-roșu, aplicate în straturi puține, conferă o expresie umanizată personajelor, dar caracterul hieratic al reprezentării s-a păstrat datorită fixității privirii. Corespunzând începuturilor picturii „realiste” occidentale aflată în perioada de trecere de la gotic la Renaștere, modalitatea de interpretare a fost apreciată de gustul elitei muntenești de la jumătatea secolului al XVII-lea, care direct sau prin intermediul Moldovei a solicitat și a încredințat comenzi unor pictori venind din mediul artistic rusesc sau ucrainean⁴.

Într-un mod asemănător celorlalte două icoane, Adormirea Maicii Domnului a fost pictată pe un panou din două scânduri, întărit cu două traverse semiîngropate de

¹Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României; județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, Editura Academiei Române, 2005, nr. V 129, p. 194

²Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Editura Meridiane, 1979, il.31

³Dimensiunile icoanelor sunt: Iisus Pantocrator, 850x650x40 mm, Adormirea Maicii Domnului, 850x650x40 mm, Sfânta Paraschiva, 865x66x45 mm

⁴Marina Sabados, „Icoanele împărătești de la Plătărești. Ipoteză de atribuire și datare”, în vol. *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 481 și p. 485

tip pană, care are navă cu profil dublu. Titlul scenei, indicat în slavonă, este scris cu roșu în partea superioară a compoziției ca în icoanele rusești.

Iconografia tradițională a scenei cuprinde în prim plan imaginea Fecioarei, culcată pe catafalc și înconjurată de apostoli, și pe Iisus, în mandorlă de raze, flancat de îngeri, ținând în brațe sufletul Maicii sale sub forma unui prunc înfășat. În spiritul narativ al vremii, compoziția a fost îmbogățită cu două episoade secundare, unul care se referă la profanatorul Jephonias, cel care a tulburat ceremonia înmormântării, iar celălalt la Înălțarea la cer a Fecioarei, care tronează, în partea superioară a compoziției, într-un medalion susținut de doi îngeri, flancată de apostolii, reprezentați în două grupuri, în corăbii de nori. Apostolul Toma care, conform relatărilor apocrife, a sosit cu întârziere la ceremonie, a fost înfășurat singur, separat de ceilalți apostoli.

Evenimentul se desfășoară pe un fundal alcătuit din arhitecturi supraetajate, dispuse în zig-zag, într-o manieră de interpretare menită să creeze efecte de profunzime ale spațiului pictural. Zidurile edificiilor sunt străpunse de numeroase uși și ferestre cu golurile întunecate, protejate de grilaje fine, aurite, iar turlele înalte sunt încununete de acoperișuri colorate în roșu și albastru.

Zugravul a pictat convențional drapajul veșmintelor, care au faldurile paralele, și aplatizează forma corpurilor într-un contrast evident cu maniera de tratare „realistă” a chipurilor personajelor.

Cursivitatea desenului, finețea miniaturistică a detaliilor și modul de a decora fațadele cu creneluri, turnuri, baldachine, portaluri, supradimensionarea proporțiilor personajelor aflate în prim planul compozițional și micșorarea treptată a personajelor din planurile îndepărtate, cromatica diversificată, cu străluciri de smalt, accentele expresive de aur, utilizarea culorii albastre pentru a sugera a treia dimensiune și distanța dintre planuri sunt trăsături caracteristice ale picturii pe lemn muntești de la mijlocul secolului al XVII-lea.

O particularitate a icoanelor de la Vătășești este constituită de fondul decorat pe care se profilează siluetele personajelor sfinte. Sculptat în lemn, în procedeul méplat, grunduit și aurit, fondul decorat este alcătuit din vrejuri de semipalmete care evoluează spre acant și din rozete, presărate pe alocuri, motive de influență renescentistă a căror organizare compozițională s-a conformat unor principii de ritm, de repetiție, simetrie, repertoriul fiind întâlnit în mai multe icoane din „epoca lui Matei Basarab”⁵. Asimilarea procedurii stilistice al împodobirii fondului și preluarea unui repertoriu de motive din arta occidentală marchează procesul de dezvoltare a unei concepții artistice noi, în care raportul dintre figurativ și decorativ înclină în favoarea decorativului, iar somptuozitatea tinde să înlocuiască monumentalul.

Împodobirea fondului icoanelor a apărut în Țara Românească sub înrâuire moldovenească⁶ și s-a practicat într-o perioadă relativ scurtă, cuprinsă, după opinia cercetătorilor, între anii 1640-1660⁷.

În stadiul actual al cercetărilor, seria lucrărilor în tempera cu fond decorat descoperite în județul Vâlcea s-ar putea extinde, incluzând două icoane databile, cu probabilitate, în deceniul opt al secolului al XVII-lea, care au fost descoperite la

⁵Idem, p. 482; vezi și icoanele împărătești comandate de mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei, în anul 1658-1659, pentru ctitoria sa de la Bălănești, Râmești, expuse în Colecția muzeală a mănăstirii Hurezi

⁶Ana Dobjanschi, Victor Simion, „Motive ornamentale în arta moldovenească a secolului al XVII-lea”, în *Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă*, 1978, nr.2, p. 69-78

⁷Alexandru Efremov, „Pictura de icoane în „epoca lui Matei Basarab”, *Mitropolia Olteniei*, an XXXIV, 1982, nr.7-9, iulie-septembrie, p. 481

biserica de lemn Sfinții Voievozi din Cacova și se află în colecția Muzeului Județean *Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea*⁸. Mărturisind evoluția lentă și treptată a gustului estetic al comanditarilor de icoane din Țara Românească, procedeul decorării fondului panoului de lemn pictat în tempera pare să fi fost apreciat încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, perioadă în care ar putea fi datată icoana Sfântul Nicolae, expusă în Muzeul de Artă din Râmnicu Vâlcea⁹. Decorația fondului se limitează, în această icoană, la aureola aureolă reliefată în grund și ornamentată cu vrejuri de palmete și semipalmete care a fost suprapusă peste un registru decorativ împodobit cu frunze lanceolate de tip „rumi”, o manieră de interpretare care evocă procedeele stilistice ale miniaturiştilor, influențată, probabil, de arta atelierelor sârbești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹⁰.

Abordarea cu virtuozitate a stilului decorativ și alegerea bogatului repertoriu de motive ornamentale, care face vizibilă concesia apropierei de realitate, pe de o parte, și tratamentul „realist” al figurii, contribuind la dezvoltarea expresivității personajelor, pe de altă parte, exprimă capacitatea de asimilare și creație a picturii de icoane muntenești din „epoca lui Matei Basarab”, care a participat la procesul de regenerare a tradițiilor și la înnoirea limbajului plastic.

În cele ce urmează, vom încerca să facem unele precizări despre comanda de icoane.

Biserica Sfântul Nicolae din Vătășești a fost zidită „din temelie” în anul 1715¹¹ de vătaful de plai Ștefan împreună cu familia sa și a fost înzestrată, probabil, după încheierea lucrărilor constructive în scopul introducerii în cult¹².

O inscripție care s-a păstrat pe clopotul bisericii din Vătășești, prefăcut în anul 1785, furnizează indicii despre o danie în obiecte de cult, oferită de Gheorghe Cantacuzino, fiul domnitorului Șerban Cantacuzino¹³. Se știe că, bucurându-se de protecție imperială în timpul războiului dintre turci și austrieci din anii 1716-1718¹⁴, Gheorghe Cantacuzino obținuse, în 1717, funcția de mare ban al Craiovei¹⁵.

În lipsa oricăror alte date informative de ordin istoric s-ar putea presupune că cele trei icoane, aparținând „stilului decorativ” din pictura de icoane din „epoca lui Matei Basarab”, au făcut parte din înzestrarea lui Gheorghe Cantacuzino.

⁸ Iisus Pantocrator, nr. Inventar 352 și Maica Domnului cu Pruncul, nr. Inventar 351; starea de conservare a icoanelor este rea.

⁹ Icoana are numărul de inventar 333; starea de conservare este bună

¹⁰ Restaurarea bisericii sârbești și organizarea în 1557 a Patriarhiei de Pećs a introdus schimbări majore în viața religioasă și în arta sârbească, Sreten Petković, „Painting in Serbia, Macedonia and Montenegro from the middle of the XVth until end of the XVIIIth century”, în *Actes du I Congrès International des Études Balkaniques et du Sud-Est Européennes*, Sofia, 1969, t.II, p. 725

¹¹ Constantin Bălan, *op. cit.*, nr.V 128, p. 192-193

¹² Faptul este confirmat de icoana Maica Domnului cu Pruncul, expusă în Colecția muzeală a mănăstirii Cozia, care aparține stilistic fazei târzii a picturii brâncovenești

¹³ Constantin Bălan, *op. cit.*, nr. V 131, p. 194

¹⁴ Mihai Cantacuzino, Banul, *Genealogia Cantacuzinilor*, ediție N. Iorga, București, 1902, p. 271-284

¹⁵ Radu Popescu, „Istoriile domnilor Țării Românești”, în *Cronicari munteni*, București, 1988, p. 224

Résumé

Îcônes de „l' époque de Mathieu Basarab” dans la région de Vâlcea (II)

L'auteur présente trois icônes royales provenant de l'église Sfântul Nicolae de Vătășești, Bărbătești, qui, probablement, ont fait parties d'une donation des objets religieux de Gheorghe Cantacuzène, fils du voïvode Șerban Cantacuzène, qui a occupé dans l'an 1717 la fonction de gouverneur (mare ban) de l'Olténie. La recherche des données stylistiques a mis en évidence les types iconographiques traditionnels et a relevé la vision quasi-réaliste de la représentation des visages des saints ainsi que la décoration inspirée de l'art de la Renaissance ornant le fond de toutes les icônes royales. L'assimilation de ces procédés stylistique relève la capacité de création de la peinture d'icônes de „l' époque de Mathieu Basarab” qui a participé au renouvellement des traditions et du langage pictural.

Îisus Pantocrator

Adormirea Maicii Domnului

Sfânta Paraschiva

O icoană din vremea lui Șerban Cantacuzino în colecția Muzeului Județean Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea

Dr. Ioana Ene
ene.nana@yahoo.com

Icoana reprezentând pe sfinții Serghie și Vah¹ a fost descoperită în biserica Sfinții Voievozi din satul Piatra, comuna Ciofrângeni, județul Argeș², integrată parohiei Gibești. Informațiile de ordin istoric și documentar despre monumentul de cult sunt puține, cuprinse între sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea³ și nu oferă precizări despre comanda icoanei, care nu poartă nici vreo inscripție ce ar ajuta la identificarea ei. Argumentele de ordin stilistic și, în acest caz de ordin iconografic, sunt cele care pot determina datarea și încadrarea lucrării în evoluția fenomenului artistic al picturii pe lemn munteneste.

Cultul sfinților mari martiri Serghie și Vah a fost revigorat prin grija domnitorului Șerban Cantacuzino, care în ziua de 7 octombrie 1683, fugind de oamenii lui Gheorghe Duca, avusese parte de o salvare miraculoasă. Evenimentul a fost povestit în prefața „Slujbei sfinților martiri Sergiu și Bachu”, tipărită în grecește, la Iași, în 1685, cu sprijinul financiar al lui Șerban Cantacuzino⁴, unde se menționează și faptul că biserica Adormirea a mănăstirii Cotroceni, principală ctitorie a domnitorului din anul 1680, a primit un al doilea hram în cinstea celor doi mucenici.

Cele două personaje sacre sunt reprezentate în picioare, frontal, ținând în mâna dreaptă crucea de martir și în stânga lancea de militar. Poartă veșminte somptuoase, stihar, tunică și mantie, tivite cu aur, pietre prețioase și perle și în picioare pantofi aurii. Sunt înfățișați tineri, au părul buclat și colane aurite la gât, conformându-se unei tipologii mai vechi din secolele al VI-VIII-lea⁵. Chipurile, cu ovalul frumos conturat, sunt modelate în tonuri de brun închis, cu umbre marcante și lumini puține, în sens barocizant. Tratarea volumelor este contrabalansată de imobilitatea hieratică a privirii, într-o manieră care se supune canoanelor rigide ale artei ortodoxe. Pictorul a respectat canonul reprezentării geometric - abstracte a drapajului veșmintelor și liniaritatea faldurilor, care susțin poziția statică a personajelor, dar a sugerat prin efecte realiste jocul dinamic dintre lumină și umbră, alăturând linii subțiri și fine, albe și negre.

Cei doi sfinții sunt proiectați pe un fundal alcătuit din două registre, colorate cu verde și aur. În câmpul superior al icoanei lisus binecuvântează cu ambele brațe deschise. Gama cromatică este diversificată, compusă din tonuri luminoase de ocru,

¹Date tehnice: 510x420x40 mm, panou de esență moale cu navă, tempera emulsie grasă, grund alb, poliment, schiță incizată, nimburi ștanțate, foiță de aur, panou mărginit cu o dungă roșie, inscripție cu roșu, stare de conservare bună; dimensiunile indică faptul că ar fi putut îndeplini funcția de icoana împărătească; este expusă în Muzeul Artă din Râmnicu Vâlcea; are numărul de inventar 400

²Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României; județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 364-365; N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor din România*, I, *Țara Românească*, Editura Mitropolia Olteniei, 1970, vol. I, p. 172 și nota 134, p. 257 menționează o biserică în cult, în anul 1661, în satul Pământeni din comuna Ciofrângeni

³*Op.cit.* p. 364-365

⁴Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, tom I, nr. 83, p. 277-278

⁵Andre Grabar, *Iconoclasmul bizantin*, București, 1991, il. 72, icoană de la Academia de artă bisericească din Kiev, care, după opinia autorului, ar fi provenit din Egipt

galben,roșu, brun, verde, alb și albastru și este înviorată de acordul dintre complementarele roșu și verde, preferat în pictura epocii paleologe, care a conferit rafinament și expresivitate. Luminile și umbrele sunt dispuse în mod artificial, în straturi puține, în detrimentul modeleului tradițional. Caracterul reprezentării rămâne preponderant grafic și se înscrie în programul formal de tendință intelectualistă pus în valoare de ansamblurile de pictură în tempera destinate ctitoriilor familiei domnitorului Șerban Cantacuzino⁶. Evocând „universalitatea” modelelor imperiale,⁷ imaginea dezvăluie gustul livresc și interesul pentru solemnitate al comanditarului icoanei, care deși rămâne anonim, ar fi putut să provină din rândul elitei muntenești (domnie, mari boieri, înalți prelați). Încă din deceniile șase și șapte ale secolului al XVII-lea, icoanele muntenești au pus în valoare o tendință arhaizantă sub influența crescândă a picturii cretane, limbajul artistic de prestigiu în perioada postbizantină târzie,⁸ care perpetua vechile tradiții bizantine și perfecțiunea meșteșugului, dar asimilase și elemente noi din arta occidentală, mai ales venețiană. Pătrunderea influențelor picturii cretane a fost înlesnită de contactul direct care s-a stabilit între zugravii români și zugravii greci, atrași de comenzile numeroase în Țara Românească încă de la jumătatea secolului al XVII-lea⁹, colaborarea lor devenind, în deceniile următoare, un fapt obișnuit¹⁰.

Între anii 1665-1666¹¹ și 1669¹², zugravul grec Ioan Scutaris, format într-un mediu artistic creto-venețian, și zugravul român Bogdan au realizat icoanele împărătești și prăznicarele tâmplei din biserica Adormirea din Grămești, ultima ctorie a mitropolitului Ștefan I al Ungrovlahiei. Apreciat în mediul artistic românesc, zugravul Ioan Scutaris fusese angajat în anul 1669 și pentru a picta icoanele de sărbători dintr-o tâmplă neidentificată, păstrate în biserica din Frasin, Dâmbovița¹³.

Prin reconsiderarea tradiției și valorificarea unor vechi clișee paleologe, icoana Sfinții Serghie și Vah pune în valoare aspecte caracteristice pentru pictura de icoane muntenească din deceniul nouă al secolului al XVII-lea, când depășindu-se diversitatea formală din epoca lui Matei Basarab, se anunță cu vigoare arta epocii brâncovenești.

⁶Constanța Costea, „Icoanele de la Aninoasa și unele probleme ale imaginii în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea” în vol. *Artă, istorie, cultură*, Cluj-Napoca, 2003, p. 223 - 224, p. 221

⁷*Idem*, p. 223 - 224

⁸Manolis Chadzidakis, „Considérations sur la peinture postbyzantine en Grèce”, în *Actes du I Congrès International des Études Balkaniques et du Sud-Est Européennes*, Sofia, 1969, t. II, p. 708 - 709

⁹Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, Editura Meridiane, București, 1987, vol. II, p. 21;

¹⁰Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Editura Meridiane, București, 1980, p. 31 - 33

¹¹Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României; județul istoric Vâlcea (sec.XIV-1848)*, Editura Academiei Române, 2005, nr. III 506, p. 389

¹²Alexandru Efremov, *Icoane românești*, Editura Meridiane, București, 2002, il. 74,75, p. 57 și catalog nr. 36, p. 190;Constantin Bălan, *op. cit.*, nr. XVIII 1406, p. 487

¹³Ana Dobjanski, Maria Georgescu, *Icoane din Târgoviște, secolele XVI - XIX*, București, 1998, cat.11-17

Résumé

Une icône de temps de Șerban Cantacuzène dans la collection de Musée régionale de Râmnicu Vâlcea

Le présente article tente de résoudre certains problèmes soulevés par une icône représentant les Saints Serghie et Vach, conservée dans le Musée de l' Art de Râmnicu Vâlcea, prouvant des qualités artistiques remarquables.

L'analyse stylistique met en évidence la pénétration des influences de la peinture crétoise, le langage pictural prestigieux pour tout le monde orthodoxe postbyzantine, qui a été préféré dans les ansambles peints sur bois destinés aux monuments fondés par le prince Șerban Cantacuzene. Tenant compte que le revirement du culte des Saints Serghie et Vach s'est produit au temps du règne de Șerban Cantacuzène, en l'an 1683 on peut dater l' icône de Vâlcea au neuvième décennie du XVIII-e siècle. Par le mélange de tradition et d'innovation le style de l'icône annonce la peinture de l' époque brancovane.

Un om, un pictor – Constantin Cerăceanu

Gheorghe Dican

gheorghe.dican@gmail.com

Constantin Cerăceanu s-a născut la data de 29.10.1940 în orașul Drăgășani, județul Vâlcea, dar a domiciliat în Râmnicu Vâlcea. A fost elev al Liceului Nicolae Bălcescu, Colegiul Național Alexandru Lahovary de azi.

La început, după absolvire, ca ucenic al tatălui său, a pictat firme. După ce a lucrat un an și jumătate cu tatăl său, a hotărât să se angajeze la Combinatul de Prelucrare a Lemnului Râmnicu Vâlcea. Timpul liber și-l petrecea pictând acuarele după natură. Mai târziu va lucra în ulei, realizând picturi de dimensiuni mici.

În 1959 dă admitere pentru prima dată la Institutul Nicolae Grigorescu din București. Nu reușește, mai ales din cauza stilului său nonconformist care-l împiedică să se adapteze structurii examenelor de admitere din vremea aceea.

În 1960 reușește să fie admis la acest institut, unde a fost elevul maestrului Corneliu Baba.

După obținerea licenței în anul 1966, pictorul este repartizat ca profesor de desen la Școala Generală nr. 4 din Râmnicu Vâlcea, unde a activat până în 1992 când a fost pensionat pe caz de boală cu diagnosticul de schizofrenie paranoidă.

Din 1992 și până în 2006, când survine decesul lui Constantin Cerăceanu în urma unui cancer la plămâni, majoritatea timpului și-l petrece prin spitale. Mai întâi la Măciuca, apoi la Păușești Măglași, iar în final, la Centrul de Îngrijire și Asistență Zătreni, județul Vâlcea.

Viața culturală a Râmnicului în anii 80 era extrem de redusă. Două cinematografe rula filme slabe, din ce în ce mai proaste, pe care statul comunist își putea permite să le cumpere în condițiile în care poporul strângea curea și supraviețuirea era din ce în ce mai grea. O bibliotecă cu un sediu impropriu desfășurării în condiții normale a unei astfel de activități, un teatru de amatori fără actori profesioniști.

Artiștii plastici profesioniști, puțini la număr, erau organizați într-un cenaclu care funcționa sub umbrela Filialei UAP Sibiu. Singurele evenimente culturale importante și extrem de așteptate la Râmnic erau spectacolele de teatru pe care trupele din București le organizau în provincie. Atunci sala de spectacole a Casei Sindicatelor era neîncăpătoare, iar biletele erau insuficiente pentru toți cei care voiau să vizioneze spectacolul venit de la centru, din capitală. Expozițiile organizate la Galeriile de Artă erau eterogene și inegale ca valoare a lucrărilor, artiștii nefiind organizați pe baza unor criterii sau reguli clare. Astfel, expuneau „la grămadă” artiști amatori și profesioniști, toți însă supravegheați de ochiul vigilent și părintesc al tovarășilor de la Comitetul de Cultură și Educație Socialistă.

Într-o astfel de expoziție l-am întâlnit pentru prima dată pe Constantin Cerăceanu. Era un om sobru, serios, extrem de retras și foarte pedant, îmbrăcat impecabil, în costum închis la culoare, cu cămașă albă și cravată neagră. Era zgârcit la vorbă, de fapt era chiar o persoană taciturnă ce părea că trăiește într-o altă lume. M-a surprins atunci aerul lui singuratic și degajarea aproape totală față de tot ce se petrecea în jur. Era modest și simplu în același timp.

L-am întrebat de ce nu expune mai des. Răspunsul a fost că nu consideră despre sine - să fi fost ironie? să fi fost modestie dusă la extrem? - că face o pictură care să răspundă tipului modern de căutări și se teme că realizările sale în plan artistic nu sunt de actualitate. Cum s-ar spune azi, considera că nu era „în trend”.

În perioada aceea pictura lui mi se părea neobișnuită, aproape ciudată. Peisaje din periferia orașului, lipsite de pitoresc, naturi statice cu obiecte banale, toate realizate cu pastă groasă, din tub, amintind de Van Gogh... O reîntoarcere la figurativ, dar la un figurativ dramatic în spatele căruia se simțea o trăire puternică. Pictura lui Cerăceanu mă intrigă și mă emoționa în același timp. Era mai greu pentru mine atunci să înțeleg la adevărata dimensiune pasiunea cu care artistul trăia fiecare gest, fiecare culoare aplicată pe pânză, fiecare motiv pe care-l aborda. Având în vedere tipul propriu de căutări și propriile-mi ambiții artistice avangardiste de la acea vârstă ce depășea cu puțin douăzeci de ani, eram mai degrabă înclinat să raportez demersul artistic al lui Constantin Cerăceanu la căutările și la realizările mele în plan artistic. Ceva mai târziu am început să înțeleg în profunzime arta acestui om căruia pictura îi curgea prin vene. Și tot mai târziu am găsit explicații, de fapt răspunsuri la multe dintre întrebările pe care mi le puneam atunci.

Cu un an înainte de a se stinge, a fost vizitat la spital de către criticii de artă Pavel Șușară și Aurelia Mocanu. La întrebarea lui Pavel Șușară de ce nu pictează mai mult, el a răspuns: „Nu pot, pe mine pictura mă consumă”. Abia acum realizez ce semnifica tăcerea lui din vremea când l-am întâlnit întâia oară.

În 1996 m-am gândit să-i organizez o expoziție personală. Nu-l mai văzusem de mulți ani, nici pictura lui nu-mi mai era cunoscută. Mă obseda în schimb imaginea lui din anii 80 când l-am cunoscut. Era, practic, curiozitatea artistului pentru alt artist a căruia operă îi stărnise curiozitatea și care îl emoționase cu mult timp în urmă.

Aflând că de trei ani se află la sanatoriul de la Măciuca, singur și aproape părăsit de toată lumea, m-am hotărât să-i fac o vizită.

După această vizită i-am organizat prima expoziție care a avut loc la Galerile de Artă Râmnicu Vâlcea în anul 1997.

Mult mai târziu, undeva, într-o galerie din București, lumea artistică din România avea să se întâlnească cu un nou nume în arta românească. Expoziția organizată de Pavel Șușară la Galeria „Ștefan Luchian” făcea cunoscută și recunoscută arta maestrului Constantin Cerăceanu.

Cine este Constantin Cerăceanu în pictura românească? Studentul lui Corneliu Baba care, surprinzător, a pictat în manieră ciucurentistă, a fost numit de presă și chiar de critica de specialitate „Van Gogh al picturii române”.

„Constantin Cerăceanu, practic, n-a existat în arta românească și, în afara unui cerc foarte restrâns de prieteni, nimeni nu i-a cunoscut pictura (...) pentru că opera lui s-a istoricizat în mod abuziv și în plină contemporaneitate, iar acest lucru face din judecata critică un exercițiu cu totul nefiresc. Astfel, deși artistul zace dramatic într-un con de umbră, el nu a ajuns acolo printr-o regresie a percepției publice, printr-o ieșire tăcută din decor, ci acolo a fost întotdeauna, iar târzia sa apariție publică echivalează cu descoperirea surprinzătoare a unui ciudat fenomen natural. Și Constantin Cerăceanu chiar asta și este: un impresionant fenomen natural¹ sau:

„E obligatoriu ca interesul pentru Constantin Cerăceanu să se concentreze de aici înainte asupra calităților înnăscute ale unui artist format în clasa unui mare maestru – Corneliu Baba – și pe care n-ar fi exclus ca posteritatea să-l judece cel puțin ca pe un egal al acestuia, cândva²”.

Universul tematic al picturii lui Constantin Cerăceanu este extrem de restrâns: naturi statice cu obiecte și flori în care, din când în când, apar elemente ce evocă copilăria, peisaje austere din cartierul industrial, cunoscut sub numele de „CPL”

¹Pavel Șușară – Text inclus în catalogul Cerăceanu

²Luiza Barcan – Ziarul „Adevărul Literar și artistic”, 10 martie 2007

(Combinatul de Prelucrare a Lemnului), unde a locuit și a lucrat o perioadă și compoziții în care apar interioare ale casei părintești. De remarcat silueta mamei prezentă relativ des în lucrări, surprinsă în diferite atitudini și care de fiecare dată sugerează o anume liniște, o atmosferă tihnită. Poate artistul a vrut să readucă pe pânză o perioadă fericită a vieții sale. Este, totuși, un univers închis în care pictorul își duce existența dramatică nu numai în plan artistic și în afara oricărui curent artistic la modă, ci chiar în plan personal, dincolo de lume...

Chipul mamei, apare uneori șezând, odihnindu-se pe treptele casei, alteori apare muncind în grădină. Mama nu lipsește de pe pânză nici atunci când pe aceasta artistul transpune interiorul casei, fiindcă o regăsim și aici, împletind. Imortalizată în diverse atitudini, întotdeauna prezentă, marcându-i pictura astfel cum i-a marcat și viața.

Silueta unui căluț bibelou sau jucărie în prim-planul unei naturi statice cu vas cu floare, carte și fructe, pe fundal având un tablou pictat tot de el, dă sentimentul unei libertăți limitate. Și totuși, în interiorul lui artistul trăiește fiecare culoare, fiecare tușă și, fără să fie tributarul vreunei școli deși știința culorii se vede în fiecare gest, pictura lui Constantin Cerăceanu este expresia libertății absolute.

Singura dată când simți prezența artistului în lucrările sale, indirect și atât de discret totodată, este atunci când el își populează naturile statice cu un tablou ce-i poartă semnătura aplicată cu claritate pe pânza pictată ce face parte din cadru și care se constituie ea însăși într-un obiect aparținând naturii statice pictate.

Curajul fantastic al alăturărilor cromatice în manieră fauvistă, aducerea în prim-plan a unor obiecte marginale lipsite de prețiozitate pentru alții, dar care au valoare pentru el, dă o nebănuită putere lucrurilor mici. Inevitabil, obiectele descrise de el trimit la copilărie, la spațiul restrâns al casei și al grădinii, al peisajului din imediata apropiere, chiar dacă acesta este auster, semi-industrial și lipsit de pitoresc.

Curtea barăcii din zona „CPL”, în care a locuit, este o compoziție în care derizoriul este ridicat la rang înalt: în stânga un perete vărui în alb murdar pe care este agățată o scară; acoperișul negru, al casei, din care cresc coșuri de fum cărămizii; două antene de televizor și firul care le leagă; un coteț, un gard sărăcăcios, un stâlp electric care iese din cadru; un vas cu o plantă înflorită și undeva, la intrare, silueta mamei așezată pe trepte. Compoziția este într-o notă dramatică, deschizând ușa către un univers sărăcăcios, de mahala. Un univers în care artistul a viețuit și a creat. În toate lucrările lui se ghicește același dramatism al tușei, al alăturărilor cromatice, al obiectelor transfigurate, el fiind detașat de lumea în care trăiește căreia parcă nu-i aparține. Constantin Cerăceanu trăiește într-un univers pe care și l-a reconstruit din lucruri mărunte și pe care îl contemplă din exterior.

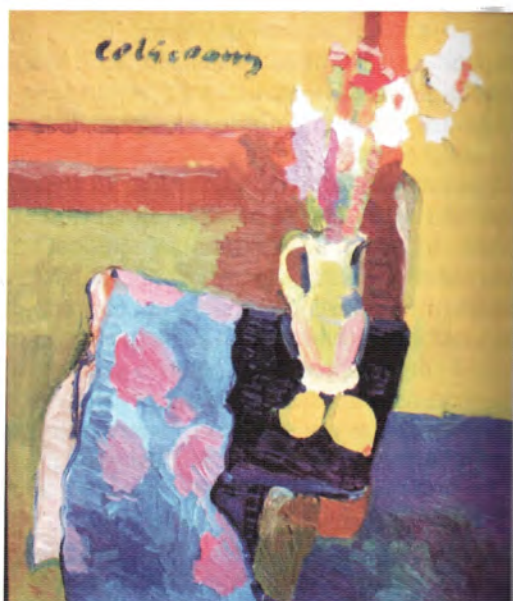
În noaptea de 4 spre 5 august 2006, la Căminul Spital Zătreni, Constantin Cerăceanu trece în eternitate în urma unei lungi și grele suferințe. Iar în data de 7 august, într-un nemeritat anonim, este înhumat la cimitirul „Sfântul Ion” din Râmnicu Vâlcea. Cortegiul funerar număra șapte persoane...

Summary

The painter Constantin CERACEANU was born in Drăgășani, Vâlcea County and he spent most of his life in Râmnicu Vâlcea. His entire work, which "consumes" him as he himself says, a work that moves the viewer and equally astonishes him, is characterized by the drama of his entire existence.

Tablouri din colecția Muzeului Județean "Aurelian Sacerdoțeanu" Vâlcea
(autor: Constantin Cerăceanu)

Lucrări ale unor sculptori din perioada interbelică, aflate în Muzeul de Artă „Casa Simian” din Râmnicu Vâlcea

Alina-Cristina Cristea
alnutza.2208@yahoo.com

Secolul XX reprezintă o perioadă în care, într-un ritm accelerat, s-au produs multe descoperiri și progrese tehnice. Principalele preocupări artistice din această perioadă se încadrează într-un curent „modernist”¹

Forme noi de artă și concepte artistice au început să conteste valorile trecutului, tradiția marilor clasici români din secolul trecut a fost uitată, Aman, Grigorescu și Andreescu fiind considerați învechiți².

Cel mai mult de pe urma acestei invazii a modelelor occidentale în țara noastră au suferit sculptura și arhitectura. Domeniul sculpturii s-a îmbogățit cu monumente de for public, care au fost plasate în piețele publice, în locurile de unde să fie văzute cât mai mult. O mare dezvoltare a cunoscut în special sculptura funerară.

În ceea ce privește pictura, se cerea ca pictorii români să picteze precum pictorii străini pe care-i cunoscuseră în călătoriile lor în străinătate. S-au înființat societăți de promovare a gustului estetic pentru a înlătura această situație și pentru a promova valoarea românească.

Câteva lucrări realizate de mari talente în sculptură care s-au remarcat și au contribuit la menținerea și consolidarea viziunii realiste în aceea perioadă, se regăsesc în cadrul Muzeului de Artă „Casa Simian” din Râmnicu Vâlcea.

Dimitrie Paciurea (1875-1932)³ – este primul sculptor român cu o viziune monumentală, iar opera sa constituie un punct culminant în arta românească. Născut într-o familie de oameni săraci,⁴ își începe primele studii la Școala de Arte și Meserii din București, la început intenționând să devină un meseriaș specializat și nicidecum un artist.

Nefiind destul de conștient de talentul său, iar sărăcia fiind un obstacol în planurile sale ambițioase, Paciurea nu ar fi realizat opere de valoare dacă profesorul său de la Școala de Arte și Meserii, Hegel, un om luminat și generos, nu i-ar fi condus primii pași și nu l-ar fi îndrumat pe calea învățământului artistic. Susținut de Hegel, Paciurea a plecat la Paris pentru a-și continua și perfecționa studiile. Încă din primii ani de activitate a creat și a expus lucrări de o valoare impresionantă. În 1906 a expus⁵ una din operele capitale ale sculpturii românești, „Gigantul”, lucrare aflată astăzi în Parcul Libertății (o copie se află la Galeria națională), care prin concepția formei și prin expresia plastică, manifestare a unei energii latente, ne duce cu gândul la „Sclavii” lui Michelangelo.

În anul 1909 este numit profesor la catedra de sculptură a școlii de arte frumoase din București⁶, fiind foarte iubit și respectat de elevii săi asupra cărora a exercitat o mare influență stimulatorie prin admirabilele sale calități. În sens strict didactic, ca profesor, într-o școală fără o îndelungată tradiție artistică și care nu-i

¹ Arthur F. Jones, *Introducere în artă*, București., 1992, p. 237

² G. Oprescu, *Sculptura românească*, București., 1965, ediția a II-a revăzută, p. 82

³ Marin Nicolau-Golfin, *Istoria Artei*, vol. II, București, 1970, p. 93

⁴ G. Oprescu, *op. cit.*, p. 93

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*, p. 95

putea oferi nici un fel de satisfacție pentru a putea să își continue activitatea, i-au lipsit spiritul de ordine și disciplina necesară pentru a obține rezultate.

Deși a lucrat numeroase monumente rămase în formă de studii (Mihai Eminescu, Monumentul Unirii), Paciurea nu a mai primit comenzi importante⁷. Descurajat, sculptorul a trăit din ce în ce mai retras, ducând o existență solitară, evitând societatea, cu excepția câtorva amici. Creațiile sale sunt mai ales alegorii, cu forme stilizate (Sfinxul, Himera apei, Himera pământului), dar a realizat și portrete bust, care se disting prin sentimentul adânc de simpatie omenească și au contribuit la dezvoltarea sculpturii românești.

A realizat portrete ale contemporanilor (pictorul Ștefan Luchian, actorul Paciurea – fratele sculptorului, actorii Constantin Nottara și Iancu Brezeanu) și ale unor personalități din cultura românească și universală. O altă serie de portrete, în care se resimte măiestria artistică a lui Paciurea, este cea dedicată personalităților științifice: Spiru Haret, Petre Poni ori pe cel al tatălui pictorului E. Stoenescu.

În colecția de artă a Muzeului Județean Vâlcea se găsesc două lucrări realizate de Dimitrie Paciurea.

Cap de fată,⁸ este o lucrare din gips patinat, realizată de sculptor la sfârșitul secolului XIX. Personajul feminin având o coafură specifică modei din perioadă respective, care încadrează fața cu trăsături fine, este reprezentat frontal, într-o atitudine ușor romantică, accentuată de modul expresiv de tratare al detaliilor fizionomice. (foto. 1)

Portretul *pictorului Eugeniu Voinescu*⁹, realizat tot din ghips, a fost tratat într-o manieră mai impetuoasă, cu un modelaj de umbre și lumini în sens impresionist, care i-a conferit personajului un aer impunător. (foto. 2).

Frederic Storck (1872-1942)¹⁰ – sculptor cu o activitate excepțională, a fost al treilea membru al familiei Storck care s-a consacrat artei. Arta lui Frederick Storck s-a întemeiat pe profesionalism și studii desăvârșite chiar înainte de a intra la Școala de Arte frumoase din București și apoi la Munchen, unde s-a perfecționat din punct de vedere tehnic.

Pentru a-și îmbogăți și consolida cunoștințele, artistul a călătorit pe jos din oraș în oraș, din Italia de nord până la Florența¹¹, intrând în contact direct cu marii maeștri ai sculpturii din trecut și prezent. Dorea nu numai să guste plăcerea contactului cu minunile artei Renașterii, dar și să mediteze asupra lor, să învețe ceva ce i-ar putea fi de folos toată viața. A exersat chiar și tăierea pietrei ca și fratele său Carol, sau ca sculptorul Tronescu și Brâncuși

Încă de la primele opere el apare ca un profesionist preocupat de amănunte, de precizia formelor și de eleganța compoziției. În anul 1899 la întoarcerea în țară, a primit comenzi pentru realizarea unor busturi: al lui Eliade Rădulescu (pentru Târgoviște), Ion Ghica, Spiru Haret, Anastasie Simu, al compozitorului Castaldi (aflat la Muzeul Storck).

În anul 1906, Frederic Storck a fost numit profesor de desen și modelaj la Școala de Arte frumoase unde, după mărturia foștilor săi elevi, s-a distins prin firea sa serioasă, conștiincioasă, metodică și prin însușirile artistice.

⁷ Marin Nicolau-Golfin, *op. cit.*, p. 274

⁸ Nr. inventar 39; dimensiuni 0,470x0,250x0,240 cm; stare bună de conservare

⁹ Nr. Inventar 40; dimensiuni 0,380x0,220x0,240 cm; stare bună de conservare

¹⁰ Octavian Barboșa, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, București, 1976, p. 21

¹¹ G. Oprescu, *Sculptura românească*, București, 1965, ediția a II-a revăzută, p. 85

Storck nu a avut ocazia să execute monumente de mari dimensiuni, deși a avut comenzi pentru piețe publice, dar a realizat un număr foarte mare de portrete, de mici dimensiuni, de plachete și medalii.

În colecția de artă din cadrul Muzeului Județean Vâlcea se găsește o lucrare a sculptorului Frederic Storck.

Portretul *Ceciliei*¹² este o sculptură din bronz, ce datează din anul 1908, care o reprezintă pe soția sa, în perioada anilor de tinerețe, cu o figură senină, plină de eleganță, încadrată de plete ondulate. Atitudinea personajului care a fost pusă în valoare prin modul de tratare clasic, sintetic, al formei. (foto. 3.).

Oscar Han (1891-1976)¹³ - s-a născut la București, la 3 decembrie 1891 dintr-un tată de origine germană și o mama româncă din Vrancea. Încă de la începuturile activității, lucrările lui au purtat semnele unei incontestabile individualități creatoare.

În anul 1909 a intrat prin concurs la Academia de Arte frumoase din București¹⁴ unde a studiat cu Dimitrie Paciurea (sculptura) și cu Frederic Storck (desenul). A expus încă de când era student în anul III și a fost premiat la Salonul Oficial. Deși tot în primii ani de activitate și-a făcut cunoscute mai ales calitățile de portretist și de autor ale unor lucrări cu intenții compoziționale, Oscar Han a fost înclinat spre monumentalism.

În anul 1917 a făcut parte dintre cei 30 de artiști, pictori și sculptori trimiși pe front de Marele Cartier General al Armatei¹⁵, pentru a realiza lucrări inspirate din luptele purtate de armata română. Cu aceste opere, statuete și schițe, care poartă pecetea emoției directe resimțite de artist în experiența războiului, Oscar Han a participat, în anul 1918, la expoziția deschisă la Iași în str. Lăpușeanu. După mai mulți ani, aceste lucrări erau apreciate de Cezar Petrescu, care spunea despre ele că „vorbesc despre războiul autentic mai mult decât atâtea monumente care pângăresc în aceeași vreme și piețele noastre publice și amintirea ostașilor care au luptat și murit altfel decât în atitudini de operetă¹⁶”.

La 1 ianuarie 1927, a fost numit profesor suplinitor la catedra de sculptură a Școlii de Arte frumoase din București, unde a împărțit singurul atelier de sculptură cu fostul său profesor D. Paciurea¹⁷, după moartea căruia, rămâne profesor titular până în anul 1946. Oscar Han și-a creat o aură de om respectuos, pedant, ordonat, dorind să dobândească un anumit prestigiu.

Din anul 1911 și până în 1976, anul morții sale, a participat statornic la expoziții oficiale, cât și la unele manifestări peste hotare, unde a prezentat împreună cu alți creatori de prestigiu, arta țării noastre.

Socotind nudul drept bază a sculpturii și rămânând preocupat, de-a lungul anilor, de reliefarea plasticității trupului omenesc, Oscar Han și-a relevat viziunea clasică.

Dominate de tendința spre tipizare și simbol, numeroasele portrete pe care le-a realizat se caracterizează prin formele simplificate, monumentale, urmărind concentrarea și reținerea esențialului.

Un număr de 4 lucrări realizate de Oscar Han se regăsesc în colecția de artă din Muzeul Județean Vâlcea.

¹²Nr. inventar 785; dimensiuni 0,330x0,250x0,210 cm; stare bună de conservare

¹³ Octavian Barbosa, *op. cit.*, p. 225

¹⁴ Marin Mihalache, *Oscar Han*, București., 1985, p. 15

¹⁵ Marin Mihalache, *op. cit.*, p. 89

¹⁶ Cezar Petrescu, *Evocări și aspecte literare*, Timișoara, 1974

¹⁷ Marin Mihalache, *op. cit.*, p. 90

Sculptura în bronz *Elegie*¹⁸ datează din anul 1935. Compoziția rezumă aproape toate calitățile de concepție și de realizare monumentală ale artei sculptorului din perioada maturității. Reducția stilistică a formelor naturale se îmbină cu grija pentru redarea detaliilor anatomice, întreaga lucrare fiind străbătută de căldura sentimentului, emoția participării efective. (foto. 4)

Realizată tot în bronz, compoziția *Eden*¹⁹ (foto. 5) datează din anul 1935, se remarcă prin stilizarea expresivă, particularizantă, a celor două forme umane, masculină și feminină. Așezate simetric, cu rotunjimi mai ferme sau mai pronunțată, cele două nuduri, cu capetele sprijinite, unul pe umărul celuilalt, formează un tot ritmic, unitar, grațios.

*Constantin Brâncoveanu*²⁰ – sculptura din bronz, reprezintă macheta statuii monumentale aflată în fața bisericii Sf. Gheorghe din București. Înfățișat în picioare, într-o atitudine firească, cu capul puțin plecat, voievodul poartă costumul oriental specific epocii, cu tunică lungă, mantie și căciulă cu șurguiuc. În mâna stângă ține cartea, simbolul preocupărilor sale culturale. Sculptorul l-a investit cu însușiri plastice remarcabile, care sugerează stăpânirea de sine și demnitatea, întreaga sa ținută fiind de o impresionantă distincție și conținând o notă de dramatism. (foto.6)

*Vasile Lupu*²¹ – sculptură în bronz, reprezintă, de asemenea, macheta monumentului închinat lui Vasile Lupu, ambițiosul voievod moldovean, iubitor de cultură. Înfățișat în picioare, voievodul, aflat într-o atitudine dinamică, are mâna stângă arcuită, iar în dreapta ține un hrinov făcut sul. Voievodul are o privire impunătoare, este îmbrăcat într-un costum specific boierimii din perioada respectivă. Peste tunica lungă, poartă caftan, iar pe cap o căciulă. (foto.7)

Acestea sunt câteva lucrări care ne fac să credem că în urma succeselor obținute până acum, preluând și dezvoltând în continuare moștenirea realistă lăsată de sculptorii noștri din trecut, sculptura românească va cunoaște în viitor o mare înflorire.

Summary

In this study we attempted to survey some artworks done by several sculptors noted in the interwar period, becoming some of the highlights figures of the Romanian sculpture (Dimitrie Paciurea, Frederic Storck și Oscar Han) with the contribution they have made to art. The sculptors submitted to this article have a unique and well defined vision.

Dimitrie Paciurea is remarkable by creations, which are especially allegories, with stylized forms, while carrying bust- portraits.

Frederic Storck has made a very large number of small portraits, of plaquettes and medals, although he had the opportunity to make large pieces.

Oscar Han prefers the simplified forms, monumental, seeking to concentrate and retain the essential.

The text seeks to show an overall image which is current committed our sculpture.

¹⁸ Nr. inventar 781; dimensiuni 1,200x0,800x0,750 cm; stare bună de conservare

¹⁹ Nr. inventar 780; dimensiuni 0,600x0,720x0,600cm; stare bună de conservare

²⁰ Nr. inventar 761; dimensiuni 0,120x0,370x0,410 cm; stare bună de conservare

²¹ Nr. inventar 762; dimensiuni 0,830x0,320x0,290cm; stare bună de conservare

Foto. 1. Cap de fată

Foto. 2. Portretul pictorului
Eugeniu Voinescu

Foto. 3. Cecilia

Foto. 4. Elegie

Foto. 5. Eden

Foto. 6. Constantin Brâncoveanu

Foto. 7. Vasile Lupu

Noul concept al omului

Prof. univ. dr. Andrei Marga
staff@staff.ubbcluj.ro

Dacă – așa cum am semnalat în conferința **Sur la société postseculière** – avem noi certitudini astăzi, și anume: viitorul Europei nu poate fi despărțit de religie; suprapolitizarea societăților amplifică adeziunea la biserici; religiozitatea nu se lasă redusă la participarea la serviciile divine; globalizarea sporește religiozitatea; neîncrederea crescândă în administrații întărește un *humanitic concern* printre oameni; am intrat deja, pe nesimțite, într-o societate postseculară – dacă, deci, așa stau lucrurile, nu cumva întregul dosar al abordării moderne a religiei, ce și-a acumulat piesele de la Kant la Foucault și Luhmann, trebuie revizuit? Este clar că odată cu infirmarea tezei caracterului istoric al religiei, se prăbușește o întreagă constelație culturală, din piesele căreia: morale relativiste, estetici inconsistente, teorii ale adevărului pozitive, axiologii contradictorii, științe cu fundamente confuze, comportamente fără orizont, futurism negativ, se înalță ca singur reper pentru oameni religia.

Pe de altă parte, după indicii deja concludente, democrația redusă la proceduri nu are capacitatea de a-și genera resursele de motivare a cetățenilor, de care este nevoie. Intuiția de aproape un secol a lui John Dewey capătă astăzi confirmare empirică. O altă sursă de motivare a oamenilor trebuie identificată, dar aceasta nu o mai pot oferi nici științele, care se proclamă pur constatative, nici filosofia, care s-a descompus în numeroase discipline, și nici artele, care mai exploatează doar nișele unei lumi ce li se pare opacă. Această sursă de motivare a oamenilor poate veni acum doar din religia care, între timp, a trecut – prin raționalizarea necuprinsului, universalizare și ecumenism – dincoace de pragul ce o izola de dinamica modernității. Kant mai putea considera că rațiunea este tribunalul în fața căreia se prezintă litigiile științelor, religiei, artelor. Astăzi rațiunea însăși este scindată în numeroase forme de raționalitate și proceduri de raționalizare și are a-și lămuri sensul propriu. Tribunalul s-a mutat undeva în sfera reflexivității, în care rațiunea nu mai rămâne rațională fără a se confrunța cu sensul propriu.

Dar dacă această descriere este adecvată, nu cumva, înăuntrul vastei reconotări a conceptelor conducătoare cu care operăm, va trebui să reconstruim chiar conceptul omului din discursul de astăzi? Împărtășesc observația că în orice enunț asupra situației oamenilor, indiferent cărei științe îi aparține, este asumat inevitabil ceea ce este omul¹. Care este, așadar, conceptul de om de care avem nevoie astăzi, în societatea postseculară, a unui enorm progres științific și a revenirii religiei, alături de filosofie, în poziția de constantă a spiritualității umane? Voi căuta să dau răspuns direct la întrebare printr-o argumentare ce începe cu reevaluarea punctului de plecare al conceptualizării antropologice moderne (1), continuă cu examinarea moștenirii antropologice pe care (2), înaintează cu menționarea importanței extinderii listei conceptelor antropologice de bază datorată lui Hannah Arendt și Habermas (3) și evocarea contribuțiilor antropologice ale celor mai profilați teologi de astăzi, Ratzinger, Küng și Pannenberg (4), pentru a oferi, în încheiere, un scurt bilanț al semnificației omului (5).

¹Hans-Eduard Hangstenberg, **Die Frage nach verbindlichen Aussagen in der gegenwärtigen philosophischen Anthropologie**, în *Philosophische Anthropologie heute*, C.H. Beck, München, 1974, p. 65 și urm.

Hobbes a vrut să ajungă „dincoace” de îndoielile și disputele interminabile, din Antichitate încoace, în privința organizării politice și a întemeiat „dreptul natural” pe o teorie a naturii umane. Această teorie urma să fie o știință capabilă să ofere certitudini construite “sur les fondements solides”, “lois de la nature”. Prin “natură umană” celebrul filosof a înțeles “la somme de ses facultés naturelles, telles, que la nutrition, le mouvement, la génération, la sensibilité, la raison, etc.”, care sunt „renfermées dans la notion de l’homme que l’on définit comme un animal raisonnable”². Hobbes a distins, desigur, „facultés du corps” și „facultés de l’esprit”, dar le-a aplicat acestora din urmă teoria calităților „primare” și „secundare”, ceea ce are drept consecință un șir de reduții: a raționamentelor la „legături” între datele simțurilor, a limbajului la un ansamblu de „nume” date lucrurilor, a „facultăților spiritului” la „affections au passions”³. Toate pornirile, chiar și cele superioare ale spiritului, sunt ancorate în căutarea originară a „plăcerii”. De aici rezultă și conceperea specific reduționistă a lui Dumnezeu: „ainsi les attributs que l’on donne à la Divinité ne signifient que notre incapacité, ou le respect que nous avons pour lui”⁴. Hobbes pune politica sub controlul unui concept al naturii umane stabilit cu procedura naturalismului, deci reduționist, prin căutarea de elemente simple legate de „legi naturale”.

Acest concept al naturii umane a trebuit să fie abandonat și a fost, desigur, înlocuit odată cu apariția și expansiunea economiei politice, lingvisticii, sociologiei, antropologiei. Mai cu seamă ultimele două secole adus perspective radical noi în ceea ce privește conceptul omului. Mă voi referi la aceste perspective pe scurt, pe baza a trei sinteze, ce surprind schimbările majore de la nivelul anilor șaptezeci până astăzi.

Am în vedere mai întâi **Le paradigme perdu: la nature humaine** (1973), în care Edgar Morin voia să integreze rezultate ale extinderii cercetării istorice la noi culturi, din perspectiva căreia natura umană, în care Hobbes vedea ceva ferm devine o „protoplasme mou”, „une matière première malléable à laquelle seule la culture ou l’histoire donne forme”⁵. Ambiția autorului este de a prinde în concepte ființarea umană ca una bio-psiho-socio-culturală și de a descrie aventura umană în cosmos ca una având astfel de dependențe. Omul este, conform acestei reprezentări, „l’unité d’une système hypercomplexe”, „une ensemble de principes générateurs” ce nu s-ar lăsa redus la ”definiții simple”. „Il nous faut lier l’homme raisonnable (sapiens) à l’homme fou (démens), l’homme producteur, l’homme technicien, l’homme constructeur, l’homme anxieux, l’homme jouisseur, l’homme extatique, l’homme chantant et dansant, l’homme instable, l’homme subjectif, l’homme imaginaire, l’homme mythologique, l’homme critique, l’homme névrotique, l’homme érotique, l’homme ubrique, l’homme destructeur, l’homme conscient, l’homme inconscient, l’homme magique, l’homme rationnel en un visage à multiples faces où l’hominien se transforme définitivement en homme”². Impresionat de înnoirile foarte variate aduse de științe în reprezentarea omului, Edgar Morin a lărgit însă atât de mult conceptul de om încât nu a mai putut să găsească ca determinatii ferme decât pe cele vagi. Am în vedere, apoi, **Seven Theories of Human Nature** (1987), în care Leslie Stevenson s-a lăsat mai impresionată de rivalitatea conceptualizărilor omului de pe scena filosofică a

² Thomas Hobbes, **De la nature humaine** (1640), Babel, Actes Sud, 1997, p. 12

³ *Ibidem*, p. 51

⁴ *Ibidem*, p. 91

⁵ Edgar Morin, **Le paradigme perdu: la nature humaine**, Seuil, Paris, 1973, p.20

² *Ibidem*, p. 163

anilor optzeci: creștinismul, freudismul, marxismul, etologia lui Konrad Lorenz, existențialismul, behaviorismul și platonismul, decât de determinațiile omului ce ar trebui păstrate. Autoarea insistă însă ca abordările să fie analizate cu atenție și să fie socotite mai curând sub aspectul a ceea ce adaugă conceptelor existente ale omului („one might begin to see the rival theories as adding up, rather than cancelling out”)⁷. Din această perspectivă ea consideră că în conceptul omului sunt de reținut „the influence of socioeconomic factors and biologically innate factors”, „the evolutionary origin of human nature”, fără excesele evoluționismului, „changes with the grace of God”, efectele „învățării”, „the challenges of dualism”. „Human nature is a topic which breaks down the boundaries between the sciences and what have been called <<the humanities>>. Our urgent social and political problems worldwide cry out for better understanding of human nature”⁸. În sfârșit, am în vedere culegerea **Human Nature. Fact and Fiction** (2006), care pleacă de la ceea ce Francis Collins anunța, în 2000, în celebra recepție de la Casa Albă: încheierea, prin completare apropiată, a Human Genome Project, încât „we have caught the first glimpse of our own instruction book, previously known only to God”⁹, pentru a explora, cu participarea specialiștilor, din biologie și științele culturii, posibilitatea de a articula un tablou al naturii umane în era cunoașterii codului genetic. Astfel de explorare este, desigur, încă în curs.

Aceste trei sinteze permit o generalizare care nu este riscantă: aceea că nu doar imensitatea volumului datelor noi complică elaborarea noului concept al omului, ci și dificultatea regăsirii unghiului de vedere adecvat din care acest volum să fie fructificat.

3

Consider că, în continuare, rămâne adecvat unghiul de vedere pe care Hannah Arendt, cu **Human Condition** (1958), l-a profilat, prin reluarea contactului cu Aristotel. Pe bună dreptate, cu această carte, s-a redeschis conotația omului nu atât la nivelul „naturii umane”, prea controversabilă, cât la cel al „condiției umane”, adică al acțiunilor care fac omul să devină om. „What I propose in the following is a reconsideration of the human condition from the vantage point of our newest experience and our most recent fears”¹⁰. Această reconsiderare a dus la conotația omului prin trei activități de bază — labor, work, action — ireductibile una la cealaltă, chiar dacă sunt legate. „Labor assures not only individual survival, but the life of the species. Work and its products, the human artifact, bestow a measure of permanence and durability upon the futility of mortal life and the fleeting character of human time. Action, in so far as it engages in founding and preserving political bodies, creates the condition for remembrance, that is, for history”¹¹. Desigur că se poate discuta dacă lista celor trei activități este suficientă pentru a da seama de specificul uman. Cu siguranță, lista nu este suficientă astăzi, când suntem în posteritatea totalitarismelor și în criza democrației redusă la proceduri, dar și în condițiile prăbușirii unei întregi constelații culturale a modernității, în cadrul globalizării și al unei profunde crize de motivație a oamenilor. Dar Hannah Arendt are meritul durabil de a fi aflat unghiul de vedere fecund, în care se poate persevera pentru soluții mai bune.

De aceea, Habermas a avut dreptate să facă simultan trei pași: să ducă mai departe conceptualizarea specificului uman, din unghiul de vedere al identificării

⁷ Leslie Stevenson, **Seven Theories of Human Nature**, Oxford University Press, 1987, p.135

⁸ *Ibidem*, 143

⁹ Vezi Robin Headlam Wells, Johnjo McFadden (eds.), **Human Nature. Fact and Fiction**, Continuum, London, New York, 2006, p. 17

¹⁰ Hannah Arendt, **Human Condition**, Doubleday Anchor Books, New York, 1959, p. 6

¹¹ *Ibidem*, p.10

acțiunilor fundamentale presupuse de reproducerea culturală a vieții¹², să repună în mișcare distincția tânărului Hegel dintre muncă, limbă și reflexivitate¹³ și să dea propria listă a acelor acțiuni operând la început cu „muncă” și „interacțiune” și, odată cu monumentală **Theorie des kommunikativen Handelns** (1984), cu trei acțiuni: acțiunea rațională în raport cu un scop, acțiunea comunicativă și acțiunea dramaturgică, cu bogatele lor specificări¹⁴. În acest fel s-a reușit să se absoarbă într-o conceptualizare a omului ce se lasă pusă la probă (în sensul lui Popper „falsificată”) o dezvoltare enormă a cercetărilor din cele mai diverse științe, ale naturii și ale culturii, ale realității și ale reflexivității.

4

Cel puțin două acțiuni majore de explorare istorică au permis eliberarea unui potențial nou de conceptualizare a omului dinspre teologie. Am în vedere cercetările prin care Rudolf Bultmann a pus în relief schimbările intervenite în antropologie odată cu constituirea, pe bazele moștenite ale iudaismului, a creștinismului originar, înăuntrul elenismului, care adusesse ierarhia ființării, dualismul platonician, asceza, tema formării omului și a virtuții. **Das Uhrchristentum: im Rahmen der antiken Religionen (1949)** este locul acestei descrieri¹⁵. Am în vedere apoi reconstituirea de către Wolfahrt Pannenberg, cu **Problemgeschichte der neueren evangelischen Theologie in Deutschland (1979)**, a pașilor pentru dezvoltarea religiei dincoace de **Critica rațiunii pure** a lui Kant, care destrămasese pretențiile de cunoaștere ale religiei la concurența cu știința și filosofia, eforturi ce au culminat cu Schleiermacher, care a abordat „die Religion als eine eigenständige Thematik des Menschseins”¹⁶. Aceste două acțiuni majore au relansat în deceniile recente reflecția asupra întrebării „ce este omul?” și au atras atenția asupra contribuției teologilor la un răspuns în condițiile modernității târzii. Wolfahrt Pannenberg a și elaborat, prin **Was ist der Mensch? (1962)** și **Die Bestimmung des Menschen (1978)**, o antropologie structurată de trei teze: 1. „Die Weltoffenheit des Menschen setzt eine Gottbezogenheit voraus...”; 2. Die Offenheit des Menschseins ist noch nichtgenügend tief erfaßt, wenn man nur von einer Bestimmung des Menschen zur Kultur spricht...”; 3. „Der Umweltgebundenheit der Tiere entspricht also beim Menschen weder sein Verhältnis zur Naturwelt noch die Vertrautheit mit seiner Kulturwelt, sondern seine unendliche Angewiesenheit auf Gott”¹⁷.

Este meritul marilor teologi ai timpului relansarea pe scena filosofică, cu argumente noi, a temei acțiunilor specifice ce diferențiază, în pofida oricărui reduccionism, omul printre specii. Teologii de referință au prins în termeni mai clar decât alte conceptualizări „reflecția de sine (Selbstreflexion)” ca determinanță a omului. Ioan Paul al II-lea a recurs la imaginea consacrată – „l'uomo – lo sappiamo dal libro

¹² Jürgen Habermas, **Technik und Wissenschaft als <<Ideologies>>**, Suhrkamp, Frankfurt am main, 1973, pp.62-65

¹³ Jürgen Habermas, **Arbeit und Interaktion. Bemerkungen zu Hegels Jenenser <<Philosophie des Geistes>>**, în Jürgen Habermas, op.cit. pp.23-47

¹⁴ Jürgen Habermas, **Theorie des kommunikativen Handelns**, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984, I, pp. 437-452. Pentru comentariu mai extins vezi Andrei Marga, **Filosofia lui Habermas**, Polirom, Iași, 2006, pp. 90-96

¹⁵ Rudolf Bultmann, **Das Urchristentum: im Rahmen der antiken Religionen**, Patmos, Busseldorf, 1988, p. 47-48

¹⁶ Wolfahrt Pannenberg, **Problemgeschichte der neueren evangelischen Theologie in Deutschland**, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997, p. 49

¹⁷ Wolfahrt Pannenberg, **Was ist der Mensch? Die Anthropologie der Gegenwart im Lichte der Theologie**, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1995, p...

della Genesi – è stato creato al immagine e somiglianza di Dio”¹⁸ – pentru a surprinde poziția specifică a omului în lume și a aborda tema formelor „sclaviei omului”. Cardinalul Joseph Ratzinger a promovat o conceptualizare nouă, alternativă la conceptualizările dominate de paradigma „autoreproducerii (Sebstreproduction)” și, apoi, de cea a „funcționalității (Selbstfunktionieren)” și a desfășurat concludente argumente, începând cu **Einführung in das Christentum** (1968), pentru ideea după care omul nu se lasă redus la „producție” și „funcționare”. În **Gott und die Welt. Glauben und Leben in unserer Zeit** (2000) teza este aceea că, deja în organizarea sa, omul are un „strat (Schicht)” în plus. „Zunächst ist Leben etwas Biologisches. Es tritt schließlich aus dem Anorganischen heraus und beschreibt dann eine neue Ebene von Wirklichkeit... Beim Menschen kommt eine neue Schicht hinzu. Es ist der Geist, der lebt und Leben ist. Der Geist verschmilzt sich mit der biologischen Existenz und gibt damit dem Leben eine weitere Dimension ... Und es empfängt seine höchste Stufe, wo es Miteben mit Gott wird.”¹⁹ Joseph Kardinal Ratzinger a argumentat în modul cel mai variat și mai concludent pentru a se recunoaște că omul nu „încapă” în conotația pe care i-o atribuie abordările naturaliste, pozitivistice și funcționaliste de astăzi. Iar recent, dintre teologi, Hans Küng, cu **Das Anfang aller Dinge. Naturwissenschaft und Religion** (2005), a adus din nou dezbateră asupra omului într-un punct crucial: „Die Hominisation erforderte nicht nur eine Veränderung von Körpermerkmalen. Sie erforderte vor allem die Entfaltung der geistigen Lehrfähigkeit – Voraussetzung für die Entwicklung von Technik, Kultur und gesellschaftlichen Leben”²⁰.

5

Atunci când discutăm, în împrejurările societății postseculare, despre om, se cuvine să luăm în seamă, împreună cu cunoștințe datorate unei lungi istorii a reflecției antropologice, cel puțin două praguri. Primul este, cronologic vorbind, trecerea de la clasică interpretare a „naturii umane” la modernă listare a acțiunilor propuse de reproducerea culturală a vieții. Al doilea este venirea chiar dincoace de optica reproducerii spre reproducerea cu sens a vieții umane și preluarea în termeni noi a reflexivității. Probabil că ne aflăm deja departe pe calea spre un nou prag, cel al preluării, în conceptele antropologiei, a vieții trăite cu sens. Oricum ar sta, însă, lucrurile, cele două praguri sunt suficiente pentru a ne îndreptăți să vorbim de **noul concept al omului**.

Summary

When talking about man, in the circumstances of the postsecular society, it is necessary to consider, together with knowledge through a long history of anthropological reflection, at least two thresholds. The first one is, chronologically, the transition from classical interpretation of "human nature" to the modern listing of the actions proposed by the cultural reproduction of life. The second one is the reproduction with purpose of human life and the taking over in new terms of the reflexivity. Perhaps we are already forward towards a new threshold, the one of the acquisition, in the concepts of anthropology, of a life lived with purpose. Whatever be the case, the two thresholds are sufficient to entitle us to talk about **the new concept of man**.

¹⁸ Giovanni Paolo II, **Parole sull'uomo**, Fabri Editori, Corriere della Sera, Roma, 1995, p. 489

¹⁹ Joseph Kardinal Ratzinger, **Gott und die Welt. Glauben und Leben in unserer Zeit**, Ein Gespräch mit Peter Seewald, Knauer, München, 2000, p. 297-298

²⁰ Hans Küng, **Der Anfang aller Dinge. Naturwissenschaft und Religion**, Piper, München, Zürich, 2005, p. 180

Modernitate versus tradiție

Alexandru Nancu
har2000ro@gmail.com

„Pilat l-a zis: Ce este adevărul?”
(Ioan, 18.38)

Perspective și mentalități

Există, în principal, două perspective din care putem privi lumea: cea **modernă**, proprie omului contemporan și cea **pre-modernă** corespunzând cu ceea ce numim omul tradițional. Acestor două perspective, care în fond observă și judecă aceiași lume, le corespund tot atâtea mentalități dominante. Chiar dacă sunt mai multe lucrurile care despart aceste perspective decât cele care le apropie, ele nu sunt în toate aspectele lor de ordin particular pe poziții divergente sau incongruente. Desigur, lucrurile și aspectele care compun lumea și viața oamenilor nu au fost și nu vor putea fi niciodată delimitate abrupt ori judecate, să spunem așa, ‘în alb și negru’. A fost și va fi mereu o multitudine de nuanțe subtile și adesea contradictorii: dialectica lumii pare că nu are un început, tot așa cum nu pare a se sfârși vreodată. Și totuși, pentru a ne face mai lesne înțeleși, va trebui adesea să îngroșăm trăsăturile de penel, astfel ca înseilarea de argumente și demonstrații care va urma să prindă un contur mai convingător.

Despre perspectiva **modernă** putem spune că ea aparține lumii în care trăim astăzi, cel puțin noi, cei care ne considerăm a face parte din ‘lumea civilizată’. În trăsăturile ei generale gândirea modernă se situează pe poziții care au fost definite ca ‘umaniste’ și care pun în centrul universului omul și personalitatea sa. Este o viziune care corespunde unei perspective mentale *antropocentrice* proiectată asupra unei lumi autonomizate în raport cu Dumnezeu și în care evoluția, progresul, inovația, dezvoltarea, democrația sunt valori care par astăzi de netăgăduit.

Cealaltă perspectivă, cea **tradițională**, corespunde unor perioade istorice care au premers modernității. Este, desigur, o perspectivă proprie unei lumi apuse și pe care astăzi o mai putem doar întrezări în moștenirea culturală a trecutului ori, pe alocuri, în lucrările istoriografice. Acest unghi de vedere asupra lumii și existenței umane era unul *teocentric* și așeza divinitatea drept cheie de boltă și, totodată, ca temelie a lumii, sensibilă ori suprasensibilă, deopotrivă. Valorile supreme corespunzătoare acestei viziuni erau tradiția, dăinuirea, identitatea, ordinea divină, meritocrația și erau și ele, în acele timpuri, de netăgăduit.

Desigur, dacă aceste două perspective asupra lumii – prezentate aici într-o manieră generalizantă și simplificatoare – s-ar afla pe poziții riguros simetrice, lucrurile ar fi mult mai simple, astfel că o analiză comparativă ar avea șansa de a aduce o serie de clarificări utile filozofiei istoriei și studiului mentalităților. În realitate însă, în ultimele șapte secole de istorie europeană mentalitățile moderne au câștigat teren treptat – uneori pe nesimțite, alteori în mod manifest – ducând mai târziu, odată cu Revoluția Franceză, la declanșarea unui autentic proces de secularizare care la rândul-i a determinat instituirea și fixarea în conștiința publică a unor ierarhii de valori cu totul inversate față de cele care dominau în epocile medievală, antică ori străveche. Acest

proces a transformat societățile și statele europene din temelii, astfel că astăzi, la capătul acestui drum, antropocentrismul și autonomizarea omului față de divinitate s-au substituit aproape în totalitate teocentrismului și ierarhiilor tradiționale.

Avem așadar cu un șir amplu de prefaceri și evenimente, adesea marcate de contradicții, care au avut loc în condiții dintre cele mai complexe din punct de vedere politic și religios, ceea ce face aproape imposibilă aplicarea unor judecăți liniare ori 'simetrice' în înțelegerea, clasificarea și judecarea faptelor. În încercarea de a aprecia cu conștiința prezentului nostru acest proces, trebuie să nu uităm că practic nu a existat, nu există și nu va avea cum să existe vreodată o istorie obiectivă a umanității. Asumate sau nu, mentalitățile și valorile dominante în societate la un moment dat influențează viziunea asupra trecutului și viitorului. Orice prezent, am putea afirma, simplificând lucrurile într-o anumită măsură, are trecutul său, tot așa cum același prezent are și o proprie proiecție asupra viitorului. Cu certitudine, o anumită 'ajustare' a trecutului, pe măsura mentalităților și a aspirațiilor fiecărui prezent, a marcat toate perioadele istorice și toate regimurile politice care s-au succedat de-a lungul istoriei.

Subiectivitatea istoriei

Putem considera că istoria este obiectivă doar dacă o privim ca pe o succesiune de evenimente care ar fi avut loc într-un trecut absolut impersonal și care s-ar fi desfășurat cumva izolat, altfel spus, cu totul și cu totul în afara conștiinței umanității. Desigur, o asemenea istorie nu ar fi avut cum și nu ar avea cum să fie scrisă vreodată fiindcă, pur și simplu, nu ar avea cine să-i fie martor și deci nici cine să o consemneze.

Atunci însă când privim istoria în realitatea ei, și anume ca *înregistrare a conștiinței colective asupra trecutului*, trebuie să constatăm faptul că ea nu se poate sustrage în nici un chip subiectivității inerente percepției și judecăților umane. Subiectivitatea istoriei își are sursa atât în mentalul social, în ansamblul lui, cât și, în mod particular, în cel al istoricului însuși, ambele aspecte nefiind altceva decât proiecții la fel de puțin obiective ale unor 'prezenturi' asupra unuia și aceluiași trecut.

Pentru istoricii greci din vechime – acei *logografi*¹ din Ionia secolului VI î.H. care sunt astăzi considerați drept precursorii istoriografiei² – conștientizarea, obiectivarea și apoi depășirea limitelor de scriitori epici ori de simpli compilatori de date reprezenta un țel la fel de lipsit de consistență așa cum, cu siguranță, era și cel al emancipării societății în care trăiau de subiectivitatea ei dominantă. Astăzi, cu toate că au la îndemână mult mai multe informații și surse substanțial mai diversificate, avantaje care le oferă o perspectivă incomparabil mai largă asupra trecutului, istoricii contemporani se află asemenea anticilor lor predecesori în aceeași postură subiectivă. Chiar dacă se revendică de la conflictualul 'materialism istoric' ori de la elitista 'istorie critică' care dominau gândirea europeană în a doua jumătate a secolului XIX sau, dimpotrivă, chiar dacă se află în siajul democratic al 'noii istorii' ori al 'structuralismului istoric' de la mijlocul secolului XX, istoriografia contemporană nu este cu nimic mai obiectivă decât cea 'tradițională'. Cu toate eforturile de a instrumenta o gândire autonomă menită să asigure mult râvnita 'obiectivitate științifică', istoriografia modernă nu s-a putut feri câtuși de puțin de influențele exercitate de conjuncturile ideologice și de mentalitățile vremii. Cu precădere în secolul XX, discursul istoric a cunoscut o

¹ Termenii *logographos* (λογογράφος) gr. = scriitor, scriitor de proză, scriitor de istorie și *syngrapheus* (συγγραφεύς) gr. = cel ce compune un text punând datele împreună, compilator apar la Tucitide și Polibiu. Cf. Anatole Bailly. *Dictionnaire Grec-Français*, Hachette 1935.

² Cf. M. A. Fitzsimons. Alfred G. Pundt. Charles E. Nowell. *The development of historiography*. Port Washington, N.Y.: Kennikat Press, 1967, *Introduction*, pp.3-5.

profundă politizare și ideologizare, iar rezultatul atâtor demersuri de obiectivare a fost, inevitabil, atingerea contrarului, adică adăugarea unui nou filtru de subiectivitate peste cele deja așezate și osificate de-a lungul precedentelor secole de gândire modernă.

Asupra inevitabilei ideologizări a istoriografiei insistă și Lucian Boia în cartea sa *Jocul cu Trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, publicată în primă ediție în 1998: „Istorie fără ideologie nu se poate. Mesajul istoricului poate fi explicit sau implicit, istoricul însuși poate fi conștient, mai puțin conștient sau deloc conștient de implicațiile ideologice ale demersului său. [...] În mod obiectiv și esențial, istoria este încărcată cu ideologie. Iar prin ideologie, înțeleg ideologie în sensul deplin al conceptului: nu un amalgam oarecare de opinii despre lume, viață și societate, ci un sistem bine definit de idei, inserat într-un cadru social și politic nu mai puțin bine definit”³. Ideologizarea istoriografiei secolelor XIX și XX este aceeași ideologizare politică ce a transformat *Europa imperiilor*, în care exista o conviețuire multi-etnică relativ pașnică, desigur, în cadrul unor limite coercitive, în *Europa națiunilor*, în care logica confruntării s-a impus cu o violență nemaîntâlnită de la năvălirile barbare care frământaseră sfârșitul antichității. „Lupta de clasă, formulată de Marx (sclavi împotriva stăpânilor de sclavi, șerbi împotriva feudalilor, proletari împotriva burghezilor)” – arată Lucian Boia –, „decurge din această logică a confruntării. Aceste trei principii antagonice: *națiuni contra națiuni, rase contra rase și clase contra clase* au marcat în mod semnificativ discursul istoric al ultimelor două secole. Și nu numai discursul istoric, fiindcă, așa cum am putut constata discursul despre trecut este, în fond un discurs al prezentului, un discurs despre prezent și pentru prezent”⁴.

Chiar dacă am pune între paranteze presiunile politice și cele generate de sistemele de idei, amintite mai înainte, judecata istoricului nu poate scăpa pe de-a întregul unei subiectivități care vine din însăși poziționarea sa în raport cu perspectiva temporală asupra trecutului pe care îl trăiește și căruia, implicit, îi aparține. Paul Ricoeur se oprește asupra acestor aspecte delicate în eseu *Objectivité et subjectivité en histoire*, publicat întâia oară în anul 1952 și apoi anul 1955 în volumul *Histoire et vérité*. Recunoscut în mediile academice europene ca unul dintre cei mai importanți filozofi ai sfârșitului de secol XX, Ricoeur arată prin intermediul unei subtile hermeneutici cauzele de fond care subminează obiectivitatea istoricului în perceperea, înțelegerea și redarea trecutului: „Istoricul se adresează oamenilor cu experiența sa umană proprie. Momentul în care subiectivitatea istoricului capătă un relief pregnant este acela în care, dincolo de orice cronologie critică, istoria face să iasă la suprafață valorile de viață ale oamenilor de altă dată. Această evocare a valorilor, în cele din urmă singura evocare a oamenilor care ne este accesibilă, dat fiind că nu putem re trăi ceea ce ei au trăit, nu este posibilă fără ca istoricul să fie în mod ‘vital’ interesat de aceste valori și fără a avea cu ele o afinitate profundă...”⁵. În cadrul aceluiași eseu Ricoeur analizează și problema raporturilor temporale complexe pe care le are de înfruntat istoricul care este nevoit a se „transporta ipotetic într-un alt prezent”, astfel încât ”epoca pe care o studiază contează pentru el drept prezentul de referință, centrul perspectivei temporale. Există și un viitor al acestui prezent și care e alcătuit din așteptările, din ignoranța, din previziunile, din temerile oamenilor de atunci și nu din ceea ce noi, cei de-acum, știm că s-a întâmplat. Există de asemenea și un trecut al acestui prezent și care este memoria oamenilor de odinioară, și nu ceea ce noi,

³ Lucian Boia, *Jocul cu Trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, ediția a III-a, ed. Humanitas, București 2008, cap. *Inevitabila ideologie*, p.106.

⁴ *Idem*, cap. *Atenuare, sau conflict*, p.92.

⁵ Paul Ricoeur. *Istorie și Adevăr*, traducere și prefață de Elisabeta Niculescu, ed. Anastasia, București (1996), *Obiectivitate și subiectivitate în istorie*, p.40.

aceștia de acum, *știm* despre trecutul lor. Or, acest transfer într-un alt prezent, care ține de tipul de obiectivitate a istoriei, este într-adevăr un spațiu de *imaginație*; o imaginație temporală, dacă vrem, pentru că un alt prezent este re-prezentat sau reportat pe fondul 'distanței temporale' – odinioară”⁶.

Dar subiectivitatea care caracterizează istoriografia europeană filtrează nu numai percepția și aprecierea trecutului propriu ci și perspectiva din care sunt privite celelalte culturi și spiritualități din afara Europei. Avem astăzi de a face cu o țesătură complexă de prejudecăți și judecăți apriori, bine consolidate din nefericire în ultimele secole, care face pentru occidentali și pentru mai toți europenii aproape imposibil de înțeles la adevărata valoare orice alteritate culturală. Odată cu debutul marilor descoperiri geografice și al epocii moderne – dată fixată ulterior de istoricii europeni la 12 octombrie 1492⁷ – și continuând în timpul expansiunii coloniale din secolele XVII și XVIII, percepția asupra spațiului extra-occidental a fost tot mai mult dominată de ideea superiorității și a preeminenței valorilor culturale și materiale europene asupra celor aparținând restului lumii. Aceste mentalități, osificate în secolul XIX sub forma unui eurocentrism agresiv cu conotații rasiste și xenofobe, s-a manifestat din plin în prima jumătate a secolului XX provocând o suită de războaie sângeroase extinse la nivel global, de genociduri ori purificări etnice. Desigur, după mai multe ajustări prin care multiculturalismul a luat locul excluziunii rasiale, eurocentrismul continuă să fundamenteze și astăzi procesul de occidentalizare a lumii la care suntem martori. În secolul XXI, Occidentul, din care fac acum parte și state din afara Europei, exportă pe întreg mapamondul *Miracolul European*⁸ susținut de avatarurile sale fundamentale: democrația, progresismul, raționalismul, capitalismul și tehnologizarea. Un tablou sugestiv al mentalităților care domină astăzi 'lumea civilizată' este prezentat de John M. Hobson, unul dintre politologii contemporani importanți care au abordat în ultimele decenii problema eurocentrismului și a procesului de globalizare. În introducerea la primul capitol al cărții sale *Originile estice ale civilizației vestice*, Hobson observă: „Mulți dintre noi au convingerea naturală că Estul și Vestul sunt și au fost dintotdeauna entități separate și diferite. Mai credem că, în general, caracterul 'independent' și 'originar' al Vestului este cel care singur a deschis calea către dezvoltarea lumii moderne – cel puțin așa am fost instruiți în școli și în universități cei mai mulți dintre noi. În mod obișnuit, avem pretenția că acest caracter originar al Vestului se datorează doar ingeniozității științifice, unei raționalități neobosite precum și calităților progresist-democratice. De atunci s-a împământănit ideea că europenii, extinzându-se și cucerind Estul și Vestul Îndepărtat și dogmatizând calea capitalistă, aduc întregii lumi eliberarea din fălcile spoliei și mizeriei pentru a lăsa locul luminii strălucitoare a modernității. Tot astfel, pare cu totul naturală și de la sine înțeleasă pentru cei mai mulți dintre noi identificarea întregii istorii a umanității cu Ridicarea și Triumful Vestului. Această concepție, ajunsă tradițională, poate fi denumită 'eurocentrică' fiindcă în

⁶ *Idem*, pp.38-39.

⁷ Este data la care expediția genovezului Cristofor Columb debarcă în insula Guanahani din arhipelagul Caraibe.

⁸ Sintagma a fost introdusă de către politologul și economistul Eric Jones, fiind titlul uneia dintre cărțile sale cele mai apreciate în anii 80 ai secolului XX. Jones face un studiu analitic și comparativ asupra cauzelor și conjuncturilor istorice, politice, ideologice și geografice care au așezat Europa în postura de lider mondial în secolele XVIII–XIX și la începutul secolului XX. Studiul arată influența ideologiilor asupra modelului dinamic de industrializare și dezvoltare economică pe care l-a cunoscut civilizația europeană în comparație cu modelul liniar pe care au evoluat în aceiași perioadă India, China sau Imperiul Otoman. Eric Lionel Jones. *The European miracle: environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia*, Cambridge University Press, 1981.

centrul ei se află ideea că Vestul merită pe bună dreptate să ocupe centrul scenei istoriei lumii progresiste, atât în trecut, cât și în viitor.”⁹ Tot în primul capitol, Hobson alcătuiește o înlănțuire antinomică de atribute prin care pune față în față în mod sintetic percepția pe care o are Vestul asupra sa în raport cu cea pe care o are asupra Estului și, implicit, asupra restului lumii, percepție întemeiată pe o serie de prejudecăți fixate în mentalul colectiv occidental. Astfel, Vestul are despre sine o imagine care îl arată ca „dinamic, inventiv, ingenios, rațional, științific, disciplinat, ordonat, cerebral, independent, liber, democratic, tolerant, onest, civilizată, moral și economic progresiv”. Estul este în conștiința occidentalilor la antipod și apare ca „încremenit, imitativ, ignorant, irațional, superstițios, ritualic, leneș, haotic, spontan, nesocotit, carnal, exotic, dependent, rob, despot, intolerant, corupt, sălbatic, barbar, moral regresiv și economic stagnant”.¹⁰

Nu intenționăm să aprofundăm aici o critică a problemelor cu care se confruntă istoriografia modernă și cercetarea mentalităților. Am considerat suficient să arătăm doar câteva aspecte care pun în evidență tocmai falsa pretenție a obiectivității istoriei, idee clădită pe convingeri partizane și mentalități înguste, adesea contaminate ideologic și care, așa cum am arătat, au adus serioase distorsiuni în aprecierea trecutului și a societăților aflate în afara frontierelor ‘lumii civilizate’. Eroarea fundamentală pe care o săvârșește adesea gândirea modernă în aceste condiții este evidentă: ea privește trecutul exclusiv prin perspectiva prezentului și a raționamentelor contingente.

Desigur, oricât de nepărtinitoare s-ar dori și oricât de precaută ar încerca să fie cercetarea trecutului, ea tot nu s-ar putea sustrage întrutotul mentalităților prezentului, așa cum nici cel mai scrupulos cercetător nu ar putea să nu fie marcat de prezentul său. Însă a aplica judecați și metode contaminate de prejudecățile ultimelor două – trei secole și, mai grav, a nu fi conștient de aceste prejudecăți, înseamnă a face în fapt imposibilă constituirea metodelor și a premiselor adecvate necesare unei cercetări serioase a lumii pre-moderne.

Tradițional și modern: o comparație

Lucrul care poate fi observat cel mai lesne atunci când comparăm mentalitățile dominante în societățile pre-moderne cu cele prezente astăzi în societățile contemporane este modificarea evidentă care s-a produs în raportul dintre valorile spirituale și cele materiale.

Desigur, încă de la începuturi, oamenii au fost ‘sub vremi’, cum spunea cronicarul, iar existența le-a fost determinată de nevoile materiale cărora trebuia să le răspundă adecvat, astfel că aspectele practice care decurgeau din această determinare au ocupat mereu un rol important în formarea categoriilor mentale. Ar fi cu totul eronat să credem că oamenii unei societăți tradiționale ar fi fost mai puțin pragmatici decât sunt cei de astăzi. Din cele mai vechi timpuri oamenii și societățile ca ansamblu au acționat pentru a-și satisface nevoile de trai în mod punctual ori pentru perioade mai îndelungate. Firește, asigurarea existenței capătă în vremuri de pace o

⁹ John M. Hobson. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge University Press 2004, Cap.I. *Countering the Eurocentric myth of the West: discovering the Oriental West*, pp.1-2 (tr.n.). Critica mentalităților contemporane dezvoltată în această carte este cu atât mai semnificativă cu cât acesta vine de pe pozițiile stângii politice britanice căreia Hobson îi aparține din familie. John M. Hobson, actualmente profesor la Departamentul de Politici al Universității din Sheffield, este nepotul cunoscutului publicist, economist și politolog al stângii radicale britanice din secolul XIX John Atkinson Hobson.

¹⁰ *Idem*, p.8 (tr.n.).

perspectivă temporală extinsă, pe când în perioadele de restrîcse supraviețuirea reduce drastic nevoile materiale la aspecte imediate, ocupând astfel primul plan al preocupărilor. Nu de puține ori, atunci când privim spre trecutul îndepărtat al umanității, facem constatarea că asprimea condițiilor de viață a determinat formarea unor mentalități al căror pragmatism era chiar mai consistent și mai bine aplicat decât cel pe care îl vedem astăzi în 'lumea tehnologizată'¹¹. Iar în ceea ce numim 'spiritualitate', comparația cu trecutul ni se arată încă și mai defavorabilă pentru vremurile noastre. Constatăm cu surprindere astăzi, când deținem mai multe informații despre trecut ca oricând înainte, că monumentalele idei și valori pe care s-a întemeiat și se sprijină umanitatea au apărut în timpuri deosebit de frământate și instabile, adesea în scurtul răstimp dintre două războaie ori năvăliri dușmane, în timp ce o Europă a păcii și bunăstării, cum este cea a ultimilor șaizeci de ani, nu a putut aduce gândirii nici un adaos fundamental, fie el filozofic, politic ori practic.

Dar tot acest pragmatism, care poate surprinde astăzi, nu-l împiedica pe omul tradițional să acorde lucrurilor ce-i alcătuiau existența, fie ele de ordin spiritual ori material, o importanță diferențiată pentru ca astfel să le așeze într-o ierarhie coerentă. Această ierarhie diferă însă substanțial de cea pe care o consideră adecvată și o aplică omul modern. Desigur, din cele mai vechi timpuri, organizarea și dănuirea societăților a presupus instituirea și apoi păstrarea unor reguli bine definite, așezate stabil într-o rânduială consacrată în comunitate și consimțită de majoritatea indivizilor, fapt care dădea acestor reguli valoare de normă și pildă. În fapt, orice societate, fie ea tradițională ori modernă, se sprijină pe ierarhie, pe lege și pe ritual, repere care jalonează așezarea statului, precum și exercitarea autorității administrative, a celei judecătorești și a celei spiritual-morale. Și totuși, în societatea tradițională, această ierarhie pune aspectele spirituale ale vieții pe o poziție superioară în raport cu cele materiale, fapt vizibil cu ușurință dacă ne amintim fie și numai de importanța și de poziția privilegiată pe care o ocupau religia, filozofia și artele.

Tranziția umanității către mentalitățile și reperele valorice materialiste care aveau să caracterizeze modernitatea s-a produs treptat. Din antichitate și până la sfârșitul Evului Mediu european acest proces s-a petrecut lent, aproape pe nesimțite, și s-a manifestat mai ales în cercurile filozofice și teologice. Apoi, începând cu epoca Renașterii și accelerându-se către epoca modernă, desfășurarea procesului avea să ducă la inversarea raportului spiritual-material, răsturnare ce avea să se reflecte nemijlocit în stabilirea și ierarhizarea valorilor fundamentale care guvernează societatea în ansamblu și viața indivizilor. Substituirea aspirațiilor superioare, înalte, de ordin spiritual, cu unele predominant materiale, de ordin inferior, a căpătat cu timpul aspectul unei adulații în fața materiei, constituindu-se ca o adevărată contra-religie, așa cum observa reputatul orientalist britanic și exeget al tradițiilor Martin Lings în cartea sa *Ancient Beliefs and Modern Superstition*: „Fiind prin însăși natura sa pregătit să-L slăvească pe Dumnezeu, omul nu poate să nu slăvească. Și dacă viziunea sa este despărțită de planul spiritual, el va găsi, totuși, la un nivel inferior, un

¹¹ Un exemplu elocvent îl constituie locuirea tradițională. Aproape fără excepție, elementele tipologice și structurale ale caselor și habitatelor din vechime care s-au perpetuat până astăzi respectă riguros determinările impuse de condițiile climatice și specificitatea resurselor locale. Adaptabilitatea și flexibilitatea lor deosebită au la bază aplicarea sistematică și, totodată, în detaliu a 'legii minimului efort', ceea ce le face exemple notabile de gândire pragmatică. Se remarcă, de pildă în cazul caselor tradiționale din lemn, gradul înalt de eficiență și chibzuială de care dădeau dovadă meșterii constructori în folosirea materialului, chiar dacă în acele timpuri vecinătatea codrilor făcea ca lemnul să se găsească din abundență și să aibă un cost neglijabil.

«dumnezeu» căruia să i se închine, atribuind astfel unui lucru relativ ceea ce aparține numai Absolutului. De aici folosirea în zilele noastre a atâtor cuvinte magice, ca *libertate, egalitate, educație, știință, civilizație*, cuvinte la auzul cărora o mulțime de suflete cad prosternate într-o adorație sub-mentală. Superstițiile libertății și egalității nu sunt doar rezultatele, ci, în parte, și cauzele dezordinii generale, deoarece fiecare în felul său este o revoltă împotriva ierarhiei.”¹²

Adevăr și rânduială

În ordin general, schimbarea perspectivelor mentale care s-a produs odată cu tranziția societăților tradiționale către modernitate a coincis cu gradul în care s-a manifestat apropierea sau distanțarea omului de divinitate. Pivotalul în jurul căruia s-a petrecut această autentică basculare a mentalităților l-a constituit raportarea omului la ideea de *adevăr*.

În cadrul unei societăți tradiționale, caracterul imuabil și permanent al adevărului era dincolo de oricare îndoială. Obârșia adevărului era considerată a fi sacră și din acest motiv religia, tradiția, justiția și morala erau de neseplat de divinitate. Fiind considerate deasupra timpului și a oamenilor, deținerea, administrarea și transmiterea adevărului nu puteau constitui sub nici o formă un apanaj individual ori al unor grupuri. Născocirea și promovarea unui adevăr individual ori autonom era la fel de blamată de societate ca și îndepărtarea de tradiția înaintașilor. Există convingerea că reușita activităților umane, fie ele și cele mai simple, se datorează legăturii vii cu un sistem de valori care asigură atât accesul, cât și continua raportare la adevăr. Un lucru particular era apreciat ca bun atunci când se revendica de la un adevăr general, de la un principiu. Iată cum prezenta succint dar foarte sugestiv poziția pe care o ocupa *adevărul* în mentalitățile tradiționale academicianul Virgil Cândea în conferința intitulată *Tradiție și desacralizare* susținută la Facultatea de Teologie în mai 1994: „Într-o societate tradițională, adevărul este de origine sacră, este de origine divină. El a fost dat umanității, din acest fapt decurgând pentru umanitate anumite obligații. Prima obligație este de a nu interveni în acest depozit sacru primit de la Dumnezeu. Nu poți să intervii, nu ai autoritate, nu ai cădere să modifice în vreun fel adevărul care ți-a fost transmis de sus și, în al doilea rând, altă datorie e aceea de a transmite acest adevăr, nealterat, generațiilor următoare. Adevărul se manifestă la origini dar nu se arată fiecărei generații. El se reactualizează prin revelații în anumite momente privilegiate ale evoluției umanității. Și dacă n-am primi această lumină de la generațiile precedente, n-am întreține-o și n-am transmite-o la rândul nostru, ar însemna, *ad absurdum*, că fiecare generație ar trebui să pornească de la zero, adică să reia eforturile de descoperire a adevărului. Acest lucru este inimaginabil, pentru că altfel nu s-ar explica nimic din trecutul umanității, din continuitatea, din permanența, din structurarea umanității până în zilele noastre”.¹³

Convingerea că adevărul este de origine sacră, cu alte cuvinte, că este un lucru dat umanității de către Dumnezeu, era, indiscutabil, o idee profund înrădăcinată în societățile din vechime. Mai mult, ideea de *adevăr* era uneori suprapusă până la a fi identificată cu divinitatea însăși și cu numele ei: „Eu sunt Calea, Adevărul (*hé Alétheia*, gr., n.n.) și Viața”¹⁴ spune Hristos, iar Coranul spune în Sura XX: „Înălțare lui

¹²Martin Lings, *Ancient Beliefs and Modern Superstitions*, Archetype ed., Cambridge, 2001 (traducere în limba română de Anton Perussi în revista *Ianus* nr. 3/2001, București, p.171).

¹³Virgil Cândea. Conferința *Tradiție și desacralizare*, arhiva Fundației HAR – 1994/121.06_audio.

¹⁴*Ioan*, 14.6

Dumnezeu, Regele, Adevărul (*al-Ḥaqq*)¹⁵. Din aceste motive, atât termenul de *adevăr*, cât și o seamă de alți termeni semnificativi din aceeași familie semantică, așa cum sunt *dreptate*, *rânduială*, *ritual*, par a fi contemporani cu geneza și alcătuirea vorbirii, a cuvintelor, a limbajului însuși. În societățile indo-iraniene străvechi¹⁶, de pildă, ideea de adevăr era exprimată prin termenul generic *ṛtā*¹⁷ (*rita*) care însemna *ordine divină* și *ritual sacru* dar și *lege*, *dreptate*, *justiție*, *regulă*, *rânduială*, *tradiție*¹⁸. Acest fapt pune în evidență legătura profundă care exista între ordinea divină, considerată a fi sacră și imuabilă, și ordinea care guvernează societatea, între ideea de adevăr și aspectele punctuale care țin de administrarea justiției și menținerea sănătății morale a comunității și a indivizilor. Adevărul este astfel sursă de Drept, este ‘regulă’ care asigură buna ocârmuire a societății și, totodată, este norma care păstrează rânduiala tradiției. În *Bṛhadāraṇyaka*, considerată alături de *Chāndogya* a fi cea mai timpurie *Upaniṣadă* și unul dintre cele mai vechi texte sanscrite (secolul VIII î.Hr.), legea, autoritatea și adevărul au aceeași sursă fiind create și date omului de divinitatea însăși prin manifestarea puterii sale: „El [Brahmā] a creat cu mare putere legea supremă (Dharma). Această lege este puterea puterii (Kṣatra). Nimic nu e mai presus decât legea (Dharma). Chiar și cel slab îl poate supune pe cel tare dacă se sprijină pe lege. Adevărata lege este adevărul (Ṛtā). De aceea se spune despre cel ce care propovăduiește adevărul că este drept, iar despre cel care propovăduiește dreptatea că spune adevărul. În fapt acestea sunt una și același lucru”.¹⁹ *Upaniṣada Chāndogya* redă în capitolele VI–X inițierea lui Swetaketu de către bunicul său Aruṇi care identifică adevărul cu cauza supremă și cu principiul pe care se întemeiază lumea: „Toate lucrurile din univers au ca obârșie, susținător și sfârșit Adevărul. [...] Întreg universul există prin Zeul Suprem. Acest Zeu este Adevărul. El este Sufletul Universal”²⁰.

Pentru vechii egipteni adevărul și dreptatea își aveau originea în zeița Maat care, alături de Bata și Mut, făcea parte din seria divinităților primordiale ale Egiptului antic²¹. În limba egipteană din perioada Vechiului Regat (2.650–2.184 î.Hr.) cuvântul *maat* însemna literal ‘ceea ce este drept’, ‘ceea ce este bine rânduit’ sau ‘ceea ce este adevărat’. Zeiței dreptății – Maat – era cea căreia i se datora ordonarea cosmosului

¹⁵ *Coranul*, XX, 114.

¹⁶ Este vorba de o serie de populații a căror limbă reconstituită fragmentar de către lingviști a fost încadrată în familia mai mare a limbilor indo-europene. Descoperirile arheologice au scos la iveală că proto-indo-iranienii ocupau la sfârșitul mileniului III î.Hr. un areal care cuprindea nordul subcontinentului Indian și Asia centrală, mărginit la vest de Marea Caspică, la est de munții Tian Shan, la sud de valea Indusului și la nord de stepele Kirghize. Din limba proto-indo-iranienilor au derivat sanscra vedică și avesta ghatcă.

¹⁷ În proto-indo-iraniană **artā*. Din *ṛtā* a derivat latinescul *ritus* apoi francezul *rite*, *rituel*. Cf. Adolphe Pictet, *Les origines indo-européennes ou, Les Aryas primitifs, Essai de paléontologie linguistique*, vol. II, Joël Cherbulez ed., Genève, Paris 1863, cap. II – §205 p.126, și cap.III – §329 p.452.

¹⁸ Cf. Sir Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*, Oxford Clarendon Press, 1899, 1956, 1960, 1964 în UNIVERSITÄT ZU KÖLN – INSTITUT FÜR INDOLOGIE UND TAMILISTIK <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/index.html>

¹⁹ *The Bṛihad A'raṇyaka Upaniṣhad, and the commentary of Sankara Acharya*, translated from the original sanscrit by Dr. E. Röer, Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1856. Cap. I. Brāhmaṇa 4, 14 – pp.123-124 (tr.n).

²⁰ *The Chhāndogya Upaniṣhad of the Sāma Veda*, with extracts from the commentary of Śankara Ācharya, translated from the original Sanskrita by Rājendralāla Mitra, Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1862, Cap.VI, Section VIII, 6,7 – pp.110-111 (tr.n.).

²¹ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, cu o postfață de Gh. Vlăduțescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1989, p.313.

dar și menținerea tuturor rânduielilor în lume, fie ele de ordin ritual ori juridic²². Pentru a governa societatea, a emite legi și a exercita justiția, faraonul își revendica autoritatea de la Adevărul suprem (Maât), iar marele preot care slujea zeiței era totodată șeful tribunalelor din întregul Egipt²³. În *Învățăturile lui Ptahhotep*²⁴, papyrus datând de la începutul mileniului II î.Hr, dar care redă o serie de pilde și povețe cu caracter moral care circulau deja în Egipt cu șase secole mai devreme, găsim o imagine edificatoare despre relația societății cu sacrul și tradiția dar și despre felul în care se oglindeau ideile de adevăr, ordine și justiție în mentalitățile epocii. Ptahhotep arată încă din introducere că, fiind la sfârșitul vieții, lasă moștenire fiului său „învățătura înaintașilor auzită de la zei”²⁵ însărcinându-l să o păstreze și să o transmită mai departe pentru a fi astfel „un exemplu măreț pentru copiii săi”²⁶. Textul insistă asupra caracterului divin al adevărului și al rolului său de ordonator și de reper imuabil al dreptei judecăți și practici: „Mare este Adevărul (Maât), pătrunzătoarea sa judecată este eternă și neîntreruptă de la Osiris (de la începutul lumii, n.n.)”²⁷.

În Grecia arhaică adevărul era personificat de zeița Alétheia, fiică a lui Zeus și patroană a virtuților morale și totodată a justiției²⁸. Este foarte semnificativ faptul că în greaca veche cuvântul *alétheia* (ἀλήθεια) care numea adevărul este un termen compus care pune privativul *a* (ἀ) înaintea cuvântului *léthe* (λήθη), termen care denumea uitarea, ignoranța ori ascunderea²⁹. Astfel, cuvântul *alétheia* arăta literal tocmai starea de *a nu fi ascuns*, de *a nu fi tănuț*, fiind sinonim cu evidența, destăinuirea ori dezvăluirea și se afla în același câmp de semnificații cu o serie de termeni cu conotații rituale și anamnetice: încredințarea, revelarea, mărturisirea³⁰. De aceea, nu este deloc întâmplător faptul că, în contextul mai larg al ideilor religioase, vechii greci asociau ideea de adevăr cu cea de memorie – *mnimi* (μνήμη) – și cu cea de ‘aducere aminte’ – *mneia* (μνεία)³¹. La Hesiod, de pildă, muzele – printre care și cele ale Helikonului: Mnemé (muza adevărului), Meleté (muza meditației și a intelectului) și Aoidé (muza rostirii, a poeziei și a cântului) – sunt fiice ale aceleiași și unice Mnémosyné (Μνημοσύνη) – memoria³². Memoria este cea care reiterează adevărul și face astfel posibilă păstrarea rânduielilor care la rândul lor asigură susținerea și funcționarea societății. Uitarea (Léthe), dimpotrivă, este cea care aduce dezordinea, decăderea și

²² Anna Mancini. *Maât Revealed: Philosophy of Justice in Ancient Egypt*, Buenos Books America LLC, New York 2004, pp.11-12.

²³ Cf. Ann Rosalie DAVID, *The Ancient Egyptians: Beliefs and Practices*, Sussex Academic Press, 1997, p.137.

²⁴ Este vorba de Ptahhotep I, vizir al faraonului Djedkare Isesi (2414 – 2375 î.Hr.) din a cincea dinastie a Regatului Vechi.

²⁵ *Les Maximes de Ptahhotep* (Le Papyrus Prisse, Le Papyrus L1, L2 du British Museum, La Tablette Carnarvon), Zbynek Zába tr., Éditions de l'Académie Tchecoslovaque des Sciences, Prague 1956, I, 23-24 (tr.n.).

²⁶ *Idem*, II, 30.

²⁷ *Idem*, II, 5, 77-78.

²⁸ Wilhelm Vollmer, *Wörterbuch der Mythologie aller Völker, mit einer Einleitung in die mythologische Wissenschaft*, Stuttgart 1874 – <http://www.vollmer-mythologie.de/>, *Alethea*, p.28.

²⁹ Cf. Anatole Bailly. *Dictionnaire Grec-Français*, Hachette 1935. *Léthe* provine din aceeași rădăcină care a dat în limba latină cuvântul *lateo* și apoi în franceză *latent*.

³⁰ Cf. Jan Wolenski, *Aletheia in Greek thought until Aristotle*, *Annals of Pure and Applied Logic* nr.127 (1-3) /2004, pp.339-360.

³¹ Cf. Thomas Cole, *Archaic truth*, *Quaderni Urbinati di Cultura Classica, Nuova Serie*, 13, Università degli Studi di Urbino, Urbino 1983, pp.7-28.

³² Cf. Marcel Detienne. *Stăpînitorii de adevăr în Grecia arhaică*, cap. VI. ALEGEREA: ALETHEIA SAU APATE, pp.175-225, ed. Symposion, București 1996.

moartea³³. La pitagoricianul Petron din Himera, reluat de Plutarh în *De defectu oraculorum*, toate principiile își au sălașul în adevăr, în *Câmpia Aléhteiei*: „Suprafața interioară a triunghiului este vatra comună a tuturor acestor lumi³⁴ și se numește Câmpia Adevărului. Aici sunt păstrate netulburate principiile, formele și modelele a tot ce a fost sau urmează să fie. Iar în jurul lor sălășluiește eternitatea din care timpul, asemenea unui șuvoi dintr-o fântână, curge peste aceste lumi³⁵”.

Un exemplu semnificativ de sacralitate absolută a adevărului, privit ca *dat divin* revelat umanității, îl regăsim și în tradiția ebraică. În *Sabbath* – tratat referitor la rânduielile sabatului din Talmudul Babilonian – adevărul este prezentat ca pecetea lui Dumnezeu: „Tav este la sfârșitul peceții Celui Sfânt, binecuvântat fie El. [...] Pecetea Celui Sfânt, binecuvântat fie El, este Adevărul (*'Emeț*)³⁶. Exegeza rabinică consideră drept sacru cuvântul *'Emeț* și arată că nu este deloc întâmplător faptul că cele trei litere care compun rădăcina cuvântului – א (alef), מ (mem) și ת (tav) – sunt cea dintâi, cea din mijloc și cea din urmă din alfabetul ebraic. Astfel, litera *alef* indică faptul că Dumnezeu este începutul tuturor lucrurilor și sursa Adevărului, nimeni și nimic nefiind înainte de El. Litera *mem* arată că lumea există prin Dumnezeu și că Adevărul divin este cel prin care ea subzistă. Litera *tav* arată că nu este nimic care să-i supraviețuiască lui Dumnezeu, Adevărul însuși întorcându-se la El. Cu alte cuvinte, adevărul sălășluiește în mod absolut și în toată plenitudinea sa în Dumnezeu³⁷. În acest context trebuie amintit și faptul că rădăcina cuvântului *'emeț* îl constituie verbul *'aman* (אמן) care înseamnă *a susține cu fermitate, a avea credință nezdruincată, a fi pe deplin încredințat, sau a pune în bună rânduială*. Din cuvântul *'aman* a derivat în ebraica biblică interjecția *'amen* (אמן) prin care se exprima aprobarea fermă că o afirmație este pe deplin adevărată ori întărirea unei afirmații adevărate rostită mai înainte, așa cum citim în Psalmul 105, versetul 48: „Binecuvântat este Domnul Dumnezeu lui Israel, din veac și până în veac. Tot poporul să zică: Amin. Amin.”³⁸

Chestiunea unui adevăr cu finalități practice a fost pusă în discuție încă din cele mai vechi timpuri. Filozofii greci ai antichității, de pildă, au căutat să identifice și să definească un *adevăr rațional* căruia însă, nu-i acordau cătuși de puțin autonomie în raport cu principiul, cu ființa, în ultimă instanță, cu *adevărul divin*. Așa cum arată Platon în *Republica*, un enunț este adevărat sau fals nu în sine ci doar în relație cu ceva numit 'realitate', cu alte cuvinte, că adevărul unui enunț constă în capacitatea sa de a traduce cu fidelitate esența unui lucru și a dezvălui astfel *adevărul* despre acel lucru. Mai mult, Platon insistă că un enunț nu poate fi corect dacă se întemeiază pe o

³³ Antiteza între Aléthe și Léthe o întâlnim și la Platon (*Phaidros* 248b-248c) care fără îndoială este transmitătorul unor tradiții mult mai vechi atestate și la Empedocle din Acragas (Diels, *FVS*, I,4) cu un secol și jumătate mai devreme.

³⁴ În viziunea lui Petron realitatea este formată din 183 de lumi, așezate sub forma unui triunghi cu câte 60 de lumi pe fiecare latură și celelalte 3, în dreptul unghiurilor triunghiului.

³⁵ Plutarh, *De defectu oraculorum*, XXII, în *Plutarchi Operum*, volumen tertium – *Plutarchi Scripta Moralia*, græce et latine, vol.I, Fredericus Dübner ed., Parisiis MDCCCXLI, p.513 (tr. C.O.).

³⁶ *Sabbath* 55a în *The Babylonian Talmud*, translated into english with notes, glossary and indices under the editorship of Rabbi Dr. I. Epstein, The Soncino Press, London 1935–1961, *Seder Mo'ed, Sabbath*, Capter V, Folio 55a în *The Soncino Babylonian Talmud* – <http://www.come-and-hear.com/tcontents.html> (tr.n.).

³⁷ Cf. *The Catholic Encyclopedia*, Encyclopedia Press, Inc., New York 1914, Vol.I, pp.332-333 – *Alpha and Omega in Jewish Theology and Christian Usage*. Vezi și Abraham Cohen, *Talmudul*, C. Litman, trad., ed. Hasefer, București 2007, cap.VII. *Eternitatea*, p.65.

³⁸ Cf. *The Jewish Encyclopedia*, Funk & Wagnalls, New York 1901-1906, pp.491-492.

convenție sau este rezultatul unei decizii umane – lucruri care stau sub semnul arbitrarului – ci doar prin raportarea la *adevăr*, adică la o *realitate* exterioară și superioară omului. În discuția cu Glaucon despre accesul la știință a „iubitorilor de înțelepciune”, Socrate pune adevărul deasupra experienței individuale și din acest motiv îl împreunează cu înțelepciunea: „Dar ai putea afla ceva mai înrudit cu înțelepciunea decât adevărul? [...] Și este cu puțință ca aceiași fire să fie iubitoare de înțelepciune, dar și iubitoare de minciună?”³⁹. Platon revine asupra chestiunii adevărului în *Legi*, de data acesta rezervând un spațiu mai amplu dezbaterii. Prin vorbele Atenianului el arată principalitatea adevărului dar și atribuțiile emergente pe care se sprijină aprecierile morale ale societății: „Adevărul, atât pentru zei cât și pentru oameni, este supremul bine. Cel care nădăjduiește să ajungă fericit și îndestulat trebuie să împărtășească de la început de acest adevăr. Căci omul adevărat este statornic, în timp ce acela care se complăce în minciună este nedemn de încredere”⁴⁰. Tot adevărul este cel la care se raportează și guvernarea societății: „Când toate condițiile necesare sunt întrunite pentru ca o țară să aibă o bună guvernare trebuie ca întotdeauna Statul să găsească un legiuitor atașat adevărului”⁴¹. *Dreptatea*⁴², la rândul ei, este privită ca o expresie directă a adevărului și reprezintă, în viziunea lui Platon, un jalon fără de care o societate nu poate funcționa. O definiție adevărată a dreptății nu poate fi supusă contingenței, dreptatea fiind dreaptă în orice privință, așa cum spune Socrate: „ea [dreptatea] aparține lucrurilor celor mai înalte și de aceea ea trebuie iubită pentru ceea ce este ea în sine”⁴³.

Pentru Aristotel adevărul este principalul obiect și scop al științelor teoretice iar filozofia care stă în capul acestor îndeletniciri este din acest motiv „știința adevărului”⁴⁴. Nici aici adevărul nu este un lucru de sine stătător și nu este supus timpului și judecăților arbitrar. Aristotel pune deasupra adevărului o cauză, un principiu care dă adevărului un caracter inteligibil și îl face accesibil gândirii umane. Raportarea la un principiu superior etern și imuabil, altfel spus la Ființă, face ca adevărul să aibă o ontologie și astfel să fie ‘adevărat’: „adevărul nu îl putem cunoaște dacă nu cunoaștem cauza. Un lucru oarecare constituie cauza celorlalte lucruri în măsura cea mai mare, atunci când el e inerent acestora, ca o notă comună a lor. Așa, de pildă, focul e lucrul cel mai cald, pentru că el e cauza căldurii și la celelalte lucruri. De aceea cel mai adevărat lucru este acela care e pricina adevărului și a celorlalte lucruri provenite din el. De aceea, în chip neapărat, principiile celor veșnic existente conțin cea mai mare doză de adevăr. Căci ele nu au însușirea de a fi adevărate doar în chip temporar, iar temeiul adevărului lor nu stă în afară de ele, ci ele sunt temeiul adevărului celorlalte lucruri. Așa că fiecare lucru participă la adevăr în măsura în care participă la ființă.”⁴⁵

³⁹ *Republica*, 485c-d în Platon, *Opere* V, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1986.

⁴⁰ *Laws*, V. 730c în *Plato in Twelve Volumes*, R.G. Bury tr., Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1967, 1968 – Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (tr.n.)

⁴¹ *Laws*, IV. 709c, *op. cit.* (tr.n.)

⁴² În grecește *diké* (δική) înseamnă *regulă, dreptate*, din care derivă cuvântul *dikaíosynē* (δικαιοσύνη) care traduce termenul de *justiție*. Cf. Auguste Bailly. *Dictionnaire Grec-Français*, Hachette 1935.

⁴³ *Republic*, 358a în *Plato in Twelve Volumes*, R.G. Bury tr., Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1967, 1968, *Republic*, Book 2 – Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (tr.n.)

⁴⁴ *Metafizica*, 993b în Aristotel. *Metafizica*, Ștefan Bezdechi trad., ed. IRI, București 1999.

⁴⁵ *Idem*, *infra*.

Desacralizarea adevărului

Desacralizarea, democratizarea și apoi relativizarea ideii de adevăr au schimbat în mod radical pilonii pe care se întemeiază societatea umană și au făcut posibilă răsturnarea ierarhiei valorice de care vorbeam mai înainte. Temeiurile doctrinar-filozofice pe care se sprijinea ierarhia politică și ordinea socială, justiția și morala au fost reformulate treptat și apoi, în timpurile moderne, modificate până a fi de-a dreptul inversate. În occidentul secolelor X–XII, de pildă, jurisprudența se sprijinea pe două sisteme: *sistemul civil* moștenit din tradiția antică care cuprindea codurile lui Constantin cel Mare, Teodosius cel Mare și Justinian (Corpus Juris Romani), la care se adăugau capitulațiile lui Carol cel Mare și *sistemul religios* care cuprindea canoanele conciliilor și decretul papale (Corpus Juris Canonici)⁴⁶. În intervalul dintre secolul VIII și secolul XII sistemul civil a fost tot mai mult adaptat la doctrina creștină și pus în acord cu Legea Canonică (Corpus Juris Canonici). Ambele sisteme recunoșteau divinitatea ca sursă a dreptului și astfel conclucrau pentru a asigura coerența guvernării în ceea ce s-a numit ‘unitatea statului cu biserica’. Începând cu perioada Renașterii, în occident, puterea în stat încetează treptat să mai fie privită ca o autoritate conferită ‘de sus’, încredințată de divinitate și aplicată după principiile transmise prin tradiție. Guvernarea îmbracă tot mai mult aspectul unei funcții publice autonome în raport cu divinitatea și care se pretinde a fi exercitată de către popor prin reprezentanți, în fapt printr-o autoritate venită ‘de jos’. În cartea sa de referință intitulată *La crise du monde moderne* publicată în 1927, René Guénon arată foarte sugestiv aspectele contradictorii ale inversării ierarhiilor și structurilor de putere: “superiorul nu poate emana din inferior, pentru că din ‘mai puțin’ nu poate ieși ‘mai mult’ [...]. E limpede că poporul nu poate conferi o putere pe care nici el nu o posedă; adevărata putere nu poate veni decât de sus și de aceea ea trebuie legitimată întotdeauna de un element superior ordinii sociale, adică de o autoritate spirituală; altfel, nu e decât o contrafacere a puterii, o stare de fapt ilegală prin absența principiului”⁴⁷. Urmând același proces, principiile care stau la baza ideii de Drept au fost în cele din urmă radical modificate. Odată cu Revoluția Franceză, Dumnezeu încetează a mai fi sursa de legitimare a Dreptului care devine astfel unul democratic, emanat de la popor și întemeiat, cel puțin teoretic, pe voința și puterea acestuia. Consecința a fost că drepturile și libertățile naturale pe care fiecare om le avea din naștere – drepturi considerate într-o societate tradițională ca inalienabile tocmai fiindcă își aveau originea în divinitate – sunt reconsiderate și reglementate prin lege și contract social. Statul devine astfel cel care, în numele poporului, are autoritatea de a acorda, reglementa și apăra drepturile și libertățile indivizilor.

Punerea în discuție a originii divine și unice a adevărului și apoi primele încercări de a ‘raționaliza’ acest concept apar în Europa occidentală odată cu debutul celui de al doilea mileniu creștin. Ideea unui adevăr autonom în raport cu cel divin și care poate fi dedus pe căi raționale s-a înfiripat pe fondul exacerării în Franța secolului XI a controversei care a avut ca obiect doctrina Euharistiei. Controversa apăruse inițial în dezbaterile interne ale clerului francez încă din prima jumătate a secolului IX și îl opusese pe abatele Paschasius Radbertus călugărului teolog Ratramnus, amândoi viețuitori ai mănăstirii benedictine din Corbie – lângă Amiens. La

⁴⁶ Cf. Philip Schaff, *History of the Christian Church, Volume IV: Mediaeval Christianity. A.D. 590–1073*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library (1882), Electronic Bible Society, 2002, *Chapter IX. Church and State*. pp.236-239.

⁴⁷ René Guénon, *Criza lumii moderne*, trad. Anca Manolescu, ed. Humanitas, București 1993, cap.IV. *Haosul social*, p.129.

porunca împăratului Carol cel Pleșuv, Ratramnus redactează în jurul anului 850 un tratat intitulat *De corpore et sanguine Domini* ca răspuns la tratatul omonim scris de Paschasius Radbertus în anul 831. Ratramnus încearcă să identifice o cale de mijloc între credință și rațiune și respinge teza identității persoanei istorice a lui Hristos cu cea Euharistică pe care o formulase Paschasius Radbertus în tradiția teologică a Sfinților Ambrosie, Augustin și Ioan Gură de Aur. Tratatul lui Ratramnus este respins și de alți clerici cu autoritate ai epocii cum sunt Hincmar din Reims, Haimo din Halberstadt sau Ratherius din Verona⁴⁸. În anul 1049, însă, controversa este redeschisă cu și mai multă virulență de către teologul francez Berengar din Tour care redactează un tratat intitulat *De Sacra Coena*⁴⁹, text care face parte dintr-un mai amplu conflict de idei cu fostul său discipol lombard Lanfranc, pe atunci stareț al mănăstirii din Bet (din 1070 el este Arhiepiscop de Canterbury). În *De Sacra Coena*, Berengar își exprimă în mod explicit opoziția față de viziunea Bisericii Romane referitoare la Prezența Reală a trupului și a sângelui lui Hristos (Adevăratul Trup și Sânge) și califică doctrina transsubstanțierii⁵⁰ ca absurdă și menită să aducă sminteală poporului („vecordia vulgi”). Asemenea lui Ratramnus cu două secole mai devreme, Berengar acceptă prezența trupului și a sângelui lui Hristos doar ca o prezență simbolică percepută intelectual („solo intellectu”) prin pâinea și vinul jertfei Euharistice. În esență, poziția lui Berengar încercă să acrediteze în epocă ideea cunoașterii adevărului divin pe căi raționale⁵¹ și avea să contribuie dramatic la adâncirea disputei care, două secole mai târziu, va duce în sânul clerul occidental la scindarea conceptului de unitate a adevărului divin⁵².

La începutul secolului XII există deja o serie de filozofi și teologi apuseni care, influențați de doctrinele naturaliste ale antichității târzii și de unele scrieri aristotelice pătrunse în occident pe filiera arabă, consideră că textul biblic și tradiția Bisericii nu conțin suficiente elemente în măsură să fundamenteze ‘o filozofie a naturii’ menită a sta la rândul ei la temelia cunoașterii realității naturale. Ei susțin necesitatea căutării

⁴⁸ Cf. Philip Schaff. *History of the Christian Church, Volume IV: Mediaeval Christianity. A.D. 590–1073*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library (1882), Electronic Bible Society, 2002, *Chapter XI. Doctrinal Controversies*, § 127. *The Theory of Ratramnus*, pp.336-339.

⁴⁹ Berengarii Turoisensis. *De Sacra Coena / Adversus Lanfrancum liber posterior*. E Codice Guelferbyitano, primum ediderunt, A. F. et F. TH. Vischer, Berolini 1834.

⁵⁰ Termenul de *transsubstanțiere* (transsubstantiatio, transsubstantiare) este introdus oficial la Conciliul General de la Lateran din anul 1215: “Corpus et sanguis [Christi] in sacramento altaris sub speciebus panis et vini veraciter continentur. TRANSSUBSTANTIATIS PANE IN CORPUS ET VINO IN SANGUINEM, POTESTATE DIVINA, ut ad perficiendum mysterium unitatis accipiamus ipsi de suo, quod accepit ipse de nostro. Et hoc utique sacramentum nemo potest conficere, nisi sacerdos, qui fuerit rite ordinatus secundum claves Ecclesiae, quas ipse concessit Apostolis et eorum successoribus Iesus Christus.” (Conciliul IV Lateran–1215, Canonul I, cap. 1). Doctrina transsubstanțierii este însă conturată încă de la Conciliile regionale din 1059 și 1079 ținute tot la Lateran.

⁵¹ Împreună cu Scotus Eriugena (cca. 815–877), Berengar din Tur a fost considerat în filozofia occidentală ca unul dintre precursorii ‘raționalismul scolastic’ care postula posibilitatea și necesitatea cunoașterii adevărului atât pe calea rațiunii, cât și prin cea a credinței.

⁵² În anul 1064 Lanfranc redactează un tratat în 23 de capitole (*De Eucharistiae Sacramento contra Berengarium*) în care atacă poziția lui Berengar și dezvoltă o apologie punctuală a doctrinei Realei Prezențe. Disputa se stinge după trei decenii de controverse și conflicte violente odată cu retractarea pe care o face Berengar însuși la Conciliul de la Lateran din februarie 1079. Cf. Philip Schaff. Op.cit., *Chapter XI. Doctrinal Controversies*, §128. *The Berengar Controversy*, pp.339-342 și § 130. *Lanfranc and the Triumph of Transubstantiation*, pp.347-351.

unei căi alternative la cea a Adevărului Revelației, urmând astfel pilda lui Anicius Boethius⁵³ care la începutul secolului VI scria în ultima frază a epistolei sale intitulată *Dacă Tatăl, Fiul și Sfântul Duh mărturisesc substanțial divinitatea*, fraza pe care scolastica avea să-și întemeieze legitimitatea patru secole mai târziu: „...dacă poți, unește credința cu rațiunea”⁵⁴. Printre aceștia s-au numărat englezul Adelard din Bath⁵⁵ și francezii Guillaume de Conches⁵⁶ și Pierre Abélard⁵⁷, considerați de istoriografii moderni ca întemeietorii filozofiei scolastice, perspectivă de gândire care avea să domine cultura europeană occidentală în următoarele cinci secole⁵⁸.

Cu Adelard și Conches filozofia medievală occidentală pornește pe drumul desprinderii de teologie și își conturează autonomia în cadrul științelor epocii. În dialogul *Questiones naturales*, Adelard își exprimă convingerea că Dumnezeu nu trebuie invocat în explicarea a ceea ce mintea umană poate face și singură cu succes, ci doar atunci când demersul rațional nu izbutește: „Nu micșorez rolul lui Dumnezeu, pentru că orice există este de la El și prin El. Chiar așa stând lucrurile, această dependență de Dumnezeu nu trebuie luată întru totul, fără distincție. Ordinea naturală nu există într-un mod confuz, fără o ordine rațională, iar rațiunea umană trebuie luată în considerare în această privință. Dar atunci când [rațiunea] eșuează complet chestiunea trebuie raportată la Dumnezeu. Prin urmare, cum nu ne-am pierdut complet mințile, să ne întoarcem, totuși, la rațiune”⁵⁹. În *De Philosophia Mundi*,

⁵³ Anicius Manlius Severinus Boethius (480 – 525), filozof, teolog și demnitar roman, considerat în occident a fi ultimul filozof al antichității romane și primul medieval. A realizat o operă vastă scriind tratate de aritmetică, geometrie, muzică și astronomie (Quadrivium), precum și de teologie și filozofie, comentarii și traduceri din Aristotel și Porfir.

⁵⁴ „... fides et potentia rationemque coniungit”. Anicius Manlius Severinus Boethius, *The Theological Tractates, The Consolation of Philosophy (Opuscula Sacra, Consolatio Philosophiae)*, translated and revised by H.F. Stewart, E. K. Rand, S.J. Tester, W. Heinemann, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, London 1978, *Ad Iohannem diaconum, Vtrum Pater et Filii et Spiritus Sanctus de divinitate substantialiter praedicentur*, p.33, 35.

⁵⁵ Adelardus Bathoniensis (cca. 1080 – cca. 1152), cărturar englez cunoscut pentru traducerile pe care le-a făcut din limba arabă a unor tratate de astronomie, filozofie și matematică, precum și pentru contribuția la introducerea cifrelor arabe de origine indiană (*Liber algorismi de numero indorum*) și pentru unele lucrări de filozofie (*Quaestiones naturales* și *De eodem et diverso*), astronomie (*De opere astrolapsus*) și matematică (*Regulae abaci*). Istoriografia modernă îl consideră a fi primul savant englez. Cf. Cochrane, Louise. *Adelard of Bath, the First English Scientist*, British Museum Press, London 1994.

⁵⁶ Guilielmus de Conchis (cca. 1080 – cca. 1150), filozof și lingvist francez, cunoscut pentru comentariile sale la Platon și Boetius dar și pentru o serie de tratate filozofice și etice (*De philosophia mundi, Dragmaticon philosophiae, Magna de naturis philosophia* și *Summa moralium philosophorum*) scrise de pe poziții naturaliste și raționaliste.

⁵⁷ Petrus Abaelardus (1079 – 1142), filozof, teolog, poet și muzician breton, considerat a fi cel mai important logician al Evului Mediu occidental și unul dintre cei mai notabili formatori de școală în filozofia secolelor XII – XIII. Cele mai importante lucrări de logică și filozofie sunt *Logica ingredientibus, Glossae in Porphyrium, Logica nostrorum petitioni sociorum, Tractatus de intellectibus* și *Sic et Non*. Către sfârșitul vieții, Abélard scrie o serie de tratate teologice, lucrări care l-au poziționat în opoziție cu clerul francez: *Theologia Summi Boni, Theologia christiana* și *Theologia scholarium*.

⁵⁸ Istoriografia modernă periodizează filozofia scolastică pe durata a cinci secole – din anul 1100 până în anul 1600 – din timpul lui Pierre Abélard până la cel al lui Francisco Suárez.

⁵⁹ Adelard of Bath, *Conversations with His Nephew: On the Same and the Different, Questions on Natural Science and on Birds (De eodem et diverso, Questiones naturales, De avibus tractatus)*, edited and translated by Charles Burnett, contributions by Italo Ronca, Pedro Mantas España, Baudouin van den Abeele, Cambridge University Press, New York 1998, *Question on Natural Science (Questiones naturales)* pp.96-99 (tr.n.).

Conches merge mai departe susținând existența unei simetrii raționale între divinitate și om, astfel încât credința nu trebuie să se substituie cercetării fenomenelor naturale. Crezându-se un deținător al adevărului, el scrie ironic și incisiv: „Deși știm că majoritatea oamenilor sunt înclinați spre povești molfăite și doar puțini sunt cei care stăpânesc adevărul, noi înșine, ignorând majoritatea și glorificând corectitudinea celor puțini, vom trudi spre adevăr singuri, preferând să arătăm adevărul gol și nu un fals cosmetizat. [...] Oare există ceva mai mizerabil decât să spui că un lucru există fiindcă Dumnezeu ‘poate’ să îl facă, fără să vezi că acel lucru nu există fiindcă nu are nici o rațiune să existe și își arată inutilitatea din pricina căreia nu va exista? Ca să folosesc vorbele unui țăran: Poare face Dumnezeu un vițel dintr-un trunchi de copac? A mai făcut-o cândva?”⁶⁰.

Prin Pierre Abélard filozofia occidentală începe să părăsească aria gândirii lui Platon moștenită din antichitatea târzie și adoptă reperatele aristotelice care reveneau în apus după ce fuseseră uitate timp de mai bine de șase secole. Lui Abélard i se datorează, mai mult ca oricărui filozof sau teolog medieval, orientarea aristotelică a gândirii scolastice care nu va înceta în următoarele cinci secole să caute expresii raționale pentru a fundamenta credința și doctrina creștină apuseană. Ca filozof și dascăl, Abélard este una dintre cele mai iscoditoare și dubitative minți ale epocii. O frază de la sfârșitul prologului tratatului său *Sic et Non* rezumă sugestiv întreaga sa atitudine privind problema adevărului: „Nu e de prisos să te îndoiești de fiecare lucru. Căci îndoindu-ne ajungem să ne întrebăm și întrebându-ne pricepem adevărul...”⁶¹. Pentru opera sa teologică este semnificativ tratatul *Theologia Summi Boni*, cunoscut și sub numele *De Unitate et Trinitate Divina*, redactat în anul 1120 în scop didactic pentru cursurile pe care Abélard le susținea la Universitatea din Paris. În tratatul cu pricina Abélard încearcă să raționalizeze dogma Sfintei Treimi și astfel să folosească uneltele logicii și ale dialecticii într-un domeniu care aparține prin excelență teologiei și misticii. Publicarea tratatului îi atrage dezaprobarrea autorităților eclesiale care, la conciliul local de la Soissons din anul 1121, respinge conținutul textului încadrându-l în ereziile sabellianiste⁶². Tezele privitoare la Sfânta Treime din *Theologia Summi Boni* au fost combătute și de Albert cel Mare care reproșează lui Abélard folosirea inadecvată a investigației raționale și arată necesitatea de a face o distincție între lucrurile naturale ce pot fi cunoscute prin rațiune și cele ce aparțin misterelor divine care se fac cunoscute doar prin revelație: „Filozofii conduși de rațiunea naturală nu au putut cunoaște Trinitatea persoanelor”⁶³. Arătând că Biserica nu se opune studiului naturii, Albert cel Mare, el însuși un adept al lui Aristotel, îi acuză pe Abelard și pe colegii săi parizieni că preiau în mod eronat o serie de teze aristotelice pe care le resemnifică și chiar le rescriu în cheie naturalistă ori panteistă⁶⁴.

⁶⁰ Guillelmi de Conchis (Honorius Augustodunensis, atribuit), *De Philosophia Mundi Patrologiae Cursus Completus*, Series Latina CLXXII, Garnier Freres, Paris 1884, Præfatio, col. 57 (tr. C.O.).

⁶¹ Petri Abaelardi, *Sic et non*, Ernst Ludwig Theodor Henke, George Stephen Lindenkolh, Librariae Academica Elwertianae 1851, *Incipit prologus Petri Abaelardi in sic et non*, p.17 (tr. C.O.).

⁶² Cf. Philip Schaff, *History of the Christian Church, Volume V: The Middle Ages. A.D. 1049–1294*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library (1882), Electronic Bible Society, 2002, *Chapter XII. Scholastic And Mystic Theology, § 100. Abaelard's Teachings and Theology*, p.331.

⁶³ „Philosophi pro propria ductu naturalis rationis non potuerunt cognoscere trinitatem personarum”. Albertus Magnus, *Opera omnia*, ed. Augusti Borgnet, Vives, Parisii 1890–1899, vol. XXXI, *Summa theologica*, col.60 (tr. C.O.).

⁶⁴ Cf. Paul Haffner, *The Mystery of Reason*, Gracewing Publishing, Leominster Herefordshire 2001, *Chapter 4. Medieval Meaning*, p.89.

Așa cum arătam mai înainte, căutarea unui adevăr alternativ la cel divin, a unui 'adevăr natural', avea să ducă în gândirea medievală occidentală la scindarea conceptului de adevăr însuși. Apare astfel ideea unui adevăr dublu, cu două fațete sau a două adevăruri complementare care slujesc aceluiași scop: unul *supra-natural*, revelat umanității de către Dumnezeu însuși și altul *natural*, deductibil de către om pe căi raționale din realitatea creată de Dumnezeu. Căutarea unui adevăr natural complementar celui revelat avea să-i îndemne pe mai mulți filozofi și teologii occidentali ai începutului de secol XIII să apeleze la 'corpusul aristotelic'⁶⁵ în care vedeau posibilitatea de a suplini ceea ce ei considerau a fi o lacună a Scripturilor și a tradiției. Presupusa lacună avea să fie prilejul pentru apariția în cercurile academice din apusul Europei a unei gândiri filozofice cu influențe raționaliste și naturaliste, gândire care avea să se desprindă progresiv până la autonomia de teologie în secolele ce au urmat și să genereze o serie de confruntări între filozofi și cler. Primele confruntări încep la Universitatea din Paris și au ecouri imediat la Oxford și, câteva decenii mai târziu, la Padova și Bolonia. La universitatea pariziană conflictul debutează cu crizele din anii 1210 și 1229 care aduc în prim plan controversa privind introducerea în programa școlară a studiului unor opere aristotelice, disciplină care, cu toată opoziția clerului francez, avea totuși să fie introdusă în *ratio studiorum*, după 1255, când universitatea își dobândește o anumită independență față de biserică.

Cărțile de filozofie naturală ale lui Aristotel fuseseră condamnate și scoase din curricula universității pariziene, alături de alte scrieri ale unor filozofi medievali și antici, la conciliul regional care avusese loc la Paris în anul 1210: „Nici o carte de filozofie naturală a lui Aristotel sau comentariile acestora să nu fie citite public sau în secret în Paris și aceasta o interzicem sub pedeapsa excomunicării”⁶⁶. În 1228 Papa Grigore IX cerea printr-o scrisoare adresată aceleiași universități pariziene ca profesorii facultății de teologie să nu folosească la cursuri operele autorilor condamnați prin hotărârile conciliilor pentru ca astfel „să se păstreze relația tradițională dintre teologie și filozofie, cu respectarea subordonării acesteia din urmă celei dintâi”⁶⁷.

Conflictul între filozofi și cler se redeschide însă în 1270 și atinge apogeul în 1277, când opune profesorii și studenții Facultății de Arte din cadrul Universității din Paris autorităților clericale franceze. Între 1270 și 1277 Siger de Brabant și Boetius de Dacia, magiștri la universitatea pariziană, redactează o serie de comentarii și tratate

⁶⁵ Corpusul aristotelic nu cuprindea în epocă doar scrierile aparținând ilustrului stagirit, ci și o vastă colecție de texte autentice ori apocrife care cuprindea gândirea elenistă, neoplatonică, arabă, ebraică, siriană, persană și hindusă. Corpusul se constituie începând cu a doua jumătate a secolului XII, când cultura occidentală recuperează o serie de lucrări de căpătâi ale gândirii antice est-mediteraneene uitate și descoperă știința și spiritualitatea arabo-persană. Cele mai multe texte erau traduceri în limba latină a unor surse arabe și grecești. Gerardus din Cremona, de exemplu, a tradus 87 de cărți din arabă printre care unele aparținând unor autori ca Ptolemeu, Aristotel, Al-Khwarizmi, Euclid, Arhimede, Jabir ibn Aflah, Galen, al-Farabi ș.a. Până la sfârșitul secolului XIII din scrierile autentice ale lui Aristotel au fost traduse: *Categoriae* (1), *De Interpretatione* (16), *Analytica Posteriora* (71), *Physica* (184), *De Caelo* (268), *De Generatione et Corruptione* (314), *Meteorologica* (338), *De Anima* (402), *Historia Animalium* (486), *De Partibus Animalium* (639), *De Generatione Animalium* (715), *Metaphysica* (980), iar dintre cele apocrife: *De Mundo* (391), *De Plantis* (815) și *Mechanica* (847). După *The Complete Works of Aristotle*, The Revised Oxford Translation, Jonathan Barnes, ed., Princeton, NJ: Princeton University Press 1984 (cu numerotația stabilită de A.I. Bekker în 1831-1836).

⁶⁶ *Chartularium Universitatis Parisiensis*, Heinrich Denifle, Emil Châtelain, eds. vol.I, Paris 1889, p.70 (tr.C.O.).

⁶⁷ Apud, Edward Grant. *The Foundations of Modern Science in The Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

care conturează un model al lumii și de cunoaștere substanțial diferit față de cel acceptat prin tradiție de Biserică. Aflați sub influența unui aristotelism naturalist și eclectic care începuse să se răspândească în mediile cărțurărești occidentale de la începutul secolului XIII, mai cu seamă prin interpretările redactate de filozoful arab Averroes⁶⁸, Siger și Boetius aduc o serie de argumente empirice și alcătuiesc construcții logice prin care, în mod direct sau indirect, susțin superioritatea rațiunii asupra credinței și a filozofiei asupra teologiei.

Sub inspirația Eticii Nicomahice a lui Aristotel, Boetius de Dacia scrie în anul 1270 opuscula *De summo bono sive de vita philosophi* în care schițează un model intelectual diferit de cel ce se degaja din tradiția acceptată de Biserică. În primul paragraf al lucrării Boetius susține ideea că virtuțile prin care omul poate dobândi adevărul și supremul bine sunt rațiunea și intelectul: „supremul bine pe care omul poate să îl dobândească este pe măsura virtuților sale celor mai înalte. (...) Cele mai înalte virtuți ale omului sunt rațiunea și intelectul, iar ele constituie cea mai bună cârmuire a vieții umane, atât în contemplare, cât și în acțiune”. Iar în paragraful al doilea el concluzionează astfel: „supremul bine accesibil omului prin mijlocirea intelectului său speculativ este cunoașterea adevărului în fiecare lucru și desfătarea în el”⁶⁹. Boetius face la sfârșitul lucrării sale și o pledoarie pentru superioritatea filozofilor, arătând accesul privilegiat pe care aceștia îl au în cunoașterea adevărului: „...și pentru că fiecare se desfată în ceea ce el iubește, și se desfată cel mai mult în ceea ce iubește cel mai mult, iar din moment ce filozoful nutrește cea mai înaltă iubire față de principiul prim, așa cum a fost arătat, rezultă că filozoful simte cea mai mare desfătare în primul principiu și în contemplarea bunătății sale. Și aceasta este singura desfătare adevărată. Aceasta este viața filozofului, pe care cel ce nu a avut-o, nicidecum nu va avea viață adevărată”⁷⁰.

Accesul privilegiat la adevăr de care ar beneficia filozofia este susținut și de Siger de Brabant în *Quaestiones in Metaphysicam*, lucrare scrisă între anii 1272 – 1274. Sintetizând cele scrise de Aristotel în debutul celei de a doua cărți a *Metafizicii*⁷¹, Siger face o afirmație tranșantă care avea să-l așeze într-o poziție conflictuală față de teologi și cler: „Cunoașterea adevărului aparține în principal filozofiei pentru că ea are ca obiect prima cauză și primul principiu care sunt întâiul adevăr”⁷². Mai devreme, în 1271, Siger scrisese *De aeternitate mundi*, tratat în care alcătuieste un construct logic pentru a susține perenitatea existenței lucrurilor – a lumii

⁶⁸ Pe numele său arab Abu 'l-Walid Muhammad Ibn Ahmad Ibn Muhammad Ibn Rushd. (1126 – 1198). Filozof, teolog, astronom și medic andaluz, cunoscut în occidentul medieval drept 'Comentatorul' operei lui Aristotel, Averroes redactează o serie de interpretări ale scrierilor stagirului care au fost traduse și în limba latină de-a lungul secolelor XIII și XIV: tratatele de logică, *Fizica*, *Metafizica*, *Despre Cer*, *Despre generare și corupere*, *Meteorologicele*, *Despre suflet*, *Despre simțuri și sensibile*, *Etica Nicomahică*, *Categorii*, cărțile despre animale). Între 1174 și 1180 Averroes scrie *Tratatul despre intelect* (Fasl al-maḡal), lucrare care va avea o influență covârșitoare asupra filozofilor latini și va declanșa o serie lungă de controverse care se va întinde pe distanța a trei secole și va antagoniza cercurile clericale cu cele academice din apus.

⁶⁹ Boetius Dacius, *Magistri Boetii Daci De summo bono sive de vita philosophi*, Documenta Catholica Omnia, De Omnibus Autoribus atque Argumentis Collectio, §1 și §2 – <http://www.documentacatholicaomnia.eu>. (tr.C.O.)

⁷⁰ Boetius Dacius, op.cit. §13 (tr.C.O.).

⁷¹ *Metafizica*, 993b.

⁷² Siger de Brabant, *Quaestiones in Metaphysicam. Texte inédit de la reportation de Cambridge. Édition revue de la reportation de Paris*, Armand. Maurer, éd., Éditions de l'Institut supérieur de philosophie, Collection «Philosophes médiévaux, XXV» Louvain-la-Neuve 1983, II.17, p.59 (tr.n.).

și a omului –, viziune care contesta implicit creația *ex nihilo* din Geneză și îl pusese și de această dată în conflict cu biserica. „Specia omenească există dintotdeauna; ea nu a început să existe la un moment dat când mai înainte nu exista deloc”, scrie Siger în primul capitol din *De aeternitate mundi* și continuă: „Pentru a spune că speciile au început să existe într-un timp când mai înainte nu existau deloc este ca și cum ai spune că un individ aparținând speciei ar fi început să existe mai înainte ca să fi existat vreun alt individ aparținând acelei specii. Și din moment ce specia umană nu este cauzată într-un alt mod, fiind la rândul ei generată prin generarea unui individ mai înainte de către un alt individ, ea a început să existe”⁷³. Siger reia chestiunea perenității existenței omului în capitolul al patrulea apelând și aici la un lanț logic în aparență: „Dintre lucrurile perpetue nici unul nu este precedent altuia în timp sau în durată. (...) Mai mult, între aceste lucruri care se trag unul dintr-altul ca într-un cerc, la infinit, nu este cazul să existe anterioritate în timp. Iată, sperma provine din om iar omul provine din spermă, la infinit, așa cum susțin filozofii. Din această pricină, între aceste lucruri nici unul nu este precedent celuilalt în timp. După cum și în cazul spermei din care un om este generat există mai înainte un alt om care o generează, astfel că sperma din care a fost generat precede omul care o generează din moment și ea a fost generată.”⁷⁴

Apariția acestor tratate și opusculi și susținerea lor în fața studenților la Facultatea de Arte din Paris de către magistri Siger de Brabant și Boetius de Dacia, alături de alte scrieri filozofice medievale ori antice care circulau pe malurile Senei în acea epocă, au prilejuit o reacție dură a bisericii concretizată prin *Condamnările celor 219 propoziții filozofice* redactate de episcopul Parisului Étienne Tempier (Stephanus de Orleans) în martie 1277⁷⁵. Dintre aceste propoziții câteva sunt simptomatice și arată motivele și fondul controverselor și, totodată, profunzimea rupturii care separa deja gândirea filozofilor de cea tradițională pe care se situa Biserica. Tempier considera false și condamna afirmații precum: „1. Cum că Dumnezeu nu este întreit fiindcă trinitatea este incompatibilă cu simplitatea desăvârșită în timp ce în pluralitate există în mod necesar însumare și compunere. 3. Cum că Dumnezeu nu cunoaște alte lucruri decât (cele) din El Însuși. 37. Cum că un lucru poate fi crezut doar dacă acel lucru este vădit sau se manifestă din lucruri care sunt vădite; 38. Cum că Dumnezeu nu ar fi putut face ‘materia prima’ fără medierea unui corp celest; 40. Cum că nu există o stare mai înaltă decât studiul filozofiei; 48. Cum că Dumnezeu nu poate fi cauza unui lucru nou și nici nu poate produce ceva din nou; 87. Cum că lumea este eternă, tot așa cum sunt și speciile pe care ea le conține și că timpul este etern, tot astfel cum sunt și mișcarea, materia, agentul și recipientul. Și fiindcă lumea provine din puterea infinită a lui Dumnezeu este imposibil să existe noutate la nivelul efectului fără existența noutății în cauză; 104. Cum că o formă care trebuie să existe și să se materializeze nu poate fi produsă de un agent care nu este făcut din materie; 105. Cum că forma omului nu provine dintr-o sursă exterioară lui ci este indusă din potențialitatea materiei, altminteri generațiile nu ar mai fi univoce; 147. Cum că ceea ce este absolut imposibil nu poate fi făcut de către Dumnezeu sau de un alt agent.(...); 152.

⁷³ Sigerus de Brabantia, *Magistri Sigeri de Brabantia De aeternitate mundi*, Documenta Catholica Omnia, De Omnibus Autoribus atque Argumentis Collectio, *Capitulum I. Qualiter species humana, et universaliter quaecumque alia generabilia et corruptibilia, causata sit*, §23 (tr.C.O.) – <http://www.documentacatholicaomnia.eu>.

⁷⁴ Sigerus de Brabantia, op.cit., *Capitulum IV. Utrum actus duratione vel tempore praecedat potentiam*, §70–71 (tr.C.O.).

⁷⁵ Cf. Edward Grant, *A Source Book in Medieval Science*, Edward Grant ed., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1974, *The Reaction of the Universities and Theological Authorities to Aristotelian Science and Natural Philosophy*, pp.42–44.

Cum că aserțiunile teologice sunt întemeiate pe fabulații; 154. Cum că cei mai înțelepți oameni ai lumii sunt filozofii; 175. Cum că legea Creștină obstrucționează învățarea; 185. Cum că nu este adevărat că ceva poate fi făcut din nimic și că astfel creația din nimic este o afirmație neadevărată⁷⁶.

Cu siguranță, episcopul Étienne Tempier, alături de alți teologi de la Universitatea din Paris, a alcătuit în mare grabă și fără o analiză aprofundată lista propozițiilor pe care urma să le respingă la 7 martie 1227 (*Collectio errorum*). Dovadă stă neorânduiala și ambiguitatea unor formulări precum și alăturarea unor teme de mare importanță doctrinară unor fraze cu subiect moral, fapt care lasă să se întrevadă caracterul pitoresc și uneori chiar derizoriu al disputelor dintre filozofi și cler⁷⁷: „168. Cum că perfecta abstenență de la actul carnal face să decadă virtutea și speciile; 172. Cum că plăcerea în actul sexual nu împiedică activitatea sau folosirea intelectului; 181. Cum că castitatea nu este mai bună decât perfecta abstenență; 183. Cum că simpla acuplare a unui bărbat necăsătorit cu o femeie necăsătorită, nu este un păcat⁷⁸. Zelului și graba episcopului Tempier l-a transformat în victimă și pe Toma D'Aquino, ilustrul teolog dominican care murise cu doar trei ani înainte de publicarea condamnărilor și care, peste mai puțin de o jumătate de secol, în anul 1323, avea să fie sanctificat de către Biserica Catolică. Toma D'Aquino împărtășise și el o serie de idei aristotelice dar se distanțase de multe interpretări vehiculate de averroști, poziție pe care o exprimase cu limpezime în *De unitate intellectus contra Averrhoistas*, tratat publicat în 1270. Mai mult, *Summa Theologica*, opera de căpătâi a lui Toma D'Aquino, tratat de dimensiuni ample la care ilustrul teolog a început să scrie din 1265 dar pe care nu a reușit să îl sfârșească, este o încercare de a concilia și a pune împreună doctrina creștină cu filozofia, cu 'intelectualismul' lui Aristotel și a altor filozofi antici, cu gândirea teologică iudaică și musulmană.

Conflictul dintre filozofi și cler are însă și o latură care privită astăzi apare cel puțin ca surprinzătoare. Așa cum am arătat mai înainte, autoritățile eclesiale reproșau pe fond filozofilor averroști sau 'aristoteliciștilor radicali' – cum au fost numiți în istoriografia modernă – promovarea și impunerea a ceea ce a fost definit drept 'doctrina dublului adevăr'⁷⁹. Căutarea unui adevăr natural complementar celui revelat – pe care l-am putea numi 'adevărul filozofilor' – nu-și putea găsi în textul biblic și în tradiția bisericii acele elemente constitutive și temeuri necesare legitimării sale, ceea ce i-a dus pe filozofi, aproape în mod firesc, la căutarea unor surse alternative pe care aveau să le găsească în gândirea antică ori în alte religii din orient. Clerul, îndreptățit

⁷⁶ Ralph Lerner, Mühsin Mahdī, eds., *Medieval Political Philosophy: a sourcebook*, Ernest L. Fortin, Peter D. O'Neill, transl., Ithaca, NY: Cornell University Press 1963, Cap. *Condemnations of 219 Propositions* (Articuli condemnati a Stephano episcopo Parisiens) pp.335–354 (tr.n.).

⁷⁷ Étienne Tempier pare să fi acționat din exces de zel și fără să fi avut acordul expres al Papei Ioan al XXI-lea, așa cum au constatat istoricii moderni confruntând documentele epocii. Scrisoarea Papei Ioan XXI, în care, de altfel, suveranul pontif îi solicita lui Tempier doar să investigheze și să îl informeze cu privire la zvonurile care circulau despre disidența de la universitatea pariziană, sosise la Paris pe 18 ianuarie 1277, deci cu doar trei săptămâni înainte de publicarea textului condamnărilor. Cf. J.M.M.H. Thijssen, *What really happend on 7 March 1277? Bishop Tempier's Condemnation in its Institutional Context*, Edith Sylla, Michael McVaugh, eds., Brill, Leiden 1997, p. 92.

⁷⁸ Ralph Lerner, Mühsin Mahdī, op.cit.

⁷⁹ Sintagma 'dublul adevăr' a fost inspirat chiar de o frază din condamnarea redactată de Étienne Tempier: "Ei (filozofii, n.n.) spun că potrivit filozofiei unele lucruri sunt adevărate dar, totodată, neadevărate după credința catolică, ca și cum ar putea exista două adevăruri contrare ...". *Chartularium Universitatis Parisiensis*, Heinrich Denifle, Emil Châtelain, eds. vol.I, Paris 1889, p. 523.

pe partea sa, vedea subminate o serie de perceptive și idei fundamentale ale doctrinei și ale tradiției creștine, prin aceasta fiind pus la îndoială însuși 'adevărul revelat': puterea absolută și voința suverană a lui Dumnezeu, eternitatea divină în raport cu lumea creată (în raport cu omul și celelalte specii), atotcuprinzătoarea și nelimitata înțelepciune divină în raport cu limitarea intelectului uman, indeterminarea lui Dumnezeu față de determinarea omului, crearea lumii de către Dumnezeu din nimic (*ex nihilo*), unele aspecte care puneau în discuție adevărul Euharistiei⁸⁰. Totuși, ceea ce par a nu înțelege nici filozofii și nici unele autorități clericale occidentale din acele timpuri este că textul biblic prezintă originea și sensul existenței lumii și al ființei umane la un nivel principal, aflat deasupra formelor sensibile și inteligibile în mod direct. Apare astfel ca total nepotrivită însăși ideea de a căuta elemente pe care să se sprijine cunoașterea realității naturale într-un text sacru, text care prin însăși natura sa nu enumeră și nu explicitează contingențele, ci este eminentemente izvorul unor informații ontologice, fiind el însuși o ontologie.

La fel de surprinzător apare și conflictul dintre filozofi și teologi, conflict care avea să scindeze definitiv gândirea europeană în epoca Renașterii și apoi în cea a Reformei, dacă avem în vedere că în spiritualitatea orientului arab, care a înrâurit atât de mult gândirea și știința medievală occidentală după secolul XII, teologia (*kalām*) și filozofia (*falsafa*) nu s-au situat pe poziții radical antagonice și ireconciliabile. Privind lucrurile dintr-o perspectivă istorică mai largă devine evident că (re)descoperirea culturii orientale (arabă, greacă, persană și indiană) de către gânditorii occidentali a fost, pe lângă o autentică lărgire de orizonturi, și un prilej serios de poticnire. Fără a fi înțeleasă în profunzime și în complexitatea sa, asimilarea culturii grecești antice și arabe avea să nască un curent raționalist care se va constitui în premisele secularizării radicale a societății apusene de mai târziu. Cu toate că, alături de alți filozofi arabi ca Ibn Țufayl și Ibn Bājjah, Ibn Rușd (Averroes) era un filozof musulman în toată puterea cuvântului, „averroismul latin” avea să se devină o gândire laicizantă pe care s-au pus bazele atitudinilor anticreștine și chiar a celor atee de mai târziu. Percepția filozofiei arabe de către occidentali este cu atât mai curioasă cu cât în aproape tot orientul filozofia se constituia mai degrabă ca o cale ajutătoare de cunoaștere a lui Dumnezeu și adesea îngemănată cu teologia, divinitatea nefiind nicicând pusă între paranteze ori negată de-a dreptul, așa cum aveau să o facă unii intelectuali occidentali, începând cu debutul secolului XV. Averroes însuși scria în 1179–1180, când redacta lucrarea sa de referință *Cuvânt hotărâtor* (Fasl al-maqal), în paragraful 2: „...faptul de a filozofa nu este nimic altceva decât cercetarea lucrurilor existente și considerarea lor precum o dovadă a existenței Făcătorului, adică, din punctul de vedere al faptului că ele sunt făcute. Căci lucrurile existente constituie o dovadă a existenței Făcătorului prin cunoașterea facerii. Cu cât cunoașterea facerii lor este mai desăvârșită, cu atât mai desăvârșită este cunoașterea Făcătorului” și apoi insistă în paragraful 18 asupra complementarității între cunoaștere și revelație: „...această cercetare prin demonstrație nu duce la nici o contradicție cu învățăturile din textele revelate, căci se armonizează cu el, aducând, în sprijinul său, încă o mărturie”. Fiind conștient de posibilele conflicte care s-ar putea naște între teologi și filozofi din pricina unor neînțelegeri, Averroes avertizează în paragraful 71: „Vreau să spun că filozofia este însoțitoarea Revelației și sora ei de lapte și de aceea răul făcut de cei care se pretind filosofi este cel mai îngrozitor dintre rele, în afară de dușmănia, ura și disputele pe care le creează între ele, în vreme ce ele, de fapt, sunt prietene prin

⁸⁰ Cf. Étienne Gilson, *Études de philosophie médiévale*, Université de Strasbourg. Commission des publications de la faculté des lettres, Strasbourg 1921, *La doctrine de la double vérité*, pp.51-69.

natura lor, iubindu-se una pe cealaltă datorită esenței și firii lor înnăscute”⁸¹.

Cu certitudine, conflicte dintre filozofii și clerul occidental din secolul XIII se constituie într-o piatră de hotar în istoria teologiei și în cea a filozofiei europene. Nu sunt puțini oamenii de știință moderni care consideră *Condamnările celor 219 propoziții filozofice* de la 7 martie 1277 drept certificatul de naștere al științelor moderne, așa cum afirma fizicianul și filozoful francez Pierre Duhem la începutul secolului XX⁸². Privite însă într-un context istoric mai larg, conflictele de idei din sânul bisericii occidentale dar și cele dintre cler și filozofi, desfășurate de-a lungul secolelor XI, XII și XIII, nu sunt altceva decât anticamera unei rupturi mult mai profunde care avea să împingă societățile europene pe drumul secularizării și desacralizării: Renașterea.

Summary

There are essentially two perspectives from which we could watch the world: **the modern one**, specific to the contemporary man and **the pre-modern one**, corresponding to what we call the traditional man. To these two perspectives, which basically observe and judge the same world, correspond as many dominant mentalities. Even if there are several things that separate these perspectives than those they approach, they are not in all their aspects of particular nature on divergent or incongruous positions.

About **the modern** perspective we can say that it belongs to the world we live in today, at least we, who consider ourselves to be part of the “civilized world”. In its general features the modern thinking is located on positions which were defined as “humanist” and which place in the center of the universe of man his personality, too. It is a vision that corresponds to a mental *anthropocentric* perspective designed on an autonomous world in relation to God and where the evolution, progress, innovation, development, democracy are values that today seem undeniable.

The other perspective, **the traditional one**, corresponds to some historical periods that preceded the modernity. It is certainly a perspective peculiar to a bygone world and that today we can only glimpse in the cultural heritage of the past or, sometimes, in the historiographical works. This angle of view over the world and human existence was a *theocentric* one and it considered the divinity as the foundation of the world, sensible or supersensible, alike. The supreme values corresponding to this vision were the tradition, persistence, identity, divine order, meritocracy and they were also undeniable, at that time.

During the last seven centuries of the European history the modern attitudes have gradually gained ground - sometimes unintentionally, sometimes voluntarily - leading later, during the French Revolution, to the starting of a genuine process of secularization, which in turn led to the establishment and setting in the public consciousness of some hierarchies of values completely reversed from those that prevailed in medieval, ancient or old times. This process transformed societies and European states to the ground, so that today, at the end of this road, the

⁸¹ Ibn Rușd – Averroes, *Cuvânt hotărâtor privind stabilirea legăturii dintre legea revelată și filosofie*, studiu introductiv, traducere din limba arabă și note de George Grigore, ed. Kriterion, București 2001.

⁸² „Dacă este să stabilim o dată a nașterii științei moderne, vom alege fără îndoială anul 1277”. Pierre Maurice Marie Duhem, *Études sur Léonard de Vinci*, A. Hermann, Paris 1906-1913, II, p.412.

anthropocentrism and automisation of man to the divinity have been almost completely substituted to the theocentrism and the traditional hierarchies.

The transition of the humanity to the materialistic mentalities and marks that were to characterize the modernity occurred gradually. From the Ancient times till the end of the European Middle Ages, this process happened slowly, almost imperceptibly, and it manifested mainly in philosophical and theological circles. Then, from the Renaissance and being more intense in the modern era, the process led to the reversal of the spiritual-material rapport, an overthrow that would be reflected directly in the setting and the hierarchy of the fundamental values that govern the society as a whole and the life of the individuals.

The belief that *truth* is of sacred origin, in other words, that it is something given to the humanity by God, was, undoubtedly, an idea deeply rooted in ancient societies. Moreover, the idea of *truth* was sometimes superimposed to be identified with the divinity itself and with its name. This fact highlights the profound relationship that exists between the divine order, regarded as sacred and immutable, and the order that governs the society, between the idea of truth and the punctual aspects related to the administration of justice and the maintenance of the moral health of the community and of the individuals. *Truth* is thus a source of Law, it is “the rule” that ensure a good leading of the society and it is also the rule that keeps the order of the tradition.

The desacralization, the democratization, and then the relativization of the idea of truth changed radically the pillars on which the human society is founded and made possible the overthrow of the hierarchy of the values mentioned above. The doctrinal-philosophical bases on which the political hierarchy and the social order, justice and morality relied, have been gradually reformulated, and then, in the modern times modified, even reversed.

The search for an alternative truth to the divine one, for a “natural truth”, was to lead in the Western medieval thinking to the splitting of the concept of truth itself. This raises to the idea of a double truth, with two faces or two complementary truths which serve the same purpose: one *super-natural*, revealed to the humanity by God himself and other *natural*, certified by man on rational ways from the reality created by God.

The conflict between philosophers and theologians was to divide permanently the European thought in the Renaissance and then in the Reformation, if we consider that in the spirituality of the Arab Middle, that influenced the Western medieval thought and science so much after the XII century, the theology (*kalām*) and the philosophy (*falsafa*) were not located on radically antagonistic and irreconcilable positions. Looking at the things from a broader historical perspective it appears that the (re)discovery of the Oriental culture (Arabic, Greek, Persian and Indian) by Western thinkers was, in addition to a genuine broadening of horizons, a serious occasion of stumbling. Without being understood in its depth and complexity, the assimilation of the ancient Greek and Arab culture was to give birth to a rationalist current which would be built in the premises of the radical secularization of the Western society from later.

Bibliografie

- Adelard of Bath, *Conversations with his nephew: On the same and the different, Questions on natural science, and On birds* (De eodem et diverso, Questiones naturales, De avibus tractatus), edited and translated by Charles Burnett, contributions by Italo Ronca, Pedro Mantas España, Baudouin van den Abeele, Cambridge University Press, New York 1998.
- Aristotel. *Metafizica*, Ștefan Bezdechi trad., ed. IRI, București 1999.
- Aristotle. *Nicomachean Ethics*, Terence Irwin tr., Hackett Publishing, Indianapolis 2000.
- Bailly, Anatole. *Dictionnaire Grec-Français*, Hachette 1935.
- Biblia*. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- Boethius, Anicius Manlius Severinus, *The Theological Tractates, The Consolation of Philosophy (Opuscula Sacra, Consolatio Philosophiae)*, translated and revised by H.F. Stewart, E. K. Rand, S.J. Tester, W. Heinemann, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, London 1978.
- Boetius Dacius, *Magistri Boetii Daci De summo bono sive de vita philosophi*, în Documenta Catholica Omnia, De Omnibus Autoribus atque Argumentis Collectio, § 13 – <http://www.documentacatholicaomnia.eu>
- Boia, Lucian. *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, ed. Humanitas 1998.
- Cândea, Virgil. Conferința *Tradiție și desacralizare*, arhiva Fundației HAR – 1994/121.06_audio.
- Cohen, Abraham. *Talmudul*, C. Litman, trad., ed. Hasefer, București 2007.
- Cole, Thomas. *Archaic truth*, Quaderni Urbinati di Cultura Classica, Nuova Serie, 13, Università degli Studi di Urbino, Urbino 1983.
- Coranul*. Traducere, prezentare, note și index de George Grigore, ediția a II-a, editura Kriterion, București 2002.
- Detienne, Marcel. *Stăpînitorii de adevăr în Grecia arhaică*, ed. Symposion, București 1996.
- Fitzsimons, M. A.; PUNDT, Alfred G.; NOWELL, Charles E.. *The development of historiography*. Port Washington, N.Y.: Kennikat Press, 1967.
- Flew, Antony. *Dicționar de filozofie și logică*, ed. Humanitas, București 1996.
- Gilson, Étienne. *Études de philosophie médiévale*, Université de Strasbourg. Commission des publications de la faculté des lettres, Strasbourg 1921.
- Grant, Edward. *A Source Book in Medieval Science*, Edward Grant ed., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1974.
- Guénou, René. *Critica Lumii moderne*, ed. Humanitas, București 1993.
- Guénou, René. *Simboluri ale științei sacre*, ed. Humanitas 1997.
- Hobson, John M.. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge University Press 2004.
- Ibn Rușd – Averroes, *Cuvânt hotărâtor privind stabilirea legăturii dintre legea revelată și filozofie*, studiu introductiv, traducere din limba arabă și note de George Grigore, ed. Kriterion, București 2001.
- Jones, Eric Lionel. *The European miracle: environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia*, Cambridge University Press, 1981.
- Kernbach, Victor. *Dicționar de mitologie generală*, cu o postfață de Gh. Vlăduțescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1989.
- La condamnation parisienne de 1277*, nouvelle édition du texte latin, traduction, introduction et commentaire par David Piché, avec la collaboration de Claude Lafleur, Librairie Philosophique J.Vrin, Paris, 1999.
- Lerner, Ralph; Mahdī, Mūhsin, eds., *Medieval political philosophy: a sourcebook*, Ithaca, NY: Cornell University Press 1963.
- Les Maximes de Ptahhotep* (Le Papyrus Prisse, Le Papyrus L1, L2 du British Museum, La Tablette Carnarvon), Zbynek Zába tr., Éditions de l'Académie Tchèque des Sciences, Prague 1956.

- Lings, Martin. *Ancient Beliefs and Modern Superstitions*, Archetype, Cambridge, 2001.
- Mancini, Anna. *Maât Revealed: Philosophy of Justice in Ancient Egypt*, Buenos Books America LLC, New York 2004
- Monier-Williams, Monier, Sir. *A Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*, Oxford Clarendon Press, 1899, 1956, 1960, 1964 în UNIVERSITÄT ZU KÖLN – INSTITUT FÜR INDOLOGIE UND TAMILISTIK <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/index.html>
- Peters, E. Francis. *Termenii filozofiei grecești*, ediția a II-a, ed. Humanitas, București 1997.
- Pictet, Adolphe. *Les Origines Indo-européennes ou Les Aryas primitifs, Essai de paléontologie linguistique*, vol. I+II, Joël Cherbuliez ed., Genève, Paris 1859, 1863.
- Plato in Twelve Volumes*, R.G. Bury tr., Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1967, 1968 în Perseus Digital Library – <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>
- Platon, *Opere*, vol. III, IV, V, VII, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1979-1986.
- Plutarchi Operum*, volumen tertium – *Plutarchi Scripta Moralia*, græce et latine, vol.I, Fredericus Dübner ed., Parisiis MDCCCXLI.
- Ricoeur, Paul. *History and Truth*, Northwestern University Press, Evanston – Illinois 1965.
- Schaff, Philip. *History of the Christian Church, Volume IV: Mediaeval Christianity. A.D. 590–1073*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library (1882), Electronic Bible Society, 2002.
- Schaff, Philip. *History of the Christian Church, Volume V: The Middle Ages. A.D. 1049–1294*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library (1882), Electronic Bible Society, 2002.
- Sfântul Augustin. *De Doctrina Christiana*, ed. Humanitas, București 2002.
- Siger de Brabant, *Quaestiones in Metaphysicam. Texte inédit de la reportation de Cambridge. Édition revue de la reportation de Paris*, Armand. Maurer, éd., Éditions de l'Institut supérieur de philosophie, Collection «Philosophes médiévaux, XXV» Louvain-la-Neuve 1983.
- Sigerus de Brabantia, *Magistri Sigeri de Brabantia De aeternitate mundi*, Documenta Catholica Omnia, De Omnibus Autoribus atque Argumentis Collectio – <http://www.documentacatholicaomnia.eu>.
- Thijssen, J.M.M.H. *What really happend on 7 March 1277? Bishop Tempier's condemnation in its institutional context*, Edith Sylla, Michael McVaugh, eds., Brill, Leiden 1997.
- The Babylonian Talmud*, translated into english with notes, glossary and indices under the editorship of Rabbi Dr. I. Epstein, The Soncino Press, London 1935–1961–<http://www.come-and-hear.com/tcontents.html>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University – Center for the Study of Language and Information <http://plato.stanford.edu/>
- The Brihad Āranyaka Upanishad, and the commentary of Śankara Ācharya*, translated from the original Sanscrit by Dr. E. Röer, Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1856.
- The Chhândogya Upanishad of the Sâma Veda, with extracts from the commentary of Śankara Ācharya*, translated from the original Sanskrita by Râjendralâla Mitra, Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1862.
- The Catholic Encyclopedia*, Encyclopedia Press, Inc., New York 1914 – <http://oce.catholic.com/>
- The Encyclopaedia of Islam*, Koninklijke Brill NV, Leiden 1999.
- The Jewish Encyclopedia*, Funk & Wagnalls, New York 1901-1906 – <http://www.jewishencyclopedia.com/>
- Upaniṣad*. Ed. Heral, București 2001.
- Vollmer, Wilhelm. *Wörterbuch der Mythologie aller Völker, mit einer Einleitung in die mythologische Wissenschaft*, Stuttgart 1874 – <http://www.vollmer-mythologie.de/>